

Knjiga prof. dr. Janeza Cvirna *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)* je njegovo zadnje delo o zgodovini parlamentarizma, a najbolj celovito. V prvi vrsti predstavlja temeljit pregled ključnih prelomnic v ustavni zgodovini Avstrije, od prve omembe besede ustava do njene vsakokratne razgradnje. Poleg tega je knjiga tudi izčrpen politično-zgodovinski pregled, saj je avtor obsežno popisal odnose vlad in parlamenta. In tretjič, študija vsebuje podroben prikaz delovanja slovenskih poslancev v državnem zboru od leta 1848 do 1918, kar je še najbolj dragoceno. Cvirn v tem kontekstu prepričljivo pokaže, da je bilo maloštevilno slovensko parlamentarno zastopstvo prisiljeno voditi oportunistično politiko. Ena temeljnih ugotovitev Cvirnove knjige je spoznanje, da razpad habsburške monarhije ni bil posledica domnevno prepozne in nezadostne politične demokratizacije. Liberalna decembrska ustava iz leta 1867 je Cislajtanijo spreminjala v relativno moderno ustavno monarhijo, ki glede demokracije ni bistveno zaostajala za večino evropskih držav. Vzroki za njen tragični konec so v prvi vrsti tičali v usodnem pomanjkanju temeljnega konsenza o tem, kako naj bo država organizirana. Slednje se je vedno očitneje kazalo tudi v avstrijski parlamentarni praksi. Če se je v začetku državni zbor še vzpostavil kot nekakšen forum za sklepanje (nacionalnih) kompromisov, je od konca 19. stoletja postal prizorišče hudih nacionalnih spopadov, v katerih ni bilo prostora za sporazum. Toda Cvirn je ob tem večkrat in ob različnih prilikah upravičeno poudarjal, da je negativna ocena avstrijskega parlamentarizma, ki se pogosto pojavlja v historiografiji, bolj posledica njegovega žalostnega konca kot njegove resnične dejavnosti in vloge.

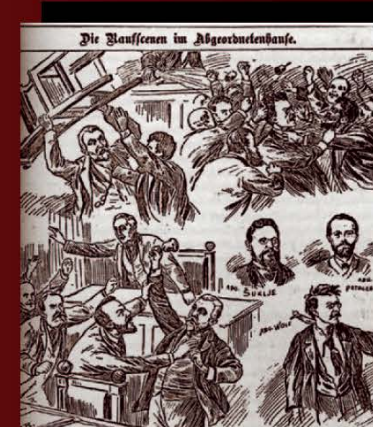
dr. Jure Gašparič

Dunajski državni zbor
in Slovenci (1848–1918)

ISSN 1854-7591

Janez Cvirn

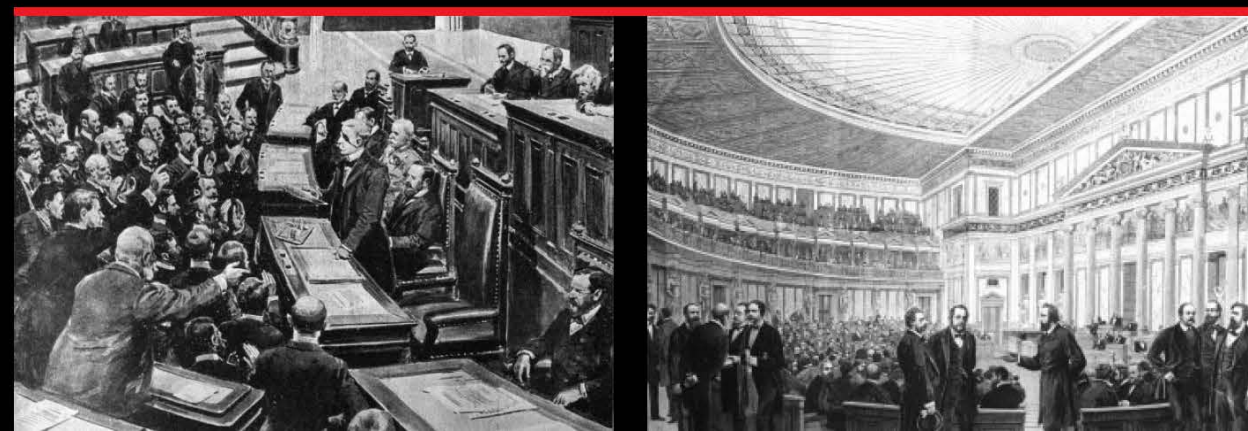
zgodovini.ce

Cena 19 EUR

Janez Cvirn
zgodovini.ce

Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)

Prof. dr. Janez Cvirn (1960–2013) je slovenski zgodovinar in humanistični prostor trajno zaznamoval kot eden vodilnih strokovnjakov za zgodovino 19. stoletja, vrhunski raziskovalec, plodovit pisec in predan pedagog. Svojo profesionalno pot je začel leta 1983 v Zgodovinskem arhivu Celje, jo nadaljeval v Pokrajinskem muzeju Celje, od leta 1991 do prezgodnje smrti pa je bil predavatelj na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Kot osrednja osebnost Zgodovinskega društva Celje je bil glavni pobudnik in dolgoletni urednik revije *Zgodovina za vse* ter knjižne zbirke *Zgodovini.ce*. S pričujočo posthumno izdajo njegovega zadnjega raziskovalnega dela se dolgoletni sodelavci, kolegi in prijatelji s hvaležnostjo poklanjamo spominu na velikega zgodovinarja in človeka.

Janez Cvirn

**Dunajski
državni zbor in Slovenci
(1848–1918)**

Celje, 2015

ISSN 1854-7591

dr. Janez Cvirn
Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)

Založnika

Zgodovinsko društvo Celje
zanj

dr. Tone Kregar, predsednik

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
zanj

red. prof. dr. Branka Kalenič Ramšak, dekanja

Uredniški odbor

mag. Bojan Cvelfar, dr. Tone Kregar, dr. Marija Počivavšek,
dr. Andrej Studen, dr. Aleksander Žižek

Uredil

dr. Jure Gašparič

Tehnično uredila

dr. Mojca Šorn

Prevod

Irena Vilfan-Bruckmüller

Recenzenta

prof. dr. Franc Rozman

izr. prof. dr. Rok Stergar

Fotografije na naslovnici

Zunanost parlamenta: © Parlamentsdirektion / Peter Korrak

Notranjost parlamenta: © Parlamentsdirektion / Stefan Olah

Risbe: arhiv avtorja

Oblikovanje naslovnice

Triartes, Domjan

Računalniški prelom

Andrej Mohorič

Tisk

Birografika Bori, d.o.o.

Naklada

300 izvodov

Celje, 2015

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

328(436)"1848/1918"

342.4(436)"1848/1918"

CVIRN, Janez

Dunajski državni zbor in Slovenci : (1848-1918) / Janez Cvirn ; [risbe arhiv avtorja]. - Celje : Zgodovinsko društvo ; Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015. - (Zgodovini.ce, ISSN 1854-7591 ; 15)

ISBN 978-961-6845-06-9 (Zgodovinsko društvo Celje)

279246336

Vsebina

PREDGOVOR

O knjigi Janeza Cvirna Dunajski državni zbor in Slovenci 1848–1918 7

NA POTI H KONSTITUCIONALIZMU 10

Uvod 10

Zahteve opozicije 12

Kaj je ustava? 13

Delo na ustavi 14

PILLERSDORFOVA (APRILSKA) USTAVA (25. 4. 1848) 16

Volilni red 17

Reakcije na ustavo 18

INICIATIVA DEŽELNIH ZBOROV 21

Štajerski deželni zbor 21

Koroški deželni zbor 26

Kranjski deželni zbor 28

Goriška, Istra, Trst 29

DRŽAVNOZBORSKE VOLITVE 1848 32

Rezultati volitev v slovenskih deželah 33

SESTAVA DRŽAVNEGA ZBORA 36

Parlamentarne skupine 38

ZASEDANJE DRŽAVNEGA ZBORA NA DUNAJU 40

Jezikovno vprašanje 40

Poslovnik 41

Zakon o zemljiški odvezi 41

Ustavni odbor 42

Državni zbor in oktobrska revolucija na Dunaju 44

KROMERIŠKI PARLAMENT 48

Politične skupine v kromeriškem parlamentu 49

Delo na ustavi 51

Osnutek kromeriške ustave 55

Razpust parlamenta 58

Oktroirana (marčna) ustava (4. 3. 1849) 59

Reakcije na oktroirano ustavo 62

Izvajanje ustavnih določil 65

Razgradnja konstitucionalizma 66

SLOVENSKI POSLANCI NA DUNAJU IN V KROMĚŘÍŽU	68
NEOABSOLUTISTIČNI REŽIM	72
Izgradnja sistema	74
OBNOVA USTAVNEGA ŽIVLJENJA	76
Razširjeni državni svet	77
Oktobrska diploma	79
Odpor do oktobrske diplome	82
Februarska ustava	83
VOLILNI SISTEM	87
Značilnosti Schmerlingove volilne geometrije	89
SCHMERLINGOV TEATER	94
Navidezni parlament	94
Sestava državnega zbora	97
Parlamentarne stranke	98
Kompetenčno vprašanje	101
Vlada in državni zbor	103
Bilanca Schmerlingovega teatra	104
NA POTI K DUALIZMU	106
DECEMBRSKA USTAVA 1867	112
Dualistična adresa	112
Izgradnja ustavnosti	113
Decembrska ustava	114
Majski zakoni 1868	116
Avstro-Ogrska	117
Razumevanje dualizma	119
ISKANJE USTAVNIH REŠITEV	121
Češki fundamentalni členi	126
Na poti k spremembi ustave	128
VLADE IN DRŽAVNI ZBOR (1873-1914)	130
Cesarska vlada grofa Eduarda Taaffeja	135
Težave grofa Taaffeja	143
Windischgraetzova koalicijska vlada	145
Prehodna vlada Ericha Kielmansegga	148
Badenijeva vlada	148
Vihar v parlamentu	154
Absolutizem birokratskih ministrov	161

Pax Koerberiana	164
Druga Gautscheva vlada	168
Beckova »permanentna sporazumska konferenca«	170
Bienertrove vlade	174
Tretja Gautscheva vlada	178
Vlada grofa Karla Stürgkha	179
SLOVENSKI POSLANCI NA DUNAJU (1861-1914)	182
V Schmerlingovem teatru	182
»Naš narod bi res zaslužil boljše zastopnike, nego so ti krompirjevci«	184
»Kritikovanje slovenskih državnih poslancev je boljše opustiti«	188
»... dasi nas je malo, nas vendar zelo spoštujejo«	193
V železnem obroču	196
»Za sleherni narod se naj priredijo narodne upravne skupine«	201
Naraščajoče nezadovoljstvo s Taaffejem	205
Vprašanje taktike	207
Slovanska krščanska narodna zveza	209
Pranje domačega perila pred avstrijsko javnostjo	211
V boju za volilno reformo	213
»Jugoslovansko vprašanje se je sprožilo in sili k rešitvi«	215
»Brez nas tudi ne gre! Brez nas ne gre, če mi hočemo!«	220
DRŽAVNI ZBOR MED PRVO SVETOVNO VOJNO	225
DODATEK	237
Državnozbornske volilne reforme	237
Ženska volilna pravica	246
Poslovnik državnega zbora	249
Poslovnik poslanske zbornice	251
Spremembe poslovnika	255
Jezik obravnav	256
Poslanska imuniteta	258
Poslanske plače	260
ZUM BUCH VON JANEZ CVIRN, DER WIENER REICHSRAT UND DIE SLOWENEN 1848–1918	263
VIRI IN LITERATURA	266
IMENSKO KAZALO	275

PREDGOVOR

O KNJIGI JANEZA CVIRNA DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ 1848–1918

Knjiga o parlamentu na Dunaju in slovenskih poslancih v njem v letih od 1848 do 1918 je nastajala dolgo časa, njena geneza je vsaj malo posebna, zato jo velja v začetku bralcu na kratko pojasniti in umestiti v historiografski kontekst.

Samo zanimanje za parlamente ni znotraj političnega zgodovinopisja novejšje dobe nič nenavadnega, predstavniška telesa so nenazadnje tista kulisa, na kateri se odvije precejšen del politične zgodovine. Vlade (vsaj načeloma) padajo in zahajajo v krize v parlamentih. Toda kljub temu so bili parlamenti v očeh večine raziskovalcev dolgo le oder (kar sicer drži) za veliko politično igro, ki sam po sebi ni žel zanimanja. Počasi in postopoma pa je zorelo spoznanje, da brez poznavanja delovanja parlamenta, njegove podrobne zgradbe, strukture in principov, ni mogoče prepričljivo pojasniti političnih procesov, ki izhajajo iz njegovih odločitev. Interes za zgodovino parlamentarizma kot fenomena per se se je v vseh srednjeevropskih državah, ki so nastale na ruševinah habsburške monarhije, izjemno povečal zlasti v zadnjih dveh ali treh desetletjih (v državah evropskega vzhoda je to povezano tudi s padcem železne zavese in uvajanjem moderne parlamentarne demokracije). Poleg posameznih sintetičnih študij je leta 2000 po dolgih pripravah zagledal luč sveta tudi sedmi zvezek uveljavljene avstrijske edicije Die Habsburgermonarchie, ki nadvse izčrpno predstavlja zgodovino konstitucionalizma in parlamentarne prakse, tako na nivoju skupne države kot na nivoju posameznih dežel.

V tem kontekstu je tudi slovensko zgodovinopisje – izvzemši pionirsko študijo Vasilija Melika Volitve na Slovenskem iz leta 1965 – pokazalo več zanimanja za raziskave slovenskih parlamentarnih izkušenj v preteklosti šele po osamosvojitvi Slovenije. Poleg nekaj zbornikov in parcialnih študij je doslej izšlo že nekaj celovitejših predstavitev problematike, ki obravnavajo čas habsburške monarhije, prvo jugoslovansko državo, drugo Jugoslavijo in tudi obdobje samostojne Slovenije. Med slovenskimi zgodovinarji, ki so se fenomena razvoja ustavnosti in parlamentarizma najbolj vneto lotili, zaseda eno osrednjih mest Janez Cvirn (1960–2013), pokojni redni profesor na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Njegov parlamentarni opus je nadvse bogat in obsega tako klasične politično-zgodovinske študije kakor tudi dela iz t. i. kulturne zgodovine parlamentarizma (zgodovine praks). Med prvimi je analiziral fenomen poslanskih plač, vprašanja poslanske imunite, se posvečal jeziku obravnava, ženski volilni pravici ... in hkrati spisal prvi celovit pregled delovanja slovenskih poslancev in slovenske politike vobče v kontekstu avstrijske parlamentarne politike. Leta 2006 je izšel njegov univerzitetni učbenik z naslovom Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji (dunajski državni zbor in Slovenci 1848–1918), izjemno natančen »spopad« z zgodovino avstrijskega parlamentarizma in slovensko parlamentarno izkušnjo. Vanj je Cvirn vložil ogromno raziskovalnega dela, zato je knjiga v marsičem preseгла koncept učbenika, hkrati pa že dajala vedeti, da je očitno v avtorjevih predalih in načrtih dozorela ideja temeljite

in celovite vseobsežne zgodovine avstrijskega parlamentarizma in vloge ter položaja Slovencev v njem. Cvirn ni odlašal in tako je naposled nastala pričujoča knjiga z naslovom Dunajski državni zbor in Slovenci 1848–1918.

Študija ima vsaj tri vsebinske točke, ki bi jih veljalo posebej poudariti. V prvi vrsti predstavlja temeljit pregled ključnih prelomnic v ustavni zgodovini Avstrije, od prvih poti h konstitucionalizmu leta 1848 do konca monarhije leta 1918; od prve omembe besede ustava do njene vsakokratne razgradnje. Poleg tega je knjiga tudi izčrpen politično-zgodovinski pregled, saj je avtor obsežno popisal odnose vlad in parlamenta in tako orisal vlogo avstrijskega državnega zbora v političnem življenju države. In tretjič, knjiga vsebuje podroben prikaz delovanja slovenskih poslancev v državnem zboru od leta 1848 do 1918, kar je še najbolj dragoceno. Cvirn v tem kontekstu plastično in prepričljivo pokaže, da je bilo maloštevilno slovensko zastopstvo v dunajskem državnem zboru prisiljeno voditi oportunistično politiko. Avtor povrhu vsega dela ne zaključi leta 1914, z začetkom svetovne vojne, kakor je sicer navada pri obravnavi političnega življenja v habsburški monarhiji, marveč v zaključnem poglavju predstavi tudi delo parlamenta v vojnem času – potem ko se je maja 1917 spet sestal – vse do njegovega zadnjega zasedanja.

Ena temeljnih ugotovitev Cvirnove knjige je spoznanje, da razpad monarhije ni bil posledica domnevno prepozne in nezadostne politične demokratizacije. Avtor namreč dobro pojasni, da je liberalna decembrska ustava iz leta 1867 Cislajtanijo spreminjala v relativno moderno ustavno monarhijo, ki glede demokracije ni bistveno zaostajala za večino evropskih držav. V državi so se nenazadnje vrstile volilne reforme v smeri splošne moške volilne pravice, ki je bila naposled uveljavljena v letu 1907. Vzroki za njen tragični konec so v prvi vrsti tičali v usodnem pomanjkanju temeljnega konsenza o tem, kako naj bo organizirana država. Slednje se je vedno očitneje kazalo tudi v avstrijski parlamentarni praksi. Če se je leta 1848/49 (in po obnovi ustavnega življenja 1860/61) državni zbor še vzpostavil kot nekakšen forum za sklepanje (nacionalnih) kompromisov, je od konca 19. stoletja postal prizorišče hudih nacionalnih spopadov, v katerih ni bilo prostora za sporazum. Toda Cvirn je ob tem večkrat in ob različnih prilikah upravičeno poudarjal, da je negativna ocena avstrijskega parlamentarizma, ki se pogosto pojavlja v historiografiji, bolj posledica njegovega žalostnega konca, kot njegove resnične dejavnosti in vloge.

Pričujoče delo je Cvirnovo zadnje delo o zgodovini parlamentarizma, a najbolj celovito; Cvirnov opus magnum, ki pa ga sam ni zmožal povsem dokončati. Skoraj dovršen rokopis je po njegovi zgodnji smrti ostal v računalniku. Rokopis, četudi v glavnem končan, je Cvirn kakor vselej neumorno popravljaj, posodabljal, spreminjal, izboljševal. Celotna knjiga je tako bila raztresena v več datotekah, bila je sestavljanka iz mnogih delčkov, ki bi jo le avtor sam najbolje (in najhitreje) sestavil v svojo zgodbo. Podpisani urednik sem se potrudil po najboljši moči, da je delo kar najbolj tako, kakršnega si je zamislil njegov avtor. Sestavil sem ga po svoji presoji, pri čemer sem v glavnih črtah sledil Cvirnovemu univerzitetnemu učbeniku. Posege v sam tekst sem skušal kar se da zmanjšati. Kakor je iz strukture knjige opaziti, jo avtor zaključuje s poglavjem Državni zbor med prvo svetovno vojno. Delo je do te strani zaokroženo in celovito, takšno, kakršnega je načrtoval Janez Cvirn. Toda upošteva dejstvo, da je ta knjiga Cvirnova zadnja knjiga o parlamentarizmu, sem se urednik po posvetu s kolegi odločil, da mu dodam še nekaj dodatnih poglavij, ravno tako izpod Cvirnovega peresa (Državnozbornske volilne reforme, Ženska volilna

pravica, Poslovnik državnega zbora, Jezik obravnav, Poslanska imuniteta, Poslanske plače). Ta poglavja po eni strani dopolnjujejo in pojasnjujejo osnovno besedilo, po drugi pa tudi opozarjajo na ostala razsežja zgodovine parlamentarizma, ki se jim je med prvimi na Slovenskem posvečal prav Janez Cvirn.

Knjiga je izšla v sozaložništvu Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Zgodovinskega društva Celje ob sodelovanju Inštituta za novejšo zgodovino kot zadnje, petnajsto delo knjižne zbirke Zgodovini.ce. Celjski založniški projekt, sad Cvirnove ideje, se z njegovo veliko študijo zaključuje.

Jure Gašparič

NA POTI H KONSTITUCIONALIZMU

UVOD

Za razliko od Anglije, kjer so s »slavno revolucijo« (1688) velik del kraljevih pristojnosti prenesli na (dvodomni) parlament in uveljavili bistvena načela konstitucionalizma, se je v večjem delu kontinentalne Evrope ob izteku 17. in na začetku 18. stoletja okreplil knežji absolutizem, ki je neomejeno oblast monarha legitimiral iz »božje milosti«, dinastičnih dednih pravic in poročstva varnosti in blaginje podanikov. V takšnih razmerah so deželni stanovi, ki sicer nikoli niso bili redni sestanki v pomenu modernega parlamentarizma (imeli so le priložnostno pristojnost v finančnih zadevah, ne pa tudi zakonodajne pravice),¹ povsod po kontinentalni Evropi izgubili na pomenu. Z okrepitvijo absolutistične države so v nekaterih evropskih državah (generalne) deželne stanove prenehali sklicevati (v Franciji npr. od 1614), povsod drugod pa so jih centralne oblasti znale učinkovito ukrotiti.

Angleški konstitucionalni sistem s tridelno členitvijo oblasti in zagotavljanjem temeljnih pravic človeka in državljana je v 18. stoletju postal ideal razsvetljenskih kritikov absolutizma v ZDA in na evropskem kontinentu. Potem ko so ga po izbruhu »velike revolucije« (1789) uresničili v Franciji (ustava iz leta 1791 je razdelila oblast in dala volilno pravico 60 % moške populacije), se zahtev po političnem soodločanju »ljudstva« ni dalo več zaustaviti. Pod vtisom francoske revolucije so se zahteve po razširitvi političnih pravic na meščanstvo in celo na (podložno) kmečko prebivalstvo ter vrnitvi kompetenc deželnim stanovom pojavile tudi v habsburških deželah (zlasti na Ogrskem). Cesar Leopold II. je v mesecih pred smrtjo (1792) resno razmišljal, da bi se grožnjam, ki jih je za celoten sistem Ancien Régima pomenila francoska revolucija, zoperstavil z oblikovanjem ustavne monarhije.

Na območju leta 1806 ukinjenega svetega rimskega cesarstva nemške narodnost je prišlo do začetkov uvajanja konstitucionalizma šele v postnapoleonskem obdobju. V skladu s § 13 ustave leta 1815 ustanovljene Nemške zveze,² ki je določal, naj bi v vseh zveznih državah imeli »deželno stanovske ustave«, so – v želji po čimprejšnji politični integraciji novo pridobljenih ozemelj – najprej razglasili (v glavnem oktroirane) »deželno stanovske ustave« v južnonemških državah. Ustave Bavarske (1818), Badna (1818), Württemberga (1819) in Hessen-Darmstadta (1820) so – po vzoru na francosko Charte constitutionelle iz leta 1814 – vsebovale relativno široke kataloge temeljnih pravic človeka in državljana (osebna svoboda, svoboda mišljenja in izražanja mnenj, nedotakljivost premoženja, ukinitev stanovskih privilegijev, pravna enakost) in omogočile omejeno politično participacijo državljanov. Po vzoru na Francijo so ustave južnonemških držav uvajale dvodomna

¹ Ta pravica je stanovom vendarle dajala možnost za izvajanje bolj ali manj učinkovitega pritiska na deželnega kneza. (Pritisk so lahko izvajali npr. z odklonitvijo deželnoknežjega predloga, z zahtevo, da deželni knez najprej odgovori na stanovske pritožbe – gravamina itd.). Pri tem ni šlo za »sovladarstvo« ali za delitev suverenosti med deželnim knezom in stanovi – ampak zgolj za možnost pritiska na deželnega kneza.

² Nemška zveza je bila ohlapna zveza 34 nemških držav in 4 svobodnih mest, ki so jo – kot nadomestek nekdanjega svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti – ustanovili na Dunajskem kongresu leta 1815.

predstavniška telesa. V prvem domu so prevladovali predstavniki plemstva, v drugem pa voljeni »predstavniki ljudstva«. Volilna pravica za volitev poslancev v drugi zbor je bila neenaka in omejena z davčnim cenzusom. Čeprav je šlo za kurijalni volilni sistem, v katerem so imeli visoko plemstvo, univerze, mesta, verske skupnosti itd. zagotovljeno točno določeno število mandatov, so volilni redi južnonemških držav omogočili širšo sodelovanje predstavnikov meščanstva in (ponekod) tudi kmetov kot v Franciji. (V Württembergu je imelo volilno pravico kar 14 % polnoletnih moških državljanov, kar je bilo celo več kot v Angliji).³ V skladu z modernimi nazori o predstavniskem sistemu so vsi člani »deželnih zborov« veljali za zastopnike celotnega ljudstva. Ločeno glasovanje po stanovskih kurijah, ki je bilo značilno za stare deželne stanove, je bilo odpravljeno. Pristojnosti deželnih zborov so bile sicer omejene, toda brez pristanka obeh domov ni bilo možno sprejeti nobenega zakona ali uvesti novih davkov. S pravico do potrjevanja davkov, sodelovanja pri zakonodajnem delu in naslavljanja peticij na deželnega kneza so južnonemški deželni zbori postali pomembna središča političnega življenja v predmarčnem obdobju.

Za razliko do južnonemških držav so v obeh »nemških velesilah« Prusiji in Avstriji konstitucionalnemu sistemu odločno nasprotovali. V Prusiji, kjer je kralj obljubil ustavo že leta 1815, so se za sklic »generalnega deželnega zbora« odločili šele leta 1847. V predmarčni Avstriji pa o tovrstnih spremembah niso niti razmišljali. Nasprotno. Pod vplivom idej Friedricha Gentza si je knez Metternich z vsemi silami prizadeval, da bi razvoju modernega konstitucionalizma v Nemški zvezi postavil čim več ovir. Na njegovo pobudo so v sklepe akte ministrske konference na Dunaju (1820) vnesli določila, s katerimi so postavili monarhični princip kot edini princip oblasti v Nemški zvezi. Tako je § 57 sklepnih aktov določal: »Ker je Nemška zveza, z izjemo svobodnih mest, sestavljena iz suverenih knezov, mora v skladu s tem ostati celotna državna oblast združena v rokah vladarja države; suveren je preko deželno stanovske ustave vezan na sodelovanje s stanovni pri izvajanju določenih pravic«. V § 58 pa je bilo zapisano: »V Zvezi združene suverene kneze ne sme pri izpolnjevanju njihovih zveznih obveznosti ovirati ali omejevati nobena deželno stanovska ustava«.

Kljub restriktivnim določilom dunajskih sklepnih aktov pa se je razvoj v smeri konstitucionalizma in ponekod celo parlamentarizma⁴ v večjem delu Nemške zveze nezadržno nadaljeval. V letih 1831–32 so se tudi Braunschweig, Saška, Hannover in Kurhessen »pridružile« konstitucionalizmu, kakršen je bil v veljavi v južni Nemčiji. Ob Prusiji je bila največja izjema Avstrija, v kateri se je v času vladavine Franca I. (1792–1835) in Ferdinan-

³ V Angliji je imelo na volitvah leta 1831 (zadnjih volitvah pred volilno reformo 1832) volilno pravico le med 2,5 in 3,2 % celotnega prebivalstva. Volilna reforma leta 1832 je zvišala delež volilnih upravičencev na 4,7 % vsega prebivalstva. Odslej je imelo volilno pravico 18,4 % polnoletnih angleških moških.

⁴ Brockhausov leksikon je leta 1840 bistvo parlamentarnega sistema formuliral z besedami: »Bistvo slednje [parlamentarne vlade] je, da se mora vlada o vseh pomembnih vprašanjih v načelu posvetovati in jih sprejeti s predstavniki ljudstva, in da lahko vodi državno upravo le v smislu, ki ga ima za svojega večina v državnem predstavnstvu, da morajo biti torej tudi ministri, četudi jih imenujejo kralji, potrjeni hkrati od obeh zbornic, in da morajo odstopiti, v kolikor nimajo več te podpore; v primeru sklepa obeh zbornic so dolžni zapustiti svoje funkcije«.

da I. (1835–1848) pod taktirko kneza Metternicha izoblikoval rigiden sistem absolutizma, v katerem je bila vsakršna javna diskusija o nujnih političnih spremembah onemogočena.

ZAHTEVE OPOZICIJE

Zahteve po ustreznih političnih spremembah v smeri konstitucionalizma so se najprej – že v tridesetih letih – pojavile na Ogrskem, kjer sta se za »meščansko preobrazbo države« prizadevali tako zmernejša Konservativna (István Szécheny) kot radikalnejša Liberalna stranka (Lajoss Kossuth in Ferenc Deák).⁵ V Avstriji so se tovrstne zahteve pojavile šele v štiridesetih letih, ko so začele iz Nemčije preko »kitajskega zidu« v Avstrijo pogosteje prihajati (večinoma anonimne) politične brošure z ostro kritiko Metternichovega režima.⁶ Toda rešitve, ki so jih različni avtorji ponujali, kažejo, da se tudi zapriseženi nasprotniki režima niso spogledovali s konstitucionalizmom zahodnoevropskega tipa. Ob zahtevah po reformi uprave, liberalizaciji gospodarstva, uveljavitvi nekaterih temeljnih pravic človeka in državljana in vzpostavitvi svobode tiska so pri večini avtorjev prevladovala zahteve po »izpopolnitvi« deželnih stanovskih zastopov s predstavniki meščanstva (in kmeti) ter sklicu generalnih »državnih stanov«.⁷ Za takšno rešitev se je prvi odločneje zavzel nekdanji član tirolskih stanov baron Viktor Andrian Werburg, ki si je na predvečer revolucije prizadeval povezati stanovsko opozicijo v dednih deželah z liberalno opozicijo na Ogrskem.⁸ Tudi predlogi drugih avtorjev (Karl Moering, Franz Schuselka) in liberalno usmerjene revije Die Grenzboten, ki jo je urejal Ignaz Kuranda, so se gibali v teh okvirih. Osnutek avstrijske ustave, ki ga je revija Die Grenzboten objavila na začetku marca 1848, je sicer izhajal iz načela dosledne ločitve vej oblasti (izvršna, sodna, zakonodajna), predvideval odgovornost ministrov in omejene mandate, toda hkrati se je zavzel zgolj za transformacijo nekdanjih deželnih stanov v smeri časa primernega zastopstva interesov (v štiri kurije razdeljeni voljeni deželni zbori bi predstavljali interese veleposestva, kmetov, podjetnikov in inteligence) ter za sklic skupnega »državnega zbora« (Reichsversammlung) na Dunaju, ki naj bi ga sestavljali predstavniki posameznih deželnih zborov.⁹ To so bile zahteve, ki na predvečer revolucije niso bile sporne niti za cesarja in njegove svetovalce. Ferdinand I. je namreč 12. marca 1848 državnemu kanclerju in vodji združene dvorne pisarne pisno sporočil, da namerava v kratkem sklicati stanovske predstavnike (»generalne stanov«) iz vseh dežel. Že dan po izbruhu revolucije (14. marca 1848) je obljubil ukinitve cenzure in vzpostavitev svobode tiska, dan kasneje pa še »sklic odposlancev vseh deželnih stanov z okrepljenim zastopstvom meščanskega stanu« (torej nekakšne

⁵ Prim.: László Kontler, Madžarska zgodovina, Ljubljana 2005, str. 187-198.

⁶ Prim. Helmut Rumpler, Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie, Wien 1997, str. 270-272.

⁷ Prim.: Stefan Malfèr, Der Konstitutionalismus in der Habsburgermonarchie – siebzig Jahre Verfassungsdiskussion in 'Cisleithanien', v: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 1. Teilband, Wien 2000, str. 13.

⁸ Prim.: Wilhelm Brauner, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, v: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 1. Teilband, Wien 2000, str. 81-82.

⁹ Ibidem.

modificirane »generalne« državne stanove), ki naj bi razpravljali o »novi konstituciji« Avstrije. Besedilo cesarskega manifesta z dne 15. marca 1848 je nakazovalo, da namerava cesar uvesti pravi konstitucionalizem. V istem smislu je bilo moč razumeti tudi cesarski odlok z dne 17. marca 1848, ki je uvajal načelo odgovornosti ministrov, torej mehanizem, po katerem »noben minister ne bo smel za naprej skrivoma ravnati, kakor poprej in vsak bo mogel za svoje dela in povelja odgovor dati.«¹⁰

KAJ JE USTAVA?

Že ob izteku predmarca je večina kritikov režima v konstitucionalizmu videla pripomoček, s pomočjo katerega bi lahko – ob določeni prerazdelitvi družbene moči v korist meščanstva – najhitreje vzpostavili takšen politični in družbeni sistem, ki bi državo končno iztrgal iz predolgo trajajočega mrtvila. Zato je po izbruhu revolucije (13. marca 1848) in cesarjevi obljubi ustave (15. marca 1848) vprašanje ustave postalo eno izmed osrednjih vprašanj revolucije.

O tem, kaj naj bi bilo bistvo konstitucionalizma, so se v javnosti pojavljala najrazličnejša, velikokrat popolnoma napačna stališča. Na Slovenskem se je vsebini napovedanega konstitucionalnega sistema še najbolj približal urednik Novic Janez Bleiweis, ki je imel »konstitucijo« za takšno »vladijo«, »ktera pripusti, de prihodnjič ne bo le samo gospóska, temuč de bojo tudi deželni in mestni stanovi, ki bojo zató od ljudstva izvoljeni, pravico iméli govoriti, svoje želje in vošila v prihodnjih postavah in davkih pred tronam Cesarja odkritoserčno razodeti, in pa tudi zvedeti, kakó in kam se deržavno premoženje vsako leto obračuje.«¹¹ Tudi Matija Majar Ziljski, ki je v svojem letaku Kaj Slovenci terjamo? (že 5. aprila 1848 ga je dal v tisk Blazniku) ustavo imenoval »zlat, prav cesarski dar«, je v cesarjevem sklicu »pomnoženih« deželnih stanov dne 18. marca 1848 videl prvi korak h konstitucionalizmu in uveljavitvi temeljnih pravic človeka in državljana.¹²

Med množico kmečkega prebivalstva so bile razširjene drugačne razlage. Na eni strani so mnogi »konstitucijo« enačili s »popolno prostostjo«, ki da »odveže vsaciga človeka vsih svojih dolžnosti«.¹³ Na drugi strani pa so v njej videli tudi korak k zvišanju davkov in povečanju pritiska oblasti na kmeta.¹⁴ Zoper takšne in podobne razlage, ki naj bi jih med kmeti trosili nekateri »bedaki v gosposki suknji«, so ostro nastopale Novice: »Kdor ljudstvu pravi, da konstitucija je puntarija in de zdej ni nič postav in pravic več, – kdor ljudstvu pravi, de bojo po konstitucíi davki povikšani, – kdor ljudstvu pravi, de konstitucíja

¹⁰ Novice, 5. 4. 1848.

¹¹ Novice, 22. 3. 1848.

¹² Matija Majar Ziljski, Kaj Slovenci terjamo?, v: Novice, 10. 5. 1848.

¹³ »Nek bedák v gosposki suknji je – kakor smo slišali – nekterim kmetam undan konstitucijo takole razlagal: 'Konstitucija odveže vsaciga človeka vsih svojih dolžnost, – konstitucija je popolna prostost.' Ali tak neumen človek ne zasluži, da bi ga berž na samotem kraj peljali in ga nikdar več med ljudi ne pustili, de bi samotem v kaki pušavi ali na kakem otoku vžival popolno prostost? Še divja zverina ima med seboj zavéze; kakó bi mar človek, omikan človek, zamogel brez vse zavéze med seboj, brez pravic pa tudi brez dolžnost živeti?'« – Novice, 29. 3. 1848.

¹⁴ Ibidem.

véro podkopuje: ta je puntar in šuntar, in Judež Iškarjot svojiga Cesarja, svoje domovine – naj bo kakoršniga stanú si bodi.«¹⁵

Ob vsebinskih pojasnilih so se Novice lotile tudi vprašanja najprimernejšega prevoda besede konstitucija. Beseda »ustava« ali »ustav«, ki so jo rabili Čehi, Hrvati in Poljaki, se jim ni zdela najbolj primerna, »zato kér nič gotoviga ne pomeni in cló nobeniga zapopadka človeku ne da.«¹⁶ Namesto nje so (po nasvetu Jožefa Poklukarja) propagirale besedo »sovlada«, ker »pri ti vladbi Cesar z ljudstvom vred vlada.«¹⁷

DELO NA USTAVI

V senci takšnih in podobnih razprav je na začetku aprila 1848 steklo delo na izdelavi ustavne listine. S pripravo besedila ustave sta hkrati začela nova vlada in »stanovski centralni odbor«, zbor predstavnikov stanov iz večine avstrijskih dežel, ki se je med 10. in 17. aprilom sestel na Dunaju na povabilo deželnega maršala Avstrije pod Anižo.

Stanovski centralni odbor, ki se ga je udeležila tudi močna delegacija iz Kranjske, je na podlagi referata predstavnika spodnjeavstrijskih stanov Carla von Kleyleja že v nekaj dneh pripravil soliden osnutek ustave, ki je predvideval uvedbo omejenega konstitucionalizma.¹⁸ Osrednje zakonodajno telo v Avstriji naj bi postal dvodomni parlament. Prvi dom naj bi sestavljali predstavniki veleposesti, od cesarja imenovani člani in pripadniki vladarske hiše, drugi dom pa naj bi izšel iz volitev na podlagi omejene in posredne volilne pravice. Osnutek je kot glavne kriterije za aktivno volilno pravico določal: stalno prebivališče v volilnem okraju, »samostojnost« (s tem so izločili posle, vajence in prejemnike ubožnih pomoči) ter davčni in inteligenčni cenzus v korist duhovščine in znanih oseb. Za glavne kompetence parlamenta je navajal sprejemanje zakonov, določanje davkov (vključno s sprejemom proračuna) in sodelovanje pri zunanjepolitičnih pogodbah. Parlament naj bi imel tudi pravico naslavljanja pritožb na cesarja in možnost vlaganja »ministrskih obtožb« kot pomembnega sredstva za »varovanje zakonitosti«.

Stanovski centralni odbor, v katerem so v nasprotju s strukturo starih deželni stanov skoraj polovico članov – ob odsotnosti predstavnikov iz Češke, Galicije, Vorarlberga, Goriške in Istre – predstavljali meščani in neplemiški lastniki velike zemljiške posesti, je v osnutku ustave poudarjal, da mora konstitucionalna Avstrija počivati na »posesti in inteligenci« ter »aristokraciji«, hkrati pa se je zavzel za centralistično organizacijo države. Osnutek ustave je zakonodajno oblast in iniciativo dajal le osrednjemu parlamentu, medtem ko naj bi deželni zbori zgolj sodelovali pri upravi. Po osnutku deželnih ustav, ki ga je odbor pripravil hkrati z osnutkom ustave, naj bi deželni zbori na eni strani izvajali zakone in odredbe, ki jih je sprejel centralni državni zbor, na drugi strani pa bi lahko na cesarja naslavljali »prošnje« in pritožbe zoper predloge zakonov, ki so bili v proceduri v osrednjem parlamentu. V zvezi s kompetencami deželnih zborov je v osrednjem stanovskem

¹⁵ Novice, 5. 4. 1848.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Brauner, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 86-90.

odboru prevladalo prepričanje, da deželni zbori ne morejo biti pravi »deželni parlamenti«, saj da tudi dežele niso »na pol suvereni kantoni«. Zato naj bi bili po svoji sestavi tipična »zastopstva interesov«. V vsakem deželnem zboru naj bi v ustreznem razmerju sedeli predstavniki veleposesti, mest (torej predstavniki industrije in trgovine), podeželskih občin (kmetje) in znanosti, kar bi jim dalo poudarjeno »novostanovsko« podobo.

Ob stanovskem centralnem odboru, ki je v okviru svojega osnutka izdelal tudi več kot soliden katalog temeljnih pravic človeka in državljana, se je z ustavno preobrazbo monarhije intenzivno ukvarjal zlasti novi »ministrski svet« (vlada).¹⁹ Za izdelavo nove konstitucije je bil zadolžen notranji minister Franz von Pillersdorf, ki je že na začetku aprila 1848 izdelal prvi osnutek ustave (Grundlinien der Verfassung). Njegov osnutek je – po obravnavi v ministrskem svetu – služil kot izhodišče razprave skupne konference centralnega stanovskega odbora in ministrskega sveta 13. aprila 1848. Ob upoštevanju osnutka ustave, ki ga je pripravil centralni stanovski odbor, ter stališč članov vlade, je minister Pillersdorf v naslednjih dneh izdelal ustavo, ki jo je cesar Ferdinand I. sankcioniral 25. aprila 1848.²⁰ Ustava se je zgledovala po ustavi Badna iz leta 1818, vključevala pa je tudi nekatera določila iz liberalnih ustav Belgije (1831) in Hannovera (1833).

¹⁹ Brauneder, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 90-92.

²⁰ Ustavo je najprej objavila uradna Wiener Zeitung, 26. 4. 1848; prim. tudi: Edmund Bernatzik, Die österreichische Verfassungsgesetze mit Erläuterungen, Wien 1911, str. 102-109.

PILLERSDORFOVA (APRILSKA) USTAVA (25. 4. 1848)

Nova ustava, ki so jo Novice v slovenskem prevodu (brez komentarja) objavile že 3. maja 1848, je v sedmih poglavjih in v skupaj 59 členih na novo urejala politično ureditev Avstrije.

V prvem poglavju (»splošne določbe«) je na svojevrsten način poskušala razrešiti nasprotje med željo po ozemeljski celovitosti Habsburške monarhije in političnim razvojem na Ogrskem in v Lombardiji-Benečiji. Medtem ko je § 1 uzakonjal ozemeljsko integriteto avstrijskega cesarstva v obsegu iz leta 1804, je § 2 območje veljavnosti ustave omejil le na »cislajtanske« dežele. Tvorci ustave so se očitno dobro zavedali, da t. i. »aprilski zakoni«, s katerimi je 11. aprila 1848 cesar sankcioniral 31 zakonov, ki jih je že marca sprejel ogrski deželni zbor, Ogrski zagotavljajo status samostojne države, z ostalimi deželami povezane le v obliki personalne unije. Poleg Ogrske, Hrvaške in Sedmograške ustava ni veljala niti v Lombardiji-Benečiji, kar kaže, da se je bila vlada pripravljena odpovedati obema italijanskima provincama.

Drugo poglavje ustave (§§ 8 do 16), ki je določalo pristojnosti vladarja, je dajalo cesarju izjemno velike pravice. Cesar, katerega oseba je bila »posvečena in nedotakljiva«, si je sicer moral zakonodajno oblast deliti s parlamentom in izvršno oblast z vlado, toda s pravico do zakonske iniciative, izključno pravico sankcioniranja zakonov, s pravico do imenovanja ministrov in visokih uradnikov, vrhovnim poveljstvom nad vojsko, pravico odločanja o vojni in miru in sklepanja meddržavnih pogodb je dobil kompetence, ki so ga postavljale v vlogo osrednje figure izvršne in zakonodajne oblasti.

Tretje poglavje ustave (§§ 17-31) je vsebovalo dokaj obsežen katalog temeljnih pravic človeka in državljana, ki je v ustavnem osnutku centralnega stanovskega odbora povsem umanjkal. § 17 je določal, da lahko vsi prebivalci države živijo po svoji veri in vesti in da je vsakemu zagotovljena osebna svoboda. § 18 je državljanom zagotavljal pravno varnost, § 19 svobodo govora in tiska, § 20 nedotakljivost pisemskih pošilk, § 22 pravico do združevanja (ustanavljanja društev), § 23 pa je določal: »Ako se hoče kdo v tuje dežele preseliti, mu tega ne sme nobena gosposka braniti.« § 24 je vsakemu državljanu omogočal, da postane zemljiški posestnik ali se začne ukvarjati s kakšno zakonsko dovoljeno obrtjo. § 27 je napovedal, da bo zakone, ki se dotikajo razlik v položaju pripadnikov različnih veroizpovedi ter zakon o zemljiški odvezi pripravil naslednji državni zbor. V §§ 28-30 je ustava zagotavljala neodvisnost sodstva in sodnikov ter napovedala konec pisnega, inkvizicijskega postopka pred sodišči. Zadnji člen tretjega poglavja (§ 31) je slednjič zagotavljal svobodo veroizpovedi: »Vsim v cesarstvu po postavah pripuščenim kristjanam, ravno tako tudi Judam je dovoljeno, službo Božjo prosto opravljati.«

V četrtem poglavju ustave je bilo v dveh členih kratko definirano načelo ministrske odgovornosti. § 32 je tako določal: »Ministri so zavezani, za vse dela in svete v svoji službi odgovor dati.« § 33 pa je dodal: »Ta odgovornost, kakor tudi oprava toživne in sodne gosposke bo po posebni postavi določena.«

V petem poglavju (§§ 34-44) je ustava definirala sestavo državnega zbora. Novi avstrijski državni zbor naj bi sestavljala senat in poslanska zbornica (Kammer der Abgeordneten).

V zgornjem domu (senatu) naj bi sedeli polnoletni principi cesarske rodbine, od cesarja doživljenjsko imenovani člani ter 150 predstavnikov, ki naj bi jih za trajanje mandata iz svoje srede izvolili najbogatejši zemljiški posestniki. Med tem ko število članov senata ni bilo natančno določeno (vendar naj ne bi presegalo 200 članov), naj bi poslanska zbornica štela 383 voljenih članov. Prve volitve naj bi potekale na podlagi začasnega volilnega reda, ki naj bi se ravnal »po številu ljudstva, in takó, de se za prid vsih stanov skerbi« (§ 36). Dokončni volilni red naj bi sprejel šele državni zbor: »Popolnoma veljavne volitne postave bojo v državnim zberališu sklenjene, in v teh bo tudi izgovorjeno, kakošno povračilo svojih stroškov bojo poslaniki druge zbornice dobivali.« (§ 38) Ustava je obema domoma dajala pravico, da si iz svoje srede izvolita svojega predsednika in verificirata volitve, uzakonjala javnost parlamentarnih sej in uvajala načelo poslanske imunitete: »Nobeniga zbornika ne sme sodna gosposka ob času državniga zbora brez očitniga dovoljenja svoje zbornice preganjati ali zaprėti, ako ni bil ravno pri kakem hudodelstvu prijet.« (§ 42)

Šesto poglavje je natančno določalo pristojnosti državnega zbora. V skladu s § 45 je bil za veljavnost nekega zakona potreben sprejem v obeh zbornicah in cesarjeva sankcija. § 46 je določal, da bo prvi državni zbor določil dohodke cesarja, kar se bo zgodilo ob nastopu vsakega novega cesarja. V §47 so bile izrecno našete pristojnosti poslanske zbornice: vsakoletno določanje rekrutnega kontigenta, določanje višine davkov, najmanjše državnih kreditov, prodaja državnega premoženja, sklepanje o proračunu itd. § 48 je dajal zakonodajno iniciativo obema zbornicama parlamenta. Predlog zakona je v enem ali drugem zboru lahko stavil že en poslanec. Za spremembo ustave je bila potrebna dvotretjinska večina (§ 50), za sprejem ostalih zakonov pa navadna večina (§ 51).

V zadnjem, sedmem poglavju »aprilske ustave«, ki je govorilo o »deželnih stanovih« (Provinzialstände), je bila napoved, da bo državni zbor sprejel določila glede organizacije deželnih zborov, novo občinsko zakonodajo in zakon o zemljiški odvezi. V § 58 je ustava odredila, naj se v celotnem cesarstvu osnujejo narodne straže, ki naj bodo podrejene deželnim oblastem. V zadnjem členu (§ 59) pa je bilo določilo, da morajo pripadniki narodnih straž in vsi uradniki priseči na ustavo, medtem ko naj bi »prisega armade na ustavo« prišla »v prisego na bandero«.

Aprilska (Pillersdorfova) ustava je jasno uveljavila delitev oblasti. Sodno oblast je prepuščala neodvisnemu sodstvu, ki naj bi bilo ločeno od uprave, izvršno in zakonodajno oblast pa je razdelila med cesarja in vlado oz. parlament. Toda zaradi velikih pristojnosti, ki jih je dodelila vladarju (pravica do absolutnega veta, s katerim je lahko cesar preprečil sprejem vsakega zakona), jo lahko označimo za tip predkonstitucionalne ustave.²¹

VOLILNI RED

V skladu s §§ 35, 36 in 37 aprilske ustave je vlada 9. maja 1848 izdala začasni volilni red za volitev poslancev v državni zbor, ki je predvideval nekoliko ožjo volilno pravico kot pri volitvah v frankfurtski parlament.²² Volilni red, ki so ga v prevodu (deloma) ob-

²¹ Brauneder, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 105-106.

²² Prim.: Wiener Zeitung, II. 5. 1848; Bernatzik, Die österreichische Verfassungsgesetze, str. 110.

javile tudi Novice, je aktivno volilno pravico podeljeval vsem polnoletnim avstrijskim državljanom, ki so vsaj 6 mesecev bivali na območju posameznega volilnega okraja in so svobodno izvrševali svoje državljsanske pravice. Izjemo so tvorili »delavci za plačilo na dan ali teden (dninarji), posli in ljudje, ki imajo iz deželskih milošnih naprav pomoč« (§ 31). Volilni red je predvideval posredne volitve. V prvem krogu naj bi volilci volili »volilne može«, ti pa bi potem v drugem krogu (na sedežu volilnega okraja) volili poslanca. Volilni mož naj bi prišel na vsakih 500 prebivalcev, pri čemer naj bi upoštevali ostanek nad 250. (Vrhnika z okolico, ki je štela 2.755 prebivalcev, naj bi volila 6 volilnih mož). Deželnim glavnim mestom je volilni red dajal posebne pravice. Vsaka deželna prestolnica naj bi volila svojega poslanca (2 za Trst in Gradec, po 1 za Ljubljano, Celovec in Gorico) in imela dvojno število volilnih mož.

Pravolitve naj bi potekale bodisi v pisni bodisi v ustni obliki, pri volitvah poslanca pa naj bi bilo glasovanje tajno. »Vsak volivec dobi v zavitku volitni list s pečatom v roke.« (§ 54). Tako pri volitvah volilnih mož kot pri volitvah poslancev je volilni red izhajal iz načela absolutne večine. Za volilnega moža ali poslanca naj bi bil izvoljen tisti kandidat, ki je prejel več kot polovico glasov. V nasprotnem primeru naj bi volitev ponovili. Če pri ponovljeni volitvi nihče ne bi prejel absolutne večine glasov, bi se morali v tretjem krogu volilci (volilni možje) odločati le med kandidatoma, ki sta na prejšnjih volitvah prejela največ glasov. Pravico do izvolitve za poslanca je imel vsak 30 let star avstrijski državljan z aktivno volilno pravico v eni izmed avstrijskih dežel (§ 46). Zadnji člen volilnega reda (§ 63) je določal tudi plačo bodočim poslancem: »Koliko bo poslancem plačati, bo državni zbor pri sestavi stanovitne volitne postave sklenil. Do tistihmal se bo poslancam, ki imajo svoje stanovanje zunej Dunaja (Beča), za pot k zboru po 2 gold. srebra za vsako miljo plačevalo, v katerim plačilu je pa tudi plačilo za pot nazaj zapopadeno; zraven tega se jim bo pa še dve sto goldinarjev na mesec dalo.«

REAKCIJE NA USTAVO

Reakcije na razglasitev prve avstrijske ustavne listine so bile na splošno pozitivne.²³ Mnogim liberalno mislečim intelektualcem se je zdel neprecenljiv zlasti katalog temeljnih pravic človeka in državljana, ki je uvajal nekaj pomembnih državljsanskih pravic in svoboščin. Spet drugi so bili navdušeni nad predvidenim sklicom parlamenta in omejitvijo absolutne cesarske moči. Seveda pa je ustava že na začetku naletela tudi na bolj ali manj ostre kritike. Še največ jih je bil deležen oktroi, torej izdelava in razglasitev ustave brez sodelovanja izvoljenega parlamenta. »Centralnega stanovskega odbora«, ki je sodeloval pri izdelavi ustave, kritiki upravičeno niso smatrali za pravo ljudsko predstavništvo. Ostrih kritik je bil deležen tudi dvodomni sistem, ki je nasproti izvoljeni spodnji (poslanski) zbornici postavljala deloma od cesarja imenovani deloma iz vrst plemstva izvoljeni zgornji dom (senat). Predvidena sestava senata, ki so ga nekateri upravičeno označevali s »plemiška zbornica«, je bila v popolnem nasprotju z zahtevami po vzpostavitvi modernega ljudskega predstavništva in prerazporeditvi družbene moči v korist meščanstva. Iz enakih

²³ Prim.: Brauneder, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 93.

razlogov so se na udaru kritike znašle tudi prevelike pristojnosti cesarja, zlasti njegova pravica absolutnega veta na vse v državnem zboru sprejete zakone.

Že v začetku maja 1848 je nezadovoljstvo z ustavo postalo očitnejše. Na Dunaju je prišlo do več »mačjih podoknic«, običajnega izraza nezadovoljstva nižjih družbenih slojev. Demonstracije so prisilile ministrskega predsednika Ficquelmonta, da je odstopil s položaja. Na čelu vlade ga je zamenjal dotedanji notranji minister Franz von Pillersdorf, glavni avtor ustave. Ko pa je 11. maja Wiener Zeitung objavil volilni red za volitve v državni zbor (datiran 9. maja 1848), ki je v primerjavi z volitvami v frankfurtski parlament precej omejil volilno pravico,²⁴ je nezadovoljstvo privrelo do vrelišča. Anton Füster, ki je bil v središču dogajanja, je občutke ob izdaji ustave izrazil z besedami: »Globoko smo bili razočarani v pričakovanju in velikem upanju, ki smo ga gojili. Cesar je obljubil, da bo ustavo izdal sporazumno z deželnimi stanovi.«²⁵

Glavni kritik ustave in zlasti volilnega reda na Dunaju je postal Politični centralni odbor narodne garde in akademske legije (Politisches Zentralkomitee der Nationalgarde und der Akademischen Legion), ki je zahteval enodomni parlament, izvoljen na podlagi splošne (moške) volilne pravice.²⁶ Zahteve Političnega centralnega odbora, ki ga je vlada poskušala razpustiti, so dobile določnejšo obliko 15. maja 1848, ko so se pred Hofburgom zbrali študentje (člani Akademske legije) in delavci, ki so z »viharno peticijo« zahtevali uvedbo enodomnega parlamenta in splošne volilne pravice. Vsi so delili stališče Antona Füstera, ki je v avli univerze zbranim študentom dejal: »Svobodo si moramo, tako kot v marcu, ponovno izbojevati. Priboriti si moramo svobodomiselno ustavo.«²⁷ Vlada se je znašla v težkem položaju. Zaradi pomanjkanja vojaštva (avstrijske čete so bile v Italiji) si ni mogla privoščiti, da bi majsko revolucijo zatrla s silo. Zato je hitro popustila in pristala na vse glavne zahteve revolucionarjev. Že naslednjega dne je izšel cesarski patent, s katerim so bodoči državni zbor razglasili za ustavodajnega,²⁸ hkrati pa ukinili zgornji dom (senat) in napovedali ukinitve volilnega cenzusa.²⁹

Cesar je 17. maja 1848 zbežal v Innsbruck, na katoliško in cesarju zvesto Tirolsko, in od tam spremljal dogodke na Dunaju. Cesarjev beg je oslabil podpornike revolucije in okreplil reakcionarne poskuse vlade. Ko je 25. maja 1848 vlada izdala ukaz o razpustitvi Akademske legije, je na Dunaju preko noči zraslo več kot 160 barikad, za katerimi so se v bran revolucionarnih pridobitev postavili študentje ter delavci in delavke, ki so v mesto prihrumeli iz delavskih predmestij. V »barikadnih dneh« (26.–28. maja 1848) so

²⁴ Volilna pravica pri volitvah v frankfurtski parlament ni bila omejena z davčnim ali kakšnim drugim cenzusom. Na vsakih 50.000 prebivalcev naj bi izvolili enega poslanca. – Peter Burian, *Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49. Zur Problematik des Parlamentarismus im alten Österreich*, Graz-Köln 1962, str. 32.

²⁵ Marjan Britovšek, *Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji*, Maribor 1970, str. 59.

²⁶ Walter Öhlinger, *Wien 1848. Eine Chronologie der Ereignisse, v: 1848 »das Tolle Jahr«*. Chronologie einer Revolution, Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien, Wien 1998, str. 13.

²⁷ Britovšek, *Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji*, str. 63.

²⁸ Prim.: Bernatzik, *Die österreichische Verfassungsgesetze*, str. 110-113.

²⁹ Davorin Trstenjak je v pismu Josipu Muršcu (20. 5. 1848) ukinitve senata komentiral pesimistično: »Skoz ukinutje dvojnih zbornic je proletarijatu steza odperta, ino naša pretresavanja nikdar ne pridejo do cilja. Kaj si bo z ubogimi Slovenci?« – Fran Ilešič, *Korespondenca dr. Jos. Muršca, v: Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*, VII., Ljubljana 1905, str. 3.

revolucionarji oblikovali Odbor meščanov, narodne garde in študentov za ohranitev reda in varosti in za zaščito ljudskih pravic (Ausschuß der Bürger, Nationalgarde und Studenten zur Aufrechterhaltung der Ordnung und Sicherheit und für die Wahrung der Volksrechte), na kratko »varnostni odbor« (nekakšen odbor za javno blaginjo), ki naj bi zagotovil varnost v mestu in posredoval med ljudstvom in vlado. Varnostni odbor na čelu z Adolfom Fischhofom je v teh dneh imel na Dunaju popolno oblast, toda svoje moči se očitno ni zavedal. Meščane in študente so podprli (kot 15. maja) tudi delavci, ki so začeli izražati svoje posebne interese. Ob podpori demokratov so začeli zahtevati spremembo volilnega reda, ki je od volitev izključeval delavce.

Pod težo njihovih zahtev je ministrski svet najprej (30. maja 1848) znižal starostni cenzus za pasivno volilno pravico s 30 na 24 let, 10. junija 1848 pa je (na predlog Alexandra Bacha) razširil aktivno volilno pravico tudi na »samostojne« mezdne delavce, ki 6 mesecev bivajo na območju volilnega okraja. Z zahtevo po šestmesečnem bivanju v istem kraju je ministrski svet v praksi v bistvu izničil učinek načelne razširitve volilne pravice na samostojno delavstvo. V večjih mestih, zlasti na Dunaju, je velika večina delavcev v mestu namreč bivala manj kot pol leta. Zaradi tega in restriktivne interpretacije pojma »samostojni delavec« (a tudi dejstva, da so marsikje s pravolitvami začeli že 5. junija) je bil vpliv delavstva na rezultate volitev neznamenit.³⁰

³⁰ Prim.: Karl Obermann, Die österreichische Reichstagswahlen 1848. Eine Studie zu Fragen der sozialen Struktur und der Wahlbeteiligung auf der Grundlage der Wahlakten, v: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, 1973, str. 342 sl.

INICIATIVA DEŽELNIH ZBOROV

Po izbruhu revolucije so se v vseh deželah gibanju za reforme pridružili tudi deželni stanovni. Verjetno je bila v njihovi dejavnosti skrita »želja, da bi odbili bolečo ost prenapetim zahtevam, kar bi jim bilo lažje doseči, če bi se novemu gibanju skušali prilagoditi, kakor pa če bi ga naravnost ovirali.«³¹ Nedvomno pa je šlo tudi za strah pred splošno nejevoljo in razdraženostjo ljudstva, ki je z videzom nepristopnosti ljudskih teženj ni kazalo še večati.

ŠTAJERSKI DEŽELNI ZBOR

Štajerski stanovski odbor se je že med 3. in 10. marcem 1848 posvetoval o adresi na cesarja, s katero je želel vladarja prositi za času primerno pomnožitev deželnega zastopstva. Obstoječe stanovsko zastopstvo, sestavljeno iz predstavnikov duhovščine, plemstva in 11 predstavnikov deželnoknežjih mest in trgov naj namreč ne bi odražalo vseh interesov dežele. Adreso, ki je zahtevala razširitev deželnega zastopstva z novimi člani iz vrst meščanstva in kmetov ter sklic predstavnikov stanov iz vseh dežel (»generalnih stanov«) na Dunaju, so štajerski stanovni sprejeli 15. marca 1848. Tri dni kasneje so sklenili, da bodo še pred reformo deželnega zbora v stari stanovski zastop poklicali 2 predstavnika univerze, 4 predstavnike graškega meščanstva, 5 predstavnikov nestanovske veleposesti in 5 predstavnikov kmetov.³²

Adresa štajerskih stanov je naletela na ostro kritiko liberalno usmerjene javnosti v deželnem glavnem mestu. Meščanska opozicija je stanovom odrekala pravico, da se še naprej izdajajo za predstavnike dežele. Zahtevala je oblikovanje takšnega deželnega zbora, v katerem bi bili vsaj dve tretjini poslancev iz vrst mestnega in kmečkega prebivalstva ter primerno zastopstvo industrije in znanosti (univerze). Adresa na cesarja, ki so jo graški meščani sprejeli 15. marca 1848, je med drugim zahtevala vzpostavitev »popolnega, vse stanove obsegajočega ljudskega predstavnništva«.³³ Zoper samovoljno pomnožitev deželnih stanov so protestirali tudi v provinci. Konec marca in na začetku aprila so številna (spodnje)štajerska mesta v posebnih peticijah zahtevala, naj se stanovni reorganizirajo v pravo ljudsko, »vse razrede obsegajoče in na številu prebivalstva utemeljeno predstavnništvo«.³⁴ Celjski mestni svet je v peticiji (7. aprila 1848) notranjega ministra pozval, naj ne prizna

³¹ Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928 [1929-1939], str. 753.

³² O štajerskem deželnem zboru gl.: Franz Ilwof, Der provisorische Landtag des Herzogthums Steiermark im Jahre 1848, v: Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, 1900, št. 4/2, str. 1-153; Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, str. 123-130; Edith Marko-Stöckl, Der steiermärkische Landtag, v: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 2. Teilband, Wien 2000, str. 1683; Günther Cerwinka, Die Steiermark im Revolutionsjahr 1848, v: Die Steiermark im Jahre 1848/49. Quellen und Literatur, Graz 2003, str. 36 sl; Jože Žontar, Začetki ustavnosti na Slovenskem, v: Arhivi, 2007, št. 2, str. 25-42.

³³ Cerwinka, Die Steiermark im Revolutionsjahr 1848, str. 18-19.

³⁴ Cillier Wochenblatt, 8. 4. 1848.

delovanja obstoječega pomnoženega stanovskega predstavnštva, ker da njegova sestava ni izraz želja cele dežele.³⁵

Pod pritiskom zahtev liberalne opozicije so stanovi morali popustiti. Na zasedanju razširjenega stanovskega zastopstva 18. aprila so sklenili, da bodo izvedli volitve v »provizorični« deželni zbor na podlagi novega volilnega reda. Med 27. in 29. aprilom so se stanovi poenotili o bodoči sestavi provizoričnega deželnega zbora.³⁶ V 90-članskem deželnem zboru naj bi tretjina (30) mandatov pripadla veleposestvu,³⁷ tretjina (30) mandatov meščanstvu po izobrazbi in premoženju³⁸ in tretjina (30) mandatov kmečkemu prebivalstvu.

Potem ko je 13. maja 1848 ministrstvo potrdilo osnutek volilnega reda, je stanovski odbor 19. maja razpisal volitve v provizorični deželni zbor.³⁹ Volitve so potekale med 5. in 10. junijem 1848,⁴⁰ dne 13. junija pa je provizorični deželni zbor začel z delom.

Poslanci mestne in kmečke kurije na Spodnjem Štajerskem

Mestna kurija:		
Maribor	1	Franz Gasteiger
Celje	1	dr. Mathias Foregger
Ptuj	1	Franc Raisp
Mesta mariborskega okrožja	2	dr. Johann Gottweis, dr. Štefan Kočevar
Mesta celjskega okrožja	2	Vincenc Gurnik, Franc Žuža
Kmečka kurija:		
Mariborski okraj	2	Josef Schmiderer, Franz Rottmann
Ptujski okraj	2	Jakob Kreft in Jurij Masten
Gleinstätten (Glinica)	2	Jakob Krušnik in Anton Fašing
Konjice	2	Gustav Voukošeg, Jožef Gosak
Sevnica	2	Janez Lukežič, Martin Šosterič
Celje	2	Franc Walland, Matija Zupanec

V skladu z navodilom ministrstva za notranje zadeve z dne 5. junija 1848 je bila naloga provizoričnega deželnega zbora natančno določena. Deželni zbor naj bi svoje delo usmeril le na pripravo treh zakonov, ki naj bi bili v pomoč bodočemu državnemu zboru in vladi: »1. kako bi se gruntni davki (pušne dacije) rešovali; 2. kako bi se soseskne postave osnovale; 3. kako bi se osnove za prihodni deželni zbor naredile; in da bi se sklepi štajerskega zbora Dunajskemu državnemu zboru predložili.«⁴¹ Do prvega julija so se poslanci ukvarjali z

³⁵ Ibidem.

³⁶ Viktor Vrbnjak, Dogodki na Slovenjebistriškem med leti 1848 in 1875, v: Zbornik občine Slovenska Bistrica, I., Ljubljana 1983, str. 552.

³⁷ V njej bi bili 3 predstavniki stanu opatov in prelatov, 17 predstavnikov stanu grofov, baronov in viteзов in 10 predstavnikov nestanovske veleposesti.

³⁸ Trije predstavniki univerze in Joaneja, 4 predstavniki industrije in 23 predstavnikov mest.

³⁹ Ausschreibung eines provisorischen Landtages für das Herzogthum Steiermark, Graz, 19. maj 1848. ÖNB, zbirka letakov iz 1848.

⁴⁰ Vrbnjak, Dogodki na Slovenjebistriškem, str. 552.

⁴¹ Pogovori v namestnitemu zboru štajerskega Vajvodstva, 1. seja, 13. 6. 1848.

osnutkom zakona o občinah, med 3. in 31. julijem so obravnavali zakon o zemljiški odvezi, med 8. in 17. avgustom, ko je bil deželni zbor odgoden, pa osnutek nove deželne ustave.

Deželna ustava, ki je izhajala iz načela nedeljivosti vojvodine Štajerske, je predvidevala izjemno široko deželno avtonomijo in oblikovanje štajerskega deželnega zbora v smislu pravega ljudskega predstavništva. Vsebovala je vrsto demokratičnih rešitev, ki so posebej upoštevale slovenske nacionalne težnje. Člen 3 je načeloma zagotavljal popolno enakopravnost Štajercev »nemškega in slovenskega rodu«. V členu 81, ki je govoril o razdelitvi dežele v tri velika okrožja (Zgornja, Srednja in Spodnja Štajerska), so predvideli oblikovanje posebnega spodnještajerskega (slovenskega) okrožja striktno po »jezikovni meji«. V členu 12 so slovenščini zagotovili status zunanjega uradnega jezika v uradih in sodiščih.⁴² Člen 82 pa je dopuščal možnost slovenskih obravnava na spodnještajerskem okrožnem zboru: »Kadar krožno svetovastvo se zbere, postavi narpoprej v katerim jeziku se ima pogovarjati; je večina za slovenski jezik, tak naj se po slovensko pogovarjejo; je pa za nemški – pa po nemško!«⁴³

Pomena deželne ustave za Slovence ne moremo razumeti brez upoštevanja okoliščine, da med slovenskimi poslanci ni bilo »vkupnega postopanja, temveč je imel sleherni svoj program«. ⁴⁴ Graška Slovenija pod vodstvom Jožefa Muršca, ki je od aprila 1848 usmerjala vso slovensko politiko na Štajerskem (akcija proti Frankfurtu, peticijsko gibanje za zedinjeno Slovenijo, povezovanje s Hrvati, državnozbornske volitve), je svoje politične upe stavila na dunajski državni zbor, zato volitvam v deželni zbor in razpravam ni posvečala ustrezne pozornosti.⁴⁵ V provizorični deželni zbor je sicer bilo izvoljenih nekaj njenih sodelavcev, toda prav najbolj izobraženi in za narodno stvar najbolj zavzeti posamezniki se zasedanj deželnega zbora niso udeleževali.⁴⁶ Štefan Kočevar se je v Gradcu pojavil le na začetku zasedanja, potem pa je svoje mesto prepustil »namestniku« dr. Petru Trummerju.⁴⁷ Tako je – kot je upravičeno opozoril Viktor Vrbnjak – v deželnem zboru deloval v skladu s programom in navodili graške Slovenije (morda celo osebno Jožefa Muršca) le zastopnik kmečkih občin Jakob Kreft iz Biserjan ob Ščavnici,⁴⁸ medtem ko so vsi ostali slovenski poslanci (Gurnik, Foregger, Ropotar, Raisp in drugi) iz štajerskega patriotizma nasprotovali programu zedinjene Slovenije in se zadovoljili z v ustavi predvidenim posebnim slovenskim okrožjem ter z (načelnimi) zagotovili o uresničitvi popolne nacionalne (jezikovne) enakopravnosti.

Različna stališča slovenskih poslancev so prišla do izraza pri razpravi o členih 12 in 82 deželne ustave. Potem ko so vsi slovenski poslanci glasovali za prvi člen ustave (»Štajerska

⁴² Razgovori načasnega deželskega zbora Vajvodstva Štajerskega, 44. seja, 16. 8. 1848, str. 60.

⁴³ Razgovori načasnega deželskega zbora Vajvodstva Štajerskega, 44. seja, 16. 8. 1848, str. 63.

⁴⁴ Josip Apih, Slovinci in 1848. leto, Ljubljana 1888, str. 168; Vrbnjak, Dogodki na Slovenjebistriškem, str. 554.

⁴⁵ Stane Granda, Graška Slovenija v letu 1848/49, v: Zgodovinski časopis, 1974, št. 1-2, str. 72.

⁴⁶ Stane Granda, Dr. Jožef Muršec-Živkov v revolucionarnem letu 1848/49, v: Kronika, 2007, št. 1, str. 37.

⁴⁷ Dne 29. 6. 1848 je v pismu Muršču zapisal: »Mislió sam, još jenput na sabor v Gradac dojtí, nu posli moji nedopuštaju toga. Lečim dva bolestnika, koje nesmijem zapustiti. Zato Te prosim, da Doktoru Trumeru izjaviš, da on i za buduče zadārži moje mesto na saboru.« – Fran Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, v: Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, VI., Ljubljana 1904, str. 140 (Kočevarjevo pismo Muršču z dne 29. 6. 1848).

⁴⁸ Vrbnjak, Dogodki na Slovenjebistriškem, str. 545.

dežela je edino nerazdelivo vajvodstvo»),⁴⁹ je pri obravnavi člena 12 poslanec Jakob Kreft na zapisnik prebral svoje posebno stališče. V njem je predlagal, da se prvi člen ustave razveljavi »ino po mojem predlogu nas od nemškiga razdeli«. ⁵⁰ Poslanske kolege je opozoril, da so Slovenci v državni zbor že poslali peticijo z zahtevo po združitvi slovenske Štajerske s Kranjsko in Koroško in izrazil mnenje, da ima »slovenski ali mali Štajer«, ki je šele »400 let per nemškem Štajerji«, pravico do odcepitve od nemškega dela dežele, »če je tako za narod bolj prav. Za nas pa je bolje prav – ino nikomu krivica – tje slišati, kjer vse zastopimo, k našim bratom po kervi ino jeziku«. ⁵¹

Kreftovo posebno stališče (prebrano na zapisnik) je razburilo celotno zbornico. Tako nemški kot slovenski poslanci (Gurnik, Foregger, Ropotar) so ga opozarjali, da je bil prvi člen ustave že soglasno sprejet in da naknadnih zahtevkov po spremembi ne morejo upoštevati (zato njegove izjave niso vključili v zapisnik). »To je prvemu §. nasproti, kjer smo rekli, da mora Štajerska dežela vkup ostati; ino tukej v svoji posebni misli gosp. Kreft pove, da mu je vse eno, alj k Kranjcem alj Koroščam pride, da je le z Slavjani združen. Pri prvemu §. se ni nihče oglasil, ino na to ne moremo gledati kar jeden posamesen Štajarc reče.«⁵² Kar nekaj poslancev pa mu je očitalo, da vse »kaj drugaga v protokol dal, kakor kar je govoril«, ⁵³ in namigovali, da deluje po zunanjih navodilih. Celjski poslanec Foregger mu je direktno očital, da pleše po taktih graške Slovenije, ki da zahteva politično zvezo Slovencev s Hrvati: »Protest gospoda Kreft[a] je nekemu osnanilu podoben, ki še ni davnaj pri nas okolj našalo: in ni dvombe, da če ni ta protest iz ravno tistega peresa, je vonder od ravno tistega pisarja. Ta je govor od neke prošnje na ministrstvo, da bi se jugoslavjanska država vstvarila. Ravno to misel je tukej gospod Kreft rozodel. Na to se ne more gledati, toljko menj ker to ni misel nekega poslanca, ampak nekega drugega«. ⁵⁴

Kreft, ki ga ni podprl noben poslanec, se v nadaljnjih razpravah ni več izpostavljal. Zato pa sta v razpravo okoli §§ 81 in 82, ki sta določala obseg okrožij in delokrog posameznih okrožnih zborov, energično posegla oba celjska poslanca dr. Mathias Foregger in Vincenc Gurnik, sicer odločna zagovornika »nedeljive Štajerske«. Foregger se je odlikoval z zahtevo po oblikovanju slovenskega okrožja »po jezikovni meji« in z zahtevo po uveljavitvi slovenščine kot jezika obravnav slovenskega okrožnega zbora. Pri obeh zahtevah ga je podprl Vincenc Gurnik, ki je oblikovanje slovenskega okrožja »po jezikovni meji« utemeljeval z besedami: »Skoz to jezikovno mejo se ima pravica narodnosti zakovariti...«⁵⁵ (Na koncu so sprejeli dopolnilni predlog poslanca Hasslerja: »Per postavljenju mej je žela mejnih sosesk razločivna«).⁵⁶ Gurnik je odločneje kot Foregger vztrajal pri zahtevi, naj bo jezik obravnav na spodnještajerskem okrožnem zboru praviloma slovenski. »Moja misel je, da slovenski jezik ne sme samo pomoček biti za poslance, da se znajo zastopiti,

⁴⁹ Razgovori načasnega deželskiga zbora Vajvodstva Štajerskiga, 38. seja, 8. 8. 1848, str. 4.

⁵⁰ Vrbnjak, Dogodki na Slovenjebistriškem, str. 555.

⁵¹ Celske Slovenske Novine, 16. 8. 1848; prim. tudi: Vrbnjak, Dogodki na Slovenjebistriškem, str. 555; Marija Mojca Peternel, Cillier Wochenblatt (Zeitung), Celje 2006, str. 132.

⁵² Razgovori načasnega deželskiga zbora Vajvodstva Štajerskiga, 39. seja, 9. 8. 1848, str. 17.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Razgovori načasnega deželskiga zbora Vajvodstva Štajerskiga, 39. seja, 9. 8. 1848, str. 17.

⁵⁵ Razgovori načasnega deželskiga zbora Vajvodstva Štajerskiga, 44. seja, 16. 8. 1848, str. 59.

⁵⁶ Razgovori načasnega deželskiga zbora Vajvodstva Štajerskiga, 44. seja, 16. 8. 1848, str. 60.

ampak tudi, da je potreben ker bo slavjansko ljudstvo v kolikor je mogoče velikim številu se zbralo, ino svoje lastne koristi poznavati hotlo, ino ker bi obenim perprava za razvitje jezika ino politiško obrazenje biti imelo.«⁵⁷ Nepopustljivo je pobijal stališča tistih nemških poslancev (dr. Leopold List, Andreas Tappeiner), ki so menili, da slovenščina zaenkrat še ni dovolj razvita za vodenje političnih razprav (in pisanje zapisnikov) v okrožnem zboru. »Mislijo, da še jezik ni tolko omikan, da bi bil za pogovore pripraven; jaz pa verjem ino pravim: da je že na tolki stopnji omike, da se zna rabiti per pogovorih.«⁵⁸

Gurnik in Foregger, ki sta se odločno zavzemala (le) za enakopravnost slovenskega jezika, sta v očeh zagovornikov zedinjene Slovenije veljala kar za nekakšna »pseudoslovenca«. Oroslav Caf je po koncu zasedanja deželnega zbora v pismu Muršcu zapisal: »Kreft se je dobro držal, pak prekleta Dr. Foreger ino Gurnik – to sta zlodejeva domorodca«. In je celo podvomil, ali sta v resnici »nosilca želja slovenskega ljudstva«.⁵⁹ Toda Cafov dvom je bil krivičen. Brez dvoma sta bila tudi Foregger in zlasti Gurnik »vrta domorodca« (kot je Gurnika v Celjskih slovenskih novinah označil dr. Jožef Krajnc), toda prihodnost Slovencev sta si še vedno zamišljala v okviru dežele Štajerske.⁶⁰ Gurnik, ki je bil na moč kritičen do slovenskih in nemških ekstremistov, je po koncu poletnega zasedanja deželnega zbora očitke narodnjakov zavračal s pragmatičnimi argumenti: »Združeni smo bili veliko stoletij z Nemškimi bratami pod enim vladarjam; srečo in nesrečo smo skupej nosili. Veže nas vezilo prijaznosti in požlahtnosti; bojvali smo se zoper občnega sovražnika zedinjeni, ino smo se na to prijazno zadržanost tako navadili, da bi nam ločitev gotovo teška bila. – Mi smo se poozerli na to, da nas imajo Nemški Štajerci za prijatle, na ktere se zanesti smejo; in da nas radi imajo, se je na zboru skazalo, kir se ni le eden poslancev iz gorne Štajerske v odborstvo vzel, in zadovolni so nam gorni Stajerski brati zagovor svojih koristov prepustili. – Mi smo se poozerli, da bi kupčija z vinam, žitam, železom i. t. d. zastala, ako bi se Slovenci od Nemcov odcepili, in da bi skuz to obrača z denarjam in z njoj premoženje dežele poškodovano bilo. Mi smo se tud na to ozerli, da ima Štajerska dežela lepo premoženje, ktero se ne da razdeliti, ker bi se za razdelitev ne mogla pravična razmerja iznajti, in ker bi tisti, ki bi se svojevotni odcepili, po pravici na premoženju nobenga deleža ne imeli.«⁶¹ Gurnik in Foregger sta bila prepričana, da za slovenski kulturni razvoj povsem zadošča posebno slovensko okrožje, kjer naj bi (na posebnem okrožnem zboru) Slovenci avtonomno odločali o razvojnih potrebah slovenske Štajerske – pri čemer sta kar nekako prezrla, da je dežena ustava okrožnim zborom dajala zgolj posvetovalno funkcijo.⁶² Zato se lahko strinjamo z oceno Vasilija Melika: »Čeprav je bila Zedinjena Slovenija edino pravilni slovenski program, vendarle ne smemo tistih, ki niso bili zanj

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, VII., str. 29-30.

⁶⁰ Zanimivo je, da sta imela Gurnik in Foregger tudi različne poglede na nemško vprašanje. Medtem ko se je Foregger pri obravnavi § 1 zavzemal za fiksiranje državnopravnega položaja Štajerske na avstrijsko cesarstvo, je Gurnik svoje oči upiral v Frankfurt. Bil je proti, da bi prvi člen ustave (»Štajerska dežela je edino nerazdelivo vajvodstvo«) dopolnili s pristavkom »avstrijskega cesarstva«. Prim.: Razgovori načasnega deželskiga zbora Vajvodstva Štajerskiga, 38. seja, 8. 8. 1848, str. 4-5.

⁶¹ Celske novine, 3. 10. 1848.

⁶² Okrožni zbori (sveti) naj bi se zbrali enkrat letno k 14-dnevnu zasedanju, »da se posvetujejo o potrebah svojega ozemlja. Okrožni zbori bi vsako leto poročali deželnemu zboru o stanju kmetijstva, trgovine,

ali niso bili dovolj odločno zanj, imeti za slabe ali mlačne Slovence. Pri mnogih je bila pokrajinska zavest še globoko zakoreninjena, še več pa se jih je balo odločno nastopiti proti nemškim sodeželanom.«⁶³

Kljub velikokrat izraženi želji po »bratnerni slogi« in priseganju na načelo nacionalne enakopravnosti, je zasedanje vendarle jasno pokazalo, da velika večina nemških poslancev v Slovencih ne gleda enakovrednega partnerja. Paternalistično stališče je prišlo do izraza zlasti pri obravnavi § 82, ko so nekateri nemški poslanci z veliko mero cinizma govorili o kulturni zaostalosti Slovencev. Fürstenfeldski poslanec List, ki je odločno nasprotoval Gurnikovem predlogu o slovenščini kot jeziku obravnav mariborskega okrožnega zbora, je dejal: »Pa po kaj ta pristavek, zakaj bi se imelo krožno svetovavstvo siliti, slovensko pogovarjati? Sim prepričan, da bodo vsi pogovori nemški, ino da morajo nemški biti, ker poslanci tudi ne znajo slovensko govoriti, in če tudi znajo vem, da bi se ne zastopili. To je panslavizm v Pragi skazal, kateri je zidanju babilonskega turna podoben bil; eden ni drugiga zastopil, na zadno so mogli nemško govoriti. Glavo zastavim, da bodo vsi pogovori nemški; zakaj v slovenskim jeziku še ne morejo matice pisati.«⁶⁴ In je dejal: »»Sim prepričan, da večidel Marburskega kroga še slovensko ne razumi; se k večim znajo zastopiti, kadar teleta, krave, vole alj kojne kupijo, pa posvetovanje ne bodo razumili.«⁶⁵ Ob kričanju o premajhni razvitosti slovenščine pa so kar nekako prezrli, da je slovenski odbor za prevode stenografskih zapisnikov uspešno in tudi kvalitetno opravil svojo nalogo. Trije sešitki slovenskih stenografskih zapisnikov⁶⁶ namreč demantirajo oceno Josipa Apiha, češ da so »slovenili tako, da je bilo menda groza«.⁶⁷

KOROŠKI DEŽELNI ZBOR

Koroški stanovski odbor se je na začetku aprila – v smislu cesarske odredbe z dne 18. marca 1848 – »okrepil« z novimi člani iz meščanskih in kmečkih vrst in je začel s

obrti, šolstva, zdravstva, prometnih zvez in o raznih zgradbah in podjetjih v okrožju, ki voli na 5 let tudi svoj okrožni šolski svet.« – Mal, Zgodovina slovenskega naroda, str. 768.

⁶³ Vasilij Melik, Celje in leto 1848, v: Vasilij Melik, Slovenci 1848-1918. Razprave in članki, Maribor 2002, str. 54.

⁶⁴ Gurnik je zavrnil Listovo namigovanje na slovanski kongres v Pragi: »V kakšni zavezi so naši pogovori s tistim v Pragi mi ni prav svetlo, zakaj per nas je le en slovenski jezik; ino če so tudi slovila (dialekti) nekaj različne, se bodo vonder lahko zastopili. Skerbi gosp. Dr. Lista so čisto brez vzroka«. Prim.: Razgovori načasnega deželskega zbora Vajvodstva Štajerskega, 44. seja, 16. 8. 1848, str. 60-61.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Toda v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani so se ohranili trije zvezki slovenskih stenografskih zapisnikov, ki so tako prvi slovenski zapisniki kateregakoli predstavniškega telesa. Prvi, ki nosi naslov Pogovori v' namestnemu zboru štajerskega Vajvodstva, vsebuje zapisnike prvih trinajstih sej od 13. 6. do 1. 7. 1848 (na njih so obravnavali občinski zakon). Drugi zvezek (Pogovori provizornega deželnega zbora Štajerskega Vajvodstva) vsebuje zapisnike štiriindvajsetih sej od 3. do vključno 31. julija, na katerih so obravnavali zakon o zemljiški odvezi. Tretji zvezek (Razgovori načasnega deželskega zbora Vajvodstva Štajerskega) vsebuje zapisnike osmih sej med 8. in 17. avgustom, na katerih so obravnavali osnutek deželne ustave Štajerske.

⁶⁷ Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 166-167.

pripravami na sklic deželnega zbora.⁶⁸ Na podlagi junija izdelanega volilnega reda⁶⁹ naj bi deželni zbor sestavljalo 72 poslancev, ki bi bili razdeljeni v 4 kurije. Od tega naj bi jih 14 dobili dotedanji člani stanov, 10 predstavniki nestanovske veleposesti, 6 predstavniki »velike industrije« (rudarstva in železarstva), 14 predstavniki pomembnejših občin (mest) ter 28 predstavniki manjših mest in podeželja. Aktivna volilna pravica je bila vezana na davčni cenzus (njegova višina je bila v vsaki kuriji različno visoka), pasivna volilna pravica pa je predvidevala stalno bivališče v deželi. Volitve naj bi bile ustne in v prvih treh kurijah direktne, le v kmečki kuriji naj bi potekale preko volitve volilnih mož.

Predvidena sestava deželnega zbora, ki je favorizirala predstavnike starih stanov in nove veleposestnike, je v javnosti naletela na glasno neodobranje. Zlasti *Klagenfurter Zeitung* je ostro kritiziral na »zastopstvu interesov« temelječi deželni volilni red, ki je bil diskriminatoren do nižjih družbenih slojev (kmetov). Toda konec junija 1848 (po državnozborskih volitvah) so volitve v deželni zbor brez večjih pretresov vseeno izvedli. Deželni zbor je začel zasedati 17. julija 1848. Do 6. septembra 1848, ko je bil odgojen, se je – enako kot štajerski – ukvarjal predvsem z vprašanjem zemljiške odveze, vzpostavitvijo občinske samouprave in z izdelavo nove deželne ustave.

Osnutek koroške deželne ustave, o njej so v plenumu razpravljali v prvih dneh septembra 1848,⁷⁰ je bolj kot druge podobne deželne ustave poudarjal avtonomijo deželnega zbora in deželne uprave nasproti centralnim oblastem. Dejstva, da je Koroška formalno še vedno spadala pod ilirski gubernij v Ljubljani, deželna ustava ni upoštevala. Po osnutku ustave, ki je izhajal iz načela »splošnih volitev na podlagi števila prebivalcev«, naj bi deželni zbor štel 70 poslancev, izvoljenih v kar najbolj enako velikih (glede na število prebivalcev) volilnih okrajih. Volilni red, ki je aktivno in pasivno volilno pravico omejil s »samostojnostjo« in stalnim bivališčem v deželi, se ni oziral na nacionalno heterogenost dežele. Tudi predlog bodoče upravne razdelitve Koroške na sodne okraje in upravna okrožja (»Gau-e«) obstoja slovenskega prebivalstva ni omenjal. V časopisni razpravi o vključitvi posameznih občin v ta ali oni »Gau« (upravno okrožje) so prevladovali izključno gospodarski momenti. Predvidena »ustavna« ureditev Koroške je bila Slovencem nenaklonjena. Ko je neznan dopisnik iz Ziljske doline (verjetno Matija Majar Ziljski) 23. septembra 1848 v *Allgemeine Slawische Zeitung* ugotavljal, da iz koroškega deželnega zbora veje napredku in Slovencem neprijazen duh, se ni veliko zmotil. Edina slovenska pridobitev je bil namreč sklep deželnega zbora (na predlog poslancev Rulica in Milonika), naj pri sodiščih v slovenskih sodnih okrajih del sodnikov obvlada tudi slovensko. V ta okvir je sodil tudi sklep o ustanovitvi stolice za slovenski jezik na celovski gimnaziji.

⁶⁸ O koroškem deželnem zboru gl.: Burian, *Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49*, str. 133-137; Iris M. Binder, *Der Kärntner Landtag, v: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 2. Teilband*, Wien 2000, str. 1719-1720.

⁶⁹ Objavljen je v: *Klagenfurter Zeitung*, 14. 6. 1848.

⁷⁰ Poročila o plenarni razpravi so objavljena v: *Klagenfurter Zeitung*, 14. in 16. 9. 1848.

KRANJSKI DEŽELNI ZBOR

Kranjski stanovski odbor, ki se je pod vtisom revolucionarnih dogodkov in cesarskega patenta z dne 15. marca 1848 »okrepil« z nekaj člani stanov, nekaterimi izobraženci (profesorji in odvetniki) ter predstavniki Kranjske kmetijske družbe, je že na seji 28. marca 1848 razpravljal o nujni razširitvi kranjskega deželnega zbora s predstavniki neplemiške veleposesti, kmetov, meščanov in obrtnikov.⁷¹ Predlog o izpopolnitvi deželnega zbora z novimi člani naj bi izdelal poseben odsek, ki so ga izvolili iz vrst stanovskih odbornikov. (Pripadal mu je tudi dr. Janez Bleiweis). Toda na zadnjem zasedanju z novimi člani okrepljenih kranjskih deželnih stanov 6. aprila 1848 so dokončen sklep o bodoči sestavi kranjskega deželnega zbora odložili. Želeli so počakati na rezultate sklepov zasedanja Centralnega stanovskega odbora na Dunaju, ki naj bi začel z delom 10. aprila 1848.⁷²

Pomnoženi stanovski odbor je nadaljeval z določnejšimi koraki k reorganizaciji deželnega zbora v smeri konstitucionalizma šele po objavi »aprilske« (Pillersdorfove) ustave. Dne 10. maja 1848 je imenoval poseben odbor, ki naj bi izdelal osnutek časa primerne deželne ustave. Še preden so člani odbora svoje delo končali, pa je 2. junija 1848 stanovski odbor razpisal volitve v kranjski deželni zbor na podlagi volilnega reda, ki se je zgledoval po volilnem redu Štajerske.

V skladu z volilnim redom naj bi bil kranjski deželni zbor klasično zastopstvo interesov. Štel naj bi 50 članov, ki bi zastopali interese treh skupin državljanov. V prvi (veleposestniški) kuriji naj bi sedelo 18 predstavnikov stanovske in nestanovske veleposesti, v mestni kuriji pa 14 poslancev, ki bi predstavljali interese velikih občin (mest), železarstva in inteligence. (Ljubljana naj bi dobila kar 6 mandatov, Kranj, Novo Mesto, Tržič, in Kamnik pa po enega; svojega predstavnika v mestni kuriji naj bi imel tudi ljubljanski licej; trije poslanci naj bi zastopali interese rudarstva oz. železarstva). Tretja (kmečka) kurija naj bi štela 18 poslancev, ki bi zastopali interese kmečkega prebivalstva.

Glede volilne pravice se je kranjski volilni red zgledoval po volilnem redu za državnozborske volitve z dne 9. maja 1848. Volilno pravico je dajal vsem polnoletnim in »samostojnim« avstrijskim državljanom, razen poslom, dninarjem in prejemnikom podpor iz javnih dobrodelnih ustanov (§ 19). Podobno kot na Štajerskem je volilni red poznal direktne volitve le v veleposestniški kuriji. V mestni in kmečki so volilci najprej volili volilne može, ti pa so nato volili poslance. Za vsako kurijo je veljal različno visok davčni cenzus. V veleposestniški kuriji, ki naj bi štela 18 mandatov, so imeli volilno pravico posestniki v deželno desko vpisanih posesti ter tisti nestanovski veleposestniki, ki so plačevali najmanj 100 gld direktnega davka. Volilci so morali izvoliti 12 predstavnikov dotedanjih deželnih stanov in le 6 takšnih, ki niso bili člani stanov. V mestni kuriji so lahko volili tisti, ki so imeli v mestu ali okolici kakšno hišo ali posestvo oz. so opravljali kakšno obrt in so bivali eno leto v omenjenem kraju. V kmečki kuriji pa so smeli voliti

⁷¹ O kranjskem deželnem zboru gl.: Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, str. 140-143; Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 159-163; Andrej Rahten, Der Krainer Landtag, v: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 2. Teilband, Wien 2000, str. 1739-1740.

⁷² Mal, Zgodovina slovenskega naroda, str. 760-761.

tisti kmetje, ki so plačevali najmanj 3 gld davka letno, ali so opravljali kakšno obrt, od katere so prav tako plačevali davke.

Toda brez potrebnih priprav sklicane volitve (13. junija so bile pravolitve v kmečki in mestni kuriji ter volitve v veleposestniški kuriji, 15. junija pa volitve poslancev v kmečki in mestni kuriji), ki so povrh vsega sovpadale z volitvami v dunajski državni zbor, niso prinesle pričakovanih rezultatov. Zlasti v kmečki kuriji je bil odpor do volitev tako močan, da v marsikaterem volilnem okraju (zlasti na Dolenjskem) volilni močje niso hoteli izvoliti poslanca. Do pravega revolta zoper sestavo deželnega zbora pa je prišlo na prvi seji deželnega zbora 19. junija 1848, ki so jo morali zaradi glasnih protestov kmečkih in kmetom naklonjenih poslancev (Miha Ambrož, Anton pl. Laufenstein) ter poslušalcev na galeriji že po nekaj urah prekiniti.⁷³ Deželni zbor so najprej preložili na 26. junij 1848, po neuspešnem sestanku posebnega odbora (v njem so bili Ambrož, Laufenstein, Chrobath in Kavčič), ki naj bi razrešil sporna vprašanja glede kmečkih zastopnikov, pa so ga še isti dan razpustili. Obstrukcija kmečkih in kmetom naklonjenih poslancev je tako uspela preprečiti zasedanje kranjskega deželnega zbora.

GORIŠKA, ISTRRA, TRST

Na Goriškem, kjer po inkorporaciji Ilirskih provinc avstrijske oblasti (za razliko od Kranjske) deželnih stanov niso obnovile, se je kmalu po izbruhu revolucije pojavila zahteva po oblikovanju lastnega deželnega zbora.⁷⁴ Odbor, ki je na Goriškem pripravljaval volitve v Frankfurtski parlament, je že 9. maja 1848 sklenil prositi cesarja za dovoljenje za vzpostavitev goriškega ljudskega predstavništva, zasnovanega po konstitucionalnih načelih in utemeljenega na posesti, inteligenci, trgovini in obrti. Pod prošnjo, ki jo je odbor skupaj z osnutkom volilnega reda 13. maja 1848 naslovil na cesarja, se je na prvem mestu podpisal goriški škof Franz Xaver Luschin.

Po osnutku volilnega reda naj bi deželni zbor sestavljalo 120 poslancev, od tega naj bi jih kar 65 predstavljalo veleposest, 39 industrijo in trgovino, 16 pa »neobdavčeno inteligenco znanstvenih kapacitet«. V prvi in drugi kuriji naj bi bila volilna pravica vezana na kakršnokoli posest (zemljiško, hišno, obrtno), v tretji pa naj bi bila splošna. V skladu s tem volilnim redom naj bi imel goriški deželni zbor le provizorični značaj. V takšni sestavi naj bi deloval do enotne, po enakem konstitucionalnem modelu izvedene organizacije deželnih zborov v celotni monarhiji.

Toda želje odbora se niso uresničile. Še preden je njegova prošnja prišla na Dunaj, je v Gorico prispela novica, da je cesar že 19. aprila 1848 »reaktiviral« stare goriške stanovne. V novem položaju so še živeči člani starih goriških deželnih stanov predlagali spremembo volilnega reda. Zahtevali so, naj bo v prvi (veleposestniški) kuriji polovica mandatov zagotovljena starim stanovskim veleposestnikom, kar je seveda naletelo na

⁷³ Prim.: Laibacher Zeitung, 24. 6. 1848.

⁷⁴ Prim.: Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, str. 145-147; Harald Krahwinkler, Die Landtage von Görz-Gradisca und Istrien, v: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 2. Teilband, Wien 2000, str. 1873-1877.

ogorčen odpor meščanstva. Toda polemika glede sestave goriškega deželnega zbora je bila brezpredmetna, saj notranje ministrstvo ni hotelo določiti datuma za njegov sklic. V revolucionarnem letu na Goriškem politično gibanje ni bilo dovolj močno, da bi uspelo uresničiti svoj lastni deželni zbor.

Medtem ko so si na Goriškem vsaj prizadevali za vzpostavitev lastnega deželnega zbora, v Istri v revolucionarnem letu do takšne ali podobne akcije sploh ni prišlo.⁷⁵ To je bila posledica neobstoja deželnih stanov (v nekdanji beneški Istri stanovi niso nikoli eksistirali, v avstrijskem delu Istre pa so bili do leta 1805 vključeni v kranjski deželni zbor), odsotnosti občutka o enotnosti dežele in zavedanja pomena skupnega predstavniškega telesa za celotno deželo. Istrski Italijani, ki so – veliko bolj kot na Goriškem – simpatizirali z revolucijo v Italiji, so na začetku maja 1848 poslali Tržaški družbi (Società dei Triestini) addresso, v kateri so se zavzeli za administrativno in politično združitev vseh treh delov Primorja. Sredi julija so protestirali zoper zahteve nekaterih poslancev v frankfurtskem parlamentu, naj celotna (tudi nekdanja beneška) Istra postane sestavni del združene Nemčije. Šele v adresi iz marca 1849 so predstavniki večjih občin Istre zahtevali vzpostavitev celovitosti dežele z lastnim deželnim zborom. Do združitve nekdanje beneške in avstrijske Istre pa je prišlo šele ob koncu neoabsolutizma, ko so Istri dodelili status posebne dežele.

V Trstu so neposredno po zatrtju protiaustrijskih nastopov (30. marca 1848) izvedli volitve v provizorični mestni odbor (Comissione Municipale), ki ga je sestavljalo 18 izvoljenih članov.⁷⁶ Začasni občinski svet naj bi se razpustil po izvolitvi pravega občinskega odbora (Consiglio Municipale). Slednjega so izvolili 21. avgusta 1848. Na podlagi volilnega reda je bil novi 48-članski občinski odbor sestavljen iz dveh kurij: 32 odbornikov je prihajalo iz vrst posestnikov in trgovcev, 16 odbornikov pa je bilo zaslužnih mož in intelektualcev. Volilno pravico je imelo manj ljudi kot pri državnozbornih volitvah, saj volilne pravice niso imeli delavci, ki so delali proti dnevnom ali tedenskem plačilu. V prvi kuriji je bila pasivna volilna pravica vezana na davčni cenzus, v obeh kurijah pa še na stalno bivanje v mestu ali mestnem teritoriju, in sicer najmanj 5 let. Posebnost tržaškega volilnega reda se je zrcalila v dejstvu, da so se volitev lahko udeležili tudi tujci. Aktivno volilno pravico so dobili le tisti tujci, ki so bili »samostojni« in so v mestu ali na mestnem teritoriju bivali najmanj eno leto. Pasivno volilno pravico pa so dobili tujci iz držav, ki so bile sestavni del Nemške zveze, in sicer le tisti, ki so živeli v Trstu najmanj 10 let. V občinski odbor je bilo moč izvoliti največ 12 takšnih tujcev.

Radikalno italijansko usmerjeni listi so ostro kritizirali tako socialno razčlenitev občinskega odbora kot tudi možnost izvolitve tujcev. V Società dei Triestini so se bali, da bo v tako sestavljenem občinskem odboru italijanski element preslabo zastopan. Po izvolitvi novega občinskega odbora se je italijanska stran pritoževala nad dejstvom, da je v občinski odbor prišlo veliko Neitalijanov (predvsem Nemcev). Gazzeta di Trieste je 16. septembra 1848 izrazila bojazen, da se v bodoče v občinskem svetu ne bo govorilo

⁷⁵ O Istri prim.: Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, str. 147-151; Krahwinkler, Die Landtage von Görz-Gradisca und Istrien, str. 1873-1877.

⁷⁶ O Trstu prim.: Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, str. 151-156; Ugo Cova, Der Landtag der reichsunmittelbaren Stadt Triest und ihres Gebietes, v: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 2. Teilband, Wien 2000, str. 1919-1922.

italijansko. Za takšen rezultat volitev pa niso krivili le volilnega reda, ampak so opozarjali tudi na številne volilne goljufije, ki da jih je vladi prijazen magistrat dopustil in celo podpiral. V volilnih lokalih v okolici naj bi namreč razdeljevali že izpolnjene volilne lističe slovenskim volilcem. V Trstu so bila pri volitvah očitno v ospredju nemško-italijanska nasprotja; italijansko-slovenska so se začela pojavljati šele kasneje.

Tudi tisti liberalci, ki jim ni šlo zgolj za varovanje italijanskega značaja mesta Trsta, ampak predvsem za uresničitev konstitucionalnih norm, so bili z volilnim redom izrazito nezadovoljni. Jezilo jih je, da je v prvi kuriji, ki je imela dve tretjini mandatov, imelo volilno pravico le 600 ljudi od skupaj 80.000 prebivalcev mesta. (Volitev se je udeležilo okoli 5000 volilcev od skupaj 10.000 volilnih upravičencev). Poleg tega so kritizirali magistrat, da ni podučil volilcev o tehničnih posameznostih volitev. Izjemno jih je motilo, da je moral vsak volilec na listek napisati vseh 48 kandidatov, ki jih je želel za poslance.

Čeprav so bile kritike upravičene, velja poudariti, da tudi tržaški volilni red ni bil slabši od večine volilnih redov za deželne zборе v drugih deželah Avstrije. Nekoliko nenavadna je bila le možnost udeležbe tujcev, toda to je bila posledica strukture Trsta kot svobodne luke. V tržaškem občinskem odboru so zaradi tega dobili pomembno vlogo tuji trgovci. Tudi kasneje je bilo v tržaški trgovski zbornici tretjina mest zagotovljena tujim trgovcem.

Pod pritiskom agitacije proti volitvam je četrtina odbornikov zavrnila svojo izvolitev. Na prvi seji občinskega odbora (30. oktobra 1848) so izvolili posebno preiskovalno komisijo, ki je ugotovila, da je na volitvah prišlo do določenih nekorektnosti, za kar pa funkcionarji magistrata niso bili krivi. Dne 6. decembra 1848 je manjšina občinskega odbora predlagala, naj volitve anulirajo, toda večina odbornikov predloga ni sprejela. Občinski odbor je ob koncu leta 1848 dodelal določila volilnega reda in 5. februarja 1849 izvedel volitve za 12 nezasedenih mandatov. Ob nizki volilni udeležbi so volitve tudi izvedli, tako da se je lahko sredi februarja 1849 konstituiral novi občinski odbor.

DRŽAVNOZBORSKE VOLITVE 1848

Na prvih državnozbornih volitvah junija 1848 je imelo volilno pravico v povprečju 10 % prebivalstva.⁷⁷ To je bilo skoraj dvakrat več kot pri »prvih« direktnih državnozbornih volitvah po obnovi ustavnega življenja (1873), vendar nekoliko manj kot pri volitvah v frankfurtski parlament. Razlike v številu volilnih upravičencev v posameznih deželah (v Spodnji Avstriji 15 %, na Moravskem le 8,6 %) in celo med volilnimi okraji znotraj posameznih dežel so bile posledica različnih interpretacij spremenjenega volilnega zakona s 1. junija 1848. Povsod tam, kjer so strogo upoštevali določilo o šestmesečnem bivanju na območju volilnega okraja in so si po svoje razlagali pojem »samostojni delavec« (marsikje so namreč pravico do volitev odrekli obrtniškim pomočnikom in meznim delavcem, češ da so odvisni od svojih delodajalcev), je bilo število volilnih upravičencev nižje od povprečja; drugod, kot npr. v Spodnji Avstriji, je bil delež volilnih upravičencev nadpovprečen.

Volitve v posameznih deželah in celo v volilnih okrajih znotraj dežel niso potekale istočasno (s pravolitvami so ponekod začeli že 5. junija 1848, volitve poslancev pa so se zavlekle proti sredini julija 1848), toda za večino dežel je bila značilna relativno nizka volilna udeležba. V povprečju se je pravolitev sicer udeležilo nekaj manj kot 50 % volilcev, toda razlike med posameznimi deželami in volilnimi okraji so bile v nekaterih primerih izjemno velike. V Šleziji je volilna udeležba v povprečju znašala 40 %, na Moravskem pa komaj 20,2 %.

V večini dežel je bila volilna udeležba različna v mestih in na podeželju. V mestih, ki jih je volilni red favoriziral, je bila v povprečju nekoliko višja. V večini »slovenskih« volilnih okrajev se je v mestih pravolitev udeležila več kot polovica volilnih upravičencev. V Ljubljani je delež znašal 68 %, v Kranju 63 %, v Gorici 58 % in v Celovcu 53 %. Na podeželju je bila volilna udeležba v povprečju bistveno nižja. V volilnem okraju goriške okolice je volilo 27 % volilcev, v celjskem okraju 21 %, v škofjeloškem okraju 13 % in v ljubljanski okolici le 3 % volilcev. Na Koroškem, v Lukovicah, se je od 420 volilnih upravičencev na pravolitvah pojavilo komaj 18 mož. Kmetje, ki so že pred volitvami agitirali za kandidate iz kmečkih vrst, so bili očitno nezadovoljni s posrednostjo volitev. Namesto volilnih mož so želeli sami voliti poslance. Mnogi so bili od volitev tudi nekoliko »utrujeni«. Za frankfurtskimi (april–maj 1848) in deželnozbornimi (junij 1848) so bile namreč državnozbornske volitve že tretje volitve po vrsti v roku dveh mesecev, zato je zanimanje za njih občutno upadlo.

⁷⁷ Podrobneje o volitvah v državni zbor 1848: Obermann, Die österreichischen Reichstagswahlen 1848, str. 342-374; Andreas Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, v: Die Habsburgermonarchie VII. Verfassung und Parlamentarismus. I. Teilband, str. 582-586; Andreas Gottsmann, Die Reichstagsabgeordneten den Küstenland am konstituierenden österreichischen Reichstag 1848-1849, v: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě, Kroměříž 1998, str. 349-362; Stane Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49, Novo mesto 1995, str. 329-385; Ljuba A. Velidova, Volitve v avstrijski državni zbor v slovenskih deželah v letu 1848, v: Zgodovinski časopis, 1986, št. 4, str. 436.

Seveda pa v vseh deželah in volilnih okrajih razmere niso bile enake. Na Primorskem, kjer so volili 12 poslancev (od tega 2 v Trstu in 1 v Gorici), je bila na podeželju volilna udeležba bistveno večja kot v mestih. V zaledju istrskih mest, Trsta in v goriški okolici je znašala v povprečju 50 %, v mestih pa se je gibala med 20 in 30 %. V Trstu se je v obeh mestnih volilnih okrajih pravolitev udeležilo komaj 21 % volilcev.

Pri volitvah poslancev je bila volilna udeležba bistveno višja. V redko katerem volilnem okraju se je namreč zgodilo (kot ponekod na Dolenjskem), da se volitev ni udeležilo v § 48 volilnega reda predpisanih tri četrtine volilnih mož. (V dolenjskem primeru so volitve vseeno izvedli, saj je bil sklic državnega zbora napovedan za 26. junij 1848). V Celovcu je znašala 100 %, Ljubljani 97 %, v velikovškem volilnem okraju 95 %, v postojnskem volilnem okraju 91 % in v škofjeloškem volilnem okraju 76 %. Očitno so bili večji kmetje, uradniki, sodniki, odvetniki, zdravniki, podjetniki, trgovci in obrtniki, ki so se pustili izvoliti za volilne može, za volitve v državni zbor (in s tem za novo ustavno življenje) bolj zainteresirani kot množica preprostega kmečkega prebivalstva.

REZULTATI VOLITEV V SLOVENSkih DEŽELAH

Začasni volilni red je v notranjeavstrijskih deželah predvideval izvolitev 50 poslancev.⁷⁸

Dežela	Navadni vol. okr.	Mesta	Skupaj
Štajerska	19	2	21
Koroška	6	1	7
Kranjska	9	1	10
Goriška	4	1	5
Trst		2	2
Istra	5		5
Skupaj	43	7	50

Volilnih okrajev, kjer so Slovenci tvorili večino prebivalstva, je bilo verjetno 20 (vseh 10 na Kranjskem, 6 na Spodnjem Štajerskem, 3 na Goriškem in 1 na Koroškem), izvoljenih pa je bilo manj slovenskih poslancev.

Po mnenju ruske zgodovinarke Ljube A. Velidove naj bi bilo na volitvah izvoljenih 17 slovenskih (ali 4,44 % vseh) poslancev.⁷⁹ Na Kranjskem naj bi volilci na Dunaj poslali kar 7 slovenskih poslancev: dr. Karla Ullepitscha, dr. Matijo Kavčiča, Matijo Dolžana, Matijo Grašiča, Jurija Gajerja, dr. Mihaela Ambroža in Valentina Štercina.

Volilni okraj	Poslanec	Poklic
Ljubljana	Dr. Matija Kavčič	Odvetnik
Postojna	Dr. Karl Ullepitsch	Uradnik

⁷⁸ Vasilij Melik, Slovenci v državnem zboru 1848-1918, v: Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 539.

⁷⁹ Velidova, Volitve v avstrijski državni zbor v slovenskih deželah v letu 1848, str. 436.

Volilni okraj	Poslanec	Poklic
Logatec	Matija Dolžan/ dr. Blasius Ovijač*	Poštni sluga Odvetnik
Novo mesto	Matevž Grašič	Kmet in gostilničar
Mirna	Jurij Gajer	Kmet
Kočevje	Dr. Moritz von Fluck	Odvetnik
Kamnik	Valentin Štercin	Kmet
Višnja Gora	Janez Sever	Kmet
Radovljica	Mihael Ambrož	Uradnik
Višnja Gora	Anton von Laufenstein	Uradnik

* Dolžan je konec leta 1848 odstopil. Po januarskih volitvah 1849. ga je na Dunaju zamenjal dr. Blasius Ovijač.

Na Spodnjem Štajerskem naj bi bilo izvoljenih 6 slovenskih (od skupaj 7) poslancev: Carl Sturm, dr. Jožef Krajnc, dr. Fran Miklošič, Andrej Dominkuš, Matija Zupanec in dr. Alojzij Smreker.

Volilni okraj	Poslanec	Poklic
Konjice	Carl Sturm	Kmet
Slovenj Gradec	Dr. Jožef Krajnc	Doktor prava
Št. Lenart	Dr. Fran Miklošič	Slavist
Ptuj	Andrej Dominkuš	Oskrbnik
Celje	Matija Zupanec	Kmet
Sevnica	Dr. Alojzij Smreker	Odvetnik

Na Goriškem naj bi bili izvoljeni 3 slovenski poslanci: Anton Černe, Josip Doljak in Anton Gorjup.

Volilni okraj	Poslanec	Poklic
Tržič (Monfalcone)-Sežana	Anton Černe	Kmet
Gorica (okolica) – Kanal	Josip Doljak*	Uradnik
Tolmin-Bovec	Anton Gorjup	Uradnik

* Doljaku so volilci oktobra 1848 izrekli nezaupnico, zato je odstopil. Decembra 1848 ga je v državnem zboru nadomestil Josip Černe, okrajni aktuar na Cresu, brat poslanca Antona Černeta.

Na Koroškem pa naj bi bil edini slovenski poslanec odvetnik dr. Mathias Rulitz z Roža, ki so ga volilci poslali v državni zbor na nadomestnih volitvah 5. decembra 1848 – po odložitvi mandata direktorja prevaljske železarne Josefa Schlegla.

Volilni okraj	Poslanec	Poklic
Velikovec	Josef Schlegel/ Mathias Rulitz	Direktor Odvetnik

Od poslancev, ki jih je med Slovence vštela Velidova, jih je Josip Apih imel za Slovence šestnajst (4,18 % vseh poslancev).⁸⁰ Med slovenske poslance ni vključil v sevniškem volilnem okraju izvoljenega odvetnika iz Gradca dr. Alojzija Smrekerja, ker naj bi se navadno štel za Nemca, čeprav je ta v državnem zboru izjavil, da je Slovan.⁸¹

Fran Zwitter je v svoji analizi volitev v državni zbor naštel le devet »izrazitih Slovencev« (2,35 % vseh poslancev). Na Štajerskem je med narodne poslance vštela dr. Frana Miklošiča, dr. Jožeta Krajnca in Andreja Dominkuša. Na Goriškem Antona Černeta, Antona Gorjupa in Josipa Doljaka. Na Kranjskem pa dr. Matijo Kavčiča, Mihaela Ambroža in Valentina Štercina.⁸² Devet narodno zavednih poslancev je naštel tudi Stane Granda. Toda za razliko od Zwittra je med narodne poslance namesto kmeta Valentina Štercina štel dr. Karla Ullepitscha.⁸³

Razlike v ugotavljanju števila slovenskih poslancev potrjujejo, kako prav je imel Josip Apih, ki je že leta 1888 menil, da je število »narodnih poslancev« odvisno od razumevanja pojma »narodnjak«.⁸⁴ Če za kriterij vzamemo zgolj zavzemanje za program zedinjene Slovenije, potem se približamo Zwittrovemu številu. Če pa ta kriterij razširimo tudi na zavzemanje za pravice slovenskega jezika, potem je število, ki ga navaja Velidova, upravičeno. Dejstvo namreč je, da se je leta 1848 in še kasneje mnogim Slovencem zdel program zedinjene Slovenije preradikalen in utopičen.

⁸⁰ Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 153.

⁸¹ Velidova, Volitve v avstrijski državni zbor v slovenskih deželah v letu 1848, str. 436.

⁸² Fran Zwitter, Slovenski politični preporod XIX. stoletja v okviru evropske problematike, v: Fran Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju, Ljubljana 1990, str. 291.

⁸³ Stane Granda, Die soziale und nationale Struktur der slowenischen Abgeordneten im österreichischen Reichstag 1848-1849, v: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě, Kroměříž 1998, str. 380.

⁸⁴ Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 153.

SESTAVA DRŽAVNEGA ZBORA

Konec junija so začeli na Dunaj prihajati prvi poslanci.⁸⁵ Večina se jih je nastanila po različnih dunajskih hotelih, rusinski kmečki poslanci pa so si prenočišče poiskali kar v stari vojašnici na Alserstrasse. Poslanci, ki so dobili 200 gld mesečne plače (povrnili pa so jim tudi potne stroške), so se še pred slovesno otvoritvijo državnega zbora (22. julija) nekajkrat sestali na posvetovalnih sejah. Dne 18. julija 1848 se je državni zbor konstituiral, dva dni kasneje so izvolili predsednika (Franz Schmitt), podpredsednike, tajnika in reditelje. 22. julija 1848 je sledilo slovesno odprtje državnega zbora, ki ga je v imenu odsotnega cesarja (slednji je še vedno bil v Innsbrucku) pozdravil nadvojvoda Janez, tedaj že »državni upravitelj« Nemške zveze.

Otvoritve, ki je potekala po strogem ceremonialu, se je udeležila pisana množica visokih dostojanstvenikov in poslancev z vseh koncev monarhije. »Nadvojvoda je v otvoritvenem govoru opozoril na potrebo širokega sodelovanja pri izdelavi ustave. Poudaril je, da za cesarja v državi ni razlik med nacionalnostmi. Poln optimizma je poslancem zagotavljal, da bo uresničena tesna povezanost z Nemčijo, da bo mogoče na prijateljski način rešiti vsa nesoglasja z Madžarsko. Vojno proti italijanskemu nacionalnemu gibanju je skušal opravičiti s smešnim argumentom, da vojne v Italiji ne vodijo proti italijanski svobodi, temveč za čast avstrijskega orožja in v zaščito legitimnih interesov države. Opozoril je, da zahteva finančna kriza v monarhiji izredne ukrepe, ki jih bo vlada kmalu predložila parlamentu. Izrazil je prepričanje, da je za duhovni in materialni razvoj sklicanje predstavnikov ljudstva najboljšo jamstvo. Posvetovali se bodo o vseh zadevah skupnega interesa. Na koncu je zaželel v cesarjevem imenu poslancem uspeh in pripomnil, da formalno odpira zasedanje ustavnega parlamenta.«⁸⁶

Potem ko je svoj govor prebral še predsednik državnega zbora Franz Schmitt (v njem je govoril o »poroki« ustavne krone s svobodnim, častivrednim ljudstvom), je državni zbor nadaljeval z zasedanjem.

V parlamentarnih klopeh je bila zbrana pisana družina poslancev iz vseh koncev monarhije, pri čemer posamezne dežele niso bile povsem enakomerno zastopane.⁸⁷ Zaradi razlikovanja med navadnimi volilnimi okraji (329 poslancev) in mestnimi volilnimi okraji (54) začasni volilni red mandatov po deželah ni razdelil tako enakomerno (na vsakih 50.000 prebivalcev 1 poslanec) kot volilni red za frankfurtske volitve. Zaradi favoriziranja mest nasproti podeželju je npr. v Dalmaciji prišel en poslanec na vsakih 37.363, v Galiciji pa na vsakih 48.577 prebivalcev.

⁸⁵ Koroški poslanec Kajetan Nagele se je npr. na Dunaju pojavil že 26. 6. 1848. Dolenjski poslanec Jurij Gajer, ki je prišel v prestolnico 3. 7. 1848, je bil po vrsti 154 poslanec. Matevž Grašič, ki je prišel 7. 7. 1848, je bil vpisan pod zaporedno številko 286. Prim.: Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49, str. 386.

⁸⁶ Britovšek, Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 178.

⁸⁷ Prim.: Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 586-588.

Število prebivalcev in mandati po deželah

Dežela	Prebivalcev	Št. mandatov	Preb. na poslanca
Sp. Avstrija	1.494.399	37	40.389
Zg. Avstrija/Salzburg	856.694	20 (16+4)	42.835
Češka	4.347.962	90	48.311
Moravska	1.784.592	38	46.963
Šlezija	466.002	10	46.600
Galicija in Bukovina	5.246.280	108	48.577
Štajerska	1.003.074	21	47.765
Ilirija (Kranjska, Koroška)	784.786	17 (10+7)	46.164
Tirolska/Vorarlberg	895.250	19 (17+2)	45.224
Primorska (Istra, Goriška, Trst)	501.293	12 (5+5+2)	41.774
Dalmacija	410.988	11	37.363

Tudi po svoji socialni sestavi je bil dunajski parlament veliko bolj pisan od frankfurtskega. Medtem ko so slednjega že sodobniki poimenovali »profesorski parlament« (v resnici je bil bolj parlament uradnikov), je bil dunajski državni zbor po poklicni strukturi precej bolj heterogen.⁸⁸ Skoraj četrtno poslancev (91 od skupaj 383) so tvorili kmetje, le tri poslanska mesta več (94) so imeli predstavniki inteligence (odvetniki, zdravniki, učitelji, žurnalisti). Sledili so poslanci iz vrst uradništva in veleposesti (s po 49 mandati), pri čemer je le 19 poslancev prihajalo iz vrst visoke aristokracije. Relativno nizko število mandatov je odpadlo na meščanstvo po premoženju.

Če poklicno strukturo poslancev razporedimo po deželah, vidimo, da je največ kmečkih poslancev prišlo iz Galicije, Spodnje in Zgornje Avstrije ter Češke. V slovenskih volilnih okrajih je bilo izvoljeno 6 premožnih kmetov. Delež intelektualcev je bil najvišji na Češkem, Moravskem, v Spodnji Avstriji in v Galiciji, največ uradnikov pa je bilo izvoljenih na Češkem in Tirolskem. Delež duhovščine in veleposestnikov je bil daleč najvišji v Galiciji. V slovenskih volilnih okrajih ni bil izvoljen noben duhovnik.

Poklicna struktura poslanske zbornice 1848 (po deželah)

Dežela	K	I	U	V	D	TO	M	V
Sp. Avstrija	13	8	5	2	1	2	5	1
Zg. Avstrija	12	1	5	2				
Češka	10	37	29	5	4	6	1	
Šlezija	2	3	2	1	1	1		
Moravska	8	14	7	8	1			
Galicija	40	14	5	28	15	1	4	1
Štajerska	2	3	8	6	1	1		

⁸⁸ Prim. Lothar Höbelt, Die politische Geographie der Deutschen in Österreich: ein Vergleich der Frankfurter und Kremsierer Abgeordneten, v: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě, Kroměříž 1998, str. 115-120.

Dežela	K	I	U	V	D	TO	M	V
Ilirija (Kranjska, Koroška)	4	2	8	2	1			
Tirolska (Vorarlberg)	5	12	1	1				
Primorska (Trst, Istra, Goriška)	4	4	1	1	1	1		
Dalmacija	3	4						
SKUPAJ	91	94	49	49	21	23	13	5

K=kmetje; I=inteligenca; U=uradniki; V=veleposest; D=duhovščina; TO=trgovina-obrt; M=meščani-zasebniki; V=vojaki.

Tudi nacionalna sestava državnega zbora je bila dokaj pisana, čeprav je povsem natančno ne moremo rekonstruirati. Nasproti 160 nemških poslancev je v parlamentarnih klopih sedelo okoli 190 slovanskih in 33 italijanskih ter romunskih poslancev. Od 190 slovanskih mandatov jih je kar 80 pripadlo Čehom, ki so – poleg Nemcev – predstavljali največjo strnjeno skupino v državnem zboru.

PARLAMENTARNE SKUPINE

Dan po slovesni otvoritvi državnega zbora je Wiener Zeitung zapisal: »Medtem ko sta v večini parlamentov le dve glavni stranki, konservativna in radikalna, sta v našem parlamentu slednji razcepljeni v več frakcij. Ker naš parlament ni enoten, iz ene nacije izhajajoč, se konservativizem in radikalizem drugače kažeta pri Nemcih in Čehih, spet različno pri Galicijcih in še bolj pri Italijanih.«⁸⁹ In res. Državni zbor se je kmalu razdelil v tri večje, bolj ali manj ohlapne politične »skupine« (nikakor še ne gre za stranke v pravem pomenu besede), ki so dobile nazive po prostoru, ki so ga zasedale v parlamentu glede na predsednika državnega zbora.⁹⁰ Okostje desnice so tvorili Čehi, ki so se na desno stran državnega zbora posedli zato, ker je bil ob njihovem prihodu prostor na levi in večjem delu sredine že zaseden. Podpirali so jih južnoslovanski (tudi večina slovenskih), rusinski in poljski poslanci kmečke provenience. V sredini so sedeli konservativni poslanci (»centrum«), »levici« pa so pripadali v glavnem nemški pa italijanski in poljski liberalno in demokratično usmerjeni poslanci.

Desnica, ki so ji ton dajali Čehi s Františkom Palackým in Františkom Ladislavom Riegerjem na čelu,⁹¹ je sicer trdno stala na tleh konstitucionalizma in uveljavitve temeljnih pravic človeka in državljana, toda njen osnovni cilj je bila federalizacija Avstrije in nasprotovanje Frankfurtu. Zlasti Čehi so omenjeni cilj (čim večjo samostojnost kompleksa dežel krone Sv. Vaclava) želeli doseči s pomočjo vladi prijazne politike.⁹² Zaradi spogledovanja

⁸⁹ Wiener Zeitung, 23. 7. 1848. Beilage zur Wiener Zeitung.

⁹⁰ Andreas Gottsmann, Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg. Die Verfassungsdiskussion des Jahres 1848 im Spannungsfeld zwischen Reaktion und nationaler Frage, Wien 1995, str. 15-21; isti, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 588-592.

⁹¹ Od slovenskih poslancev so v vrstah desnice ves čas sedeli Krajnc, Doljak, Černe, Ullepitsch in Kavčič.

⁹² Apih je o Čehih zapisal: »... imeli so najodličnejši program v smislu federacije in demokracije, v svobodni domišljenji so nadkriljevali vse demokrate v zboru; bili so steber protifrakcijske in često so se jih oklenili tudi možje iz središča.« Prim.: Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 180.

z vlado, ki je bilo v veliki meri posledica žalostne izkušnje ob krvavem zatrtju binkoštna vstaje v Pragi, so se Antonu Füsturu zdeli kot »judež, ki je prodal Gospoda«.⁹³

Levica, ki so jo v državnem zboru predstavljali nemški liberalni poslanci na čelu z Ludwigom Löhnerjem ter večina italijanskih in poljskih poslancev (v njenih vrstah je sedel tudi Anton Füstur), je bila v svojih nastopih nedisciplinirana, slabo povezana in brez trdnega vodstva. Na politično dogajanje v Avstriji je gledala skozi prizmo evropske revolucije, zato je bila naklonjena revoluciji na Ogrskem in v Italiji ter težnjam Poljakov po vzpostavitvi samostojne poljske države. Toda zlasti predstavniki nemške levice, ki so se zavzemali za čim tesnejšo povezavo Avstrije in Nemčije, so bili v svojem »internacionalizmu« precej omejeni. Za nacionalne težnje manjših nenemških narodov (Čehov, Slovencev in Italijanov na Tirolskem in Primorskem), ki niso želeli živeti v predvideni velikonemški državi, niso imeli nikakršnega posluha.

Skupina centra, ki je združevala konservativne in vladi prijazne poslance (vodila sta jo Franz von Hein in Joseph Lasser von Zollheim), pa je odločno nasprotovala podrejenosti Avstrije nemškemu parlamentu v Frankfurtu oz. nemškemu združevanju na škodo Avstrije. Z desnico jo je povezovala skrb za ohranitev monarhije, četudi je izhajala iz drugačne državne filozofije. Zavzemala se je za močno in urejeno združeno ustavno monarhijo s čim večjo individualno svobodo, pri čemer je izhajala iz Pillersdorfove ustave.

Grobe razdelitve parlamenta na levico, center in desnico pa ne smemo presojati z današnjimi parlamentarnimi pojmi, celo s tedanjimi v zahodni Evropi prevladujočimi merili ne. Iz francoskega parlamentarizma prevzeta pojma »levica« in »desnica« sta v Habsburški monarhiji manj označevala različno stopnjo liberalnosti, ampak veliko bolj različne poglede na konstruktivno izgradnjo države. V bistvu so bile vse (nacionalne) grupacije, tudi »slovanska desnica«, prežete z liberalno-konstitucionalno doktrino, ki je predvidevala uveljavitev temeljnih pravic človeka in državljana, vzpostavitev pravne države in razdelitev oblasti, toda zlasti desnica je marsikatero zahtevo klasičnega liberalizma postavila v drugi plan oz. jo je podredila nacionalnim ciljem. Bistveno večje razlike med posameznimi grupacijami pa so bile pri pogledih na konstruktivno organizacijo države. Nemška levica je – v skladu z jožefinsko dediščino – v glavnem zagovarjala centralistično urejeno državo, medtem ko so bili Čehi (in za njimi večina ostalih Slovanov) odločni zagovorniki federalizma.

⁹³ Britovšek, Anton Füstur in revolucija 1848 v Avstriji, str. 183.

ZASEDANJE DRŽAVNEGA ZBORA NA DUNAJU

Potem ko je 23. julija 1848 ministrski svet sprejel zakon o zaščiti državnega zbora proti nasilnim pritiskom od zunaj (in hujskanju zoper državni zbor) ter zakon o poslanski imuniteti, je 24. julija 1848 državni zbor začel s pravim delom.⁹⁴ Čeprav naj bi bila – v skladu s cesarskim patentom z dne 16. maja 1848 – njegova temeljna naloga čimprejšnja priprava in sprejem nove avstrijske ustave,⁹⁵ se je že na samem začetku svojega dela moral lotiti tudi nekaterih drugih pomembnih vprašanj, zlasti perečega vprašanja zemljiške odveze. Preden pa so v državnem zboru sploh začeli z resnejšo razpravo o omenjenem vprašanju, so se morali poslanci dotakniti tudi vprašanja jezika obravnav državnega zbora ter spornih določil poslovnika, ki ga je bila izdelala vlada.

JEZIKOVNO VPRAŠANJE

Še pred uradno otvoritvijo državnega zbora se je pokazalo, da vsi poslanci ne razumejo nemško.⁹⁶ Ko je na tretji pripravljalni seji državnega zbora (12. julija 1848) poslanec Prokosti predlagal, da bi za slovanske poslance, ki ne obvladajo nemščine, prevajali parlamentarne zapisnike, so mnogi poslanci temu nasprotovali. Anton Füster je menil, da morajo znati nemško vsi poslanci, »če noče biti državni zbor zidanje babilonskega turna. Edinost zbora tirja edinost jezika in ta se najde le v nemškem.«⁹⁷ Ko se je ob slovesni otvoritvi državnega zbora potrdilo, da nemško ne razume okoli 100 poslancev (med njimi so prevladovali kmečki poslanci iz Galicije in Bukovine ter nekateri italijanski poslanci), so slovesno prisego prebrali tudi v češčini, ukrajinjščini, italijanščini in slovenščini. Toda v razpravi o jeziku obravnav državnega zbora so se tudi nenemški poslanci strinjali, naj bo jezik obravnav nemščina. To ni pomenilo zanikanja načela jezikovne enakopravnosti. V razpravi je prevladalo stališče, da bi razprava v več jezikih (s pomočjo prevajalcev) pomenila nedopustno obremenitev državnega zbora, ki naj bi čim prej izdelal ustavo in Avstrijo postavil na trajna konstitucionalna tla.

Razprava o najprimernejši rešitvi jezikovnega vprašanja je bila več kot mesec dni povsem v ospredju dela državnega zbora. Nekateri poslanci, tudi slovenska poslanca Mihael Ambrož in Alojzij Smreker, so si prizadevali, da bi državni zbor čim prej uredil jezikovno vprašanje, zato da bi lahko začel s pravim delom. Ambrož in Smreker sta neposredni razlog za jezikovni problem parlamenta videla v volilnem sistemu. Kot mnogi drugi poslanci sta menila, da bi vlada kot pogoj za izvolitev poslanca morala postaviti znanje

⁹⁴ Gottsmann, *Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865*, str. 592.

⁹⁵ Hugo Hantsch, *Die Nationalitätenfrage im alten Österreich. Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung*, Wien 1953, str. 43.

⁹⁶ Prim.: Berthold Sutter, *Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich 1848 bis 1918*, v: *Die Habsburgermonarchie, Band III., Die Völker des Reiches, 1. Teilband*, Wien 1980, str. 169.

⁹⁷ Slovenija, 18. 7. 1848; *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme, I.*, Wien 1848, str. 8-15.

nemškega jezika, torej nekakšen »jezikovni cenzus«. Ambrož je celo predlagal, naj državni zbor jezikovni cenzus uveljavi tudi za nazaj in poslance, ki ne znajo nemško, razglasi za nesposobne. Toda takšni in podobni predlogi niso dobili večinske podpore. Prevladalo je stališče, da zaradi »napake« vlade (v volilnem redu ni bilo določila o jezikovnem cenzusu) poslancev nikakor ne gre kaznovati z odvzemom mandatov. V skladu s tem so se na seji 11. septembra 1848 poslanci zedinili, da bodo najpomembnejše dokumente prevajali in v razpravi po potrebi uporabljali tudi prevajalce. Toda prevodi so bili marsikdaj nenatančni in samovoljni, tako da so zlasti kmečki poslanci iz Galicije, ki nemščine niso razumeli, nemalokrat glasovali proti lastnim interesom.⁹⁸

POSLOVNIK

Izjemno veliko časa je dunajski državni zbor namenil tudi vprašanju poslovnika. Poslovnik, ki ga je na lastno pest že 7. junija 1848 izdelal notranji minister Franz von Pillersdorf, je bil za večino poslancev nesprejemljiv, zato so že na sestankih pred uradno otvoritvijo državnega zbora izdelali lasten osnutek poslovnika. Toda pikolovske in vsebinsko prazne razprave o poslovniku, za katere so poslanci porabili celih petnajst sej, v teku zasedanja državnega zbora na Dunaju niso prinesle rezultata.⁹⁹ Novi poslovnik, ki se je zgledoval po poslovniku francoskega parlamenta iz leta 1791, so poslanci končno sprejeli šele mesec dni po preselitvi državnega zbora v Kroměříž (19. decembra 1848). Sprejeti poslovnik, ki je postal vzor za poslovnik državnega zbora po obnovi ustavnega življenja (1861), je poslancem dajal široko zakonodajno iniciativo. Vsak poslanec je imel pravico vložiti samostojen predlog, če ga je podprlo vsaj še 9 poslanskih kolegov. Pri vlaganju interpelacij ni potreboval dodatne podpore. Če je kak poslanec želel govoriti k določeni temi, je moral že pred obravnavo povedati, ali bo govoril za ali proti predlogu. Poslovnik je pri pripravi zakonskih predlogov predvideval delo v posebnih parlamentarnih odborih, ki jih je bilo v letih 1848/49 kar 17. Najpomembnejši so bili peticijski, finančni, gospodarski in ustavni odbor. Za obravnavo posamičnih predlogov so po potrebi oblikovali začasne odbore.¹⁰⁰

ZAKON O ZEMLJIŠKI ODVEZI

Najpomembnejši zakon, ki ga je sprejel državni zbor v času svojega zasedanja na Dunaju, je bil zakon o zemljiški odvezi.¹⁰¹ Potem, ko je 26. julija 1848 čimprejnjši spre-

⁹⁸ Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, str. 41-45; Sutter, Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen, str. 169-170.

⁹⁹ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 596-597.

¹⁰⁰ Prim.: Die Geschäftsordnungen des Konstituierenden Reichstages 1848/49, Hg. von Siegbert Morscher, Innsbruck 1984; Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 596-597.

¹⁰¹ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 594-595; Ernst Bruckmüller, »Kein Zehent, kein Robot mehr!«. Die Bauern, der Reichstag und die Grundentlastung, v: 1848. Revolution in Österreich, Hgg. von Ernst Bruckmüller, Wolfgang Häusler, Wien 1999, str. 89-127; Bogo Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, v: Zgodovinski časopis, 1948-1949, str. 7-68.

jem zakona o zemljiški odvezi predlagal najmlajši član državnega zbora, komaj 25-letni šlezijski poslanec Hans Kudlich, se je med 8. avgustom in 6. septembrom razprava v zakonu sukala predvsem okoli vprašanja, na kakšen način naj se zemljiška odveza izvede. Čeprav so zahteve kmetov po zemljiški odvezi brez vsakršne odškodnine zagovarjali vsi kmečki poslanci, ki so jih odločno podpirali tudi poslanci levice, je državni zbor – pod pritiskom vlade – na koncu vendarle sprejel konservativnejši zakon, ki je predvideval plačilo odškodnine. Končna verzija zakona je bila sprejeta 6. septembra 1848, dan zatem (7. septembra 1848) pa je zakon dobil cesarjevo sankcijo.

Od slovenskih poslancev so se v razpravi za zemljiško odvezo brez odškodnine zavzemali zlasti »kmečki« poslanci Alojzij Smreker, Matija Zupanec, Matija Dolžan, Jurij Gajer in še posebej Anton Černe, ki je na seji 12. avgusta 1848 med drugim dejal: »Jaz mislim, da odškodnine nikakor ne smemo privoliti; mi stojimo na načelu svobode, enakosti in bratstva, zato se ne smemo pečati z vprašanjem, ali gre graščinam odškodnina ali ne; prišli bi namreč v protislovje s svojim načelom, s katerim se odškodnina ne ujema. Res je, da se ne smemo dotakniti imetja, a tukaj nas mora voditi najstrožja pravičnost. Mislim si sodnika na prestolu pravice; pred njim stoji aristokracija in poleg nje podložniki. Aristokracija bo zahtevala odškodnino, podložnik pa poreče: 'Moj nasprotnik me je tlačil doslej na duhu in telesu in mi plenil imetje; zahtevam, da se mi to povrne.«¹⁰² Poslanci Anton Gorjup, Matija Kavčič in Josip Doljak so nasprotno zagovarjali plačilo pravične odškodnine, toda ne zato, ker bi imeli podložniške obveznosti za »nedotakljivo, sveto lastnino zemljiških gospodov«, ampak zaradi »stvarnega položaja in primernosti« oz. načel »narodnega gospodarstva«.¹⁰³ Kavčič je svoje stališče npr. utemeljeval z veliko zadolženostjo zemljiških gospodov: če ne bodo dobili odškodnine, bodo ob svoje premoženje tudi meščani, ki so jim denar posodili. V skladu s tem so vsi trije menili, da bi morala odškodnino zemljiškim gospodom poravnati država in ne podložniki.

Pri glasovanju o predlogu zakona, ki je predvideval zemljiško odvezo z odškodnino (6. septembra 1848), je večina slovenskih poslancev glasovala z levico. Vladni predlog, ki je dobil večino glasov, so podprli le poslanci Doljak, Miklošič in Ulepič.¹⁰⁴

USTAVNI ODBOR

Na seji državnega zbora 31. julija 1848 so poslanci izvolili ustavni odbor, ki je bil zadolžen za pripravo ustavne listine. Odbor, ki je štel 30 članov (13 Nemcev, 5 Italijanov, 3 Čehe, 2 Poljaka, 1 Rusina in kar 5 Slovencev),¹⁰⁵ se je 2. avgusta konstituiral, dan kasneje pa je – po vzoru na frankfurtski parlament – iz svoje srede izvolil dva pododborna: poseben tričlanski odbor je bil zadolžen za izdelavo osnutka kataloga temeljnih pravic človeka in

¹⁰² Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme, I., str. 509-510; citirano po: Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, str. 48-49.

¹⁰³ Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, str. 49-50.

¹⁰⁴ Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, str. 51.

¹⁰⁵ Od slovenskih poslancev so v ustavnem odboru bili: Mihael Ambrož, Matija Kavčič, Fran Miklošič, Jožef Krajnc in Anton Gorjup.

državljana, odbor peterice pa za osnutek ostalega dela ustave.¹⁰⁶ Oba pododbora sta bila podrejena ustavnemu odboru, devetim regularnim oddelkom parlamenta in plenumu državnega zbora.

Tričlanski odbor (v njem so bili František Ladislav Rieger, Franz Hein in Ernst von Violand) je začel pripravljati katalog temeljnih pravic človeka in državljana že na začetku avgusta 1848. Osnutek kataloga, ki ga je pripravil češki politik František Ladislav Rieger, je po vzoru na francosko Deklaracijo o pravicah človeka in državljana iz leta 1789 vseboval vse bistvene temeljne pravice in svoboščine človeka in državljana. Izhajajoč iz načela ljudske suverenosti je zahteval enakost državljanov pred zakonom, garancije za svobodo in nedotakljivost oseb, zborovalno, združevalno in znanstveno svobodo, nedotakljivost lastnine, garancije za svoboden razvoj vsakega naroda, odstranitev privilegijev plemstva in ukinitve smrtnih kazni. Poleg tega je predvideval uvedbo splošne vojaške obveznosti in možnost služenja v oddelkih narodne garde.¹⁰⁷

Ustavni odbor je Riegerjev osnutek kataloga obravnaval med 22. avgustom in 2. oktobrom 1848. V razpravi so si zlasti konservativni člani »stranke centra« z vsemi silami prizadevali, da bi črtali ali vsaj omilili nekatere »preveč liberalne« formulacije Riegerjevega osnutka.¹⁰⁸ Motila jih je že predvidena odprava plemiških privilegijev in ukinitve smrtnih kazni. Povsem nesprejemljivo, naravnost nezdržljivo s principom monarhične države, pa se jim je zdelo načelo ljudske suverenosti, vsebovano v § 1 osnutka kataloga. Toda po živahnih razpravah je Riegerju vseeno uspelo, da je ustavni odbor predlog kataloga sprejel zgolj z nekaterim manjšimi korekturami. Podprli so ga tako predstavniki »češke desnice« (Palacký, Pinkas) kot tudi predstavniki (nemške) leve, med katerimi glede liberalnosti ni bilo večjih razlik. V nadaljevanju naj bi o osnutku kataloga razpravljali še v devetih rednih oddelkih državnega zbora, nato pa naj bi se začela razprava v plenumu. Toda zaradi izbruha oktobrske revolucije na Dunaju so z razpravo o katalogu temeljnih pravic lahko nadaljevali šele v Kroměřížu.¹⁰⁹

Tudi petčlanski pododbor ustavnega odbora (František Palacký, Kajetan Mayer, Francisek Smolka, Joseph Goldmark in Ferdinand Gobbi)¹¹⁰ je na Dunaju komaj začel s svojim delom. Dogovor, naj vsak član pododbora izdela svoj predlog reorganizacije monarhije, sta izpolnila le Gobbi in Palacký. Vsebina osnutka tržaškega poslanca Gobbija se ni ohranila, znano pa je, da ga je Palacký označil za popolnoma nesprejemljivega.¹¹¹ Delno ohranjeni Palackýjev septembrski osnutek pa je predvideval konkretno razdelitev monarhije (brez Ogrske in Lombardije-Benečije) v štiri nacionalne skupine, ki bi vsaka obsegala po več dežel. Poljska skupina naj bi obsegala Krakow, Bukovino in Galicijo; češka skupina Češko, Moravsko in Šlezijo; nemško-avstrijska skupina Spodnja in Zgornja Avstrijo, Salzburg,

¹⁰⁶ Brauner, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 107-108; Otto Urban, Die tschechische Gesellschaft 1848 bis 1918, Wien-Köln-Weimar 1994, str. 110-111.

¹⁰⁷ Prim.: Arnošt Klíma, Češi a Němci v revoluci 1848-1849, Praga 1994, str. 161-162.

¹⁰⁸ Prim.: Alfred Fischel (Hg.), Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Reichstages vom Jahre 1848, Wien-Leipzig 1912; Anton Springer (Hg.), Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im österreichischen Reichstage 1848-1849, Leipzig 1885.

¹⁰⁹ Brauner, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 108.

¹¹⁰ V odboru je Smolko kmalu zamenjal Joseph von Lasser.

¹¹¹ Gottsmann, Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg, str. 48.

Tirolsko, Predarlško in Štajersko; ilirska pa Koroško, Kranjsko, Primorsko in Dalmacijo.¹¹² Toda tudi Palackýjev predlog v pododboru ni dobil večinske podpore. Na podlagi obeh »zavrženih« osnutkov je moravski poslanec Kajetan Mayer izdelal tretji osnutek, ki je izhajal iz načela »federativne centralizacije«. Njegov in nov Palackýjev predlog etnične federalizacije celotne monarhije so v pododboru začeli obravnavati šele po preselitvi parlamenta v Kroměříž.

DRŽAVNI ZBOR IN OKTOBRSKA REVOLUCIJA NA DUNAJU

Po izbruhu oktobrske revolucije na Dunaju (6. oktobra 1848) se je začel uresničevati scenarij kneza Windischgraetza, kot ga je formuliral 28. avgusta 1848 v pismu vojaškemu adjutantju cesarja Ferdinanda I. generalu Josefu von Lobkowitzu: »Tako ko opaziš, da cesarja silijo v koncesije ali je cesar na kakršen koli način v nevarnosti, zberi kolikor čet moreš in odpelji njegovo veličanstvo s celotno cesarsko družino pod zaščito vojske, vendar ne v obliki pobega, preko Kremsa v Olomouc. Potem bom jaz osvojil Dunaj, njegovo veličanstvo bo abdiciralo v korist svojega nečaka Franca Jožefa in potem bom osvojil Budo.«¹¹³ Pod vtisom krvavih dogodkov v prestolnici (6. oktobra so revolucionarji obesili vojnega ministra Latourja) sta vlada in dvor 7. oktobra 1848 v spremstvu vojaštva na hitro zapustila Dunaj v smeri proti moravskemu mestu Olomouc,¹¹⁴ knez Windischgraetz, ki ga je cesar 16. oktobra 1848 imenoval za maršala in mu dodelil poveljstvo nad avstrijsko armado (razen nad četami pod komando maršala Radetzkega v Italiji), pa se je z glavni- no svoje vojske odpravil proti Dunaju in do 23. oktobra (skupaj s četami Josipa Jelačića) končal obkolitev mesta.

V takšnih razmerah je državni zbor že 6. oktobra 1848 izvolil poseben odbor za varnost (»permanentni odbor«), ki je v prizadevanju za ohranitev reda in miru v bistvu prevzel vlogo s cesarskim dvorom pobegle vlade. Permanentni odbor, ki sta mu od 7. oktobra pripadala tudi slovenska poslanca Kavčič in Ambrož, je le s težavo obvladoval številne naloge, ki jih je moral prednostno reševati. Do 31. oktobra, ko je brez prestanka zasedal v drugem nadstropju Stallburga, si je iskreno prizadeval ohraniti red in mir v mestu in preprečiti vojaški napad na mesto. Njegove vodilne člane je Fuster v spominih opisal takole: »Predsednik permanence Fischhof je nastopal kot star rimski konzul. Z njegovo prejšnjo aktivnostjo nismo soglašali v vseh točkah. V času neposredno pred oktobrom, ko je bil ministrski svetnik, smo mu očitali marsikaj, toda v oktobru nas ni razočaral. Fischhof je izredno nadarjen in politično bistroviden. Oktobra se je stari predsednik Varnostnega odbora Fischhof pojavil v boljši izdaji. Bil je tudi predsednik parlamentarnega odbora. Pred njim je odboru nekaj časa predsedoval Brestel, ki je kazal veliko sposobnost, da postane po vetru se obračajoč birokrat. Odlično se je držal poročevalec permanence Schuselka.

¹¹² Ohranjeni fragment osnutka je objavljen v: Franz Palacký, Gedenklätter. Auswahl von Denkschriften, Aufsätzen und Briefen, Prag 1874, str. 169-176; prim. tudi: Gottsmann, Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg, str. 51; Georg J. Morawa, Franz Palacký. Eine frühe Vision von Mitteleuropa, Wien 1990, str. 158-159.

¹¹³ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 101.

¹¹⁴ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 104.

V tem času se začena njegovo sijajno obdobje. Od njega ni bilo mogoče zahtevati, da bi nastopil radikalno proti umerjenemu parlamentu in s tem že v naprej vplival na zavrnitev lastnih predlogov in predlogov permanence. Levico permanence so predstavljali Violand, Bilinski, Umlauff, Goldmark in v začetku jaz. Violand je bil v začetku v permanenci zelo napadalen, kmalu pa je spoznal da njegovi predlogi, ki bi bili za kak konvent včasih vsekakor odlični, za permanentni odbor avstrijskega parlamenta to niso bili, ker z njimi ni prodrli. Kasneje je vse redkeje prihajal v permanenco. Mnogo bolj ga je privlačila živa aktivnost izven nje. Bilinski je bil pravi predstavnik svojega plemenitega svobodoljubnega naroda. Umlauff pa je bil vedno zaposlen s stiliziranjem spomenic in proklamacij: v tem je bil pravi mojster. Goldmark je bil povsod zelo delaven in zelo svojeglav. Noč in dan je renčal kot zajedljiv maček. Še vedno slišim njegove uničujoče govore, ki mi pogosto niso dali zaspati, ko smo utrujeni potrebovali mir. Kar se mene tiče sem bil na strani levice. Marsikak predlog mi je uspelo uresničiti. Pozneje sme pustil druge, da so odločali. Šlo mi je podobno kot slabemu plavalcu, ki se sicer drži v deroči vodi na površju, ne more pa doseči obrežja. Gospodarila je usoda, prepustil sem se ji.¹¹⁵

Tudi državni zbor se je trudil, »da bi uveril tudi narode o svoji veljavi in da bi presilil generale, oblegajoče Dunaj, njemu se upogniti«. »Oklicev, oglasov, prosvedov, adres itd. je pošiljal med svet kar plohama, nektere celo v vseh jezikih avstrijskih. Tudi do Slovencev se je obrnil državni zbor: ukrenil je poslati tudi v Slovence svoje poverjenike, da pouče narod o zborovih namerah in mu zbude simpatije zanj«. ¹¹⁶ (Za odposlanca za Ilirijo so poslanci izvolili Mihaela Ambroža in Scholla, za Štajersko dr. Kranjca in Königshoferja, za Primorsko pa Gobbija in Madonizzo). Dne 8. oktobra je državni zbor cesarja pozval, naj se vrne v prestolnico. Tri dni kasneje ga je v novi spomenici pozval, naj imenuje ljudsko vlado ter ustavi sovražne ukrepe proti mestu. Dne 13. oktobra 1848 ga je poskušal prepričati, da želi predvsem preprečiti državljansko vojno in izpolniti svoje obveznosti do vladarja in ljudstva. V četrti spomenici (18. oktobra 1848) pa je vladarju še enkrat predlagal, naj imenuje novo ljudsko ministrstvo, ukaže vojski, da priseže na ustavne pridobitve in se umakne iz okolice mesta.¹¹⁷

Toda spomenice, ki so jih cesarju nosile deputacije državnega zbora, niso imele nikakršnega uspeha. »Parlament je poslal mnogo deputacij k cesarju, vse pa so opravile toliko, kot če ne bi poslal nobene«, je v spominih zapisal Anton Füster. »Cesar se je obdal z železnim zidom, skozi katerega sta lahko prodrli samo laž in izdaja, ne pa tudi resnica... Vse ukrepe za zadušitev svobode so že zdavnaj odobrili. Mreža surove vojaške sile in spletk je bila razpredena okoli Dunaja že pred oktobrom. To mrežo je bilo treba samo zadržati – svoboda in demokracija sta bili ujeti«. ¹¹⁸

V klopih državnega zbora se je število poslancev iz dneva v dan krčilo. Prvi so prestolnico zapustili Čehi, ki so v atmosferi »dunajskega terorja« videli oviro za svobodno parlamentarno delo. V proglasu z dne 12. oktobra, s katerim so svoje poslanske kolege pozvali, naj se jim 20. oktobra pridružijo v Brnu, so med drugim zapisali: »Mi deržimo

¹¹⁵ Britovšek, Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 244.

¹¹⁶ Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 201-202.

¹¹⁷ Britovšek, Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 221.

¹¹⁸ Britovšek, Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 222.

to spuntarijo za hudodelno, ker je po njem z umorom in silo overglo ministerstvo... mi razglasimo za sramoto celimu državnemu zboru storjeno imenovati puntarsko množico ljudi za narod in vspoznovati mu kot naslednik tega pravico do samolastne pomoči.«¹¹⁹ Za njimi so Dunaj hitro zapustili tudi mnogi poslanci provladno usmerjene »stranke« centra s Kajetanom Mayerjem na čelu. Od slovenskih poslancev je v državnem zboru (sklepčen je bil do 16. oktobra 1848) ostala večina kmečkih poslancev ter »meščanski« poslanci Gorjup, Kavčič in Ambrož, ki so jih v slovenskem tisku pozivali, naj se vrnejo domov. Na udaru kritike (slednja je izhajala iz prepričanja, da je »celi punt« delo Madžarov in »frankfurtistov«, ki da »bi radi Austrio na dva kosa raztergali: de bi nekoliko Nemci, nekoliko Madžari pobrali«)¹²⁰ se je v prvi vrsti znašel Mihael Ambrož, ki mu je Slovenija 17. oktobra 1848 takole brala levite: »V seji 13. t. m. je g. Ambrož bral poslancem iz eniga kranjskiga časopisa nekoliko besedi o nepostavnosti sedanjiga sbirališa na Dunaju ter je predložil posebne razglase v dežele poslati (ne bodo mnogo opravili). Da boste pa, g. Ambrož, imeli še kaj temu levemu zboru brati, vam rečemo: Sram bi mogli biti vsakiga praviga Slovenca v taki hiši ostati, kjer si slavni možje: Strobach, Palacký, Rieger, Brauner, Doliak itd. svojiga življenja zvesti niso! To berite posebno svojim enakomislečim rojakom...«

Češki poslanci so si na moč prizadevali, da bi o nujnosti preselitve državnega zbora prepričali cesarja. Po njihovem posredovanju je 22. oktobra 1848 cesar s posebnim patentom razglasil konec zasedanja državnega zbora na Dunaju in napovedal njegov sklic 15. novembra 1848 v malem moravskem mestecu Kroměřížu. Preostanek državnega zbora je 25. oktobra sicer ostro protestiral proti cesarjevi odločitvi (poudaril je, da lahko pre-mestitev parlamenta postane usodna za prihodnost Avstrije in celo krone), toda njegov protest je izzvenel v prazno.¹²¹

V državnem zboru so kmalu ostali le še poslanci (nemške) levice, ki so zaman pozivali svoje poslanske kolege z desnice in centra, naj se vrnejo na Dunaj. V pričakovanju Windischgraetzovega napada na mesto sta »permanentni odbor« in ostanek državnega zbora (na čelu z novim predsednikom, poljskim poslancem Franciszkom Smolko, ki je zamenjal »pobeglega« Čeha Antonína Strobacha) poskušala predvsem posredovati med Windischgraetzom in dunajskimi revolucionarji, toda njuna prizadevanja niso imela uspeha. Dne 26. oktobra je Windischgraetz ukazal svojim četam naj napadejo mesto. Pet dni kasneje so cesarske čete s topovi obstreljevale mesto. Ogenj so usmerile tudi proti parlamentu, kjer je še vedno zasedal »permanentni odbor«. Zadnji člani odbora (Franz Schuselka, Giovanni Prato in Severin Bilinski) so ob devetih zvečer morali prekiniti zasedanje. V zapisnik so uspeli le še zapisati: »Topovski ogenj od 3. do 5. ure. Ogenj v bibliotečni zgradbi. Vkorakanje vojaštva. Ogenj v cerkvi Sv. Avguština.«¹²² Naslednjega dne (1. 11. 1848) se je 136 državnih poslancev poskušalo sestati v državnem zboru, toda po ukazu generala Felixa Schwarzenberga (od 19. oktobra tajno imenovanega za novega ministrskega predsednika)¹²³ so bila vrata v zbornico zaprta. Pod predsedstvom Smolke so poslanci vseeno sprejeli sklep, da se 15. novembra 1848 spet snidejo na Dunaju.

¹¹⁹ Slovenija, 24. 10. 1848.

¹²⁰ Slovenija, 13. 10. 1848.

¹²¹ Britovšek, Anton Füstler in revolucija 1848 v Avstriji, str. 237.

¹²² Britovšek, Anton Füstler in revolucija 1848 v Avstriji, str. 243.

¹²³ Prim. Gottsmann, Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg, str. 22-39.

Po razglasitvi obsednega stanja na Dunaju (1. novembra 1848) je Windischgraetz začel krvavo obračunavati z revolucionarnimi branilci mesta. Na udaru so se kmalu znašli tudi državni poslanci, ki so vztrajali v mestu. Reakcionarni maršal jih je označil za sokrivce krvavih dogodkov v prestolnici. Svoje mnenje o parlamentarni demokraciji je pokazal z aretacijo več poslancev, ki jih je sicer ščitila poslanska imuniteta. Aretaciji se nista izognila niti Anton Füster (v priporu je preždel celih 5 dni) niti v sevniškem volilnem okraju izvoljeni poslanec Alojzij Smreker. Toda po posredovanju predsednika parlamenta so priprte poslance kmalu izpustili in jim dali prepustnice za pot proti Kroměřížu.

KROMERIŠKI PARLAMENT

Po izbruhu revolucije je – poleg dvora – zapustila prestolnico tudi velika večina članov ministrskega sveta (vlade) s predsednikom Wessenbergom na čelu. Na Dunaju je vztrajal le finančni minister Phillip von Krauß, ki je na pobudo »permanentnega odbora« že 13. oktobra 1848 cesarju predlagal oblikovanje novega, bolj »ljudskega ministrstva«. Kraußov predlog, po katerem naj bi v vlado poklicali nekatere prominentne državnozbornske poslance iz vrst nemške levice (zlasti Ludwiga von Löhnerja) in centra, je bil za cesarja in njegove konservativne svetovalce popolnoma nesprejemljiv. Toda v Olomoucu so se vseeno dobro zavedali, da bi bilo treba čim prej sestaviti novo vlado, ki bi bila sposobna konsolidirati razpadajočo se državo. Radikalno konservativno krilo cesarskih svetovalcev z baronom Kübeckom na čelu je vedno glasneje zahtevalo razpustitev državnega zbora, razglasitev izrednega stanja na celotnem ozemlju monarhije in imenovanje kneza Windischgraetza za diktatorja z neomejenimi pooblastili.

Dne 16. oktobra 1848 je cesar s posebnim manifestom imenoval kneza Windischgraetza za vrhovnega vojaškega poveljnika v državi (poveljstvo nad italijansko armado je obdržal maršal Radetzky) in mu dodelil izjemna pooblastila. Tri dni kasneje je za novega ministrskega predsednika in zunanjega ministra imenoval Windischgraetzovega svaka kneza Felixa Schwarzenberga. Sprememba na čelu vlade je vse do 21. novembra ostala tajna (formalno je bil ministrski predsednik še vedno Wessenberg), zato da bi lahko Schwarzenberg v miru sestavil novo vladno ekipo.¹²⁴

Vse je kazalo, da se dogodki odvijajo v skladu z željami kneza Windischgraetza. Toda novi ministrski predsednik Schwarzenberg ni želel biti zgolj orodje v rokah svojega konservativnega svaka. Na zunaj mu je sicer pritrjeval, toda v resnici je delal ravno nasprotno. V nasprotju z zahtevami po uvedbi izjemnega stanja in razpustitvi parlamenta je bil trdno odločen, da bo avstrijsko državno zgradbo postavil na nove, trdnjše temelje s pomočjo pristanka državnega zbora. Potem ko mu je po mesecu dni uspelo sestaviti močno vlado,¹²⁵ ga je cesar 21. novembra 1848 tudi formalno imenoval za novega ministrskega predsednika. Dan kasneje je v sosednjem Kroměřížu nadaljeval z delom avstrijski državni zbor. Seveda so bile okoliščine, v katerih se je v drugo sestal, bistveno drugačne kot julija 1848. Predvsem pa je bil močno načet njegov prestiž, saj so mnogi menili, da je počasnost, s katero se je loteval izdelave ustave, kriva za krvave dogodke v prestolnici. Takšno stališče so zagovarjale tudi Novice: »Ako bi bil državni zbor svojo dolžnost spolnil in nam ustavo izdelal, bi ne bilo vsiga tega ne. [...] Deržavni zbor je večidel razvujzdanosti Dunajskiga ljudstva kriv [...] Deržavni zbor je majal stebre cesarskiga trona [...] Deržavni zbor je

¹²⁴ Gottsmann, *Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg*, str. 22-39.

¹²⁵ Ministrski predsednik Felix Schwarzenberg je prevzel tudi resor zunanjega ministra. Notranji minister je postal grof Franz Seraph Stadion, pravosodni minister Alexander Bach, finančni minister je ostal Phillip von Krauß, ministrstvo za trgovino pa je prevzel baron Ludwig Bruck. Prim.: Britovšek, Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 252-253.

vedil, kaj de domači in tuji podpihovavci in šuntarji z besedo in denarjem vse počenjajo, pa ni nič storil, de bi pol podučil ljudstvo in ga svaril.«¹²⁶

POLITIČNE SKUPINE V KROMERŠKEM PARLAMENTU

Na prvi seji državnega zbora v Kroměřížu 22. novembra 1848, ki je trajala le dve uri in pol, so prisotni poslanci (255) najprej izvolili predsednika (Smolka) in dva podpredsednika (Mayer, Lasser) državnega zbora. Nato je poslanec Franz Schuselka v »svojem imenu« odločno protestiral proti sklicu državnega zbora v malem moravskem Kroměřížu in predlagal vrnitev državnega zbora na Dunaj.¹²⁷ Po Schuselkinem nastopu je predsednik Smolka zaključil sejo, novo pa je – zaradi nujnih predelav dvorane v škofijski palači – sklical šele za 27. november 1848.

Na drugi seji, ki se je začela v znaku razprave o veljavnosti sklepov državnega zbora na Dunaju v času revolucije (večina je glasovala za predlog, da sklepi državnega zbora po 22. oktobru ne veljajo),¹²⁸ se je državnemu zboru končno predstavila nova vlada kneza Felixa Schwarzenberga. Njen program, ki ga je predstavil sam ministrski predsednik, je priznaval načelo konstitucionalne monarhije, zato se je zdel večini poslancev več kot sprejemljiv.¹²⁹ Toda že v nekaj dneh je tudi največjim optimistom postalo jasno, da si nova vlada pod konstitucionalizmom predstavlja nekaj drugega kot večina v parlamentu. O tem so pričali proti svobodi tiska uperjeni ukazi notranjega ministra Franza Stadiona, še zlasti pa zamenjava na prestolu brez vednosti parlamenta. Ministrski predsednik je 2. decembra 1848 poslance zgolj obvestil, da je »ustavnega cesarja« Ferdinanda I. – v skladu s pragmatično sankcijo – na prestolu zamenjal »vladar po milosti božji« Franc Jožef I.¹³⁰ Šlo je za jasen dokaz, da oblast iz parlamenta prehaja na vlado in novega vladarja.

Politične spremembe, do katerih je prišlo po oktobrski revoluciji, so se kazale tudi v določenih spremembah znotraj najpomembnejših političnih »grupacij« v državnem zboru.¹³¹ Na desnici se je izoblikoval 120-članski Avstrijsko-slovanski klub na čelu z Antoninom Strobachom, ki si je – v duhu konceptov Františka Palackýja – prizadeval za federalizacijo Avstrije. Jedro kluba, ki je zlasti na začetku podpiral program Schwarzenbergove vlade, so tvorili češki poslanci s Češke in Moravske, pripadali pa so mu tudi skoraj vsi preostali slovanski poslanci z izjemo Poljakov. Slovenija je 5. decembra 1848 nov klub opisala z besedami: »Stranke se iz noviga delajo in vsaka se skuša kolikor le moč vterditi in okre-

¹²⁶ Novice, 22. 11. 1848.

¹²⁷ Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme, IV., Wien 1849, seja 22. 11. 1848.

¹²⁸ Verhandlungen, IV., seja 27. 11. 1848; večinsko so glasovali tudi nekateri slovenski poslanci, npr. Ambrož, Černe, Dominkuš, Jurij Gajer, Jožef Krajnc, Fran Miklošič in Karl Ulleppitsch. Proti so glasovali Anton Füster, Janez Sever, Valentin Štercin, Karl Sturm, Matija Zupanc. Poslanci Anton Gorjup, Matija Kavčič in Alojzij Smreker niso bili prisotni.

¹²⁹ Verhandlungen, IV., seja 27. 11. 1848.

¹³⁰ Predsednik parlamenta Smolka je v državnem zboru objavil cesarski proglas s kratko pripombo: »Vzemimo to velevažno sporočilo na znanje s klicem: 'Naj živi ustavni cesar in kralj Franc Jožef.« Prim.: Britovšek, Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 255.

¹³¹ Gottsmann, Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg, str. 19-20.

piti in moč drugih zmanjšati. Zlasti pa se začenja zdaj velika nova slavjanska stranka in posebni odbor, v kteriga so Čehi, Moravani, Rusini in Jugoslovani po tri ude izvolili, se pogovarja čez vrvanje zadev vseh avstrijskih Slavjanov in postavljenje programa politike slavjanske strani na zboru...«¹³²

Druga najmočnejša skupina v kromeriškem parlamentu je bil t. i. Centralni klub (Zentral-Klub), ki ga je vodil moravski poslanec Kajetan Mayer. Stališča Centralnega kluba glede bodoče ureditve Avstrije in njenega odnosa do Nemčije so bila sprva precej podobna stališčem Schwarzenbergove vlade, toda z zaostrovanjem odnosov med vlado in parlamentom se je sredi januarja 1849 klub razcepil. Dne 13. januarja 1849 je iz kluba izstopilo 14 poslancev na čelu s Kajetanom Mayerjem in nekdanjim ministrom Doblhoffom, ki so oblikovali Klub levega centra. Klub je kmalu štel 30 poslancev, ki so bili vedno bolj kritični do vlade. Preostali poslanci Centralnega kluba, odslej Kluba desnega centra, so še naprej ostali zvesti podporniki vladne politike.

Levica, ki so jo – enako kot na Dunaju – tvorili predvsem radikalni nemški poslanci ter večina liberalno usmerjenih Poljakov in Italijanov, je v primerjavi z močjo, ki jo je predstavljala na Dunaju, v Kroměřížu opazno izgubila na pomenu. Nemoč leveice v Kroměřížu je Fuster v spominil opisal z besedami: »Če bi živel Dante v našem času in bi bil v Kroměřížu državnozbornski poslanec, bi lahko obogatil spise pekla ali vic v svoji Divini Commedii. Nad nami, ki smo pripadali levici, je visel Damoklejev meč.«¹³³

Levico je vodil poslanec De Pretis, medtem ko je v vodstvu nemške leveice Ludwiga Löhnerja zamenjal poslanec Franz Schuselka. Löhner je v Kroměřížu očitno »opustil« vsememške sanje in se je aktivno vključil v delo za preobrazbo Avstrije v smislu popolne nacionalne enakopravnosti.¹³⁴ V sporazumu med Nemci in Slovani je videl edino možnost za preprečitev obnove absolutizma.

Tudi med italijanskimi poslanci leveice, ki so na Dunaju nastopali izjemno strnjeno, je v Kroměřížu prišlo do razcepa. Poslanci Tirolske (Trentino) so se pridružili centru in podpirali vlado (npr. Simone Turco), medtem ko so poslanci iz Istre ostali na levici in odločno oponirali vladi. Večja enotnost je vladala med poljskimi predstavnikih leveice s Smolko na čelu, ki so si prizadevali za čim večjo avtonomijo Galicije. V njej so videli prvi korak na poti ponovne vzpostavitve samostojne poljske države. Njihovi interesi pa so bili velikokrat v nasprotju z interesi nemški leveice, kar je »povzročalo škodljiv razcep sil.«¹³⁵

¹³² Britovšek, Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 256.

¹³³ Britovšek, Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 254.

¹³⁴ V kromeriškem državnem zboru je med drugim izjavil: »Avstrijski Nemci nimamo od Frankfurta ničesar pričakovati (tam naj se vsaj drugi Nemci zedinijo), prisiljeni smo, da se kolikor najbolje mogoče sporazumemo s Slovani.« Prim.: Karl Kreibich, Die Deutschen und die böhmische Revolution, Berlin 1952, str. 27; citirano po: Dušan Kermavner, Opombe, v: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, I, Ljubljana 1955, str. 398.

¹³⁵ Britovšek, Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 263.

DELO NA USTAVI

V Kromčřížu je prišla spet v ospredje osnovna naloga državnega zbora, priprava nove ustave. Osnutek kataloga temeljnih pravic človeka in državljana so med 28. novembrom in 10. decembrom obravnavali v vseh devetih oddelkih državnega zbora, med 12. in 19. decembrom pa ga je v drugem branju ponovno obravnaval ustavni odbor. Prvotni, izrazito liberalni Riegerjev osnutek kataloga, pa je v razpravi v oddelkih in v ustavnem odboru dobil bistveno drugačno podobo.¹³⁶ Za »realistično« revizijo Riegerjevega predloga je bila najbolj »zaslužna« skupina poslancev centra s Kajetanom Mayerjem in Josefom Lasserjem na čelu. Pod vtisom razmer so ji pritegnili tudi mnogi poslanci, ki so v prvem branju glasovali za prvotni Riegerjev predlog. Njihovo stališče je lepo izrazi češki poslanec Adolf Maria Pinkas, ki je 13. decembra 1848 v ustavnem odboru dejal: »Drugače stojijo stvari marca in maja – od oktobrskih dni smo poraženci. Ne delajmo si iluzij in poskusimo dati razmeram primerno konstitucijo. Ne skrivajmo si, moja gospoda, da reakcija, predtem le strašilo, stoji sedaj utelešena pred nami – zato se gibajmo na praktičnih tleh, ne na tleh trenutno neizvedljivih teorij.«¹³⁷

Zavedajoč se pomena poraza oktobrske revolucije na Dunaju za nadaljnjo usodo konstitucionalizma je večina v ustavnem odboru določila prvih treh paragrafov ustave zreducirala na trditev, češ da »državna moč izhaja iz ljudstva« in da jo je treba izrabljati po ustavni poti. Namesto v Riegerjevem osnutku predvidene odprave plemiških privilegijev kot takšnih so med temeljne pravice zapisali odpravo stanovskih privilegijev. Pri vprašanju ukinitve smrtne kazni pa so prvotno besedilo omilili tako, da izrekanje smrtne kazni ne bi bilo možno za politične delikte. Zapletene razmere, v katerih se je znašel ustavni odbor (in državni zbor), najlepše pojasnjuje razprava (18. decembra 1848) ob Pinkasovem predlogu, po katerem naj bi dobili pravico služenja v narodni gardi le ljudje s premoženjem in/ali izobrazbo. Ko je Pinkasu odločno oporekal Rieger (izhajajoč iz načela enakosti državljanov pred zakonom), je vodja centra Kajetan Mayer pribil: »Če bi se znašli v nevarnosti, da zaradi svobode pridemo ob premoženje, se bi raje obrnili nazaj k absolutizmu.«¹³⁸

Na zadnji seji ustavnega odbora 19. decembra 1848 so prvotni Riegerjev predlog dopolnili z vsemi spremembami, ki jih je predlagala manjšina in ga poslali v razpravo v plenum. Državni zbor ga je v prvem branju sprejel na seji 21. decembra 1848, potem pa so se poslanci »odpravili« na zaslužene božično-novoletne počitnice.

Le nekaj dni zatem se je v razpravo o temeljnih pravicah človeka in državljana vmešal ministrski svet. Na seji 24. decembra 1848 so člani vlade soglasno ugotovili, da je osnutek ustavnega odbora – zaradi v § 1 vsebovanega načela ljudske suverenosti – popolnoma nesprejemljiv. Dne 26. decembra 1848 je vlada izjavila, da se razprave o temeljnih pravicah ne bo več udeleževala, dva dni kasneje pa je napovedala, da bo predlog temeljnih pravic izdelala sama.¹³⁹

¹³⁶ Urban, Die tschechische Gesellschaft 1848 bis 1918, str. 112-113.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Brauner, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 108.

Različni pogledi na sistem vladanja so na začetku januarja 1849 do skrajnosti zaostriili odnose med ministrskim svetom in državnim zborom, ki je spet začel z delom 3. januarja 1849. Notranji minister grof Franz Stadion je na seji 4. januarja 1849, ko so začeli z drugim branjem kataloga temeljnih pravic, poslance poskušal prepričati, naj iz osnutka izpustijo načelo ljudske suverenosti, saj da ustava ne sme posegati v »monarhično-konstitucionalni princip«. Toda na seji 8. januarja 1849 je njegov nastop kar 177 poslancev označilo za »nesprejemljivo motenje svobodnega izražanja stališč«. ¹⁴⁰ Čeprav so se bili poslanci pripravljene odreči načelu ljudske suverenosti (na seji 10. januarja 1849 so prejeli kompromisni predlog Karla Ullepitscha, po katerem naj bi se o § 1 kataloga pogovorili še z ostalimi člani ustavnega odbora) ¹⁴¹ in nekaterih drugih liberalno formuliranih načel, je bila obsodba Stadionovega nastopa v državnem zboru za vlado kaplja čez rob. V plenumu se je drugo branje osnutka kataloga temeljnih pravic nadaljevalo vse do 6. marca 1849. Toda vlada se je že na seji 20. januarja 1849 odločila, da bo v primernem trenutku razpustila državni zbor in razglasila ustavo, ki jo bo izdelala sama.

V senci zaostrovanja odnosov med vlado in državnim zborom, ki je na svojih začetnih sejah (vse do 19. decembra 1848) izgubljal čas in zaupanje ljudstva s pikolovskimi razpravami o vsebini poslovnika, je 22. novembra 1848 nadaljeval z delom pododbor peterice ustavnega odbora, ki naj bi izdelal preostali del ustave. Na njegovo delo za ustavno preobrazbo monarhije so pomembno vplivala stališča, ki so jih že na začetku decembra formulirale posamezne najpomembnejše politične grupacije v parlamentu.

Nemška levica, ki je opustila svoje centralistične zamisli in se je vedno bolj povezovala s slovansko desnico, se je v programu, ki ga je izdelal Ludwig Löhner, zavzela za federalizacijo Avstrije v 5 nacionalno zaokroženih držav: poljsko, češko, slovensko, nemško in italijansko. ¹⁴² Tam, kjer se narodna avtonomija ne bi mogla vzpostaviti znotraj obstoječih kronovinskih meja, naj bi oblikovali narodnostno enotna okrožja. ¹⁴³ V skladu z Löhnerjevim predlogom naj bi slovenska enota obsegala Kranjsko, del Koroške (celovško kresijo na desnem bregu Drave), slovenski del Štajerske in slovenski del Goriške. ¹⁴⁴ Program »Löhnerjeve stranke«, ki je brez pridržkov govoril o »slovenski Avstriji«, povsem enakopravni drugim enotam v federalizirani Avstriji, je med delom slovenskih liberalno usmerjenih politikov naletel na simpatije. Pojavili so se le pomisleki glede neustrezne nacionalne razmejitve na Koroškem in Primorskem. Slovenija je že 8. decembra 1848 ostro kritizirala dejstvo, da program levice na Koroškem za »nacionalno mejo« postavlja Dravo (»čeprav taista dalječ unkraj Celovca seže«) in daje »skorej celo ilirsko primorje, zlasti Istrijo laški deželi«. »Toliko neznanosti v geografii nihče pri državnih poslancih iskal ne bil, in težko se je tu zderžati misli, da ta poskus ljudem nesramno oči slepiti, od brezvestnih istrijskih Laškonov na državnem zboru, Defranceschi, Faschinetti in

¹⁴⁰ Gottsmann, *Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg*, str. 599-601.

¹⁴¹ *Verhandlungen*, IV., seja 10. I. 1849.

¹⁴² Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Gesichte un Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Anflösung des Reiches im Jahre 1918*, II., Graz 1964, str. 21-22.

¹⁴³ Janko Pleterški, »Slovenska Avstrija« levice v dunajskem državnem zboru 1848, v: Janko Pleterški, *Pravica in moč za samoodločbo*. Med Metternichom in Badinterjem, Ljubljana 2008, str. 36.

¹⁴⁴ Slovenija, 8. 12. 1848. Načert ustave, izdan od levice na državnem zboru v Kromerizu.

pajdašev izvira...«¹⁴⁵ Z enakih pozicij je s programom leveice polemiziral Peter Kozler v brošuri *Das Programm der Linken des österreichischen Reichstages mit Rücksicht auf Slovenisch- und Italienisch-Österreich* (Wien 1848), ki pa se je s programom na načelni ravni strinjal.¹⁴⁶

Tudi osnutek »stranke« centra (Mayer), ki je predvideval enotno, bolj ali manj centralizirano zvezo »historično političnih individualitet«, v okviru katerih bi (z oblikovanjem nacionalno zaokroženih kresij) upoštevali nacionalne težnje posameznih narodov, za Slovence ni bil sprejemljiv. Slovenija je že 5. decembra ugotavljala, da bo Mayerjev klub »nam narnasprotniši stranka, to je, nemških in birokratskih centralistov«. Bolj kot Mayerjev koncept »federativne centralizacije« je Slovencem »ugajal« program slovanske desnice (Palacký), ki je – izhajajoč iz načela federalizacije celotne monarhije – v celoti upošteval zahtevo po zedinjeni Sloveniji.

Končno je 13. januarja 1849 pododbor peterice ustavnemu odboru predložil dva osnutka ustave. Enega je izdelal František Palacký, drugega Kajetan Mayer.

Osnutek Františka Palackýja je – v nasprotju z njegovim septembrskim osnutkom – izhajal iz načela federalizacije monarhije (vključno z Ogrsko in Lombardijo-Benečijo) na podlagi etničnega (nacionalnega) principa. V skladu z njim naj bi Habsburško monarhijo sestavljalo naslednjih osem federalnih enot:¹⁴⁷

1. Nemška Avstrija (sestavljena iz Alpskih dežel z izjemo nenemških delov Štajerske, Koroške in Tirolske in nemških delov Češke, Moravske in Šlezije);
2. Češka Avstrija (sestavljena iz slovanskih delov Češke, Moravske in Šlezije ter ogrske Slovaške);
3. Poljska (sestavljena iz Galicije, Bukovine in rutenskih delov Ogrske);
4. Ilirija (slovenski deli Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorske);
5. Italijanska skupina (italijanski del južne Tirolske, Lombardija in Benečija);
6. Jugoslovanska skupina (Hrvaška, Dalmacija in Vojvodina);
7. Madžarska (sestavljena iz Madžarskih delov Ogrske in Sedmograške);
8. Romunska skupina (sestavljena iz Romunov v Avstriji in na Ogrskem).

Za razliko od Palackýja, ki je v svojem osnutku predvidel preoblikovanje monarhije v nadvse ohlapno zvezo osmih nacionalnih držav, ki naj bi imele široko avtonomijo, se je moravski poslanec Kajetan Mayer v svojem osnutku omejil le na ozemlje kasnejše Cislajtanije. Mayer je želel Avstrijo (brez Ogrske in Lombardije-Benečije) zgraditi na podlagi načela »federativne centralizacije«. Prepričan, da je v prejšnjem režimu tičala glavna ovira za enakopraven razvoj avstrijskih narodov v politični represiji (vlada je bila sicer nemška ali najmanj nemško govoreča, toda v enaki meri kot Slovane je zatirala tudi Nemce), se je zavzel za oblikovanje demokratično oblikovane centralizirane države, ki bi se naslonila na zgodovinske dežele. Poleg osrednjega državnega zbora naj bi tudi

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ Podrobneje o Kozlerjevih stališčih: Pleterski, »Slovenska Avstrija« leveice v dunajskem državnem zboru 1848, str. 35-45.

¹⁴⁷ Gottsmann, *Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg*, str. 52; Klíma, Česi a Němci, str. 164; Morawa, Franz Palacký, str. 166-167; Hantsch, *Die Nationalitätenfrage*, str. 45.

posamezne dežele imele predstavniška telesa z relativno velikimi pristojnostmi, znotraj nacionalno mešanih dežel pa naj bi oblikovali posebna »nacionalna okrožja« (z okrožnimi zbori), s pomočjo katerih bi na najnižjem nivoju (tudi v občinah) zagotavljali načelo nacionalne enakopravnosti.¹⁴⁸

Ustavni odbor je začel razpravo o obeh predlogih 22. januarja 1849, na dan, ko so v plenumu začeli z drugim branjem kataloga temeljnih pravic človeka in državljana. Že ob začetku razprave se je pokazalo, kako prav je imel slovenski poslanec Gorjup, ko je (na seji 22. januarja 1849) kot glavno nalogo ustavnega odbora označil odkritje najprimernejšega načina za izognitev »nadvlade« večjih narodov nad manjšimi.¹⁴⁹ Urediti Avstrijo tako, »da bodo njeni narodi radi živeli v njej«¹⁵⁰ (Palacký), pa je bila vse prej kot lahka naloga, saj so poslanci različnih narodov gledali na problem iz različnih zornih kotov.

Poslanci tistih narodov, ki so se počutili ogrožene (zlasti Rusinov, Slovencev in Italijanov), so na to vprašanje praviloma odgovarjali s predlogi za razdelitev dežel po nacionalnih kriterijih. Na seji ustavnega odbora 22. januarja 1849 se je npr. za »nacionalno« razdelitev Tirolske zavzel italijanski poslanec Turco, za oblikovanje posebne slovenske enote pa poslanec Matija Kavčič. Poslanci večjih narodov (Nemcev, Čehov in Poljakov) pa so v veliki večini deljenju dežel po nacionalnih kriterijih nasprotovali. Na isti seji sta proti nacionalni členitvi države govorila poljski poslanec Ziemełkowski in nemški poslanec Hein. Naslednji dan je proti nacionalnim konceptom govoril tudi češki poslanec Pinkas.¹⁵¹

Med kresanjem mnenj so se v razpravi pojavljali tudi povsem novi predlogi. Eden izmed zanimivejših je bil predlog slovenskega poslanca Matije Kavčiča, ki je predvideval razdelitev Avstrije v 14 nacionalno zaokroženih »nacionalnih« enot: 1. Češki del Češke (Böhmen) – Čehovija; 2. Nemški del Češke; 3. Spodnja, Zgornja Avstrija in Salzburg; 4. Nemška Štajerska in Koroška; 5. Slovenija (iz slovenskega dela Štajerske, Kranjske in slovenskega dela Primorja); 6. Šlezija; 7. Moravska; 8. Nemška Tirolska in Vorarlberg; 9. italijanski del Tirolske; 10. italijanski del Primorske; 11. Dalmacija; 12. Poljska ali Mazurska-Galicija; 13. Rutenska Galicija; 14. Bukovina.¹⁵² Na koncu je večina ustavnega odbora (na seji 25. januarja 1849) za podlago razprave vendarle sprejela Mayerjev ustavni osnutek.¹⁵³ (Palacký, ki se je odrekel zahtevi po uveljavitvi češkega državnega prava, za svoj predlog ni dobil niti podpore svojih rojakov, zato je 3. februarja izstopil iz ustavnega odbora). Do 4. marca 1849, ko se je ustavni odbor zbral na svoji zadnji seji, so prvotni osnutek dodobra

¹⁴⁸ Hantsch, Die Nationalitätenfrage, str. 45-46.

¹⁴⁹ Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, str. 178, 182.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, str. 179.

¹⁵² Nacionalne enote, ki jih je predvidel, niso bile povsem nacionalno homogene. Tako je predvideval dvojezično (češko-nemško) Moravsko, trijezično (češko-nemško-poljsko) Šlezijo in celo štirijezično (ukrajinsko-romunsko-nemško-madžarsko) Bukovino. Kavčičev predlog je predvideval okrnjeno Slovenijo, saj vanjo ni vključil »slovenskega etničnega ozemlja« na Koroškem. Prim.: Gottsmann, Der Reichstag von Kreamsier und die Regierung Schwarzenberg, str. 63.

¹⁵³ Tržaški poslanec Ferdinand Gobbi je kritiziral tako Mayerjev kot Palackýjev osnutek. Izhajajoč iz »načela medsebojne konvencije« je predlagal, da bi se morali pri reorganizaciji monarhije na vsakem »problematičnem« območju od primera do primera odločiti, ali bodo uporabili historično ali etnično načelo. Sprejeti Mayerjev osnutek je kot priloga objavljen v: Gottsmann, Der Reichstag von Kreamsier und die Regierung Schwarzenberg, str. 122-133.

»izpilili« in dodelali. Končno besedilo ustave je bil kompromis, ki je sicer vseboval celo kopico nasprotujočih si elementov, ki pa je vendarle bil sprejemljiv za večino.¹⁵⁴ Osnutek ustave naj bi v dneh med 7. in 14. marcem obravnavali v posameznih »oddelkih« parlamenta, 15. marca 1849 pa naj bi o njem razpravljali še v plenumu. Toda do razprave v oddelkih in v plenumu ni nikoli prišlo.

OSNUTEK KROMERIŠKE USTAVE

Prvo poglavje osnutka ustave (Državno območje in njegova razdelitev)¹⁵⁵ je »avstrijsko cesarstvo« definiralo kot nedeljivo, ustavno dedno monarhijo (§ 1), sestavljeno iz 14 dežel kasnejše Cislajtanije (§ 2).¹⁵⁶ Šlo je za vsebinsko enako rešitev kot v Pillersdorfovi ustavi, s katero so želeli premostiti nasprotje med željo po ozemeljski celovitosti avstrijskega cesarstva (v obsegu iz leta 1804) in političnim razvojem na Ogrskem in v Lombardiji-Benečiji. (Na zadnji seji ustavnega odbora 4. marca 1849 so poslanci sklenili, da mora ustava veljati na celotnem območju cesarstva, da pa bo najprej stopila v veljavo v tistih deželah, ki so zastopane v državnem zboru). Meje dežel, povezanih v nekakšno avstrijsko federacijo, naj bi ostale nespremenjene, znotraj dežel pa je osnutek uvajal posebna okrožja (predvidenih je bilo 10 okrožij v Galiciji, 9 na Češkem, 4 na Moravskem, 3 v Spodnji Avstriji in po 2 na Tirolskem in Štajerskem), ki naj bi jih oblikovali z največjim možnim upoštevanjem nacionalnih razmer (§ 3). Nacionalno homogena okrožja, katerih obseg naj bi določili s posebnim zakonom, naj bi bila instrument nacionalne enakopravnosti na najnižjem nivoju.¹⁵⁷ Vsaka zvezna dežela naj bi bila »nedeljiv organski sestavni del« cesarstva in v odnosu do drugih dežel popolnoma enakopravna (§ 4).

Drugo poglavje osnutka (Državlanske pravice) je vsebovalo modificirani osnutek kataloga temeljnih pravic, ki ga je plenum državnega zbora v prvem branju sprejel že 21. decembra 1848. (Dva dni kasneje so ga objavili v prilogi Wiener Zeitung).¹⁵⁸ Katalog je izhajal iz načela ljudske suverenosti (§ 1) in z odpravo vseh stanovskih predprav (tudi predprav plemstva) uveljavljal enakost državljanov pred zakonom (§ 3). V njem so bile zapisane vse bistvene temeljne pravice človeka in državljana: jamstvo osebne svobode (§ 4), javne in ustne sodne obravnave (§ 5), ukinitve smrtne kazni za politične delikte (§

¹⁵⁴ Gottsmann, *Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg*, str. 72-87.

¹⁵⁵ Ustava je objavljena v: Bernatzik, *Die österreichischen Verfassungsgesetze*, str. 113-132.

¹⁵⁶ Dežele, za katere je veljala ustava, so bile: 1. Kraljestvo Češka; 2. Kraljestvo Galicija in Lodomerija s Krakovom; 3. Kraljestvo Dalmacija; 4. Nadvojvodina Avstrija pod Anižo; 5. Nadvojvodina Avstrija nad Anižo brez četrti Inn (Innviertel); 6. Vojvodina Salzburg z Innviertlom; 7. Vojvodina Štajerska; 8. Vojvodina Koroška; 9. Vojvodina Kranjska; 10. Vojvodina Šlezija; 11. Mejna grofija Moravska; 12. Poknežena grofija Tirolska s Vorarlbergom; 13. Primorska; 14. Bukovina.

¹⁵⁷ Hantsch, *Die Nationalitätenfrage*, str. 47.

¹⁵⁸ Katalog temeljnih pravic je objavljen v: Bernatzik, *Die österreichischen Verfassungsgesetze*, str. 133-145; prim. tudi: Wilhelm Brauner, *Zum Wesen der Grundrechte des 'Kremsier Verfassungsentwurfs'*, v: *Österreichische Juristenzeitung* 44, 1989, str. 417-419; Ernst Hanisch, *Die Vision der Bürgergesellschaft und die Revolution 1848-1849 in Österreich*, v: *Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě*, Kroměříž 1998, str. 85-86; Ladislav Soukup, *Občanská práva a svobody v kroměřížském návrhu ústavy*, v: *Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě*, Kroměříž 1998, str. 31-36.

6), nedotakljivost stanovanja (§ 7), tajnost pisem (§ 8), pravica peticioniranja in zbiranja podpisov (§ 9), neomejena pravica do izseljevanja (§ 10), zborovalna pravica (§ 11) in pravica do združevanja v društva (§ 12), svoboda veroizpovedi in javnega opravljanja verskih obredov (§ 13) ter polna enakopravnost verskih skupnosti (§ 14).

§ 15 je napovedal, da bodo odnos med državo in cerkvijo (zlasti glede cerkvenega premoženja, volitev cerkvenih predstojnikov in pogojev za nadaljnji obstoj in delovanje samostanov in redov) definirali s posebnimi zakoni. Z določilom, da razlika v religiji ne more biti razlog za razlike v pravicah in dolžnosti državljanov (§ 16), je dodatno posegel v nekatere predprave katoliške cerkve. V duhu verske in državljanske enakopravnosti je bil zasnovan tudi § 17, ki je predvidel (v nasprotju z obstoječim občim državljanskim zakonikom iz leta 1811) uvedbo obvezne civilne poroke in odpravo cerkvenega poročnega zadržka verske različnosti.¹⁵⁹

§ 18 je zagotavljal svobodo raziskovanja in poučevanja, § 19 pravico do splošne izobrazbe v javnih učnih zavodih pod državnim nadzorom, § 20 pa svobodo izražanja mnenj v ustni in pisni obliki. V § 21 je bila zagotovljena enakopravnost vseh ljudstev (Volksstämme) in njihovih jezikov: »Vsa ljudstva v državi so enakopravna. Vsako ima neodtujivo pravico do varovanja in negovanja svoje nacionalnosti nasploh, in še posebej do varovanja in negovanja svojega jezika. Enakopravnost vseh v deželi običajnih jezikov v šoli, uradu in javnem življenju jamči država.«¹⁶⁰ (Po zaslugi dr. Lovra Tomana so se omenjenega paragrafa »spomnili« pri izdelavi decembrske ustave leta 1867). V ostalih členih pa je katalog med drugim zagotavljal državno zaščito lastnine (§ 22), napovedal odpravo fevdalnih oblik lastnine (§ 23), predvidel splošno obdavčitev državljanov (§ 24), uvajal splošno vojaško obveznost – bodisi v vojski ali v nacionalni gardi (§ 27) in vojsko podrejal civilnim oblastem, zakonom in sodiščem (§ 28).

Tretje, najboljše poglavje ustave, je v §§ 33-131 natančno definiralo razdelitev oblasti in pristojnosti cesarja ter državnega, deželnih in okrožnih (ter občinskih) odborov. Sistem oblasti je bil koncipiran v smislu načel »visokega konstitucionalizma«, po katerem naj bi izvršilno oblast delila cesar in od njega imenovani ministrski svet (§ 38), zakonodajno pa cesar in državni zbor oz. posamezni deželni (in okrožni) zbori (§ 35). Sodno oblast naj bi na celotnem ozemlju države izvajali (v imenu cesarja) s pomočjo nezamenljivih sodnikov in na podlagi enakih zakonov (§ 39). Pristojnosti cesarja so bile izjemno velike. Čeprav je moral priseči na ustavo in svojo oblast izvajati le v skladu z njo, mu je osnutek med drugim podeljeval pravico do imenovanja in razreševanja ministrov ter visokih državnih uradnikov-namestnikov (§§ 45 in 64), sankcioniranja in razglašanja zakonov (§ 46), torej pravico suspenzivnega veta, sklicevanja, odgoditve in razpusta državnega zbora (§ 49), sklepanja mednarodnih pogodb (§ 47, 48) in odločanja o vojni ter zakonodajne iniciative.

Osnutek ustave je predvidel oblikovanje dvodomnega državnega zbora (Reichstag). »Ljudski« (poslanski) zbornici (Volkskammer) ob strani naj bi stala »zbornica dežel«

¹⁵⁹ Prim.: Janez Cvirn, Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne, Zbirka Zgodovinskega časopisa 30, Ljubljana 2005, str. 18-19.

¹⁶⁰ Hugo Hantsch je zapisal: »Es kann wohl kein Zweifel bestehen, daß im Kremsier wirklich die Basis für ein friedliches Zusammenleben und Zusammenwirken der Völker Österreichs gefunden worden war.« – Hantsch, Die Nationalitätenfrage, str. 47.

(Länderkammer), ki bi »potrjevala« federalistično strukturo države (§ 73). »Ljudska zbornica« naj bi štela 360 poslancev, ki bi jih izvolili na podlagi relativno široke volilne pravice (§ 94). Aktivno volilno pravico naj bi imel vsak 24-let star avstrijski državljani, ki je imel polne državljanske pravice in je plačeval določen znesek direktnih davkov (§ 95),¹⁶¹ pasivno volilno pravico pa najmanj 28-let star avstrijski državljani z najmanj enoletnim stalnim prebivališčem v državi (§ 97). 280 poslancev naj bi izvolili v »navadnih« volilnih okrajih, 80 volilnih okrajev pa je bilo zagotovljeno velikim mestom (§ 94). Zakonodajno obdobje poslanske zbornice naj bi trajalo 3 leta (§ 98). Za razliko od frankfurtskih in prvih državnozborskih volitev 1848. naj bi bile volitve direktne. Za izvolitev poslanca naj bi bila dovolj relativna večina, vendar ob udeležbi najmanj četrte volilnih upravičencev (§ 96). V nacionalno homogenih okrožjih naj bi oblikovali najmanj dva in največ tri volilne okraje (§ 96).

Zbornica dežel naj bi bila sestavljena iz delegatov deželnih zborov. Vsako deželo naj bi zastopalo 6 poslancev, dežele, razdeljene v okrožja, pa obvezno tudi predstavniki okrožnih zborov (§ 99). Pravico do izvolitve v zbornico dežel naj bi imeli le tisti deželni poslanci, ki so dopolnili 33 let starosti (§ 101). Poslanski mandat naj bi trajal 6 let, toda vsake tri leta naj bi zamenjali polovico predstavnikov deželnih in okrožnih zborov (§ 100).

V skladu z načelom »federativne centralizacije« naj bi imela vsaka dežela pravico do lastnega deželnega zbora (§ 110). Deželne ustave naj bi samostojno izdelali »ustavodajni deželni zbori« (§ 111), ki naj bi začeli z delom takoj po koncu zasedanja ustavodajne skupščine. Pri izdelavi deželnih ustav bi morali obvezno upoštevati naslednja načela: 1. volitve morajo biti direktne, 2. za aktivno in volilno pravico ne sme biti strožjih pogojev, kot veljajo za volitve v »Ljudsko zbornico« državnega zbora, 3. pri oblikovanju volilnih okrajev je treba upoštevati nacionalne razmere, 4. obravnave deželnega zbora morajo biti javne, ob upoštevanju polne enakopravnosti deželnih jezikov, 5. z ustavo določeni delokrog dežel deželne oblasti ne smejo prekoračiti (§ 112). V nacionalno mešanih deželah naj bi za reševanje morebitnih nacionalnih problemov ustanovili posebna »častna razsodišča« (§ 113).

V skladu s § 114 naj bi bile zakonodajne pristojnosti deželnih zborov omejene le na deželne finance (razpolaganje z deželnim fondom in deželnimi posestvi, določanje deželnih doklad za pokrivanje deželnih izdatkov, upravljanje z deželnimi dolgovi, določanje deželnega proračuna in sprejem zaključnega računa), »politične deželne zadeve« (podpiranje znanosti in umetnosti, nadzor nad duhovnimi ustanovami, organizacija ubožnih in humanitarnih ustanov ter bolnišnic, izdajanje poselskih, požarnih in gradbenih redov) in na gospodarske zadeve (pospeševanje kmetijstva, obrti in prometa, ustanavljanje hranilnic, posojilnic in hipotekarnih bank, izgradnja deželnih prometnic in organizacija javnih del). Pri urejanju šolskih, verskih in policijskih zadev bi se morali deželni zbori strogo držati državne zakonodaje (§ 115). Vsak sklep deželnega zbora naj bi dobil moč obvezujočega deželnega zakona šele po cesarjevi sankciji (§ 117).

Še ožje je ustavni osnutek definiral pristojnosti okrožnih zborov. Odgovorni naj bi bili predvsem za občinske zadeve (nadzor nad občinami, reševanje sporov med občinami, odločanje o domovinski pravici), vzdrževanje okrožnih prometnic, ustanavljanje hranilnic

¹⁶¹ Davčni cenzus naj ne bi presegal višine 5 gld direktnih davkov.

in posojilnic ter urejanje vseh tistih lokalnih zadev, ki se dotikajo več občin okrožja (§ 125). Poleg tega naj bi imeli (ob upoštevanju državnih in deželnih zakonov) tudi določen vpliv na določanje učnega jezika v šolah (§ 126).

Četrto poglavje ustavnega osnutka je določalo organizacijo in pristojnosti sodne veje oblasti. Sodstvo naj bi bilo ločeno od uprave (§ 137), organizacijo sodišč z doživljenjsko imenovanimi sodniki pa naj bi natančno definiral poseben zakon (§ 133). Za odločanje o sporih glede kršitev ustavnih (temeljnih) pravic je osnutek uvajal najvišje državno sodišče (§ 139), ki naj bi bilo edino pristojno tudi za razsojanje o ministrskih obtožbah in zarotah (ali atentatih) zoper osebo cesarja, državni ali deželne zборе (§ 140).

Peto poglavje ustavnega osnutka je v § 141 napovedovalo izdajo posebnega zakona o položaju državnih uradnikov, šesto je vsebovalo določila glede financ (§ 142 je izključno pristojnost sprejemanja proračuna dajal »Ljudski zbornici«), sedmo se je dotikalo organizacije in pristojnosti oboroženih sil (vojske in nacionalne garde), osmo (splošne določbe) pa je za državne barve razglašalo belo-rdeče-zlate barve Habsburško-Lotarinške hiše (§ 154). § 155 je za prestolnico cesarstva in s tem za sedež vlade in državnega zbora razglašal Dunaj. V devetem poglavju so bila določila glede revizije ustave. Za vsakršno spremembo ustave je bila potrebna dvotretjinska večina v obeh zborih državnega zbora (§ 159) in cesarjeva sankcija (§ 160). V prehodnih določbah so bili navedeni še kriteriji za volitve ustavodajnih deželnih zborov in napoved izdaje zakona o razmejitvi okrožij, volilnega zakona in zakona o uvedbi ustave.

RAZPUST PARLAMENTA

Od obsodbe pritiska vlade na državni zbor glede načela ljudske suverenosti (8. januarja 1849) so se nasprotja med vlado in državnim zborom hitro zaostrovala.¹⁶² V kritiki vlade se je »desnica« vse bolj zблиževala z »levico«, zato se je ministrski svet na seji 20. januarja 1849 končno odločil, da v primernem trenutku razpusti državni zbor in razglasi oktorirano ustavo.¹⁶³

Ministrski predsednik knez Schwarzenberg je pripravo ustave zaupal notranjemu ministru grofu Franzu Stadionu, ki je prvi osnutek končal že 25. januarja 1849. Pri končni redakciji ustave v februarju 1849 so nato sodelovali vsi člani vlade in se pri tem niso ozirali po »zunanjih« vzorih, ampak predvsem po Pillersdorfovi ustavi iz aprila 1848. To je bilo v skladu z idejo ministrskega predsednika Schwarzenberga, ki je že 26. decembra 1848 poudaril, da bi bilo treba obstoječo ustavo zgolj nekoliko revidirati. Liberalno usmerjeni ministri (finančni minister Krauß, notranji minister Stadion in pravosodni minister Alexander Bach) so sicer uspeli ohraniti nekatera bistvena načela konstitucionalizma, toda na zahtevo kneza Windischgraetza so iz ustavne listine izločili katalog temeljnih pravic človeka in državljana, ki naj bi ga vsebovale deželne ustave oz. poseben zakon.¹⁶⁴

¹⁶² Prim.: Thomas Kletečka, Die Genese des Regierungsbeschlusses zur Auflösung des Kremsier Reichstages, v: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě, Kroměříž 1998, str. 209-220.

¹⁶³ Gottsmann, Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg, str. 88-114.

¹⁶⁴ Brauner, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 121-123.

Ministrski predsednik knez Schwarzenberg je ustavo in patent o državljskih pravicah 1. marca 1849 predložil cesarju Francu Jožefu, ta pa ga je 4. marca 1849 sankcioniral. Hkrati se je podpisal pod manifest, s katerim je utemeljeval razpust parlamenta.

Dne 6. marca 1849 zvečer, dan preden naj bi se začela posvetovanja o ustavnem osnutku v oddelkih parlamenta, je notranji minister Stadion iz Olomouca prišel v Kroměříž in provladnim poslancem (med njimi je bil tudi dr. Karl Ullepitsch) zaupno povedal, da se je vlada odločila za razpustitev parlamenta in razglasitev oktroirane ustave. Toda na njegovo presenečenje so tudi »vladi zvesti« poslanci odločno nasprotovali razpustitvi parlamenta.¹⁶⁵ Od Stadiona so zahtevali, naj vlada prekliče svoj sklep. Stadion jim je obljubil, da bo poskušal vplivati na svoje kolege v vladi, da bi umaknili od cesarja že sankcioniran dekret. Toda ta zadnji poskus, da bi rešili državni zbor, je propadel.

Dne 7. marca 1849 zjutraj so poslanci, ki so prišli na zasedanje, našli nadškofijski dvorec v Kroměřížu obdan z vojaškim kordonom. Na vratih je bil obešen cesarski manifest, s katerim jim je bilo sporočeno, da je državni zbor razpuščen in da je vlada po poti oktroia razglasila novo ustavo za celotno monarhijo. To je bila zmaga monarhične suverenosti nad suverenostjo ljudstva, o čemer so se lahko prepričali tudi poslanci. Dotlej privilegirani poslanci so bili ob odhodu iz Kroměříža strogo kontrolirani. Nekateri med njimi, kot npr. Goldmark, Violand, Kudlich in Füster so Kroměříž zapustili v begu in se odpravili v egzil (ZDA). Večina poslancev kromeriškega parlamenta je bila tudi v petdesetih letih pod strogim policijskim nadzorom. Kudliča, Violanda, Goldmarka in Füstera so – kot veleizdajalce – na tajnem veleizdajniškem procesu 14. marca 1856 obsodili celo na smrt v odsotnosti.¹⁶⁶

Cesarski manifest, datiran s 4. marcem 1849, je jasno izražal stališče kontrarevolucije in pojasnjeval vzroke, ki da so vlado pripeljali do razpusta parlamenta. Cesar je v manifestu očital parlamentu, da je delal ustavo po teoriji, »ki je dejanskim razmeram v državi docela nasprotna« in da je njegova počasnost dajala potuho nemirnim elementom na Dunaju in na Ogrskem. »Zmage našega orožja na Ogrskem«, je na koncu pristavil cesar, »nam dajejo povod, da prerod Avstrije sami postavimo na trdno podlago in sicer prerod cele države, ne pa samo teh delov, ki so zastopani v Kroměřížu. Sklenili smo torej dati svojim narodom obljubljene pravice, svoboščine in politične pravice iz prostega nagona in iz lastne cesarske moči – enako oddaljene od tesne centralizacije kakor tudi razdirajočega razida«.

OKTROIRANA (MARČNA) USTAVA (4. 3. 1849)

Oktroirana ustava,¹⁶⁷ ki so jo 14. marca 1849 v prilogi v prevodu objavile tudi Novice, se je od ustavnega osnutka, ki so ga izdelali poslanci v pokopanem parlamentu, razlikovala v več pomembnejših »podrobnostih«. Še najmanjše so bile razlike na področju temeljnih pravic človeka in državljana. Marčna ustava ni bistveno okrnila standarda,

¹⁶⁵ Morawa, Franz Palacký, str. 168.

¹⁶⁶ Britovšek, Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 278; Gottsmann, Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg, str. 605.

¹⁶⁷ Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze, str. 150-167; Klíma, Česi a Němci, str. 168-171.

ki je bil dosežen v teku revolucije. V tretjem poglavju ustave so bile zapisane nekatere bistvene temeljne državljanske pravice, ki naj bi veljale za celotno ozemlje monarhije: enakost pred zakonom (§ 27), dostopnost javnih služb (§ 28), zaščita lastnine (§ 29) in svoboda gibanja ter izseljevanja (§ 25). § 5 prvega poglavja (O državi) je uveljavljal načelo nacionalne enakopravnosti: »Vsa ljudstva (Volksstämme) so enakopravna in vsako ima neodtujivo pravico do varovanja in negovanja svoje narodnosti in jezika.«¹⁶⁸ § 26 pa je še enkrat poudarjal, da je podložništvo za vedno ukinjeno.

V patentu za »kronske dežele« o političnih pravicah, ki je izšel hkrati z ustavo (4. marca 1849), je bila za cislajtanske dežele zagotovljena še svoboda veroizpovedi (§ 1) in javnega opravljanja verskih obredov (§ 2),¹⁶⁹ svoboda raziskovanja in poučevanja (§ 3), pravica do splošne izobrazbe v javnih učnih zavodih pod državnim nadzorom (§ 3), svoboda izražanja mnenj v ustni in pisni obliki (§ 5), pravica peticioniranja in zbiranja podpisov (§ 6), pravica do združevanja (§ 7), jamstvo osebne svobode (§ 8, 9), nedotakljivost stanovanj (§ 10) ter tajnost pism (§ 11).

Za razliko od kromeriškega ustavnega osnutka je marčna ustava veljala za celotno območje avstrijskega cesarstva (torej tudi za Ogrsko in Lombardijo-Benečijo), ki naj bi tvorilo tudi enotno carinsko in trgovinsko območje (§ 7) in pravno območje (§ 23).¹⁷⁰ Toda ustava je ločevala med cislajtanskimi deželami in preostalimi deli monarhije. Patent o političnih pravicah (4. marca 1849) ni veljal v deželah ogrske krone, v § 77 napovedane deželne ustave (vlada jih je izdala konec leta 1849 in na začetku leta 1850) pa naj bi dobile le cislajtanske dežele. Nasproti njim je ustava postavila »razbito« Ogrsko. Z oblikovanjem posebnega upravnega okrožja »vojvodstvo Srbija« (§ 72), ki naj bi zagotavljal cerkveno in narodnostno avtonomijo srbskemu prebivalstvu v Banatu, podelitvijo »popolne samostojnosti« s Primorjem in Reko »povečani« Hrvaški-Slavoniji (§ 73) in Sedmograški (§ 74), je vlada želela Ogrsko ponižati in kaznovati. Stara ogrska ustava je bila izničena, Ogrska naj bi postala le ena izmed »kronskih dežel«.

Največje razlike med obema ustavama pa so bile v sistemu vladanja. Slednji je sicer ustrezal principom »visokega konstitucionalizma«, toda zaradi velikih (pred)pravic cesarja je bil precej omejen. Cesar, katerega oseba je bila sveta in nedotakljiva (§ 14), naj bi sicer ob kronanju prisegel na ustavo (§ 13), toda pristojnosti, ki mu jih je podeljevala ustava, so bile tako velike, da je v resnici postal osrednja figura avstrijskega političnega sistema. Bil je vrhovni poveljnik armade (§ 15), imel je pravico odločanja o vojni in miru (§ 16), sklepanja pogodb s tujimi državami (§ 17), razglašanja zakonov in odlokov (§ 18) ter imenovanja in odpuščanja ministrov ter visokih državnih uradnikov (§ 19). Ministri so bili politično

¹⁶⁸ Nacionalna enakopravnost je bila zagotovljena v manj poudarjeni obliki kot v § 21 kromeriškega ustavnega osnutka.

¹⁶⁹ § 2 se je v slovenskem prevodu (Novice, 14. 3. 1849) glasil: »Vsaka od postave spoznana cerkev in vera ima pravico, službo božjo očitno v družbi opravljati; ona vredjuje in oskerbuje svoje zadeve samostojno; ostane v posestvu in vživanju naprav, šifiting in denarnic, ki so za njene duhovske, šolske in dobrodelne namene narejene; vunder je, kakor vsako drugo društvo, splošnim državnim postavam podložna.«

¹⁷⁰ Veljavnost občega državljanskega zakonika (ODZ) iz 1811 so »raztegnili« tudi na ogrske dežele, kjer dotlej ni veljal.

odgovori njemu, medtem ko so bili državnemu zboru – preko predvidenega najvišjega državnega sodišča kot ustavnega sodišča – odgovorni zgolj v kazenskopravnem smislu.¹⁷¹

Nosilec izvršilne oblasti na celotnem območju cesarstva je bil izključno cesar. Svojo oblast naj bi izvajal preko njemu odgovornih ministrov in njim podrejenih uradnikov (§ 84). Izjemne so bile tudi njegove predprave na zakonodajnem področju. Ustava mu je dajala pravico do absolutnega veta (§ 66), s formulacijo, da zakonodajno oblast izvaja v sodelovanju z državnim oz. deželni zbori (§ 37), pa je bistveno okrnila zakonodajne pristojnosti predstavniških teles. V njihove inergence je dodatno posegal tudi § 87, ki je cesarju dajal pravico, da v času, ko državni zbor (oz. deželni zbori) ne zaseda(jo), po potrebi izdaja nujne zakone. Šlo je za t. i. »Notverordnungsrecht«, ki je bil kasneje vključen tudi v februarško (§ 13) in decembrsko (§ 14) ustavo.¹⁷² Vlogo vlade je dodatno zmanjšal § 96, ki je predvidel ustanovitev državnega sveta (Reichsrat) kot posebnega posvetovalnega telesa krone, sestavljena iz članov, ki bi jih imenoval cesar.

Oktroirana ustava je predvidela dvodomni parlament (§ 38). Zgornji dom (das Oberhaus) naj bi sestavljali poslanci, ki bi jih na Dunaj pošiljali posamezni deželni zbori. Število poslancev zgornjega doma naj ne bi presegalo polovice poslancev spodnjega doma. § 41 je napovedoval, da bo razdelitev mandatov po deželah za zgornji dom natančneje določil volilni zakon. Vsak deželni zbor naj bi na Dunaj poslal po dva poslanca, preostale poslance pa naj bi – ob upoštevanju števila prebivalstva – deželni zbori izvolili iz vrst najvišje obdavčenih (najmanj 500 gld direktnega davka) vsake dežele (§§ 41-42). S tem »prvi dom« ni bil v celoti sestavljen iz voljenih poslancev, ampak je imel bolj značaj zbornice »odposlancev« deželnih zborov. Spodnji dom (das Unterhaus), kot je marčna ustava poimenovala poslansko zbornico, naj bi sestavljali voljeni poslanci, ki bi jih volilni upravičenci izvolili na direktnih volitvah (§ 43). Ustava je predvidela z davčnim cenzusom omejeno volilno pravico (§ 43), ki naj bi jo podrobneje definiral napovedani volilni zakon. Na podeželju in v mestih z manj kot 10.000 prebivalci davčni cenzus ne bi smel biti nižji od 5 gld direktnega davka, v mestih z več kot 10.000 prebivalci pa naj bi znašal 10 gld direktnega davka (§ 44). Pri oblikovanju volilnih okrajev naj bi izhajali iz načela, da bi na vsakih 100.000 prebivalcev prišel najmanj 1 poslanec (§ 44). Volitve naj bi bile direktne, vendar javne in ustne (§ 46). Mandat članov spodnjega doma naj bi trajal 5 let (članov zgornjega doma pa kar 10 let), vsak poslanec pa bi pri nastopu svoje funkcije moral priseči cesarju in na ustavo (§ 52). § 63 je poslancem zagotavljal delno imuniteto, § 64 pa je obema domoma dajal pravico, da si samostojno izdelata poslovnik.

Sestavo in pristojnosti deželnih zborov, ki naj bi stopili na mesto nekdanjih deželnih stanov (§ 77 je stare »stanovske ustave« razveljavljajal), naj bi določile posebne deželne ustave. V skladu s § 78 naj bi struktura deželnih zborov upoštevala »vse deželne interese«, kar je jasno napovedovalo, da bodo bodoči deželni zbori nekakšna »zastopstva interesov«. Deželni redi, ki so izšli konec leta 1849, so to napoved v celoti potrdili. V skladu z njimi naj bi bili deželni zbori »novostanovska« predstavništva, ki bi izražala interese

¹⁷¹ Brauner, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 126.

¹⁷² Podrobneje o tem: Gernot D. Hasiba, Das Notverordnungsrecht in Österreich (1848-1917). Notwendigkeit und Mißbrauch eines 'staatserhaltenden Instruments'. Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 22, Wien 1985.

veleposesti, meščanstva, gospodarstva in kmetov. Seveda pa so bile njihove pristojnosti izjemno omejene.

REAKCIJE NA OKTROIRANO USTAVO

Reakcije javnosti na oktroi ustave so bile zanemarljive, kar kaže na nizek prestiž državnega zbora. Velika večina avstrijskih Nemcev oktroirani ustavi ni nasprotovala, saj je tudi »vsiljena« ustava zadovoljila njihovo bistveno zahtevo po ljudskem predstavnstvu. Zadovoljni so bili, da je ustava »zaključila« revolucijo: »Ne stojimo več na tleh revolucije, ampak konstitucije. Imamo pravice in vemo, katere so. Imamo dolžnosti in vemo, kako se imenujejo. Iz dvomov, zmešnjav in teme smo končno krenili k jasnosti in resnici.«¹⁷³

Nekoliko preveč centralistična se je zdela le mali skupini »federalistov« z Moritzom von Kaiserfeldom in Andrianom Werburgom na čelu. Na Dunaju, ki je bil še vedno pod obsednim stanjem, so novo ustavo »pozdravili« s slovesno iluminacijo (razsvetljeno mesto so »krasile« slike cesarja, kneza Windischgraetza, Jelačića in Radetzkega),¹⁷⁴ ki je bila seveda prisiljena.¹⁷⁵ Le 33 poslancev (od tega 17 čeških) je zmoglo pogum, da se je ob izdaji ustave podpisalo pod protest, ki je oktroi odločno zavračal. (Med njim je bil tudi slovenski poslanec Anton Černe). Dne 21. marca 1849 je sledil memorandum čeških poslancev s Palackým na čelu. Memorandum je obžaloval, da je vlada prekinila prizadevanja za preobrazbo monarhije v federacijo enakopravnih narodov in obsodil razpust državnega zbora. Najostreje pa je razpust parlamenta obsodilo društvo Slovanská Lípa, ki je zahtevala uveljavitev ustave, izdelane v pokopanem parlamentu.

Tudi na Slovenskem je bila oktroirana ustava deležna deljenih reakcij. Med kmečkim prebivalstvom oktroirana ustava ni povzročila kakšnega razburjenja. Oroslav Caf je v pismu Muršcu 18. marca 1849 zapisal, da se kmečko prebivalstvo zanj sploh ne zmeni: »Ljudstvo je mirno ino mlačno, ino malo kaj mara za novo ustavo.«¹⁷⁶ Mnogi so razmišljali kot mladi Janez Trdina, ki je svoje občutke ob razpustu parlamenta in oktroju opisal z besedami: »Dinastiji nisem zameril nič, kar je storila, ne bombardiranje mesta Dunaja (Dunajčanom sem ga prav iz srca privoščil), ne tisto mesta Prage (tu me je jezila bratovščina, ki jo je delala z Nemci demokratična češka stranka) in tudi ne razgon državnega zbora in oktroirana ustava. [...] Vladi sem verjel vse, kar je rekla in obljubila; zbor, sem menil, je razgnala zato, ker je previdela, da dela državi in narodom kvar, pa nas je obvarovala te nesreče z očetovsko skrbjo. Ustava, ki jo je dala sama, je potrdila enakost vseh jezikov in mnoge druge svobode. Zakaj bi jo neki zaničeval? Če je prišla od vlade, kaj zato? Tem bolje, se vsaj vidi, da je ni treba priganjati in ne siliti, da je spoznala že sama potrebe svojega časa. Tiste, ki so godrnjali zoper oktroa, sem smatral za hudobne, natol-

¹⁷³ Klagenfurter Zeitung, 10. 3. 1849.

¹⁷⁴ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 606.

¹⁷⁵ Davorin Trstenjak je v pismu Muršcu 16. 3. 1849 zapisal: »Tudi Beč je ne zadovoljen, kako mi potniki so pravili, in razsvetljenje mesta in druge svečanosti so le bile prisiljene«. Prim.: Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, str. 8.

¹⁷⁶ Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, str. 33.

cljive ljudi, ki podkapajo zaupanje in ljubezen do dinastije. V ministra Stadionu sem se prav zaljublil...«¹⁷⁷

Nekoliko bolj kritično je reagiralo na novo ustavo meščanstvo. V spodnještajerskih mestih naj bi se večina meščanov dobro zavedala, da je »toti ustav, samo dober za hierarchio in aristokracio«. ¹⁷⁸ Enako so jo sprejeli tudi v Ljubljani. Ko je kranjski deželni predsednik grof Welsersheimb 8. marca 1849 v ljubljanski mestni hiši zbranim meščanom prebral zadevne cesarske razglase, se je navzočim »tiha osupnenost na obrazih vidila«. ¹⁷⁹ Že konec marca je Slovenija pisala o splošni pobitosti meščanstva: »Oberni se kamor hočeš, ne zapaziš ga lica več, ki bi se ti nasproti zasmejalo. Vse pobito, zamišljeno, temno hodi...«¹⁸⁰ Očitno se je meščanstvo dobro zavedalo, da se je z razpustom državnega zbora in vsiljeno ustavo reakcija trdno posedla v sedlo. In da bo »Vindišgrac suverenitè du puepel« po svoje »preladal«. ¹⁸¹

Tudi z nacionalnega zornega kota so oktroirano ustavo različno presojali. Davorin Trstenjak jo je 16. marca 1849 v pismu Josipu Muršču komentiral z besedami: »Mi smo skoz podeljeñe nove ustave pa sila daleč nazaj postavljeni. Lepo nam je že naša narodna reč stala, ali naenkrat jo Stadion in Švarcenberg pogrezneta. Kaj bomo zdaj začeli? kterege pravila v politiki se deržali? Na kakšni naèin domorodce v' deželni in deržavni zbor spravili? V' gornjo zbornico tako nebomo mogli nobenega porinuti, slovenski domorodci komaj zmorejo 500 krajcarjev, ne pa da bi 500 fl štibre plaèali.«¹⁸² Toda pojavila so se tudi ustavi bolj naklonjena stališèa. Ker je ohranjala staro Ilirsko kraljestvo (1816), so jo imeli nekateri Slovenci za boljšo od centralistiènega kromeřiškega ustavnega osnutka. Cigale je v Sloveniji zapisal: »Slovenci smo sami na sebi samo revna bilka; k tem je pa potreba, de se Slovenci v eni deželi zedinimo, de povsod ptujšini v pest ne pridemo; in ravno zato je nam podeljena ustava od 4. sušca, èe ne ljuba, ker imeniten in žlahten del Slovincov (Štajerce) odcepi, vendar ljubši od naèrta Kromèřižkiga zbora, po katerim bi Slovenci na Štajerskim, Koroškim, Primorskim in Kranjskim posebej potaknjeni bili«. Toda takšni upi so bili zaman. Korošci, ki so že na zasedanju deželnega zbora in (preko poslanca Scholla) v ustavnem odboru državnega zbora zahtevali »samostojnost« nasproti Ljubljani, so se temu odloèno uprli. Vladi so sporoèili, da se – èe se jim ne dovoli samostojna kronovina – raje združijo s Tirolsko ali Salzburško, nikakor pa de želijo spadati pod Ljubljano. In vlada je že 11. marca 1849 spremenila to mesto v oktroirani ustavi.¹⁸³ Ministrski ukaz, s katerim je notranji minister grof Stadion Koroški povrnil »samostojnost« in »nacionalno èast«, so 13. marca 1849 v Celovcu navdušeno proslavili. Klagenfurter Zeitung je 15. marca 1849 zapisal: »Deželani! Naj bo današnji dan z zlatimi èrkami zapisan v bogato zgodovinsko kroniko naše domovine.« Cigale pa je ob tem v Sloveniji resignirano zapisal: »Že smo bili začeli na Vodnikovo pesem: Iliria vstaja, in na prihodno okrepcanje Slovincov mi-

¹⁷⁷ Janez Trdina, Spomini. Zbrano delo, 2. knjiga, Ljubljana 1948, str. 190-91.

¹⁷⁸ Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, str. 8; pismo Davorina Trstenjaka Muršču, 16. 3. 1849.

¹⁷⁹ Slovenija, 13. 3. 1849.

¹⁸⁰ Slovenija, 27. 3. 1849.

¹⁸¹ Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, str. 9; pismo Davorina Trstenjaka Muršču, 16. 3. 1849.

¹⁸² Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, str. 8.

¹⁸³ Klagenfurter Zeitung, 15. 3. 1849.

sliti; tode kratko je veselje bilo... Močno se bojimo, de se nam bo še zmiraj bolj prilegla Vodnikova pesem od *kranjske pare*.¹⁸⁴

Tudi Tržačani in goriški ter istrski Italijani niso hoteli nič slišati o tem, da bi morali hoditi na zasedanje deželnega zbora v Ljubljano. Na Dunaj so začele hoditi italijanske in nemške deputacije in prepričevale ministra Bacha, naj tudi Istra, Goriška in Trst dobijo poseben položaj. Novice so njihove zahteve komentirale z obžalovanjem: »De Laham téh deželá to zedinjenje ni všeč in de so clo poslance k Cesarju na Dunaj poslali, to zedinjenje razdréti, nas žali, zakaj v tem edinstvu nobeno ljudstvo ne bo svojih narodskih pravic izgubilo, tedaj tudi Lahi ne svojih. Slovencam istrijske in goriške dežele pa se bojo na vsako vižo njih narodske pravice veliko bolje obvarovale in lože spolnovalé, ako so s slovenskim narodom na Kranjskim v družbi. Kakor pa v ti družbi Krajnc ne bo podložnik svojih sosedov, tako tudi Istrijanci in Goričani ne bojo v nobeni reči podložniki Krajncov, e vsi bomo samostojni v svoji deželi, in le v prijazni bratovski zavezi pod enim deželnim poglavarjem v enim deželnim zboru v eni precéj mogočni kronini deželi.«¹⁸⁵ Toda takšni in podobni pozivi niso prinesli uspeha.

Kranjski deželni predsednik grof Welsersheimb je poleti 1849 sicer sklical 30 zaupnih mož iz Kranjske, ki so se izrekli za pritegnitev sosednjih dežel k Ilirskemu kraljestvu, toda iz Ljubljane se na Dunaj ni odpravila nobena deputacija, ki bi svoja stališča poskušala predstaviti vladi.¹⁸⁶ Bleiweis je menil, »de, če to pismo ne bo nič opravilo, bi tudi deputacija nič ne dosegla.«¹⁸⁷ Bleiweis je pričakoval, da se bodo za Ilirsko kraljestvo potegnili stari kranjski deželni stanovi in ljubljanski mestni očetje, toda slednji so bili pri tem zelo počasni. Dne 9. avgusta je ljubljanski magistrat na cesarja naslovil mlačno pismo s prošnjo, naj se Ilirija ne drobi in naj Ljubljana dobi tudi Višje deželno sodišče. (Na začetku avgusta 1849 je bilo znano, da bodo v Celovcu ustanovili Višje deželno sodišče, ki bo pristojno za Koroško in Kranjsko).¹⁸⁸ Toda to je bilo tudi vse. Cigale je v Sloveniji objokoval mlačnost ljubljanskih »starinov«. V privatnem pismu, ki ga je 23. julija 1849 pisal Jožefu Muršcu, pa je takole opisal ljubljanske »narodnjake«: »Od tukej ni mogoče deputacije skupej spraviti, razun neterih rodoljubov, kteri veljave nimajo. Večina je oterpnjena, pohlevna, t. j. od birokracije in duhovščine (nota bene kranjske duhovščine, ktera se bistveno od drugih loči) s takim duham navdana, ki jih za hlev pripravne stori. Ako bi Ljubljančani ministrovali, bi sedanji naši gg. ministri, ki z narodovo voljo tako vganjajo, na nar skrajniši levici sedeli. To je zadosti rečeno, pa vendar res; ali se bodo že kesali, kader bo prepozno. Od Kranjcov ni torej v ti reči prav nič pričakovati; edini dr. Ullepitsch, ki je zunej pri ministrih, bi lahko kaj pomagal; ali njegov Bog je le trebuh, on še zapopadka nima ne le od domovine in narodnosti, temuč tudi ne od Vaterlanda. Kar pa od g. Miklošiča pišete, je res, da bi lahko ta pomagal, ali tudi on nema prave ljubezni do domovine, je prečastilakomen in boječ.«¹⁸⁹

¹⁸⁴ Slovenija, 20. 3. 1849.

¹⁸⁵ Novice, 27. 6. 1849.

¹⁸⁶ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, I., str. 61.

¹⁸⁷ Novice, 11. 7. 1849.

¹⁸⁸ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, I., str. 62.

¹⁸⁹ Ilesič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, str. 97.

Zadnji slovenski upi na »oksubljeno« Ilirijo so se razblinili konec oktobra 1849, ko je Bleiweis v Novicah objavil kratko novico: »Kranjska dežela ne bo ne z Istrijo ne z Gorico v eno kronovino zedinjena; gosp. Minister notranjih naprav je sklenil, da je nar bolj prav, de sta Istrija in Goriška dežela, kot 2 kresii, s Terstam, ki je reichsunmittelbare Stadt, v eno kronovino zednjijene, ktere imati v Terstu sedež kronovinniga poglavarja. Cesar poterdili gosp. ministrov predlog – in s tem je tedaj tudi prošnja Ljubljanskega mesta, de naj Ilirija, kakor je v vstavi izgovorjeno, skupej ostane – razsojena.«¹⁹⁰

IZVAJANJE USTAVNIH DOLOČIL

Kmalu po razglasitvi ustave je vlada začela z izdajanjem v ustavi napovedanih zakonov. Nove zakone je izdajala na podlagi cesarjeve pravice do intimiranja (§ 120) in na podlagi t. i. »zasilnega prava« (§ 87), ki je vladi oz. cesarju dajal pravico, da v času, ko ne zaseda parlament, izdaja potrebne uredbe in zakone. Tako je že 13. marca 1849 – torej točno eno leto od revolucionarnega izbruha – izšel zakon proti zlorabi tiska, ki je izhajal iz § 5 patenta o temeljnih političnih pravicah. Na § 7 istega patenta se je navezoval patent o društvenem in zborovalnem pravu, iz § 2 pa sta aprila 1850 izšla dva zakona, ki sta urejala odnose med katoliško cerkvijo in državo. Na § 33 ustave se je nanašal provizorični občinski zakon z dne 17. marca 1849, na § 103 pa nov provizorični kazensko pravdni red (1850).¹⁹¹

Določila §§ 77-83 oktroirane ustave, ki so napovedovala izdajo deželnih »ustav« in oblikovanje deželnih zborov, je vlada uresničila ob koncu leta 1849, ko so (30. decembra 1849) izšli deželni redi in deželni volilni redi za večino cislajtanskih »kronskih dežel«.¹⁹² Tem je 25. januarja 1850 sledila deželna ustava za Goriško-Gradiško in Istro¹⁹³ in 12. aprila 1850 še statut »državnega neposrednega mesta« Trsta.¹⁹⁴ 29. septembra je vlada kot zadnja izdala deželna reda za Galicijo in Bukovino.¹⁹⁵ Toda določila deželnih redov in deželnih volilnih redov so ostala mrtva črka na papirju. Od vseh deželnih ustav sta začeli veljati le ustava za Vojno krajino in statut državnega neposrednega mesta Trsta. Ostale »deželne ustave« so začele veljati šele po obnovi ustavnega življenja (1860/61), saj so bili v prilogi februarskega patenta (26. februarja 1861) izdani deželni redi in deželni volilni redi skoraj identični z njimi.

V skladu s §§ 96-98 ustave, ki so predvidevali oblikovanje posebnega državnega sveta (Reichsrat) kot posvetovalnega organa krone (cesarja) in vlade, je 13. aprila 1851 izšel statut državnega sveta. V njem naj bi bili od cesarja imenovani člani (seveda z upoštevanjem vseh delov monarhije), ki bi se sestajali po potrebi (na poziv) in igrali vlogo nekakšne »ekspertne« skupine. Državni svet sicer ni imel zakonodajne iniciative (§ 10), toda v zadnji

¹⁹⁰ Novice, 31. 10. 1849.

¹⁹¹ Brauneder, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 127-128.

¹⁹² RGBl 1850/Nr. 1, 2, 3, 8, 9, 11, 12, 18, 21, 22; 30. 12. 1849 so izšli deželni redi in deželni volilni redi za Avstrijo nad in pod Anižo, Salzburg, Koroško, Kranjsko, Šlezijo, Štajersko, Moravsko, Češko in Tirolsko (vključno s Vorarlbergom).

¹⁹³ RGBl 1850/Nr. 26.

¹⁹⁴ RGBl 1850/Nr. 139.

¹⁹⁵ RGBl 1850/ Nr. 386 (Galicija) in 387 (Bukovina).

konsekvenci naj bi – na tajnih sejah – odločal o vsakem zakonu, ki ga je bila pripravila vlada (§ 9). Novi državni svet na čelu s konservativnim baronom Kübeckom je že kmalu prevzel vlogo ministrskega sveta (vlade), ki je v bistvu postal le še najvišji upravni organ.

RAZGRADNJA KONSTITUCIONALIZMA

Dne 13. aprila 1851 izdani statut državnega sveta je bil zadnji pomembnejši »zakon«, ki se je skliceval direktno na ustavo.¹⁹⁶ Že nekaj mesecev kasneje je cesar začel z odločilnim posegom v politični sistem. Avgusta 1851 je s petimi kabinetnim pismi odločilno posegel v predvideni konstitucionalni sistem. S prvim je spremenil položaj ministrskega sveta (vlade).¹⁹⁷ Odslej so bili ministri odgovorni izključno cesarju in prestolu, ne pa (tudi) parlamentu, kar je seveda bistvo konstitucionalizma. Njihova naloga je bila, da pravočasno in točno izpolnjujejo cesarske sklepe. Ministrski svet je sicer ohranil iniciativo pri zakonodaji, toda pri tem je bil podrejen cesarju. S tem so se ministri znašli v povsem drugačnem položaju. Ta je prišel še bolj do izraza z drugim in tretjim kabinetnim pismom, ki sta se dotikala državnega sveta.¹⁹⁸ Slednji je bil aprila vpeljan kot posvetovalni organ cesarja in vlade, sedaj pa je postal le posvetovalni organ »krona«. To je bilo v nasprotju z ustavo iz leta 1849, a tudi z načelom konstitucionalizma.

Odgovornost ministrov cesarju in ne parlamentu je bil jasen indic za to, da krona ustave ne misli uresničiti. Toda s tem razgradnja ustavnosti še ni bila končana. Četrto in peto kabinetno pismo sta od ministrskega sveta in državnega sveta zahtevali, naj razmisli o nadaljnjem obstoju ustave in o tem izdelata poročilo.¹⁹⁹ Obe kabinetni pismi je uradna Wiener Zeitung (26. avgusta 1851) že razumela kot ukinitvev ustavnosti.²⁰⁰ Toda do formalne ukinitve ustave je moralo preteči še nekaj mesecev.

V primerjavi z razmerami na začetku leta 1849 so se politične razmere v letu 1851 bistveno spremenile. V času, ko je vlada pripravljala oktroidano ustavo, ni bilo mogoče, da bi »preglasovali« liberalne ministre v vladi, ki so si prizadevali za konstitucionalno monarhijo. Po oblikovanju izrazito konservativnega državnega sveta z baronom Kübeckom na čelu aprila 1851, ki je imel večji vpliv na cesarja kot predsednik ministrskega sveta knez Schwarzenberg, so postopoma prevladala protikonstitucionalna stališča. Kübeck je menil, da je ustava skupaj s temeljnimi pravicami v nasprotju z monarhičnim principom. Poleg tega so v primerjavi z začetkom leta 1849 v ministrskem svetu (vladi) že prevladali konservativni ministri. Zoper protiustavna kabinetna pisma iz avgusta 1851 je pomisleke izrazil le liberalno usmerjeni finančni minister Phillip Krauß, ki je zaradi njih najavil svoj odstop. Cesar ga je sprejel 26. decembra 1851, torej le nekaj dni pred izdajo silvestrskih patentov.²⁰¹

¹⁹⁶ RGBI 1850/Nr. 92; Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze, str. 202-205.

¹⁹⁷ RGBI 1851/Nr. 194; Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze, str. 206-207.

¹⁹⁸ RGBI 1851/Nr. 195 in 196; Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze, str. 207-208.

¹⁹⁹ RGBI 1851/Nr. 197; Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze, str. 208.

²⁰⁰ Brauner, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 136.

²⁰¹ Brauner, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 137.

Na cesarjevo »zahtevo«, naj predsednik državnega sveta in predsednik ministrskega sveta izdelata poročilo o tem, ali je ustava še potrebna, sta se Kübeck in Schwarzenberg hitro odzvala. Na podlagi njunih poročil je cesar imenoval poseben »revizijski odbor«, ki naj bi pripravil revizijo ustave iz leta 1849. V odboru, ki mu je predsedoval baron Kübeck, so bili trije člani državnega sveta in trije člani ministrskega sveta (vlade), ki so bili v glavnem nasprotniki konstitucionalizma. Revizijski odbor je sklenil, da je treba ustavo ukiniti. Državni svet je njegov sklep enostavno potrdil, ministrski svet pa se je na sejah med 17. in 24. decembrom zoper ukinitvev ustave izrazil več pomislekov. Toda cesar je bil nepopustljiv. Člani ministrskega sveta so dosegli le nekaj modifikacij »silvestrskih patentov«,²⁰² s katerima je 31. decembra 1851 cesar ukinil ustavnost. Z enim so ukinili oktroirano ustavo, z drugim pa patent o temeljnih političnih pravicah državljanov, kar so Novice 3. januarja 1852 registrirale z besedami: »V teh patentih pravi Njih veličanstvo cesar, da je po skerbni predvarku za Svojo vladno dolžnost spoznal, vstavo od 4. marca ovreči, ker ni bila ne razmeram austrijskega cesarstva primerna in tudi ne izpeljavna«. S silvestrskima patentoma je bila prva konstitucionalna faza v Avstriji definitivno končana.

²⁰² Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze, str. 208-210.

SLOVENSKI POSLANCI NA DUNAJU IN V KROMĚŘÍŽU

Pisana slovenska delegacija v državnem zboru ni delovala enotno. Slovenski poslanci so do glavnih problemov, s katerimi se je soočal državni zbor, zavzemali različna stališča, pri čemer lahko opazimo določene razlike med kmečkimi in meščanskimi predstavniki.

Čeprav so bili kmečki poslanci najbolj zainteresirani za rešitev težav kmetov, se v razpravo o zakonu o zemljiški odvezi niso aktivneje vključevali (izjema je bil Anton Černe, ki se je odločno zavzel za zemljiško odvezo brez odškodnine), kar je bila verjetno posledica dejstva, da vsi niso najbolje obvladali nemškega jezika.²⁰³ Seveda so podpirali zahteve poslancev leveice po ureditvi zemljiške odveze brez odškodnine. Njihova prizadevanja je odločno podpiral tudi sevniški poslanec dr. Alojzij Smreker, ki je na Dunaju sedel v vrstah leveice in v vsem sledil dr. Ludwigu Löhnerju.

Kmečki poslanci Dolžan, Gorjup, Štercin, Sturm, Zupanc, Sever (in Smreker) so na Dunaju ostali tudi v času oktobrske revolucije, zaradi česar so bili doma deležni ostrih kritik. Od poslanca Matije Zupanca so volilci v celjskem volilnem okraju zahtevali, naj odstopi. Zupanc se željam volilcem ni podredil, zato pa se je nezadovoljnim kmečkim volilcem uklonil »uradnik« Josip Doljak, ki ga je v državnem zboru zamenjal Josip Černe. Pod pritiskom volilcev je verjetno svoj mandat odložil tudi v logaškem volilnem okraju izvoljeni Matija Dolžan. V Kroměřížu ga je zamenjal na nadomestnih volitvah (8. januarja 1849) izvoljeni dr. Blasius Ovijazh (Ovijáč), ki očitno tudi sam ni imel prevelike podpore volilnih mož.²⁰⁴ Podporo volilcev je očitno ohranil Jurij Gajer, ki pa je bil pri lokalnih oblasteh na moč sumljiv.²⁰⁵ Ko se je januarja 1849 želel sestati z volilnimi možmi svojega volilnega okraja, je sestanek preprečil sodnik Pinter iz Krškega, ki je prestrašil volilce. Zaradi tega je Gajer 1. februarja 1849 vložil interpelacijo na notranjega ministra in od njega zahteval, da Pinterjevo postopanje nepristransko razišče in primerno kaznuje samovoljnega uradnika.²⁰⁶ Ker z ministrovim odgovorom ni bil zadovoljen (3. marca 1849), je na predzadnji seji državnega zbora 5. marca 1849 na notranega ministra naslovil novo interpelacijo. V njej ga je obtožil, da postopa v nasprotju z ustavo, hkrati pa je poudaril, da je žrtev uradniških zlorab oblasti.²⁰⁷

Po sprejemu zakona o zemljiški odvezi (7. septembra 1848) je bila glavna aktivnost kmečkih poslancev v državnem zboru vlaganje peticij in predlogov, ki so bili usmerjeni k izboljšanju položaja kmečkega prebivalstva. Poslanec Valentin Štercin je na začetku decembra predložil peticijo z zahtevo za popolno ureditev podložniških razmer, znižanje

²⁰³ Drugače si ne moremo razlagati dejstva, da tudi kasneje, ko so vlagali predloge ali interpelacije, svojih predlogov niso želeli dodatno utemeljiti. Običajno so se zadovoljili, da je njihov predlog (interpelacijo) prebral predsednik oz. zapisnikar državnega zbora.

²⁰⁴ Ovijáč je bil izvoljen šele v tretjem poskusu, ko je dobil 44 od skupaj 74 glasov volilnih mož. 16 prisotnih volilnih mož ni želelo voliti. Na seji državnega zbora 9. 2. 1849 so njegovo volitev potrdili. – Verhandlungen, V., seja 9. 2. 1849, str. 50-51.

²⁰⁵ Prim.: Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49, str. 401-405.

²⁰⁶ Verhandlungen, IV., seja 1. 2. 1849, str. 713-714; Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49, str. 405-410.

²⁰⁷ Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49, str. 409.

cene soli in užitninskega davka.²⁰⁸ Predlog za znižanje cen soli je na začetku decembra vložil tudi poslanec Dolžan.²⁰⁹ Poslanec Sever pa je na seji 21. decembra 1848 v državnem zboru stavil kar dva predloga, v katerih je med drugim zahteval ukinitvev užitninskega in uvedbo progresivnega davka na premoženje, ukinitvev užitninske doklade za mesto Ljubljano, ukinitvev finančne straže v notranjosti države, zagotovitev neomejene pravice kmečkih gospodarjev do izbire naslednikov na kmetijah in osvoboditev kmečkih sinov, ki so predvideni za naslednike, od vsakršnih vojaških obveznosti.²¹⁰ Predloga nista dobila potrebne večine, verjetno tudi zato, ker ju kljub pozivu zapisnikarja (Karla Ullepitscha) ni hotel dodatno utemeljiti.

Posluš za težave in težnje kmečkega prebivalstva je imela tudi velika večina meščanskih poslancev. Ambrož in Gorjup sta v razpravi o zakonu o zemljiški odvezi odločno nasprotovala plačilo odškodnine zemljiškim gospodom. Kavčič in Dominkuš, ki sta se načelno zavzemala za plačilo odškodnine, pa sta zagovarjala stališče, naj odškodnino zemljiškim gospodom povrne država. Večina meščanskih poslancev je s posredovanjem peticij in stavljenjem konkretnih predlogov delovala v smeri razbremenitve kmečkega prebivalstva. Zapisnikar državnega zbora dr. Karl Ullepitsch je npr. na seji 27. novembra 1848 vložil predlog za znižanje cene soli,²¹¹ poslanec Doljak pa je na seji 11. decembra 1848 stavil zahtevo za znižanje cen soli in kolkov v korist revnejših slojev prebivalstva.²¹² Mihael Ambrož je na seji 25. januarja 1849 vložil interpelacijo, v kateri je opozoril na kmečko devastiranje gozdov in nujnost začetka urejanja servitutnih pravic.²¹³

Za razliko od kmečkih poslancev so meščanske seveda bolj zanimali problemi, ki so bili vezani na vpeljavo konstitucionalizma. V razpravi o poslovníku je na seji 18. decembra 1848 »interveniral poslanec Gorjup, ki je nasprotoval zahtevi, da mora imeti vsaka interpelacija podporo 50 podpisnikov. Kot poslanec dežele, ki pošilja v državni zbor le malo poslancev, je v zahtevanem številu videl oviro za vložitev kakršnekoli interpelacije, še zlasti takšne, ki bi se nanašala na zadeve določene dežele.²¹⁴ V razpravi o Riegerjevem osnutku kataloga temeljnih pravic v ustavnem odboru, ki ga je že pred oktobrsko revolucijo prevedel in uredništvu Novic poslal poslanec Mihael Ambrož,²¹⁵ se je k besedi priglasila večina slovenskih članov odbora. V odboru si je zlasti dr. Kavčič prizadeval, da se Judom ne bi »pripustile popolnoma enake pravice kakor kristjanam.«²¹⁶ V drugem branju predloga temeljnih pravic (med 3. januarjem in 6. marcem 1849) pa je aktivno sodelovalo le nekaj slovenskih poslancev. V razpravi, ki jo je sprožila vladna zahteva po odstranitvi načela ljudske suverenosti, je Smreker na seji 9. januarja 1849 zavrnil načelo: »Vsa oblast izvira iz ljudstva.«²¹⁷ Kot kaže, se je Smreker v Kroměřížu nekoliko odmaknil od svojih prejšnjih stališč in se približeval centru oz. desnici. Proti vztrajanju na načelu ljudske suverenosti

²⁰⁸ Verhandlungen IV., Verzeichniß der im Reichstags-Bureau eingelangten, vorgelesenen Eingaben, Nr. 360.

²⁰⁹ Verhandlungen IV., Verzeichniß der im Reichstags-Bureau eingelangten, vorgelesenen Eingaben, Nr. 347.

²¹⁰ Verhandlungen IV., seja 21. 12. 1848 (str. 195).

²¹¹ Verhandlungen IV., Verzeichniß der im Reichstags-Bureau eingelangten, vorgelesenen Eingaben, Nr. 189.

²¹² Verhandlungen IV., Verzeichniß der im Reichstags-Bureau eingelangten, vorgelesenen Eingaben, Nr. 779.

²¹³ Verhandlungen, IV., seja 25. 1. 1849, str. 569.

²¹⁴ Verhandlungen, IV., seja 18. 12. 1848, str. 170.

²¹⁵ Novice so osnutek kataloga temeljnih pravic objavile v nadaljevanjih: 15. 11. 1848, 22. 11. 1848, 29. 11. 1848.

²¹⁶ Novice, 22. 11. 1848.

²¹⁷ Verhandlungen IV., seja 9. 1. 1849, str. 321.

sta bila tudi poslanca Gorjup in Ullepitsch.²¹⁸ Na seji 10. februarja 1849 je večina državnega zbora glasovala za kompromisni predlog poslanca Ullepitscha, po katerem naj bi se o spornem § 1 dokončno izrekel ustavni odbor med delom na drugem delu ustave.²¹⁹

V razpravo o preostalih členih kataloga temeljnih pravic je najbolj posegal zapisnikar državnega zbora dr. Karel Ullepitsch. Na seji 23. januarja 1849 se je zavzel za javne in ustne obravnave pred sodišči²²⁰ in za uvedbo porotnih sodišč pri zločinih, političnih in tiskovnih zadevah.²²¹ V razpravi o ukinitvi smrtne kazni – državni zbor je o tem vprašanju razpravljal na sejah 24., 25. in 29. januarja 1849 – sta se Ullepitsch in Ambrož prijavila k diskusiji kot govornika proti predlagani ukinitvi kaznovanja s smrtjo (Gorjup pa v podporo predlogu), toda preden so prišli na vrsto, je bila razprava že zaključena.²²² Ullepitsch se je na seji 14. februarja 1849 zavzel še za svobodo veroizpovedi in bogočastja.²²³ Kar se tiče odnosov med državo in cerkvijo je bil nekoliko bolj radikalen »reditelj« v državnem zboru Mihael Ambrož, ki se je celo zavzel za odpravo nekaterih redov, zlasti jezuitov, redemptoristov in liquorijancev.

In kakšen je bil odnos poslancev do nacionalnih problemov?

Na splošno lahko rečemo, da je bila večina kmečkih poslancev do nacionalnih problemov indiferentna, čeprav so nekateri državnozborskemu uradu predložili peticije z zahtevami po uvedbi »deželnega jezika« (slovenščine) v uradih. Tako je npr. Anton Černe na seji 27. novembra 1848 predlagal, naj vse deželne uradnike, ki niso zmožni drugega deželnega jezika, zamenjajo s takimi, ki ga obvladajo.²²⁴ Valentin Štercin pa je na začetku decembra predložil peticijo, ki je med drugim zahtevala vpeljavo deželnega jezika v urade.²²⁵

Bistveno bolj je »nacionalna problematika« zanimala meščanske poslance. Večina se jih je držala poziva, ki so ga pred začetkom zasedanja državnega zbora v Kroměřížu na poslance naslovile Novice: »Zavedite se, da ste slovanskiga rodú. Slován biti, naj Vam bo ponos! Slovani smo potrjeni zvesti steber avstrijskiga cesarstva in bomo nepremakljivi ostali. Ne pozabite, da so Vas Slovenci poslali za slovensko ljudstvo se potegovati, ne pa za druge.«²²⁶ Slovenske nacionalne interese so zlasti dosledno zastopali Mihael Ambrož, Jožef Krajnc, Franc Miklošič, Matija Kavčič, Anton Gorjup in Karl Ullepitsch. Ambrož je na začetku decembra (7. decembra 1848) v državnem zboru vložil predlog za uvedbo slovenskega jezika v urade na Kranjskem.²²⁷ Ullepitsch pa je na seji 24. januarja 1849 na ministra za izobraževanje naslovil interpelacijo z vprašanjem, ali namerava vlada začeti

²¹⁸ Verhandlungen IV., seja 9. 1. 1849, str. 316.

²¹⁹ Verhandlungen IV., seja 10. 1. 1849, str. 358; Ullepitschev predlog se je glasil: »Der § 1 des Entwurfes der Grundrechte sei, als nicht hierher gehörig wegzulassen, und mit der Textirung der Bestimmungen über die Theilung und Ausübung der Staatsgewalt, der mit Entwurfe der übrigen Theile der Constitution beschäftigte Ausschuß zu beauftragen«.

²²⁰ »Oeffentlichkeit, meine Herren, ist ja das herrliche Palladium des Rechtes, sie ist die Apellation an die öffentliche Meinung, an die allgemeine Menschenvernunft«.

²²¹ Verhandlungen, IV., seja 23. 1. 1849, str. 524-526.

²²² Verhandlungen, IV., seja 29. 1. 1849, str. 642; prim. tudi: Peter Vodopivec, Slovenci in smrtna kazen (1848-1941), v: Smrtna kazen, Ljubljana 1989, str. 196.

²²³ Verhandlungen, V., seja 14. 2. 1849, str. 144-146.

²²⁴ Verhandlungen IV., Verzeichniß der im Reichstags-Bureau eingelangten, vorgelesenen Eingaben, Nr. 190.

²²⁵ Verhandlungen IV., Verzeichniß der im Reichstags-Bureau eingelangten, vorgelesenen Eingaben, Nr. 360.

²²⁶ Novice, 8. 11. 1848.

²²⁷ Verhandlungen IV., Verzeichniß der im Reichstags-Bureau eingelangten, vorgelesenen Eingaben, Nr. 666.

s postopkom za ustanovitev univerze v Ljubljani.²²⁸ Prizadevanje za slovenske interese so zlasti izkazali člani ustavnega odbora. Poslanec Gorjup je med drugim branjem kataloga temeljnih pravic v ustavnem odboru (17. decembra 1848) poskušal dodatno precizirati načelo nacionalne enakopravnosti, kot ga je definiral poslanec Joseph Lasser. Namesto stavka: »Alle Volksstämme des Reiches sind gleichberechtigt«, je Gorjup predlagal: »Keiner Nationalität wird vor der andern ein politisches Vorrecht eingeräumt.«²²⁹ Njegov predlog je dobil podporo dvanajstih članov ustavnega odbora, kar pa je bilo premalo za njegovo sprejetje.

Slovenski člani ustavnega odbora, ki je 22. januarja 1849 začel z razpravo o bodoči ustavni ureditvi, so si v razpravi prizadevali za takšno ureditev Avstrije, v kateri bi se vsi njeni narodi počutili resnično enakopravne. Na seji 23. januarja 1849 je poslanec Kavčič predlagal preobrazbo države v 14 nacionalno zaokroženih enot. Slovenijo naj bi sestavljale Spodnja Štajerska, Kranjska in Primorska, ne pa tudi Koroška. Slednje naj ne bi bilo mogoče – za razliko od Spodnje Štajerske – razdeliti po nacionalnem načelu. Podprl ga je Jožef Krajnc, ki pa bi bil zadovoljen tudi s predlogom Kajetana Mayerja o oblikovanju nacionalno zaokroženih kresij. Na seji ustavnega odbora 25. februarja 1849 se je še posebej zavzel za »nacionalno« razmejitev Štajerske.²³⁰ (Mayerjev koncept je zagovarjal tudi Laufenstein, ki je v ustavnem odboru zamenjal Ambroža). Gorjup, Krajnc in Miklošič so na koncu podprli Palackýjev koncept federalizacije. Kavčič ga presenetljivo ni hotel podpreti.

Dejavnost članov ustavnega odbora upravičuje Šukljetovo oceno, »da Slovenci nismo bili nikoli bolje zastopani v parlamentu, nego po znameniti trojici Kavčič-Ambrož-Krajnc«,²³¹ Preostala slovenska člana ustavnega odbora, Anton Gorjup in Franc Miklošič, v razpravah nista sodelovala. Zlasti pri Miklošiču, ki se je (kot bi lahko sklepali na podlagi njegovih glasovanj) nagibal na stran slovanske (federalistične) desnice,²³² je vedno bolj prihajala v ospredje njegova bolesta ambicioznost, ki so jo njegovi tovariši spoznali že v letih pred revolucijo. V ustavnem odboru se ni nikoli javil k besedi, povrh vsega pa mu ni predal peticij za Zedinjeno Slovenijo, »kar bi bil vendar kot domorodec storiti mogel in moral.«²³³ V Kroměřížu je navezal tesne stike z ministrom grofom Franzom Stadionom, ki ga je že teden dni po razpustu parlamenta (14. marca 1849) predlagal za izrednega profesorja nove slavistične stolice na dunajski univerzi. V predlogu je Stadion poudaril, da je Miklošič v državnem zboru »vselej stal na strani zmernih«, zato ga je cesar 30. aprila 1849 potrdil.²³⁴

²²⁸ Verhandlungen, IV., seja 24. I. 1849, str. 538-539.

²²⁹ Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, str. 176.

²³⁰ Gottsmann, Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg, str. 63.

²³¹ Fran Šuklje, Iz mojih spominov, I. del, Ljubljana 1988, str. 16.

²³² Walter Lukan, Franc Miklošič kot politik v gosposki zbornici, v: Miklošičev zbornik. Obdobja 13, ur. Jože Toporišič, Ljubljana 1992, str. 578.

²³³ Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, str. 97-98; pismo Cigaleta Muršču z dne 23. 7. 1849; Stane Granda, Prva odločitev Slovencev za Slovenijo, Ljubljana 1999, str. 122.

²³⁴ Lukan, Franc Miklošič kot politik v gosposki zbornici, str. 578-579.

NEOABSOLUTISTIČNI REŽIM

Skupaj s silvestrskima patentoma, ki sta ukinila ustavo in temeljne pravice, je cesar na ministrskega predsednika Schwarzenberga naslovil »ročno pismo«, v katerem je od vlade zahteval, naj državo postavi na nove temelje. Nov sistem vladavine naj bi vlada vzpostavila v skladu z »načeli za organično ureditev kronovin avstrijskega cesarstva« (Gründsatze für organische Einrichtung in den Kronländern des österreichischen Kaiserstaates),²³⁵ vsebovanih v prilogi cesarjevega pisma, ki so seveda predvidevala dosledno monarhični sistem vladanja.

Teoretična podlaga novega sistema je bila ideja o dominanci zgodovinskega državnega prava. V skladu z njim naj bi veljale za primerne in pravilne le tiste institucije, ki so nastale in se oblikovale v teku razvoja po organični poti. To seveda ni pomenilo trdovratnega vztrajanja na staromodnih pravnih institutih, saj so »načela« predvidevala času primerno »modifikacijo« organičnih institucij. Dežele (»kronovine«) in okrožja naj bi nosile stare oznake (npr. na Ogrskem bi bili to komitati), toda državna uprava naj bi bila vseeno postavljena na nove, moderne temelje.²³⁶

Načela o organični ureditvi so govorila o »v avstrijskem cesarstvu združenih deželah«, ki da tvorijo »neločljivi obstojni del avstrijsko-cesarske naslednje samovlade« (§ 1). V »avstrijskem cesarstvu združenih dežel« (kronovin) sicer niso posebej naštevale, toda zdi se, da so ločevala med Cis- in Translajtanijo. »Načela« so napovedala, da bo prišlo do oblikovanja nove upravne strukture (vključno z občinami) ter do nove organizacije sodstva in postopka pred sodišči. V skladu s tem je bila napovedana razširitev veljavnosti občega državlanskega zakonika (ODZ) in kazenskega zakonika (KZ) na celotno monarhijo, torej tudi na Ogrsko (§ 33), kar je sicer predvidevala že oktroirana ustava iz leta 1849.²³⁷

»Načela«, ki so začela veljati s 1. januarjem 1852, so predvidevala hierarhično razvejano upravno strukturo. Lokalna uprava naj bi se izvajala preko občin, ki naj bi glede obsega ostale načeloma nespremenjene. »Po § 7 ostanejo za krajne soseske ali srenje tiste, kakor so nekdanje bile ali so še sedaj, brez da bi se njih združenje, kjer je potrebno ali kjer se dokazano želi, branilo«. Poleg krajevnih občin so »načela« predvidevala tudi oblikovanje mestnih občin in dajala poseben položaj deželnoknežjim mestom. »Po § 8 se ima gledati pri vstanovitvi krajskih sosesk na razloček med kmečkimi in mestnimi soseskami, in zlasti pri mestnih soseskah na poprejšnjo lastnost in posebne razmere kraljevih in cesarskih mest.« Na ramena občin, ki naj bi imele nadvse omejeno samoupravo, so »načela« naložila veliko nalog, ki naj bi jih opravljale v imenu države. »Opravilstvo sosesk obseže sploh soseskine reči, vunder s to zavezo, da imajo soseske in njih predstojniki predstavljeno cesarsko oblast v vsih občinskih zadevah, ki jih bojo splošni ali posamski naukazi terjali, s svojo pripomočjo podpirati. Tudi v lastnih soseskinih zadevah se imajo imenitniši dela

²³⁵ RGBL, 4/1852; Novice so »Pravila, po katerih se ima prihodnje vladanje v kronovinah avstrijskega cesarstva vstanoviti«, objavile v prevodu 7. in 10. 1. 1852.

²³⁶ Brauneder, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 138-139.

²³⁷ Ibidem.

in sklepi, ktere bo soseskina postava bolj natanko določila, v pretres in poterjenje cesarski vradii predložiti« (§ 13). »Načela« so predvidevala izdelavo posebnih deželnih občinskih redov, posebej »za kmečke soseske in za mesta«, ki naj bi volilno pravico urejali v skladu z davčnim cenzusom: »Sploh bo pri tem redu veljalo, da tisti, kdor ima veči posestvo ali kdor več davka plačuje, bo imel v soseskinih zadevah tudi več govoriti in pri volitvah soseskinih predstojnikov in odbornikov tudi veljavnejši glas....« (§ 16). Občinske seje naj bi bile odslej tajne (§ 14), kar je dodatno urejal ministrski ukaz z dne 7. januarja 1852.

Za funkcioniranje splošne državne uprave naj bi bili pristojni okrajni z okrajnimi uradi, v večjih deželah pa še okrožja (kresije) z okrožnimi uradi na čelu. Na nivoju dežel so »načela« predvidevala državna namestništva z namestniki na čelu. Uprava naj bi bila ločena od sodstva. Slednje naj bi bilo organizirano v treh instancah. V vseh »kronovinah«, razen v Lombardiji-Benečiji, naj bi na nivoju okrajev sodno funkcijo združili z upravno, pri čemer naj bi bil praviloma okrajni »komisar tudi sodnik« oz. »sodnik tudi komisar« (§ 19). Okrajna sodišča naj bi bila kot sodišča prve stopnje pristojna za razsojanje omejenega števila civilnih zadev. Za kazenske zadeve naj bi bila v prvi instanci pristojna kolegialna okrožna (deželna) sodišča, ki naj bi jih organizirali »v primerni okolici«. (§ 21). Drugo instanco naj bi tvorila višja deželna sodišča, tretjo pa »narvišji sodija« (§§ 23-24). »Načela« so v drugi in tretji instanci ukinjala ustne in javne obravnave (§§ 27, 31) ter napovedala ukinitve porotnih sodišč (§ 29).

Predzadnji člen »načel« (§ 35) je na nivoju dežel in kresij napovedal oblikovanje »novostanovsko« sestavljenih »posvetovalnih odborov«: »Kresijam in deželnim poglavarstvom bojo v posvetovanje odbori na strani stali, kateri se bojo izvolili iz posestnikov dedne žlahne gospôde, iz posestnikov večih in manjših kmetij in iz obertnikov (rokodelcev), katerim odboram se bo naznanilo, v čem se bojo posvetovali in kako delječ njih opravilstvo seže. Ako bi v kakošnih zadevah tudi svetovavcov iz družih stanov želeti bilo, se imajo tudi ti v sovet vzeti. i Posebne postave bojo vse to bolj natanjko določile.« V zadnjem členu (§ 36) so bili predvideni tudi občasni posvetovalni zbori na nivoju okrajev: »Pri cesarskih okrajnih (kantonskih) vradnijah se včasi bojo predstojniki v dotični okraj (kanton) spadajočih sosésk, in tudi lastniki večih zemljiš ali njih pooblastenci, ki niso v soseskini zavezi, v shod za posvét svojih zadev poklicali«.

Za najvišji »avtoriteti« v državi sta veljali ministrska konferenca (vlada) in »državni svet« (Reichsrat) kot posvetovalni organ krone. Oba naj bi se ravnala po cesarjevih kabinetnih pismih z dne 20. avgusta 1851 in 31. decembra 1851. Načela niso posebej omenjala vloge cesarja, toda cesar je seveda postal dominantna figura novega sistema. Po smrti kneza Schwarzenberga na začetku leta 1852 cesar ni imenoval novega ministrskega predsednika. Praviloma je ministrski konferenci predsedoval kar cesar, s čimer je v bistvu postal sam svoj ministrski predsednik. V primeru odsotnosti ga je nadomeščal »predsednik ministrske konference« grof Buol-Schauenstein, ki je po Schwarzenbergovi smrti opravljal tudi funkcijo zunanjega ministra.²³⁸

Poleg »načel«, ki so vsebovala le temeljne smernice glede »organične ureditve«, sta bila podlaga novega sistema tudi oba silvestrska patenta (31. decembra 1851). Izrecno sta

²³⁸ Bernatzik, Die österreichische Verfassungsgesetze, str. 215; Brita Skottsberg, Der österreichische Parlamentarismus, Götteborg 1940, str. 23.

potrjevala le »enake pravice vseh državljanov pred postavo, odvezo gruntnega podložitva, kakor tudi veljavnost vsake v cesarstvu postavno spoznane cerkve in verskiga društva«,²³⁹ medtem ko naj bi druge temeljne pravice definirali po poti posebne zakonodaje. Toda v času neoabsolutističnega režima temeljnih pravic človeka in državljana niso širili.

IZGRADNJA SISTEMA

Potem ko so v letih 1853/54 izvedli v »načelih« predvideno reorganizacijo sodstva in uprave, se je vlada lotila vzpostavitve novostanovsko zasnovanih »posvetovalnih odborov«. Cesar je 3. julija 1854 od notranjega ministra Alexandra Bacha zahteval, naj v skladu z »načeli« izdela osnutek zakona o oblikovanju deželnih predstavniških teles. Po informacijah, ki jih je dobil od posvetovalnih komisij pri posameznih deželnih namestništvih, je Bach do začetka poletja 1856. izdelal osnutke zakonov, s pomočjo katerih naj bi preobrazili monarhijo v skladu z zgodovinskim pravom. Dne 24. junija 1856 je ministrski konferenci predložil uvodni patent, organični statut o deželnem zastopstvu (s splošnimi določili za vse dežele) ter specialne statute za posamezne dežele. (Za Tirolsko in Vorarlberg ter Goriško-Gradiško in Istro so predvideli skupen deželni zbor).²⁴⁰

Organični statut, ki je veljal za vse dežele monarhije, je vseboval splošna načela o področju delovanja in pristojnostih novih predstavniških teles, posamezni deželni statuti pa so vsebovali konkretne določbe, ki so se v podrobnostih med sabo nekoliko razlikovale. V večini dežel se je deželno predstavniško telo imenovalo »deželni zbor« (Landtag), na Ogrskem pa »deželno predstavništvo« (Landesvertretung); v Dalmaciji so – po zgledu na Lombardijo-Benečijo – ohranili naziv »centralna kongregacija«. V dveh deželah je bilo predvidenih več predstavniških teles. V Galiciji naj bi bili dve (v Lvovu in v Krakovu), na Ogrskem pa celo pet: v Pešti, Bratislavi, Sopronu, Košicah in Nagyváradu. Do takšne ureditve v Galiciji in na Ogrskem je v tehničnem smislu prišlo zato, ker naj bi deželni zbori stali ob strani »šefu dežele« (namestniku) kot organu osrednje državne uprave. V Galiciji in na Ogrskem so torej območja deželnih predstavništev »pokrivala« območja državnih namestništev. Zato so jih na Ogrskem imenovali tudi »deželno predstavništvo za vsako upravno območje«, medtem ko je bila oznaka deželni zbor (Landtag) le še spomin na nekdanji ogrski skupni deželni zbor. V političnem smislu je seveda takšna »razdelitev« Ogrske pomenila udarec nekdanji ogrski enotnosti.²⁴¹

Deželni zbori (oz. predstavništva) naj bi bili po svoji funkciji zgolj posvetovalna telesa. Enako funkcijo naj bi imeli tudi deželni odbori, ki so jih v nekaterih deželah poimenovali »stanovski odbor« oz. »kolegij pooblaščenec«. Zamišljena sestava deželnih zborov je bila sicer novostanovska, vendar z izrazitim starostanovskim priokusom. Za razliko od Dalmacije, kjer sta manjkali prva in zadnja kurija, naj bi v vsaki deželi deželni zbor sestavljale 4 kurije: cerkveni dostojanstveniki, plemiška veleposest, deželnoknežja mesta in trgi ter podeželske občine. Vsaka kurija naj bi imela določeno število voljenih

²³⁹ Novice, 3. 1. 1852.

²⁴⁰ Brauner, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 141-142.

²⁴¹ Ibidem.

predstavnikov, del »poslancev« pa naj bi imenoval cesar. V cesarjevi pristojnosti je bilo tudi imenovanje predsednikov deželnih zborov, ki naj bi bili kar vsakokratni deželni namestniki. Deželni zbori, ki naj bi kot posvetovalna telesa »sodelovali« z vlado pri skupnih državnih zadevah, so z organičnim statutom dobili tudi omejeno pravico do zakonske iniciative. V bistvu pa so bile njihove kompetence omejene na deželne zadeve, predvsem na »upravo deželnega premoženja«.²⁴²

Osnutke novih zakonov je ministrska konferenca že kmalu predložila cesarju, toda z njihovo obravnavo so začeli šele poleti 1859. Hkrati z dokončno pripravo deželnih statotov za posamezne dežele so – v skladu z »načeli« – začeli pripravljati tudi novo občinski zakon, ki je dobil cesarjevo sankcijo leta 1859.²⁴³ Novi občinski red, ki je ločeval med mestnimi in podeželskimi občinami ter »gosposočinskimi območji« (slednja naj bi zagotovila avtonomijo nekdanjim zemljiškim gosposkam), naj bi stopil v veljavo po izdaji deželnih redov. Takrat naj bi tudi dokončno določili sestavo »osrednjega« predstavništva za celo monarhijo, ki naj bi ga načeloma sestavljali izvoljeni predstavniki posameznih deželnih zborov. Do tega pa je prišlo šele po vojaškem porazu s Piemontom-Sardinijo (1859), ki je jasno pokazal, da se je neoabsolutistični režim moralno in materialno izpel.²⁴⁴

²⁴² Brauneder, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 143.

²⁴³ RGBl 1859/Nr. 58.

²⁴⁴ Harm-Hinrich Brandt, Der österreichische Neoabsolutismus. Staatsfinanzen und Politik 1848-1860, Band II., Göttingen 1997, str. 813.

OBNOVA USTAVNEGA ŽIVLJENJA

Izgubljena vojna in težak finančni položaj sta cesarja prisilila, da je (v Laxenburškem manifestu z dne 15. julija 1859) »svojim narodom« obljubil »času primerne spremembe v upravi in zakonodaji.«²⁴⁵ Izvedbo najnujnih »sprememb« je cesar 21. avgusta 1859 zaupal novi vladi z grofom Johannom Bernhardom Rechbergom na čelu, še zlasti notranjemu ministru grofu Agenorju Gołuchowskemu, nekdanjemu namestniku v Galiciji. (Prvi je nadomestil grofa Buol-Schauensteina, drugi pa osovražena Alexandra Bacha). Nove- mu notranjemu ministru je cesar naložil, da v skladu s silvestrskima patentoma izvedbe napovedane »izboljšave« v upravi in zakonodaji, ne da bi država stopila na pot moder- nega konstitucionalizma. V programski izjavi z dne 23. avgusta 1859 je nova vlada med drugim obljubila vzpostavitev nove občinske (samo)uprave in deželnih predstavništev v kronskih deželah.²⁴⁶

Ena izmed pomembnejših nalog nove vlade je bila vzpostavitev učinkovite kontrole nad izdatki na vseh nivojih civilne in vojaške uprave, ureditev položaja nekatoliških verskih skupnosti, prilagoditev občinske zakonodaje zahtevam in potrebam posameznih dežel, vzpostavitev avtonomnih upravnih organov in sklic deželnih zastopstev. V skladu s tem naj bi vlada izvedla administrativno federalizacijo države: s preštevilnimi nalogami obremenjeni centralni aparat naj bi del svojih administrativnih zadolžitvev prenesel na dežele, okraje in občine. Vzporedno z upravno federalizacijo pa naj bi nova vlada sanirala proračunski deficit. S strogo kontrolo javnega dolga – kot garancijo za nove kredite so to od vlade zahtevali finančni krogi – naj bi državne finance postale transparentne. V ta namen so ustanovili državno komisijo za kontrolo državnega dolga (Staatsschuldenkon- trollkommission) in se dogovorili, da bodo pri finančnem ministrstvu občasno sklicevali posebne konference predstavnikov trgovskih zbornic. Ker je bil finančni položaj države katastrofalen, je finančni minister Bruck predlagal pokritje deficita s posojilom, za kar pa je potreboval nekakšno garancijo. Zato je hkrati z načrtom posojila na seji ministrskega sveta 23. januarja 1860 predstavil načrt reorganizacije monarhije, ki naj bi bil pogoj za saniranje katastrofalnega finančnega stanja.

Medtem ko se je vlada nameravala najprej lotiti reorganizacije lokalne in deželne uprave, je Bruck zadevo obrnil na glavo: najprej je treba sklicati nekakšen osrednji or- gan, ki naj sodeluje pri pripravi potrebnih reform. Omenjeni osrednji organ naj bi bil sestavljen iz predstavnikov deželnih zborov, kar kaže, da je Bruck razmišljal o uvedbi konstitucionalizma. Toda, ker deželni zbori niso eksistirali, so se na koncu – pod vplivom Gołuchowskega – odločili, da bodo državni svet, ki je bil po statutu iz leta 1851 posve- tovalni organ krone, razširili z novimi člani in ga postavili kot osrednji organ, ki naj sodeluje pri reorganizaciji upravne in zakonodajne strukture monarhije. V tem smislu je 5. marca 1860 izšel cesarski patent, v katerem je cesar za maj skliceval razširjeni državni svet. Slednjega naj bi sestavljalo 12 starih članov državnega sveta, 38 novih predstavnikov

²⁴⁵ RGBI 1859/Nr. 133.

²⁴⁶ Skottsborg, Der österreichische Parlamentarismus, str. 24.

dežel, ki jih je imenoval cesar (njihov »mandat« naj bi trajal šest let), in nekaj zaslužnih mož in cerkvenih dostojanstvenikov.²⁴⁷

RAZŠIRJENI DRŽAVNI SVET

Kompetence razširjenega državnega sveta so bile definirane v § 3 omenjenega patenta. Njegova glavna naloga naj bi bila sanacija državnega in deželnih proračunov in oblikovanje predlogov komisiji za državne dolgove. Državni svet naj bi bil torej v prvi vrsti nekakšen instrument kontrole državnega proračuna.²⁴⁸ Kot prejšnji državni svet naj bi se tudi razširjeni državni svet zgolj posvetoval o osnutkih najpomembnejših zakonov, s katerimi so želeli rešiti slabo finančno stanje. (Iniciativne pravice razširjeni državni svet ni imel). Seveda pa so se zadeve začele odvijate drugače.

Po sklicu razširjenega državnega sveta so takoj nastopile težave na Ogrskem. Šest predstavnikov razširjenega državnega sveta iz Ogrske je namreč svoj prihod na Dunaj pogojevalo s političnimi koncesijami. Vlada je morala popustiti. Aprila 1860 so ponovno vzpostavili komitatsko upravo na Ogrskem, kar je le deloma zadovoljilo Madžare. (Na Ogrskem so si seveda želeli ponovne vzpostavitve ogrskega državnega prava). Kljub vzpostavitvi komitatske uprave so trije ogrski predstavniki razširjenega državnega sveta še naprej odklanjali svoje sodelovanje na zasedanju razširjenega državnega sveta. Toda po zagotovilih, da bo Ogrska deležna novih koncesij, so se vendarle odločili za odhod na Dunaj.²⁴⁹

Za doživljenjske izredne člane razširjenega državnega sveta je Franc Jožef imenoval dva nadškofa (nadškofa Rauscherja in Schwarzenberga), šest visokih plemičev (kneza Franza Liechteinsteina, kneza Vinzenza Karla Auersperga, grofa Franza Hartiga, grofa Györgyja Apponyija, generala grofa Franza Hallerja in grofa Augusta Degenfeld-Schonburga) ter nekaj zaslužnih visokih uradnikov, kot npr. Thaddäusa Peithnerja pl. Lichtenfelsa in hrvaškega bana Josipa Šokčevića. Tudi redni državni svetniki so bili v glavnem iz vrst visokih uradnikov in visokega plemstva. V razširjenem državnem svetu so imeli mesto in glasovalno pravico tudi vsi nadvojvode, čeprav te pravice niso vzeli resno. Predsedujoči v razširjenem državnem svetu je bil nadvojvoda Rainer, njegov namestnik pa Norbert Purkhardt.

Preostalih 38 za šest let imenovanih članov državnega sveta je prišlo iz posameznih dežel. Dalmacija, Zgornja Avstrija, Salzburg, Štajerska, Kranjska, Koroška, Bukovina, Vorarlberg in Primorska (Istra, Gorica-Gradiška in Trst) so imele v razširjenem državnem zboru po enega predstavnika, Lombardija-Benečija, Hrvaška-Slavonija, Spodnja Avstrija, Moravska in srbska Vojvodina s temešvarskim banatom po dva predstavnika, Češka, Galicija (vključno s Krakovom) in Sedmograška po tri predstavnike, Ogrska pa – kot smo

²⁴⁷ RGBl, 56/1860; Bernatzik, Die österreichische Verfassungsgesetze, str. 217; Kolmer, Parlament und Verfassung, I, str. 30-31.

²⁴⁸ Prim: Helmut Rumpler, Der Kampf um die Kontrolle der österreichischen Staatsfinanzen. Ein Beitrag zur Geschichte des parlamentarischen Budgetrechts, v: Gesellschaft, Parlament und Regierung. Zur Geschichte des Parlamentarismus in Deutschland, Hg. von Gerhard A. Ritter, Düsseldorf 1974, str. 165-188.

²⁴⁹ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichstag 1861-1865, str. 611.

že omenili – šest predstavnikov. V šestdesetčlanskem razširjenem državnem svetu so prevladovali Nemci (31); poleg njih je bilo še 12 Madžarov, 4 Italijani, 3 Hrvati, 2 Poljaka, 2 Romuna in 1 Srb. (Pet svetnikov je nacionalno neopredeljivih).²⁵⁰

Razširjeni državni svet se je pod predsedstvom nadvojvode Rainerja zbral 31. maja 1860. V skladu s cesarjevim prestolnim govorom naj bi bila njegova glavna naloga sanacija državnega in deželnih proračunov ter oblikovanje ustreznih predlogov komisiji za nadzor nad državnimi dolgovi. Toda člani razširjenega državnega sveta se z dodeljeno vlogo niso želeli sprijazniti, saj jih je bila velika večina – iz takšnih ali drugačnih razlogov – v opoziciji do obstoječega neoabsolutističnega sistema. Kmalu se je v razširjenem državnem svetu oblikovala večinska »koalicija« predstavnikov ogrskega in češkega visokega plemstva, ki je na seji 21. junija 1860 podprla predlog voditelja ogrskih starokonservativcev grofa Antala Szécsena, naj razširjeni državni svet načelno ne razpravlja o zakonskih osnutkih, ki se tičejo državnega proračuna, dokler ne dobi pravice razpravljati tudi o temeljnih vprašanih bodoče organizacije države.²⁵¹

Pereča finančna kriza je cesarja prisilila k popuščanju. Najprej je pristal, da razprava o proračunu za leto 1861 poteka v posebnem 21-članskem odboru, ki naj bi sprejel ustrezne rešitve in jih predstavil v plenumu razširjenega državnega sveta. Dne 17. julija 1860 pa je vlada bistveno razširila kompetence razširjenega državnega sveta pri nadzoru nad financami. Dala mu je pravico dajanja soglasja k spremembi finančnega sistema, uvajanju novih in zviševanju obstoječih davkov ter najemanju posojil. S tem je bil narejen prvi korak k »parlamentarno nadzorovanemu proračunu«. ²⁵² Razširjeni državni svet je postal v resnici »preludij k parlamenarnemu življenju naslednjih desetletij.«²⁵³

Enaindvajsetčlanski »proračunski odbor«, ki se je razdelil na pet pododborov za posamezne segmente proračuna, je 10. septembra 1860 svoje poročilo predložil plenumu razširjenega državnega sveta. Razprava o odborovem poročilu, ki je trajala do 27. septembra 1860 (na skupaj 14 sejah), se seveda ni izognila nobenemu izmed najbolj perečih vprašanih organiziranosti države. Pri pretresanju proračunskih postavk za notranjo upravo (policijo in pravosodje) so svetniki ostro kritizirali celoten neoabsolutistični sistem. Med drugim so opozarjali na neučinkovitost žandarmerije in razbohotenega državnega aparata, pa na nepravilno poseganje državne uprave v sredstva deželnih fondov. Spregovorili so o represivni politiki nasproti tisku, o vplivih konkordata na cerkev in šolo kot tudi o nespoštovanju načela jezikovne enakopravnosti v šolah, uradih in javnem življenju. Po živahnih razpravah v plenumu je prevladalo stališče, da se katastrofalnega finančnega položaja v državi ne da rešiti zgolj s finančnimi (davčnimi) operacijami, ampak s temeljito reformo celotne državne organizacije.²⁵⁴

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ Gottsmann, *Der Reichstag 1848/49 und der Reichstag 1861-1865*, str. 614.

²⁵² Bernatzik, *Die österreichische Verfassungsgesetze*, str. 221; Hans Peter Hye, *Das politische System in der Habsburgermonarchie: Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*, Wien 1995, str. 31.

²⁵³ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 210.

²⁵⁴ Ibidem.

Kočni rezultat živahne razprave sta bila dva predloga, o katerih so v plenumu razpravljali na petih sejah med 22. in 27. septembrom 1860.²⁵⁵ V interesu visokega plemstva oblikovani večinski predlog, ki ga je v glavnem formuliral grof Antal Szécsen, je zahteval preobrazbo države na temelju široke upravne in zakonodajne avtonomije »historično-političnih individualitet«. Glavni zagovorniki večinskega predloga so zlasti poudarjali, »da se Avstrija ne dá centralisirati kakor francozke dežele, zakaj v Avstriji prebiva deset narodov raznih plemen, raznih šeg in raznih jezikov, tedaj se vse ne dá po enem kopitu meriti.«²⁵⁶ Nasproti večinskemu predlogu, ki je očitno favoriziral Ogrsko (vrnitev k zgodovinskemu pravu bi ponovno vzpostavila državno enotnost dežel krone Sv. Štefana, ki so jo z oktroirano ustavo izničili), pa je liberalno-centralistična manjšina zagovarjala načelo enotnosti države in vpeljavo modernega konstitucionalnega sistema, ki da lahko edini zagotovi enakost državljanov ter enakopravnost narodov in verskih skupnosti. Z upoštevanjem zgodovinskega prava naj bi namreč dobila »ustavo« le Ogrska, ne pa tudi druge dežele.²⁵⁷

Konservativni koncept visokega plemstva, ki je nasproti enotni Ogrski postavljaval nepovezano množico cislajtanskih dežel, je kljub upravičenim pomislekom manjšine na zadnji seji razširjenega državnega sveta 27. septembra 1860 dobil večinsko podporo. Proti predlogu je glasovalo 16 članov državnega sveta, za pa 34, med njimi tudi edini kranjski član sveta grof Anton Alexander Auersperg, ki je sicer v razpravi zagovarjal bolj liberalna stališča. Z večinskim predlogom se je v veliki meri strinjala tudi slovenska politična elita. Bleiweisove Novice, ki so jasno podpirale večinski predlog, so v večji avtonomiji kraljestev in dežel očitno videle pogoj za doslednejše uresničenje nacionalne in jezikovne enakopravnosti. Zato so z navdušenjem poročale o besedah đakovskega škofa Josipa Juraja Strossmayerja, ki se je v razpravi potegnil tudi za Slovence: »Slovenci so kaj izversten narod; brez posebne podpore so svoj jezik lepo omikali; oni so vredni, da se ministerstvo kar je moč na-nje ozira; iskreno jih tedaj priporočam, in tako tudi Slovane isterske in dalmatinske, da se s njenim jezikom pomaga k dostojnemu razvitku.«²⁵⁸

OKTOBRSKA DIPLOMA

Čeprav je po koncu zasedanj razširjenega državnega sveta liberalno usmerjeni finančni minister Ignaz von Plener v ministrskem svetu svaril pred »razdrobitvijo države« in zagovarjal koncept centralistično organizirane konstitucionalne monarhije, je cesar Franc Jožef notranjemu ministru grofu Gołuchovskemu ukazal, naj izdela nov sistem, ki bo izhajal iz načel večinskega votuma razširjenega državnega sveta. Končni izdelek

²⁵⁵ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I., str. 32.

²⁵⁶ Novice, 3. 10. 1860.

²⁵⁷ *Ibidem*.

²⁵⁸ Po koncu razprave o nujnosti uvedbe jezikovne enakopravnosti se je k besedi priglasi tudi grof Anton Aleksander Auersperg, ki je dejal: »Ker je sklenjeno, da se nima več o tej zadevi govoriti, prosim vendar v protokol zapisati, da sem tudi jaz se zapisati dal, da bi bil za Slovence, med katerimi živim, govoril kakor je govoril gosp. škof Štrosmajer.« – Novice, 3. 10. 1860; prim. tudi: Jos. Tominšek, *K političnemu programu Antona Auersperga l. 1860*, v: *Carniola n. v. 1*, 1910, str. 210.

notranjega ministra je bila oktobrska diploma (razglasili so jo 20. oktobra 1860),²⁵⁹ ki jo je Franc Jožef v pismu materi konec oktobra 1860 komentiral z besedami: »Dobili bomo sicer nekaj parlamentarnega življenja, toda oblast ostane v mojih rokah in vse bo dobro prilagojeno avstrijskim razmeram.«²⁶⁰

Oktobrska diploma, ki naj bi bila »nepreklicljiva državna ustava«, je zakonodajno oblast delila med cesarja, deželne zборе in državni zbor, ki naj bi bil kakor dotedanji razširjeni državni svet sestavljen iz predstavnikov dežel: »Postave dajali, prenarejali in preklicovali bomo Mi in Naši nasledniki le vkupej s postavno poklicanimi deželnimi zbori in z deržavnim zborom, v kterega bojo deželni zbori pošiljali od Nas določeno število svetovavcov.« Skupni državni zbor naj bi bil pristojen za »vse postavodajne reči, ktere zadevajo pravice, dolžnosti in prid vseh Naših kraljestev in dežel skupaj.«²⁶¹ Med njimi so bile posebej omenjene »postave o dnarstvu in kreditstvu, o colnih in kupčijskih zadevah, o osnovi banke, ktera bankovce izdaja, M postave zastran poš, telegrafov in železnic, n postave zavolj rekrutirenge...«²⁶² Poleg tega naj bi bilo v pristojnosti skupnega državnega zbora razpisovanje »novih davkov in priklad« ter zviševanje »obstojećih davkov in taks«, določanje cene soli in najemanje novih državnih posojil. »Tudi prememba sedanjih deržavnih dolgov, prodaja, prememba ali obloženje nepremakljivega deržavnega posestva se zamore le z dovoljenjem deržavnega zbora zgoditi...«²⁶³ Še zlasti pa je bilo v pristojnosti skupnega državnega zbora potrjevanje zaključnega računa in sprejemanje novega državnega proračuna.

Za vsa ostala zakonodajna opravila naj bi bili pristojni posamezni deželni zbori – »na Ogerskem in v njemu pridruženih deželah po njih poprejšnjih ustavah, v vseh drugih kraljestvih in deželah pa po pravilih njih novih deželnih ustav.«²⁶⁴ Za sprejemanje zakonov, veljavnih v cislajtanskih deželah, naj bi bil pristojen »ožji državni zbor«, sestavljen le iz predstavnikov neogrskih dežel: »Ker pa se je za vse naše deže, razun Ogerskega, skoz več let nekoliko takih reči, ktere ne spadajo samo v presojo vesoljnega deržavnega zbora, vzajemno obravnavalo in razsojevalo, si prideržimo, tudi te reči presodbi deržavnega zbora izročiti, v kterega bojo svetovavci dotičnih dežel poklicani. Vzajemna obravnava utegne tudi takrat biti, kadar dotični deželni zbori želijo, da se kaka reč, ktera ne spada v opravilstvo deržavnega zbora, vendar njemu izroči.«²⁶⁵

Oktobrska diploma, ki jo je notranji minister Gołuchowski zasnoval tako, da avtonomija posameznih dežel ni ogrožala centra, je vsebovala le osnovne smernice za izgradnjo ustavnega organizma. Patenti in cesarska pisma, ki so izšli hkrati z diplomom, pa so vsebovali konkretna določila za uresničitev novostanovsko omejene absolutistične države na nivoju dežel in določila o reorganizaciji centralnih organov, s katerimi so dali samostojen status Hrvaški in Slavoniji ter Sedmograški.

²⁵⁹ RGBI 1860/226; Bernatzik, Die österreichische Verfassungsgesetze, str. 223 sl.

²⁶⁰ Edward Crankshaw, The Fall of the House of Habsburg, New York 1963, str. 181; Steven Beller, Franz Joseph. Eine Biographie, Wien 1997, str. 73.

²⁶¹ Novice, 24. 10. 1860.

²⁶² Ibidem.

²⁶³ Ibidem.

²⁶⁴ Ibidem.

²⁶⁵ Ibidem.

V pismu, ki ga je cesar skupaj z diplomom naslovil na grofa Rechberga, je bila predvidena uvedba omejenega parlamentarnega sistema. Poleg deželnih zborov naj bi oblikovali 100-članski državni zbor, ki bi bil sestavljen v skladu z določili za sestavo razširjenega državnega sveta: nekaj članov bi imenoval cesar, druge bi na Dunaj pošiljali posamezni deželni zbori.²⁶⁶ (Podrobnejša določila o sestavi in pristojnostih državnega zbora naj bi bila podana v »organičnem statutu državnega zbora« – kasnejšem Temeljnem zakonu o državnem zastopstvu). V naslednjem pismu je cesar ukinitel samostojna ministrstva za notranje zadeve, za uk in bogočastje in za pravosodje in v cislajtanskih deželah ustanovil posebno državno ministrstvo (prvi »državni minister« je postal grof Gołuchowski). Hkrati je za Ogrsko in Sedmograško ustanovil posebni dvorni pisarni s kanclerjema na čelu.²⁶⁷ Kraljestvu Ogrski so bile spet dodeljene njene »nekdanje ustavne pravice, – za horvaško in slavonsko deželo se ima tudi kmali deželni zbor sklicati, da razodene svoje želje, v kateri razmeri ima v prihodnje Horvaško in Slavonsko z Ogorskimi biti, – v vojvodino serbsko se bo poslal komisar, da zvé, kako mislijo tû zastran zedinjenja z Ogorskimi...«²⁶⁸

Hkrati v oktobrsko diplomom, ki je trdno stala na tleh zgodovinskega državnega prava, so izšli »deželni statuti« za Štajersko, Koroško, Salzburg in Tirolsko, ki so bili precej podobni Bachovim osnutkom iz leta 1856.²⁶⁹ V vsakem deželnem zboru naj bi bile 4 skupine poslancev, ki naj bi zastopali interese določenih stanov (cerkveni dostojanstveniki, veleposest, mesta s trgovsko-obrtnimi zbornicami ter podeželje).²⁷⁰ Za ostale cislajtanske dežele pa naj bi državni minister Gołuchowski predložil ustrezne osnutke »deželnih ustav«. Ogrski deželni zbor naj bi se sestel na podlagi stare »ustave«. V statutih vsebovana določila so bila povsem v skladu z načeli zgodovinskega državnega prava. Deželni statuti so poudarjali »pravice in svoboščine zvestih stanov«, ki da jih je treba »po potrebah sedanosti razviti in razširiti«. Toda omenjeni štiri »deželni statuti« niso nikoli stopili v veljavo.

Tudi pri organizaciji centralnih oblasti je prišlo do izraza zgodovinsko pravo. Pri tem so izhajali iz ločitve »administrativnih in političnih zadev«, torej ločitve najvišje uprave od funkcij vlade. V središču reforme je bila ukinitel ministrstev za notranje zadeve, pravosodje ter za uk in bogočastje kot splošnih osrednjih oblasti. V Cislajtaniji so te kompetence prešle na novega »državnega ministra«, na Ogrskem in Sedmograškem pa na tamkajšnjega dvornega kanclerja. Ogrski dvorni kancler je bil pristojen tudi za pravosodne zadeve, medtem ko je to funkcijo v Cislajtaniji opravljal predsednik kasacijskega

²⁶⁶ Ibidem.

²⁶⁷ Novice, 24. 10. 1860.

²⁶⁸ Ibidem.

²⁶⁹ Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze, str. 238; Fritz Fellner, Das 'Februarpatent' von 1861. Entstehung und Bedeutung, v: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 63, 1955, str. 559; Hye, Das politische System in der Habsburgermonarchie, str. 33-34.

²⁷⁰ V štajerskem deželnem zboru naj bi npr. sedela 2 škofa, 4 dodatni predstavniki klera, 12 veleposestnikov, 10 predstavnikov stanov, 2 predstavnika trgovsko-obrtnih zbornic in 12 predstavnikov podeželskih občin. Na Koroškem naj bi bilo 5 članov iz vrst duhovščine, 8 iz vrst plemstva in veleposestnikov, 11 meščanstva in 12 iz podeželskega prebivalstva. Volilno pravico v mestih naj bi imeli le člani občinskih zastopov, na podeželju pa le župani in po en predstavnik občinskih odborov. Tirolski deželni statut se je razlikoval od ostalih po tem, da je za deželne poslance predvideval pripadnost katoliški veroizpovedi. Prim.: Novice, 31. 10. 1860; Andrej Pančur, V pričakovanju stabilnega denarnega sistema, Celje 2003, str. 186; Hye, Das politische System in der Habsburgermonarchie, str. 38.

dvora, ki je bil hkrati član ministrske konference. Za gospodarstvo celotne monarhije je bil postavljen le en trgovski minister. Državni minister je bil odgovoren za vse »administrativne in politične zadeve«. Za Hrvaško so ustanovili poseben oddelek pri državnem ministrstvu. Tako je »ministrska konferenca« (vlada) nudila dokaj pisano sliko. V njej so bili ministri, ki so bili pristojni za celotno monarhijo (npr. ministrski predsednik, policijski minister, zunanji minister, vojni minister in trgovski minister), ter ministri, ki so bili pristojni le za en del monarhije; poleg tega so bili nekateri odgovorni le za svoje lastne kompetence, drugi – kot državni minister ali ogrski dvorni kancler – pa pravzaprav za vse administrativne in politične zadeve.²⁷¹

Celotna konstrukcija ni bila sama sebi v namen. Ponovna vzpostavitev samostojnega položaja transljajtanskih dežel in napovedana modernizacija njihove institucionalne zveze je bila povezana z upanjem, da bi zadovoljili zahteve Ogrske. Toda do pomiritve na Ogrskem seveda ni prišlo.

ODPOR DO OKTOBRske DIPLOME

Oktohrska diploma, ki je dajala prednost tradicionalni eliti in uvajala federalizem, z obnovo ogrske ustave izpred leta 1848 pa dajala Cislajtaniiji manj ustavnosti kakor Ogrski, se ni mogla dokazati. Njena razglasitev je sprožila zlasti močan odpor nemškega liberalnega meščanstva in jožefinskemu idealu enotne države zveste avstrijske birokracije, zavrnil pa jo je tudi velik del madžarskega liberalnega plemstva in inteligence.²⁷² Oktohrska diploma je bila daleč od prevladujočih predstav cislajtanskega meščanstva o konstitucionalizmu, prav tako pa tudi daleč od ogrskih zahtev po ponovni vzpostavitvi personalne unije, kakšno je Ogrska že dosegla aprila 1848. Nameravana federalizacija monarhije je bila v nasprotju s težnjami centralne birokracije in interesi meščanstva po premoženju. Zaradi odpora meščanstva in Madžarov oktohrske diplome ni bilo mogoče uresničiti.

Vladajoča koalicija avstrijskega in ogrskega visokega plemstva se je jeseni 1860 morala soočiti z vedno večjimi težavami. Izdaja oktohrske diplome je le še okrepila politično opozicijo na Ogrskem. »Tu se je ob prehodu leta 1860 v leto 1861 nemir množic tako razrasel, da so ga poimenovali 'mala revolucija'. Deák in njegovi privrženci so razglasili Diplomo za nesprejemljivo in vztrajali na 'temelju leta 1848'; izkoristiti so hoteli politični prostor, ki se je odprl ob ponovni uvedbi zakonodaje in županij.«²⁷³ Protiaavstrijski odpor se je najbolj jasno odražal pri odklanjanju plačevanja davkov.²⁷⁴

Tudi v Cislajtaniiji so se krepili protesti zoper nameravane spremembe. Ko je v znak protesta zoper oktohrskega diplomu odstopil finančni minister Ignaz von Plener, cesar njegove demisije ni hotel sprejeti. To je Plener izkoristil za vnovične predloge po uvedbi pravega konstitucionalizma. Za nujno potrebne finančne ukrepe, najem kredita in razpis novih davkov, je – glede na sklep z dne 17. julija 1860 – potreboval potrditev državnega

²⁷¹ Braunereder, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 150.

²⁷² Fellner, Das 'Februarpatent' von 1861, str. 550-551; Hye, Das politische System in der Habsburgermonarchie, str. 40-41.

²⁷³ Kontler, Madžarska zgodovina, str. 219.

²⁷⁴ Pančur, V pričakovanju, str. 186-187.

zboru. Toda grof Rechberg in ogrski minister sta menila, da je z izdajo oktobrske diplome razširjeni državni svet končal svoje delo. Ker deželni zbori, ki naj bi v državni zbor poslali svoje predstavnike, še niso bili izvoljeni, je bilo spričo kritičnega finančnega položaja treba hitro ukrepati. Zagovornika liberalno-centralistične usmeritve v vladi, ministra Plener in Lasser, sta zahtevala spremembo političnega kursa: predvsem izenačenje obeh državnih polovic in povečanje kompetenc načrtovanega državnega zbora.²⁷⁵ Na izenačenje obeh delov države so končno pristali tudi predstavniki ogrskega visokega plemstva, ki na Ogrskem niso bili priljubljeni. Po odpustitvi državnega ministra Gołuchowskega, ki je bil po mnenju nekaterih »zadnji branik absolutizma v kabinetu« (13. decembra 1860), se je sprostila pot za načrtovane spremembe. Cesar je za »državnega ministra« imenoval Antona von Schmerlinga (15. decembra 1860), ki je veljal za Madžarom (Ogrski) prijaznega politika.

Zaradi hitrega slabšanja finančnega položaja v monarhiji je januarja 1861 Plener zahteval najem državnega posojila, za kar je bil potreben pristanek državnega zbora.²⁷⁶ Nujnost sklica predstavnškega telesa je bila več kot očitna. Plenerja je takoj podprl Schmerling, ki je poudaril, da je mogoče monarhijo obvarovati pred grozečim razpadom le z uvedbo konstitucionalnega sistema. Po njegovem mnenju naj bi pri spremembah ohranili okvir, ki ga je začrtala oktobrska diploma, toda v vsebinskem smislu bi jo bilo treba temeljito spremeniti. Schmerlingu je uspelo, da je o nujnosti sprememb prepričal cesarja Franca Jožefa. Cesar se je odmaknil od stališč starokonservativcev in se je približal centralistično-liberalni skupini v vladi. Pravzaprav ni imel druge izbire, saj ogrski ministri v vladi niso ničesar storili zoper odpor proti sistemu oktobrske diplome na Ogrskem. V skladu s tem je 4. februarja 1861 imenoval novo vlado pod predsedstvom nadvojvode Rainerja.²⁷⁷ V njej je ministrstvo za zunanje zadeve prevzel grof Rechberg, notranje ministrstvo grof Mecsery, vojno ministrstvo grof Degenfeld, ministrstvo za upravo Lasser, finančno ministrstvo Ignaz von Plener, pravosodno ministrstvo Pratobevera, ministrstvo za trgovino Wickenburg, »državni minister« pa je ostal Schmerling. Člana vlade sta bila tudi ogrski dvorni kancler Vay in Antal Szécsen (minister brez listnice).

FEBRUARSKA USTAVA

Dne 26. februarja 1861 je cesar s posebnim patentom razglasil Temeljni zakon o državnem zastopstvu ter nove deželne rede in deželne volilne rede za 16 avstrijskih dežel.²⁷⁸ Patent je v bistvu zgolj motiviral nove zakone, ki so izšli hkrati z njim. Novice so ga povzele takole: »V 7 razdelkih tega patenta razglaša Njih veličanstvo cesar a) da gledé na cesarski diplom od 20. oktobra se določi za vse cesarske dežele državni zbor in se

²⁷⁵ Ibidem.

²⁷⁶ Konec leta 1860 je vlada prenehala plačevati obresti narodnega posojila v srebru in v Benečijo razglasila prisilni tečaj za bankovce narodne banke. Vrednosti na borzah so hitro padale, srebrna ažiija je naraščala. Prim.: Pančur, V pričakovanju, str. 186-187.

²⁷⁷ Prim.: Friedrich Engel-Janosi, Einleitung, v: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff, Band V., 1. Teil, Wien 1977, str. IX-XXXII.

²⁷⁸ Prim. Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze, str. 255 isl.

mu dodeli moč državne ustavne postave, 2) da za Ogersko, Horvaško in Slavonsko in pa Erdeljsko o že pred dane bile deželne ustave, 3) danes podelijo vsem drugim deželam ustavo s to izjemo, da Dalmaciji dodeljena deželna ustava še ne more popolnoma veljavna biti, ker razmera med Dalmacijo in Horvaško-Slavonskim še ni do dobrega sklenjena, 4) za Štajersko, Koroško, Salcburško in Tiroljsko poprej oklicana deželna ustava se prekličie, 5) za lombardsko-beneško kraljestvo naj na enaki podlagi izdela državno ministrstvo ustavo; do tistega časa naj kongregacija ima pravico poslati zbornike v zbor; v 6. razdelku oklicujejo cesar slovesno zapopadek vseh ustavnih postav za ustavo cesarstva in obetajo, ne le sami se zvesto zvesto po nji ravnati, temuč nakladajo to dolžnost vsem svojim naslednikom, zagotavljajo, da jo hočejo s celo svojo močjo varovati vsakega napada, pa tudi na to gledati, da jo vsak spolnuje in se po nji ravná; 7) ta patent z vsemi ustavnimi postavami se ima shraniti na Dunaji v cesarskem arhivu, v arhivu vsake dežele pa še posebej ustava državnega zbora in njenega deželnega zbora.«²⁷⁹

Jedro februarske ustave²⁸⁰ je tvoril Temeljni zakon o državnem zastopstvu, ki je v 21 členih podajal strukturo in pristojnosti osrednjega (skupnega in ožjega) državnega zbora.²⁸¹ V skladu z njim sta avstrijski državni zbor (Reichsrat) sestavljali dve zbornici: gosposka in poslanska. Člani gosposke zbornice so bili »polnoletni cesarjeviči (princi), polnoletni glavarji tistih avstrijskih žlahtnikov, ki imajo velike grajšine, in katerim cesar dedno čast državnega zbornika podeli, véliki škofi (nadškofi) in škofi, ki so knezi. Še nekterim drugim posebno slovečim, za državo in cerkev, za vede in umetnije zasluženim možem si pa cesar prideržuje, čast državnega zbornika podeliti.« Poslansko zbornico je sestavljalo 343 voljenih poslancev, ki naj bi jih na Dunaj pošiljali deželni zbori posameznih dežel. »Zbornica poslancev bo štela 343 zbornikov in sicer tako-le: za Ogersko 85, za Česko 54, za Lombardo-Beneško 20, za Dalmacijo 5, za Horvaško in Slavonsko 9, za Galicijo in kar se k nji šteje 38, za Avstrijo pod Anižo 18, nad Anižo 10, za Salcburško 3, za Štajersko 13, za Koroško 5, za Kranjsko 6, za Bukovino 5, za Erdeljo 26, za Marsko 22, za Šlezijo 6, za Tirole 12, za Istro, Gorico, Gradiško, Terst in okolico njegovo 6. 3 Deželni zbor vsake dežele naravnost voli svoje poslance v državni zbor; kdor dobi čez polovico glasov v deželnem zboru, je za državnega poslanca izvoljen; pri tej volitvi je pa gledati na to, da po deželni postavi v deželni zbor določeno število poslancev posamnih okrajev, mest in skupščin jih pride v primeri v državni zbor.«²⁸²

Podobno kot oktobrska diploma je tudi februarska ustava ločevala med cis- in translajtanskimi deželami. To se je kazalo v razlikovanjem med skupnim državnim zborom in ožjim državnim zborom, ki naj bi ga sestavljali le poslanci (203) iz cislajtanskih dežel. »V oblast ali opravilstvo celega ali vkupnega državnega zbora spada: 1) vse, kar zadeva rekrutbo (rekrutirengo), 2) kar se tiče kovanega ali papirnatega dnarja, colne in kupčijske,

²⁷⁹ Novice, 6. 3. 1861.

²⁸⁰ Februarski patent (26. 2. 1861) je Temeljni zakon o državnem zastopstvu, deželne rede in deželne volilne rede, ki so jih razglasili, imenoval »ustava naše države«. Izraz »februarska ustava« je torej skupna oznaka za kompleks zakonov, ki so skupaj tvorili državno ustavo. Prim.: Rumpler, Eine Chance für Mitteleuropa, str. 376-379; Engel-Janosi, Einleitung, str. XII-XIII; prim. tudi Fellner, Das 'Februarpetent' von 1861, str. 555-556.

²⁸¹ Novice, 6. 3. 1861.

²⁸² Ibidem.

poštne, telegrafne in železnocestne zadeve, 3) dnarstveni stan države, to je, dohodke in stroške, posojila, prodajo ali zadolženje nepremakljivega državnega premoženja, povišanje obstoječih in vpeljanje novih davkov, davšin in dacov. Zraven tega celega ali vkupnega državnega zbora, v katerem se snidejo poslanci vseh avstrijskih dežel, je pa še drug ožji državni zbor, v kterega ne pridejo poslanci pod ogrsko krono združenih dežel, ampak le vsi drugi, ako gré za reči, ki le samo te dežele brez Ogerskega zadevajo.»²⁸³ Z razdelitvijo državnega zbora v ožjega in skupnega (razširjenega) je Schmerling na eni strani želel poudariti samostojnost ogrskih dežel pri njihovi notranji zakonodaji (s tem naj bi zadovoljil Ogrsko), na drugi strani pa presekat gordijski voz: z ožjim državnim zborom bi lahko v Cislajtaciji oblikovali centralno predstavniško telo, ki bi delovalo brez ozira na ogrske probleme in obravnavalo nujne finančne predloge. Z oblikovanjem ožjega državnega zbora je želel Schmerling nasproti Ogrski postaviti celoto cislajtanskih dežel in ne le posameznih dežel, kot je to predvidela oktobrska diploma.

S februarsko ustavo so se kompetence državnega zbora zopet povečale. Kompetence skupnega državnega zbora so bile v glavnem tiste, ki jih je v glavnem imel že razširjeni državni svet, torej gospodarske, finančne in vojaške zadeve. Bistvena razlika z razširjenim državnim svetom je obstajala v tem, da je imel skupni državni zbor pravico zakonske iniciative (§ 12). (V razširjenem državnem svetu so namreč lahko le razpravljali o zakonskih predlogih, ki jih je pripravila vlada). Cesar se je moral sprijazniti z odstopom nekaterih svojih pravic parlamentu. Po novem sistemu je moral upoštevati nasvete svojih ministrov, pri finančnih zadevah pa je bil dolžan spoštovati mnenje parlamenta.

Vlada je sicer imela pravico, da v času, ko parlament ne zaseda, sama izdaja potrebne zakone in odredbe (§ 13), toda svoje poteze je morala pred državnim zborom naknadno motivirati. S tem so bili vpeljani bistveni elementi parlamentarizma. Prvič po letu 1848 je bilo spet oblikovano predstavniško telo, ki si zasluži oznako parlament.

Poleg Temelnjega zakona o državnem zastopstvu je v prilogi februarskega patenta izšlo 16 deželnih redov in deželnozborskih volilnih redov za vse dežele Cislajtacije, razen za »državno neposredno mesto Trst«, kjer je bil v veljavi 12. aprila 1850 sprejeti mestni statut.²⁸⁴ (Tržaški mestni svet je hkrati opravljal funkcijo deželnega zbora). Schmerlingovi deželni redi in deželni volilni redi, ki so skupaj s Temelnjim zakonom o državnem zastopstvu tvorili »ustavo naše države«, so – tako po sestavi kot po pristojnostih – zelo spominjali na neuresničene deželne ustave iz let 1849/50, ki jih je pripravil Alexander Bach.²⁸⁵ Bili so klasična »zastopstva interesov« (veleposestnikov, meščanov in kmetov), ki pa so imela v državnem ustavnem organizmu na moč omejeno vlogo. Pristojni so bili le za deželne zadeve: za kmetijstvo, za vodstvo in nadzor nad javnimi zgradbami, ki so jih financirali iz deželnih sredstev, in za dobrodelne ustanove. »Deželne zadeve, ki spadajo v opravilstvo deželnega zbora, so: vse uravnave zastran deželnih reči, ki zadevajo kmetijstvo, deželne

²⁸³ Ibidem.

²⁸⁴ RGBl 20/1861. Priloga I: Temeljni zakon o državnem zastopu. Priloga II, a do p: Deželni redi in deželni volilni redi za posamezne cislajtanske deželne zbore.

²⁸⁵ Med obema sistemoma je obstajalo tudi več razlik, pri čemer so bila nekatera Bachova določila širša in celo bolj liberalna kot so bila Schmerlingova. V Bachovih deželnih ustavah so npr. predvideli direktne volitve poslancev tudi v kmečki kuriji. Poleg tega Bachov sistem ni poznal virilistov in poslancev trgovsko-obrtnih zbornic.

stavbe (zidanja), iz deželnega premoženja plačane milodarne naprave (bolnišnice, ubožnice itd., dohodki in stroški deželni, prevdank in rajtengo čez to, nakladanje davkov za deželne potrebe, posojila na rajtengo deželne lastnine, srenjske, cerkvene in šolske zadeve, vojaška priprava (foršpan), ukvartiranje soldatov in več drugih reči, ki zadevajo blagor in potrebsčine dežel, ktere bo še posebej vlada deželnim zboram izročila.«²⁸⁶

Poleg tega so lahko deželni zbori v okvirih zakonov, ki jih je sprejel državni zbor, razglašali tudi posebne deželne zakone, ki so se dotikali občinskih, šolskih in cerkvenih zadev ter zadev, ki so se dotikale nastanitve vojaštva. »Deželni zbor je dalje poklican posvetovati se in svete sprožiti o tem, ali so za celo cesarstvo oklicane postave tudi dostojne za deželo, in takega več. Deželni zbor skerbi za dobro gospodarstvo deželnega premoženja; zvoljo cesarskih davkov mu je izročeno čuti nad tem, ali so davki prav razdeljeni (razparteni), da se davki po predpisu izterjajo in cesarskim kasam izročijo; tudi ima pravico za deželne potrebe davek razpisati kot priklado k cesarskim davkom, toda ne več kot 10 gld. na 100; za višjo priklado ali celó novo priklado mora pa dobiti popred cesarsko dovoljenje. Deželni zbor voli poslance v državni zbor.«²⁸⁷

S februarsko ustavo so deželni zbori dobili bolj administrativne kot zakonodajne pristojnosti. Vseeno pa so bili – v primerjavi z njihovo v oktobrski diplomi predvideno sestavo – prava interesna zastopstva, ki so bila v okviru določenih lastnih kompetenc relativno neodvisna.

Državni minister Schmerling je s takšno ureditvijo poskušal narediti kompromis med težnjami monarha po absolutni oblasti ter federalizmom in centralizmom. Usmeritvena zakonodajna dejavnost za najpomembnejše zadeve naj bi bila pridržana državnemu zboru, izvedba in prilagoditev zakonov razmeram v posameznih deželah pa naj bi bila v pristojnosti deželnih zborov. Pri deželah krone Sv. Štefana je ta centralistični moment umanjkal, zato sta imela deželna zbora Sedmograške in Hrvaške-Slavonije enake kompetence kot ogrski deželni zbor. V svojih kompetencah sta bila – enako kot ogrski deželni zbor – omejena le preko kompetenc razširjenega državnega zbora.

²⁸⁶ Novice, 6. 3. 1861.

²⁸⁷ Ibidem.

VOLILNI SISTEM

Temeljni zakon o državnem zastopstvu je uvajal dvodomni parlament. Zgornji dom, gosposka zbornica, ni imela fiksno določenega števila članov, ob svojem prvem sklicu pa je (brez pripadnikov dinastije) štela 112 članov. Ob nadškofih in škofih (skupaj jih je bilo 18) je v gosposki zbornici sedelo 54 predstavnikov pomembnih plemiških rodbin (od tega 21 knežjih in 32 grofovskih), ki so zaradi velikosti svoje posesti dobile dedno članstvo v zbornici. Imeli so ga izključno »načelniki« glavnih linij plemiških rodbin, medtem ko so se morali pomembnejši predstavniki stranskih linij zadovoljiti z doživljenjskim članstvom. Slednjega je leta 1861 dobilo 40 oseb, večinoma plemičev. Brez plemiškega predikata pred imenom sta bila le 2 doživljenjska člana: sloviti pisatelj Franz Grillparzer in češki voditelj František Palacký.²⁸⁸

Sestava gosposke zbornice je temeljila na konservativnih temeljih po vzoru na angleški sistem, ki jih je zagovarjal Schmerlingov sodelavec pri izdelavi ustave Hans von Perthaler.²⁸⁹ Z vpeljavo dednega članstva v gosposki zbornici so tvorci ustave želeli pomiriti predstavnike visokega plemstva in pripraviti cesarja, da bo ustavo potrdil. Z imenovanjem uglednih predstavnikov znanosti in umetnosti pa so želeli zadovoljiti liberalce, ki so se bali, da bo gosposka zbornica izrazilo konservativno predstavninstvo. Schmerling, ki je – podobno kot pred njim Schwarzenberg – aristokraciji odrekal vsakršno sposobnost pri vodenju države, je vpeljavi dednega članstva v gosposki zbornici sprva nasprotoval, toda na koncu se je odločil za kompromis.²⁹⁰

343 člansko poslansko zbornico skupnega (razširjenega) oz. 203 člansko zbornico ožjega državnega zbora so (do leta 1873, ko so uvedli direktne državnozbornske volitve) sestavljali poslanci, ki so jih v državni zbor iz svoje srede »delegirali« posamezni deželni zbori.²⁹¹ V deželnih zborih so državnozbornske poslance volili iz plenuma po večinskem sistemu, toda pri tem so morali obvezno upoštevati razmerje med posameznimi kurijami in (v večjih deželah) v njihovem okviru tudi posamezna (nacionalna) območja.²⁹² Štajerski deželni zbor, ki je štel 63 poslancev, je npr. svojih 13 državnozbornskih poslancev izvolil po naslednjih kriterijih:

²⁸⁸ Podrobneje o gosposki zbornici: Gerald Stourzh, Die Mitgliedschaft auf Lebensdauer im österreichischen Herrenhaus 1861-1918, v: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 73, 1965, str. 63-117; Jože Maček, Dedni in dosmrtni člani ter cerkveni dostojanstveniki gosposke zbornice dunajskega državnega zbora (1861-1918) v povezavi s slovenskimi deželami, v: Kronika, 2007, št. 1, str. 41-54; Hye, Das politische System in der Habsburgermonarchie, str. 51.

²⁸⁹ Bila je nekakšna mešanica med pravo zbornico perov in od vlade odvisno zbornico notablov.

²⁹⁰ Prim.: Helmut Rumpler, Carl von Rokitsansky als Exponent des österreichischen Liberalismus, v: Carl Freiherr von Rokitsansky 1804-1878. Pathologe, Politiker, Philosoph, Gründer der Wiener Medizinischen Schule des 19. Jahrhunderts, Hgg. Helmut Rumpler, Helmut Denk, Wien-Köln-Weimar 2005, str. 167-168.

²⁹¹ Zaradi »federalističnih tendenc«, ki so se začele pojavljati v posameznih deželah (zlasti na Ogrskem) pred prvimi splošnimi deželnozbornskimi volitvami, so v volilnih redih predvideli tudi možnost direktnih nadomestnih volitev v državni zbor – seveda le v primeru, da bi ta ali oni deželni zbor zavrnil izvolitev državnozbornskih poslancev. Prim.: Hye, Das politische System in der Habsburgermonarchie, str. 52.

²⁹² Izjemo je tvorila Galicija, kjer so državnozbornske poslance volili iz plenuma, ne da bi upoštevali kurije. Omenjena izjema je bila na škodo Rutencev.

- izmed 3 virilistov in 12 poslancev veleposestva: 3 člani;
- izmed 6 poslancev trgovsko obrtnih zbornic: 1 člani;
- izmed 4 poslancev glavnega mesta Gradca: 1 člani;
- izmed 6 poslancev mest in trgov graškega okrožja (Srednja Štajerska): 1 člani;
- izmed 5 poslancev mest in trgov bruškega okrožja (Zgornja Štajerska): 1 člani;
- izmed 4 poslancev mest in trgov mariborskega okrožja (Spodnja Štajerska): 1 člani;
- izmed 9 poslancev kmečkih občin graškega okrožja: 2 člani;
- izmed 6 poslancev kmečkih občin bruškega okrožja: 1 člani;
- izmed 8 poslancev kmečkih občin mariborskega okrožja: 2 člani.

Zaradi takšnega načina volitev državnozbornih poslancev se je tudi v sestavi državnega zbora odražal sistem kurij. Na eni strani je bil državni zbor zastopstvo posameznih dežel, na drugi strani pa »zastopstvo interesov« različnih stanov: veleposestva, meščanstva (po premoženju in izobrazbi) in kmetov.²⁹³

Sestava ožjega državnega zbora po kurijah (1861)

Dežela	VIR+VEL	M+TOZ	K	Skupaj
Češka	15	20	19	54
Bukovina	2	1	2	5
Dalmacija	1	1	3	5
Galicija	13	7	18	38
Goriška	1	-	1	2
Istra	1	-	1	2
Koroška	1	2	2	5
Kranjska	1	2	3	6
Moravska	6	9	7	22
Sp. Avstrija	5	8	5	18
Zg. Avstrija	2	4	4	10
Salzburg	2	-	1	3
Šlezija	2	2	2	6
Štajerska	3	5	5	13
Tirolska	3	2	5	10
Trst	-	2	-	2
Vorarlberg	1	-	1	2
Skupaj	59	65	79	203

VIR + VEL – virilisti in veleposest; M + TOZ – mesto in trgovsko-obrtna zbornica; K – kmetje.

Sestava državnega zbora je bila podobna sestavi posameznih deželnih zborov, ti pa so bili – zaradi volilnega sistema – seveda za nekaj svetlobnih let oddaljeni od realnih socialnih in nacionalnih struktur. Tvorci ustave so se namreč zavestno odločili, da politični sistem utemeljijo na »posesti in izobrazbi« in so v deželnozbornih volilnih redih povsem

²⁹³ Brauneder, Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918, str. 154.

jasno favorizirali meščanstvo (po premoženju in izobrazbi) in veleposest. Šlo je za sicer tudi drugod po Evropi značilno razlikovanje med »citoyen actif« in »citoyen passif«, ki je ločilo enakost pred zakonom od politične enakopravnosti.²⁹⁴

ZNAČILNOSTI SCHMERLINGOVE VOLILNE GEOMETRIJE

Deželni zbori so bili izvoljeni na podlagi kurijalnega volilnega sistema, ki je v večini dežel poznal 4 kurije: veleposestniško, mestno, podeželsko in (ponekod) kurijo trgovsko obrtnih zbornic. Značilnost tega sistema »volilnih razredov« je bila ta, da so v vsaki kuriji za aktivno volilno pravico (imelo jo je le 7 % prebivalstva) veljali različni pogoji.

V veleposestniški kuriji, v Vorarlbergu je niso poznali, so imeli volilno pravico tisti veleposestniki, ki so plačevali določen znesek realnih davkov, tj. zemljiškega, hišno-najeminskega in hišno-razrednega davka.²⁹⁵ (Osební davki niso bili upoštevani). Načeloma naj bi znesek realnih davkov dosegal vsoto 100 gld (tako je bilo v naših deželah), toda v bogatejših deželah je znašal več (250 gld na Češkem, Moravskem in v Šleziji, 200 gld v Spodnji Avstriji), v revnejših pa – kot na Tirolskem – le 50 gld.²⁹⁶ V večini dežel je »veleposest« pomenila zemljiško posest, ki je bila vpisana v deželno desko.²⁹⁷ V deželah, kjer slednje niso poznali (Salzburg, Tirolska, Istra), je bila volilna pravica v veleposestniški kuriji vezana le na zemljiško posest in davčni cenzus.²⁹⁸ (Na Tirolskem je bil pogoj za volilno pravico v veleposestniški kuriji pripadnost plemstvu, saj se je kurija imenovala volilni razred »plemiške veleposesti«). Povsod jo je imelo izjemno nizko število »veleposestnikov«. Na Štajerskem, kjer je veleposestniška kurija štela 12 poslancev, se je število volilnih upravičencev gibalo med 158 (leta 1874) in 214 (leta 1894). Na Koroškem, kjer so v veleposestniški kuriji volili 10 poslancev, je bilo število volilnih upravičencev še nekoliko nižje – leta 1881 samo 90.

Aktivna volilna pravica v kmečki in mestni kuriji (1861) je bila vezana na občinsko volilno pravico, kar je pomenilo, da tisti, ki niso imeli občinske volilne pravice, niso mogli voliti v deželni zbor. Na podlagi provizoričnega občinskega zakona iz 17. marca 1849 (oz. na podlagi posebnih statutov deželnih glavnih in statutarnih mest) sta v mestni in kmečki kuriji obstajali dve vrsti deželnozborskih volilcev. Pravico voliti v deželni zbor so najprej

²⁹⁴ Karl Vocelka, *Das Wahlrecht und die Wahlreform der liberalen Periode*, v: Leopold Kammerhofer (Hg.), *Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879. Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus*, Wien 1992, str. 45.

²⁹⁵ V Dalmaciji pa se je veleposestniška kurija imenovala »volilni razred najvišjih obdavčencev« in je zajemala davkoplačevalce, ki so plačevali nad 100 gld (v okraju Kotor pa 50 gld) direktnih davkov.

²⁹⁶ Vasilij Melik, *Zusammensetzung und Wahlrecht der cisleithanischen Landtage*, v: *Die Habsburgermonarchie*, Band VII., *Verfassung und Parlamentarismus*, 2. Teil, Wien 2000, str. 1315.

²⁹⁷ Deželna deska: v 18. stol. uvedena zemljiška knjiga za plemiško posest.

²⁹⁸ Na Goriškem, kjer je bila volilna pravica v veleposestniški kuriji sprva vezana na v deželno desko vpisano veleposest, je kmalu prišlo do spremembe. Deželna deska na Goriškem je namreč obsegala tako malo oseb (veleposestnikov), da tega pogoja že pri prvih volitvah 1861 niso mogli povsem upoštevati: v volilno listo so vpisali vse tiste posestnike, ki so plačali več kot 100 gld realnih davkov od svoje posesti. Z deželnozborsko volilno reformo leta 1866 so to prakso tudi zakonsko uredili, leta 1874 pa so goriško deželno desko popolnoma ukinili. – Melik, *Zusammensetzung und Wahlrecht*, str. 1315; Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861-1918*, Ljubljana 1965, str. 42-43.

imeli vsi tisti avstrijski državljani, ki so imeli občinsko volilno pravico zaradi izobrazbe – ne glede na višino davka (inteligenci cenzus), s katerim so obogatili državno blagajno. Sem so spadali »občani« (Gemeindebürger),²⁹⁹ nato krajevni duhovniki, državni uradniki, častniki, osebe z akademsko izobrazbo in javni učitelji ter častni občani. (Dalmatinski deželni volilni red je to skupino razširil še na občinske uradnike, kapitane ladij itd.).³⁰⁰ Drugo skupino volilcev so tvorili davkoplačevalci, ki so plačali določeno vsoto (načeloma vsaj 10 gld) direktnih davkov.

V davčni skupini je bila deželnozborska volilna pravica drugačna za občine z dvema volilnima razredoma in drugačna za občine s tremi volilnimi razredi. V občinah s tremi volilnimi razredi so imeli leta 1861 deželnozborsko volilno pravico v kmečki kuriji volilci prvega in drugega občinskega volilnega razreda, v mestni kuriji pa prav tako volilci prvega in drugega volilnega razreda, poleg njih pa še tisti volilci tretjega volilnega razreda, ki so plačali več kot 10 gld davka.³⁰¹ V občinah z dvema volilnima razredoma sta imeli deželnozborsko volilno pravico v kmečki kakor tudi v mestni kuriji prvi dve tretjini vseh občinskih volilnih upravičencev, razvrščenih po višini direktnih davkov – tudi tisti, ki so plačali manj kot 10 gld davkov. Ker so tudi v manjših občinah s tremi volilnimi razredi v drugem volilnem razredu mnogi plačevali manj kot 10 gld direktnih davkov, je v bistvu šlo za pogojni davčni cenzus (10 gld).³⁰² Absolutni davčni cenzus so uvedli le v nekaterih večjih in bogatejših mestih. Na Dunaju, v Pragi in Brnu je znašal 20 gld, v Gradcu pa 15 gld. Uvedba zvišanega absolutnega cenzusa v večjih mestih je bila posledica »strahu« pred nižjimi družbenimi sloji, ki so bili v času revolucije 1848/49 nosilci radikalnih idej.

V kuriji trgovsko-obrtnih zbornic, leta 1850 ustanovljenih institucij za pospeševanje trgovine in obrti, so imeli volilno pravico le člani zbornic in njihovi namestniki. Zbornice, ki so šteje različno število članov (med 10 in 30), so volili trgovci, industrijalci in obrtniki ter lastniki rudnikov z območja zbornice. Volitve v zbornice so potekale tako, da je vsaka skupina in v vsaki skupini vsaka kategorija (kategorije so bile sestavljene po velikosti obratov oz. davčni obveznosti) volila določeno število članov zbornice in polovično število njihovih namestnikov. Z deželnimi volilnimi redi so zbornični člani in namestniki (po reorganizaciji zbornic leta 1868 pa le redni člani) dobili pravico do izvolitve določenega števila poslancev. Graška, leobenska in celovška zbornica so volile po tri poslance, ljubljanska, goriška in rovinjska (za Istro) po dva poslance. Tržaška zbornica je dobila pravico udeležbe na volitvah v mestni svet (ki je bil obenem tudi deželni zbor za tržaško ozemlje) šele z volilno reformo leta 1908.³⁰³

V vseh deželnih zborih so poznali tudi nevoljene člane – viriliste. To so bili predvsem rektorji univerz in visoki katoliški in pravoslavni (ne pa tudi evangeličanski) cerkveni dostojanstveniki. V štajerskem deželnem zboru so bili virilisti rektor graške univerze ter sekavski (graški) in lavantinski škof. V kranjskem deželnem zboru je bil to ljubljanski škof, v koroškem krški (celovški) škof, v goriškem goriški nadškof, v istrskem pa tržaško-koprski, poreško-puljski in krški škof. V Dalmaciji, kjer je že od nekdaj bilo izjemno

²⁹⁹ Po provizoričnem občinskem zakonu so bili to tisti, ki so živeli najmanj 4 leta v neki občini.

³⁰⁰ Melik, Zusammensetzung und Wahlrecht, str. 1320.

³⁰¹ Novice, 6. 3. 1861.

³⁰² Melik, Zusammensetzung und Wahlrecht, str. 1321.

³⁰³ Melik, Volitve, str. 50-51.

veliko število škofij (šest katoliških in 2 pravoslavni), sta dobila mesto virilista le katoliški nadškof in pravoslavni škof iz Zadra.³⁰⁴

Cilju vlade, da v deželne in posledično v državni zbor pridejo izobraženi, zmerno liberalno usmerjeni ljudje s poslušom za vladno politiko, je poleg davčnega in inteligenčnega cenzusa služila tudi razdelitev mandatov med posameznimi kurijami.

Sestava deželnih zborov po kurijah 1861

Dežela	VIR	VEL	TOZ	M	K	skupaj
Štajerska	3	12	6	19	23	63
Kranjska	1	10	2	8	16	37
Koroška	1	10	3	9	14	37
Goriška	1	6	2	5	8	22
Istra	3	5	2	8	12	30

VIR – virilisti; VEL – veleposest; TOZ – trgovsko-obrtna zbornica; M – mesto; K – kmetje.

Na nevoljene člane deželnih zborov, viriliste, je v deželnih zborih v povprečju odpadlo okoli 4 % mandatov. Na Štajerskem in Goriškem je bilo število virilistov nekoliko nad povprečjem (5 %), na Kranjskem in Koroškem pa nekoliko pod povprečjem (3 %). Od slovenskih dežel so imeli daleč največji delež (kar 10 % mandatov) virilisti v istrskem deželnem zboru.

Na poslance, ki so jih v deželne zборе pošiljale trgovsko-obrtno zbornice, je v povprečju odpadlo 6 % mandatov. Od slovenskih dežel so imele nadpovprečno zastopstvo v štajerskem (10 %), goriškem (9 %), koroškem (8 %) in istrskem (7 %) deželnem zboru, podpovprečno pa so bile zastopane na Kranjskem (5 %).

V vseh deželnih zborih je bila še posebej privilegirana veleposestniška kurija, ki ji je v povprečju pripadlo nekaj manj kot četrtnina mandatov. Od slovenskih dežel je bila veleposest podpovprečno zastopana le v istrskem (17 %) in štajerskem (19 %) deželnem zboru, medtem ko je bila za koroški, kranjski in goriški deželni zbor (s 27 % deležem) značilna nadpovprečna zastopnost veleposestniške kurije. Obstojeve veleposestniške kurije je deželnim zborom dajal na pol fevdalni značaj.

Poleg veleposestniške so deželni volilni redi dodatno favorizirali tudi mestno kurijo. Čeprav je v mestih in večjih trgih, ki so jih izločili iz kmečke okolice (kmečkih volilnih okrajev), v povprečju živelo le 20 % prebivalcev, je bilo število mandatov mestne kurije le za malenkost nižje kot v kmečki kuriji. Poslanci mest so v deželnih zborih v povprečju zasedali dobro četrtnino mest (26 %). Največ jih je bilo na Salzburškem (39 %), najmanj pa v Galiciji (13 %). Naše dežele so bile nekje vmes: v štajerskem deželnem zboru je na mestno kurijo odpadlo 30 % mandatov, v istrskem 27 %, v koroškem 24 %, v goriškem 23 % in v kranjskem 22 %.

Kmečki volilni okraji, v katerih je v povprečju živelo 80 % prebivalcev, so tvorili le dve petini (40 %) deželnozbornskih mandatov. Največ poslancev, izvoljenih v kmečki kuriji, je sedelo v vorarlberskem (70 %), najmanj pa v šlezijem deželnem zboru (29 %). Od

³⁰⁴ Melik, Zusammensetzung und Wahlrecht, str. 1314.

slovenskih dežel so bili nadpovprečno zastopani le v kranjskem deželnem zboru (43 %). V istrskem deželnem zboru so tvorili 40 %, v koroškem 38 %, v štajerskem 37 % in v goriškem 36 % mandatov.³⁰⁵

Na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem je prišlo na enega poslanca v kmečki kuriji štirikrat več prebivalcev kot v mestni kuriji. V omenjenih deželah je – glede na število prebivalstva – en mestni poslanec veljal za štiri kmečke. Nekoliko boljše je bilo to razmerje v Istri (en mestni poslanec na 1,5 poslanca kmečke kurije), kar je bila posledica obstoja številnih starih mestnih središč.

Favoriziranje mest nasproti podeželju se je kazalo tudi v volilnem postopku, ki je predvideval javne in ustne volitve. Medtem ko so volilni upravičenci v mestni kuriji volili poslance direktno, so jih v kmečki kuriji volili posredno, preko volilnih mož (v povprečju naj bi prišel en volilni mož na vsakih 500 prebivalcev), kar je omogočalo različne mahinacije in vplivanje na rezultat volitev.³⁰⁶

Na davčnem in inteligenčnem cenzusu utemeljeni kurijalni volilni sistem je povsem jasno favoriziral višje družbene sloje. V mnogonacionalni državi, z narodi na različni stopnji gospodarskega in kulturnega razvoja, je socialna krivičnost hkrati pomenila tudi nacionalno.³⁰⁷ V vseh nacionalno mešanih deželah je Schmerlingov volilni sistem povsem odkrito favoriziral »zgodovinske« (narode s popolno socialno strukturo) nasproti »nezgodovinskim« narodom (narodom brez višjih družbenih slojev).³⁰⁸ Največjo korist od volilnega sistema so imeli Nemci, ki so bili kot veleposestniki in meščani odlično zastopani tudi v tistih deželah, kjer so tvorili manjšino prebivalstva. Na Moravskem jih je bilo manj kot 30 % prebivalstva, v deželnem zboru pa so imeli nemški poslanci navadno večino. Na Tirolskem je bilo Italijanov 45 %, v deželnem zboru pa so Nemci običajno imeli dve tretjini poslancev. Na Štajerskem je bila tretjina prebivalstva Slovencev, v deželnem zboru pa so imeli največ 13 % mandatov, ker so vsi poslanci veleposestva, trgovsko-obrtnih zbornic in mest pripadali nemškim strankam. Na Kranjskem se je delež nemškega prebivalstva gibal okoli 5 %, v kranjskem deželnem zboru pa so imeli nemški poslanci – zaradi veleposestniške kurije – najmanj 28 % sedežev.³⁰⁹

Da so tvorci volilnega sistema zavestno favorizirali Nemce, je ob 25-letnici februarske ustave prostodušno priznal tudi eden izmed voditeljev nemških ustavovercev dr. Ernest Plener, ko je dejal: »Eno temeljnih načel februarske ustave je bilo, zagotoviti nemškemu

³⁰⁵ Melik, Volitve, str. 13.

³⁰⁶ Izvoljen je bil tisti kandidat, ki je dobil več kot polovico veljavnih glasov. Če nihče od kandidatov ni dobil večine, so volitve ponovili. Če tudi pri drugih volitvah nihče ni prejel večine veljavnih glasov, so izvedli ožje volitve, na katerih sta se »spopadla« le tista kandidata, ki sta na drugih volitvah dobila relativno največ glasov. Če je prišlo pri ožjih volitvah do enakega števila glasov, je odločil žreb. To se je npr. zgodilo pri volitvah v kmečkem volilnem okraju Volosko v Istri (septembra 1861). Prim.: Melik, *Zusammensetzung und Wahlrecht*, str. 1324.

³⁰⁷ Prim.: Lothar Höbelt, *Die Vertretung der Nationalitäten im Reichsrat*, v: *Österreichs Parlamentarismus. Werden und System*, Hg. von Herbert Schambeck, Berlin 1998, str. 185-222; Hantsch, *Die Nationalitätenfrage*, str. 52.

³⁰⁸ Prim.: Fran Zwitter (s sodelovanjem Jaroslava Šidaka in Vase Bogdanova), *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana, 1962, str. 32-33.

³⁰⁹ Leta 1877 je nemški stranki uspelo zmagati še v mestni kuriji in v kuriji trgovsko-obrtnih zbornic, s čimer so dosegli večino v deželnem zboru.

elementu položaj, ki ga zasluži za svoje zgodovinsko delo v tej državi. Prav to so v bistvu pomenile določbe o volilni pravici veleposestnikov in trgovskih zbornic.«³¹⁰ Na podoben način je kurijalni volilni sistem favoriziral tudi ostale »zgodovinske narode.« Na Goriškem, v Istri in Dalmaciji italijanske glasove proti slovenskim, hrvaškim in srbskim, v Galiciji pa poljske proti rutenskim (ukrajinskim). Rutenci, ki so predstavljali 40 % prebivalcev Galicije, v galicijskem deželnem zboru niso dosegli niti 10 % mandatov. V Istri, kjer so Hrvati in Slovenci tvorili skoraj dve tretjini prebivalstva, je Schmerlingova volilna geometrija italijanski stranki zagotavljala dvotretjinsko večino.³¹¹

Nesorazmerna nacionalna zastopanost v deželnih zborih je bila marsikje tudi posledica same sestave volilnih okrajev. Ker so se pri oblikovanju volilnih okrajev v kmečki kuriji naslonili na upravno razdelitev, ki jo je v letih 1849/50 vzpostavil notranji minister Alexander Bach (volilni okraji so bili sestavljeni iz enega ali več sosednjih sodnih okrajev – brez mest in trgov, ki so volila v mestni kuriji), je bila v kmečki kuriji v marsikateri deželi značilna neenakomerna zastopanost posameznih regij. Medtem ko je na Zgornjem Štajerskem, ki je imela najmanjša okrajna glavarstva, prišel v kmečki kuriji poslanec že na vsakih 28.000 prebivalcev, je na Spodnjem Štajerskem prišel na vsakih 46.000 prebivalcev. (Slovenski del dežele je bil torej prikrajšan za enega poslanca: namesto 8 bi jih moral imeti 9).³¹² Enako nesorazmerje je bilo opazno tudi na Češkem. V nemških volilnih okrajih je prišel 1 poslanec na 40.861 prebivalcev, v čeških pa na vsakih 53.204 poslancev.³¹³ Oblikovanje kmečkih volilnih okrajev z naslonitvijo na staro upravno ureditev iz let 1849/50 je imelo še posebej katastrofalne posledice za koroške Slovence. Čeprav so po uradnih ugotovitvah vlade sredi 19. stoletja tvorili tretjino koroškega prebivalstva, so lahko v kmečki kuriji dosegli maksimalno 2 od skupno 14 mandatov.³¹⁴

S pravo »birokratsko-statistično virtuoznostjo« pa so bili v nacionalno mešanih deželah prirejani volilni okraji v mestni kuriji. Na Češkem so bili oblikovani tako, da so dajali prevlado Nemcem, v Dalmaciji so favorizirali Italijane. Od slovenskih dežel so bili na Koroškem in (Spodnjem) Štajerskem sestavljeni tako, da Slovenci v njih niso imeli nobenih možnosti za zmago. Slovenska stran je bila še najbližje zmagi v celjskem mestnem volilnem okraju.

³¹⁰ Melik, Volitve, str. 7.

³¹¹ Ibidem.

³¹² Melik, Zusammensetzung und Wahlrecht, str. 1318.

³¹³ Ibidem.

³¹⁴ Melik, Zusammensetzung und Wahlrecht, str. 1319; Melik, Volitve, str. 92.

SCHMERLINGOV TEATER

Po občinskih volitvah, ki so bile v glavnem končane do začetka marca 1861, so v vseh deželah marca 1861 izvedli tudi prve splošne deželnozbornske volitve. Glavna naloga novoizvoljenih deželnih zborov, ki so večinoma začeli z delom 6. aprila 1861, je bila izvolitev deželnih odborov in državnozbornskih poslancev. Slednji so se morali pojaviti na Dunaju že 29. aprila 1861, ko je bila v začasnem lesenem poslopju avstrijskega parlamenta (postavili so ga po načrtih uradnega arhitekta gledališča Ferdinanda Fellnerja v bližini Votivne cerkve) napovedana konstitutivna seja poslanske zbornice.³¹⁵ Dne 1. maja 1861 je v Hofburgu sledila po strogem ceremonialu organizirana slovesna otvoritev državnega zbora s cesarjevim prestolnim govorom.³¹⁶ Dan kasneje je novi državni zbor začel z delom.

NAVIDEZNI PARLAMENT

Cesar, ki je v 17 minut trajajočem prestolnem govoru zagotavljal, da je monarhija s februarsko ustavo utemeljena na načelih nacionalne enakopravnosti, ravnotežju med avtonomijo dežel in potrebno enotnostjo države, enakosti državljanov pred zakoni in udeležbi ljudskih predstavnikov pri zakonodaji, je poslance pozval naj prispevajo k »srečni preuredbi vesoljnega cesarstva« in pokažejo celemu svetu, »da politične, narodne in cerkvene različnosti, ki so v okrožji avstrijskega cesarstva tako ozko skupaj zvezane, niso tolikšne overe pametnega porazumljenja, da bi se ne dale s posredstvom zvišane omike po prijazni spravi tako premagati, da bo za vse prav.«³¹⁷ Med nalogami, ki jih je cesar v prestolnem govoru »naložil« državnemu zboru, je bila potrditev zaključnega računa za leto 1860, izvedba davčne reforme, ureditev vprašanja odnosa med državo in nacionalno banko, zmanjšanje vojske, udejanjenje okrožne, okrajne in občinske avtonomije ter zlasti sprejem uravnoteženega proračuna.³¹⁸ »Moje ministrstvo Vam bo predložilo prevdarek državnih dohodkov in stroškov za prihodnje leto, iz kterega bote razvidili, da se vseskozi prizadeva doseči to, da bi se v rednem gospodarstvu stroški v ravnovago spravili z dohodki. – Ta cilj in konec, kateri se nikoli ni spred oči spustil, se vendar zavolj Vam dobro znanih okoljšin ni še mogel doseči. Al ker se ima samooskerbstvo (autonomija) dežel, okrožij, kantonov (okrajev) in občin (sosesk) kmali kmali vpeljati in stroški za armado zmanjšati,

³¹⁵ Rumpler, Eine Chance für Mitteleuropa, Band V., str. 379; Stefan Malfèr, Einleitung, v: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, 2. Teil, Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff, 2. zvezek, Wien 1981, str. IX.

³¹⁶ Dopolnilnik Novic je (8. 5. 1861) je začetek slovesnosti opisal takole: »Danes je bil slovesni začetek državnega zbora v prestolni dvorani cesarske palače. Ob 11. uri je presvetli cesar, pred njim vsi ministri (tudi ogerski dvorni kancelar Vay in pa grof Szécsen sta bila vmes), prišel v dvorano spremljan od nadvojvodov cesarjevičev in mnogih velikašev; slava-klici mu donijo od obeh strani že zbranih državnih svetovavcov; na dvornem tergu postavljeno kerdelo vojakov naznani prihod cesarjev s strelom, in v tem hipu začnejo po vseh cerkvah zvonovi zvoniti.«

³¹⁷ Novice, 8. 5. 1861.

³¹⁸ Kolmer, Parlament und Verfassung, I., str. 64-67; Novice, 8. 5. 1861.

ker pričakujemo, da pravilne mednarodne razmere se bojo sopet vernile, bojo po vsem tem se zmanjšali državni stroški in nasledek tega bo ravnovaga med stroški in dohodki državnega gospodarstva, ktere se nadjamo v ne predolgem času.«³¹⁹

Večina nalog, ki naj bi jih opravil državni zbor, je bila po ustavi v izključni pristojnosti skupnega (razširjenega) državnega zbora. Toda slovesni otvoritvi državnega zbora v Hofburgu je prisostvovalo komaj 162 (od skupaj 343) poslancev.³²⁰ Ob odsotnosti nekaterih poslancev s Tirolske in poslancev iz Galicije so na otvoritvi umanjali predstavniki Ogrske (85), Hrvaške-Slavonije (9), Sedmograške (26), Benečije (20) in Istre (2). Deželni zbori omenjenih dežel, ki so nasprotovali februarski ustavi, niso želeli izvoliti svojih predstavnikov (poslancev) v državni zbor. (Sedmograški deželni zbor se še ni sestal). »Tako državni zbor ni popolen kakor bi mogel biti... Kakor pa zbornica poslancov ni popolna, tako tudi zbornica gosposka ne, ker tudi iz téh dežel, ki se odtegujejo dosihmal državnemu zboru, niso izvoljeni državni svetovavci za gornjo zbornico.«³²¹

V ogrskem deželnem zboru, ki je začel zasedati že 2. aprila 1861, niso niti pomišljali, da bi poslali svoje predstavnike na zasedanje skupnega (razširjenega) državnega zbora na Dunaj.³²² O madžarski reakciji na cesarjev prestolni govor so Novice poročale takole: »Kakor magjarski časniki pripovedujejo, prestolni govor cesarjev v državnem zboru ni Ogrom nič po volji, ker nočejo nič vedeti od 'ene nerazdeljive države avstrijsanke', v katero ima spadati tudi Ogersko, ki v eno mer trdi svojo 'personal-union'«. ³²³ V adresi na cesarja, ki jo je pripravil voditelj liberalne opozicije, »modrec naroda« Ferenc Deák (13. maja 1861), so Dunaju očitali, da Ogrsko obravnava kot »avstrijsko provinco« in zavrnili možnost, da bi neka »tuja institucija«, tj. skupni državni zbor, razpravljala o ogrskih financah in notranji ureditvi Ogrske. Adresa je izhajala iz stališča, »da zveza med Ogrsko in Avstrijo nikoli ni bila 'resnična', temveč zgolj 'osebna', in so zatorej kot podlaga za spravo možni le Aprilski zakoni iz leta 1848.«³²⁴ Zahteve adrese po vzpostavitvi personalne unije, priključitvi Sedmograške in oblikovanju ogrske vlade, odgovorne ogrskemu deželnemu zboru, so bile za cesarja popolnoma nesprejemljive.³²⁵ Ker pa je ogrski deželni zbor vztrajal pri svojih zahtevah, ga je cesar 22. avgusta 1861 razpustil.³²⁶

Tudi v hrvaškem saboru, ki naj bi – v skladu s cesarjevim pismom banu Šokčeviću z dne 20. oktobra 1860 – predvsem definiral stališča Hrvaške-Slavonije glede bodoče državnopravne ureditve monarhije in njenega odnosa do ogrskega kraljestva,³²⁷ so kmalu prevladali zagovorniki sporazuma z Ogrsko. Potem ko se je ogrski deželni zbor odrekel zakonom iz leta 1848, ki so odpravljali hrvatsko državnost (s tem so Hrvaški priznali

³¹⁹ Novice, 8. 5. 1861.

³²⁰ Malfèr, Einleitung, str. XI.

³²¹ Novice, 8. 5. 1861.

³²² Kontler, Madžarska zgodovina, str. 219-220; Hye, Das politische System in der Habsburgermonarchie, str. 70.

³²³ Novice, 8. 5. 1861.

³²⁴ Kontler, Madžarska zgodovina, str. 220.

³²⁵ László Péter, Die Verfassungsentwicklung in Ungarn, v: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VII., 1. Teil, Wien 2000, str. 303-304; Hye, Das politische System in der Habsburgermonarchie, str. 71-73.

³²⁶ Malfèr, Einleitung, str. XXV-XXVIII; Péter, Die Verfassungsentwicklung in Ungarn, str. 305-307.

³²⁷ Dušan Kermavner, Opombe, v: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, III., Ljubljana 1955, str. 518-519.

poseben položaj v okviru Ogrske) in Hrvatom ponudil »prazen list«, na katerega naj napišejo svoje politične zahteve, je septembra 1861 hrvaški sabor – v skladu s hrvaškim zgodovinskim pravom – izrazil pripravljenost, da »glede na skupne koristi in potrebe stopi z ogrskim kraljestvom v tesnejšo državno zvezo« – seveda le v primeru, da bo Ogrska Hrvaški priznala »neodvisnost in samostojnost« in zahtevani teritorialni obseg (z Reko in Medjimurjem).³²⁸

Sedmograški deželni zbor v času otvoritve državnega zbora sploh še ni bil sklican. Sedmograški dvorni kancler Franz von Kemény, ki se je zavedal, da bi z volitvami na podlagi novega volilnega reda in vključitvijo Romunov Madžari izgubili večino v sedmograškem deželnem zboru, s sklicem ni hitel. Cesar ga je sklical šele 4. novembra 1861. Toda zaradi sedmograškega gubernija, ki je bojkotiral sklic, se je sedmograški deželni zbor sestel šele 15. julija 1863. Svojih 26 predstavnikov v državnem zboru je izvolil na seji 20. oktobra 1863.³²⁹

Toda ob otvoritvi državnega zbora niso umanjkali le predstavniki dežel krone Sv. Štefana. Medtem ko je bila odsotnost poslancev iz Galicije ob otvoritvi državnega zbora posledica »velikonočnih grških praznikov«, je imela odsotnost predstavnikov Benečije trajen značaj. Poleg beneške kongregacije, ki bi morala na Dunaj poslati 20 poslancev, je izvolitev državnozbornih poslancev zavrnil tudi istrski deželni zbor, v katerem so imeli Italijani absolutno večino.³³⁰ Na tretji seji deželnega zbora 10. aprila 1861 je – na predlog poslanca Nazaria Stradija – kar 20 od 29 prisotnih članov deželnega zbora na glasovalni listič zapisalo: »Nessuno« (nihče). Ker je glasovanje na šesti, zadnji seji (16. aprila 1861) prineslo enak rezultat, je deželni glavar zasedanje deželnega zbora odgodil, s patentom 14. julija 1861 pa ga je cesar razpustil.³³¹ Konec avgusta in na začetku septembra 1861 so v Istri izvedli nove deželnozbornske volitve. Pod pritiskom avstrijske vlade so v istrski deželni zbor prišli bolj »proavstrijsko usmerjeni« poslanci, v glavnem iz vrst državnih uradnikov. Če je prvi istrski deželni zbor v italijanski historiografiji nosil naziv »Dieta del Nessuno«, so drugega poimenovali »Dieta dei pretori«, torej kot zbor nosilcev političnih in sodnih funkcij (okrajnih glavarjev in sodnikov). Novi istrski deželni zbor je 26. septembra 1861 iz svoje srede brez problemov izvolil dva istrska državna poslanca. To sta bila baron Burger (leta 1862 je postal minister za mornarico) in škof Juraj Dobrila.³³²

³²⁸ Ibidem; Malfèr, Einleitung, str. XXIV-XXV; Hye, Das politische System in der Habsburgermonarchie, str. 83-84.

³²⁹ Malfèr, Einleitung, str. XXIII-XXIV; Hye, Das politische System in der Habsburgermonarchie, str. 78-79.

³³⁰ Od skupaj 27 izvoljenih poslancev jih je bilo 25 italijanskih. Poleg njih sta bila sta izvoljena Slovenec Jože Samsa (v kmečki kuriji sodnih okrajev Voloska in Podgrad) ter Hrvat Franjo Feretić (v kmečki kuriji kvarnerskih otokov); Samsa je po volitvah odstopil in na nadomestnih volitvah 13. 4. 1861 je bil na njegovo mesto izvoljen župnik iz Moščenic Mate Jurinac.

³³¹ Podrobneje o tem: Giovanni Quarantotti, Storia della Dieta di Nessuno, v: Atti e Memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria 48, 1936, str. 11-209.

³³² Krahwinkler, Die Landtage von Görz-Gradisca und Istrien.

SESTAVA DRŽAVNEGA ZBORA

Zaradi odsotnosti poslancev iz dežel krone Sv. Štefana in dvajsetih predstavnikov Benečije je – po prihodu poslancev s Tirolske, iz Galicije in obeh poslancev iz Istre – v delu državnega zbora sodelovalo le 203 namesto 223 poslancev.³³³ Slednji so predstavljali več kot 18 milijonov prebivalcev cisalajtanskih dežel, pri čemer so bile posamezne dežele – glede na število prebivalcev – precej neenakomerno zastopane. Medtem ko je v Galiciji in v Istri en poslanec predstavljal okoli 120.000 prebivalcev, jih je na Koroškem okoli 66.000, v Salzburgu, Trstu in Vorarlbergu pa celo okoli 50.000 prebivalcev. V ostalih deželah je poslanec prišel na 70.000 do 90.000 prebivalcev.³³⁴ Vojna krajina (z 1.091.071 prebivalci) na zahtevo cesarja ni bila vključena v ustavno zgradbo, saj ni bila zastopana v hrvaškem saboru.³³⁵

Število državnozbornskih poslancev po deželah

Dežela	Št. prebivalcev	Št. mandatov	Preb. na poslanca
Sp. Avstrija	1.726.991	18	95.944
Zg. Avstrija	711.852	10	71.185
Salzburg	146.462	3	48.821
Štajerska	1.073.355	13	82.566
Koroška	337.843	5	67.569
Kranjska	462.508	6	77.085
Primorska	546.171	6	91.029
Tirolska/Vorarlberg	863.508	12	71.959
Češka	4.944.186	54	91.559
Moravska	1.947.711	22	88.532
Šlezija	470.730	6	78.455
Galicija	4.882.311	38	128.482
Bukovina	485.477	5	97.096
Dalmacija	430.300	5	86.060
Lombardija-Benečija	2.528.385	20	126.419
Ogrska	10.340.331	85	121.651
Hrvaška-Slavonija	923.578	9	102.620
Sedmograška	1.015.560	26	77.522

Več kot polovica prisotnih poslancev (119 ali 60 %) je bila nemške narodnosti. Na slovanske poslance je odpadlo 34 % mandatov. Najbolje so bili v državnem zboru zastopani Poljaki in Čehi, medtem ko so imeli ostali Slovani bistveno slabša zastopstva. V državnem zboru je bilo 26 poljskih, 26 čeških in 13 rutenskih poslancev, pa 8 italijanskih,

³³³ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 629.

³³⁴ Vasilij Melik, Wahlen im alten Österreich. Am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung, Wien-Köln-Weimar 1997, str. 22.

³³⁵ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 630.

4 romunski in 3 slovenski poslanci (Lovro Toman iz Kranjske ter Anton Černe in Anton Gorjup iz Goriške-Gradiške). Dalmacijo je zastopal Srb Stevan Ljubiša iz Kotora. Seveda pa velja poudariti, da se nacionalne pripadnosti vseh poslancev ne da ugotoviti. Predvsem plemstvo, zlasti češko, je vztrajalo na svojih nadnacionalnih pozicijah.³³⁶

Zaradi volilnega sistema so bile v državnem zboru najbolj zastopane alpske dežele. Iz njih je prišla približno petina poslancev. Med njimi sta imela nekoliko slabše zastopstvo le Trst in Spodnja Avstrija, ki je v Schmerlingovi volilni geometriji med vsemi nemškimi deželami potegnila najkrajši konec. Nekoliko slabše so bile zastopane sudetske dežele, najslabše pa dežele, ki niso bile del Nemške zveze (Galicija, Bukovina, Benečija). V državnem zboru so skupaj imele približno četrtno poslancev, čeprav je na njihovem območju živela tretjina prebivalstva Cislajtanije.³³⁷

Za razliko od državnega zbora iz časa revolucije 1848/49 je imel Schmerlingov parlament bolj elitni značaj. Zaradi volilnega sistema, utemeljenega na davčnem in inteligenčnem cenzusu, delavci in kmetje v državnem zboru skorajda niso bili zastopani. (Tudi v kmečki kuriji izvoljeni poslanci v večini primerov niso bili kmetje). Tretjina poslancev je imela univerzitetno izobrazbo, naslednja tretjina je pred imenom nosila plemiške predikate. Kar 10 % poslancev je pripadalo visokemu plemstvu. Najpomembnejša skupina so bili veleposestniki, ki so tvorili 29 % poslancev. Druga največja skupina v državnem zboru so bili uradniki, ki so zasedali 18 % poslanskih mest. Več kot polovica jih je zasedala visoke uradniške položaje.³³⁸ Tudi odvetniki in notarji, ki so imeli 18 % mandatov, so bili v državnem zboru nadpovprečno zastopani. Če k skupini uradnikov in juristov (notarjev in odvetnikov) prištejemo še univerzitetne profesorje (5 %), zdravnike (2 %), visoke uradnike (5 %) in predstavnike industrije in trgovine (13 %, od tega 9 % industrije in 4 % trgovine), ugotovimo, da je bilo v državnem zboru več kot 50 % poslancev iz vrst meščanstva. Med ostalimi skupinami je bila v državnem zboru relativno dobro zastopana visoka duhovščina (5 %) iz vrst virilistov.³³⁹

Omenjene »stanovske« skupine pa po svojih političnih in družbenih predstavah nikakor niso bile monolitne. Predstavniki visoke »črno-žolte« birokracije so bili po svojih nazorih bliže visokemu plemstvu kot radikalnejšim nemškim liberalcem. Toda med njimi so prevladovali zmerno liberalno usmerjeni poslanci, ki so podpirali centralistično usmerjeno politiko »državnega ministra« Antona von Schmerlinga.³⁴⁰

PARLAMENTARNE STRANKE

Poslanci prvega državnega zbora nove ustavne dobe so se v parlamentarne klopi posedli tako, da se je tradicionalni običaj izbire sedežev po sorodnosti političnih nazorov

³³⁶ Vasilij Melik, O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja, v: Melik, Slovenci 1848-1918, str. 227; Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 631.

³³⁷ Ibidem.

³³⁸ Ibidem.

³³⁹ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 632.

³⁴⁰ Ibidem.

mešal z izbiro po deželni pripadnosti.³⁴¹ Na desnici so sedeli poljski poslanci iz Galicije ter češki poslanci iz Češke in Moravske. Med slednjimi je sedel tudi srbski poslanec iz Dalmacije (Kotora) Stevan Ljubiša. V centru so prevladovali nemški liberalni poslanci iz čeških dežel, poleg njih pa so sedeli rutenski poslanci s škofom Litvinovičem na čelu, Romuni, oba italijanska predstavnika Trsta, štirje klerikalni predstavniki s Tirolske (dva nemška in dva italijanska) ter slovenska poslanca iz Goriške Anton Černe in Anton Gorjup. Na levisi so prevladovali nemški liberalni poslanci iz čeških in nemških dežel (večino poslancev skrajne levice so tvorili poslanci iz Štajerske), med njimi pa so sedeli tudi vsi štirje italijanski poslanci iz Dalmacije. Na desnem krilu levice so sedeli tudi kranjski poslanci Toman, Brolih, Derbič, Kromer, Dežman in Wurzbach.³⁴²

Podobno kot leta 1848 tudi po obnovi ustavnega življenja oznake levice, desnica in center v avstrijskem državnem zboru niso imele enakega pomena kot v drugih evropskih parlamentih. Grazer Tagespost je 10. julija 1861 upravičeno zapisal: »Naša levice ni levice in naša sredina ni center. Če bi se naši poslanci morali posesti po običajnih strankarskih razredih, potem bi prišli Čehi in Poljaki na skrajno levice, v levem centru bi sedeli nemški avtonomisti, v centru unionisti in na desnici velikoavstrijci. Toda tudi takšen aranžma ne bi bil dovolj. Pri nas je treba upoštevati dva faktorja: narodnost in liberalnost. Račun je torej bolj kompliciran kot tam, kjer imajo opravka le z enim faktorjem.«

Državni zbor se je že na začetku razcepil v dva velika tabora, ki sta imela različne poglede na pristojnosti skupnega oz. ožjega državnega zbora ter posameznih deželnih zborov. Levice in center sta se – v skladu s februarско ustavo – zavzemala za čim večjo moč in pristojnost centralnega parlamenta in centralne oblasti, desnica pa v skladu z oktobrsko diplomom za čim večjo avtonomijo dežel kot zgodovinsko-političnih individualitet.³⁴³

Med večjimi skupinami na levi strani in sredini državnega zbora, ki so sprva načeloma podpirale politiko vlade, so se kmalu oblikovale tri večje »politične grupacije« (klubi), ki so se med seboj razlikovale tudi po programu: Unionisti, Velikoavstrijci in (nemški) Avtonomisti.³⁴⁴

Najmočnejša »stranka« v državnem zboru so bili Unionisti (sprva so šteli okoli 60 članov),³⁴⁵ ki so – s sklicevanjem na oktobrsko diplomom in februarški patent – zavračali vsakršen »deželni separatizem« in zahtevali v februarškem patentu predvideno državno-pravno integracijo Ogrske. Pripadali so jim predvsem poslanci iz vrst meščanstva po izobrazbi, nekateri predstavniki veleposesti (pretežno iz Češke), ki so bili po nacionalni pripadnosti v veliki večini Nemci, rutenski poslanci s škofom Litvinovičem na čelu (12), oba italijanska predstavnika Trsta, a tudi slovenska predstavnika z Goriške (Černe in Gorjup). Nesporni voditelj unionistične frakcije je bil poslanec dr. Eduard Herbst.³⁴⁶

³⁴¹ Melik, O nekaterih vprašanjih, str. 228.

³⁴² Melik, O nekaterih vprašanjih, str. 227-228.

³⁴³ Melik, O nekaterih vprašanjih, str. 228; Malfèr, Einleitung, str. XVIII-XX; Kolmer, Parlament und Verfassung, I., str. 84, 92, 102.

³⁴⁴ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 632; Kolmer, Parlament und Verfassung, I., str. 67-70; Lothar Höbelt, Parteien und Fraktionen im Cisleithanischen Reichsrat, v: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VII., 1. Teil, Wien 2000, str. 900-901.

³⁴⁵ Ime so dobili po kavarni Union, v kateri so se zbirali.

³⁴⁶ Prim. Hans Hartmeyer, Die führende Abgeordneten des Liberalismus in Österreich 1861-1879, rkp. dis., Wien 1949, str. 18-19; Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 901-902.

Druga najmočnejša »stranka« levice (z okoli 30 člani) so bili Velikoavstrijci. Ti so za razliko od Unionistov priznavali izključno centralistično naravnani sistem februarske ustave, njihovi vidnejši predstavniki (Carl Giskra, Eugen Mühlfeld in Anton Doblhoff) pa so se ob centralizmu zavzemali tudi za čim širšo občinsko samoupravo, uzakonitev odgovornosti ministrov državnemu zboru, uvedbo poslanske imunitete, uresničitev polne enakosti državljanov, narodov in verskih skupnosti (zato so zahtevali ukinitve konkordata) ter zagotovitev vseh temeljnih pravic človeka in državljana.³⁴⁷ Med njimi so sedeli nemški poslanci s Koroške in Kranjske s Karlom Deschmannom na čelu.

Tretja, najšibkejša in najbolj ohlapna skupina v okviru liberalne »ustavne« stranke so bili Avtonomisti (klub je na začetku štel 17 poslancev), ki so jim pripadali predvsem poslanci iz alpskih dežel, zlasti s Štajerske. Njihov nesporni voditelj je bil štajerski poslanec Moritz von Kaiserfeld. Za razliko od Unionistov in Velikoavstrijcev so Avtonomisti zagovarjali nujnost sklenitve sporazuma z Ogrsko in si prizadevali za dosledno vzpostavitve stopenjsko zasnovane občinske samouprave, v okviru katere naj bi se uresničevale vse pravice in svoboščine državljanov.³⁴⁸

V vseh treh »skupinah« t. i. »ustavne stranke« (v rabi sta bili tudi oznaki »levica« ali »nemška liberalna stranka«) so prevladovali nemški poslanci. Njim nasproti je v državnem zboru sedela skupina pretežno slovanskih federalistov, imenovana tudi »desnica«, ki je štela okoli 70 članov. Njeno jedro so tvorili češki poslanci iz Češke in Moravske (26), poljski poslanci iz Galicije (25) ter (nemški) klerikalci, ki so zavračali centralistično zasnovani sistem februarske ustave in zagovarjali priznanje zgodovinskih pravic kraljestev in dežel na podlagi pragmatične sankcije in oktobrske diplome. (S to skupino so navadno glasovali slovenski poslanec Lovro Toman, romunski poslanec baron Alexander Petrinò in srbski poslanec Stevan Ljubiša iz Dalmacije). V skladu s tem naj bi bila glavna naloga državnega zbora varovanje interesov dežel (in narodov), ki naj bi dobile najširšo avtonomijo in enak položaj v odnosu do centra. Zato so federalisti odločno nasprotovali ustavnopravnemu favoriziranju dežel krone Sv. Štefana.³⁴⁹

Od vseh skupin federalistične opozicije so bili najbolje organizirani Poljaki iz Galicije, ki so se – enako kot njihovi sonarodnjaki v pruskem deželnem zboru – povezali v Poljski klub (Koło Polskie).³⁵⁰ Delo kluba je usklajeval tričlanski izvršni odbor s Kazimierom Grocholskim na čelu. Zaradi njegovega vztrajanja na samostojni poljski politiki, je klub zavrnil pobudo Čehov, naj skupaj oblikujejo širši klub federalistično-konservativne »desnice«.³⁵¹

Čeprav je bila strankarska struktura jasnejša kot leta 1848/49, tudi sedaj ne moremo govoriti o strankah (klubih) v pravem pomenu besede. V bistvu je šlo za bolj ali manj tesne povezave poslancev s podobnimi interesi, ki pa jih vendarle ni vezala strankarska (klubska) disciplina. Delno izjemo je tvoril Poljski klub, katerega člani so se morali držati v statutu kluba zapisanega določila: »Temelj poslanskega kroga (Koło Posłow) je solidar-

³⁴⁷ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 632-633.

³⁴⁸ Hartmeyer, Die führende Abgeordneten des Liberalismus in Österreich, str. 19-20.

³⁴⁹ Ibidem.

³⁵⁰ Harald Binder, Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik, Wien 2005, str. 321-322.

³⁵¹ Binder, Galizien in Wien, str. 326.

nost njegovih članov, kjerkoli nastopajo v funkciji poslancev...³⁵² Kako težko se je bilo opredeliti za eno ali drugo skupino, kaže primer Italijanov. Italijanski poslanci, ki so s federalistično desnico delili zahtevo po čim širši avtonomiji dežel (od deželnih zborov so pričakovali zavarovanje svojih nacionalnih interesov), so zaradi svoje pretežne liberalne usmerjenosti v glavnem glasovali s centralistično levico – čeprav od nje niso mogli pričakovati podpore za svoje nacionalne zahteve.³⁵³ Podobno je bilo s tremi slovenskimi poslanci. Medtem ko je nedvomno liberalno usmerjeni Lovro Toman trdno stal v vrstah »federalistične desnice«, sta Černe in Gorjup velikokrat glasovala z »levico«.

Kmalu po začetku druge sesije (od 17. junija 1863 do 15. februarja 1864) je prišlo do sprememb v strukturi parlamentarnih klubov. Na začetku julija so 1863 se je del Velikoavstrijcev in Unionistov povezal v Klub levice, medtem ko so preostali poslanci obeh strank oblikovali Klub centra, ki je brezpogojno podpiral vlado.³⁵⁴ Tudi dvaindvajset poslancev iz iz Sedmograške, ki so se pojavili na Dunaju oktobra 1863, je ves čas podpiralo vlado.³⁵⁵ Skrajno levico so še vedno predstavljali štajerski Avtonomisti (21), medtem ko so – zaradi češke abstinence oslABLjeno – federalistično desnico sestavljali poljski poslanci iz Galicije, preostali slovanski federalisti ter nemški klerikalci iz Štajerske in Tirolske.³⁵⁶

V tretji sesiji (12. novembra 1864 do 27. julija 1865) je federalistična opozicija dobila nov udarec, saj se – zaradi vpeljave izjemnih razmer po poljski vstaji – na Dunaju niso pojavili poslanci iz Galicije. V državnem zboru so tako sedeli skorajda samo še nemški liberalci, ki so postajali vedno bolj kritični do vlade. Zato se je v teku tretje sesije bistveno spremenilo številčno razmerje med posameznimi klubi. Provladni Klub centra, ki je bil ob začetku tretje sesije najštevilnejši, je v teku sesije zapustilo precejšnje število poslancev; prestopili so bodisi v Klub levice bodisi med Avtonomiste. Z levico so glasovali tudi sedmograški poslanci, ki so v drugi sesiji podpirali vlado.

KOMPETENČNO VPRAŠANJE

Državni zbor, v katerem so predstavljali Nemci 60 % poslancev, se je že v adresni debati razcepil glede kompetenčnega vprašanja, torej vprašanja o pristojnosti (skupnega in ožjega) državnega zbora ter posameznih deželnih zborov.³⁵⁷ Potem ko je državni minister Schmerling v odgovoru na interpelacijo poljskega poslanca Smolke državni zbor razglasil za ožjega (5. junija 1861), so poslanci federalistične desnice pri razpravi o vsakem zakonu načenjali vprašanje njegovih kompetenc. Zlasti češki poslanci so – sklicujoč se na državno pravo – v razpravah o posameznih zakonih venomer opozarjali, da bi o njih morali sklepati posamezni deželni zbori. Enako stališče so zagovarjali poljski poslanci iz Galicije. Eden izmed njihovih voditeljev Smolka je že na seji 19. junija 1861 dejal: »Nam,

³⁵² Binder, Galizien in Wien, str. 323. Če se kdo izmed poslancev ni strinjal s sklepom kluba glede odnosa do tega ali onega zakonskega predloga, se je lahko vzdržal glasovanja.

³⁵³ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 634.

³⁵⁴ Kolmer, Parlament und Verfassung, I., str. 141; Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 903.

³⁵⁵ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 903.

³⁵⁶ Kolmer, Parlament und Verfassung, I., str. 142.

³⁵⁷ Malfèr, Einleitung, str. XVIII-XX.

gospoda moja, posebno z ozirom na čisto poseben položaj naše dežele, se zdi svoboda, se zdi enakopravnost narodnosti utelešena v deželni avtonomiji, utelešena v avtonomiji dežel, kakor so zamišljene kot zgodovinsko-politične individualnosti.«³⁵⁸

Na seji 11. junija 1861 je češki poslanec Rieger predlagal, naj cesar odgodi zasedanje »ožjega« državnega zbora in nemudoma skliče deželne zборе. Češki voditelj Palacký pa je 27. avgusta 1861 dejal: »Centralizem je isto kot germanizacija.«³⁵⁹ Centralistično usmerjeni poslanci nemške levice so federalistom odgovarjali, češ da mora imeti celota prednost pred posameznimi deli (kot je na seji 18. julija 1861 poudaril ptujski poslanec vitez Wasser) in da je »duša zgodovinskega prava zgolj egoizem« (Eugen von Mühlfeld).³⁶⁰

Kompetenčno vprašanje se je do skrajnosti zaostri ob obravnavi nujno potrebnih finančnih zakonov (proračuna), ko je zaradi perečega finančnega položaja (3 milijarde goldinarjev težak državni dolg, nestabilna valuta) vlada 17. decembra 1861 ožji državni zbor pozvala, naj čimprej sprejme proračun za leto 1862 in nekatere druge nujno potrebne finančne zakone, s čimer mu je dodelila kompetence razširjenega državnega zbora.³⁶¹ Medtem ko je nemška liberalna večina vladni predlog sprejela z navdušenjem, se je federalistična manjšina temu uprla. Češki in poljski poslanci se razprave o vladnem predlogu proračuna za upravno leto 1862 v plenumu (začela se je 6. maja 1862) niso želeli udeležiti in so zapustili državni zbor. Tako je bil proračun za leto 1862 v poslanski zbornici 30. oktobra 1862 sprejet le z glasovi nemških ustavovercev. Enako je bilo ob sprejemanju proračuna za leto 1863 in nekaterih drugih finančnih zakonov, kot npr. zakona o narodni banki, ki je zagotavljal neodvisnost narodne banke.³⁶²

Češki poslanci, ki so na neupoštevanje argumentov federalistov v kompetenčnem vprašanju sprva odgovorili z začasno abstinenco (pri obravnavi finančnih zakonov), so se pred začetkom druge sesije (trajala je od 17. junija 1863 do 15. februarja 1864) odločili za trajno abstinenco. Enajst poslancev z Riegerjem na čelu je svojo odločitev obrazložilo v posebni spomenici, datirani 17. junija 1863, abstinenci pa se je pridružilo še nadaljnjih pet poslancev, ki se pod spomenico niso podpisali. Tako so se na začetku druge sesije na Dunaju pojavili le štirje češki poslanci s Češke in štirje češki poslanci z Moravske.

Abstinenca čeških poslancev, ki so jo takoj pozdravili češki konservativci v gosposki zbornici (grof Leo Thun), je za vlado pomenila hud udarec, ki ga je nekoliko omilili prihod dvaindvajsetih romunskih in saških poslancev s Sedmograške (sedmograški deželni zbor jih je izvolil na seji 20. oktobra 1863).³⁶³ Njihov prihod, ki je pomenil velik udarec Ogrski, je vzbudil upanje, da je fronta proti februarški ustavi razbita in da bo mogoče uresničiti februarško ustavo.³⁶⁴ Toda kmalu je tok dogodkov krenil v nasprotno smer. Razširjeni državni zbor je bil fikcija in tudi ožji je bil vse prej kot kompleten. Ko so 12. maja 1864 v češkem deželnem zboru izvedli nadomestne volitve državnozbornih poslan-

³⁵⁸ Melik, O nekaterih vprašanjih, str. 229.

³⁵⁹ Ibidem.

³⁶⁰ Kolmer, Parlament und Verfassung, I., str. 92-93.

³⁶¹ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 640.

³⁶² Pančur, V pričakovanju, str. 196-197.

³⁶³ Na Dunaju se je pojavilo tudi osem članov gosposke zbornice.

³⁶⁴ Gottsmann, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, str. 656-657.

cev, se tudi novoizvoljeni poslanci niso želeli odpraviti na Dunaj.³⁶⁵ Pred začetkom tretje sesije novembra 1864 so se za abstinenco odločili tudi štirje češki poslanci z Moravske. »Umanjkalo« pa je tudi vseh 38 poslancev iz Galicije, saj je tam vlada – po poljski vstaji leta 1863 – razglasila izredne razmere (1864). Državni zbor je vse bolj postajal nekakšno »strankarsko zborovanje nemških liberalcev«,³⁶⁶ ki so se ob spoznanju, da Schmerlingu ne gre za uveljavitev pravega konstitucionalizma in parlamentarne demokracije, spremenili v ostre kritike vlade. Od začetka tretje sesije so se nasprotja med državnim zborom in vlado vedno bolj zaostrovala.

VLADA IN DRŽAVNI ZBOR

Eden izmed glavnih razlogov zaostrovanja je bilo nerešeno ogrsko vprašanje. Že v adresni debati na začetku decembra 1864 so nekateri liberalni poslanci (Mühlfeld) cesarja pozivali, naj končno skliče ogrski in hrvaško-slavonski deželni zbor in na ta način vzpostavi ustavno stanje v celotni državi.³⁶⁷ (Štajerski) avtonomisti s Kaiserfeldom na čelu so vedno glasneje podpirali prizadevanja Ogrske po državnopравни samostojnosti znotraj skupne države. Toda Schmerling ni želel popuščati. Na sklic ogrskega deželnega zbora in hrvaškega sabora bi pristal le, če bi Madžari in Hrvati najprej priznali februarško ustavo, kar je bilo za oboje povsem nesprejemljivo.

Zahteve po čimprejšnji rešitvi ogrskega vprašanja so bile upravičene zaradi slabšanja zunanjepolitičnega položaja monarhije. Italijansko kraljestvo se ni odpovedalo svojemu cilju, da raztegne svojo oblast na Benečijo. Septembra 1862 imenovani pruski ministrski predsednik Otto von Bismarck pa ni skrival ambicij, da nemško vprašanje reši »z železom in krvjo«.

V Avstrijski diplomaciji si sprva niso bili na jasnem, kako odgovoriti na Bismarckovo načrtno politiko izrinjanja Avstrije iz Nemške zveze. Za razliko od Schmerlinga, ki je menil, da se mora Avstrija sprijazniti s konfrontacijo s Prusijo, če noče izgubiti prevlade v Nemčiji, so po neuspešnem kongresu nemških knezov v Frankfurtu avgusta 1863 v avstrijski zunanji politiki povsem prevladali zagovorniki sporazuma s Prusi.³⁶⁸ Toda zavezniška pogodba med Avstrijo in Prusijo (16. januarja 1864), skupno vkorakanje avstrijske in pruske vojske v vojvodini Schleswig in Holstein (1. februarja 1864)³⁶⁹ in razdelitev »plena« z gasteinsko pogodbo (14. avgusta 1864) – z njo je Avstrija dobila Holstein (razen

³⁶⁵ Ibidem.

³⁶⁶ Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 380.

³⁶⁷ Gottsmann, *Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865*, str. 658.

³⁶⁸ Na kongresu nemških knezov v Frankfurtu je Franc Jožef predstavil reformni načrt reorganizacije Nemške zveze, na čelu katere naj bi bil petčlanski direktorij pod predsedstvom avstrijskega cesarja. Z reformnim predlogom je Avstrija poskušala nevtralizirati politiko Prusije. Toda pruski kralj Viljem IV. se na Bismarckovo prigovarjanje, naj ne gre v Canosso, sestanka ni želel udeležiti. S tem je avstrijska iniciativa padla v vodo. Prim.: Beller, *Franz Joseph*, str. 78-79.

³⁶⁹ Zaradi sklepa danskega kralja Kristijana IX. (na prestol je prišel novembra 1863), da obe vojvodini priključi danskemu kraljestvu, je Nemška zveza, katere oblast je segala tudi nad Holstein, v vojvodino takoj poslala čete in ustoličila v Kielu nemškega kneza Friderika Augustenburga. Toda vojski Avstrije in Prusije sta 1. 2. 1864 prekoračili danske meje in zasedli obe vojvodini.

pristanišča v Kielu), Prusija pa Schleswig³⁷⁰ –, so drastično poslabšali položaj Avstrije v Nemški zvezi. Zaradi sodelovanja pri samovoljni vojaški akciji se je od Avstrije odvrnila večina nemških držav in Avstrija se je po vojni in razdelitvi plena v boju za prevlado v Nemčiji znašla sama proti Prusiji. To pa je bil položaj, s katerim je računal Bismarck.³⁷¹

Avstrijsko zavezništvo s Prusijo je dodatno zaostriło nasprotje med vlado in državnim zborom, saj nemška ustavoverna večina nikakor ni bila naklonjena avstrijskemu sodelovanju s Prusijo.³⁷² V tretji sesiji parlamenta so se napadi nemških ustavovercev na vladno zunanjo politiko okrepili. Ignaz Kuranda je v govoru 30. marca 1865 govoril že o »možni katastrofi«, ki da bo privedla do oslabitve »evropskega položaja monarhije« in bo »podminirala njeno notranjo stabilnost«.³⁷³ Nemški liberalci so vedno glasneje zahtevali, naj vlada odločno nastopi proti »posebnemu razvoju« v Nemčiji, ki da je uperjen zoper pozicije Avstrije v Nemški zvezi. Ob kritikah avstrijske zunanje politike, na katero državni zbor ni imel vpliva, so hkrati vedno odločneje zahtevali izpopolnitev doslej le »navideznega konstitucionalizma«. Med glavnimi zahtevami nemških liberalnih poslancev so bile zahteve po sprejemu zakona o odgovornosti ministrov (vlade) državnemu zboru, reviziji spornega § 13 februarске ustave, ki je vladi dajal pravico razglašanja nujnih zakonov v času, ko parlament ne zaseda, reviziji oz. ukinitvi konkordatne pogodbe in liberalizaciji zakona o tisku.

BILANCA SCHMERLINGOVEGA TEATRA

V času vlade državnega ministra Antona von Schmerlinga se je državni zbor sestel na treh zasedanjih (sesijah). Prvo zasedanje (sesija) je trajalo od 29. aprila 1861 do 18. decembra 1862, drugo od 17. junija 1863 do 15. februarja 1864 in tretje od 12. novembra 1864 do 27. julija 1865. Gledano v celoti je v omenjenih treh sesijah državni zbor opravil izjemno delo, čeprav rezultati niso bili enakomerno porazdeljeni po sesijah.

Najbolj učinkoviti so bili poslanci v prvi sesiji. V skupaj 156 sejah so na vlado naslovili 85 interpelacij (ministri so odgovorili kar na 73 interpelacij) in sprejeli 28 zakonov (vključno s proračunoma za leto 1862 in 1863), ki so urejali nekatera ključna področja na nivoju celotne države oz. Cislajtanije. Med pomembnejšimi zakoni velja omeniti: poslovnik državnega zbora, zakon o poslanskih dietah, zakon o imuniteti (1861), zakon o zaščiti osebnе svobode in nedotakljivosti stanovanj, zakon o občinah, zakon o tisku, državni proračun za upravno leto 1862 in državni proračun za upravno leto 1863, zakon o narodni banki, zakon o vpeljavi nemškega trgovinskega zakonika ter zakon o kontroli državnega dolga (1862). V drugi sesiji je državni zbor sprejel 18 zakonov (od tega 15 za celo državo in le 3 za zahodni, cislajtanski del države), kar je bilo precej manj kot v prvem zasedanju. Za razliko od prve sesije med sprejetimi zakoni ni bilo takšnih, ki bi krepili proces politične demokratizacije. Eden izmed najpomembnejših rezultatov je bil

³⁷⁰ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 291.

³⁷¹ Prim. Roy F. Bridge, The Habsburg Monarchy among the Great Powers 1815-1918, Oxford 1990, str. 76.

³⁷² Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 266.

³⁷³ Ibidem.

sprejem proračuna za leto 1864 (17. februarja 1864), ki je s svojo obliko prispeval k bolj transparentnim javnim financam.³⁷⁴ Glavni uspeh tretje sesije državnega zbora (trajala je od 12. novembra 1864 do 27. julija 1865), ki je bil sklican kot »razširjeni«, pa je bil sprejem proračuna za leto 1865, ki je dobil cesarjevo sankcijo 26. julija 1865.³⁷⁵

Kljub omenjenim uspehom pa državnemu zboru – zaradi nasprotovanja vlade – ni uspelo s celo vrsto pomembnih zakonskih predlogov, ki so bili usmerjeni k nadaljnji izgradnji konstitucionalizma in okrepitvi temeljnih pravic človeka in državljana. V prvi sesiji npr. ni dobil podpore predlog liberalnega poslanca Eugena von Mühlfelda o sprejemu posebnega verskega edikta, s katerim naj bi anulirali določila osovražene konkordata iz leta 1855 in na novo definirali odnos med državo in katoliško cerkvijo.³⁷⁶ V vseh treh sesijah so poslanci zaman zahtevali sprejem zakona o odgovornosti ministrov (vlade) državnemu zboru³⁷⁷ in spremembo § 13 februarske ustave. Na drugi strani pa je poslanski zbornici uspelo preprečiti vrsto vladnih zakonskih predlogov, s katerimi se niso strinjali. V drugi in tretji sesiji je večina poslancev glasovala proti predlogu celovite davčne reforme, ki jo je pripravil finančni minister Ignaz von Plener.³⁷⁸ Enako usodo je v teku tretje sesije doživel vladni predlog o reviziji carinskih tarif.³⁷⁹

³⁷⁴ V proračunu so prvič namesto »upravnega leta« (od 1. novembra do 31. oktobra naslednjega leta) uvedli »solarno leto«, kot je bilo običajno v večini drugih evropskih držav. Poleg tega so prvič uvedli brutto proračun in začeli računati prihodke in odhodke ločeno. S tem so postale državne finance bolj transparentne, kar je omogočilo parlamentu, da je lažje posegal v posamezne postavke. – Gottsmann, *Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865*, str. 643.

³⁷⁵ *Ibidem*.

³⁷⁶ V središču zahteve po ureditvi verskih razmer v državi je bila zahteva po uvedbi obvezne civilne poroke in državnem nadzoru nad osnovnim šolstvom. Prim.: Cvirn, *Boj za sveti zakon*.

³⁷⁷ Schmerling je 2. 7. 1861 v državnem zboru izjavil, češ da bo vlada uresničila to zahtevo, takoj ko bodo poslanci rešili državo iz finančne krize in sprejeli proračun za leto 1862. Njegovo obljubo je potrdil cesar 1. 5. 1862. Schmerling je 24. 11. 1863 poslancem obljubil, da bo predlog zakona vlada pripravila še v teku druge sesije. Toda do sprejema zakona je prišlo šele 21. 12. 1867. – Gottsmann, *Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865*, str. 638-639; prim. tudi: Malfèr, *Der Konstitutionalismus in der Habsburgermonarchie*, str. 23-27.

³⁷⁸ Gottsmann, *Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865*, str. 645-646.

³⁷⁹ Vladni predlog, ki je prišel v poslanske klopi 4. 4. 1865, je carine urejal v duhu »svobodne trgovine«, toda večina nemških liberalnih poslancev je nasproti vladnemu predlogu zagovarjala načelo zaščitnih carin.

NA POTI K DUALIZMU

Zaradi kritičnega zunanjepolitičnega položaja se je cesar že spomladi 1865 začel nagibati k čimprejšnjem sporazumu z Ogrsko. Zavedal se je, da si monarhija v primeru vojaške konfrontacije s Prusijo ne sme privoščiti nezavarovanega hrbta na Ogrskem. Zato je postal bolj dovzeten za nove »predloge« zmerne ogrske (madžarske) liberalne opozicije s Ferencem Deákom na čelu, ki je bila – zaradi strahu pred Prusijo in Rusijo – vedno bolj pripravljena na kompromisno rešitev ogrskega vprašanja v smislu dualizma. V skladu z Deákovimi stališči, formuliranimi v njegovi knjigi *Prispevek k ogrskemu državnemu pravu* (1865) in v članku, ki ga je objavil na veliko noč (16. aprila 1865) v listu Pesti Napló [Peštanski dnevnik], je maja 1865 ogrska (madžarska) liberalna opozicija objavila svoj politični program, ki je – izhajajoč iz pragmatične sankcije in aprilskih zakonov iz leta 1848 – poudarjal, da so med Ogrsko in ostalimi deli monarhije vedno obstajale skupne zadeve (npr. zunanja politika, vojska), da je bila torej zveza med Ogrsko in ostalimi deli monarhiji več kot zgolj personalna unija.³⁸⁰

»Dualistični« predlog ogrske opozicije je sicer naletel na odločno nasprotovanje slovanskih narodov, zlasti Čehov – Rieger je že 9. novembra 1864 v listu *Národ* svaril pred posledicami morebitne »prepolovitve« države, Palacký pa je aprila in maja 1865 v istem listu objavil serijo osmih člankov z naslovom *Ideja avstrijske države*, v katerih se je jasno zavzel za federalizacijo monarhije na nacionalnem principu³⁸¹ –, toda po cesarjevem obisku Pešte na začetku junija 1865 je postalo jasno, da se zdi kroni Deákov program več kot sprejemljiv. Ker pa za njegovo uresničitev državni minister Schmerling ni bil primeren (njegova politika čakanja se ni dokazala), ga je cesar 27. julija 1865 skupaj z ostalimi člani vlade³⁸² odslovil in na njegovo mesto imenoval konservativnega moravskega aristokrata, od leta 1863 namestnika na Češkem, grofa Richarda Belcredija. Hkrati z zamenjavo na čelu vlade³⁸³ je cesar slovesno zaključil tretjo sesijo državnega zbora. V prestolnem govoru, ki ga je ob zaključku državnega zbora (27. julija 1865) ob prisotnosti cesarja prebral nadvojvoda Ludwig Victor, se ustava ni niti omenjala,³⁸⁴ kar je pomenilo napoved iskanja rešitve ustavnih vprašanj izven obstoječe ustave.³⁸⁵

³⁸⁰ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 221.

³⁸¹ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 270–271; Hantsch, *Die Nationalitätenfrage*, str. 54; junija 1865 je spis v nadaljevanjih izšel v slovenskem prevodu v Einspielerjevem Slovcu.

³⁸² Ob državnem ministru Schmerlingu je cesar odstavil še ministre Mecserija, Plenerja, Lasserja, Burgerja, Heina, vodjo ministrstva za trgovino Kalchberga in dvornega vicekanclerja za Hrvaško Reichensteina. – Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I., str. 203.

³⁸³ Državnemu ministru Belcrediju, ki je prevzel tudi mesto notranjega ministra, so v vladi sprva stali ob strani: finančni minister grof Larisch-Moennich, pravosodni minister vitez Komers, zunanji minister grof Mensdorff, ogrski dvorni kancler Mailáth, hrvaški dvorni kancler Mažuranić, začasni vodja sedmograške dvorne pisarne grof Haller in trgovski mister baron Wüllerstorff (od 23. 9. 1865). – Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I., str. 203.

³⁸⁴ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I., str. 201.

³⁸⁵ Moritz von Kaiserfeld je na nekem banketu na Ptuju 30. 8. 1865 poudaril, da bi bilo takšno početje enako državnemu udaru. – Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I., str. 204.

Čeprav je Belcredi ob svojem nastopu v javnosti, tudi slovenski, veljal za zagovornika federalistične preobrazbe monarhije in nasprotnika predpravic Ogrske, je njegov »program«, temelječ na oktobrski diplomu, iskal rešitev notranjepolitične krize predvsem v decentralizaciji uprave in reviziji kompetenc posameznih teles zakonodajne in izvršne oblasti.³⁸⁶ Že avgusta je postalo jasno, da nova vlada ne pristaja na češko zahtevo po združitvi in posebnem položaju dežel krone Sv. Vaclava. Z razpustitvijo sedmograškega deželnega zbora (1. septembra 1865) in s sklicom ogrskega deželnega zbora (17. septembra 1865) pa je vlada jasno nakazala, da bo njena prednostna naloga čimprejšnja ureditev odnosov z Ogrsko. Njen cilj sta 20. septembra 1865 potrdila »septembrski patent«, s katerim je vlada sistirala (začasno preložila izvajanje) temeljni zakon o državnem zastopu iz leta 1861, in cesarski manifest, s katerim je Franc Jožef utemeljil politiko sistiranja.³⁸⁷

Cesar je v manifestu poudaril, da se »je odločil nastopiti pot k sporazumu z zakonitimi predstavniki svojih narodov v vzhodnih delih države in predložiti ogrskemu in hrvat-skemu deželnemu zboru v sprejem« oktobrsko diplomu in februarški zakon o državnem predstavnstvu. Ker naj bi bilo »pravno nemogoče«, da bi se v enem delu države ista reč dajala v pretres, »medtem ko bi hkrati veljala v drugem delu za splošno veljavni državni zakon«, se je cesar čutil »prisiljenega sistirati veljavnost zakona o državnem predstavnstvu« z izrecnim pridržkom, da bo rezultate razprav ogrskega in hrvaškega deželnega zbora, »če bodo vsebovali takšne spremembe omenjenih zakonov, ki bi bile v skladu z enotnostjo države in z njenim položajem velesille«, pred svojo odločitvijo »predložil zakonitim zastopnikom« ostalih dežel, »da bo doznal in upošteval njihovo enako tehtno stališče.« Cesar je ob koncu manifesta obžaloval, da sistiranje prinaša zastoj v delovanju ožjega državnega zbora, toda na koncu je vzneseno vzkliknil: »Prosta je pot, ki z upoštevanjem legitimnega prava vodi k sporazumu...«³⁸⁸

Medtem ko so v nemškem liberalnem taboru v septembrskem patentu videli napad na konstitucionalizem in ustavne pravice, kar nekakšen »državni udar«, so zlasti slovanski narodi v politiki sistiranja videli začetek vsem narodom pravičnega urejanja državnopravnih problemov. Različno gledanje na septembrski manifest je prišlo do polnega izraza na zasedanjih cislajtanskih deželnih zborov, ki so začeli z delom 23. novembra 1865. Češki deželni zbor, v katerem so imeli večino češki poslanci, se je s posebno adresno cesarju zahvalil za sistiranje temeljnega zakona o državnem zastopstvu in ga hkrati prosil, naj se da okronati za češkega kralja.³⁸⁹ Tudi moravski, gališki, bukovinski, istrski in goriški deželni zbor so s posebnimi adresami pozdravili sistiranje.³⁹⁰ Deželni zbori Spodnje in Zgornje Avstrije, Šlezije, Štajerske in Koroške pa so politiki sistiranja odločno nasprotovali. (Odmevna je bila zlasti adresa štajerskega deželnega zbora, ki je zahtevala takojšen preklic

³⁸⁶ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 279.

³⁸⁷ Martin Vietor, Die Beschaffenheit der Ausgleichsgesetze, v: Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. – 1. 9. 1967, Hg. von L'udovít Holotík, Bratislava 1971, str. 301.

³⁸⁸ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 526; Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 282.

³⁸⁹ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 284.

³⁹⁰ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 25.

septembrskega patenta in čimprejšno sklenitev sporazuma z Ogrsko).³⁹¹ V kranjskem deželnem zboru se poslanci nemške ustavoverne in slovenske stranke o besedilu adrese niso mogli zediniti. Medtem ko so slovenski poslanci septembrski patent pozdravili, so mu nemški ustavoverni poslanci odločno nasprotovali. Toda ne zagovorniki in ne nasprotniki politike sistiranja za »svojo« adreso niso uspeli zbrati zadostnega števila glasov.³⁹²

Avstrijski Slovani so upali, da septembrski patent in cesarjev manifest odpirata pot za uskladitev zgodovinskih in nacionalnih pravic vseh narodov monarhije. Na sestanku slovenskih politikov v Mariboru 25. septembra 1865 (na njem so sprejeli t. i. mariborski program)³⁹³ je dr. Radoslav Razlag poudaril: »Vsi narodi avstrijski imajo prostora dovolj za delovanje na polji duševnem in materialnem, in ker so udje iste države, more se misliti, da bojo vzajemno delali na to, da se blagor države strinja z zgodovinskimi pravicami pa tudi s potrebami mnogovrstnih narodov avstrijskih. Avstrija ima skupne zadeve, a te zadeve ne dajo se nikakor tako razdvojiti, da bi se za ene delalo samo na Dunaji, za druge v Peštu. Pravo samoopravlje (avtonomija) naj vlada povsod, al temu, kar je skupnega vsem deželam avstrijskim, naj bode središče na Dunaji, ki je pravo avstrijsko osredje. Ako bi stanovniki na Ogrskem pritegnili deloma v Pešt, se bomo mi ustavili temu, ker tako razkolništvo slabilo bi skupno našo domovino, ne pa, da bi jo krepčalo.«.³⁹⁴ Toda njihova pričakovanja se niso uresničila. Kmalu se je pokazalo, da je bil 20. september 1865 kapitulacija krone pred zahtevami ogrske liberalne opozicije in zmaga ogrskih državnopravnih prizadevanj.³⁹⁵

V zaostreni zunanjepolitični situaciji – Bismarck je v »avstrijskem« Holsteinu vzpodbujal protiavstrijsko propagando, novembra 1865 pa je Francu Jožefu ponudil celo odkup obeh severnonemških držav³⁹⁶ – je Franc Jožef povsem stavil na ogrske karte. Dne 10. decembra 1865 je s prestolnim govorom odprl ogrski deželni zbor (v njem je imela večino Deákova stranka), ki je spomladi začel pripravljati besedilo avstro-ogrskega »nagodbenega« zakona o skupnih zadevah Ogrske in cislajtanskih dežel. Posebna petnajstčlanska komisija ustavnega odbora ogrskega deželnega zbora z Gyulo Andrásyjem na čelu, ki je 5. maja 1866 začela s pripravo besedila sporazuma, je svoje delo končala 26. junija 1866, osem dni po avstrijski vojni napovedi Prusiji.³⁹⁷

Po katastrofalnem avstrijskem porazu proti Prusiji na severnem bojišču (bitka pri Kraljevem gradcu 3. julija 1866), ko se je zdelo, da bo monarhijo doletelo najhujše,³⁹⁸ je postalo vprašanje ureditve notranjepolitične zmede prioretna naloga krone in Belcredijeve

³⁹¹ Marko-Stöckl, *Der steriermärkische Landtag*, str. 1686.

³⁹² Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, III., str. 104; Rahten, *Der Krainer Landtag*, str. 1748-1749. Tako predlog Janeza Bleiweisa (23. 11. 1865), naj se deželni zbor z adreso cesarju zahvali za sistiranje, kot predlog grofa Antona Alexandra Auersperga (9. 12. 1865), naj cesarja prosi za takojšno ukinitvev septembrskega patenta, nista dobila potrebne večine glasov.

³⁹³ Franjo Baš, *Mariborski program*, v: Franjo Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, Maribor 1989, str. 212-218.

³⁹⁴ *Novice*, 4. 10. 1865.

³⁹⁵ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 222.

³⁹⁶ Skoraj istočasno je Italija ponudila odkup Benečije. Prim.: Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 291.

³⁹⁷ Vietor, *Die Beschaffenheit der Ausgleichsgesetze*, str. 303.

³⁹⁸ Kardinalski državni sekretar Antonelli v Rimu je na avstrijski poraz pri Kraljevem gradcu reagiral z znamenitimi besedami: »Casca il mondo, casca il mondo!« (Svet se je zrušil). – Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 400.

vlade. Cesar Franc Jožef se je – po posredovanju svoje Madžarom naklonjene soproge – še pred podpisom premirja v Mikulovu (26. julija 1866) večkrat sestal z obema voditeljema zmerne madžarske liberalne opozicije Ferencem Deákim in »lepim obešencem« Gyulo Andrásyjem, ki sta v razgovorih pokazala veliko mero diplomatske spretnosti. Cesarju sta zagotovila, da Ogrska tudi po izgubljeni vojni zahteva zahteva zgolj to, kar je junija 1866 formuliral ustavni odbor ogrskega deželnega zbora.³⁹⁹ Štiri dni po podpisu premirja v Mikulovu (30. julija 1866) je Andrásy objavil obsežen memorandum, v katerem je se je zavzel za konsekventno izvedbo dualizma. Le dualistična preobrazba države, njena razdelitev med Madžare in Nemce, naj bi namreč zagotavljala, da si bo monarhija v najkrajšem možnem času povrnila svoj položaj velesile v Evropi.⁴⁰⁰

Predlogi ogrske (madžarske) liberalne opozicije, ki so jih nedvoumno pozdravili le (štajerski) avtonomisti z Moritzom von Kaisefeldom na čelu,⁴⁰¹ so v Avstriji večinoma naleteli na zavračanje. Na konferenci (slovanskih) federalistov na začetku avgusta 1866. na Dunaju so se nekateri vodilni politiki s Češke, Hrvaške in Galicije⁴⁰² »poenotili« o preoblikovanju monarhije v 5 deželnih skupin na podlagi historičnega prava. Monarhija naj bi sestavljale naslednje federativne enote: 1. nemške alpske in obdonavske dežele; 2. dežele krone Sv. Vavčarja; 3. dežele krone Sv. Štefana; 4. Galicija in Bukovina; 5. južnoslovanske dežele (brez slovenskih).⁴⁰³

Tudi velika večina nemških liberalcev (unionistov in velikoavstrijcev) je nasprotovala dualističnim zamislim. Na sestanku nemških centralistov na Dunaju oktobra 1866 so se prisotni izrekli zoper vsakršno popuščanje Ogrski.⁴⁰⁴ Zoper dualizem pa so bili tudi v nekaterih deželnih zborih, ki so začeli z novo sesijo 19. novembra 1866.

Toda vojaški poraz, ki je z določili praške mirovne pogodbe (23. avgusta 1866) Avstrijo izgnal iz dveh tradicionalnih vplivnih območij, iz Italije (izguba Benečije) in Nemčije, je pospešil uresničitev dualistične preobrazbe monarhije.⁴⁰⁵ Izjemne »zasluge« za uresničitev dualizma si je pridobil 26. oktobra 1866 imenovani novi zunanji minister baron Friedrich Ferdinand Beust,⁴⁰⁶ hud nasprotnik Bismarcka, ki je želel pred morebitno revanšo za Sadovo urediti notranjepolitične zmešnjave. Proti Belcrediju, ki je tudi po nesrečni vojni ostal »zvest obljudi, obseženi v septembrskem patentu«, da bodo spremembe v ustavni ureditvi celotne države, ki bi izšle iz razprav ogrskega in hrvaškega deželnega zbora, pred vladarjevo odločitvijo predložene zakonitim zastopnikom cislitvanskih dežel, da

³⁹⁹ Beller, Franz Joseph, str. 85.

⁴⁰⁰ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 307.

⁴⁰¹ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 27.

⁴⁰² Iz Češke sta se je udeležila František Palacký in František L. Rieger, iz Moravske Alois Pražák, iz Hrvaške đakovski škof Josip Juraj Strossmayer in pisatelj Ivan Mažuranić, iz Galicije pa nekdanji »državni minister« Gołuchowski. Prim.: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 27.

⁴⁰³ Rumpler, Eine Chance für Mitteleuropa, str. 407.

⁴⁰⁴ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 28.

⁴⁰⁵ Prim.: Éva Somogyi, Pläne zur Neugestaltung der Habsburgermonarchie nach dem preußisch-österreichischen Krieg von 1866, v: Acta Historica Academiae Hungaricae, 1975, str. 17-50.

⁴⁰⁶ Baron Friedrich Ferdinand Beust je bil v letih 1849-1866 zunanji minister Saške. Franc Jožef ga je po izgubljeni vojni imenoval za avstrijskega zunanjega ministra, da bi demonstriral svojo protiprusko usmerjenost. Toda Beust ni poznal razmer v Avstriji, zato so nekateri poznavalci političnih razmer ob imenovanju trdili: »Beust je pokopal Saško in Nemško zvezo, sedaj bo pokopal še Avstrijo.« – Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 314.

izrečejo svoje »enako tehtno stališče«, ⁴⁰⁷ je uspel Beust cesarja prepričati, da gre pri celi zadevi zgolj za sporazum med ogrskim kraljem in ogrskim deželnim zborom. Zavedajoč se dejstva, da zaradi nasprotovanja Čehov in drugih slovanskih narodov dualističnega sporazuma ne bo mogoče spraviti pod streho po ustavno predvideni poti, je zagovarjal oktroiranje dualizma.

Ko je 2. januarja 1867 izšel cesarski patent, ki je v skladu z Belcredijevo idejo napovedal sklic izrednega ožjega državnega zbora (na podlagi novih deželnozborskih volitev), ki naj bi – pač glede na rezultate pogajanj s predstavniki dežel ogrske krone in v skladu z oktobrsko diplomom – razpravljaj o nujnih ustavnih spremembah (zasedati naj bi začel 25. februarja 1867), so naenkrat postali dovtetni za Beustove ideje tudi nemški (prej centralistično usmerjeni) liberalci. Ko so uvideli, da Beustu ne gre zgolj za razdelitev monarhije na dva dela, ampak hkrati tudi za vzpostavitev hegemonije Nemcev v Cislajtaciji (enako kot Madžarov v Translajtaciji), so z vso odločnostjo nastopili proti napovedanemu sklicu izrednega državnega zbora. ⁴⁰⁸

Belcredijev namen, da bi s pomočjo federalistične večine v izrednem državnem zboru ⁴⁰⁹ potrdili dualizem in hkrati federalizacijo Cislajtacije, je tako naletel na nepremostljive ovire. Beust, ki se je že na sestanku uradnih delegacij Ogrske in Avstrije 9. in 10. januarja 1867 na Dunaju povsem strinjal z Andrassyjem, naj o dualizmu ne razpravljajo v predstavnikiških telesih, je nujnost oktroia sporazuma z Ogrsko cesarju obrazložil v dveh obsežnih spomenicah (25. in 26. januarja 1867). ⁴¹⁰ Na seji ministrskega sveta 1. februarja 1867 je s svojimi argumenti povsem »povozil« stališča državnega ministra Belcredija. Cesarja in večino članov vlade je uspel prepričati, da je dualizem v bistvu že izvršeno dejstvo in da zato ni nikakršne potrebe, da bi o njem razpravljaj izredni državni zbor. Namesto sklica izrednega državnega zbora, ki da mu odločno nasprotujejo nemški liberalci, naj bi vlada – v skladu s februarjsko ustavo – sklicala redni državni zbor, ta pa naj bi zgolj potrdil dejstvo sporazuma z Ogrsko in ustavno ureditev Cislajtacije prilagodil dualizmu. ⁴¹¹ Ob tem je Beust poudaril, da bi morala biti Cislajtacija centralistično organizirana država s politično prevlado Nemcev. To naj bi zahtevala zunanjepolitična situacija po izločitvi Avstrije iz Nemške zveze. Morebitna slovansko-federalistična večina v Cislajtaciji bi

⁴⁰⁷ Na seji ministrskega sveta 23. 12. 1866 je Belcredi predlagal sklic ožjega (cislajtanskega) državnega zbora, ki pa ga ne bi sklicali na podlagi februarjske ustave. Ker po februarjski ustavi ožji (cislajtanski) državni zbor ni imel pristojnosti razpravljati o ustavnopravnih vprašanjih, naj bi bil novi državni zbor sklican kot »izredni«. Kot »izrednega« ga je sklical cesarski patent 2. 1. 1867. – Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 316; Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 529, 532.

⁴⁰⁸ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 316; Helmut Rumpler, Parlament und Regierung Zisleithaniens 1867-1914, v: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, VII. Band, 1. Teilband, Wien 2000, str. 669.

⁴⁰⁹ Cesarski patent z dne 2. 1. 1867 je namreč določal, naj novoizvoljeni deželni zbori državnozborske poslance izvolijo iz plenuma in ne po kurijah, kar bi v nekaterih deželnih zborih (npr. v Češkem) prineslo popolno zmago federalistom. Zato je bilo še pred koncem januarskih deželnozborskih volitev jasno, da bo v izrednem državnem zboru sedelo 108 »federalistov« proti 95 »centralistom« oz. dualistom. – Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 317-318; Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina III., str. 534-535.

⁴¹⁰ Rumpler, Parlament und Regierung, str. 672.

⁴¹¹ Ibidem; Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 535; Beller, Franz Joseph, str. 89.

namreč lahko povzročila nesluteno radikalizacijo nemškega nacionalizma, ki da je po izgubljeni vojni leta 1866 in izločitvi Avstrije iz Nemške zveze že tako in tako v porastu.

Cesar se je sicer zavedal, da so stališča Belcredija korektnjša, toda na koncu se je vendarle odločil za Beustov načrt. Že 4. februarja 1867 je s posebnim patentom v skladu s februarско ustavo sklical redni državni zbor,⁴¹² tri dni kasneje pa je »s solzami v očeh« sprejel demisijo državnega ministra Belcredija in njegovo funkcijo zaupal zunanjemu ministru baronu Beustu.⁴¹³ Dne 18. februarja 1867 je sledilo imenovanje nove ogrske vlade z nekdanjim revolucionarjem Gyulo Andrassyjem na čelu, ki je brez večjih pretresov dosegla, da je ogrski deželni zbor (20. marca 1867) potrdil v zakon spremenjeno besedilo avstro-ogrškega sporazuma (Zakon XII 1867).⁴¹⁴

Po zmagi zagovornikov sklica »z ustavo usklajenega« državnega zbora je vlada začela uresničevati svoj cilj z energičnimi ukrepi. 26. februarja 1867 je razpustila češki deželni zbor, ker je dan poprej s posebno adreso odklonil sodelovanje čeških predstavnikov v »protizakonitem zboru neke zahodne državne polovice«.⁴¹⁵ Dne 1. marca 1867 je razpustila še kranjski in moravski deželni zbor, oba zgolj zato, ker sta si drznila podvomiti o pravilnost vladne politike (čeprav izvolitve državnozbornskih poslancev nista odklonila).⁴¹⁶ Razpustitve »upornih« deželnih zborov so bile jasen dokaz, da namerava vlada svoje zamisli uresničiti za vsako ceno. Vladna odločenost je pomembno vplivala na federalistično opozicijo v Galiciji. Pod vtisom dogodkov na Češkem, Kranjskem in Moravskem se je galicijski deželni zbor hitro odločil, da pošlje svoje poslance v redni državni zbor na Dunaju.⁴¹⁷ Aprila se je enako odločil kranjski deželni zbor, ki je po ponovljenih marčevskih volitvah ohranil slovensko večino. V češkem in moravskem deželnem zboru, ki sta po novih volitvah imela šibko »dualistično« večino, češki poslanci niso želeli sodelovati pri volitvi državnozbornskih poslancev. V češkem deželnem zboru so češki poslanci pred zapustitvijo zbornice (13. aprila 1867) v posebnem protestu celo poudarili, da za Čehe sklepi rednega državnega zbora ne bodo obvezujoči in veljavni.⁴¹⁸

⁴¹² Janko Prunk napačno navaja, da je cesar dne 4. 2. 1867 »državni zbor spremenil v izrednega ustavodajnega«. Prim.: Janko Prunk, Cirila Toplak, Parlamentarna izkušnja Slovencev, Ljubljana 2005, str. 37.

⁴¹³ Dne 2. 3. 1867 je cesar ukinil »državno ministrstvo« in namesto njega vzpostavil notranje ministrstvo in ministrstvo za uk in bogočastje. Notranji minister je postal grof Eduard Taaffe, ostale resorje pa so vodili visoki državni uradniki. Baron Beust je bil formalno še naprej zunanji minister. Po kronaciji za ogrskega kralja (8. 6. 1867) je Franc Jožef (23. 6. 1867) Beusta imenoval za skupnega zunanjega ministra Avstro-Ogrske; hkrati mu je dodelil naziv državnega kanclerja. Kmalu zatem je cesar začasnega ministrskega predsednika neogrskih dežel imenoval grofa Eduarda Taaffeja. Prim.: Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 318-319.

⁴¹⁴ Kontler, Madžarska zgodovina, str. 222.

⁴¹⁵ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 538.

⁴¹⁶ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 319; Rumpler, Parlament und Regierung, str. 672.

⁴¹⁷ Seveda so si Poljaki od Beusta izposlovali zagotovilo, da bo razglasil poseben jezikovni zakon za Galicijo, ki bi Poljakom omogočil eliminirati Rutence in Nemce iz šolskega sistema in polonizirati univerzo v Lvovu. Prim.: Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 319-320; Rumpler, Parlament und Regierung, str. 673.

⁴¹⁸ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 321.

DECEMBRSKA USTAVA 1867

Državni minister Beust je lahko računal, da bosta obe zbornici državnega zbora (na konstitutivnih sejah sta se sestali 20. maja 1867) podprli vladni program in – v skladu s cesarjevim prestolnim govorom – februarско ustavo prilagodili dejstvu dualizma. Dotedanjo federalistično večino v gosposki zbornici je državni minister izničil tako, da je cesarja prepričal o nujnosti dopolnitve njene sestave. Franc Jožef je aprila in maja imenoval 24 novih (in novembra 1867 dodatnih 21) doživljenjskih članov, ki so bili v veliki večini liberalno usmerjeni in dovzetni za vladno politiko.⁴¹⁹ Med novimi doživljenjskimi člani poslanske zbornice je bil tudi sloviti jezikoslovec Fran Miklošič. V 203-članski poslanski zbornici pa so – ob odsotnosti 14 čeških poslancev, ki so nadaljevali s politikabo abstinence – kar 118 mest zasedali predstavniki nemške levice, povezani v Združenje ustavoverne stranke (Klub liberalcev).⁴²⁰ Nasproti njim je sedelo 57 slovanskih federalistov (med njimi tudi vseh osem slovenskih poslancev) in 11 nemških konservativcev.⁴²¹

DUALISTIČNA ADRESA

Čeprav so se v adresni debati tudi z leve strani državnega zbora čuli kritični toni na račun vsiljenega dualizma, sta proti besedilu adrese (5. junija 1867), ki je ugotavljala obnovo stare ogrske ustave, glasovala le dva tirolska katoliška poslanca: pater Josef Greuter in profesor dr. Albert Jäger. Federalistična desnica, ki se je zavedala, da dualizma ne more preprečiti, se je v zadnjem trenutku odločila za »realno politiko«, seveda pa je za svoj pristanek na dualizem poskušala čim več iztržiti. Spretni Beustovi daj-dam politiki so tik pred glasovanjem podlegli Poljaki, katerih spremenjeno stališče je pred glasovanjem obrazložil poslanec dr. Zybliakiewicz: »Ko so bili vsi amadementi, ki jih je stavila poljska frakcija, preglasovani, bi kazalo, da pri tretjem branju glasujemo proti celotnemu načrtu adrese. A da se ognemo tudi le videzu, kakor da bi bili v poglavitem vprašanju, t. j. v ogrskem vprašanju, proti nagodbi, imam čast izjaviti... da bomo zaradi tega pri tretjem branju glasovali za predlog adrese.«⁴²² Poljakom, ki jih je vlada že naslednje leto (1868) nagradila s široko avtonomijo Galicije, so sledili poslanci s Tirolske in vsi prisotni slovanski poslanci (po besedah Lovra Tomana zgolj zato, »da bi bila soglasje in harmonija neokrnjena«),⁴²³ ki jim je Beust pred glasovanjem obljubil, da bosta »vlada in... visoki državni zbor njimovim željam čim bolj mogoče skušala ustreči in vsekakor nepristransko presojala njihove pritožbe in želje.«⁴²⁴ Adreso se seveda podprli tudi vsi nemški liberalni

⁴¹⁹ Prim. Rumpler, Carl von Rokitansky als Exponent des österreichischen Liberalismus, str. 170.

⁴²⁰ Jeseni 1867 je del nemških poslancev na čelu z Johannom Nepomukom Bergerjem, ki so bili kritični do kompromisarske politike večine ustavoverne stranke, oblikoval samostojen Klub levega centra.

⁴²¹ Trije mandati so bili (zaradi smrti poslancev) nezasedeni.

⁴²² Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 584.

⁴²³ Ibidem.

⁴²⁴ Ibidem.

poslanci, ki pa so v razpravi dali vladi jasno vedeti, da želijo v zameno za pristanek na dualizem Cislajtanijo spremeniti v skladu z lastnimi političnimi predstavami.

IZGRADNJA USTAVNOSTI

Državni minister Beust, ki je že v obeh svojih spomenicah s konca januarja 1867 cesarja prepričeval, da se mora po vzpostavitvi dualizma Cislajtanija oprijeti pravega konstitucionalizma, je bil zahtevam nemških ustavovercev naklonjen. Zato se je poslanska zbornica de facto (ne pa tudi de jure) spremenila v nekakšno »ustavodajno skupščino«, ki je do izteka leta 1867 Cislajtanijo preobrazila v ustavno, pravno državo.

Dne 17. junija 1867 (le dan zatem, ko je državni zbor izvolil posebno 16-člansko deputacijo, ki naj bi s sodelovanjem predstavnikov ogrskega parlamenta izdelala osnutek avstrijske verzije zakona o skupnih zadevah vseh dežel monarhije in načinu njihove obravnave) je vlada v poslanske klopi poslala osnutke treh zakonov, ki so napovedovali njeno pripravljenost na politične spremembe. Medtem ko naj bi pri osnutku zakona o spremembah temeljnega zakona o državnem zastopstvu šlo zgolj za prilagoditev starega zakona dejstvu dualizma, sta osnutek zakona o odgovornosti ministrov in osnutek zakona o spremembi osovraženega § 13 bistveno krepila kontrolne funkcije državnega zbora nasproti vladi. Dne 21. junija 1867 izvoljeni 36-članski ustavni odbor, ki je prvi vzel v pretres vladne predloge, se je o besedilih zakona o spremembi § 13 in zakona o odgovornosti ministrov hitro poenotil. Oba zakona so poslanci sprejeli na seji 10. julija 1867.

V razpravi o spremembi besedila § 13 so nekateri radikalnejši nemški liberalni poslanci (Alfred Skene) zagovarjali enostavno ukinitvev osovraženega člana, toda velika večina se jih je zadovoljila zgolj z omejitvijo pravice vlade, da v času, ko parlament ne zaseda, sama izdaja potrebne zakone. Sporni § so tako dopolnili z določilom, ki je od vlade zahteval, da vsak v skladu z njim sprejeti »nujnostni zakon« predloži v presojo državnemu zboru, takoj ko se le-ta sestane.⁴²⁵ (Če zakon naknadno ni dobil podpore državnega zbora, je prenehal veljati).

Že s spremembo omenjenega paragrafa, ki je kot § 14 prišel v revidirani temeljni zakon o državnem zastopstvu, se je okrepila vloga državnega zbora nasproti vladi. V tem smislu je bil še pomembnejši zakon o odgovornosti ministrov (cesarjevo sankcijo je dobil 25. julija 1867),⁴²⁶ ki je hkrati prinesel omejitev kompetenc cesarja. Čeprav zakon ni uvajal pravega parlamentarnega sistema, so z njim ministri prenehali biti zgolj cesarski uradniki. V političnem smislu so bili sicer (formalno) še vedno odgovorni zgolj cesarju, ki je ohranil izključno pravico njihovega imenovanja in razrešitve, toda hkrati so za svoje delo morali »polagati račune« tudi državnemu zboru. Vse svoje odločitve so morali obvezno predstaviti poslancem, pri morebitnih kršitvah zakonov pa so bili podvrženi inštitutu ministrske obtožbe.

Poleg spremembe § 13 in zakona o odgovornosti ministrov sta bila za demokratizacijo političnega življenja v Cislajtaciji izjemno pomembna tudi zakon o društvenem pravu

⁴²⁵ Zakon je dobil cesarjevo sankcijo 16. 7. 1867. Prim.: Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 680.

⁴²⁶ RGBl, 101/1867.

in zakon o zborovalnem pravu, ki sta dobila cesarjevo sankcijo 15. novembra 1867.⁴²⁷ Liberalno zasnovani zakon o društvih je bistveno olajšal možnost ustanavljanja novih (političnih) društev, saj je bilo odslej dovoljeno vsako društvo, ki v štirih tednih po uradni prijavi od oblasti ni prejelo prepovedi delovanja.⁴²⁸ Zakon o zborovalnem pravu, ki je – pod določenimi pogoji – dopuščal javna (politična) zborovanja v zaprtih prostorih in na prostem ter javne sprevede, pa je omogočil razvoj normalnega političnega življenja.⁴²⁹

DECEMBRSKA USTAVA

Jeseni 1867 so poslanci sprejeli še pet drugih državnih temeljnih zakonov (cesar jih je sankcioniral 21. decembra 1867), ki so skupaj tvorili t. i. decembrsko ustavo. Po vroči debati je poslanska zbornica 17. oktobra 1867 sprejela zakon, s katerim so spremenili temeljni zakon o državnem zastopstvu z dne 26. februarja 1861. Z zakonom, ki je – upoštevajoč dejstvo dualizma – ukinjal člene nanašajoče se na skupni (razširjeni) državni zbor in na novo določal pristojnosti cislajtanskega državnega zbora, se je državni zbor iz nekakšnega posvetovalnega gremija monarha spremenil v pravi parlament z odločilno zakonodajno pravico. Njegova večja vloga se je kazala že v tem, da predsedstva obeh zbornic ni več imenoval cesar, ampak so ju izvolili poslanci iz plenuma. Poslanci so dobili tudi polno pravico do zakonodajne iniciative. § 14 je sicer izvršni oblasti v določenih primerih še vedno dajal pravico razglašanja »zakonov v sili« brez poprejšnjega soglasja državnega zbora, toda imeli so le začasno veljavo. (Zakonodajni akti izvršilne oblasti so v načelu veljali le do njihove obravnave na prvi naslednji seji državnega zbora – in šele, če jih je potrdil parlament, so dobili trajno veljavo).⁴³⁰ Spremenjeni temeljni zakon o državnem zastopstvu je hkrati bistveno povečal pristojnosti državnega zbora nasproti posameznim deželnim zborom. Po starem temeljnem zakonu (1861) je bil državni zbor pristojen za vse, kar ni bilo v deželnih redih izrecno označeno za deželne zadeve. Ustavni odbor pa je sedaj ta princip obrnil na glavo: vse, kar v temeljnem zakonu o državnem zastopstvu ni bilo označeno kot kompetenca državnega zbora, naj bi spadalo v kompetence deželnih zborov. Federalistična opozicija, ki je menila, da so v §§ 11 in 12 taksativno našete pristojnosti državnega zbora prevelike, je v razpravi odločno nastopila proti »centralističnemu« temeljnemu zakonu, toda njegovega sprejema ni mogla preprečiti. (Proti so glasovali Poljaki, Tirolci, dalmatinski poslanec Ljubiša in štirje slovenski poslanci).⁴³¹ Seveda pa centralistično zasnovani temeljni zakon o državnem zastopstvu posameznih dežel nikakor ni spremenil v navadne administrativne province. Njihova vloga v ustavni zgradbi Cislajtanije se je med drugim še naprej kazala v pravici deželnih zborov, da iz svoje srede volijo državnozbornske poslanece.

⁴²⁷ RGBI 134/1867 in 135/1867.

⁴²⁸ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 322.

⁴²⁹ Ibidem.

⁴³⁰ Ibidem.

⁴³¹ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 588.

Velikanski korak k uresničitvi pravne države je pomenil državni temeljni zakon o temeljnih pravicah državljanov,⁴³² ki so v februarški ustavi popolnoma umanjale. Zakon, ki ga je pripravil liberalni poslanec dr. Eduard Sturm iz Brna, je bil izjemno širok katalog temeljnih pravic človeka in državljana, ki je med drugim zagotavljal: enakost državljanov pred zakoni in pri zasedanju javnih služb, osebno svobodo, nedotakljivost lastnine, zaščito tajnosti pisem, pravico do združevanja, zbiranja in oblikovanja peticij, svobodo govora, versko svobodo, svobodo raziskovanja in poučevanja, svobodno izbiro poklica. Zakon je izrecno prepovedoval vsakršno obliko (dedne) podložnosti, v § 19 pa je zagotavljal enakopravnost vseh narodov in njihovih jezikov: »Vsi narodi države so enakopravni in vsak ima nedotakljivo pravico do varovanja in negovanja svoje narodnosti in jezika. Država priznava enakopravnost vseh v deželi navadnih jezikov v šoli, uradu in javnem življenju. V deželah, v katerih prebiva več narodov, naj bodo javni učni zavodi tako urejeni, da bo dobival vsak teh narodov potrebna sredstva za izobraževanje v svojem jeziku, ne da bi se mu bilo treba učiti drugega deželnega jezika.«⁴³³

K zagotovitvi temeljnih državljanskih pravic je prispeval državni temeljni zakon o ustanovitvi najvišjega državnega sodišča, ki je bilo v zadnji instanci pristojno za razsojanje v pritožbah državljanov, ki so jim bile kršene temeljne državljanske (politične) pravice.⁴³⁴ Za normalno funkcioniranje pravne države je bil bistvenega pomena državni temeljni zakon o sodni oblasti, ki je dokončno izvedel ločitev sodstva od uprave, zagotovil neodvisnost sodnikov in vzpostavil javni sodni postopek. (Za določene delikte so zopet uvedli porotna sodišča). Z zakonom, ki je napovedal tudi ustanovitev najvišjega upravnega sodišča (ustanovili so ga šele leta 1875), je bila uresničena klasična zahteva liberalcev po dosledni delitvi oblasti.⁴³⁵ Pomemben korak k demokratizaciji političnega sistema pa je pomenil državni temeljni zakon o izvajanju »vladne in izvršilne oblasti«, ki cesarjeve oblasti ni več definiral zgolj kot oblast »po milosti božji«. Zakon je cesarju sicer še vedno dajal izjemne pristojnosti, toda hkrati je od njega zahteval, da svojo izvršilno oblast izvaja v skladu z obstoječimi zakoni.⁴³⁶ Isto je veljalo za vse ostale predstavnike izvršilne oblasti: od ministrov pa vse do županov občin.⁴³⁷

S kompleksom državnih temeljnih zakonov, ki so skupaj tvorili decembrsko ustavo, se je Avstrija vrnila na pot pravega konstitucionalizma, kot ga je bila spoznala v revolucionarnem letu 1848/49. V političnem sistemu »v državnem zboru zastopanih kraljestev in dežel«, kot se je uradno imenovala Cislajtanija, se je de jure sicer ohranilo precej elemen-

⁴³² RGBL 142/1867; ta zakon je še danes sestavni del avstrijske ustave.

⁴³³ Pri dokončnem oblikovanju § 19 so se v ustavnem odboru zgledovali po § 21 osnutka kromeriške ustave, na katerega se je »spomnil« slovenski poslanec dr. Lovro Toman. Pomembna razlika med obema členoma pa je bila v tem, da je kromeriški osnutek govoril o tem, da enakopravnost v deželi običajnih jezikov »garantira« država, medtem ko jo je po novem zakonu država le »priznavala«. – Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 323-324.

⁴³⁴ Ibidem.

⁴³⁵ Ibidem.

⁴³⁶ To je bilo še posebej očitno pri sklepanju mednarodnih pogodb. V imenu države jih je še vedno sklepal cesar, toda vse gospodarske pogodbe in pogodbe, ki bi finančno obremenjevale državo, so morale dobiti potrditev državnega zbora. Prim.: Dr. Št. Ságađin, ocena knjige: Dr. Leonidas Pitamic, Parlamentarno sodelovanje pri državnih pogodbah v Avstriji, v: Slovenski pravnik 1915, str. 243.

⁴³⁷ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 324.

tov absolutizma. Cesarju je decembrska ustava še vedno dajala izjemne pristojnosti pri izvajanju zakonodajne in izvršilne oblasti. (Vojska in zunanja politika sta ves čas ostali v domeni cesarja in njegovih svetovalcev). Toda de facto je avstrijski politični sistem, kakršnega je ustvarila decembrska ustava, temeljil na principu, ki ga je znameniti pravnik Joseph Ulbrich formuliral z besedami: »Nosilec državne oblasti je cesar, vendar jo lahko uporablja le v skladu z ustavo. Avstrija je torej monarhična ustavna in pravna država«. ⁴³⁸

MAJSKI ZAKONI 1868

Kompleks zakonov, ki so skupaj tvorili decembrsko ustavo, so v naslednjem letu dopolnili še s tremi pomembnimi zakoni, ki so urejali odnos med državo in katoliško cerkvijo. Določila konkordatne pogodbe iz leta 1855, ki so favorizirala katoliško cerkev, so namreč bila v neskladju z določili državnega temeljnega zakona o pravicah državljanov, ki je zagotavljal enakopravnost vseh verskih skupnosti. Člen 14 je zagotavljal popolno svobodo mišljenja in znanstvenega dela ter določal, da državljske in politične pravice ne morejo biti odvisne od pripadnosti tej ali oni religiji. Člen 17 pa je nadzor nad šolstvom in celotnim izobraževalnim sistemom izročal v roke države.

Ker so z omenjenima členoma že anulirali nekatere temeljne določbe konkordata iz leta 1855, ⁴³⁹ je vprašanje revizije (oz. ukinitve) konkordata kmalu postalo eno izmed največjih problemov državnega zbora. Do ostrih napadov na konkordat je prišlo že v adresni debati. V razpravi so nemški liberalni poslanci zahtevali, da se tudi v Avstriji uveljavi liberalno načelo »svobodna cerkev v svobodni državi«. Tako so v besedilo adrese (5. junija 1867) vnesli kot prednostno nalogo državnega zbora, »da se prek zakonodaje, navezane na ustavo, začne z revizijo konkordata v tistih stvareh, ki spadajo v področje državne zakonodaje«. ⁴⁴⁰

Proti predlogu Eugena von Mühlfelda, ki je predlagal popolno ukinitve konkordata in sprejem celovitega verskega zakona, ki naj na novo uredi odnos med državo in verskimi skupnostmi, je večina državnega zbora 20. julija 1867 podprla zmernejši predlog Eduarda Herbsta, ki je predvideval delno revizijo konkordatne pogodbe v obliki treh specialnih zakonov: zakona o zakonski zvezi, ki naj »zakonsko pravo« spet podredil civilnemu; zakona o odnosih med šolo in cerkvijo (v smislu popolne emancipacije šolstva od katoliške cerkve); in zakona o ureditvi interkonfesionalnih razmerij (v skladu z načelom enakopravnosti državljanov). Potem ko je konfesionalni odbor relativno hitro izdelal osnutke omenjenih zakonov, je poslanska zbornica oktobra 1867 začela z razpravo o prvih dveh zakonih. Zakon o zakonski zvezi je izglasovala 23. oktobra 1867, šolski zakon pa 29. oktobra 1867. Razprava o tretjem, interkonfesionalnem zakonu, se je v poslanski zbornici začela šele 2.

⁴³⁸ Malfèr, *Der Konstitutionalismus in der Habsburgermonarchie*, str. 15.

⁴³⁹ Vendar je treba dodati, da so bila določila v decembrski ustavi, ki so se dotikala odnosa cerkve do države, veliko bolj zmerna kot v osnutku kromeriške ustave iz leta 1849. Kromeriška ustava je namreč v členu 14 določala, da v Avstriji ni državne cerkve, v členu 17 je uveljavljala civilno poroko, ki ji je cerkveno podredila, v členu 19 pa je prepovedala vpliv cerkve na javne šolske zavode.

⁴⁴⁰ Vasilij Melik, *Slovinci in »nova šola«*, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*, Ljubljana 1970, str. 34; Cvirn, *Boj za sveti zakon*, str. 26.

aprila 1868 (sprejet je bil dan kasneje), torej že za tem, ko je v drugi polovici marca 1868 prva dva zakona potrdila tudi gosposka zbornica: zakon o zakonski zvezi 23. marca 1868 in šolski zakon 30. marca 1868. Potem ko je 15. maja 1868 zakon o interkonfesionalnih razmerjih potrdila še gosposka zbornica (poročevalec je bil dr. Franc Miklošič), je cesar 25. maja 1868 vse tri zakone sankcioniral (»majski zakoni«).⁴⁴¹

AVSTRO-OGRSKA

Dne 21. decembra 1867 je cesar sankcioniral tudi zakon o skupnih zadevah vseh dežel monarhije in načinu njihove obravnave (zakon o delegacijah), ki ga je poslanska zbornica po desetdnevni razpravi sprejela 21. novembra 1867. Zakon, sicer skoraj identičen z ogrskim nagodbenim zakonom z 12. junija 1867, je določal skupne zadeve med obema državnima polovicama ter sestavo in pristojnosti avstrijske delegacije.

Izhajajoč iz pragmatične sankcije je zakon med skupne (»pragmatične«) zadeve obeh državnih polovic (poleg skupnega vladarja: avstrijskega cesarja in apostolskega ogrskega kralja) štel zunanjo politiko in vojsko ter financiranje obeh skupnih področij. V skladu s tem je predvidel oblikovanje treh skupnih k. u. k. ministrstev: za zunanje zadeve, vojsko in finance. Skupni ministri so bili odgovorni neposredno vladarju, čeprav so morali o svojem poslovanju poročati tudi obema predstavniškima telesoma. Skupaj so tvorili t. i. »ministrski svet«, ki mu je načeloval vsakokratni zunanji minister. Na sejah skupnega ministrskega sveta so poleg omenjenih treh ministrov redoma sodelovali tudi avstrijski in ogrski ministrski predsednik ter posamezni ministri (pač odvisno od predmeta razpravljanja) obeh državnih polovic.⁴⁴²

Zakonodajne pristojnosti, povezane z urejanjem skupnih zadev in njihovim financiranjem, je zakon prepuščal delegacijama avstrijskega in ogrskega parlamenta, ki naj bi se vsako leto (enkrat na Dunaju in drugič v Pešti) poenotili o temeljnih smernicah skupne politike. Avstrijska delegacija je (enako kot ogrska) štela 60 članov, pri čemer jih je tretjino izvolila gosposka in dve tretjini poslanska zbornica. Volilni red za volitve članov avstrijske delegacije je upošteval ustrezno zastopanost posameznih dežel, za kar se je v razpravi še posebej zavzel slovenski poslanec dr. Lovro Toman.

Delegaciji sta načeloma zasedali ločeno in med seboj komunicirali pisno, preko nekakšnih kurirjev (nuncijev). Skupna seja obeh delegacij je bila dopustna le v izjemnih primerih – če se o zadevi nista sporazumeli po trikratni izmenjavi mnenj –, kar pa se je v praksi zgodilo le redko.⁴⁴³ Zaradi tega nenavadnega sistema upravljanja s skupnimi zadevami je bil vpliv parlamentov obeh državnih polovic na skupno zunanjo državno politiko in vojsko minimalen. Odločilno vlogo je imel skupni ministrski svet oz. zunanji minister, v zadnji instanci pa seveda cesar, ki je imenoval in odstavljal skupne ministre.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Prim.: Karl Vocelka, *Verfassung oder Konkordat?, Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868*, Wien 1978, str. 52-161.

⁴⁴² Na splošno o tem: Éva Somogyi, *Der gemeinsame Ministerrat der österreichisch-ungarischen Monarchie 1867-1906*, Wien 1996.

⁴⁴³ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 328.

⁴⁴⁴ Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 413.

Hkrati z zakonom o skupnih zadevah vseh dežel monarhije je cesar 21. decembra 1867 sankcioniral dodatne tri zakone, ki so se nanašali na finančne odnose med obema državnima polovicama. »Finančni zakoni«, ki so bili rezultat pogajanj med avstrijsko in ogrsko deputacijo (zasedali sta med 7. avgustom in 6. oktobrom 1867), so uredili vprašanje deležev pokrivanja stroškov za skupne zadeve (in dvor), skupnih kreditov in državnih dolgov in definirali skupno gospodarsko politiko ter carine.⁴⁴⁵

Z zakonom o pokrivanju stroškov za skupne zadeve in dvor so prvič v zgodovini ločili državne finance od vladarskih. Ker so pri vprašanju stroškov za dvor na Ogrskem zagovarjali stališče, da vladar opravlja dve funkciji (avstrijskega cesarja in apostolskega kralja Ogrske), niso oblikovali skupnega proračuna dvora. Se je pa Ogrska obvezala, da bo za pokrivanje stroškov vladarske hiše prispevala enako vsoto kot avstrijska polovica države.⁴⁴⁶ Bistveno bolj neracionalna so bila tista določila zakona, ki so govorila o deležu obeh državnih polovic za pokrivanje stroškov, ki so nastali pri uresničevanju skupnih nalog. Razmerje med avstrijsko in ogrsko »kvoto« so – glede na gospodarski razvoj obeh polovic – na začetku določili na 70:30 %, toda zakon je predvideval, da razmerje med kvotama vsakih deset let določijo na novo. Pogajanja o višini kvot sta vodili posebni komisiji (kvotni deputaciji), ki sta nato v sodelovanju z vladama obeh državnih polovic izdelali ustrezen predlog. Slednjega sta morala sprejeti oba parlamenta, nakar je dobil cesarjevo sankcijo. V primeru, da se kvotni deputaciji nista uspeli poenotiti o skupnem predlogu, so obema parlamentoma predložili dva ločena predloga. Če v teku razprave ni prišlo do poenotenja, so zadevo poslali v odločitev cesarju. Začetno kvoto (70:30 %) sta oba parlamenta podaljšala dvakrat. (Veljala je do leta 1899). Leta 1900 pa je cesar sam določil novo razmerje: 65,6 proti 34,4 %. Z letom 1908 so razmerje med kvotama spremenilo na 63,6 proti 36,4 %.⁴⁴⁷

Zakon o najemanju kreditov in pokritju državnih dolgov je glede skupnih državnih dolgov izhajal iz enakega razmerja. 70 % državnih dolgov naj bi odpadlo na Avstrijo in 30 % na Ogrsko. (Državne dolgove, ki so nastali v času neoabsolutizma, so pred tem v celoti pripisali Avstriji).⁴⁴⁸ Glede najemanja skupnih kreditov pa je bil zakon izjemno restriktiven. Takšen kredit je bilo mogoče najeti le v izrednih primerih in še to zgolj za pokrivanje skupnih stroškov. Načeloma naj bi vsaka državna polovica sama odločala o tem, na kakšen način bo dobila denar za pokritje višine svoje kvote.

Tretji zakon je določal temelje skupne gospodarske politike: vprašanje carin, davkov, denarja, koordinacija razvoja železnic, rečnega prometa, izgradnje vojaških objektov, sklepanja gospodarskih pogodb z drugimi državami in monetarna politika. To se je zgodilo v obliki pogodbe med obema državnima polovicama, ki je po sprejemu v parlamentu dobila moč zakona. Prve takšne pogodbe so bile sprejete v letih 1867/68, potem pa so jih podaljševali vsakih 10 let.⁴⁴⁹ Tudi ob podaljševanju teh pogodb je kar naprej prihajalo do nasprotij med obema državnima polovicama. Kopja so se najbolj lomila pri vpraša-

⁴⁴⁵ Podrobneje o tem: Gunter Schall, *Der österreichisch-ungarische Dualismus als Integrationskonzept*, Hamburg 2001, str. 161-180.

⁴⁴⁶ Holger Fischer, Konrad Gündisch, *Eine kleine Geschichte Ungarns*, Frankfurt am Main 1999, str. 124.

⁴⁴⁷ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 327; Fischer, Gündisch, *Eine kleine Geschichte Ungarns*, str. 126.

⁴⁴⁸ Fischer, Gündisch, *Eine kleine Geschichte Ungarns*, str. 127.

⁴⁴⁹ *Ibidem*.

nju uvoznih in izvoznih carin na določene produkte, saj so lahko (zaradi velikih razlik v stopnji gospodarskega razvoja) le-te imele negativne učinke na določenih območjih monarhije. Seveda pa je bilo pomembno to, da je celotna država tvorila enotno carinsko in gospodarsko območje.⁴⁵⁰

RAZUMEVANJE DUALIZMA

Ogrski in avstrijski nagodbeni zakon nista imela značaja pogodbe, ki bi jo ratificirali v obeh državnih polovicah. V bistvu sta bila dva tekstovno celo nekoliko različna ustavna zakona, ki sta nastala v sodelovanju med cesarjem in ogrskim deželnim zborom na eni ter cesarjem in dunajskim državnim zborom na drugi strani.⁴⁵¹ Že dejstvo, da besedili obeh zakonov nista bili identični (nemško besedilo zakona je bilo v bistvu slab in nenatančen prevod ogrskega zakona), je sprožalo različne interpretacije bistva dualizma. Avstrijski zakon je skupne zadeve razumel tako, kot da gre za modifikacijo centralistične februarske ustave iz leta 1861. In v resnici so na Dunaju dualistično tvorbo razumeli kot celoto, ki da zagotavlja pravno kontinuiteto stare Habsburške monarhije. Imeli so jo za »zvezno državo«, utemeljeno na personalni in realni uniji.⁴⁵² Za Dunaj so bile skupne institucije (zunanja politika, vojska, monetarna politika) znak, da gre za eno državo, zato je Dunaj skupnim institucijam pripisoval odločilno vlogo. Ogrska stran pa je v skupnih institucijah videla zgolj rezultat svobodne volje dveh suverenih držav, da skupno urejata določene zadeve. Ogrski politiki so zagovarjali stališče, da obstoji Avstro-Ogrska iz dveh samostojnih državnopravnih subjektov, ki sta pač del svojih izvirnih pristojnosti prenesli na skupne organe. Pri tako različnem pojmovanju skupne države je bilo vprašanje ohranjanja dualistične konstrukcije avstro-ogrške dvojne monarhije manj vprašanje formalnih pravic in bolj vprašanje realne moči.⁴⁵³

Dualistična »rešitev« notranjih problemov monarhije je bila vse do njenega razpada razlog za nenehne napetosti med obema polovicama. V bistvu je šlo za nekakšen notranjepolitični status quo oz. za »trajni provizorij«. Državi so celo manjkali trdno določeni državni simboli. Še več. Manjkalo ji je celo uradno poimenovanje. V Cislajtaciji so imeli še naprej stare simbole (in barve): dvoglavega orla in črne ter zlate barve oz. rdeče-belo-rdeče barve habsburškega hišnega prapora. Na Ogrskem je veljal tradicionalni državni grb, v katerem dva angela držita krono Sv. Štefana nad ščitom, ki nosi grbe posameznih ogrskih dežel. Barve dežel krona Sv. Štefana so bile rdeče-belo-zelena. Skupno zastavo s simboli obeh delov monarhije je imela le avstrijsko-ogrška trgovska mornarica.⁴⁵⁴ Na podlagi osebne odločitve cesarja je 14. novembra 1868 Habsburška monarhija (z vidika ustave po »neustavni« poti) dobila novo ime. Tega dne je cesar Franc Jožef kanclerju Beustu poslal pismo, v katerem mu je ukazal, naj v odnosih s tujino namesto njegove polne titulacije uporabljajo naziv: »avstrijski cesar in apostolski ogrski kralj«. Dežele

⁴⁵⁰ Ibidem.

⁴⁵¹ Fischer, Gündisch, Eine kleine Geschichte Ungarns, str. 123.

⁴⁵² Fischer, Gündisch, Eine kleine Geschichte Ungarns, str. 124.

⁴⁵³ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 328.

⁴⁵⁴ Ibidem.

Habsburške monarhije naj bi v diplomatskih in gospodarskih stikih s tujino označevali z »Avstro-Ogrska monarhija« ali alternativno »Avstro-ogrska država«. Pojem Avstrijska monarhija (1804) je tako izginil iz uradne rabe. Svoje odločitve z dne 14. novembra 1868 cesar seveda ni dal potrditi avstrijskemu in ogrskemu parlamentu. Zato njegova odločitev ni bila objavljena v državnem zakoniku. Za skupne institucije se je uveljavila oznaka »kaiserlich und königlich« (k. u. k.); uradi na Ogrskem so nosili oznako »königlich« (k.), v ostalih deželah pa »kaiserlich-königlich« (k. k.). Poleg uradne oznake »v državnem zboru zastopana kraljestva in dežele«, ki je bila omejena izključno na uradno rabo jezika, so za zahodno polovico običajno uporabljali oznako »Avstrija« ali »Cislajtanija« (po rečici Leithi kot simbolični meji med obema polovicama). Za kraljestvo Ogrsko so zato uporabljali tudi oznako Translajtanija.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 329.

ISKANJE USTAVNIH REŠITEV

Dne 30. decembra 1867 imenovano novo »meščansko ministrstvo« s knezom Carlosom Auerspergom na čelu⁴⁵⁶ se je že od samega začetka soočalo z močno opozicijo. Na eni strani so bili z novo vlado in sistemom močno nezadovoljni v katoliškem taboru, ki se je začel – zaradi liberalnih napadov na konkordat – povsod po monarhiji politično organizirati. Še večje pa je bilo nezadovoljstvo federalistov, ki so odločno nasprotovali dualizmu in centralizmu v Cislajtaciji. Minister Berger ni pretiraval, ko je na banketu (17. septembra 1868) ob sklepu spodnjeavstrijskega deželnega zbora v šali pripomnil: »Dandanes želi vsak narod, ja vsak narodič imeti svojo nagodbo – po nagodbi. Še skromni Kočevarji bodo končno predlagali pragmatično sankcijo o skupnih organih.«⁴⁵⁷

Glavni steber federalistične opozicije so tvorili Čehi. Medtem ko je vladi za svojo politiko sprva uspelo pridobiti Poljake,⁴⁵⁸ so Čehi odločno zavrnilo dualizem in od vlade zahtevali, da prizna češkim deželam enak položaj kot Ogrski. »Pravice cesarske hiše do Češke so enako utemeljene kot tiste, ki jih ima do Ogrske«, je Dunaju sporočal staročeški prvak Rieger. »Torej ni nobenega resnega razloga, da bi zavrnilo Češki tisto, kar je bilo dano Ogrski, se pravi priznanje njenih zgodovinskih pravic in njene avtonomije.«⁴⁵⁹

Za svoja stališča so Čehi poskušali dobiti podporo tudi v tujini (v Rusiji in Franciji), doma pa so izkoristili vsako priložnost, da demonstrirajo proti vladi in nesprejemljivemu političnemu sistemu. Spomladi 1868 se je na Češkem začelo množično politično (taborško) gibanje, ki je jasno kazalo odločenost češke politike, da za dežele krone Sv. Vavclava dosežejo enak status kot ga je z nagodbo dobila Ogrska. Ob cesarjevem obisku Prage (21. junija 1868), ki so ga Čehi bojkotirali, je Franc Jožef češkim voditeljem sicer ponudil kompromisno rešitev v okviru decembrske ustave, toda njegov predlog za Čehe ni bil sprejemljiv. Tako staro- kot mladočehi so v soglasju s češko konservativno aristokracijo vztrajali na češkem državnem pravu in od cesarja zahtevali, da reši »ustavne zmešnjave« v sporazumu s »politično-zgodovinskim češkim ljudstvom.«⁴⁶⁰

Po odločitvi čeških deželnozbornih poslancev za bojkot češkega (22. avgusta 1868) in moravskega deželnega zbora (24. avgusta 1868) se je češki odpor zoper dualizem in vlado le še stopnjeval.⁴⁶¹ Zoper taborško gibanje, ki je jeseni 1868 postajalo vse bolj radikalno, je nova Taaffejeva vlada (14. septembra 1868) je Taaffe na čelu vlade zamenjal Carlosa Auerperga) najprej nastopila z represivnimi ukrepi. Oktobra 1868 so v Pragi razglasili izjemne

⁴⁵⁶ Motor vlade je predstavljalo 6 znanih nemških liberalcev: Johann Nepomuk Berger, Rudolf Brestel, Karl Giskra, Leopold Hasner, Eduard Herbst in Ignaz Plener.

⁴⁵⁷ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I., str. 345.

⁴⁵⁸ Že junija 1867 je Galicija dobila svoj posebni zakon o šolstvu, ki je garantiral polonizacijo osnovnega in srednjega šolstva v deželi. Ko so zoper zakon, ki je stopil v veljavo 24. 1. 1868, protestirali Rutenci, se vlada na njihove pritožbe ni ozirala. 27. 2. 1868 je izobraževalni minister Hasner, sklicujoč se na poročilo galicijskega namestnika, izjavil, da zakon izvajajo nadvse korektno. Prim.: Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I., str. 351.

⁴⁵⁹ Jean Paul Bled, Franc Jožef, Ljubljana 1990, str. 321.

⁴⁶⁰ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 343; Bled, Franc Jožef, str. 320.

⁴⁶¹ Hantsch, *Die Nationalitätenfrage*, str. 56.

razmere, kar je le še povečalo češko nezadovoljstvo. Na izrecno zahtevo cesarja pa se je na začetku marca 1869 vlada le začela pogajati s češko opozicijo. Toda češki voditelji niso bili pripravljeni na kompromis brez priznanja češkega državnega prava, zato pogajanja niso prinesla rezultatov.⁴⁶² Ker so tudi poljski poslanci vedno glasneje zahtevali čim prejšnjo izpolnitev zahtev, postavljenih v resoluciji gališkega deželnega zbora iz septembra 1868,⁴⁶³ je vlada 15. maja 1869 zaključila četrto zasedanje (sesijo) državnega zbora.

Siloviti češki odpor zoper dualizem je kmalu načel enotnost Taaffejeve vlade. Ministrski predsednik grof Taaffe in ministra Berger in Potocki sta zagovarjala pogajanje s češko opozicijo, preostali ministri pa so menili, da se morajo Čehi najprej vrniti v državni zbor.⁴⁶⁴ Ko je na začetku petega zasedanja državnega zbora (11. decembra 1869) cesar od vlade zahteval, naj mu predloži načrt rešitve notranjepolitične krize, mu je razcepljena vlada predložila dva ločena memoranduma.⁴⁶⁵ Memorandum večine ministrov z dne 18. decembra 1869 (Plener, Hasner, Giskra, Herbst in Brestel) je predlagal uvedbo direktnih volitev v državni zbor in hkrati odločno zavrnil kakršnokoli spremembo obstoječega ustavnega sistema v smeri federalizma. Memorandum manjšine (26. decembra 1869), ki so ga podpisali Taaffe, Berger in Potocki, pa je predlagal začetek pogajanj s češko opozicijo in uskladitev češkega državnega prava z obstoječo decembrsko ustavo.⁴⁶⁶ Toda v adresni debati so povsem prevladali zagovorniki večinskega memoranduma. Dne 28. januarja 1870 je državni zbor s 114 proti 47 glasov sprejel adresu, ki je odločno nasprotovala kakršnekoli spreminjanju ustave v federalističnem smislu in napovedovala nujnost uvedbe direktnih volitev v državni zbor.⁴⁶⁷

Še preden je državni zbor končal z adresno debato, je cesar 15. januarja 1870 sprejel demisijo ministrskega predsednika Taaffeja in preostalih dveh tvorcev manjšinskega memoranduma, ministrov Bergerja in Potockega. Dne 1. februarja 1870 je za novega ministrskega predsednika imenoval Leopolda Hasnerja. Slednji je v predstavitvi vladnega programa pred državnim zborom (2. februarja 1870) sicer poudaril, da bo izhodišče vladne politike obstoječa decembrska ustava, toda hkrati je zavrnil očitke, češ da gre za apriorno nasprotovanje avtonomističnim težnjam.⁴⁶⁸

Nova vlada je bila glede češkega vprašanja in zahtev federalistične opozicije v državnem zboru bolj enotna kot prejšnja, toda njen poskus, da bi državni zbor sprejel zakon, s pomočjo katerega naj bi zagotovili direktne volitve državnozborskih poslancev v tistih volilnih okrajih, kjer poslanci vračajo sprejem državnozborskega mandata, je v parlamentu naletel na nepremostljive ovire. Že 27. januarja 1870 so državni zbor zapustili nemški katoliški poslanci iz Tirolske. Povod za njihov odhod iz parlamenta je bila huda žalitev poslanca Greuterja, ki si jo je »privoščil« nemški liberalni poslanec baron Tinti.

⁴⁶² Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 349.

⁴⁶³ Resolucija je med drugim zahtevala oblikovanje posebne galicijske deželne vlade, odgovorne deželnemu zboru, ter ustanovitev posebne galicijske državne pisarne na Dunaju. Poljski državni poslanci naj bi se udeleževali zasedanj državnega zbora samo takrat, kadar bi obravnavali skupne zadeve, ki zadevajo tudi Galicijo. – Bled, Franc Jožef, str. 319.

⁴⁶⁴ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 351.

⁴⁶⁵ Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, str. 317-318.

⁴⁶⁶ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 352; Vošnjak, *Spomini*, str. 317-318.

⁴⁶⁷ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 33.

⁴⁶⁸ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 34.

Ko je namreč pater Greuter v razpravi dejal, češ da je tudi on Nemec, mu je Tinti zaklical: »Vi niste Nmec, Vi in Vam enaki niste Nemci, pa tudi ne Avstriji, kajti Vaša domačija je Rim, Vaša domovina je cerkev, Vaš cesar je papež...«. ⁴⁶⁹ V vedno ostrejši opoziciji zoper vlado so bili tudi Poljaki, ki so od vlade pričakovali ugodno rešitev zahtev resolucije galicijskega deželnega zbora iz septembra 1868. Njihove zahteve, ki jih je v obliki predloga 18. decembra 1869 formuliral poslanec Grocholski, je obravnaval poseben (17. januarja 1870 izvoljeni) parlamentarni odbor, ki vsem poljskim zahtevam ni nasprotoval. ⁴⁷⁰ Toda zaradi predloga romunskega poslanca barona Petrina (10. februarja 1870), naj v predlogu Grocholskega predvidena avtonomija za Galicijo velja tudi v vseh ostalih »kraljestvih in deželah«, so v odboru dokončno prevladali nasprotniki popuščanja Poljakom. Potem, ko so na seji odbora 29. marca 1870 predlog Grocholskega zavrnil, so poljski člani odbora nemudoma odstopili. Ko pa je vlada 30. marca 1870 v poslanske klopi poslala dve noveli k temeljnemu zakonu o državnem zastopstvu, s katerima so želeli uzakoniti »zasilne« direktne volitve v državni zbor, so se poljski poslanci odločili (31. marca 1871), da odložijo mandate in zapustijo Dunaj. ⁴⁷¹ Zgledu Poljakov je sledilo nadaljnjih 12 federalistično usmerjenih poslancev, med njimi tudi vsi slovenski. ⁴⁷² V poslanskih klopeh je ostalo le še 129 poslancev, ⁴⁷³ kar je bilo manj kot dve tretjini celotnega števila mandatov, potrebnega za spremembo ustave (temeljnega zakona o državnem zastopstvu). Vlada je podala ostavko in 4. aprila 1870 jo je cesar tudi sprejel. ⁴⁷⁴

Zaradi odpora federalistov je cesar 12. aprila 1870 imenoval novo vlado na čelu z grofom Alfredom Potockim, enim izmed avtorjev manjšinskega memoranduma. Potocki je dobil od cesarja jasno navodilo, naj pripravi kompromis s češko opozicijo. ⁴⁷⁵ Zadeve se je lotil nadvse previdno. V programu, ki ga je predložil nekaj dni po nastopu, ni predvidel nobenih radikalnih sprememb na notranjepolitičnem področju. Do rešitve je želel priti v okviru obstoječe ustave, po poti resnih sporazumnih pogajanj s češko opozicijo. ⁴⁷⁶

Pred začetkom pogajanj z vlado se je izoblikovala strnjena falanga staro- in mladočehov ter konservativne visoke aristokracije. Na sestanku 16. maja 1870 so se poenotili, da mora vlada priznati t. i. češko listino iz 8. aprila 1848, s katero je cesar Ferdinand I. priznal češko državno pravo. Vlada bi morala sklicati »ustavodajni« češki deželni zbor, ki naj bi izrekel (pač v skladu s »češko listino«) svojo željo po sklicu skupnega deželnega zbora za vse dežele krone Sv. Vavclava. ⁴⁷⁷ Na pogajanjih (17. in 18. maja 1870) pa do kompromisa

⁴⁶⁹ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 31; Kermavner, *Opombe*, v: *Prijatelj*, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 452.

⁴⁷⁰ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 35.

⁴⁷¹ *Ibidem*.

⁴⁷² Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 37.

⁴⁷³ Od tega 40 nemških poslancev iz Češke, 5 poslancev iz Dalmacije, 1 rutenski poslanec iz Galicije, 18 nemških poslancev iz Spodnje Avstrije, 10 iz Zgornje Avstrije, 3 poslanci iz Salzburga, 12 poslancev iz Štajerske, 5 poslancev iz Koroške, 4 poslanci iz Bukovine, 19 nemških poslancev iz Moravske, 6 iz Šlezije, 2 iz Tirolske, 2 iz Vorarlberga in 2 (Vinko Ferer Klun in Margheri) iz Kranjske. Poleg slovenskih so državni zbor zapustili romunski in italijanski poslanci s Primorske. – Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 37.

⁴⁷⁴ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 35-37.

⁴⁷⁵ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 353.

⁴⁷⁶ *Ibidem*.

⁴⁷⁷ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 355.

ni prišlo. Kot pogoj za sporazum je Potocki namreč postavil zahtevo, naj se češki državnozborski poslanci vrnejo v državni zbor na Dunaju in pristanejo na sporazum v okviru decembrske ustave.⁴⁷⁸ Oba pogoja sta bila za Čeha še vedno nesprejemljiva.

Nekaj dni zatem (21. maja 1870) je vlada razpustila državni zbor in vse deželne zборе razen češkega. Slednjega je izvzela z utemeljitvijo, češ da še ni jasno, ali bi novoizvoljeni deželni zbor izvolil poslance v državni zbor. Na junijskih deželnozborskih volitvah so zlasti v nemških alpskih deželah (npr. v Vorarlbergu) nemški liberalci izgubili opazno število mandatov v korist katoliških kandidatov.⁴⁷⁹ Znotraj nemškega liberalnega tabora pa se je okreplil vpliv »mladih«, ki so »staroliberalcem« očitati oportunitizem, polovičarstvo in izdajo nemških interesov.⁴⁸⁰

Junija so v vseh deželah, razen na Češkem, izvedli deželnozborske volitve. Potem ko so se pod vtisom izbruha prusko-francoske vojne za sodelovanje v dunajskem državnem zboru enoglasno izrekli poljski poslanci iz Galicije, je vlada v nevarni zunanjepolitični situaciji poskušala omehčati tudi Čeha. Dne 30. julija 1870 je razpustila češki deželni zbor in zagotovila, da je na avgustovskih volitvah zmagala češka državnopravna opozicija.⁴⁸¹ Toda češki deželnozborski poslanci, ki so se po dveh letih abstinence v deželni zbor vrnili le »pogojno« (zasedati je začel 30. avgusta 1870), se pozivom cesarja in vlade, naj izvolijo državnozborske poslance in pridejo na Dunaj ter pristanejo na sporazum v okviru obstoječe decembrske ustave, niso želeli odzvati. Zaradi vztrajanja češke večine v deželnem zboru, da mora pred izvolitvijo državnozborskih poslancev priti do sporazuma med monarhom in »političnim češkim ljudstvom«, ⁴⁸² je vlada (v skladu z »zasilnim« volilnim zakonom z dne 29. junija 1868) 6. oktobra 1870 razpisala direktne državnozborske volitve na Češkem. Na volitvah (8. novembra 1870) je bilo izvoljenih 36 čeških »državnopravnih« kandidatov, ki pa svojih mandatov niso želeli sprejeti.⁴⁸³

Še preden se je »razrešilo« češko vprašanje, se je 15. septembra 1870 na Dunaju sestal državni zbor k svojemu šestemu zasedanju. Toda vse do novembra državni zbor ni bil zmožen resnega dela. S prihodom 24 nemških poslancev s Češke, ki so bili izvoljeni na direktnih volitvah (8. novembra 1870), je bila avtonomistična (federalistična) opozicija dokončno potisnjena v manjšino.⁴⁸⁴ Vlada se je znašla v brezupnem položaju. Nemška liberalna večina je 19. novembra 1870 izglasovala adresu, ki je po mnenju ministra Alexandra Petrina pomenila nič manj kot »vojno napoved vladi«. Zato je 22. novembra 1870 vlada odgodila zasedanje državnega zbora, ministrski predsednik Potocki pa je cesarju ponudil odstop celotne vlade.⁴⁸⁵ Toda cesar, ki se je že od oktobra oziral po novem kabinetu, je njegov odstop sprejel šele 4. februarja 1871.

⁴⁷⁸ Bled, Franc Jožef, str. 324.

⁴⁷⁹ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III, str. 456.

⁴⁸⁰ Kolmer, Parlament und Verfassung, II., str. 61; Pieter Judson M., Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848-1914, Michigan 1996, str. 167-174.

⁴⁸¹ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 358; Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III, str. 455.

⁴⁸² Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 359-360; Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 457.

⁴⁸³ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 360.

⁴⁸⁴ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 458.

⁴⁸⁵ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 361.

V času do imenovanja nove vlade (5. februarja 1871) se je pred Franca Jožefa in njegove svetovalce z vso silo postavilo vprašanje, ali naj po odhodu Potockega spet zavladajo liberalci, ali naj njegovo vlado zamenja vlada, ki bo z večjo odločnostjo poskušala uresničiti temeljne politične cilje prejšnje? Pod vtisom ustanovitve nemškega rajha (18. januarja 1871) se je cesar odločil za drugo možnost. K njegovi odločitvi so veliko pripomogli nazori slovitega profesorja na dunajski univerzi dr. Alberta Schäffleja, ki je v dveh avdiencah oktobra in novembra 1870 cesarja prepričeval, češ da je vladavina nemške ustavoverne stranke (»decembrizem«) v Avstriji nenaravna in da bi bilo treba za stabilizacijo političnih razmer nujno doseči sporazum s Čehi.⁴⁸⁶ »Narodi se morajo med seboj spraviti po popolni ravnopravnosti. Parlamentarni sistem, po katerem vladajo narodne manjšine, je poguben, ker se manjšina le vzdrži v zvezi z velikim kapitalom (židovskim) in je torej pravi vladar kapital, ki mu pomagajo uradniki, odvetniki, literati in profesorji s svojim doktrinarnim liberalizmom. Predvsem se mora odpraviti premoč, ki jo dajejo Schmerlingovi volilni redi liberalnemu, večinoma židovskemu veleposestvu in umetno ustanovljeni volilni okraji. Volilna pravica se mora razširiti na srednji stan in delavce, zraven trgovinskih zbornic se morajo napraviti kmetske in rokodelske zbornice z volilno pravico. Gospodska zbornica se naj izpremeni v državni svet. Šolske in narodne razmere se morajo urediti in zlasti za Češko in Moravsko se mora nemudoma izdelati narodnostni zakon. Enaki zakoni za druge državne skupine bi pozneje na vrsto prišli.«⁴⁸⁷

Novi vladi na čelu z grofom Karlom Hohenwartom (5. februarja 1871), ki so jo nemški liberalci sprejeli »z indijanskim tuljenjem«,⁴⁸⁸ je cesar v umestitvenem pismu točno določil obseg in meje poslanstva. »Držeč se podlage ustave, ki sem jo dal, kljub neuspehu prejšnjih poskusov, da bi svoje zveste narode povezal v skupni ustavni dejavnosti, ne morem dvomiti, da se vladi, ki bi se postavila nad stranke, ne bi posrečilo izpeljati tega poslanstva, pri čemer mora budno paziti na različne interese, vse pa v prid utrditve moči in blaginje cesarstva.«⁴⁸⁹

Dne 20. februarja 1871 je nadaljeval z delom novembra odgodeni državni zbor, v katerem je sedelo le 171 (od skupaj 203) poslancev. V skladu s cesarjevim »navodilom« se je novo »nadstrankarsko ministrstvo« reševanja ustavnopravnih problemov lotilo nadvse previdno. Na podlagi programa, ki je napovedal uvedbo takšnega »možnega razširjenja zakonodajne in upravne avtonomije dežel, ki je združljivo z nujno, posamezne dežele same varujočo državno enotnostjo«, je 25. aprila 1871 v poslanske klopi poslala predlog zakona, ki je predvideval razširitev kompetenc deželnih zborov, 5. maja 1871 pa še predlog zakona, s katerim naj bi uveljavili razširjeno avtonomijo Galicije.⁴⁹⁰ Toda oba zakonska predloga je nemška ustavoverna večina, ki je po ustanovitvi nemškega rajha postajala vedno bolj nacionalno usmerjena, gladko zavrnila. V adresi, ki jo je državni zbor sprejel 21. maja 1871, so nemški ustavoverni poslanci izrekli Hohenwartovi vladi jasno nezaupnico. Toda cesar je v odgovoru na adresu (2. junija 1871) nedvoumno podprl Hohenwartova prizadevanja, da po ustavni poti reši nastali konflikt.⁴⁹¹

⁴⁸⁶ Ibidem.

⁴⁸⁷ Vošnjak, Spomini, str. 363.

⁴⁸⁸ Vošnjak, Spomini, str. 364.

⁴⁸⁹ Bled, Franc Jožef, str. 347.

⁴⁹⁰ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 460.

⁴⁹¹ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 365-366.

Po padcu obeh zakonskih predlogov je vladi postalo jasno, da svojega programa ne bo mogla uresničiti, če ne pride do spremembe »razmerja sil« v državnem zboru. Zato je intenzivirala že februarja začete stike s češko opozicijo. Zavedala se je, da bi se lahko v poslanski zbornici oblikovala vladi naklonjena večina, ki bi podpirala njene zamisli, šele po vrnitvi čeških poslancev na Dunaj.⁴⁹²

Po dolgotrajnih pogajanjih sta se vlada in češka »državnopravna opozicija« avgusta 1871 končno sporazumeli o osnutku kompromisa. Medtem ko se je vlada obvezala, da v okviru obstoječe ustavnopravne ureditve prizna poseben položaj Češke, so Čehi pristali, da se vrnejo v državni zbor in s tem omogočijo sprejem nove ureditve po ustavni poti.⁴⁹³ Po razpustu državnega zbora (10. avgusta 1871) in sedmih deželnih zborov, ki so imeli dotlej nemško centralistično večino, ter po novih deželnozborskih volitvah, ki so ponekod (npr. na Moravskem in Zgornji Avstriji) opazno oslabile nemško liberalno stranko, bi – v primeru, da se na Dunaj vrnejo Čehi – vlada lahko računala z dvotretjinsko večino v državnem zboru, potrebno za spremembo ustave.⁴⁹⁴ Zato se je energično lotila izvedbe avgusta doseženega sporazuma s Čehi.

ČEŠKI FUNDAMENTALNI ČLENI

V skladu s cesarjevim reskriptom (12. septembra 1871), ki je v sklepni pasaži priznaval češko državno pravo in izražal cesarjevo pripravljenost, da se okrona za češkega kralja,⁴⁹⁵ je češki deželni zbor (z delom je začel 14. septembra 1871) – ob abstinenici nemških deželnozborskih poslancev – že 10. oktobra sprejel adresso in osnutke treh zakonov (narodnostni zakon, nov volilni red in t. i. fundamentalne člene), ki so v »duhu zmernosti in sprave« urejali odnose med Nemci in Čehi na Češkem, revidirali razmerje med kurijami in na novo definirali državnopravni položaj Češke v okviru monarhije in še posebej Cislajtanije.⁴⁹⁶

Najpomembnejši dokument, t. i. fundamentalni členi, so priznavali dejstvo avstro-ogrskega sporazuma iz leta 1867 in se v celoti strinjali s skupnim urejanjem zunanje politike, vojske in financ (novost je bila le zahteva, da članov avstrijske delegacije iz Češke ne volijo češki državnozborski poslanci, ampak češki deželni zbor), toda hkrati so vse zadeve, ki niso »skupne vsem deželam in kraljestvom monarhije«, dajali v izključno pristojnost češkega deželnega zbora in njemu odgovorne vlade (§ 9).⁴⁹⁷ Za urejanje skupnih, zlasti finančnih in gospodarskih zadev cislajtanskih dežel so fundamentalni členi predvidevali prenos kompetenc češkega deželnega zbora in češke vlade na skupen cislajtanski »kongres

⁴⁹² Bled, Franc Jožef, str. 347.

⁴⁹³ Rumpler, Eine Chance für Mitteleuropa, str. 435.

⁴⁹⁴ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 461.

⁴⁹⁵ »Upoštevaajoč ustavni položaj češke krone, tehtajoč mesto in moč, ki jo je zagotavljala tako našim prednikom kot nam, zavedajoč se neomajne zvestobe, s katero je češki narod vedno podpiral naš prestol, rade volje priznavamo češke kraljevske pravice in to smo pripravljene ponovno potrditi s prisego našega kronanja.« – Bled, Franc Jožef, str. 348.

⁴⁹⁶ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 367-368; Hantsch, Die Nationalitätenfrage, str. 59-60.

⁴⁹⁷ Bled, Franc Jožef, str. 349; Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 368.

delegacij« posameznih deželnih zborov (slednji naj bi nadomestil državni zbor)⁴⁹⁸ in skupno avstrijsko vlado, v kateri bi moral imeti svoje mesto tudi češki dvorni kancler za vse dežele češke krone.⁴⁹⁹ To pa je seveda pomenilo, da bi tudi druge cislajtanske dežele morale dobiti večjo ali manjšo avtonomijo.

Po predvidenem scenariju bi moral v češkem deželnem zboru sprejete zakonske osnutke najprej potrditi cesar (kot v primeru sporazuma z Ogrsko leta 1867) in nato še državni zbor, ki naj bi začel z delom 28. oktobra. Toda na seji ministrskega sveta 20. oktobra 1871 je cesar sporazum zavrnil.⁵⁰⁰ Na njegovo odločitev sta bistveno vplivala ogrski ministrski predsednik grof Gyula Andrassy in zlasti kancler grof Beust, ki je zoper Hohenwarta organiziral celo kampanjo v tisku. Andrassy je cesarja opozarjal predvsem na pogubne učinke predvidenega avstrijsko-češkega sporazuma in federalizacije Cislajtanijske na Slovane na Ogrskem.⁵⁰¹ Beust pa ga je v posebni spomenici 13. oktobra 1871 prepričeval, da bi lahko imela federalizacija monarhije zaradi odločnega nasprotovanja Nemcev za monarhijo pogubne zunanje-politične posledice.⁵⁰² V njej je med drugim zapisal: »Z resnično hitrostjo se je izvršila preobrazba ustavoverne v nemško nacionalno stranko; vsak dan bolj odkrito se slišijo gesla, ki to stranko preko občutka nacionalne, jezikovne in zgodovinske skupnosti povezujejo z Nemčijo-Prusijo. Že sedaj je pred kratkim v Dresdnu sklicano ljudsko zborovanje ponudilo dokaz, da nacionalno gibanje nemških Avstrijcev neposredno spremljajo na naših mejah z veliko pozornostjo in da so se pripravljene odzvati klicom na pomoč in za podporo...«.⁵⁰³ Prav zaradi strahu pred morebitno vojaško konfrontacijo z nemškim rajhom je na koncu Franc Jožef prisluhnil Beustovim argumentom in je od Hohenwarta zahteval, naj spremeni besedilo reskripta, kakršen je bil dogovorjen med vlado in predstavniki češke državno-pravne opozicije.⁵⁰⁴ Ministrski predsednik Hohenwart je za spremembe poskušal pridobiti soglasje češke strani, toda Čehi so vztrajali, da je dogovor treba spoštovati. Zato je Hohenwart 26. oktobra 1871 cesarju ponudil odstop vlade, ki ga je Franc Jožef naslednjega dne tudi sprejel. Novi reskript, ki ga je dokončno oblikovala »začasna« vlada barona Holzgethana (30. oktobra 1871), je povsem nedvoumno zavrnil vsebino fundamentalne; poudarjal je veljavnost obstoječih državno-pravnih

⁴⁹⁸ Poleg kongresa delegacij pa naj bi obstajal tudi senat (sestavljen naj bi bil podobno kot gosposka zbornica), ki naj bi odločal predvsem o zadevah državnih pogodb, jurisdikcijskih konfliktih s področja uprave in zakonodaje in revizijah ustave. – Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*, I., Graz 1964, str. 180; Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III, str. 463.

⁴⁹⁹ V adresi je bil predviden tudi sklic skupnega deželnega zbora dežel krone Sv. Vavčarja. Toda to možnost je odločno zavrnil šlezjski deželni zbor. Moravski, ki je imel češko večino, pa je 18. 9. 1871 podprl prizadevanja češkega deželnega zbora, toda hkrati je nedvoumno nakazal, da si odnos med Moravsko in Češko (ter Šlezijo) predstavlja zgolj kot personalno unijo. – Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 371; Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 463.

⁵⁰⁰ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 466.

⁵⁰¹ Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 436; Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 371-372.

⁵⁰² Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 464.

⁵⁰³ Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*, I., str. 183-184.

⁵⁰⁴ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 466.

razmer in njihovo morebitno spreminjanje vezal na potrditev državnega zbora.⁵⁰⁵ Poskus federalistične preobrazbe monarhije je tako dokončno propadel.⁵⁰⁶

NA POTI K SPREMEMBI USTAVE

Dne 25. novembra 1871 je cesar imenoval novo vlado s knezom Adolfom Auerspergom (bratom nekdanjega ministrskega predsednika Carlosa Auersperga) na čelu. Nova »meščanska« vlada si je zadala za cilj, da z vsemi sredstvi zagotovi spoštovanje decembrske ustave. »Februarska-decembrska ustava je bila malik, ki ga je vlada oboževala, federalizem pa zli duh, ki ga je skušala odpoditi.«⁵⁰⁷ Toda za doseg svojega cilja (izničenje češke abstinence z uvedbo direktnih volitev v državni zbor) je vlada morala najprej konsolidirati razmere v državnem zboru, saj je bila za vsakršno spreminjanje ustave potrebna dvotretjinska večina.

Po razpustu večine deželnih zborov (razen češkega, galicijskega in dalmatinskega) in po novih deželnozborskih volitvah, ki so v državnem zboru nekoliko okrepile vladi prijazno nemško liberalno večino,⁵⁰⁸ se je vlada energično lotila nalog, ki jih je kot prednostne označil cesar v svojem prestolnem govoru 28. decembra 1871. Da bi v skladu s cesarjevo željo čim prej ustvarila pogoje za normalno funkcioniranje državnega zbora kot najvišjega zakonodajnega telesa Avstrije (in utelešenja avstrijske državne ideje),⁵⁰⁹ je februarja 1872 v poslanske klopi poslala predlog »zasilnega volilnega zakona«, ki je vlado pooblašal, da v vsakem posamičnem primeru, ko nek poslanec noče sprejeti državnoborskega mandata, razpiše direktne volitve v državni zbor.⁵¹⁰ Zakon, ki ga je poslanska zbornica sprejela 13. marca 1872, je prinesel bistveno dopolnitev prvega »zasilnega zakona« z dne 29. junija 1868, ki je predvideval razpis direktnih volitev le v primeru, ko nek deželni zbor noče izvoliti in poslati poslancev v državni zbor.⁵¹¹ Z njegovo pomočjo je vlada poskušala izničiti češki odpor.

Na dan, ko je državni zbor sprejel »zasilni volilni zakon« (13. marca 1872), je cesar razpustil češki deželni zbor in razpisal nove volitve, ki so – zaradi velikih mahinacij v veleposestniški kuriji – prinesle večino vladi prijazni stranki.⁵¹² Na inciativo Palackýja se češki poslanci zasedanja deželnega zbora niso želeli udeležiti, tako da je nemška (ustavoverna) večina na začetku maja sama izvolila poslance v državni zbor. S spremembo političnega razmerja v češkem deželnem zboru se je vladi končno ponudila priložnost, da po parlamentarni poti sprejme takšno volilno reformo, ki bi bila po okusu nemških liberalcev. V naslednjih mesecih so se za kulisami državnega zbora odvijali obsežni ma-

⁵⁰⁵ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 373.

⁵⁰⁶ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 467.

⁵⁰⁷ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 470.

⁵⁰⁸ Ob otvoritvi državnega zbora 27. 12. 1871 je bilo prisotnih le 122 od skupaj 203 poslancev. Večino, kar 88 poslancev, so tvorili pripadniki nemške ustavoverne levice, ki je odločno podpirala vladni program. Njim nasproti je sedelo le nekaj več kot trideset poslancev razcepljene in neorganizirane »federalistične« opozicije.

⁵⁰⁹ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 378-388.

⁵¹⁰ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 379.

⁵¹¹ Ibidem.

⁵¹² Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 380-381.

nevri, s katerimi je vlada – z obljubljanjem takšnih in drugačnih gospodarskih koncesij in igranjem na karto galicijske avtonomije – poskušala svojemu načrtu pridobiti podporo različnih skupin opozicije,⁵¹³ ki se je začela vedno bolj povezovati.⁵¹⁴

Na začetku jesenskega zasedanja državnega zbora je (12. decembra 1872) vlada uradno napovedala svoj namen, da bo v najkrajšem možnem času parlamentu predložila osnutek novega volilnega zakona, s katerim bi uvedli direktne volitve v državni zbor. Čeprav je njena napoved naletela na ostro kritiko federalistične opozicije (samo na Češkem so zbrali 270.000 podpisov pod peticijo zoper nameravano reformo),⁵¹⁵ je 15. februarja 1873 v poslanske klopi poslala predloga dveh zakonov, s katerima naj bi revidirali temeljni zakon o državnem zastopu: s prvim naj bi uvedli direktne volitve v državni zbor, z drugim pa natančno definirali način in postopek samih volitev. Oba predloga sta brez večjih problemov že marca 1873 dobila večino v poslanski in gosposki zbornici. V poslanski zbornici so problem z dvotretjinsko večino rešili s pomočjo »primerne« razlage poslovnika. Za zakonska predloga je – ob abstinenci 36 čeških in odsotnosti 47 poljskih, tirolskih in slovenskih poslancev, ki se niso želeli udeležiti glasovanja – glasovalo kar 120 od skupaj 122 poslancev, ki so bili v državnem zboru, toda to je predstavljalo le 59,1 % skupnega števila mandatov (203). Zato si je vlada pač pomagala z novo interpretacijo poslovnika. Enostavno je odbila 36 mandatov čeških poslancev, ki se niso pojavili v državnem zboru (in tudi niso slovesno prisegli kot poslanci). Z novim računanjem je omenjenih 120 glasov »za« pomenilo 71,8 % vseh možnih glasov, kar je bilo več kot zahtevani dve tretjini.⁵¹⁶

Zakona, ki ju cesar sankcioniral 2. aprila 1873, sta – ob ohranitvi kurijalnega volilnega sistema – uvajala direktne volitve v državni zbor, ki naj bi po novem štel 353 poslancev.⁵¹⁷ Z njima je nemška ustavoverna večina uresničila svojo staro predstavo o »parlamentarni Avstriji«. Državni zbor ni bil več igrača v rokah partikularnih interesov deželnih zborov, katerih politični vpliv se je opazno zmanjšal.⁵¹⁸ Logična posledica te reforme je bila koncentracija najbolj bistvenih zakonodajnih in izvršnih kompetenc cislajtanske državne polovice na Dunaju.⁵¹⁹ »Aprilska ustava«, kot so v literaturi poimenovali oba volilna zakona z 2. aprila 1873, je v bistvu pomenila reakcijo na fundamentalne člene in propadli poskus sporazuma s Čehi. Z »aprilsko ustavo« se je dualistična preobrazbe dokončno potrdila.⁵²⁰ Z njo je dobila državnoppravna arhitektura Avstro-Ogrske podobo, ki je trajala več desetletij.

⁵¹³ Ibidem.

⁵¹⁴ Na iniciativo Karla Hohenwarta se je katoliška in federalistična opozicija – po sestanku 8. in 9. 10. 1872 na Dunaju – vseeno uspela povezati v t. i. Pravno stranko (Rechtspartei), ki si je zadala za cilj: »Organični razvoj na krščanski podlagi«. – Urban, Die Tschechische Gesellschaft, str. 382; Kolmer, Parlament und Verfassung, II., str. 237-238.

⁵¹⁵ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 383.

⁵¹⁶ Ob tem se pojavlja vprašanje, kaj bi se zgodilo, če bi se 36 čeških poslancev pojavilo v državnem zboru in glasovalo proti? – Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 384; Kolmer, Parlament und Verfassung, II., str. 246.

⁵¹⁷ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 384.

⁵¹⁸ Nek zgodovinar je opisal razliko v kompetencah državnega in deželnih zborov s primerjavo svetlobe, ki jo dajeta električna in plinska svetilka. – Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 522.

⁵¹⁹ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 384-385.

⁵²⁰ Ibidem.

VLADNE IN DRŽAVNI ZBOR (1873-1914)

Potem ko je cesar 7. septembra 1873 razpustil državni zbor, so oktobra 1873 v vseh avstrijskih deželah izvedli prve direktne državnozbornske volitve po obnovi ustavnega življenja. V novem državnem zboru, ki je začel z delom 4. novembra 1873, se je ob otvoritvi pojavilo le 254 od skupaj 353 poslancev. V naslednjih tednih se je njihovo število opazno zvišalo.⁵²¹ Ko se je 21. januarja 1874 na Dunaju pojavilo devet čeških poslancev z Moravske, je na skrajni desni strani zbornične dvorane ostalo praznih le 33 sedežev, ki bi jih morali zasedeti češki poslanci s Češke.

Že adresna debata je pokazala, da so direktne državnozbornske volitve vidno okrepile moč vladi prijazne (nemške) ustavoverne stranke, ki se je sicer v predvolilnem obdobju razcepila na več političnih skupin. Najmočnejšo frakcijo ustavoverne stranke v državnem zboru so tvorili člani Kluba levice (91), ki ga je vodil dr. Eduard Herbst. Veliko večino kluba so predstavljali nemški liberalni poslanci iz Češke, v njegovem okviru pa je delovalo tudi 19 italijanskih poslancev in 5 poslancev iz Galicije. Na skrajni levici se je oblikoval Napredni klub, ki je štel 59 poslancev. Njegov načelnik je bil dr. Josef Kopp. V klubu so prevladovali »mladonemški« poslanci iz alpskih dežel, ki so – bolj kot »staroliberalni« člani Kluba levice – poudarjali svojo nemško nacionalno usmerjenost. (Do leta 1876 je bil član Naprednega kluba tudi Georg von Schönerer). Ob boku poslancev Naprednega kluba je sedelo 5 demokratov, ki so bili izvoljeni v dunajskih predmestnih volilnih okrajih.⁵²² V Klubu centra, ki je štel 59 poslancev, pa so v veliki večini (49) sedeli poslanci ustavoverne veleposesti ter poslanci iz Bukovine. Poleg njih je v poslanskih klopeh sedelo 15 rusinskih poslancev, ki so prav tako podpirali Auerspergovo vlado.

Glavna stebra opozicije (»desnice«) sta bila – ob odsotnosti čeških poslancev s Češke – Poljski klub (štel je 44 poljskih in enega rusinskega poslanca) in Pravna stranka (Rechtspartei) oz. Hohenwartov klub, ki je na začetku štel 27 poslancev. Poleg 23 nemških klerikalcev so mu pripadali grofa Karl Hohenwart in Barbo (oba izvoljena na Kranjskem), slovenski štajerski konservativni poslanec Mihael Herman in furlanski duhovnik (kasnejši škof v Trentinu) Valussi. V vrstah opozicije so bili tudi češki poslanci z Moravske (na čelu z dr. Aloisom Prážakom) ter 11 »neodvisnih« poslancev, med njimi štirje mladoslovenski: Josip Vošnjak, Radoslav Razlag, Viljem Pfeifer in Ivan Nabergoj.

Zaradi češke abstinence je opozicija v najboljšem primeru razpolaga z 91 glasovi, kar je bilo manj kot tretjina poslanske zbornice. Vlada je lahko računala na večino v državnem zboru tudi brez podpore poslancev Naprednega kluba (59) in demokratov (5), ki so bili do vladne politike vedno bolj kritični.

⁵²¹ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 287.

⁵²² Höbelt, *Parteien und Fraktionen*, str. 912.

Glavni parlamentarni klubi leta 1873

	Poslanski klubi	Št. poslancev
Koalicija	Napredni klub + 5 demokratov	59 + 5
	Klub levice	91
	Center	59
	Rutenci	15
Opozicija	Poljski klub	44 + 1
	Pravna stranka (Hohenwartov klub)	27
	Mladoslavenci (4), Hrvati (4), Romuni (2) in srbski poslanec Ljubiša	11
	Moravski poslanci	9

Ob takšnem razmerju sil se je Auerspergova vlada hitro lotila uresničevanja ciljev, zapisanih v adresi, ki jo je državni zbor sprejel 19. novembra 1873. Prednostna naloga naj bi bila čimprejšnja ureditev kritičnih finančnih in gospodarskih razmer, do katerih je prišlo po zlomu dunajske borze (maja 1873). Z reformo zakonodaje o delniških družbah in borzi naj bi povrnili zaupanje prebivalstva v podjetniški sistem, z ureditvijo statusa avstrijske Narodne banke, ki je imela privilegij za izdajanje bankovcev do konca leta 1877, pa naj bi stabilizirali monetarno politiko. S strogimi varčevalnimi ukrepi in davčno reformo, ki bi davke pravičnejše porazdelila med državljane, naj bi zmanjšali proračunski primanjkljaj. Med ostalimi cilji adrese je bila tudi reforma pravosodja in redefiniranje odnosov med državo in cerkvijo.⁵²³

Že 21. januarja 1874 je minister za uk in bogočastje Carl Stremayer v poslanske klopi poslal osnutke štirih zakonov, s katerimi je vlada želela zapolniti »vrzeli«, ki so nastale v odnosu med državo in cerkvijo po razveljavitvi konkordata (1870).⁵²⁴ Zakon o zunanjem pravnem položaju katoliške cerkve, ki je cerkev definiral kot »priviligirano korporacijo javnega prava«, je – za razliko do jožefinskega obdobja – cerkvi priznaval svobodno organizacijo bogoslužja in določanja dogme ter prosto komuniciranje s svetim sedežem, toda hkrati je okrepil nadzor države nad njo. »Zato bi morali cerkveni ljudje poslej imeti državno diplomo, kar pomeni, da si je državna oblast vzela pravico do vpogleda v njihovo šolanje. Poleg tega bi zakon preklical eno izmed najvažnejših pridobitev konkordata, ker bi duhovnike podredil tudi civilni jurisdikciji.«⁵²⁵ Z zakonom o verskem skladu, ki je uvajal progresivno obdavčitev cerkvenega premoženja, je vlada želela pokriti kronični primanjkljaj v deželnih verskih skladih, zaradi katerega je bila v težkem položaju nižja duhovščina. Zakon o zakonskem pripoznanju verskih skupnosti je odpiral možnost, da poleg katoliške, evangeličanske, judovske in pravoslavne država prizna tudi kakšno »novo«

⁵²³ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 303-304.

⁵²⁴ Karl Vocelka, *Staat und Kirche in der Periode der deutschliberalen Herrschaft*, v: Leopold Kammerhofer (Hg.), *Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879. Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus*, Wien 1992, str. 79-90.

⁵²⁵ Bled, Franc Jožef, str. 361.

versko skupnost.⁵²⁶ Zakon o zunanjem pravnem položaju samostanskih skupnosti pa je predvideval, da verske kongregacije »ne bi mogle odpreti samostana na cislajtanskih tleh, ne da bi prej dobile dovoljenje države.«⁵²⁷

Kljub odločnemu odporu avstrijskih škofov, ki jih je papež Pij IX. s posebno encikliko pozval, naj se odločno uprejo ofenzivi liberalne vlade, ki naj bi po pruskem zgledu pripravljala polom katoliški cerkvi v Avstriji, je nemška liberalna večina v poslanski zbornici marca in aprila 1874. vse štiri zakone sprejela. (Člani Hohenwartovega kluba se razprave o verskih zakonih niso želeli udeležiti). Potem ko so prvi trije zakoni dobili zeleno luč še v gosposki zbornici, jih je maja 1874 cesar sankcioniral.⁵²⁸ Zakon o zunanjem pravnem položaju samostanskih skupnosti je gosposka zbornica začela obravnavati šele januarja 1876, a tudi potem, ko ga je sprejela (21. februarja 1876), ga cesar ni potrdil.

»Majski zakoni« sicer niso povsem zadovoljili levega krila ustavovercev v Naprednem klubu, toda v novi politični in gospodarski situaciji po zlomu dunajske borze (1873), ko so se med prebivalstvom vse bolj prijemala antiliberalna gesla,⁵²⁹ vlada ni želela napenjati kulturnobojnih strun. (Vse radikalne zahteve, kot npr. zahtevo po uvedbi obvezne civilne poroke z možnostjo razveze katoliških zakonov, je onemogočila). V ospredje svojega delovanja je postavila reševanje perečih gospodarskih in socialnih problemov. Kot odgovor na gospodarsko krizo je parlament v letih 1874-75 sprejel vrsto zakonov, kot npr. zakon o delniških družbah, nov zakon o borzi, zakon o izgradnji železniškega omrežja in zakon o podržavljenju železnic. Toda vlada in državni zbor sta bila pri svojih aktivnostih za oživitev gospodarstva pri reševanju najbolj perečih vprašanj (carina, užitninski davki, monetarna politika) odvisna od soglasja Ogrske. Ko so se junija 1875 začela pogajanja med Auerspergovo in Tiszovo vlado o obnovitvi »nagodbe«,⁵³⁰ se je kmalu pokazalo, da v Budimpešti nimajo pravega posluha za avstrijske predloge.

Pred začetkom negotbenih pogajanj so si bili v večinski ustavoverni stranki enotni, da mora Avstrija doseči boljši sporazum, kot je bil prvi (1867). Toda na Ogrskem za nobeno ceno niso bili pripravljene odstopiti od zahteve po »dualistični preobrazbi« narodne banke⁵³¹ in ohranitve starega razmerja med kvotama (70 % : 30 %), hkrati pa so odločno nasprotovali z cislajtanske strani predlagani uvedbi zaščitnih carin na industrijske izdelke in znižanju užitninskih davkov na nekatere prehrabene artikle (npr. na kavo in sladkor). Zaradi tega se je v vrstah nemške ustavoverne stranke hitro krepilo nezadovoljstvo z neodločnostjo vlade. Vodja »antidualističnih upornikov« je kmalu postal član Kluba levice Alfred Skene, ki je v razpravi glede obnovitve negotbe nastopil celo z (nerealno) zahte-

⁵²⁶ Z zakonom iz leta 1877 je priznala starokatoliško versko skupnost, ki je nastala kot reakcija na dogmo o papeževi nezmotljivosti, sprejeti na prvem vatikanskem koncilu leta 1870.

⁵²⁷ Bled, Franc Jožef, str. 361.

⁵²⁸ RGBL 50/1874; RGBL 51/1874; RGBL 68/1874.

⁵²⁹ Kolmer, Parlament und Verfassung, II., str. 313.

⁵³⁰ Na Ogrski strani sta pogajanja vodila ministrski predsednik Tisza in resorni minister Széll, na avstrijski pa poleg kneza Auersperga predvsem Lasser in De Pretis. Prim.: Josef Schwegel, Na cesarjev ukaz, Ljubljana 2005, str. 91.

⁵³¹ Pri sklenitvi prve negotbe leta 1867 so vprašanje narodne banke pustili ob strani. Pred novo negotbo so Madžari zahtevali takšno preureditev narodne banke, da bo imela v njej Ogrska enak vpliv kot Cislajtani. Osnutek koncepta za bodočo avstro-ogrsko banko je pripravil Josef Schwegel. Prim.: Pančur, V pričakovanju, str. 228-229; Schwegel, Na cesarjev ukaz, str. 92.

vo, naj se odnos med obema državnima polovicama definira kot gola personalna unija. Skene je 23. novembra 1876 s skupino somišljenikov izstopil iz Kluba leve in pristopil Naprednemu klubu, ki je odločneje kot Klub leve nasprotoval popuščanju Ogrski.⁵³²

Radikalna stališča Skeneta in njegovih pristašev so vnesla razdor v Napredni klub. Teden dni zatem, ko je vlada v poslanske klopi poslala prve nagodbene zakone (23. aprila 1877), je iz Naprednega kluba izstopilo 21 poslancev z dr. Franzem Großom na čelu, ki so bili proti izrabljanju nagodbenih pogajanj za poskus spremembe državnopravnih temeljev monarhije. Groß in njegovi somišljeniki so 30. aprila 1877 ustanovili Novi napredni klub, ki se je s zmernejšimi stališči glede obnove nagodbe z Ogrsko kmalu približal stališčem Kluba leve in Kluba centra.⁵³³

Zaradi odločnega nasprotovanja predloženim nagodbenim zakonom je 24. januarja 1878 Auerspergova vlada odstopila, ker pa nove vlade iz vrst ustavovercev ni bilo mogoče oblikovati, je cesar po desetih dneh 4. februarja 1878 spet potrdil staro ekipo.⁵³⁴ Ob podpori opozicijskih strank desnice in dela nemških ustavovernih poslancev, ki so se uklonili pritisku krone, naj izpolnijo patriotsko dolžnost, je vladi vendarle uspelo, da je 1. junija 1878 državni zbor sprejel nagodbene zakone. Proti zakonom je glasovalo 122 nemških liberalnih poslancev (iz vseh klubov), ki se niso sprijaznili s podrejenostjo Avstrije Ogrski.⁵³⁵ Razočaranje je bilo veliko. Razmerje med kvotama in carinski sporazum, »ki je pomenil enega od sestavnih delov sporazuma o dualizmu«,⁵³⁶ sta ostala nespremenjena. V skladu z načelom paritete pa je Ogrska dobila tudi (so)nadzor nad privilegirano narodno banko. Povrhu vsega si je izposlovala, da bo pri vračanju 80-milijonskega državnega dolga, ki naj bi ga postopoma pokrili iz čistega dobička narodne banke, udeležena le s 30 %.

Še bolj razkrajajoče kot nagodba je na odnose med vlado in nemškimi ustavoverci vplivala ekspanzivna, na Balkan usmerjena zunanja politika monarhije, za katero se je cesar odločil iz dinastično-prestižnih in gospodarskih razlogov.⁵³⁷

Ko je kmalu po sestanku Franca Jožefa in ruskega carja Aleksandra II. julija 1876 v Reichstadtu postalo jasno, da se namerava Avstro-Ogrska (v soglasju z Rusijo) vmešati v dogajanje v Bosni in Hercegovini, so začeli nemški ustavoverci vlado vedno glasneje svariti pred morebitnim teritorialnim širjenjem Avstro-Ogrske na Balkan. Od interpelacije, ki jo je 21. oktobra 1876 na vlado naslovilo 112 poslancev nemške ustavoverne stranke (»interpelacija stodvanajstih«),⁵³⁸ kritika ekspanzivne zunanje politike ni ponehala. Med

⁵³² Poleg Skeneta so iz Kluba leve izstopili še poslanci: Coronini, Sturm, Schaup, Proskowetz, Hanisch, Budig, Siegl in Hammer-Purgstall; prim.: Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 385; Diethild Harrington-Müller, *Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910*, Wien-Köln-Graz 1972, str. 30-31.

⁵³³ Höbelt, *Parteien und Fraktionen*, str. 923; Harrington-Müller, *Der Fortschrittsklub*, str. 32, 171.

⁵³⁴ Vasilij Melik, *Spremembe na Slovenskem in v Cislajtaniji v zvezi z dogodki na Balkanu*, v: Melik, *Slovinci 1848-1918*, str. 497; Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 390.

⁵³⁵ Leopold Kammerhofer, *Staat und Verwaltung*, v: Leopold Kammerhofer, *Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien*, Wien 1992, str. 101. Proti prvi nagodbi 14. 12. 1867 je glasovalo le 31 poslancev.

⁵³⁶ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, str. 92.

⁵³⁷ Leopold Kammerhofer, *Walter Prenner, Liberalismus und Aussenpolitik*, v: Leopold Kammerhofer, *Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien*, Wien 1992, str. 219.

⁵³⁸ Interpelacija je spraševala, ali ima vlada vpliv na zunanjo politiko v vzhodnem vprašanju, ali »je pripravljena prevzeti odgovornost za politiko, ki jo vodi avstro-ogrška monarhija v tem vprašanju« in ali je vplivala v tem smislu, »da bo mir za Avstro-Ogrsko ohranjen tudi pri morebitni vojni, ki bi nastala iz

veliko razpravo o vzhodnem vprašanju v državnem zboru med 4. in 7. novembrom 1876 so nemški ustavoverni poslanci svarili pred zasedbo območja s slovanskim prebivalstvom. Njim nasproti so predstavniki opozicije podpirali aktivno zunanjo politiko na Balkanu. Poleg grofa Karla Hohenharta se je za okupacijo Bosne in Hercegovine (v sporazumu z Nemčijo in Rusijo) zavzel tudi slovenski poslanec Josip Vošnjak, ki je hkrati opozarjal, »da prebivalstvo Bosne in Hercegovine ni blago brez gospodarja, da je treba slišati tudi njegovo mnenje.«⁵³⁹ Neposredno po razpravi o vzhodnem vprašanju so dotlej neodvisni poslanci, med njimi štiri mladoslovenski, vstopili v Hohenhartov klub (Pravne stranke).

Po izbruhu rusko-turške vojne so nemški liberalni poslanci (junija in septembra) 1877 na vlado spet naslovili več interpelacij v zvezi z zunanjo politiko. Auersperg je v odgovoru na interpelacije poslancem zagotavljal, da se Avstro-Ogrska ne misli vmešati v vojno, da pa si v interesu države pridržuje »svobodo delovanja«.⁵⁴⁰ Toda kmalu po miru v San Stefanu med Rusijo in Turčijo marca 1878, ko je prišlo do živahne izmenjave mnenj med velesilami, je postalo jasno, da vlada in Andrassy delata nekaj drugega kot govorita.

Ko so 21. marca 1878 v avstrijski delegaciji glasovali o predlogu zunanjega ministra o najemu 60 milijonov izrednega kredita za vojsko, je kar 20 nemških liberalcev glasovalo proti. Po začetku zasedanja berlinskega kongresa (13. junija 1878) so se napadi na vlado le še stopnjevali, tako da je 4. julija 1878 Auersperg cesarju spet ponudil demisijo svojega kabineta. Franc Jožef jo je sprejel šele 7. oktobra 1878, potem ko je avstro-ogrška armada po hudih bojih zasedla Bosno in Hercegovino, za kar je dobila mandat na berlinskem kongresu.

Oktobra je cesar mandat za sestavo nove vlade zaupal finančnemu ministru De Pretisu, ki pa zaupane mu naloge ni mogel izpeljati. Po sestanku s predstavniki vseh klubov nemške ustavoverne stranke (23. oktobra 1878) je večina ustavovernih poslancev zavrnila vladni program, ki je predvideval čimprejšnjo dokončanje okupacije, sprejem proračuna in obrambnega zakona ter po možnosti še davčne reforme.⁵⁴¹ Z avstrijsko barko je tako morala še naprej krmariti Auerspergova vlada, ki pa je izgubila podporo večine v ustavoverni stranki. Dne 29. oktobra 1878 je 16 nasprotnikov okupacije z dr. Eduardom Herbstom na čelu izstopilo iz Kluba levice in pristopilo Novemu naprednemu klubu.⁵⁴² V Klubu levice, ki je bil na začetku zasedanja (1873) najmočnejši klub v parlamentu, je ostalo le še 38 poslancev, ki so se (kot v Klubu levega centra) strinjali z okupacijo. Najmočnejši liberalni klub je postal Novi napredni klub, ki vladne politike ni več podpiral.

Na jesenskem zasedanju državnega zbora so nemški ustavoverci vlado obtožili protiustavnega ravnanja. Ogorčeni so bili, ker je vlada poslancem ves čas zatrjevala, da Avstro-Ogrska nima aspiracij po »tujih ozemljih«, čeprav si je avstrijska zunanja politika z Andrassyjem na čelu ves čas aktivno prizadevala, da bi monarhija dobila mandat za zasedbo Bosne in Hercegovine. Povsem nesprejemljivo se jim je zdelo, da je vlada začela

vzhodnih zapletov, in da bo zlasti preprečeno stremljenje po pridobitvi tujih ozemelj.« – Melik, Spremembe na Slovenskem in v Cislitvaniji, str.497; Kolmer, Parlament und Verfassung, II., str. 421-422.

⁵³⁹ Melik, Spremembe na Slovenskem in v Cislitvaniji, str. 508.

⁵⁴⁰ Kammerhofer, Prenner, Liberalismus und Aussenpolitik, v: Kammerhofer, Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien, str. 234-235.

⁵⁴¹ Kolmer, Parlament und Verfassung, II., str. 441.

⁵⁴² Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 922; Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub, str. 171.

z zasedbo dežele, preden je v poslanske klopi poslala besedilo berlinske pogodbe. (Sklicujoč se na decembrsko ustavo, po kateri naj bi vse mednarodne pogodbe, ki finančno bremenijo državo, potrdil tudi parlament, je od vlade zahtevala, da berlinsko pogodbo nemudoma pošlje v presojo državnega zbora). Zato je 5. novembra 1878 nemška liberalna večina sprejela adreso, v kateri je vladi izrekla krepko nezaupnico. Toda po burni razpravi o berlinski pogodbi (med 15. in 27. januarjem 1879) se je zmernejši del nemških liberalcev »iz patriotizma« in zvestobe kroni vendarle omehčal. Z njihovimi glasovi in glasovi opozicije je 27. januarja 1879 poslanska zbornica dala soglasje k pogodbi. Proti njej je glasovalo 112 nemških ustavovercev, ki so se s tem v očeh cesarja dokončno diskreditirali.

CESARSKA VLADA GROFA EDUARDA TAAFFEJA

Še preden se je v državnem zboru zaključila razprava o berlinski pogodbi je cesar na Dunaj poklical tirolskega namestnika grofa Eduarda Taaffeja in mu zaupal sestavo nove vlade. Na pogajanjih z zmernima liberalnima prvakoma Ernstom von Plenerjem in Franzem Coroninijem je Taaffe moral ugotoviti, da se sporazuma ne da doseči. V zameno za sodelovanje liberalcev v vladi sta Plener in Coronini zahtevala predvsem zmanjšanje izdatkov za vojsko in oblikovanje parlamentarne vlade. V spomenici, ki jo je 5. februarja 1879 Taaffeju poslal grof Coronini, je jasno stalo: »Pretresanje vprašanja, ali je parlamentarizem sam po sebi dober ali slab, je dandanes prazno. Splošno je znano, da je parlamentarizem nujen; biti pa mora zdrav in močan, da bi lahko ustrezno učinkoval. Zato se ne morem pridružiti nobenemu koraku, ki ima za cilj njegov pokop ali oslabitev«. ⁵⁴³

V takšnih razmerah je Taaffe opustil svoja prizadevanja za oblikovanje vlade in v novi začasni vladi, ki jo je oblikoval Carl Stremayer, prevzel notranje ministrstvo. ⁵⁴⁴ Potem ko je cesar 15. maja 1879 razpustil državni zbor in razpisal nove državnozbornske volitve, je Taaffe kot notranji minister storil vse potrebno, da bi lahko po volitvah 1879 v državnem zboru oblikoval novo večino, v kateri ne bi bilo nemških liberalcev, ki so se z nasprotovanjem okupaciji Bosne in Hercegovine močno zamerili cesarju. Po uspešnih pogajanjih s češko opozicijo, ki se je po več kot petnajstletnem obdobju abstinence odločila vrniti v dunajski državni zbor, mu je uspelo »sestaviti« šibko parlamentarno večino, katere jedro so tvorili Hohenwartov, Poljski in Češki klub, tri politične skupine, ki jih je maja 1880 poslanec Georg Lienbacher na nekem banketu označil za »železni obroč desnice«. ⁵⁴⁵

Pri oblikovanju vlade, ki jo je imenoval 12. avgusta 1879, je Taaffe upošteval novo razmerje sil v parlamentu. Volitve so sicer opazno razredčile vrste nemških liberalcev (v primerjavi z letom 1873 so izgubili polnih 40 mandatov), ⁵⁴⁶ toda nemška levica je s 150 mandati še vedno bila najmočnejša politična skupina v državnem zboru. ⁵⁴⁷ Zato je Taaffe v svojo vlado poklical štiri liberalne ministre: Stremayerja, Horsta, Korb-Weidenheima in

⁵⁴³ Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 74.

⁵⁴⁴ Jenks, *Austria under the Iron Ring*, str. 32-33.

⁵⁴⁵ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 483.

⁵⁴⁶ Höbelt, *Parteien und Fraktionen*, str. 928.

⁵⁴⁷ Nemški liberalci so bili razdeljeni v dva večja kluba. Klub liberalcev, ki je združeval nekdanje »staroliberalne« člane Kluba levice in ustavoverne veleposestnike iz centra, je štel 93 poslancev. »Mladi«, nekoliko

Cherteka.⁵⁴⁸ Čehe je »zadovoljil« z imenovanjem moravskega poslanca dr. Aloisa Pražáka za ministra brez listnice, Poljake z imenovanjem Floriana Ziemalkowskega za galicijskega ministra-rojaka, konservativce v Klubu desnega centra (Hohenwartovem klubu) pa z imenovanjem grofa Juliusa Falkenhayna za poljedelskega ministra.⁵⁴⁹

Trije klubi »železnega obroča«, ki so za usklajeno delovanje oblikovali enoten izvršilni odbor,⁵⁵⁰ so skupaj šteli 168 poslancev (Hohenwartov in Češki klub po 55 in Poljski klub 58 poslancev). To je bilo še vedno manj kot polovica, zato si je vlada morala pridobiti naklonjenost zmernih političnih skupin in neodvisnih poslancev (»divjakov«). Imenovanje štirih liberalnih ministrov sicer ni pomirilo razburjenja nemške levice, ki je na zborovanju v Linzu (med 31. avgustom in 1. septembrom 1879) napovedala najostrejšo opozicijo »zoper sedaj obstoječo vlado«,⁵⁵¹ toda z upoštevanjem levice je vladi uspelo zagotoviti podporo zmernejšega dela ustavovernih veleposestnikov v t. i. moravski sredinski stranki (8), ki se je leta 1882 pridružila novoustanovljenemu Coroninijevemu klubu.⁵⁵²

Glavni parlamentarni klubi 1879

	Parlamentarni klubi	Št. poslancev
Koalicija	Češki klub	55
	Poljski klub (vključno z 1 rutenskim poslancem)	57+1
	Klub desnega centra (Hohenwartov klub)	55
	Katoliški Italijani	4
Opozicija	Klub združene napredne stranke	57
	Klub liberalcev	93
	Neodvisni v ustavovorni stranki	9
	Liberalni Italijani, Rutenci, Ivanić in Sochor	8
Jeziček na tehtnici	Moravska sredinska stranka	8

Taafejeva »nadstrankarska« vlada »sporazuma in sprave« se je v parlamentu soočala z velikimi težavami. Razmerje med vladno koalicijo in liberalno opozicijo je bilo na začetku skoraj izenačeno. V adresni debati so npr. adreso desnice odločilno podprli člani moravske sredinske stranke. Z njihovimi glasovi je bila adresa 31. oktobra 1879 sprejeta z 176 proti 162 glasovi.⁵⁵³ Še tesneje je šlo z glasovanjem o obrambnem zakonu, ki je na sprejem čakal že od leta 1878. Ker je bila za sprejem potrebna dvotretjinska večina, je vlada (ob podpori cesarja) le s težavo »prepričala« del nemških ustavovercev, da so gla-

bolj nemško nacionalno usmerjeni liberalni poslanci na čelu z dr. Josefom Koppom, so bili združeni v Klub združene napredne stranke, ki je štel 57 poslancev. – Prim. Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 931.

⁵⁴⁸ Rumpler, Parlament und Regierung, str. 748.

⁵⁴⁹ Ibidem.

⁵⁵⁰ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 932.

⁵⁵¹ Slovenski narod, 2. 9. 1879.

⁵⁵² Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 931.

⁵⁵³ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 932; Urban, Die tscheschische Gesellschaft, str. 483.

sovali za zakon (20. decembra 1879).⁵⁵⁴ Toda že pri glasovanju o dispozicijskem fondu 13. aprila 1880 je vlada dobila krepko zaušnico. Zaradi odsotnosti 13 poljskih poslancev je vladni predlog padel s 154 proti 152 glasovi.⁵⁵⁵ Proti je glasoval tudi Josef Schwegel, ki so ga zaradi tega upokojili.⁵⁵⁶

Po padcu dispozicijskega fonda je Taaffe hitro spremenil svoj začetni politični kurs. Do začetka leta 1881 je iz vlade postopoma »izgnal« liberalne ministre, na njihovo mesto pa imenoval nove iz vrst federalistične desnice. Prvak Poljskega kluba dr. Julian Dunajewski je prevzel mesto finančnega ministra, baron Felix Pino-Friedenthal funkcijo trgovinskega ministra, češki minister rojak dr. Alois Pražák pa je prevzel resor pravosodnega ministra. Z odstranitvijo »liberalnega balasta« se je Taaffe približal »idealu« prave parlamentarne vlade in si olajšal pot za izvajanje svojega programa, čeprav je še vedno poudarjal, da je njegova vlada »vlada nad strankami«.⁵⁵⁷

Še pred dokončno »izločitvijo« nemških liberalnih ministrov iz vlade je Taaffe začel previdno »izplačevati« koalicijske partnerje. Prvi so bili koncesij deležni Čehi, ki so svoje državnopravne želje, formulirane v posebnem memorandumu, izročili cesarju na dan odprtja državnega zbora – 7. oktobra 1879.⁵⁵⁸ Že 19. aprila 1880 so izšle jezikovne naredbe za Češko in Moravsko (pod njih se je moral podpisati nemški liberalni minister Carl Stremayer), ki so v obeh deželah uveljavljale češčino kot zunanji uradovni jezik državnih uradov in sodišč.⁵⁵⁹ Leta 1881 se je vlada odločila, da bo razdelila starodavno Karlovo univerzo v Pragi v nemški in češki del in – po burnih razpravah v obeh zbornicah parlamenta – svoj sklep uresničila v naslednjem letu.⁵⁶⁰ V istem letu (12. oktobra 1882) je pravosodni minister Pražák zagotovil upoštevanje češčine na sodiščih v Šleziji.⁵⁶¹ Darilo Čehom je bila tudi državnozborna volilna reforma (1882), ki je hkrati z znižanjem davčnega cenzusa na 5 gld prinesla razdelitev veleposestniške kurije na Češkem v šest volilnih okrajev, od katerih so bili kar štirje oblikovani tako, da so zagotavljali večino češkim konservativnim veleposestnikom.⁵⁶²

Za Čehi so bili nekaj koncesij deležni tudi Slovenci, ki so kot del Hohenwartovega kluba ves čas podpirali vlado. Predvsem načelnega značaja je bil sprejem dveh resolucij Josipa Vošnjaka aprila 1880, s katerimi so »priznali« potrebo po uvedbi slovenskih nižjih gimnazij v slovenskih deželah. Konkretnejše so bile naredbe pravosodnega ministra Pražáka z dne 6. oktobra 1881 ter 10. marca in 18. aprila 1882, na podlagi katerih so morala

⁵⁵⁴ Podrobneje o tem: Rok Stergar, Slovenci in vojska, 1867-1914. Slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka 1. svetovne vojne, Historia 9, Ljubljana 2004, str. 149-153.

⁵⁵⁵ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 933.

⁵⁵⁶ Schwegel, Na cesarjev ukaz, str. 10.

⁵⁵⁷ Kolmer, Parlament und Verfassung, III., str. 133; Skottsberg, Der österreichische Parlamentarismus, str. 77.

⁵⁵⁸ Kolmer, Parlament und Verfassung, III., str. 17-18; dne 9. 10. 1879 so Čehi v državnem zboru prebrali še posebno deklaracijo.

⁵⁵⁹ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 517; Dušan Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Političnozgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848-1895, Ljubljana 1955, str. 46-47.

⁵⁶⁰ Prim.: Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 521-522. V študijskem letu 1882/83 sta odprli vrata češka pravna in filozofska fakulteta, v študijskem letu 1883/84 medicinska, v študijskem letu 1891/92 pa še teološka fakulteta.

⁵⁶¹ Rumpler, Parlament und Regierung, str. 779.

⁵⁶² Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 933

sodišča na območju Višjega deželnega sodišča v Gradcu pri poslovanju s slovenskimi strankami upoštevati tudi slovenščino.⁵⁶³ Za ureditev nacionalnih razmer na Kranjskem pa je bilo daleč najpomembnejše imenovanje goriškega Slovenca Andreja Winklerja za kranjskega deželnega predsednika, ki je v nekaj letih »izničil« dotedanjo prevlado nemštva na Kranjskem.⁵⁶⁴ Aprila 1882 je slovenska stranka zmagala na občinskih volitvah v Ljubljani, leto kasneje pa dosegla prepričljivo zmago še na deželnozborskih volitvah. Vlada je Kranjski priznala značaj slovenske dežele.

Taaffejeva vlada je delno upoštevala tudi želje katoliških konservativcev, ki so že od leta 1880 vztrajno zahtevali revizijo liberalnega državnega osnovnošolskega zakona iz leta 1869. Osnutek novele k zakonu, ki jo je 23. januarja 1882 vlada poslala najprej v gosposko zbornico, je upošteval želje katoliškega tabora po »versko npravni« vzgoji v osnovnih šolah in dopuščal možnost skrajšanja šolske obveznosti z osem na šest let. Po dolgotrajni in nadvse burni razpravi v poslanski zbornici so zakon 28. aprila 1884 izglasovali z 10 glasovi večine.⁵⁶⁵

Po združitvi ustavovernih frakcij (Kluba liberalcev, Naprednega kluba in Štajerskega naprednega kluba) v 150-članski Klub združene leveice (novembra 1881) je bila vlada ves čas v nevarnosti, da izgubi večinsko podporo v parlamentu. Toda zaradi neenotnosti in pasivnosti Kluba združene leveice, ki se je v glavnem omejeval na defenzivno branjenje pridobitev iz liberalnega obdobja in bil brez opaznejšo zakonodajne in politične iniciative,⁵⁶⁶ je vladi vendarle uspelo najti zadostno podporo za večino njenih zakonskih predlogov. Do konca zakonodajnega obdobja je vladi šibko večino v parlamentu zagotavljal predvsem Klub levega centra, ki ga je na začetku leta 1882 ustanovil dotedanji predsednik poslanske zbornice grof Franz Coronini.⁵⁶⁷

Potem ko je vladi marca 1882 uspelo skozi parlamentarno proceduro spraviti volilno reformo, s katero so znižali davčni cenzus z 10 na 5 gld in po predlogu poslanca Zeithammerja hkrati razdelili veleposestniško kurijo na Češkem v šest volilnih okrajev (štirje so bili oblikovani tako, da so zagotavljali večino češkim konservativnim veleposestnikom),⁵⁶⁸ se je Taaffejevo ministrstvo načrtno lotilo socialnih reform v korist kmetov in nižjih slojev v mestih (obrtnikov, delavcev), ki so bili v času gospodarske krize po zlomu dunajske borze najbolj prizadeti.

Pod vplivom krščansko socialnih reformnih idej Karla Vogelsanga in njegovih pristašev (grofa Egberta Belcredija, bratov Aloyasa in Alfreda Liechtensteina)⁵⁶⁹ je vlada z novelo k obrtnem zakonu z dne 15. marca 1883 izboljšala položaj obrtništva, ki se je po razglasitvi zakona o obrtni svobodi (1859) znašlo na udaru nelojalne konkurence. Novela, ki je sicer izhajala iz načela »uravnotežene koeksistence« med velikimi in malimi proizvodnimi

⁵⁶³ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 779.

⁵⁶⁴ Prim.: Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani 1861-1918*, *Historia* 6, Ljubljana 2002, str. 237 sl.

⁵⁶⁵ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 759-760.

⁵⁶⁶ Judson, *Exclusive Revolutionaries*, str. 196.

⁵⁶⁷ V njem so poleg italijanskih liberalnih poslancev sedeli tudi nekateri poslanci veleposestniške kurije z Moravske, 2 rutenska poslanca, srbski poslanec Vojnović, romunski poslanec Styrcea, šlezjski poslanec Obratschai, bukovinski poslanec Kochanowski in kranjski poslanec Josef Schwegel. Klub levega centra oz. Coroninijev klub je štel med 17 in 23 članov. Prim.: Höbelt, *Parteien und Fraktionen*, str. 935.

⁵⁶⁸ Höbelt, *Parteien und Fraktionen*, str. 933.

⁵⁶⁹ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 760-761.

obrati, je omejila obrtno svobodo zlasti pri ustanavljanju novih obrtniških obratov.⁵⁷⁰ Vsak potencialni obrtnik se je moral po novem izkazati z dokazilom, »da je zmožen in sposoben rokodelstva«. Ustanovitev samostojnega obrtnega obrata je bila možna šele po dve do štiri letni učni dobi (pač odvisno od obrti) in najmanj dveletni pomočniški dobi.⁵⁷¹

Istočasno se je vlada lotila urejanja položaja delavstva.⁵⁷² Po dolgih pogajanjih in parlamentarni anketi je 17. junija 1883 izšel zakon, s katerimi so uvajali institut delavskih inšpektorjev.⁵⁷³ Z zakonom, ki je inšpektorje pooblašчал, da nadzirajo delovne pogoje v tovarnah in obrtniških delavnicah ter po potrebi kaznujejo delodajalce,⁵⁷⁴ je država spet vzpostavila nadzor nad obrtno dejavnostjo, ki je bil ukinjen v času ekonomskega liberalizma. Še pomembnejša je bila druga novela k obrtnemu zakonu (8. marca 1885), ki je uvedla 11 urni delavnik, prepovedala delo otrok pod 14 letom starosti in omejila delo žensk ter otrok med 14 in 16 letom starosti.⁵⁷⁵

Čeprav je imela Taaffejeva socialna zakonodaja polovičen značaj, je vsekakor prispevala k izboljšanju položaja »malega človeka«. Z njeno pomočjo je vladi uspelo zavreti tudi (hitrejši) razvoj socialističnega delavskega gibanja, ki se mu je Taaffe sicer zoperstavljal z represivnimi ukrepi.⁵⁷⁶ Na pol poti je ostala tudi Taaffejeva politika »sporazuma in sprave« med narodi. »Cesarski Avstrijec« Taaffe, ki je iskreno zavračal težnje po dominanci enega naroda nad drugim(i), je svojo nacionalno politiko v celoti podrejal patriarhalno razumljenim dinastičnim interesom. Svoje videnje odnosa države (vlade) do posameznih narodov je decembra 1880 pojasnil češkemu poslancu Karlu Adámeku z naslednjo primero: »Že večkrat sem izjavil, da se v Avstriji ne sme pritiskati ob zid nobenega naroda. To je temelj moje politike. Toda praktičnega izvajanja nacionalne enakopravnosti ne gre razumeti tako, kot da naj bi za nacionalni razvoj vseh narodov te državne polovice uporabljali enaka sredstva in doprinali enake žrtve. Predstavljajte si prosim: oče ima več sinov različnih starosti. Vse enako močno ljubi. Miza je pogrnjena za vse, toda vsi ne potrebujejo za svoj zdravi razvoj vseh jedi in v enaki količini. Neposredna podpora nacionalnega razvoja je v prvi vrsti zadeva prizadetih narodov samih.«⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 513.

⁵⁷¹ Slovenski obrtnik, 25. 2. 1893. Naše obrtniške postave.

⁵⁷² Podrobneje o tem: Kurt Ebert, Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich. Die Taaffesche Sozialgesetzgebung für die Arbeiter im Rahmen der Gewerbeordnungsreform (1879-1885), Wien 1975.

⁵⁷³ Ebert, Die Anfänge der modernen Sozialpolitik, str. 169, 174-175.

⁵⁷⁴ Inšpektorji so imeli dolžnost »obiskovati fabrike in obrtniške delavnice ter prepričati se, kako se dela, koliko se plača delavcem, in kako se jim sploh godi, kako učencem, kako pomočnikom, kako mojstri ž njimi ravnaajo.« – Slovenski obrtnik, 25. 2. 1893.

⁵⁷⁵ Ebert, Die Anfänge der modernen Sozialpolitik, str. 176-177.

⁵⁷⁶ Prim.: Gernot D. Hasiba, Das österreichische 'Sozialistengesetz' von 1886, v: Geschichte und Gegenwart 8 (1989), str. 255-276; vlada je načrt zakona proti »splošno nevarnim socialističnim težnjam« državnemu zboru predložila 20. 1. 1885, toda pred novimi državnozbornskimi volitvami ni prišel v obravnavo. Februarja 1886 je vlada nekoliko spremenjen zakon spet predložila parlamentu, ki ga je sprejel po burni junijski razpravi. Zakon, ki je imel začasno dveletno veljavo, je bil uperjen le zoper nevarne anarhistične težnje. Pred potekom veljavnosti 1888. je vlada državnemu zboru predlagala, naj veljavnost zakona podaljša. Ker pa zaradi odgoditve parlamenta ni prišlo do sklepanja o tem predlogu, si je vlada pomagala z zasilnimi uredbami. Zakon je razveljavila leta 1891.

⁵⁷⁷ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 493.

S politiko »iz rok v usta« (Fortwursteln), značilno tudi za urejanje nacionalnih problemov, ni bil zadovoljen nobeden izmed avstrijskih narodov. Pri Nemcih, ki so v skladu s tradicijo in domnevno (kulturno) superiornostjo zase zahtevali prvenstvo v državi, se je po prvih koncesijah Čehom in Slovencem začel krepiti nacionalni radikalizem, ki je vse politične in družbene probleme presojal z zornega kota »najvišjih« nacionalnih interesov. Skrajno obliko je dobil v vrstah »vsenemške stranke« z Georgom von Schönererjem na čelu, ki si je – v skladu z Linškim programom iz leta 1882 – prizadeval za čim tesnejše gospodarske in politične navezave Avstrije z nemškim rajhom.⁵⁷⁸ Še bolj nezadovoljni so bili njegovi slovanski zavezniki, saj so od Taaffeja pričakovali veliko več, kot jim je bil pripravljen dati. Čehi in Slovenci so preko pravosodnega ministra Aloisa Pražáka in načelnika Kluba desnega centra grofa Karla Hohenwarta ves čas urgirali, naj vlada končno uresniči načelo nacionalne enakopravnosti, toda Taaffe jih je znova in znova uspel pripraviti k potrpežljivosti. Besede, ki jih je izrekel češkemu voditelju Františku L. Riegerju: »Vse svoje obljube bom izpolnil, dajte mi le čas. Zaupajte mi, imam prave metode. Hohenwart je padel zaradi tega, ker je bil prenačelnik,«⁵⁷⁹ so na Čeha in Slovence delovale pomirjevalno. Strah pred padcem vlade in ponovitvijo nemškega liberalnega gospostva je pri večini čeških in slovenskih poslancev oslabil voljo po nacionalnem radikalizmu. Razmišljali so kot staročeški prvak František L. Rieger, ki je večkrat dejal: »Vreči Taaffeja sploh ne bi bilo težko; toda kaj pride za njim?«⁵⁸⁰

Z železno disciplino v vrstah koalicije in avtoritarnim ravnanjem z opozicijo (samo leta 1882 je državno pravdnistvo na Dunaju konfisciralo 218 številčk časopisov)⁵⁸¹ se je Taaffeju z manjšimi pretresi uspelo obdržati za krmilom cislajtanske državne polovice vse do konca zakonodajnega obdobja parlamenta. Toda rezultati njegove šestletne vladavine niso bili preveč spodbudni. Vlada je sicer dokazala, da je mogoče z Avstrijo upravljati tudi brez nemških liberalcev, nekoliko omilila nasprotja med delom in kapitalom ter podelila nekaj (jezikovnih) koncesij nenemškemu narodu, toda hkrati je pustila ob strani vse ključne politične probleme časa.

Rezultat državnozborskih volitev 1885 je v celoti upravičil Taaffejeva pričakovanja ob znižanju davčnega volilnega cenzusa leta 1882. Več kot 400.000 novih volilcev, »petakarjev«, je na volitvah v glavnem glasovalo protiliberalno, kar se je pokazalo v novem razmerju med političnimi skupinami v parlamentu.

Desnica, ki je podpirala Taaffejevo vlado, je lahko po državnozborskih volitvah računala s 188 mandati. Jedro desnice so še vedno tvorili Poljski, Češki in Hohenwartov klub (Klub desnega centra), ki so se na volitvah številčno okrepili. Češki klub je (skupaj s konservativnimi veleposestniki) štel 67 čeških poslancev, Poljski klub 57 poljskih in 4 rutenske poslance, Hohenwartov klub pa 59 poslancev. Vlado je podpiralo tudi sedem katoliških italijanskih poslancev s Tirolske, ki so se povezali v Trentino-klub. Potencialni zaveznik pozicije je bil še naprej Coroninijev klub, ki je združeval 9 italijanskih poslancev

⁵⁷⁸ Klaus Berchtold, Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, Wien 1967, str. 198-202.

⁵⁷⁹ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 535.

⁵⁸⁰ Ibidem.

⁵⁸¹ Rumpler, Parlament und Regierung, str. 766.

s Primorske, tri starorutenske poslance (Kowalskega, Sochorja in Brodyja) ter 5 moravskih veleposestnikov.⁵⁸²

Jedro opozicije, ki je lahko računala na največ 159 mandatov, je tvorilo 135 nemških liberalnih poslancev, ki so se razdelili v dva kluba. Nekdanji »naprednjaki« so oblikovali Nemški klub (v njem so prevladovali poslanci s Češke), ki je na začetku štel 46 poslancev. Naslednik nekdanjega Kluba levice (oz. Liberalnega kluba) je bil Nemško-avstrijski klub, ki je sprva štel 89 poslancev. Na skrajni levici je sedelo nadaljnjih devet nemških poslancev, ki se niso pridružili nobenemu klubu: 4 »schönererijanci«, 2 pristaša Karla Luegerja, 2 dunajska demokrata in Engelbert Pernerstorfer.

Državnozbornske volitve so opazno okrepile vladi prijazne stranke. Nemška levica, razcepljena v dve večji stranki, je bila šibkejša kot kdajkoli poprej. Zaradi različnih pogledov na vprašanje gospodarskih in socialnih reform ter odnosa do rasnega antisemitizma (slednji je bila za Schönererja znak čistega nacionalnega mišljenja) pa se je nemški liberalni tabor še naprej razkrajal. Sredi februarja 1887 je prišlo do razcepa v Nemškem klubu. Secesionisti (sprva 16 in nato 18 poslancev) z dr. Ottom Steinwenderjem na čelu, ki so nasprotovali zahtevi, da bi antisemitizem vključili v klubov program, so 21. maja 1887 ustanovili Nemško nacionalno združenje (Deutschnationale Vereinigung),⁵⁸³ ki si je prizadevalo za korenite gospodarske in socialne reforme (zaščita dela pred kapitalom) in za čim tesnejše politične in gospodarske povezave Avstro-Ogrske z nemškim rajhom.⁵⁸⁴ Preostanek poslancev Nemškega kluba se je novembra 1888 združil z Nemško-avstrijskim klubom v Klub združene nemške levice (Vereinigte deutsche Linke), ki je s 112 člani postal najmočnejša opozicijska skupina v parlamentu.⁵⁸⁵

Do sprememb je prišlo tudi med radikalnejšimi nemškimi političnimi frakcijami. Schönererjeva Nemška nacionalna zveza, ki je sprva združevala štiri poslance, je po nekaj nadomestnih volitvah v letih 1887/88 dosegla sedem mandatov. Toda po Schönererjevi izključitvi iz parlamenta maja 1888 jo je zajel hiter proces razkrajanja, ki je že v letu 1889 privedel do njene razpustitve. Schönererjevo dediščino so hitro pograbili Luegerjevi krščanski socialci, ki jim je leta 1891 pristopili še nekaj katoliških konservativcev s princem Aloysom Liechtensteinom na čelu.⁵⁸⁶

Razdrobljeno in dezorientirano nemško opozicijo je vlada obravnavala povsem na kratko. Odločni Taaffe je zatrl vsak poskus opozicije, da bi v poslanski zbornici preveč kritizirala vladno politiko. Ko je februarja 1886 med obravnavo nekega domnevno »spornega« zakonskega predloga opozicija ostro prijela trgovinskega ministra, ji je ministrski predsednik vrgel v obraz: »»Ministrstvo najodločneje svari pred nekvalificiranimi izgredi v zadnjih razpravi in izjavlja, da pričakuje in mora pričakovati, da bo vsak izmed gospodov poslancev, če ima na razpolago gradivo za obtožbo zoper vlado ali zoper posameznega ministra, to gradivo takoj uporabil, in sicer tako, kot je predpisano v zakonu o ministrski

⁵⁸² Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 938-939.

⁵⁸³ Janez Cvirn, Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914), Maribor 1997.

⁵⁸⁴ Program Nemškonacionalnega združenja je objavljen v: Marburger Zeitung, 27. 5. 1887; Deutsche Wacht, 26. 5. 1887.

⁵⁸⁵ Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub, str. 41.

⁵⁸⁶ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 939.

odgovornosti. V nasprotnem primeru je vlada za ohranitev svoje časti upravičena rabiti poslovnik tako, da vlada in še posebej njeni posamezni ministri v tej hiši ne bodo kar naprej izpostavljeni sumničanju in osornosti.«⁵⁸⁷

Avtoritarne metode vladanja, ki so se kazale v zatiranju kritičnega tiska,⁵⁸⁸ še zlasti pa nepripravljenost, da bi se resno soočila z aktualnimi nacionalnimi problemi, so dodatno okrepile sicer latentno nezadovoljstvo z vlado med koalicijskimi partnerji. Po številnih menjavah ministrov⁵⁸⁹ je bil Taaffe na začetku leta 1888 prisiljen izjaviti, da je njegova vlada navadna »uradniška vlada« v službi krone. Njegova želja, da bi se »ločil« od parlamenta, pa je le še povečala trenja med vlado in njenimi političnimi zavezniki.

V novem zakonodajnem obdobju je »železni obroč« vedno bolj najedala rja. Njegove glavne frakcije so vlado podpirale le še pri tistih predlogih, ki so bili usmerjeni h krepitvi položaja Cislajtanije znotraj skupne države in utrditvi položaja Avstro-Ogrske kot evropske velesile. Maja 1887 so tako strnjeno podprle novo desetletno »podaljšanje« nagodbe z Ogrsko, decembra 1888 in nato še enkrat aprila 1889 pa so (nekoliko manj izrazito) glasovale tudi za nov obrambni zakon, ki je predvideval precejšnje povečanje izdatkov za vojsko in določitev letnega kontingenta nabornikov.⁵⁹⁰ Večinske podpore je bila deležna tudi nova socialna zakonodaja o nezgodnem in bolniškem zavarovanju delavstva (veljati je začela s 1. januarjem 1889), ki je – po zgledu na Bismarckovo socialno zakonodajo v Nemčiji – precej izboljšala položaj delavstva. Pri vseh drugih »notranjepolitičnih« vprašanjih, še zlasti pri nacionalnih, pa so se odnosi med vlado in koalicijo hitro zaostrovali.

Naraščanje nezadovoljstva se je kazalo med vsemi koalicijskimi partnerji, daleč najizrazitejše pa je bilo pri Čehih. Odpor do nesmiselnega pobiranja drobtinic iz bogato obložene vladne mize je med majem 1887 in februarjem 1888 iz Češkega kluba pognal sedem mladočeških poslancev na čelu s Tilšerjem, Engelom in Grégrom.⁵⁹¹ Secesionisti, ki so se povezali v Neodvisni češki klub, so v poslanski zbornici začeli z ostrimi kritikami vlade in njenih (staročeških) zaveznikov, kar je na Češkem želo vedno večje odobravanje. Na deželnozborskih volitvah julija 1889 so Mladočehi dosegli nesluten volilni uspeh, ki je vnesel nemir v vrhove avstrijske politike.⁵⁹²

V spremenjenih političnih razmerah se je Taaffe začel ozirati po novih zaveznikih. »Odslej mu ni kazalo drugega, kakor približati se opoziciji, skušati, da potolaži nasprotnike ter vsaj zmernejši del levičarjev z Ernestom Plenerjem pritegne na svojo stran.«⁵⁹³ V

⁵⁸⁷ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, IV., str. 105; Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 79.

⁵⁸⁸ V letih 1879-1887 je državno pravdnišтво v Pragi kar 311-krat konfisciralo mladočeški list *Národní listy*, zaradi česar je mladočeški poslanec Edvard Grégr 17. 4. 1888 v državnem zboru Avstrijo označil za »absolutistično državo pod krinko konstitucionalizma«. Prim.: Kolmer, *Parlament und Verfassung*, IV., str. 127; Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 80.

⁵⁸⁹ Dne 11. 10. 1888 je za pravosodnega ministra imenoval grofa Schönborna, dotedanji pravosodni minister Pražák pa je postal češki minister rojak. Istega dne je Taaffe gališkega ministra rojaka Ziemiakowskega zamenjal z Zaleskim. Prim.: Kermavner, *Slovenska politika v letih 1879 do 1895*, str. 55.

⁵⁹⁰ Stergar, *Slovenci in vojska*, str. 179-183.

⁵⁹¹ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 566-567.

⁵⁹² Na deželnozborskih volitvah 1889 na Češkem so Staročehi dobili 59 in Mladočehi 39 poslanskih mest. Ta številčni odnos pa se je z naknadnimi in nadomestnimi volitvami ter prehajanjem nezadovoljnih staročeških poslancev v mladočeške vrste hitro spremenil. Že konec januarja 1891 so imeli Mladočehi 51 in Staročehi le 46 poslancev. Prim.: Kermavner, *Slovenska politika v letih 1879 do 1895*, str. 57.

⁵⁹³ Šuklje, *Iz mojih spominov*, I., str. 198.

Združeni nemški levici, ki je bila po desetih letih v opoziciji lačna ministrskih foteljev, bi bili pripravljene na sodelovanje z vlado, če bi le-ta končno izvedla »pravičnejšo« ureditev jezikovnih razmer na Češkem. Od decembra 1886, ko so nemški liberalci zapustili češki deželni zbor, je vlada nekajkrat poskusila doseči sporazumno rešitev jezikovnega vprašanja na Češkem, toda spričo nepopustljivosti Čehov njena prizadevanja niso prinesla uspeha.⁵⁹⁴ Staročehe je omehčal šele boleč poraz na deželnozborskih volitvah poleti 1889. S Taaffejevim posredovanjem so med 4. in 19. januarjem 1890 na Dunaju potekala pogajanja med predstavniki Staročehov in Združene nemške levice, na katerih so se zedinili o temeljih ureditve jezikovnega vprašanja na Češkem. Toda »dunajske punktacije«, kot so poimenovali sporazum, so naletele na odločno zavračanje tako nemških nacionalcev v Nemško nacionalnem združenju kot tudi Mladočehov. Kompromis je le še razgrel že tako pregrete nacionalne strasti na Češkem in prispeval k temu, da se je Taaffe konec januarja 1891 odločil za predčasen razpust parlamenta in razpis novih volitev. Ta korak so kritiki Taaffejeve politike razumeli kot približevanje Združeni nemški levici. Slovenski narod je ob sklepu desete sešije med drugim zapisal: »»Kako naklonjen je bil grof Taaffe desnici, nam je pokazal baš razpust državnega zbora. Desničarjem se o tem niti namignilo ni, da bi se mogli za volitev pripraviti, dočim marsikaj dokazuje, da je bilo vse to z levico poprej že do pičice dogovorjeno.«⁵⁹⁵

TEŽAVE GROFA TAAFFEJA

Marčevske državnozborske volitve 1891 so pomenile hud udarec »železnemu obroču«. Poljski in Hohenwartov (konservativni) klub na volitvah nista zabeležila bistvenih izgub. V Poljskem klubu je sedelo 57 poljskih in 7 rusinskih poslancev. Hohenwartov (konservativni) klub je štel 55 poslancev,⁵⁹⁶ skupaj z 18 češkimi fevdalnimi veleposestniki, ki so bili dotlej v Češkem klubu, pa kar 73 poslancev. Bistveno oslavljen je iz volitev izšel Češki klub. Volitve so prinesle popoln poraz staročeškimi »punktatorjem«, ki so jim Mladočehi odščipnili celih 30 mandatov. »V češkem kraljestvu je val ljudske razvnetosti odnesel celo staročeško stranko, izvoljeni so bili zgolj Mladočehi, od Riegrovih pristašev sta rešila svoje mandate le dunajski odvetnik dr. Dostal in zastopnik budejeviške trgovske zbornice, židovski žganjar Polak!⁵⁹⁷ Staročehi, ki so večino mandatov osvojili na Moravskem, v državnem zboru niso želeli pristopiti Mladočeškemu klubu, ampak so si pod vodstvom dvornega svetnika Meznika, dr. Fanderlika in dr. Žačeka ustvarili »svojo lastno parlamentarno skupino,«⁵⁹⁸ ki je štela 12 članov. Za razliko od Staročehov, ki so še naprej podpirali Taaffejevo vlado, je mladočeški klub (sprva je štel 37, od konca leta 1892 pa 40 poslancev) stopil v opozicijo. Taaffe je lahko tako računal z največ 150 poslanci.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 573.

⁵⁹⁵ Slovenski narod, 26. 1. 1891.

⁵⁹⁶ V Hohenwartovem klubu je sedelo vseh 13 slovenskih poslancev: Globočnik, Klun, Pfeifer, Povše, Robič, Šuklje, Miha Vošnjak, Ferjančič, Kušar, Nabergoj, Coronini, Gregorčič, Gregorec.

⁵⁹⁷ Šuklje, Iz mojih spominov, I., str. 221.

⁵⁹⁸ Ibidem.

⁵⁹⁹ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 942-943.

Ob Mladočeškem klubu so bili v opoziciji Nemško nacionalno združenje (19), Corninijev klub (11), Luegerjevi krščanski socialci, dva schönererijanca in dva salzburška nemška katoliška konservativca.⁶⁰⁰ Združena nemška levica, ki je štela 109 poslancev, se ni mogla odločiti, ali bi bila v opoziciji ali bi odkrito podpirala vlado. Njeni voditelji niso skrivali, da bi bili pripravljene podpreti vlado, če bi v praksi uresničila določila »dunajskih punkcij«. Toda hkrati niso želeli v reformiranem »železnem obroču« enostavno zamenjati Mladočehov. Prvak stranke Ernst Plener se je močno zavzemal za oblikovanje nove nemško-poljske koalicije brez Hohenwartovega kluba, ki pa so ji v Poljskem klubu odločno nasprotovali.⁶⁰¹

Ko je na začetku februarja 1891 Taaffe »odslovil« dolgoletnega finančnega ministra Juliusa Dunajevskega, glavnega nasprotnika sodelovanja z nemškimi liberalci, in decembra 1891 za ministra brez listnice imenoval nemškega liberalnega poslanca grofa Gandolfa Kuenburga, se je zdelo, da bo Združena nemška levica končno postala del vladne koalicije.⁶⁰² V pričakovanju korenitega zasukataaaffejeve politike so Plener in tovariši v letu 1892 podprli vrsto pomembnih vladnih zakonskih predlogov (npr. proračun, valutno reformo),⁶⁰³ za kar so bili »nagrajeni« z odstavitvijo osovražnega češkega ministra krajana Aloisa Pražáka in upokojitvijo kranjskega deželnega predsednika barona Andreja Winklerja. Toda trend zблиževanja med vlado in Združeno nemško levico se je kmalu zaustavil.

Struktura glavnih parlamentarnih klubov 1891

	Poslanski klubi		Št. poslancev
Koalicija	Poljski klub	Poljaki+Rutenci	57+7
	Konservativni klub (Hohenwartov klub)	Nemški konservativci	26
		Slovinci	16
		Hrvati, Srbi	6+1
		Poslanci iz Bukovine	6
		Češka veleposest	18
Staročeški klub		12	
Opozicija	Združena nemška levica		109+2 (»divjaka«)
	Corninijev klub		11
	Nemško nacionalno združenje		19
	Mladočehi (Klub narodne svobodomiselne stranke)		37
	Krščanski socialci		14
Skupaj			353

⁶⁰⁰ Ibidem.

⁶⁰¹ Andrej Pančur, (Ne)primerljive razmere v čeških in slovenskih deželah v zadnjih letih Taaffejeve vlade, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 2005, št. 2, str. 10, 17; Judson, Exclusive Revolutionaries, str. 247; Jenks, Austria under the Iron Ring, str. 275-276.

⁶⁰² Pančur, V pričakovanju, str. 251. Za novega finančnega ministra je imenoval Emila Steinbacha.

⁶⁰³ Pančur, V pričakovanju, str. 260. Z valutno reformo, ki je dobila cesarsko sankcijo 11. 8. 1892, so v Avstro-Ogrski uvedli zlato podlago, katere računsko enota je bila Krona.

Že poleti 1893. se je videlo, »da nima Taaffe več za seboj večine. Nujne predloge so čakale rešitve, med njimi novi zakon o deželni brambli, in v tem pogledu cesar Franc Josip ni poznal nobenega paktiranja. V tem položaju je vpihnil finančni minister Emil Steinbach ministrskemu predsedniku načrt, z volilno reformo primorati uporne stranke do kapitulacije.«⁶⁰⁴ Prvi dan zasedanja parlamenta 10. oktobra 1893 je Taaffe poslance »presenetil« s predlogom volilne reforme, ki je v mestni in kmečki kuriji razširjala volilno pravico na vse polnoletne moške državljane, ki so stanovali v nekem kraju najmanj šest mesecev, bili pismeni in stalno zaposleni.⁶⁰⁵ Toda zoper nameravano volilno reformo so odločno nastopili Združena nemška levica, Poljski in Hohenwartov (konservativni) klub, ki so Taaffeja prisili k demisiji.⁶⁰⁶ Na njegovo mesto je cesar 11. novembra 1893 imenoval kneza Alfreda Windischgraetza, za katerega se je najbolj zavzemal voditelj Združene nemške levice Plener.⁶⁰⁷

WINDISCHGRAETZOVA KOALICIJSKA VLADA

Nova vlada se je v državnem zboru lahko opirala na koalicijo strank, ki so z nasprotovanjem volilni reformi spodnesle Taaffejevo vlado: Klub združene nemške levice (110), Poljski (57) in Hohenwartov klub (56). Vlado so podpirali tudi Coroninijev klub (10), štirje poslanci moravske sredinske stranke (vključno z enim srbskim poslancem) in sedem italijanskih poslancev Trentino-kluba. Vlada je razpolagala z dvotretjinsko večino v državnem zboru.

V opoziciji zoper vlado so se povezale slovanske frakcije v nekakšno »slovansko protikoalicijo«, ki so ji pripadali 38-članski Mladočeški klub, 12 moravskih (staročeških) poslancev, 7 rusinskih poslancev in 10 poslancev Kluba slovenskih in hrvaških poslancev, v katerega se je povežalo 6 slovenskih (Ferjančič, Kušar, Coronini, Gregorčič, Gregorec, Nabergoj) in štirje hrvaški poslanci (Klaić, Borčić, Bulat, Šupuk), ki so izstopili iz Hohenwartovega kluba.⁶⁰⁸ Omenjene frakcije so se na konferenci 30. novembra 1893 dogovorile, da bodo oblikovale skupno parlamentarno komisijo, ki naj bi koordinirala postopanje slovanske opozicije. V opoziciji je bila tudi pet katoliških konservativcev, 11 Luegerjevih »antisemitov« in 17 članov Nemškega nacionalnega kluba (skupaj s 4 »divjaki«) ter 2 schönerejanca.⁶⁰⁹

Windischgraetzova »parlamentarna« vlada, ki jo je cesar že od samega začetka imel zgolj za prehodno rešitev, je razpolagala z dovolj veliko večino, da je lahko uspešno

⁶⁰⁴ Šuklje, Iz mojih spominov, I., str. 249.

⁶⁰⁵ Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 59.

⁶⁰⁶ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 945-946.

⁶⁰⁷ O Windischgraetzovi vladi prim.: Hannes Stekl, Maria Wakounig, Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert, Wien-Köln-Weimar 1992, str. 225-235; Gerhard Dabringer, Marija Wakounig, »So liegen einmal die Verhältnisse in Österreich, daß man nicht mit rechter Freude ans Werk geht«. Ein Vergleich der Kabinette Fürst Alfred Windischgraetz und Graf Kazimierz Badeni, v: Österreich-Polen. 1000 Jahre Beziehungen, Studia Austro-Polonica 5, Krakow 1996, str. 275-294.

⁶⁰⁸ Vasilij Melik, Slovenci v državnem zboru 1893-1904, v: Zgodovinski časopis, 1979, št. 1, str. 56.

⁶⁰⁹ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 945-946.

izvajala svoj program. Poleg zakona o deželni brambli (1893)⁶¹⁰ ji je skozi parlamentarno proceduro uspelo speljati vrsto zakonov, ki jih je pripravila že Taaffejeva vlada. Med njimi velja omeniti reformo civilno-procesnega reda, spremembe tiskovnega zakona, trgovinski pogodbi z Romunijo in Rusijo ter ukrepe za izvedbo leta 1892 sklenjene valutne reforme (prehod na zlato veljavo).

Tehnična obstrukcija, ki so jo od aprila 1894 občasno izvajali mladočeški (kasneje pa še krščansko-socialni) poslanci, ni resneje ogrozila tempa dela parlamenta. Zato pa so opazno naraščala trenja znotraj »velike koalicije«. Glavni kamen spotike med članicami koalicije je kmalu postala v vladnem programu napovedana državnozborska volilna reforma (do njenega sprejema naj bi sploh mirovala vsa ostala velika politična vprašanja),⁶¹¹ ki jo je ministrski predsednik v grobih obrisih predstavil koalicijskem partnerjem 26. februarja 1894. Toda osnutek reforme, ki je predvideval uvedbo pete, »splošne kurije«, izvoljene na podlagi splošne (moške) volilne pravice, je naletela na odpor znotraj vladne koalicije. Ker so ji nasprotovali tako v Združeni nemški levici kot v konservativnem Hohenzwartovem klubu, je delo odbora za volilno reformo le počasi napredovalo. Po intervenciji cesarja in kneza Windischgraetza so člani (pod)odbora za volilno reformo junija 1895 končno zaključili z obravnavo vladnega predloga, toda preden je predlog prišel v poslanske klopi, se je morala Windischgraetzova vlada posloviti.

Glavni razlog za njen padec je bilo t. i. »celjsko gimnazijsko vprašanje«, vprašanje ustanovitve nemško-slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Celju, ki jih je bil Slovencem že leta 1888 obljubil grof Eduard Taaffe. Po zaslugi grofa Hohenzwarta se je Windischgraetz obvezal, da bo vlada obljubo izpolnila. Potem ko je 8. marca 1894 naučni minister Madeyski slovenskemu poslancu Mihaelu Vošnjaku zagotovil, da bo vlada ustanovila vzporednice v Celju, če se izkaže, da leta 1889 v Mariboru ustanovljene vzporednice dobro delujejo, je celjsko gimnazijsko vprašanje hitro postajalo glavni problem avstrijske notranje politike.⁶¹² Poleti 1894 je »primer Celje« dobil takšne razsežnosti, da je celjska Domovina že sredi septembra 1894 upravičeno ugotavljala: »Celje je zadnje mesece postalo sloveče. Malo je manjkalo, da se zaradi Celja niso majali ministrski stoli. Velik del avstrijske politike se je sukal okrog Celja, skoro bi rekli, da je v Celji ključ koalicije, ali vsaj po pisavi liberalnih in nemškonacionalnih glasil, bi tako sodili.«⁶¹³ Ko pa je 18. oktobra 1894 finančni minister Ernst Plener objavil proračun za leto 1895, v katerem je bila tudi postavka 1500 gld za ustanovitev celjskih vzporednic, je celjsko in z njim slovensko narodno vprašanje postalo osrednji notranjepolitični problem v Avstriji.

Popuščanje Slovencem so Nemci doživljali kot napad na starodavno »nacionalno posestno stanje« na Spodnjem Štajerskem.⁶¹⁴ Že konec oktobra 1894 je graški občinski odbor na predlog dr. Viktorja von Hochenburgerja v državni zbor poslal posebno peticijo, v kateri je od poslancev koalicijske Združene nemške levice zahteval, da izpolnijo svojo nacionalno dolžnost in preprečijo slovenizacijo Celja; v peticiji je predlagal, da

⁶¹⁰ Stergar, Slovenci in vojska, str. 185-187.

⁶¹¹ Stekl, Wakounig, Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert, str. 228.

⁶¹² Prim. Janez Cvirn, Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893-1895), v: Kronika, 1996, št. 2/3, str. 63-71.

⁶¹³ Domovina, 15. 9. 1894.

⁶¹⁴ Judson, Exclusive Revolutionaries, str. 249-251.

se postavka Celje črta iz proračuna.⁶¹⁵ Ta peticija je na Spodnjem Štajerskem sprožila pravi *furor Teutonicus*, ki se je vse bolj usmerjal zoper »anacionalno politiko« koaliicijske Združene nemške levice. Po skoraj letu in pol ostrih političnih spopadov v državnem in štajerskem deželnem zboru, ki so zlasti na Spodnjem Štajerskem in še posebej v Celju do skrajnosti zaostriili nemško-slovenske odnose, je konec pomladi 1895 postalo očitno, da je celjsko vprašanje »razmajalo vezi koalicije« bolj kot ljubljanski potres.⁶¹⁶ Nemški liberalni ministri v vladi so pod hudim pritiskom volilne baze, nemških nacionalcev in večine poslancev v lastni stranki morali popustiti.

V času, ko je proračunski odbor obravnaval posamezne postavke, je Klub združene nemške levice (13. junija 1895) sklenil izstopiti iz koalicije, če postavke Celje ne bodo brisali iz proračuna. Dan kasneje je finančni minister Plener s klubovim sklepom seznanil svoje kolege v vladi, hkrati pa je predlagal kompromisno rešitev.⁶¹⁷ Vlada je s posredovanjem grofa Hohenwarta poskušala omehčati slovenske člane njegova kluba, naj pristanejo na ustanovitev gimnazije v Žalcu, toda slovenski poslanci so ostali neomajni.⁶¹⁸ Ko je ministrski predsednik uvidel, da do kompromisa ne bo prišlo, je na seji vlade 16. junija 1895 ministra Plenerja in Wurmbranda vprašal, ali bosta v primeru izstopa Združene nemške levice iz koalicije demisionirala. Odgovor se je glasil, da mora v tem primeru demisionirati celotna vlada.⁶¹⁹

V tej nerazrešljivi situaciji se je knez Windischgraetz odločil, da celjsko postavko kljub temu stavi v proračun, čeprav se je zavedal, da bo to pripeljalo do padca vlade. Naučni minister Madeyski pa je naredil vse, da v proračunskem odboru celjsko postavko sprejmejo pred padcem vlade.⁶²⁰ Na seji dne 18. junija 1895 je proračunski odbor izglasoval postavko Celje v proračun za leto 1895 z 19 proti 15 glasovi. Proti postavki so glasovali člani Združene nemške levice, Nemške nacionalne stranke in italijanski poslanci Coroninijevega kluba, za pa slovanski in romunski poslanci ter nemški katoliški konservativci.⁶²¹ Neposredno po glasovanju je Združena nemška levica razglasila svoj izstop iz vladne koalicije, naslednji dan pa je knez Windischgraetz – v skladu s sklepom seje ministrskega sveta z dne 16. junija 1895 – pismeno obvestil Franca Jožefa o demisiji vlade, ki jo je cesar tudi takoj sprejel.⁶²²

⁶¹⁵ Deutsche Wacht, 28. 10. 1894.

⁶¹⁶ Slovenski narod, 15. 6. 1895. Prim. tudi Slovenski narod, 18. 6. 1895: »Koalicija je sedaj podobna kaki ljubljanski, od potresa razdejani, z nešteti tramovi podprti in povsem zadolženi hiši«.

⁶¹⁷ Berthold Sutter, Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897. Ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornemlich auf die innerösterreichischen Alpenländer, I., Graz-Köln 1960, str. 115-116.

⁶¹⁸ Ibidem.

⁶¹⁹ Ibidem.

⁶²⁰ Ibidem.

⁶²¹ Deutsche Wacht, 20. 6. 1895; drugačna navedba v: Lothar Höbelt, Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882-1918, Wien-München 1993, str. 115, op. 24.

⁶²² Ibidem.

PREHODNA VLADA ERICHA KIELMANSEGGGA

Po demisiji Windischgraetzovega kabineta (19. junija 1895) je cesar presenetljivo hitro imenoval novo začasno (uradniško) ministrstvo z grofom Erichom Kielmanseggom na čelu.⁶²³ Edina naloga nove vlade je bil čimprejšnji sprejem državnega proračuna za leto 1895. Vendar je bila ta naloga težko izvedljiva, saj je sprejem celjske postavke v proračun sprožil med večino avstrijskih Nemcev močne reakcije. Nemško nacionalistično časopisje, še zlasti celjski nemški list *Deutsche Wacht*, je od nemških poslancev zahtevalo, da preprečijo sprejem proračuna, v skrajni sili tudi z obstrukcijo. Toda za tako radikalen korak med nemškimi poslanci ni bilo prave pripravljenosti. V drugem branju proračuna (10. julija 1895) so postavko Celje sprejeli s 173 proti 143 glasovi.⁶²⁴ Pred tretjim branjem je nemško nacionalistično časopisje od nemških poslancev zahtevalo, da zavrnejo celoten proračun. Toda 19. julija 1895 je bil proračun vseeno sprejet s 185 proti 86 glasovi.⁶²⁵ Zanj je poleg Slovencev, Hrvatov, Staročehov, Poljakov, Rusinov in Romunov glasovalo tudi 86 nemških poslancev, od tega kar 57 članov Združene nemške levice, 23 nemških klerikalcev, 5 članov Coroninijevega kluba oziroma moravske sredinske stranke ter dunajski demokrat Ferdinand Kronawetter.⁶²⁶ Poleg vseh poslancev Nemške nacionalne stranke (21) in vseh krščanskih socialcev (10) proračuna ni podprlo le 19 članov Združene nemške levice, medtem ko se jih 31 izognilo glasovanju.⁶²⁷ Vse to je imelo za nadaljnji politični razvoj v monarhiji velikanske posledice, ki so se že kmalu izrazile v skrajno radikalni politiki avstrijskega in še zlasti spodnještajerskega nemštva.⁶²⁸

BADENIJEVA VLADA

Dne 30. septembra 1895 je cesar za novega ministrskega predsednika imenoval nekdanjega galicijskega namestnika grofa Kasimirja Badenija, ki je v svojem programskem govoru 22. oktobra 1895 jasno poudaril, da bo njegova vlada nasproti strankam popolnoma prosta: »Če rečem, da je vlada svobodna do strank in da misli tudi v bodoče ostati svobodna, pomenijo te besede, da mislimo voditi in se ne dati voditi.«⁶²⁹

Badeni, ki je svojo neparlamentarno vlado poimenoval kar »vlada njegovega veličanstva«,⁶³⁰ je lahko sprva računal na naklonjenost strank »velike koalicije«. Vlado sta takoj podprla Poljski in Hohenwartov klub ter nekoliko manj izrazito razmajana Združena nemška levica. V opozicijo so prešli Čehi, ki so v programski izjavi pogrešali napoved, da bo vlada rešila češko vprašanje.⁶³¹ Odklonilen odnos do vlade so pokazali

⁶²³ Prim.: Erich Graf Kielmansegg, *Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker*, Wien 1966.

⁶²⁴ *Deutsche Wacht*, 14. 7. 1895.

⁶²⁵ *Deutsche Wacht*, 21. 7. 1895.

⁶²⁶ Rezultati glasovanja so objavljeni v: *Deutsche Wacht*, 26. 7. 1896: Ein Tag der Schmach; prim. tudi Höbelt, *Kornblume und Kaiseradler*, str. 117.

⁶²⁷ Höbelt, *Kornblume und Kaiseradler*, str. 117.

⁶²⁸ Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 127.

⁶²⁹ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, VI., str. 4; Šuklje, *Iz mojih spominov*, II., Ljubljana 1988, str. 48.

⁶³⁰ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, VI., str. 7.

⁶³¹ Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 89.

tudi Luegerjevi krščanski socialci in (vse)nemški nacionalci, ki so bili odločni nasprotniki liberalne Združene nemške levice.⁶³²

S pomočjo omenjene »delovne koalicije« je ministrskemu predsedniku uspelo prodreti v državnem zboru z dvema zelo važnima predlogoma. Najprej je dokončal davčno reformo, »ki jo je bil predložil že finančni minister Steinbach in katero dovršiti se je zaman trudil finančni minister koalicijskega kabineta Ernst plemeniti Plener« (z njo so uvedli osebno dohodnino),⁶³³ februarja 1896 pa je v poslanske klopi poslal predlog državnozbornske volilne reforme, s katero je na svojstven način dopolnil stari kurijalni sistem z načelom splošne (moške) volilne pravice.

Toda kmalu po sprejemu volilne reforme (cesarjevo sankcijo je dobila 14. junija 1896), ki je ob starih kurijah uvajala novo, 72-člansko »splošno kurijo«, izvoljeno na podlagi splošne (moške) volilne pravice, se je začela neformalna koalicija, ki je podpirala vlado, hitro osipati. Od glasovanja za »postavko Celje« je Združeno nemško levico zajel hiter proces razkrajanja. Na njenih ruševinah se je na Češkem in Moravskem v letu 1896 postopoma organizirala Nemška napredna stranka, katere člani, dotlej v klubu Združene nemške levice, so se 6. novembra 1896 povezali v Napredni klub, ki je štel 27 poslancev.⁶³⁴ V Alpskih deželah so kritiki oportunistične politike Združene nemške levice iz vrst Nemške nacionalne stranke junija 1896 ustanovili Nemško ljudsko stranko (Deutsche Volkspartei) z dr. Ottom Steinwenderjem na čelu. Do Združene nemške levice pa so bili vedno bolj kritični tudi ustavoverni veleposestniki.

Celjsko gimnazijsko vprašanje je razkrajajoče vplivalo tudi na Hohenwartov (Konservativni) klub. Razkol v klubu se je pokazal že ob glasovanju za proračun julija 1895. Del nemških konservativcev na čelu s tirolskim poslancem Josefom Di Paulijem se je (enako kot krščanski socialci) postavil na nemško nacionalno stališče in zaradi »postavke Celje« glasoval proti proračunu. (Slovensko zahtevo so podprli le štajerski konservativci s poslancema Karlonom in Kalteneggerjem na čelu). Dokončno pa se je klub razcepil zaradi različnega presojanja (ne)upravičenosti (ne)potrditve dr. Karla Luegerja za dunajskega župana. Ko je na klubovi seji 16. novembra 1895 poslanec Di Pauli predlagal, naj klub vloži interpelacijo z vprašanjem, zakaj vlada (cesar) ni potrdila Luegerja za župana, se večina z njegovim predlogom ni strinjala. Zato je 24 nemških konservativnih poslancev na čelu z Josefom Di Paulijem in Alfredom Ebenhochom zapustilo nemško konservativno frakcijo v Hohenwartovem klubu in 25. novembra 1895 ustanovilo klub Katoliške ljudske stranke (Katholische Volkspartei).⁶³⁵ V Hohenwartovem klubu so še naprej vztrajali štajerski katoliški konservativci s prelatom Aloisom Karlonom na čelu.

Novo konstelacijo političnih sil so potrdile državnozbornske volitve marca 1897, prve volitve na podlagi novega volilnega zakona, ki so pri Nemcih in drugih večjih narodih prinesle doslej neznano politično fragmentacijo. Slovenec je konec marca upravičeno zapisal: »Nova zbornica kaže slikovit konglomerat. Časniki poročajo, da bo v novi zbornici

⁶³² Boyer, *Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement, 1848-1897*, Chicago 1981, str. 374-385.

⁶³³ Šuklje, *Iz mojih spominov*, II., str. 17.

⁶³⁴ Höbelt, *Parteien und Fraktionen*, str. 952.

⁶³⁵ Rüdiger Malli, *Die steirischen Abgeordneten im österreichischen Reichsrat 1897-1901. Mit besonderer Berücksichtigung des Nationalitätenproblems*, Graz 1973, str. 27.

zastopanih okoli 25 strank in strancič, katerih najštevilčnejša šteje 60, najmanjša pa tri člane. To je res silen konglomerat najrazličnejših idej, namenov, narodnosti, kakoršnega ne najdemo v nobenem drugem postavodajalnem zboru na svetu. Aristokrat, meščan, obrtnik in delavec si tu podajajo roke kot zastopniki svojih volilcev. Po razliki zastopnikov kaže pa se tudi veliki kontrast idej, ki se bodo razvijale v zbornici.«⁶³⁶

Nemci so bili v državnem zboru zastopani kar s šestimi političnimi strankami. Zmerni nemško liberalni poslanci, povečini izvoljeni v veleposestniški kuriji, so se – kot v sedemdesetih letih – spet povezali v Klub ustavoverne veleposesti, ki je štel 30 poslancev. Nadaljnjih petnajst »staroliberalcev« (v glavnem izvoljenih v kuriji trgovsko-obrtnih zbornic na Moravskem) je oblikovalo Svobodno nemško združenje (Freie Deutsche Vereinigung),⁶³⁷ v katerem so prevladovali zastopniki interesov velike industrije, večinoma Judje.⁶³⁸ Svobodno nemško združenje (imenovano tudi »Mathnerjeva skupina«) je pri vseh pomembnih gospodarskih in nacionalnih problemih delovalo usklajeno z ustavoverno veleposestjo.⁶³⁹

Opazno se je povečalo število mandatov Krščanskih socialcev na čelu z dr. Karlom Luegerjem, ki ga je cesar – na predlog Badenija – nekaj tednov po otvoritvi novega državnega zbora 1897. končno (v petem poskusu) potrdili za dunajskega župana. Klub krščanskih socialcev, ki je štel 28 članov, je sprva poskušal lavirati med večino in manjšino, toda kmalu je prešel v vrste opozicije.⁶⁴⁰

Tri mandate več (torej 31) je štel klub Katoliške ljudske stranke na čelu z Theodorom Kathreinom, ki so mu pred začetkom novega zasedanja pristopili katoliški konservativci iz Štajerske z Aloisom Karlonom na čelu.

Klub Nemške napredne stranke je združeval 33 poslancev, ki so v glavnem izviral iz sudetskih dežel. Najmočnejša nemška frakcija v parlamentu je bil klub Nemške ljudske stranke (Deutsche Volkspartei), ki je sprva štel 44 poslancev.⁶⁴¹ Na skrajni levici pa je bil vsenemško in antisemitsko usmerjeni Georg von Schönerer s svojo skupinico pristašev (sprva 5, nato 8), med katerimi je s svojim radikalizmom kmalu »zaslovel« nekdanji urednik celjskega lista Deutsche Wacht Karl Hermann Wolf.

Volitve 1897 so pospešile tudi politično diferenciacijo pri Poljaki. Daleč najmočnejša poljska frakcija v parlamentu je še vedno bil Poljski klub, ki je združeval 58 poljskih poslancev iz Galicije (in 1 šlezjskega poslanca) na čelu z Apolinaryjem Jaworskim.⁶⁴² Toda po volitvah 1897 so se v državnem zboru prvič oblikovale tudi dve drugi poljski politični frakciji: Poljska krščanska ljudska stranka, ki je štela 6 poslancev, in Poljska ljudska stranka s tremi poslanci.⁶⁴³

⁶³⁶ Slovenec, 26. 3. 1897.

⁶³⁷ Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub, str. 44.

⁶³⁸ Ibidem.

⁶³⁹ Ibidem.

⁶⁴⁰ Binder, Galizien in Wien, str. 351; Rumpler, Parlament und Regierung, str. 838.

⁶⁴¹ Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub, str. 44-45.

⁶⁴² Seveda je bil Poljski klub ideološko-politično na moč heterogen. V njem je bilo 9 krakovskih konservativcev, 22 Podolakov, 12 neodvisnih konservativcev, 14 demokratov in en predstavnik Zveze kmečke stranke. – Binder, Galizien in Wien, str. 353-354.

⁶⁴³ Ibidem.

Podoben je bil položaj pri Čehih. Najmočnejša politična skupina so bili (z 61 poslanci) še vedno Mladočehi, medtem ko so češki fevdalni veleposestniki ohranili 19 mandatov.⁶⁴⁴ V okviru mladočeškega kluba je delovalo nekaj poslancev drugačnih političnih usmeritev (agrarcev in narodnih socialistov), ki pa so se v državnem zboru »osamosvojili« šele po državnozbornskih volitvah 1901.

Bistveno bolj enostavna je bila struktura političnih frakcij pri manjših narodih. Italijani so se prvič povezali v samostojen Italijanski klub. Slovenski (16), hrvaški (11) in rusinski (7) poslanci ter dva moravska češka poslanca so na iniciativo dr. Janeza Evangelista Kreka oblikovali Slovansko krščansko narodno zvezo, ki je štela 36 (in po izstopu Šukljeta 35) poslancev. Klub je imel tri predsednike (Ivana Šusteršiča, Gaja Bulata in Aleksandra Barwinskega), ki so se na čelu kluba menjavali vsak mesec. Po številu članov je bil klub četrti izmed skupaj 17 klubov v državnem zboru. Klub je spadal k vladni večini, čeprav se je poskušal držati stališča, »da jugoslovanskim poslancem treba predvsem neodvisnosti nasproti vladi, katero naj podpirajo le tedaj, ako se bo res v dejanju skazala pravično Jugoslovanom«.⁶⁴⁵

V državni zbor je prvič prišlo tudi 15 »internacionalnih« (v splošni kuriji izvoljenih) socialdemokratskih poslancev, ki so bili v opoziciji nasproti Badenijevi vladi. Na iniciativo slovenskega poslanca Frana Šukljeta, ki je iz užaljenosti, ker ga niso predlagali v železniški odsek, kmalu izstopil iz kluba Slovanske narodne krščanske zveze, se je konec aprila 1897 sedemnajst poslancev, ki niso pripadali nobenemu klubu, povezalo v »klub divjakov« (Freie Vereinigung der Klublosen). To je bila »čudna združba, znešena z vseh vetrov«, vendar skupina sposobnih in intelgentnih poslancev, kakršen je bil npr. dunajski demokrat dr. Kronawetter.⁶⁴⁶ Šuklje se je že kmalu po Badenijevih nemirih vrnil v vrste Slovanske krščanske narodne zveze, »klub divjakov« pa je obstajal še naprej.

Volitve 1897 so okrepile položaj slovanskih narodov in zmanjšale vpliv Združene nemške levice: »Kaj malo je manjkalo, da bi Slovani in ž njimi zvezani nemški konservativci, fevdalno veleposestvo in njih italijanski in romunski zavezniki razpolagali z nadpolovično večino. Poleg tega so krščanski socialci pod vodstvom dr. Karla Luegerja, ki so formirali dobro disciplinirano skupino 29 glasov, že iz sovraštva proti nemškemu liberalizmu se močno nagibali na Badenijevo stran. Tedaj se je zopet obnovil tisti glasoviti 'Železni obroč'...«⁶⁴⁷

⁶⁴⁴ Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub, str. 45-46.

⁶⁴⁵ Janez Evangelist Krek, Izbrani spisi, IV. zvezek. Prvikrat v državnem zboru: (1897-1900), Celje 1933, str. 12.

⁶⁴⁶ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 58.

⁶⁴⁷ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 53.

	Parlamentarni klub	Št. poslancev
Koalicija	Poljski klub	58+1
	Češki klub	61
	Slovanska krščanska narodna zveza	36
	Češki veleposestniki	19
	Klub centra	6
	Katoliška ljudska stranka	31
	Romunski klub	5
	Krščanski socialci	28
Opozicija	Ustavoverna veleposest	30
	Svobodno nemško združenje	15
	Napredni klub	33
	Nemška ljudska stranka	44
	Schönererijanci	5
	Poljska krščanska ljudska stranka	6
	Poljska ljudska stranka	2
	Socialdemokrati	15

Ker so pred Badenijevo vlado stale pomembne naloge (sprejem državnega proračuna, dovolitev rekrutnega kontigenta in predvsem obnovitev nagodbe z Ogrsko), se je ministrski predsednik začel ozirati po novih zaveznikih. Da bi si za svojo politiko zagotovil podporo Mladočehov, ki so bili z 61 poslanci najmočnejša stranka v parlamentu, se je odločil, da bo v skladu s češkimi željami uredil jezikovne razmere na Češkem in Moravskem. Minister za uk in bogočastje Gautsch in pravosodni minister Gleispach sta ga na seji vlade 2. aprila 1897 svarila pred nepremišljenim korakom, toda samozavestni Badeni je vztrajal pri svojem. Z odporom Nemcev je sicer računal, toda pričakoval je »nevihto v kozarcu vode«. Zaradi nesoglasij v vladi je 3. aprila 1897 cesarju ponudil svoj odstop, ki pa ga Franc Jožef ni hotel sprejeti. Opogumljen s cesarjevo podporo je 5. aprila 1897 razglasil jezikovne naredbe za Češko in 25. aprila 1897 še za Moravsko.⁶⁴⁸

Badenijeve jezikovne naredbe, ki so določale, »da mora v celem obsegu češkega kraljestva in moravske mejne grofije vsak državljan pri vsakem državnem uradu dobiti svojo pravico v svojem lastnem jeziku«⁶⁴⁹ (uzakonjale so torej popolno enakopravnost češčine tudi kot notranjega uradnega jezika), hkrati pa od državnih uradnikov zahtevale, da najkasneje do 1. julija 1901 dokažejo znanje obeh jezikov, so sprožile silovit odpor Nemcev na Češkem in v celi avstrijski polovici države. Po njihovi razglasitvi je nemška levica »kratkoterminalno znorela«⁶⁵⁰. Neposredno po konstituiranju novega državnega zbora je več nemških strank z nujnimi predlogi zahtevalo ukinitvev jezikovnih naredb in ureditev jezikovnih razmer na Češkem in Moravskem po normalni zakonodajni poti. Toda

⁶⁴⁸ Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 90-91.

⁶⁴⁹ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, II., str. 54.

⁶⁵⁰ Fran Šuklje, *Sodobniki mali in veliki*, Ljubljana 1933, str. 217.

parlamentarna večina predlogom ni priznala nujnosti. Dne 28. aprila 1897, tri dni po razglasitvi jezikovnih naredb za Moravsko, je »ostalina stare nemške liberalne stranke«, Nemška napredna stranka, začela s tehnično obstrukcijo.⁶⁵¹ Obstrukcijo so nemudoma podprli schönenerijanci, po velikonočni prekinitvi zasedanja državnega zbora pa so se obstrukcijskemu boju zoper »nezaslišan in frivolen atentat« na Nemce (Karl Hermann Wolff),⁶⁵² ki naj bi pomenil korak k preobrazbi Avstrije »iz nemške v slovansko državo« (Karl Iro),⁶⁵³ pridružile še nekatere druge nemške stranke. Kmalu se je pokazalo, kako prav je imel vodja Mladočehov Karel Kramař, ko je 23. aprila 1897 v pismu Josefu Kaizlu zapisal: »Falanga vseh Nemcev presega moči našega Mikada [takšen nadimek so dali ministrskemu predsedniku Badeniju zaradi metod trde roke, ki jih je prakticiral kot namestnik v Galiciji], o tem si ne smemo delati utvar.«⁶⁵⁴

Sprva tehnična obstrukcija se je kmalu spremenila v hrupno. Do prvih izgredev v poslanski zbornici je prišlo že 6. maja 1897. Ko so poslanci začeli obravnavati ministrsko obtožbo, ki so jo 30. aprila 1897 zoper ministrskega predsednika Badenija in pod jezikovni naredbi podpisane ministre vložili poslanci Nemške napredne in Nemške ljudske stranke, je nemir v dvorani povsem ohromil delo parlamenta.⁶⁵⁵ V razpravi so padale težke besede (Karl Herman Wolf je Čehe in Slovence označil za »globoko manjvredne« v primerjavi z Nemci),⁶⁵⁶ toda po tridnevni razpravi je večina poslancev z 203 proti 163 glasovi zavrnila ministrske obtožbe.⁶⁵⁷

V drugi polovici maja je tehnična obstrukcija (z vlaganjem nujnih predlogov in poimenskimi glasovanjem ter branjem množice peticij) popolnoma ohromila delo parlamenta.⁶⁵⁸ V vladnih klopeh je sedelo vedno manj ministrov, ki so jih pred napadi morali ščititi češki poslanci. Na seji 24. maja 1897 (trajala je od 11.20 do 20.30), ki je potekala v obliki branja peticij in nujnih predlogov (ter poimenskega glasovanja o njih),⁶⁵⁹ je večini uspelo »izglasovati« predlog mladočeškega poslanca Josefa Kaizla, naj se pred poimenskimi glasovanjem o navadnih predlogih ne dovoli desetminutnega odmora. Zaradi te in drugih kršitev poslovnika je naraščalo nezadovoljstvo z vlado tudi med zmernimi nemškimi političnimi skupinami.⁶⁶⁰ V naelektrenem vzdušju je ministrski predsednik Badeni 2. junija 1897 zaključil XII. zasedanje parlamenta in v poletnih mesecih poskušal »pomiriti« *furor Teutonicus*. Toda s svojimi »policijskimi ukrepi« je le še prilil olja na ogenj nemškega nezadovoljstva.⁶⁶¹

⁶⁵¹ »S psihološkega stališča je umevno, da so se baš ti žalostni ostanki onemogle velike liberalne stranke sedaj z obema rokama poprijeli ugodne prilike ter se v svojo rehabilitacijo pri odpadajočih volivcih vrgli v divji napad na grofa Badenija in njegove jezikovne naredbe!« Prim.: Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 55.

⁶⁵² SPSHAR, XII. Session, 6. Sitzung, 9. 4. 1897, str. 246.

⁶⁵³ SPSHAR, XII. Session, 6. Sitzung, 9. 4. 1897, str. 271.

⁶⁵⁴ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 675.

⁶⁵⁵ SPSHAR, XII. Session, 10. Sitzung, 6. 5. 1897, str. 512.

⁶⁵⁶ SPSHAR, XII. Session, 10. Sitzung, 6. 6. 1897, str. 523.

⁶⁵⁷ SPSHAR, XII. Session, 12. Sitzung, 8. 5. 1897, str. 649.

⁶⁵⁸ Prim.: Höbelt, Kronblume und Kaiseradler, str. 179.

⁶⁵⁹ Kolmer, Parlament und Verfassung, VI., str. 259.

⁶⁶⁰ Prim. Michael Wladika, Hitlers Vätergeneration. Die Ursprünge des Nationalsozialismus in der k. u. k. Monarchie, Wien-Köln-Weimar 2005, str. 336.

⁶⁶¹ Wladika, Hitlers Vätergeneration, str. 336-347.

VIHAR V PARLAMENTU

Ko se je 23. septembra 1897 začela XIII. sesija državnega zbora, se je iz ust vsenemških poslancev vsula toča psovka na ministrskega predsednika Badenija in ponovno izvoljenega predsednika poslanske zbornice, tirolskega klerikalca Theodora Kathreina.⁶⁶² Že na prvi seji je prišlo do hudega ekscesa, ki ga je »povzročil« poslanec Josef Gregorig. Ko je vprašal predsednika državnega zbora Abrahamowicza, ali drži, da je v zbornici šestnajst v sluge preoblečenih policajev, je stopil vsenemški poslanec Karl Hermann Wolf k Badeniju in mu zakričal v obraz: »Odgovorite! Če je to res, tedaj je to klavrna podlost (eine erbärmliche Schuftere)!« Šlo je za žalitev, ki je »poljski Mikado« ni mogel požreti. Wolfa je pozval na dvoboj s pištolama, ki ga je duelov vajeni »nemški burš« z veseljem sprejel.⁶⁶³ Dvoboj se je (25. septembra 1897) končal tako, da je Wolf s prvim strelom Badenija ranil v laket, za kar je preko noči postal nemški nacionalni junak.⁶⁶⁴

Na dan dvoboja naj bi poslanska zbornica iz svoje srede izvolila delegacijo za pogodbeno pogajanje z Ogrsko. Vlada se je upravičeno bala, da bodo nemške stranke z obstrukcijo preprečile volitve, toda tako v Nemški napredni kot v Nemški ljudski stranki so se – ob zgražanju schönenerijancev – na koncu vendarle odločili za sodelovanje pri volitvah. Toda ko je 12. oktobra 1897 vlada v poslanske klopi poslala pogodbeni provizorij (z njim naj bi za eno leto podaljšali stare pogodbene zakone), se je nemška obstrukcija nadaljevala s podvojeno silo. S preprečitvijo pogodbenega provizorija so nemške obstrukcijske stranke želel vreči Badenija: »Usoda Badenija je odvisna od provizornega podaljšanja pogodbe z Ogrsko. Ako se Badeniju ne posreči, izposlovati pravočasno tega podaljšanja, potem mu pač ni več obstanka, potem ga tudi krona ne bo več držala, kajti s tem bi se bila izjalovila najvažnejša vseh Badenijevih nalog.«⁶⁶⁵

Obstrukcionisti so na vsaki seji vlagali nujne predloge in zahtevali poimensko glasovanje. Enako učinkovito orožje so bile številne peticije, ki so jih na začetku sej predlagali v branje. Med 30. septembrom in 20. novembrom 1897 so med drugim kar 84-krat poimensko glasovali o peticijah, za kar so porabili 58 ur.⁶⁶⁶ Orožje obstrukcije so bile tudi ministrske obtožbe, ki so jih vlagali zoper ministre, podpisane pod »zlikovska odloka«. Vlaganje nujnih predlogov, peticij in ministrskih obtožb ter zahteve po poimenskem glasovanju so povsem ohromile delo državnega zbora. Statistično gledano so v času obstrukcije posamezne seje trajale okoli 6 ur, od tega so tri do štiri ure porabili zgolj za

⁶⁶² SPSHAR, XIII. Session, 1. Sitzung, 23. 9. 1897, str. 10-11; Schönerer mu je vrغل v obraz: »Vaši otroci vas imajo za narodnega izdajalca«.

⁶⁶³ Pred tem je imel Wolf dvoboj s češkim poslancem Horico, na začetku novembra 1897 pa še s poljskim poslancem vitezom Włodzimierzom Gniewoszom. Prim.: Binder, Galizien in Wien, str. 356-357; Šuklje, Iz mojih spominov, II, str. 66.

⁶⁶⁴ Pred dvobojem (25. 9. 1897) je Wolf v uredništvu lista Unverfälschte Deutsche Worte, katerega lastnik je bil, prebral svoj testament. V njem je določil, da v primeru smrti časopis »podedujejo« njegovi strankarski tovariši Pacher, Schönerer, Hauck in Berger. Novi lastniki časopisa naj bi do smrti skrbeli za Wolfovo ženo Ildo, roj. Stepischnegg (hčerko celjskega odvetnika Johanna Stepischnegga) in njunega sina Haraldla. Prim.: Wladika, Hitlers Vätergeneration, str. 373-374.

⁶⁶⁵ Slovenski narod, 18. 10. 1897.

⁶⁶⁶ Prim. Sutter, Die Badensichen Sprachenverordnungen, II., 104.

poimenska glasovanja.⁶⁶⁷ Če je vladi vendarle uspelo, da so njeni predlogi prišli na dnevni red zasedanja, so obstrukcionisti posegli po »filibustrih«, ure in ure trajajočih govorih, ki jih dotlej v dunajskem državnem zboru niso poznali.

V upanju, da bodo obstrukcionisti popustili zaradi fizične utrujenosti, je podpredsednik poslanske zbornice Karl Kramař 19. oktobra 1897 sklical večerno sejo parlamenta. Toda dogodki so se odvijali v nasprotju z njegovim pričakovanjem. Prva »nočna seja«, ki je trajala do devetih zvečer naslednjega dne, se je sprevrгла hrupni koncert nemškega nezadovoljstva, med katerim so si poslanci grozili s pestmi in kosi razbitih miznic. Na več kot 24 ur trajajoči seji so poslanci uspeli »obravnavati« 4 nujne predloge, 14 iniciativnih predlogov in 31 interpelacij, ki jih je bilo treba prebrati in se o njihovi usodi odločiti s poimenskim glasovanjem.⁶⁶⁸

Ker se tudi v naslednjih dneh razmere v parlamentu niso normalizirale, je 26. oktobra 1897 odložil svojo funkcijo predsednik poslanske zbornice dr. Theodor Kathrein. V želji po čimprejšnji obravnavi nagodbenega provizorija se je vladna večina odločila za preložitev volitve novega predsednika parlamenta. Iz istega razloga je dan kasneje večina podprla predlog načelnika Poljskega kluba viteza Appolinara Jaworskyja, naj bodo odslej po dve seji parlamenta dnevno. (Na dopoldanskih ali popoldanskih sejah naj bi opozicija »po želji« izvajala obstrukcijo, na večernih sejah pa naj bi večina dokončala prvo branje nagodbenega provizorija.)⁶⁶⁹ Oba sklepa sta bila v popolnem nasprotju s poslovníkom, zato so opozicijske stranke napovedale najostrejšo opozicijo. Karl Herman Wolf je ministrskemu predsedniku zabrusil: »Sedaj boste videli, kakšno obliko bo dobila naša opozicija in naša obstrukcija.«⁶⁷⁰

Veliki obračun se je začel naslednjega dne (28. oktobra 1897), ko je bila napovedana prva dvojna seja parlamenta. Med popoldansko sejo, ki je po pričakovanju potekala v obliki branja nujnih predlogov in poimenskih glasovanj, ni bilo večjih ekscesov, zato pa je bila večerna seja tako »živahna« (začela se je ob 19.10), da so jo uspeli končati šele 29. oktobra ob 19.40 minut. Kmalu zatem, ko je predsedujoči vitez Abrahamowicz – mimo svaril nemških in socialdemokratskih poslancev o kršitvi poslovníka – odprl prvo branje nagodbenega provizorija, je na sceno stopil poslanec Nemške napredne stranke dr. Otto Lecher iz Brna in v več kot 12 ur trajajočem govoru dodobra utrudil svoje poslanske kolege (in stenografe).⁶⁷¹ »V šestintridesetih letih, odkar obstoja sedanja ustava, ni še nikdar divjal v avstrijskem parlamentu toli ljut in tako dolgotrajen boj, kakor predvčerajšnjim in včeraj. Zaman prelistujemo zgodovino vseh parlamentov, da bi našli kaj takega, tako dolge parlamentarne seje še ni bilo nikjer. Annali avstrijskega parlamenta kažejo, da je bila najdaljša debata koncem leta 1880., ko se je razpravljalo o volitvah v gorenje-avstrijskem veleposestvu; v angleški zbornici sta trajali l. 1882. dve seji 32 ur, a takrat je govoril Parnell 18 ur, toda ne zdržema, nego s prestankom jednega dne. Vse te seje pa je daleko nadkrilila

⁶⁶⁷ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 956.

⁶⁶⁸ SPSHAR, XIII. Session, 15. Sitzung, 19. in 20. 10. 1897; Kolmer, Parlament und Verfassung, VI., str. 297.

⁶⁶⁹ SPSHAR, XIII. Session, 19. Sitzung, 27. 10. 1897, str. 1019.

⁶⁷⁰ Ibidem, str. 1023.

⁶⁷¹ Lecherjev govor obsega kar 58 strani stenografskih zapisnikov. Prim.: SPSHAR, XIII. Session, 20. Sitzung, 28. 10. 1897, str. 1053-1111; prim. tudi: William M. Johnston, Avstrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848-1938, Zagreb 1993, str. 53.

25 celih ur trajajoča seja v avstrijskem parlamentu in vse doslej nepremagljive govornike je prekosil brnski poslanec dr. Lecher, ki je govoril celih dvanajst ur zdržema, stvarno, logično in dobro. – Dr. Lecher je torej dosegel avstrijski rekord v govorništvu. Govoril je od ½ 9. zvečer do ½ 9. zjutraj mirno, temeljito in strokovnjaško. Kot tajnik brnske trgovinske zbornice dr. Lecherju ni bilo treba prečitavati nepotrebnih protokolov in ničnih izvlečkov, da bi cenenim potom raztegnil svoj govor. Imajoč pred seboj celo skladalico listov s podatki, bavil se je dr. Lecher korenito z vsemi vprašanji ogerske nagodbe.«⁶⁷²

Če je Lecher s svojim filibustom dokazal, »kako se more povsem dostojnim in parlamentarnim načinom delati najuspešnejša obstrukcija«,⁶⁷³ so vsenemški poslanci obstrukcijo izvajali na bolj prvinski način. Karl Herman Wolf je med umirjenim Lecherjevim nočnim nastopom s kosi razbite miznice neutrudno udarjal po mizi v taktu »pravkar« skomponiranega »Poljskega marša«, vmes pa žvižgal in kričal ter s fizično silo grozil poslancem-rediteljem. Vladni poskus, da bi zlomili nemško obstrukcijo, je klavrno propadel, kritično javnost pa je vedno bolj preveval občutek: »Parlamentarizem se maje, poka in propada nižje in nižje. Še nekaj takih sej in zgodi se, da ostaneta večina in obstrukcija brez parlamenta – obe poraženi.«⁶⁷⁴

Ko se je po nekajdnevnih »počitnicah« (ob vseh svetih) parlament 4. novembra 1897 spet sestal, so bili nemški obstrukcionisti še bolj kot prej odločeni, da z vsemi sredstvi preprečijo obravnavo nagodbenega provizorija. Toda med izčrpujočo »dvojno« sejo, ki je trajala do desetih zjutraj naslednjega dne, obstrukcionistom ni uspelo preprečiti dokončanja prvega branja nagodbenega zakona in njegovega posredovanja proračunskemu odboru.

Dolgih 15 ur trajajoča nočna seja je bila v znaku grobih, neciviliziranih izpadov vsenemških in krščansko-socialnih poslancev, ki so si grozili s pestmi in drug drugega obsipali z najrazličnejšimi psovki, kakor »'Gebirgstrottel', 'elender Schandbube', 'persönlich ehrlosen Gassenjunge', 'Haderlump', 'Bordellritter', 'elender infamer Lausbub', 'Gaukler', 'Politischer Hanswurst', 'Besoffener Hanswurst', 'Politische Lumpe', 'Besoffener Schweinkerl', ... 'Bestien', 'Ehrloser Schuff', 'Bordellvater', 'besoffene Kuppler' itd.«⁶⁷⁵ Krščanski socialci so Wolfu očitali skorumpiranost in »sodelovanje« z Judi (člani Nemške napredne stranke), Schönererju pa lastništvo hiše, v kateri naj bi bil bordel. Vitez Georg je bil na udaru tudi zaradi prekomernega nalivanja z alkoholom. (Ko mu je poslanec vitez Troll zaklical: »Koliko kozarčkov konjaka že imate v želodcu«, je v dvorani izbruhnil huronski smeh). Poslanci niso več izbirali besed, zato je v komentarju nočne seje Slovenski narod upravičeno zapisal: »Zgodovina evropskih parlamentov pozna malo tako strastnih, tako srditih bojov kakor je bil ta, a tako surovega, tako ostudno prostaškega, tako podlega boja ne pozna nobenega. Ta boj se ni vršil v mejah parlamentarne dostojnosti, ta boj je prekoračil vse meje dopustnosti, in vsak avstrijski državljani se mora v dušo sramovati teh živinsko surovih prizorov, katere so v parlamentu uprizorili sinovi tistega naroda, ki druge proglašajo za 'minderwerthig' in si prisvajajo poklic nenemške narode osrečiti s svojo kulturo.«⁶⁷⁶

⁶⁷² Slovenski narod, 30. 10. 1897.

⁶⁷³ Ibidem.

⁶⁷⁴ Slovenski narod, 30. 10. 1897.

⁶⁷⁵ Slovenski narod, 6. 11. 1897; prim. tudi: SPSHAR, XIII. Session, 21. Sitzung, 4. 11. 1897, str. 1152 sl.

⁶⁷⁶ Slovenski narod, 6. 11. 1897.

Vladi naklonjeno časopisje se je zgražalo nad počtetjem nemških obstrukcionistov, ki so s svojim počtetjem državo »kompromitovali pred vsem svetom«. Menilo je, da je nemško nacionalno gibanje postalo »revolucionarno in očitno veleizdajalsko«, naperjeno »naravnost proti obstanku države in proti vladajoči dinastiji«. ⁶⁷⁷ Toda obstrukcija nemških nacionalnih strank je dobivala vedno bolj iracionalne razsežnosti. »Vsak dan se je duševno ozračje v napol blaznem parlamentu poslabšalo.« ⁶⁷⁸ Nemški poslanci so 6. novembra začeli tudi z obstrukcijo v proračunskem odboru, ki naj bi obravnaval v prvem branju sprejeti pogodbeni provizorij. ⁶⁷⁹

Izvolitev viteza Davida Abrahamowicza za novega predsednika poslanske zbornice (na seji 12. novembra 1897) ⁶⁸⁰ je dodatno razgrela vzdušje v parlamentu. Toda že na sejah med 17. in 22. novembrom je poslanska zbornica normalno delovala. V popolnem soglasju so poslanci odložili vse nujne predloge in začeli razpravo o razdelitvi nujnih posojil za spričo naravnih katastrof prizadeto kmečko prebivalstvo. Toda ko je predsednik poslanske zbornice Abrahamowicz ob sklepu seje 22. novembra napovedal, da bo parlament na naslednji seji (24. novembra) začel z drugim branjem pogodbenega provizorija, je postalo jasno, da bodo nemške stranke z obstrukcijo nadaljevale.

Na seji 24. novembra 1897 so nemški poslanci spet poskušali s tehnično obstrukcijo onemogočiti začetek obravnave zakona. Na začetku seje so vložili kar 68 peticij, od katerih se jih je kar 56 nanašalo na osovražene jezikovne naredbe. Ker so bile vse omenjene peticije identične, je mladočeški poslanec dr. Emanuel Dyk predlagal, naj se prebere zgolj ena. Abrahamowicz se je z Dykovim predlogom strinjal, nemški poslanci pa so v njem videli kršitev poslovnika.

Nemir v zbornici je naraščal. Na predsedniškem podiju je bilo iz minute v minuto več poslancev nemške levice, ki so od predsednika zahtevali besedo. Predsednik Abrahamowicz jih je zaman pozival, naj zapustijo predsedniško tribuno in se posedejo v klopi, češ da bodo vsi prišli na vrsto. Ob vedno glasnejšem vpitju so se stopnjevali besedni dvoboji med nemškimi in slovanskimi poslanci. Poslanec dr. Lang je glasnemu nemškemu poslancu Funkeju zaklical: »Zavežite!« Z leve strani so Langu takoj odgovorili: »Zaprte gobec!« Ko sta poslanca Schönerer in Kittel vedno bolj energično zahtevala besedo, je poslanec Wolf predsedniku Abrahamowiczu zaklical: »Če vas prosijo za besedo, reagirajte na to prijazno, gospod predsednik, saj vendar ja niste naglušni«. Abrahamowicz je še enkrat prosil poslance, naj se posedejo in umirijo, ko pa je dal na glasovanje predlog poslanca Dyka, je v zbornici nastal peklenski trušč. Nemški poslanci so v skladu s poslovníkom zahtevali branje vsake peticije posebej. Poslanec Schönerer, ki je od predsednika vztrajno zahteval, da mu dodeli besedo, se je nenadoma napotil proti predsedniški tribuni, zgrabil predsednikov zvonec in zakričal: »Jemljem si besedo!«. Na desnici se je zasllišalo huronsko vpitje: »Ven z njim!« V trenutku se je na podiju znašla množica poslancev desnice in levice. Med vsesplošnim prerivanjem sta poskušala poslanca Potoczek in Pospisil s predsedniške

⁶⁷⁷ Slovenski narod, 6. 11. 1897.

⁶⁷⁸ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 66.

⁶⁷⁹ Wladika, Hitlers Vätergeneration, str. 391.

⁶⁸⁰ SPSHAR, XIII. Session, 25. Sitzung, 12. 11. 1897, str. 1481.

tribune izriniti poslanca Schönererja in Wolfa. Potoczek je Schönererju iztrgal zvonec in ga spet postavil na predsednikovo mizo.

V tem trenutku je Abrahamowicz sejo prekinil za dvajset minut. Ko se je vrnil v zbornico, so ga sprejeli z najrazličnejšimi psovki. Pred predsedniški tribuni so se spet začeli zbirati poslanci. Abrahamowicz, držeč se dostojanstveno kot kak »rimski senator«, je ukazal prezidijalnemu slugi Močniku, Slovcu iz kamniške okolice, naj mu prinese nov zvonec.⁶⁸¹ Zvonca, ki ga je bil »onečastil« Schönerer, se ni želel več dotakniti. Toda novi zvonec mu je iztrgal iz rok poslanec Wolf in zakričal: »Torej še tretji zvonec!« Abrahamowicz je tudi drugi zvonec odmaknil na rob mize, kar se je poslancem levice zdelo nadvse otročje. Poslanec Kittel je zakričal: »Ali je roka poslanca nespodobna?«

Schönerer je od predsednika vztrajno zahteval besedo, Wolf pa je s pestjo tolkel po predsedniški mizi in kričal: »Užalili ste nas...!« Ko ga je predsednik prosil, naj se vrne na svoje mesto, mu je Wolf jezno odvrnil: »Ne, ostanem tukaj!« In je nadaljeval z žaljenjem predsednika.

Na predsedniški tribuni je bilo vedno več poslancev, ki so drug drugega obkladali s psovki. Schönerer je vztrajno zahteval besedo, nekateri poslanci pa so od predsednika zahtevali, naj zaključi sejo. Toda Abrahamowicz se je odločil zgolj za desetminutni odmor. Hkrati je rediteljem ukazal, naj izpraznijo predsedniški podij.⁶⁸²

Med odmorom pa se je med poslanci levice in desnice začel vsesplošen pretep. Ko je poslancu Wolfu poskušal iz rok iztrgati predsedniški zvonec poslanec Potoczek, so nanj trumoma navalili nemški poslanci. »Poslanci so se tolkli s pestmi, ruvali si lase ter se metali ob tla. Mej kričanjem galerije, ki je vpila: 'Fej!' – postajala je gneča čim dlje večja. Wolf je bil kakor obnorel okoli sebe, nanosnik mu je padel ob tla, lasje so mu štrleli v obraz, a on je tulil in kričal, suval in pehal neprestano. Njegov prijatelj Schönerer pa mu je pomagal. Kakor divje zveri sta se zaganjala v državne poslance, dokler ju niso podrli na tla, kjer je deževalo pesti po njuni glavi in po hrbtu, da sta vpila in prosila pomoči. A pridružil se jima je še vseučilišni profesor posl. Pfersche. Z nožem je začel suvati mej slovanske poslance, a poslanec Lemisch mu ga je izvil iz pesti ter ga vrgel v stran. Poslanci Gessmann, Lorber in Ghon so krvaveli, a poslanec Wolf je še vpil: 'Prihodnjič prinesem s seboj revolver!' Vsa zbornica je bila podobna bojišču, povsod so delale pesti, povsod se je kričalo in psovalo, da ni bilo ničesar razumeti. V tej grozni zmešnjavi je zaključil predsednik sejo ter prosil poslance, naj mu naznanijo imena onih tovarišev, ki so začeli boj, da se postopa proti njim.«⁶⁸³

Krvavi pretep v državnem zboru je sprožil vsesplošno zgražanje. »Ni ga na vsem svetu parlamenta, v katerem bi se bili kdaj dogodili vsaj približno tako surovi, tako brutalni prizori, kakor so se vršili včeraj v avstrijski poslanski zbornici«, je dan po brutalnih dogodkih zapisal Slovenski narod. »Človeku, čitajočemu poročila, se zdi, kakor da čita popis pretepa in vandalskega ravnanja kmetskih fantalinov v kaki gorjanski beznici. Po zraku letечи stoli, prevrnjene mize, na tleh ležeče skupine hropečih, kolnečih, lase in brado si ruvajočih ljudi, zverinsko rujojenje, padanje pestij po glavah, krvaveči obrazi in – bliskajoč nož...

⁶⁸¹ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 67.

⁶⁸² SPSHAR, XIII. Session, 29. Sitzung, 24. 11. 1897, str. 1804-1810; Vaterland, 25. 11. 1897. Moregenblatt.

⁶⁸³ Slovenski narod, 25. 11. 1897.

moj Bog, zdi se nam, da vidimo v duhu pred seboj Gorjance, ki si s tem načinom vedré svoje od žganja pijane glave. In vendar, ti gnusni razsajači in pretepači, ti junaki z nožem v pesteh niso pijani kmetje, ta prostor ni gorjanska smrdljiva beznica... ti pretepači so 'cvet naroda', zastopniki avstrijskih volilcev, najuglednejši, najupljivější in najizomikanejši možje, elita cislatvanske inteligencije... prostor pa prekrasni grški hram parlamenta!«⁶⁸⁴

Ko se je 25. novembra 1897 ob 13.30 začela seja poslanske zbornice, je predsedstvo sprejel »divji hrup«, na predsednika Abrahamowicza pa je padla »ploha najgrših psov«. ⁶⁸⁵ Pri žaljenju predsednika se je še posebej »odlikoval« vsenemški poslanec Karl Herman Wolf, ki je kričal: »Ven s Polakom! Hočemo drugega predsednika, ne pa tega gaunerja!«⁶⁸⁶ Abrahamowicz je že po petih minutah prekinil sejo, toda tudi po odmoru se strasti niso umirile. Ko se je ob 15. uri seja nadaljevala je med strašanskim hrupom v imenu desnice stari grof Julius Falkenhayn, član katoliškega centra, stavil nujni predlog,⁶⁸⁷ »naj se zastareli poslovnik, ki očitvidno ni bil več primeren povsem spremenjenim razmeram, spremeni v tem smislu, da bi smel predsednik uporne poslance, ki motijo in onemogočujejo mirno zborovanje, izključiti sam od treh sej, s privolitvijo zbornice pa za 30 dnevno dobo.«⁶⁸⁸ Hrup je bil tako velik, da predlagatelja ni bilo mogoče razumeti, zato je besedilo, s katerim je utemeljeval svoj predlog, »zatrobil« v uho stenografu. »Mi desničarji, ki smo že vnaprej vedeli za vsebino predlagateljevega predloga, smo pač znali, za kaj gre. Istotako, naravno, tudi predsedstvo. Levičarji besne kakor brezumni in ko se na dano znamenje dvigne cela desnica, izjavlja predsednik, da je Falkenhaynov nujni predlog sprejet. Paroksizem levičarjev narašča do vrhunca.«⁶⁸⁹

Že med glasovanjem, še zlasti pa po njem, so nemški poslanci uprizorili velike škan-dale. V spremembi poslovnika po poti nujnega predloga so upravičeno videli kršitev poslovnika in celo ustave. »Nekateri so skušali siloma naskočiti predsedništvo. Tulili so, razbijali in piskali, psovali predsednika Abrahamowicza, ministerskega predsednika grofa Badenija in železniškega ministra Guttенberga, potem pa pod vodstvom dr. Lemischa jeli skakati čez ograjo okrog predsedništva Pahnili so predsednika Abrahamowicza vstran in zasedli predsedništvo, pred vsemi Lemisch, Hochenburger, Dobernig in Wolf, tako da je moral Abrahamowicz zapustiti dvorano. Hrup je trajal dolgo. Ko se je polegel, se je vrnil Abrahamowicz in zaključil sejo.«⁶⁹⁰

V petek 26. novembra 1897 dopoldne so v zbornični dvorani mizarji in drugi obrtniki popravljali stole in mizne pokrove ter postavljali ograjo okoli predsedstva parlamenta.⁶⁹¹ Parlament so že navsezgodaj zastražili oboroženi policaji. Zanimanje javnosti za bližajočo sejo je bilo tako veliko, da so vstopnice za dohod do galerij za visoke cene prodajali na črnem trgu. Okoli parlamenta se je zbrala velika množica ljudi.

⁶⁸⁴ Ibidem.

⁶⁸⁵ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 68.

⁶⁸⁶ Vaterland, 26. 11. 1897. Morgenblatt.

⁶⁸⁷ Podpisalo ga je 62 poslancev, med njimi tudi vsi slovenski (razen Kušarja). Prim. Kolmer, Parlament und Verfassung, VI., str. 317; Melik, Slovenci v državnem zboru 1893-1904, str. 595.

⁶⁸⁸ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 68; SPSHAR, XIII. Session, 30. Sitzung, 25. 11. 1897, str. 1813.

⁶⁸⁹ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 68.

⁶⁹⁰ Slovenski narod, 26. 11. 1897.

⁶⁹¹ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 69.

Ko se je ob 11.15 uri začela nova seja državnega zbora, so se ekscesi ponovili.⁶⁹² »Komaj sta se prikazala na predsedniški tribuni Abrahamowicz in dr. Kramar, se je začel peklenski škandal.« (Vse)nemški in socialdemokratski poslanci so predsednika parlamenta obsuli s točo grobih psovok.⁶⁹³ Ko pa je nekaj socialdemokratskih poslancev preskočilo ograjo in se začelo »zaletavati« v predsedstvo, so začeli izvajati Lex Falkenhayn.⁶⁹⁴ V dvorano je vstopilo 60 policistov, ki so – po navodilih reditelja, mladočeškega poslanca Ignaza Langa – začeli odstranjevati sicer »nedotakljive« predstavnike ljudstva.⁶⁹⁵ Prvi, ki ga je doletela »čast«, da so ga odstranili iz zbornice, je bil poljski socialdemokratski poslanec Daszynski. Njemu je kmalu sledilo še 12 drugih podivjanih obstrukcionistov (deset socialdemokratov ter Schönerer in Wolf).⁶⁹⁶ Ko so policisti opravili svoje delo, so se pred predsedniškim podijem »poravnali v dostojanstveno vojaško razporeditev in obmirovali.«⁶⁹⁷

Naslednjega dne (27. novembra 1897) so se scene ponovile. Ko je na ukaz predsednika parlamentarni sluga pritisnil na tipko električnega zvonca in signaliziral začetek seje, so ga obstrukcionisti dobesedno pogнали iz dvorane.⁶⁹⁸ Abrahamowicza je pričakala prava mačja muzika. Nemški poslanci so se kot v zboru drli: »Podlež, podlež, podlež!« Celjski poslanec Pommer mu je v obraz kričal, da je »morilec parlamentarizma«. Del poslancev je razbijal z miznimi pokrovi, spet drugi so bili opremljeni z inštrumenti. Ko je v zbornico vstopil ministrski predsednik grof Badeni, se je dvorana zatresla od huronskega vpitja. Poslanci opozicije so ga obsipali z najrazličnejšimi psovkami, v stilu: »To je komandant policije!« Predsednik Abrahamowicz jo je kmalu odkuril iz dvorane, ko pa se je vrnil, so poslanci začeli vanj metati knjige in druge predmete ter ga obkladati z najrazličnejšimi psovkami. Poslanec dr. Pfersche mu je zaklical: »vi stari armenski pes«. Dr. Jarosiewicz pa je pribil: »Oskrunili ste idejo slovanstva, vi zatiralec vseh narodov!« Predsedniku ni preostalo drugega, kot da je za dvajset minut prekinil sejo. Na poti v predsedniško sobo so k njemu pristopali poljski poslanci, mu stiskali roke in ga poljubljali na lica. V tem trenutku pa se je v dvorani pojavil dan prej za tri seje izključeni poslanec Wolf, ki se mu je uspelo pretihotapiti v parlament mimo policije. Opozicija ga je navdušeno pozdravila. Čez nekaj minut so se v dvorani pojavili stražniki in Wolfa, ki se je upiral, s silo izgnali iz dvorane. Nato so ga s policijskim vozom odpeljali v zapor na Deželnem sodišču.⁶⁹⁹ Po slabe pol ure se je v dvorani pojavil podpredsednik zbornice dr. Karel Kramar in zaključil sejo.

Odioznemu in strašljivemu spektaklu v parlamentu so se pridružili kralvi na ulici. »Goste trume študentov in delavcev so obkolile parlament. S silnim vpitjem so nazdravljale znane nemškonarodne in socijaldemokratske poslance. Množica je kričala: 'Dol z

⁶⁹² SSPAR, XIII. Session, 31. Sitzung, 26. 11. 1897, str. 1819-1824.

⁶⁹³ Schönerer je kmalu po viharnih dogodkih v parlamentu izdal razglednico z naslovom V spomin na mojo parlamentarno dejavnost leta 1897, ki je vsebovala seznam psovok naslovljenih na viteza Abrahamowicza. Prim.: Wladika, Hitlers Vätergeneration, str. 409.

⁶⁹⁴ Krek, Izbrani spisi, IV. zvezek, str. 8; Binder, Galizien in Wien, str. 357.

⁶⁹⁵ Wladika, Hitlers Vätergeneration, str. 407.

⁶⁹⁶ Vaterland, 27. 11. 1897. Morgenblatt; Wladika, Hitlers Vätergeneration, str. 408-409.

⁶⁹⁷ Mark Twain, Stirring Times in Austria, v: Harper's New Monthly Magazine, 1897, str. 540; citirano po: John W. Mason, The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire 1867-1918, London-New York 1997, str. 96-97.

⁶⁹⁸ Vaterland, 27. 11. 1897. Abendblatt; Wladika, Hitlers Vätergeneration, str. 412-413.

⁶⁹⁹ Wladika, Hitlers Vätergeneration, str. 414.

Badenijem, pereat lex Falkenhayn!' Z eno besedo: ulica je bila pokonci!«⁷⁰⁰ Na Dunaju je bilo ozračje tako naelektreno, da je morala posredovati vojska. Huzarji so s sabljami razgnali več tisočglavo množico demonstrantov pred Deželnim sodiščem, kjer je bil zaprt Karl Herman Wolf.⁷⁰¹ Tudi v Gradcu je prišlo do krvavih nemirov. Ob novici, da je cesar Franc Jožef odgodil parlament in sprejel Badenijev odstop (28. novembra), pa so v Pragi izbruhnile množične demonstracije zoper Nemce in Jude, zaradi katerih so morali v glavnem mestu Češke razglasiti obsedno stanje.⁷⁰²

ABSOLUTIZEM BIROKRATSKIH MINISTROV

Dne 1. decembra 1897 je cesar krmilo razmajane avstrijske barke zaupal prejšnjemu naučnemu ministru baronu Paulu Gautschu, ki pa mu s svojim »uradniškim« kabineto ni uspelo pomiriti nemške opozicije. Nemška napredna stranka, Nemška ljudska stranka, ustavoverna veleposest in krščanski socialci so namreč ob nastopu vlade sklenili t. i. »nemško vzajemno jamstvo« (Deutsche Gemeinbürgschaft), nekakšno namensko zvezo za zavarovanje »nemškega posestnega stanja«, ki je od Gautscha zahtevala takojšnjo ukinitvev jezikovnih naredb in Lex Falkenhayn.⁷⁰³ V takšnih razmerah novi ministrski predsednik sploh ni sklical državnega zbora, ampak je nujne naloge izvajal s pomočjo § 14 temeljnega zakona o državnem zastopu.⁷⁰⁴ Z njim je »storil vse, kar je bilo neobhodno potrebno, da je državni stroj redno nadaljeval svoje škripajoče življenje.«⁷⁰⁵ S pomočjo zasilne uredbe je začasno podaljšal tudi nagodbene zakone z Ogrsko (veljali naj bi do 1. maja 1898).

Da bi pomiril napete nacionalne razmere v državi, je Gautsch 4. marca 1898 revidiral Badenijeve jezikovne naredbe za Češko in Moravsko. Z Gautschevimi naredbami je bila Češka glede rabe jezika spet razdeljena v češka, nemška in dvojezična območja, toda korekcija ni zadovoljila nobene od nasprotujočih si strani.⁷⁰⁶ Že dan po razglasitvi jezikovnih naredb je cesar sprejel Gautschevo demisijo, 7. marca 1898 pa je za novega ministrskega predsednika imenoval grofa Franza Thuna-Hohensteina.

Grof Thun je za svojo »koncentracijsko vlado« poskušal dobiti podporo zmernih konservativnih strank. Mladočeški klub je poskušal pridobiti z imenovanjem Josefa Kajzla za finančnega ministra, Poljski klub z imenovanjem viteza Adama Jędrzejowicza za galicijskega ministra, Klub ustavoverne veleposesti z imenovanjem Josefa Mario Bernreitherja za trgovinskega ministra, Klub katoliške ljudske stranke pa z imenovanjem Michaela von Kasta za poljedelskega ministra. Da bi pomiril nemško opozicijo, je obljubil, da bo »odstranil« med Nemci osovražene predsednika poslanske zbornice Dawida Abrahamowicza in razveljavil Lex Falkenhayn.⁷⁰⁷

⁷⁰⁰ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 69.

⁷⁰¹ Wladika, Hitlers Vätergeneration, str. 417.

⁷⁰² Urban, Die Tschechische Gesellschaft, str. 681.

⁷⁰³ Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub, str. 47-48.

⁷⁰⁴ Rumpler, Parlament und Regierung, str. 844-845.

⁷⁰⁵ Krek, Izbrani spisi, IV. zvezek, str. 9.

⁷⁰⁶ Urban, Die tschechische Gessellschaft, str. 687.

⁷⁰⁷ Rumpler, Parlament und Regierung, str. 846.

Toda Thunov poskus, da bi umiril razgrete strasti, ni prinesel želenega uspeha. Že na prvi seji ponovno sklicanega državnega zbora 21. marca 1898 se je pokazalo, da večina nemških strank (povezanih v »nemško vzajemno jamstvo«) nove vlade ne podpira. V veliki razpravi o ureditvi jezikovnih razmer v državi (med 23. in 30. marcem 1898) se je Thun lahko prepričal, da nemška opozicija ne bo pristala na podaljšanje nagodbe z Ogrsko po parlamentarni poti, dokler vlada ne bo izpolnila njenih zahtev: ukinitve jezikovnih naredb in Lex Falkenhayn. Nemške odločnosti ni omajala niti Thunova napoved v parlamentu (27. aprila 1898), da bo vlada poskušala jezikovne razmere v državi urediti v obliki posebnega zakona. Zato je ministrski predsednik 24. julija 1898 zaključil državni zbor in s pomočjo § 14 izdal 21 nujnih zakonov, med njimi tudi finančni zakon za leto 1899.⁷⁰⁸

Ko se je 26. septembra 1898 državni zbor zbral na jesenskem zasedanju, so nemške stranke nadaljevale z obstrukcijo. »Ves ta čas je bil dunajski parlament podoben veliki norišnici; le tu pa tam so bila 'lucida intervalla', jasni trenutki, v kateri se je zbornica domislila, da je tu radi zakonodaje in stvarnega reda. Ves drug čas se je tratil s čitanjem neskončno dolgih interpelacij, z nujnimi predlogi brez vsake pomembnosti, z neštetimi imenskimi glasovanji itd.«⁷⁰⁹ Zaradi Thunove nepripravljenosti na popuščanje Nemcem, je 3. oktobra 1898 odstopil trgovinski minister Josef Maria Baernreither. V ministrskem fotelju ga je zamenjal vodja Katoliške ljudske stranke baron Josef Di Pauli. Po odstopu Baernreitherja je bil zrušen še zadnji most med vlado in nemško opozicijo, zaradi česar so stranke »nemškega vzajemnega jamstva« do skrajnosti zaostrele svoj boj zoper vlado. Zaradi množice ministrskih obtožb in nujnih predlogov poslanska zbornica ni prišla do obravnave predlogov, ki so bili na dnevnem redu zasedanj. Ker so se tudi v vrstah vladne koalicije začele pojavljati razpoke, je 1. februarja 1899 Thun do nadaljnega odgodil državni zbor in polnih osem mesecev vladal s pomočjo § 14.⁷¹⁰ S zasilnimi odredbami je poskušal »vsaj provizorično urediti razmere z ogrskimi nagodbeniki.«⁷¹¹ Maja 1899 se je z ogrsko stranjo dogovoril začasno podaljšanje stare nagodbe. Provizorij naj bi veljal do leta 1907. V kolikor se obe strani ne bi dogovorili o novi pogodbi do leta 1903, bi Ogrska dobila carinsko samostojnost.⁷¹²

Thunovo zlorabljanje § 14 pa je bilo dvorezen meč. Kmalu se je pokazalo, kako prav je imel minister Josef Kajzl, ko je dejal: »Parlament ni le ovira, ampak tudi mogočna podpora vladi. Na dolgi rok si vlade brez parlamenta, brez parlamentarne kontrole in brez sodelovanja ljudskega predstavništva ni mogoče zamisliti.«⁷¹³ Položaj vlade se je iz meseca v mesec slabšal. Thun je počasi izgubljal podporo koalicijskih strank, ki so na začetku septembra 1899 predlagale oblikovanje parlamentarne vlade desnice.⁷¹⁴ Na koncu pa je Thun s svojo »Nemcem sovražno politiko« izgubil tudi podporo dvora, ki se je iz

⁷⁰⁸ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 848.

⁷⁰⁹ Šuklje, *Iz mojih spominov*, II., str. 70.

⁷¹⁰ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, VII., str. 219; Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 94.

⁷¹¹ Šuklje, *Iz mojih spominov*, II., str. 77-78.

⁷¹² Johann Christoph Allmayer-Beck, *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich*, Wien 1956, str. 163.

⁷¹³ Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 95.

⁷¹⁴ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, VII., str. 240; Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 95.

zunanjepolitičnih razlogov (zaveznštvo z nemškimi rajhom) moral odločiti za opustitev »proslovanskega« kursa.⁷¹⁵

Septembra 1899 je cesar razmišljal o oblikovanju nove koalicijske vlade pod vodstvom katoliškega konservativca kneza Alfreda Liechtensteina.⁷¹⁶ Pred oblikovanjem nove vlade so sklicali sporazumsko konferenco velikih strank, na kateri naj bi se dogovorili o rešitvi jezikovnega vprašanja. Toda poskus sporazuma je propadel. Dne 23. septembra 1899 je Thun cesarju ponudil demisijo, ki jo je Franc Jožef čez nekaj dni tudi sprejel.

Dne 2. oktobra 1899 je cesar oblikovanje nove vlade zaupal nekdanjemu štajerskemu namestniku grofu Manfredu Clary-Aldringenu. Že dejstvo, da je cesar Claryja imenoval zgolj za »vodjo kabineta« in ne za ministrskega predsednika, je nakazovalo, da bo njegova vlada začasna. Njena glavna naloga naj bi bila ukinitvev jezikovnih naredb. Z njo naj bi vlada pomirila nemške opozicijske stranke in ustvarila potrebne pogoje za oblikovanje nove »parlamentarne vlade«, ki bi se opirala na dotlej opozicijske nemške stranke.

Svojo glavno nalogo je Clary izpolnil že 14. oktobra 1899, ko je vlada s pomočjo § 14 ukinila osovražene jezikovne navedbe. (Dva dni kasneje je pravosodni minister vitez Eduard Kindinger izdal poseben odlok, s katerim je pri sodiščih kot notranji uradovalni jezik spet uzakonjal zgolj nemščino).⁷¹⁷ Uresničenje druge naloge, pridobitev večinske podpore nemških strank, pa je vladi popolnoma spodletela. »Nemci so seveda smatrali preklic jezikovnih odredb za višek politične zmage in so takoj opustili obstrukcijo. Ko pa so Čehi videli, da se na drug način v Avstriji nič ne doseže kakor s škandali in protidržavnimi čini, so sklenili, da bodo tudi oni obstruirali.«⁷¹⁸

Ko se je 18. oktobra 1899 državni zbor zbral na jesenskem zasedanju, so Čehi takoj začeli z obstrukcijo. Vlada si je zaman prizadevala poslance prepričati, naj začnejo razpravo o proračunu, rekrutnem kontingentu in nagodbenem provizoriju. Clary, ki je ob nastopu obljubil, da vlada ne bo zlorabljala § 14, se je znašel v brezizhodnem položaju. Na čelu vlade se je obdržal le do 21. decembra 1899.

Da bi omogočil oblikovanje definitivne vlade, je cesar 21. decembra 1899 imenoval za »vodjo« novega kabineta nekdanjega Claryjevega železniškega ministra Witteka. Neposredno po imenovanju je Wittek odgodil zasedanje državnega zbora, potem pa s pomočjo § 14 razglasil proračun in ostale zakone. (Takoj zatem se je odpravil v Budimpešto, da bi se glede podaljšanja nagodbe sporazumel s predstavniki ogrske vlade). Po vrnitvi je napovedal sklic nove sporazumske konference čeških in nemških politikov.⁷¹⁹ Z njo je želel olajšati pot do oblikovanja stabilne »parlamentarne vlade«, ki naj bi jo sestavil najbolj nadarjeni uradnik, »kar jih je takrat zmogla avstrijska država«, ⁷²⁰ Ernest von Koerber.

⁷¹⁵ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 850.

⁷¹⁶ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, VII., str. 338.

⁷¹⁷ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 851-852.

⁷¹⁸ Šuklje, *Iz mojih spominov*, II., str. 84; prim. tudi Krek, *Izbrani spisi*, IV. zvezek, str. 10.

⁷¹⁹ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 740-741.

⁷²⁰ Šuklje, *Iz mojih spominov*, II., str. 86.

PAX KOERBERIANA

Koerber, ki je kmalu po nastopu (18. januarja 1900) sondiral možnost oblikovanja parlamentarne vlade, ki bi se opirala na Čeha in nemške stranke, je moral kmalu ugotoviti, da svojega cilja ne bo uspel uresničiti. (Še zlasti potem, ko je propadla sporazumska konferenca glede ureditve jezikovnega vprašanja na Češkem, ki jo je sklical 5. februarja 1900). Čehi so nasprotovali sodelovanju s strankami nemške levice, stranke nemške levice (Nemška ljudska stranka, ustavoverna veleposest) pa so se bale, da bi jih v nemški javnosti napadli zaradi oportunitizma.⁷²¹ Zato je bila Koerberjeva vlada izrazito uradniška, vlada, ki ni »pripada(la) nobeni stranki.«⁷²² Odločitev za oblikovanje uradniškega, nadstrankarskega ministrstva je v nastopnem govoru v parlamentu (22. februarja 1900) Koerber pojasnil z besedami: »Velike strankarske skupine te visoke zbornice so v glavnem nacionalne; vlada, ki bi se oprla na eno izmed njih, bi naletela na nezaupanje drugih.«⁷²³

V Koerberjevi vladi so prevladovali visoki uradniki, ki niso imeli neposrednih povezav s strankami. Grof Zeno Welsersheimb je vodil ministrstvo za deželno brambo, vitez Heinrich Wittek železniško ministrstvo, vitez Eugen Böhm-Bawerk finančno ministrstvo, Alois von Spens-Booden pravosodno ministrstvo, vitez Wilhelm Hartel ministrstvo za uk in bogočastje, Guido von Call-Rosenberg trgovinsko ministrstvo, Karl Giovanelli poljedelsko ministrstvo, sekcijski šef vitez Antonín Rezek in dvorni svetnik Leonhard Piętak pa sta neuaradno fungirala kot češki oz. poljski minister rojak.⁷²⁴

Ambiciozni in delavni Koerber, ki je v nastopnem govoru priznal pomembnost rešitve jezikovnega vprašanja, je želel državni zbor pripraviti h konstruktivnemu delu z vrsto projektov, ki naj bi pospešili gospodarski razvoj države. Toda napovedani velikopotezni gospodarski načrti, ki naj bi vsem narodom prinesli kulturni razvoj in blaginjo, so že kmalu nasledili na čereh češke obstrukcije. Med razpravo o vladnem programu je mladočeški poslanec dr. Adolf Stránský (1. marca 1900) jasno poudaril, da Čehi ne bodo opustili svojega državnopravnega programa v zameno za nekakšne gospodarske koncesije. Zaradi odpora v Poljskem klubu in Katoliški ljudski stranki so Čehi v svoji obstrukciji vendarle nekoliko popustili. Marca 1900 so dovolili sprejem obrambnega in rekrutnega zakona.⁷²⁵ Takoj zatem pa so spet nadaljevali z obstrukcijo in zahtevali ureditev jezikovnih razmer na Češkem in Moravskem.

Avtoriteta vlade je hitro upadala in že po mesecu dni je Koerber moral odgoditi zasedanje. Ko je 8. maja 1900 v ponovno sklicanem državnem zboru predložil osnutek zakona o ureditvi jezikovnih razmer na Češkem in Moravskem, so Čehi zopet obnovili obstrukcijo.⁷²⁶ Koerberju ni preostalo drugega, da je (8. junija 1900) zaključil zasedanje.

⁷²¹ Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 100-101.

⁷²² *Ibidem*.

⁷²³ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, VIII., str. 17; Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 101.

⁷²⁴ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 857-859.

⁷²⁵ *Ibidem*.

⁷²⁶ Alfred Ableitinger, Ernest von Koerber und das Verfassungsproblem im Jahre 1900. *Österreichische Nationalitäten- und Innenpolitik zwischen Konstitutionalismus, Parlamentarismus und oktrovirtem allgemeinen Wahlrecht*, Wien-Köln-Graz 1973, str. 122; Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 861.

Poleti 1900 je ministrski predsednik izdelal kompleksen načrt ustavne reforme, ki naj bi s pomočjo demokratizacije volilnega sistema, reforme poslovnika in z ureditvijo jezikovnih razmer v celi Cislajtitaniji privedla do oblikovanja »vsedržavne stranke« (gesamtstaatliche Partei), stabilne parlamentarne koalicije, ki bi si prizadevala za vsesplošno modernizacijo države.⁷²⁷ Koerber je nameraval ustavne spremembe uveljaviti s pomočjo oktroia, kar pa cesar ni bil pripravljen storiti.⁷²⁸ Dne 7. septembra je cesarski patent predčasno razpustil državni zbor in za december 1900 razpisal nove volitve. Ker pa do konca decembra povsod še niso izvedli ljudskega štetja za leto 1900, so volitve podaljšali do 18. januarja 1901.

Novi državni zbor, ki se je sestel 31. januarja 1901, je imel bistveno bolj pisano podobo kot prejšnji. Najmočnejša nemška stranka v državnem zboru je bila še naprej Nemška ljudska stranka, ki je na volitvah dobila 48 mandatov. Klub Nemške napredne stranke je štel 32 poslancev, med njimi tudi nekaj poslancev nekdanjega Svobodnega nemškega združenja, ki se je pred volitvami razpustilo. Klub centra, ki se mu je po volitvah pridružila Nemška katoliška ljudska stranka, je štel 29 poslancev,⁷²⁹ krščansko socialno združenje 25 in ustavoverna veleposest 30 poslancev.⁷³⁰ Volitve 1901 so močno okrepile Schönererjevo Vsenemško združenje (Alldeutsche Vereinigung), ki je štel celih 21 (in od novembra 1901 22) poslancev.⁷³¹

Glavne parlamentarne skupine 1901

Parlamentarni klub	Število poslancev
Nemška ljudska stranka	48
Klub nemške napredne stranke	32
Ustavoverna veleposest	30
Vsenemško združenje	21
Krščanski socialci	26
Klub centra	30
Poljski klub	61
Poljska krščanska ljudska stranka	4
Poljska ljudska stranka	3
Mladočeški klub	53

⁷²⁷ Prim.: Ableitinger, Ernest von Koerber und das Verfassungsproblem, str. 176-213; Fredrik Lindström, Ernest von Koerber and the Austrian State idea: A Reinterpretation of the Koerber Plan (1900-1904), v: Austrian History Yearbook, Vol. XXXV, 2004, str. 151-152.

⁷²⁸ Rumpler, Parlament und Regierungen, str. 863.

⁷²⁹ Malli, Die steirischen Abgeordneten, str. 34.

⁷³⁰ Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub, str. 49; Binder, Galizien in Wien, str. 379.

⁷³¹ Načelna in osebna nasprotja med »vitezom Georgom« (Schönererjem) in vzpenjajočo se zvezdo na nemško nacionalnem nebu Karlom Hermanom Wollfom so na začetku leta 1902 privedla do razkola v Vsenemškem združenju. Ko se je leta 1901 izvedelo, da je Wolf na predvolilnih zborovanjih zapeljal hčerko svojega strankarskega tovariša poslanca Tschana, je Schönerer iniciral gonjo proti nevarnemu tekmecu. Wolf je novembra 1901 odložil svoj mandat, po zmagi na ponovljenih volitvah leta 1902 pa se ni želel pridružiti matičnemu klubu. Junija 1903 je Wolf okoli sebe zbral pol ducata poslancev in ustanovil Freie Verband Alldeutscher Abgeordneter. Julija 1904 je Schönerer razpustil Alldeutsche Vereinigung. Del nekdanjih vsenemških poslancev se je pridružil leta 1905 ustanovljeni Nemški agrarni stranki, dva pa sta se na začetku leta 1905 pridružila Wolfovi skupini, ki je tako štela osem poslancev.

Parlamentarni klub	Število poslancev
Češki fevdalci	19
Slovanski center	21
Hrvaško-slovenski klub	16
Italijanski klub	18
Rutenski klub	5
Romunski klub	5
Socialdemokrati	10
Divjaki	19

Pri Čehih je bil še vedno najštevilnejši Mladočeški klub, ki je štel 53 sedežev, toda prvič so se v državnem zboru pojavile tudi druge češke politične skupine. Izven češkega kluba je ostalo pet čeških agrarcev in štirje narodni socialisti. Fevdalni veleposestniki s Češke, ki so prej podpirali Češki klub, so šteli skupaj 19 članov.⁷³² V državnem zboru sta sedela tudi 2 pripadnika češke Katoliške narodne stranke, ki se je oblikovala na Moravskem.⁷³³

Poljski klub na čelu z Jaworskim, ki je na začetku novega zasedanja štel 61 poslancev, je bil posamično najmočnejši klub v parlamentu.⁷³⁴ Nekaj poljskih poslancev se ni pridružilo nobenemu klubu, šest jih je vstopilo v Slovanski center, štirje pa so aprila 1901 oblikovali Klub poljske krščanske ljudske stranke. Toda že junija 1901 je omenjena četverica vstopila v Poljski klub, ki je pred tem nekoliko »liberaliziral« svoje statute. (Sprememba je dopuščala frakcijam znotraj kluba, da se pri posameznih vprašanih odločajo po svoje).

Slovenski poslanci, ki so bili v letih 1897-1900 v klubu Slovanske krščanske narodne zveze, zaradi ideoloških razlik niso več mogli oblikovati enotnega kluba. Devet slovenskih katoliških poslancev je vstopilo v Slovanski centrum, ki je štel 21 poslancev.⁷³⁵ Šest slovenskih liberalnih poslancev pa se je z desetimi hrvaškimi in srbskimi poslanci združilo v Hrvaško-slovenski klub z Ivčevićem na čelu.⁷³⁶

Po odprtju novega parlamenta (31. januarja 1901) je Koerberju končno uspelo stranke pridobiti za svojo velikopotezno politiko gospodarske modernizacije monarhije. »Hotel je investirati ogromne vsote v velika narodnogospodarska podjetja, da bi na ta način zadušil obstrukcijo in državne poslance napotil k mirnemu skupnemu delu. Vrgel je med nje dvojne velikih projektov: krajšo železniško zvezo med Češko in Jadranom preko Tur in Bohinjskih planin..., z druge strani pa zgradbo velikih rečnih kanalov, s katerimi naj se zveže Dunava z Odro ter Vltava z Labo; poleg tega še zveza oderskega kanala z Vislo.«⁷³⁷

Koerberjeva »komercializacija politike« je kmalu prinesla uspehe. Poslanci vseh narodnih strank so »hlastno planili po tem bogatem plenu.«⁷³⁸ Mladočeška obstrukcija je

⁷³² Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub, str. 49; Binder, Galizien in Wien, str. 379.

⁷³³ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 717.

⁷³⁴ Binder, Galizien in Wien, str. 379-380.

⁷³⁵ Janko Pleterski, Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma, Ljubljana 1998, str. 111; Andrej Rahten, Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897-1914, Celje 2001, str. 43.

⁷³⁶ Pleterski, Dr. Ivan Šušteršič, str. 112; Binder, Galizien in Wien, str. 379.

⁷³⁷ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 115.

⁷³⁸ Ibidem.

prenehala in državni zbor je začel spet normalno funkcionirati. Po velikonočnih počitnicah je začel delovati v visokem ritmu. »Zakoni so kar frčali iz poslanske v gosposko zbornico in odtod v državno tiskarno.«⁷³⁹ Na začetku junija 1901 je državni zbor po dolgih petih letih spet sprejel proračun, ki mu je bil predlagan. Tudi v naslednjem letu (23. maja 1902) je poslanska zbornica potrdila finančne zakone.⁷⁴⁰ »Po drugi strani je bil s pogajanjem dosežen dokončen sporazum z Ogrsko.«⁷⁴¹ Na Silvestrovo 1902 sta Koerber in ogrski ministrski predsednik Széll podpisala nove carinske tarife, ki so potrjevale carinsko zvezo obeh državnih polovic.⁷⁴²

Ti uspehi so pri mnogih vzbujali optimizem. Tako je tirolski poslanec Karl Grabmayr ugotavljal: »Naša stara Avstrija je spet enkrat z uspehom premagala težko preizkušnjo, pred katero se je znašla njena neuničljiva moč. Po dolgih letih strašne krize spet dihamo, spet smo vedrega duha in si govorimo, da so ptice nesreče prezgodaj kričale, ko so nam z zlobnim veseljem in veliko predrznostjo napovedovale padec in celo razbitje slavne habsburške monarhije...«⁷⁴³

Toda Koerberjeva »metoda tržnice«, politika »izravnave interesov«, se je kmalu izpela. »Uspehi« vlade so bili namreč plod zaprtih pogajanj in dajanja najrazličnejših koncesij, kar je – z Redlichovimi besedami – pomenilo »globoko degradacijo parlamentarnega ljudska zastopstva Avstrije.«⁷⁴⁴ Povedano z besedami socialdemokratskega poslanca Ellenbogna: »Z majhnimi darilci – eden dobi kako lokalno železnico, drugi Leopoldov red ali kaj takega – se za silo drži ta pokajoča in zibajoča se stavba pokoncu... Sedanja vlada se v bistvu nič ne loči od prejšnjih vlad, posebej še ne od vlade grofa Taaffeja... Danes živimo prav tako iz dneva v dan kakor smo tedaj.«⁷⁴⁵

Zlasti v zadnjem obdobju Koerberjeve vlade je bil parlament skoraj brez pomena.⁷⁴⁶ Državo je vse bolj vodilo vedno bolj skorumpirano uradništvo, medtem pa vlada ni pokazala pravega interesa, da bi preprečila vedno hujšo »socialistično in nacionalistično demagogijo.«⁷⁴⁷ Septembra 1902 je mladočeski klub spet zapretel z obstrukcijo, ob koncu leta 1902 (v času nagodbenih pogajanj z ogrsko vlado) pa je v parlamentarnem kolesju spet začelo močnejše škripati. Po neuspešnem poskusu, da bi s pogajanjem med Nemci in Čehi rešil jezikovno vprašanje na Češkem (oktober 1902 – januar 1903), se je v parlament spet vrnila češka obstrukcija. (Sporazuma z Ogrsko Koerberju ni uspelo spraviti pod streho po parlamentarni poti).⁷⁴⁸ Na začetku julija 1903 je Koerber cesarju ponudil odstop, ki pa ga Franc Jožef ni sprejel. Cesarjeva zaupnica Koerberju je globoko vznemirila desnico, ki je upala, da jo bo vladar poklical na pomoč. Čehi so zaostri obstrukcijo.

Od 19. junija 1903 do 26. januarja 1905 državni zbor sploh ni uspel priti do obravnave predlogov, ki so bili na dnevnem redu zasedanja. Čehi so za prenehanje obstrukcije

⁷³⁹ Slovenec, 12. 6. 1901.

⁷⁴⁰ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 866.

⁷⁴¹ Bled, Franc Jožef, str. 534.

⁷⁴² Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 519; Rumpler, *Parlament und Regierungen*, str. 867-868.

⁷⁴³ Bled, Franc Jožef, str. 534.

⁷⁴⁴ Beller, *Franz Joseph*, str. 139.

⁷⁴⁵ Melik, *Slovenci v državnem zboru*, str. 582.

⁷⁴⁶ Richard Charvat, *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1909*, Paderborn 2012.

⁷⁴⁷ Beller, *Franz Joseph*, str. 139.

⁷⁴⁸ Harrington-Müller, *Der Fortschrittsklub*, str. 79.

zahtevali ustanovitev druge češke univerze v Brnu ali uvedbo češčine kot notranjega uradnega jezika na Češkem. Ko so se 15. marca 1904 češki obstrukciji pridružili še poslanci Slovanske zveze, je državni zbor postal prizorišče besnih spopadov in obstrukcijskih manevrov, ki jim je vlada poskušala parirati s prelaganjem zasedanja državnega zbora in z vladanjem s pomočjo zloglasne »štirinajstice« (§ 14).⁷⁴⁹

»Körberjeva vlada se je čimdalje bolj majala; zastonj se je oklepala njen šef zlasti Poljakov, zastonj je preosnoval kabinet, v kateri je na mesto odstopivšega izbornega finančnega ministra Böhm-Bawerka bil pozvan nerodni Mansuet Kosel, – naposled se je celo sprevergel z nemškimi levičarji, zlasti radi italijanske fakultete v Inomostu in ondotnih izgredov – vse je odpadlo od njega, vse bilo nezadovoljno in razburjeno.«⁷⁵⁰ Ob jesenskem odprtju parlamenta (17. novembra 1904) je Koerber poskušal poslance še zadnjič prepričati, naj sodelujejo pri uresničevanju njegovega velikopoteznega gospodarskega programa, pri upravni reformi in reformi invalidskega ter starostnega zavarovanja. Toda poslanci se niso bili več pripravljene iti Koerberjeve igre. Poleg Čehov, ki so v Koerberju videli edino oviro za normalno delo parlamenta, so zoper vlado najostreje nastopili nemški poslanci, ki so odločno nasprotovali odprtju italijanske pravne fakultete v Innsbrucku (3. novembra 1904). Tirolski poslanec dr. Eduard Erler je na seji 17. novembra 1904 izjavil: »Od ministrske klopi se širijo miazme, ki so okužile to zbornico; če očistimo zrak bo mogoče parlament enkrat spet ozdravel!«⁷⁵¹ Ko so Koerberja decembra v proračunskem odboru na cedilu pustili tudi fevdalni veleposestniki, je 28. decembra 1904 cesarju ponudil svoj odstop (ne pa tudi odstop celotne vlade), ki ga je Franc Jožef sprejel zadnjega decembra 1904.⁷⁵²

DRUGA GAUTSCHEVA VLADA

Baron Paul Gautsch, ki je že v času svojega prvega kratkega predsedovanja vladi (1897/98) po cesarjevem navodilu poskušal nadaljevati s politiko svojega predhodnika (s »politiko Badenija brez Badenija«), naj bi tudi v drugo nadaljeval s Koerberjevim kursom, vendar brez Koerberjeve impulzivnosti in radikalnosti.⁷⁵³ V skladu s tem je ob nastopu obdržal vse stare »Koerberjeve ministre«. Vlado je dopolnil le z dvema novima članoma: grofu Arthurju Bylandt-Rheidtu je zaupal notranje in sekcijškemu šefu dr. Franzu Kleinu pravosodno ministrstvo.⁷⁵⁴

Ko je 24. januarja 1905 Gautsch v poslanski zbornici predstavil dokaj brezbarven vladni program (predpogoj za odstranitev permanentne notranjepolitične krize videl v dosegu sporazuma med Nemci in Čehi), ga je poslanska zbornica začuda sprejela z razumevanjem in celo odobravanjem. Pod vtisom novic iz Rusije, kjer se je s »krvavo nedeljo« v St. Petersburgu (22. januarja 1905) začela revolucija, so tudi poslanci radikalnih političnih

⁷⁴⁹ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 870; Höbelt, *Parteien und Fraktionen*, str. 968; Šuklje, *Iz mojih spominov*, II., str. 130-131.

⁷⁵⁰ Šuklje, *Iz mojih spominov*, II., str. 132.

⁷⁵¹ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 871.

⁷⁵² Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 872.

⁷⁵³ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 756.

⁷⁵⁴ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 872.

skupin hitro »pozabili« na obstrukcijo in bili pripravljeni na konstruktivno delo. Poslanska zbornica je tako že 23. februarja 1905 sprejela predlog rekrutnega kontingenta in ga poslala v obravnavo gosposki zbornici.⁷⁵⁵

Opogumljen s pozitivnim vzdušjem v državnem zboru se je Gautsch septembra 1905 odločil za nekaj sprememb v vladi, ki jo je bil nasledil od Koerberja. Ministra za deželno brambo grofa Zena Welsersheimba je zamenjal s Franzom von Schönachom, železniškega ministra Witteka pa s sekcijskim šefom Ludwigom Wrbo. Z zamenjavo naučnega ministra dr. Wilhelma Hartela z Richardom Bienertom in poljedelskega ministra Friedricha von Calla z grofom Leopoldom Auerspergom je vlada okrepila svoje kompetence, hkrati pa pridobila zaupanje v parlamentu.⁷⁵⁶ Rekonstrukcija vlade, ki je pomenila koncesijo Čehom, naj bi bila korak k oblikovanju parlamentarnega ministrstva.⁷⁵⁷

Toda pozitivno vzdušje se je začelo kmalu slabšati. Poskus vlade, da bi dosegla sporazum med Čehi in Nemci, je prinesel rezultate zgolj na Moravskem. Konec novembra 1905 je bil s štirimi deželnimi zakoni uzakonjen »moravski sporazum«, ki je omilil nacionalni spopad na Moravskem.⁷⁵⁸ Poskus sporazuma na Češkem pa žal ni bil kronan z uspehom.

Zaradi notranjepolitične krize na Ogrskem je poleti 1905 postalo nadvse aktualno vprašanje uvedbe splošne volilne pravice. Ko so na seji kronskega sveta 22. avgusta 1905 v Ischlu razpravljali o tem, da bi krizo na Ogrskem končali z uvedbo splošne volilne pravice (z demokratizacijo volilnega sistema bi namreč zadali hud udarec opozicijski Stranki neodvisnosti), je Gautsch tej ideji nasprotoval. Novica o Gautschevem stališču je sprožila množično gibanje socialdemokracije za uvedbo splošne volilne pravice v Avstriji. Ob jesenskem odprtju državnega zbora (26. septembra 1905) je kar sedem poslanskih skupin vložilo predloge z zahtevo demokratizaciji volilnega sistema, ki ji je Gautsch še vedno nasprotoval. Največ glasov je dobil predlog nemškega klerikalnega poslanca dr. Ebenhocha, ki je predlagal, naj vlada pri pripravi reforme upošteva nacionalno, kulturno, gospodarsko in socialno različnost Avstrije.⁷⁵⁹

Ko se je zaradi kaotičnih razmer na Ogrskem in volilni reformi v Rusiji na začetku novembra 1905 za splošno volilno pravico »ogrel« tudi Franc Jožef, je bil ministrski predsednik Gautsch prisiljen napovedati (28. novembra 1905), da bo vlada pripravila predlog zakona o volilni reformi na podlagi splošne (moške) volilne pravice. Po številnih posvetovanjih s predstavniki najpomembnejših strank je vlada 23. februarja 1906 predlog poslala v poslanske klopi. V osnutku je upoštevala del zahtev Poljakov, in sicer tako, da je za zaščito poljske manjšine v Vzhodni Galiciji predvidela, da so v volilnih okrajih volili 2 namesto 1 poslanca. Toda 5. marca 1906 je Poljski klub zavrnil Gautschev osnutek zaradi premajhnega števila poljskih mandatov.

⁷⁵⁵ Ibidem.

⁷⁵⁶ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 873.

⁷⁵⁷ Höbelt, *Kornblume und Kaiseradler*, str. 253.

⁷⁵⁸ Dne 27. 11. 1905 so izšli štiri deželni zakoni: o deželni ustavi, deželnozborskem volilnem redu, o rabi jezikov pri avtonomnih oblasteh in v šolah. Pomemben je bil zlasti nov deželnozborski volilni red, s katerim so uvedli personalni princip. Vse volilce v posameznih občinah so uvrstili v nemški ali češki volilni kataster. S tem so želeli preprečiti nacionalni boj. Prim.: Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 873-874.

⁷⁵⁹ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 33-39.

Ker Gautsch ni bil pripravljen sprejeti vseh zahtev Poljskega kluba, je moral (tudi zaradi odpora v gosposki zbornici) 2. maja 1906 demisionirati.⁷⁶⁰ Po kratkem intermeccu, ko je mesto prvega ministra zasedel nekdanji tržaški namestnik, »rdeči princ« Konrad Hohenlohe-Schillingsfürst (od 2. do 27. maja 1906), je volilno reformo uspelo izpeljati novi vladi ministrskega predsednika barona Maxa Wladimira Becka, svetovalca nadvojvode Franca Ferdinanda.

BECKOVA »PERMANENTNA SPORAZUMSKA KONFERENCA«

Novemu ministrskemu predsedniku je uspelo ustvariti parlamentarno vlado, sestavljeno iz »izkušenih parlamentarcev in uradnikov«.⁷⁶¹ To je Beck poudaril 7. junija 1906 v poslanski zbornici: »Vlada, porojena iz stiske časa in visoke uvidevnosti velikih strank te zbornice, ni vlada ene stranke, pa tudi ne vlada proti kateri od strank. Predstavlja koncentracijo delovnih moči, dobljeno deloma iz velikih parlamentarnih strank, deloma iz uradniškega stanu. – Glede na udeležbo članov in zaupnikov velikih strank je vlada prepričana, da si sme privzeti častni naslov parlamentarne vlade«.⁷⁶²

Jedro vladne koalicije so tvorili Mladočehi, Nemška ljudska stranka in Poljski klub, ki so dobili tudi svoja mesta v vladi. »Čehi so bili v njem zastopani po dveh izbornih možeh, dr. Pacáku in enem najboljših narodnih ekonomov, dr. Fořtu, za nemško levico sta bila v vlado poklicana dva nemška nacijonalca, dr. pl. Derschatta in liberski poslanec Prade, poljski minister-krajan je bil. ... Dzieduszycki, morda najučenejši in najduhovitejši mož v celi zbornici. Naučno ministrstvo je prevzel nemški liberal dr. Marchet, pravosodje se je izročilo sijajnemu juristu dr. Francu Kleinu, dočim je finance prevzel podpredsednik finančne direkcije v Lvovu pl. Korytowski... Za notranje stvari je bil imenovan malo sposobni baron Bienerth, za poljedelstvo je bil postavljen visok uradnik iz poljedelskega ministrstva, zelo priljubljen v agrarnih krogih, grof Auersperg.«⁷⁶³

Beckova vlada, ki je bila po svoji sestavi kot nekakšna »mala permanentna sporazumska konferenca«,⁷⁶⁴ je morala čim prej urediti dvoje pomembnih vprašanj: volilno reformo in pogodbo z Ogrsko. Obeh vprašanj, nad »katerimi je bila poginila cela dolga vrsta ministrov od Taaffejeve dobe sem«,⁷⁶⁵ se je vlada lotila nadvse preudarno in ju je uspešno razrešila po normalni parlamentarni poti. Volilno reformo je uspela »izpeljati« še pred koncem zakonodajnega obdobja državnega zbora. V poslanski zbornici so jo s 194 proti 63 glasov sprejeli 1. decembra 1906, le pet dni po potrditvi v gosposki zbornici (21. januarja 1907) pa jo je cesar sankcioniral.⁷⁶⁶

⁷⁶⁰ Binder, Galizien in Wien, str. 395; Rumpler, Parlament und Regierung, str. 879.

⁷⁶¹ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 150; Rumpler, Parlament und Regierung, str. 880.

⁷⁶² Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju: Življenje in delo, 1872-1918, Ljubljana 1992.

⁷⁶³ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 150.

⁷⁶⁴ Allmayer-Beck, Ministerpräsident Baron Beck, str. 136.

⁷⁶⁵ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 150.

⁷⁶⁶ Rumpler, Parlament und Regierung, str. 881.

Po zaključku zasedanja parlamenta (30. januarja 1907) in razpisu novih volitev je vlada svoje sile usmerila v pogodbeno pogajanja z ogrsko vlado. Medtem ko se je v cislajtanskih deželah odvijal volilni boj, je vlada pospešeno nadaljevala naporna pogajanja s predstavniki Ogrske in se korak za korakom približevala cilju.⁷⁶⁷

Volitve, ki so prvič v zgodovini potekale na isti dan (14. maja 1907), so prinesle velikanske premike na notranjepolitičnem zemljevidu Cislajtaniije.⁷⁶⁸ V 17. junija 1907 odprtem državnem zboru so (po pričakovanju) povsem prevladale rdeče in črne barve.⁷⁶⁹ Veliki zmagovalci volitev so bili socialdemokrati, ki so osvojili kar 87 mandatov.⁷⁷⁰ Le nekoliko slabše so se odrezali (nemški) krščanski socialci, ki so uspeli v 65 volilnih okrajih. (Po fuziji s Katoliško ljudsko stranko je Klub krščanskih socialcev z Luegerjem na čelu štel 96 poslancev in je bil najmočnejši klub v parlamentu).⁷⁷¹ Veliko slabše so se odrezale stare nacionalno-liberalne stranke, ki so bile zasidrane med srednjimi sloji (meščanstvom). Nemška napredna stranka, ki je leta 1901 štela 32 poslancev, je osvojila le še 15 mandatov.⁷⁷² Mladočehi so se morali zadovoljiti s 14, Nemška ljudska stranka pa z 32 poslanci. (Ustavoverni veleposestniki so sploh izginili s političnega prizorišča). Nasproti njim so se povsod okrepile »agrarne stranke«. Češki agrarci so osvojili 29, Nemška agrarna stranka 19 in Poljska ljudska stranka 16 mandatov.⁷⁷³ Pri nenemških narodih so dosegle dobre rezultate katoliške stranke. Klub češke Katoliške narodne stranke je štel 17 poslancev, Klub italijanske ljudske stranke 10 in Slovenski klub, ki je združeval vse slovenske katoliške poslance, 17 članov.

Volilna reforma je prinesla tudi nekoliko drugačno razmerje v zastopanosti posameznih narodov. Ob znižanju deleža nemških in poljskih mandatov so se številčno najbolj okrepili Rusini, ki so bili v novem državnem zboru zastopani s trikrat več poslanci kot v stari kurijalni zbornici. Kar za tretjino se je povečalo tudi število slovenskih poslancev. V državnem zboru se je prvič pojavil samostojni Judovski klub, ki pa je štel le 4 poslance.⁷⁷⁴

Glavne parlamentarne skupine 1907

Parlamentarni klub	Število poslancev
Klub krščanskih socialcev	96
Socialdemokrati (po nacionalnih skupinah)	87
Poljski klub	55
Poljska ljudska stranka	16
Češki klub	25
Češka agrarna stranka	29
Češka katoliška narodna stranka	17
Rutenski klub	30

⁷⁶⁷ Allmayer-Beck, Ministerpräsident Baron Beck, str. 178-185.

⁷⁶⁸ Erich Zöllner, Geschichte Österreichs, München 1966, str. 435.

⁷⁶⁹ Marburger Zeitung, 16. 5. 1907.

⁷⁷⁰ Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub, str. 52-53.

⁷⁷¹ Binder, Galizien in Wien, str. 411.

⁷⁷² Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub, str. 52.

⁷⁷³ Binder, Galizien in Wien, str. 411.

⁷⁷⁴ Ibidem.

Parlamentarni klub	Število poslancev
Slovenski klub	17
Zveza južnih Slovanov	20
Romunski klub	5
Klub italijanske ljudske stranke	10
Klub nemške napredne stranke	15
Nemška ljudska stranka	32
Vsenemško združenje	3
Nemška agrarna stranka	19
Nemško radikalno združenje	13
Judovski klub	4

Ker je bilo v novem 516-članskem parlamentu za aktivno parlamentarno delo (vlaganje nujnih predlogov, interpelacij, ministrskih obtožb itd.) potrebno najmanj 50 podpisnikov, so se kmalu po odprtju državnega zbora začele manjše »sorodne« stranke povezovati v večja združenja. Češke stranke so se povezale v ohlapni Češki klub, ki je štel 84 čeških poslancev.⁷⁷⁵ Slovenski klub, ki je štel 17 slovenskih katoliških poslancev,⁷⁷⁶ se je na inicijativo dr. Ivana Šusteršiča povezal s češko Katoliško narodno stranko in ustanovil ohlapno »parlamentarno komisijo«, ki je štela 33 članov.⁷⁷⁷ Sedem slovenskih liberalnih poslancev je skupaj s Hrvati iz Istre in Dalmacije (ter dvema srbskima poslancema) ustanovilo Zvezo južnih Slovanov, ki je štela 20 poslancev. Do povezav je prišlo tudi v »razbitem« nemškem nacionalno-liberalnem taboru. Junija 1907 sta se Nemška agrarna in Nemška ljudska stranka povezali v Nemško nacionalno združenje (Deutschnationale Verband), ki je skupaj štelo 51 poslancev. Le nekoliko več (55) mandatov je štel Poljski klub, sestavljen iz različnih političnih frakcij, ki pa so v državnem zboru vendarle nastopale bolj ali manj enotno.⁷⁷⁸

Ministrski predsednik Beck, ki je želel doseči potrditev nagodbe z Ogrsko po normalni parlamentarni poti, je kmalu po volitvah opustil misel, da bi »delovno večino« v državnem zboru sestavil iz večjih »starih« parlamentarnih strank. Ne le, da so iz volitev izšle kot velike poraženke, ampak so se hkrati bale sodelovati z vlado, da jih na naslednjih volitvah volilci ne bi dodatno kaznovali. Zato je po dokončanju nagodbenih pogajanj z ogrskimi predstavniki na začetku oktobra 1907 začel priprave na rekonstrukcijo svojega ministrstva. Potem ko je 16. oktobra 1907 v poslanske klopi poslal nagodbene zakone, je 9. novembra 1907, ko je bila razprava o nagodbi v odločilnem stadiju, v vlado poklical predstavnike krščanskih socialcev ter nemških in čeških agrarcev. Na ta način je ustvaril nekakšen »multinacionalni koncentracijski kabinet«, ki je lahko računal na dvotretjinsko večino v parlamentu. Za poljedelskega ministra je imenoval katoliškega konservativca

⁷⁷⁵ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 788.

⁷⁷⁶ V klubu so bili kranjski poslanci Šusteršič, Krek, Franc Demšar, Josip Gostinčar, Janko Hočevar, Franc Jaklič, Pogačnik, Povše, Žitnik in Šuklje; štajerski poslanci Ivan Benkovič, Franc Pišek in Ivan Roškar; goriška poslanca Josip Fon in Anton Gregorčič; koroški poslanec Franc Grafenauer.

⁷⁷⁷ Bister, Anton Korošec, str. 59.

⁷⁷⁸ V Poljskem klubu so nad konservativnim plemstvom končno prevladali demokrati, ki so se 25. 10. 1907 povezali v Demokratično unijo. Slednja je bila s 30 poslanci najmočnejša stranka v Poljskem klubu.

dr. Alfreda Ebenhocha, novo ustvarjeno ministrstvo za javna dela je zaupal krščanskemu socialcu dr. Albertu Geßmannu, funkcijo trgovskega ministra pa mladočeškemu poslancu dr. Františku Fiedlerju. Položaja češkega oz. nemškega ministra-rojaka za zasedla češki agrarec Karel Prášek in nemški agrarec Franz Peschka.⁷⁷⁹

Vlada, ki je lahko računala z večinsko podporo v parlamentu (v opoziciji so bili le socialdemokrati, Rusini, češke levičarske skupine in nekateri klerikalni disidenti), je z velikimi navori dosegla, da je poslanska zbornica 17. decembra 1907, le nekaj dni pred iztekom nagodbenega provizorija, v tretjem branju sprejela nove nagodbene zakone.⁷⁸⁰ V razpravi so tudi poslanci »vladnih« strank svarili pred »popuščanjem Ogrski«, ker pa je bila »Beckova« nagodba »med vsemi nagodbami, ki jih je sklenila naša državna polovica z Ogrsko«, za Cislajtanijo še najbolj ugodna,⁷⁸¹ ni nobena politična skupina poskusila preprečiti sprejema novih zakonov z obstrukcijo.⁷⁸²

Sprejem nagodbe po parlamentarni poti je bil zagotovo izjemen uspeh. Največ zaslug zanj je imel ministrski predsednik Beck, ki ga je Franc Jožef na Silvestrovo 1907 »nagradil« z najvišjim odlikovanjem monarhije: z velikim križem reda svetega Štefana.⁷⁸³ Toda Beckova »koncentracija sil za pozitivno delo« je imela svoje meje. Čeprav je ministrski predsednik uravnaval svoje korake nadvse previdno, in se je trudil, da ne bi zaigral svojega političnega kapitala, se je moral v letu 1908 spopadati z nezavidljivim notranje- in (od poletja 1908) zunanjepolitičnim položajem.⁷⁸⁴

Od konca januarja 1908 je vlado in stranke zaposloval primer innsbruškega profesorja cerkvenega prava Ludwiga Wahrmunnda, ki je v predavanju o katoliškem svetovnem nazoru in svobodni znanosti 18. januarja 1908 v društvu Frei Schule v Innsbrucku vzdignil nepričakovan val ogorčenja in zanetil pravcati kulturni boj.⁷⁸⁵ Ne le papeški nuncij Granito Pignatelli di Belmonte, ampak tudi zunanji minister Aehrenthal, nadvojvoda Franc Ferdinand in krščanski socialci so zahtevali, da Wahrmunnda umaknejo iz Innsbrucka. Dne 28. aprila 1908 so konservativci v gosposki zbornici na čelu z grofom Franzom Thunom napovedali celo zavrnitev proračuna, če vlada ne odstrani spornega profesorja. Po kratkem omahovanju je Beck, v strahu, da bi se ob nacionalnem razvnel še kulturni boj, preko naučnega ministra Gustava Marcheta svobodomiselnemu spornemu profesorju predlagal, naj se častno umakne iz Innsbrucka in prevzame mesto profesorja na nemški univerzi v Pragi.⁷⁸⁶ Sredi junija je Wahrmund ponudbo sprejel. Vlada mu je s tajno pogodbo zagotovila letno subvencijo 10.000 K, če bi se za leto ali dve »umaknil« na raziskovalni dopust, v primeru odhoda v pokoj pa naj bi bil deležen 2000 K pokojninskega dodatka letno.⁷⁸⁷

⁷⁷⁹ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 263.

⁷⁸⁰ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 790-791.

⁷⁸¹ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 169. Od 1. 1. 1908 naprej je za skupne izdatke predvidevala razmerje 36,4 % proti 63,6 % med Ogrsko in Avstrijo.

⁷⁸² Prim.: Allmayer-Beck, Ministerpräsident Baron Beck, str. 192-94.

⁷⁸³ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 791.

⁷⁸⁴ Ibidem.

⁷⁸⁵ Sporno Wahrmundovo predavanje so hitro prevedli tudi v slovenščino. Prim.: Ludwig Wahrmund, Katoliško svetovno naziranje in svobodna znanost, Idrija 1908.

⁷⁸⁶ Bister, Anton Korošec, str. 66; Allmayer-Beck, Ministerpräsident Baron Beck, str. 210-215.

⁷⁸⁷ Allmayer-Beck, Ministerpräsident Baron Beck, str. 215.

Zaradi afere Wahrmond so z ministrskim predsednikom postajali vedno bolj nezadovoljni krščanski socialci. Konec maja 1908 je padec vlade »preprečilo« zgolj posredovanje Franca Ferdinanda. Toda zaradi opaznega zaostrovanja nacionalnih odnosov na različnih območjih monarhije se je že ob koncu poletja vlada znašla v brezizhodnem položaju. Na slabšanje položaja vlade je usodno vplivala eskalacija češkega nacionalizma, ki je bila posledica Beckovega predloga razdelitve Češke na nemški in češki del (v smislu personalnega principa). Pred sklicem češkega deželnega zbora 15. septembra 1908, ki naj bi razpravljal o reformi deželnega reda in deželnozborskega volilnega reda, so se na Češkem vrstili nacionalni ekscesi, ki so sprožili gibanje tudi na drugih nevrtaških območjih Cislajtanije. (V slovenskih deželah je prišlo do t. i. septembrskih dogodkov, ki so do skrajnosti zaostriili nemško-slovenske odnose). V češkem deželnem zboru je kmalu izbruhnila hrupna nemška obstrukcija, ki je Becku ni uspelo pomiriti.⁷⁸⁸ Ko je ministrski predsednik (po pretepu med nemškimi in češkimi poslanci) 15. oktobra 1908 zaključil zasedanje češkega deželnega zbora,⁷⁸⁹ so iz vlade izstopili češki ministri, ne dolgo zatem pa so – pod vplivom nadvojvode Franca Ferdinanda – podporo vladi odrekli še krščanski socialci.⁷⁹⁰ Dan po demisiji ministrov Ebenchocha in Geßmanna (6. novembra 1908) je moral Beckov kabinet podati ostavko. Za njegov padec je bil najbolj zaslužen nadvojvoda Franc Ferdinand, ki je svojemu nekdanjemu zaupniku zameril volilno reformo, domnevno popuščanje Ogrski in nasprotovanje Aehrenthalovi in Hötzendorfovi »pustolovski« politiki na Balkanu.⁷⁹¹ V resnici je bil Beck – kot je nekaj dni po demisiji sam zapisal v pismu prijatelju grofu Coudenhovu – žrtev naročenega političnega »zahrbtnega umora«, organiziranega komplota, ki ga je zrežiral prestolonaslednik.⁷⁹²

BIENERTHOVE VLADE

Zadnjega »zares zmožnega avstrijskega ministrskega predsednika«,⁷⁹³ ki je bil ob odhodu deležen tudi številnih pohval,⁷⁹⁴ je 15. novembra 1908 na krmilu razmajane avstrijske barke zamenjal dotedanji notranji minister baron Richard Bienert, po mnenju Josefa Marie Baernreitherja verjetno najšibkejši ministrski predsednik, kar jih je kdajkoli imela Avstrija.⁷⁹⁵ Bienert, ki je v parlamentarizmu videl zgolj »nepotreben balast«, ki

⁷⁸⁸ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 794.

⁷⁸⁹ Allmayer-Beck, Ministerpräsident Baron Beck, str. 240-241.

⁷⁹⁰ Allmayer-Beck, Ministerpräsident Baron Beck, str. 246-247; Bister, Anton Korošec, str. 69.

⁷⁹¹ Že na seji ministrskega sveta 19. 8. 1908 se je Beck odločno izrekel proti aneksiji Bosne in Hercegovine; Zöllner, Geschichte Österreichs, str. 436.

⁷⁹² Allmayer-Beck, Ministerpräsident Baron Beck, str. 247.

⁷⁹³ Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 199.

⁷⁹⁴ Slovenec je 9. 11. 1908 zapisal: »Pravičnost zahteva, da priznamo baronu Becku nenavadno spretnost v parlamentarni tehniki, občudovanja vredno potrpežljivost in vstrajnost ter veliko strokovno znanje. Smelo trdimo, da je več storil in dosegel v dveh letih, nego mnogi njegovi predniki. Samo z volilno reformo si je postavil trajen spomenik v avstrijski zgodovini. Pogodba z Ogrji je deset let visela v zraku kot Damoklejev meč nad monarhijo ter širila razdor med obema državama. Baron Beck je premagal tudi to težavo ter odvalil skalo s parlamentarnega tira«.

⁷⁹⁵ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 202.

da ovira tek »sicer dobro delujoče državne mašinerije«, ⁷⁹⁶ je v nastopnem govoru pred parlamentom sicer napovedal oblikovanje »parlamentarne vlade«, toda zaradi težkega zunanjepolitičnega položaja, ki ga je bila povzročila okupacija Bosne in Hercegovine, ⁷⁹⁷ se je moral sprva zadovoljiti z oblikovanjem provizoričnega ministrstva (26. novembra 1908), v katerem so večino ministrskih položajev zasedli visoki državni uradniki. ⁷⁹⁸

Ob izteku leta 1908 so se v zvezi z novo »parlamentarno vlado« pojavljale najrazličnejše kombinacije, v katerih se je za kratko znašel tudi Ivan Šusteršič. V upanju, da jih Bienert ne bi prezrl, so se začele zlasti manjše parlamentarne skupine tesneje povezovati. Na iniciativo ambicioznega Ivana Šusteršiča, ki je že 25. novembra 1908 dosegel združitev Slovenskega kluba in Zveze južnih Slovanov v Narodno zvezo, je 29. januarja 1909 prišlo do združitve Narodne zveze, čeških katoliških narodnjakov in starorusinov v Slovanski centrum, ki je štel 58 poslancev.

Na začetku februarja 1909 je ozračje v parlamentu razgrel vladni predlog jezikovnega zakona za Češko in Moravsko, zoper katerega so 3. februarja 1909 odločno nastopili češki narodni socialisti. Ko je ministrski predsednik Bienert prebral predlog, so ga »pozdravili« s »fuj« klici in različnimi psovki. Obstrukcionisti so uporabljali otroške troblje, piščalke, zvonce, sirene in raglje, ki so si jih pritrdili na pokrove miz. V zbornični dvorni je nastal takšen hrup, da so si poslanci in gledalci na galerijah zatiskali ušesa. Ko je zaradi nadaljevanja obstrukcije vlada 5. februarja 1909 zaključila zasedanje, je prišlo do manjšega pretepa med poslanci. ⁷⁹⁹

Le nekaj dni po koncu zasedanja državnega zbora je Bienert predstavil svojo novo »parlamentarno vlado«, v katero je poklical predstavnike nemških svobodnjaških strank (Nemškega nacionalnega združenja), krščanskih socialcev in Poljskega kluba ter dva predstavnika Staročehov (Albína Bráfa in Jana Žáčeka). ⁸⁰⁰ Nova »predpustna« vlada, v kateri je sedelo nekaj izrazitih nemških nacionalcev (Viktor von Hochenburger je postal pravosodni minister, grof Karl Stürgkh minister za znanost in dr. Gustav Schreiner nemški minister-rojak), ⁸⁰¹ je sprožila še močnejšo koncentracijo slovanskih strank. Na iniciativo dr. Ivana Šusteršiča se je 17. februarja 1909 oblikovala Slovanska enota (unija), ⁸⁰² ki je »pronemško usmerjeni« Bienertovi vladi (»vladi izkopanih mrličev«) napovedala

⁷⁹⁶ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 795.

⁷⁹⁷ »Baš ko je Bienert prišel na krmilo, je bila Avstrija zapletena v težko vnanjo krizo. Vodja naše vnanje politike, baron Ärenthal je pripravil starega cesarja Franca Josipa do tega, da je z jasnim prelomom mednarodnega prava anektiral Bosno in Hercegovino. Iz te aneksije, ki je stopila na mesto okupacije, se je šest let kasneje rodila prva svetovna vojna. Že tedaj pa je bila eminentna nevarnost velikega oboroženega konflikta med evropskimi silami. Vse je bilo razburjeno, razvneto!« – Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 203.

⁷⁹⁸ Skottsberg, Der österreichische Parlamentarismus, str. 109; Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 795.

⁷⁹⁹ Brigitte Hamann, Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators, München-Zürich 1998, str. 179; Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 796-797; Rumpel, Parlament und Regierung, str. 888.

⁸⁰⁰ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 980; Binder, Galizien in Wien, str. 423-424.

⁸⁰¹ Andrej Rahten, Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897-1914, Celje 2001, str. 84.

⁸⁰² Pristopilo ji je 28 čeških agrarcev, 20 mladočehov, 20 članov Zveze južnih Slovanov, 17 poslancev Slovenskega kluba, 17 čeških katoliških narodnjakov, 12 čeških radikalcev, 5 starorusinov, štirje člani Moravske ljudske stranke in dva češka realista. Slovanska unija je skupaj štela 123 poslancev in je bila najmočnejša parlamentarna skupina v državnem zboru.

najostrejši boj. V opoziciji so bili tudi socialdemokrati in poslanci Rusinskega kluba, tako da je lahko vlada v parlamentu računala z največ 16 glasov večine.⁸⁰³

Po začetku 19. zasedanja državnega zbora (10. 3. 1909) je (slovanska) opozicija začela »prijemati« vlado zaradi vprašanja izvedbe zemljiške odveze na območju anektirane Bosne in Hercegovine. Dr. Ivan Šusteršič je že 11. marca 1909 v državnem zboru stavil nujni predlog »glede ustanovitve bosanske agrarne banke«, v katerem je odločno nasprotoval vladnemu načrtu. S Šusteršičevim nujnim predlogom je slovanska opozicija začela načrten naskok na vlado, ki je bila iz meseca v mesec v težjem položaju. Zaradi italijanske zahteve po ustanovitvi pravne fakultete v Trstu so 22. in 23. junija 1909 v proračunskem odboru začeli z obstrukcijo slovenski poslanci s poslancem Josipom Gostinčarjem na čelu. Tri dni kasneje (26. junija 1909) se je obstrukcija prenesla še v državni zbor.⁸⁰⁴ Ministrski predsednik Bienert se tehnični obstrukciji ni želel ukloniti, toda slovenski in češki poslanci so bili nepopustljivi. Josef Redlich je v svojem dnevniku (9. julija 1909) obstrukcijo opisal z besedami: »Že en teden je poslanska zbornica v najbolj nenavadnem položaju: vloženi je 63 nujnih predlogov pod Šusteršičevim vodstvom stoječih slovanskih strank – sebe imenujejo akcijska stranka, ker ohromijo vsako akcijo zbornice – in že nepretrgoma osem dni jih obravnavamo...«. ⁸⁰⁵ Po neuspešnih pogajanjih med predstavniki vlade, vladnimi strankami in opozicijo je moral Bienert 10. julija 1909 zaključiti zasedanje in poslance poslati na počitnice.⁸⁰⁶

Prvi poskus slovanske opozicije, da bi vrgla barona Bienert, je propadel, ponesrečilo pa se je tudi posredovanje članov »vladnega« Poljskega kluba, da bi obstrukcioniste prepričali, naj se odpovedo motenju dela parlamenta. Ko se je 21. oktobra 1909 državni zbor sestal na svojem 20. zasedanju (za podpredsednika državnega zbora so izvolili slovenskega poslanca Josipa Pogačnika), se je zdelo, da bo jesensko zasedanje potekalo v miru. Toda zaradi nemške obstrukcije v češkem deželnem zboru in odločitev nekaterih deželnih zborov v Alpskih deželah, s katerimi so uvedli nemščino kot uradni jezik, so se odnosi že v nekaj dneh zaostri do skrajnosti. Ko sta 1. novembra 1909 odstopila oba češka ministra Albín Bráf in Jan Žáček, je Slovanska unija zaostri svoj odnos do vlade.⁸⁰⁷ Dne 15. decembra 1909 je v državnem zboru spet izbruhnila obstrukcija, ki so ji s »filibustri« dajali ton češki in slovenski poslanci. Ker vladne stranke niso želele popustiti, so za konec obstrukcije »poskrbeli« kar člani opozicije. Dne 17. decembra 1909 je namreč slovenski poslanec Janez Evangelist Krek državni zbor »presenetil« s predlogom o spremembi poslovnika, ki je (dopolnjen s predlogom mladočeškega voditelja Karla Kramařa) po sprejemu v poslanski (19. decembra 1909) in gosposki zbornici dobil 20. decembra 1909 cesarjevo sankcijo.

Upanje, da bo sprememba poslovnika končno omogočila normalno delo parlamenta, je že na začetku spomladi 1910 splavalo po vodi. Ob močni opoziciji socialdemokratov,

⁸⁰³ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 888.

⁸⁰⁴ Slovenec, 28. 6. 1909.

⁸⁰⁵ *Das politische Tagebuch Josef Redlichs 1908-1919*, I. Band 1908-1914, Bearbeitet von Fritz Fellner, Wien 1953, str. 20.

⁸⁰⁶ *Ibidem*.

⁸⁰⁷ Podrobneje o tem: Andrej Rahten, *Parlamentarni boj Slovenskega kluba proti Bienertovi vladi leta 1909*, v: *Zgodovinski časopis*, 1996, št. 3, str. 357-367.

Čehov in Slovencev, ki so odločno nastopili proti germanizaciji Koroške in nasprotovali vladni balkanski politiki, se je morala vlada otepati z vedno večjo neenotnostjo znotraj koalicije.⁸⁰⁸ Poljski klub je od vlade vedno odločneje zahteval začetek izgradnje kanala med Krakowom in Dunajem, Italijani pa ustanovitev italijanske pravne fakultete v Trstu. Krščanski socialci so bili po smrti dr. Karla Luegerja (10. marca 1910) polno »zaposleni« z bojem za njegovo nasledstvo.

Najbolj je razmere v državnem zboru zapletla zahteva po ustanovitvi italijanske pravne fakultete v Trstu. Zoper italijansko zahtevo, ki so jo podprli socialdemokrati, Mladočehi, češki realisti (Masaryk) in Nemško nacionalno združenje,⁸⁰⁹ so odločno nastopili slovenski in hrvaški poslanci, ki bi bili pripravljeni pristati na italijansko fakulteto le na južnem Tirolskem – pa še to le v primeru, da bi vlada v Ljubljani ustanovila univerzo. Ker sta Masaryk in Kramář sprejela italijanske argumente, nasprotovali pa jim niso niti v liberalni Zvezi južnih Slovanov,⁸¹⁰ je Slovanska unija izgubila značaj »enotne slovanske stranke brez Poljakov«. ⁸¹¹ V poletnih mesecih 1910 je prišlo do njene dejanske likvidacije.⁸¹² Slovenski in hrvaški poslanci so se 17. junija 1910 povezali v poseben »vseučilišni klub«, ki je 28. junija 1910 začel s tehnično obstrukcijo v proračunskem odboru. Slovenski poslanci so pred začetkom razprave vložili 150 resolucij in spreminjevalnih predlogov, v rezervi pa so jih imeli še 1600.⁸¹³ Vlada je že 5. julija 1910 zaključila zasedanje državnega zbora in ga ponovno sklicala šele 24. novembra 1910.

Zaradi neuspešnih pogajanj med Čehi in Nemci na Češkem (med koncem septembra in 15. novembrom 1910)⁸¹⁴ je bila vlada pred jesenskim zasedanjem državnega zbora v slabem položaju. Medtem ko se je slovanska opozicija spet začela povezovati (25. novembra 1910 so se češki poslanci povezali v Češki klub), so podporo vladi odrekli Poljaki in Italijani, ki so se počutili zapostavljene. V brezizhodnem položaju je 11. decembra 1910 Bienert cesarju ponudil odstop, toda cesar ga je pooblastil, naj do imenovanja nove vlade še naprej opravlja svoje posle. V težkem položaju, ko je bil ogrožen sprejem proračunskega provizorija, so vladi »priskočili na pomoč« slovenski katoliški poslanci, ki so izjavili, da bodo podprli predloženi proračunski provizorij.⁸¹⁵

Januarja 1911 je Bienert oblikoval svojo tretjo vlado, ki Slovanom spet ni vplivala pravega zaupanja. Na začetku leta 1911 se je dejansko obnovila Slovanska unija, ki so ji – z zadržki – pristopile tudi nekatere poljske meščanske stranke. Taktika vlade, da s pogostimi odgoditvami parlamenta »omehča« poslance, ki v prekinitvah med sejami niso dobivali »diet«, je sprožila nezadovoljstvo pri vseh nosilcih mandatov. Kljub številnim protestom, zlasti s strani socialdemokratov, se vlada sprva ni želela odreči svoji taktiki. Zaradi odločne češke obstrukcije v proračunskem odboru (zoper proračunski provizorij)

⁸⁰⁸ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 889.

⁸⁰⁹ Nemškemu nacionalnemu združenju so februarja 1910 pristopile še preostale nemške (liberalne) stranke: Nemška napredna stranka, Wolfova Nemška radikalna stranka in Nemška nacionalna stranka. Štelo je 77 poslancev. Prim.: Höbelt, *Kornblume und Kaiseradler*, str. 270.

⁸¹⁰ Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928*, str. 181.

⁸¹¹ Binder, *Galizien in Wien*, str. 429.

⁸¹² Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 799.

⁸¹³ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 182.

⁸¹⁴ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 800.

⁸¹⁵ Bister, *Anton Korošec*, str. 92.

je ministrski predsednik (konec marca 1911) predčasno razpustil poslansko zbornico in razpisal nove volitve.⁸¹⁶ Bienenrth je očitno računal z »okrepitevijo svoje moči«, vendar je dokazal, da »slabo vidi naprej«. ⁸¹⁷ Pri junijskih volitvah so stranke, ki so podpirale njegovo vlado, utrpele velike izgube in 28. junija 1911 se je moral Bienenrth umakniti. Prvič se je zgodilo, da je bil padec vlade direktna posledica rezultata volitev.⁸¹⁸

TRETJA GAUTSCHEVA VLADA

Novi ministrski predsednik Gautsch, ki ga je cesar že tretjič poslal po kostanj v žerjavico, se je po volitvah soočil z izjemno pisanim parlamentom. Najmočnejša politična skupina v državnem zboru je bilo notranje neenotno Nemško nacionalno združenje, ki je štelo 101 poslanca.⁸¹⁹ Drugi po številu so bili socialdemokrati (83), ki so bili nacionalno razcepljeni. Tretji najmočnejši klub v parlamentu je bilo Krščansko-socialno združenje, ki je štelo 73 poslancev. Le dva mandata manj je dobil Poljski klub, ki je bil notranje izjemno heterogen. Ostali klubi so bili bistveno šibkejši, zato je pred in po odprtju državnega zbora (17. julija 1911) prišlo do tesnejših povezav sorodnih klubov. Italijanski in romunski poslanci so se povezali v Unio latina. V njej so bili poslanci Italijanske ljudske stranke na čelu z dr. Concijem, Kluba liberalnih Italijanov na čelu z baronom Malfattijem in člani Romunskega kluba na čelu z Simionovicijem in dr. Isopescul-Greculom. Mladočehi, češki Narodni socialisti in neodvisni (Masaryk) so se združili v Češkem klubu. Tudi slovenski, hrvaški in srbski poslanci so se tesneje povezali. Dne 15. julija 1911 so se slovenski katoliški poslanci (19 poslancev VLS in koroški poslanec Franc Grafenauer) povezali s štirimi hrvaškimi pravaškimi poslanci iz Dalmacije (Dulibić, Prodan, Perić, Sesardić) v Hrvaško-slovensko zajednico.⁸²⁰ Pet liberalnih primorskih poslancev (Spinčić, Mandić, Laginja, Rybář in Gregorin) je 16. julija 1911 ustanovilo Slovenski primorski klub oz. Narodni klub, ki se je že 18. julija 1911 spojil s Hrvatsko-slovensko zajednico v novi Hrvatsko-slovenski klub.⁸²¹ Klubu, ki je štel 29 članov, je načeloval dr. Ivan Šusteršič. Zaradi pritiska volilcev (tržaške Edinosti) sta 25. julija 1911 iz Narodnega kluba in Hrvatsko-slovenskega kluba morala izstopiti tržaška poslanca Gregorin in Rybář. Hrvatsko-slovenski klub je odslej štel 27 članov.

Gautsch je kmalu po začetku zasedanja državnega zbora (17. julija 1911) moral spoznati, da bo le s težavo prišel do »koncentracije sil« pozitivnega dela. Potem ko je že 29. julija 1911 zaključil kratko poletno zasedanje državnega zbora, se je v želji po oblikovanju parlamentarne vlade začel pogajati z voditelji vseh najpomembnejših parlamentarnih skupin, toda njegov poskus ni obrodil sadov. Vzdušje v državnem zboru, ki se je 5. oktobra 1911 zbral na jesenskem zasedanju, je bilo že od samega začetka skaljeno. Že ob odprtju je

⁸¹⁶ Das politische Tagebuch, I., str. 81; Skottsberg, Der österreichische Parlamentarismus, str. 112.

⁸¹⁷ Richard Charmatz, Österreichs äußere und innere Politik von 1895 bis 1914, Leipzig-Berlin 1918, str. 108; Bister, Anton Korošec, str. 94.

⁸¹⁸ Skottsberg, Der österreichische Parlamentarismus, str. 112.

⁸¹⁹ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 275.

⁸²⁰ Bister, Anton Korošec, str. 98.

⁸²¹ Bister, Anton Korošec, str. 99.

prišlo do nemilega incidenta, ko je z galerije na ministra Hochenbrurgerja z revolverjem streljal mizarški pomočnik Njeguš. Kmalu zatem, ko so 26. oktobra 1911 poslanci začeli z razpravo o proračunskem provizoriju, je Gautsch naredil prostor svojemu nasledniku (31. oktobra 1911). Cesar je 3. novembra 1911 mandat za sestavo nove vlade zaupal prejšnjemu ministru za uk in bogočastje grofu Karlu Stürgkhu.

VLADA GROFA KARLA STÜRKGHA

Stürgkh, ki je v svojem nastopnem govoru v državnem zboru 6. novembra 1911 sicer poudaril pomen parlamentarizma (»Načelno stališče, ki ga zavzemam nasproti parlamentarizmu, ni drugačno, kot stališče mojih predhodnikov«),⁸²² je bil prepričan, da v Avstriji ni mogoče vpeljati parlamentarne vlade v smislu zahodnoevropskega tipa. Napovedal je, da bo poskušal oblikovati delovno večino v parlamentu, ki bo pripravljena konstruktivno delati.⁸²³ Hkrati je poslance opozoril: »Parlament ni sam sebi v namen, tu je za državo in ljudstvo. Parlamentarna dejavnost je lahko plodna le tedaj, če služi namenom in nalogam, za katere je poklicana. Parlamentarizem, ki se trajno oddalji svojim namenom, se sam preda.«⁸²⁴

V Stürgkhovem kabinetu, ki so ga podpirali Nemško nacionalno združenje, krščanski socialci, Poljaki in Čehi (šlo je za »poljsko-nemško-češko deteljico«, kot je vlado koalicijo poimenoval dr. Anton Korošec),⁸²⁵ so prevladovali visoki državni uradniki, ki so bili (z izjemo kmetijskega ministra Albína Bráfa) politično indiferentni.⁸²⁶

Ministrski predsednik, ki se je ravnal po navodilih vedno bolj neučakanega prestolonaslednika Franca Ferdinanda,⁸²⁷ ni pokazal pretirane želje, da bi se lotil reševanja akutnih notranjepolitičnih problemov. V državni zbor je pošiljal le predloge, ki jih je bilo nujno potrebno sprejeti za normalno funkcioniranje države. Ob prvem znaku odpora je odgodil zasedanje parlamenta (21. decembra 1911) in več mesecev »vladal« s pomočjo § 14.

Zaradi popolnega manka vsakršne iniciative je bil ministrski predsednik iz dneva v dan bolj neprijeten.⁸²⁸ Dne 12. aprila 1912 si je Redlich v dnevnik zapisal: »In Oesterreich herrscht die Stille des Sumpfes!!«⁸²⁹ Ko se je 18. aprila 1912 spet sestal državni zbor, so hrvaški dalmatinski poslanci Hrvaško-slovenskega kluba, ki se niso strinjali s sistiranjem ustave v banski Hrvaški, takoj zagrozili z obstrukcijo. Preprečilo jo je posredovanje načelnika kluba Ivana Šusteršiča, ki se je skliceval na nujnost sprejema nove vojaške zakonodaje.⁸³⁰ Potem ko so nove zakone sprejeli v ogrskem parlamentu, je tudi Stürgkhu uspelo, da je 25. junija 1912 poslanska zbornica v tretjem branju z dvotretjinsko večino sprejela

⁸²² Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 113.

⁸²³ Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, str. 114.

⁸²⁴ Rumpler, *Parlament und Regierung*, str. 890.

⁸²⁵ Bister, *Anton Korošec*, str. 105.

⁸²⁶ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 803.

⁸²⁷ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 804.

⁸²⁸ *Das politische Tagebuch*, Band I., str. 130.

⁸²⁹ *Das politische Tagebuch*, Band I., str. 131.

⁸³⁰ Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič*, str. 285-286.

nov obrambni zakon.⁸³¹ Zanj so iz »patrotične dolžnosti« glasovale tudi tiste stranke, ki so sicer nasprotovale avstro-ogrski zunanji politiki na Balkanu.

Ko se je po skoraj štirih mesecih »počitnic« državni zbor 22. oktobra 1912 spet zbral, so bile notranje- in zunanjepolitične razmere nadvse kritične. Dne 8. oktobra 1912 se je namreč začela prva balkanska vojna, ki je – zaradi uspešnih vojaških akcij Srbije – do skrajnosti zaostрила odnose Avstro-Ogrske s Srbijo, na notranjepolitičnem področju pa povsem v ospredje postavila jugoslovansko vprašanje. »Zaradi dogodkov na Balkanu je zabril oster veter čez avstrijsko notranjepolitično pokrajino.«⁸³²

Že na začetku novembra 1912 so – zaradi neznosnih razmer v banski Hrvaški v času zloglasnega Cuvajevega režima – poslanci Hrvatsko-slovenskega kluba Dulibić, Gostinčar in Jarc začeli z obstrukcijo v proračunskem odboru.⁸³³ Potem ko je na začetku decembra 1912 državni zbor sprejel novi zakon o mobilizaciji, ga je med 16. in 18. decembrom 1912 ohromila češka obstrukcija.⁸³⁴ Zaostrovanje odnosov s Srbijo v času balkanskih vojn je bolj kot kdajkoli prej aktualiziralo jugoslovansko vprašanje.⁸³⁵ Slovenski in hrvaški poslanci so v državnem zboru in v delegaciji vedno glasneje zahtevali trialistično preobrazbo monarhije in na pomoč klicali dinastijo in vojsko.⁸³⁶ Zapletalo se je tudi na Češkem, kjer so odnosi med Nemci in Čehi postajali nevzdržni. Nič manj naelektreni niso bili poljsko-rusinski odnosi v Galiciji, saj Rusini niso bili več pripravljeni igrati podrejene vloge v deželi.

Ministrski predsednik Stürgkh ni in ni našel pravega orožja za pomiritev notranjepolitičnih razmer in normalizacijo parlamenta.⁸³⁷ Vedno pogosteje je (za dva do tri tedne) prelagal zasedanje državnega zbora, vmes pa je na široko posegal po zloglasni »štirinajstki«. Do konca leta 1913 je vladi uspelo uspešno zaključiti poljsko-rusinski sporazum v Galiciji, na drugih kriznih žariščih pa so se razmere le še zaostrovale.

Ko je vlada zaradi uničujoče nemške obstrukcije 26. julija 1913 razpustila češki deželni zbor in odbor ter v nasprotju z ustavo na njegovo mesto imenovala t. i. »deželno upravno komisijo«,⁸³⁸ so se na Češkem nacionalni odnosi zaostriili do skrajnosti. T. i. Anin patent (razglašen je bil na dan Sv. Ane) je okreplil blok čeških radikalnih strank v odporu zoper

⁸³¹ Das politische Tagebuch, Band I., str. 138; Rumpler, Parlament und Regierung, str. 891; Stergar, Slovenci in vojska, str. 220-226.

⁸³² Bister, Anton Korošec, str. 110.

⁸³³ Bister, Anton Korošec, str. 112.

⁸³⁴ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 804.

⁸³⁵ Vasilij Melik, Slovenci v času Cankarjevega predavanja o jugoslovanstvu, v: Melik, Slovenci 1848-1918, str. 691.

⁸³⁶ Vasilij Melik: Načrti za reformo Avstro-Ogrske in Slovenci, v: Melik, Slovenci 1848-1918, str. 645.

⁸³⁷ Stürgkh si za normalizacijo parlamentarnega življenja ni iti prizadeval. Povedano z besedami Vladimirja Ravniharja: »Če se je pojavil [...] upor, takoj je sledil razpust drž. zbora ali pa vsaj njegova odgoditev in potem se je vladalo s pomočjo zloglasnega § 14 Ustave, ki je vse od vlade zaželjene predloge v obliki cesarske naredbe uzakonil kot nujne – brez parlamenta. In da bi do razpustitve ali odgoditve z vsemi njenimi posledicami ne prišlo, so običajno odnehali – poslanci. Morala je biti že zelo nespretna vlada, če si ni mogla zagotoviti večino.« – Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimirja Ravniharja, ur. Janez Cvirn et al., Historia 2, Ljubljana 1997, str. 84.

⁸³⁸ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 805.

vlado. Poleti 1913 so tudi češki agrarci zapustili vrste čeških »pozitivnih« strank, ki so dotlej podpirale vlado.⁸³⁹

Pozno jeseni 1913 se je nadaljevalo parlamentarno delo z obravnavanjem številnih nujnih vprašanj. Hrvaško-slovenski klub se je s češkimi agrarci dogovoril za skupno nastopanje v parlamentu. Spinčić je novembra 1913 v neki notici zapisal: »Od parlamenta ne moremo kaj prida dobiti. Po drugi strani pa ga ne moremo vreči. Moramo doseči, da bodo to storili Nemci. Treba je doseči slovansko večino ali vsaj močno organizacijo. Dokler Nemci lahko vladajo, bodo za parlament. Potem ga bodo razgnali in potem pride federalizem.«⁸⁴⁰

Ko se je 5. marca 1914 spet sestal državni zbor, so češke radikalne stranke, držeč se gesla: »Brez ustavnih razmer na Češkem – ni ustavnega reda v Avstriji«,⁸⁴¹ takoj začele z obstrukcijo. Redlich je menil, da želi tudi Stürgkh obstrukcijo, zato da bo lahko vladal s »štirinajstko«.⁸⁴² Dne 16. marca 1914 je ministrski predsednik »za nedoločen čas« odgodil zasedanje državnega zbora. V uradni utemeljitvi tega koraka je zapisal: »Tudi parlamenti so namreč samo pripomočki za doseg državnih ciljev; državni cilj je vselej v ospredju in mora biti uresničen drugače, če katera od poti odpove.«⁸⁴³

Da bo Stürgkhova odločitev prinesla prekinitev dela parlamenta za več kot tri leta, spomladi 1914 ni menil nihče. Za njegovo razpustitev gotovo ni bil odgovoren samo parlamentarizmu sovražni grof Stürgkh in konservativci, ki so ga podpirali. Svoj delež odgovornosti so nosili tudi poslanci. »Dunajski državni zbor je bil vsem narodnostim, vsem interesnim zastopnikom in vsem strankam v prvi vrsti predvsem sredstvo za doseg bolj ali manj pravičnih zahtev, v smislu izboljšanja položaja posameznih skupin. Le redki in izjemni so bili nastopi tistih strankarskih prvakov in parlamentarcev, ki so v parlamentu in parlamentarizmu videli politično vrednoto na sebi in se zanjo borili.«⁸⁴⁴ Prevladovali so posamični interesi, interesi ki niso znali seči preko interesov lastne nacionalne skupine, dežele ali stranke.⁸⁴⁵

⁸³⁹ Ibidem.

⁸⁴⁰ Bister, Anton Korošec, str. 134.

⁸⁴¹ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 805.

⁸⁴² Das politische Tagebuch, Band I., str. 220.

⁸⁴³ Bister, Anton Korošec, str. 136.

⁸⁴⁴ Rumpler, Parlament und Regierung, str. 894.

⁸⁴⁵ Heinrich Benedikt je zapisal: »Denn das parlamentarische Leben wurde von niemanden in Österreich ernst genommen, schon gar nicht von den Abgeordneten, die nicht einmal eine sozial geachtete Stellung einnahmen, im Gegensatz zu den Mitgliedern des Herrenhauses, wo eine Auslese der Namen und Persönlichkeiten des Reichs saß.« – Heinrich Benedikt, Monarchie der Gegensätze. Österreichs Weg durch die Neuzeit, Wien 1947, str. 188.

SLOVENSKI POSLANCI NA DUNAJU (1861-1914)

V SCHMERLINGOVEM TEATRU

Kmalu zatem, ko so aprila 1861 deželni zbori izvolili državnozbornske poslance, je izgledalo, da bo – ob škofu Antonu Martinu Slomšku, ki je bil član gosposke zbornice – Slovence na Dunaju zastopalo 5 poslancev: goriška »veterana iz leta 1848« Anton Černe in Anton Gorjup, kranjska poslanca Lovro Toman in Dragotin Dežman ter štajerski poslanec Johann Mörtl. Toda že kmalu po prvih sejah državnega zbora se je pokazalo, da so »slovenske sile« v lesenjači ob škotskih vratih šibkejše. Celjski župan dr. Johann Mörtl, ki je v predvolilnih nastopih poudarjal, da se bo potegoval za pravice Slovencev in slovenskega jezika, je kmalu pozabil na svoje predvolilne obljube. Dragotin Dežman, ki je še ob prihodu na Dunaj slovenskim študentom delil celo nasvete, naj se ne poročajo z Nemkami, pa je 27. junija 1861 v svojem govoru v državnem zboru (v njem je zavrnil trditve češkega poslanca Zelenýja, češ da je češka kultura močno vplivala na »južnoslovansko«)⁸⁴⁶ odpadel od slovenstva in preko noči postal slovenski sovražnik številka ena.

Dežman, ki je kmalu po začetku zasedanja državnega zbora v pismih Bleiweisu svaril pred pogubno politiko posnemanja Čehov (»mi Slovenci ne moremo ž njimi iti«) in povezovanja s Hrvati,⁸⁴⁷ je odslej deloval v vrstah nemške ustavoverne stranke, ki je sprva podpirala vlado. Preostali trije slovenski poslanci pa so vodili vsak svojo politiko. Medtem ko se je dr. Lovro Toman nedvoumno postavil v vrste opozicijske »federalistične desnice« (čeprav je v prvi sesiji sedel na levi strani parlamenta, ker so se tja usedli njegovi kranjski rojaki),⁸⁴⁸ sta bila goriška poslanca Černe in Gorjup v taboru »vladne stranke«.

Šibko slovensko predstavništvo je bilo prisiljeno voditi »realno« politiko. Lovro Toman je kot zagovornik avtonomije dežel (oktobrske diplome) v kompetenčnem vprašanju zagovarjal enaka stališča kot češki in poljski poslanci, čeprav v razpravi o finančnih zadevah ni abstiniral, tako kot so Poljaki in Čehi.⁸⁴⁹ Pri številnih drugih vprašanjih, ki so se dotikali demokratizacije političnega sistema, pa je Toman pretežno glasoval v liberalnem smislu. Tako je 20. novembra 1861 glasoval za liberalno formulacijo zakona o varstvu osebne svobode, ki jo je predlagal češki poslanec Klauudy. (Za je glasoval tudi Černe, medtem ko je bil Gorjup proti).⁸⁵⁰ Dne 21. februarja 1862 je (enako kot Černe) glasoval tudi za

⁸⁴⁶ Novice, 10. 7. 1861; Dragotin Lončar, Dragotin Dežman in slovenstvo, v: Razprave znanstvenega društva za humanistične vede, V-VI, Ljubljana 1930, str. 325-326.

⁸⁴⁷ Čehi si po njegovem mnenju prizadevajo le za »svojo češko krono, oni hočejo to delati, kar pri Madjarjih izvedeno vidimo«; zadovoljni bi bili »ako se le cesar v Prago preseli ali ako Clam Martinic minister postane«, četudi potem »najhujši absolutizem vlada«. Poleg tega pa naj bi v češki stranki ne bilo prave demokracije, ampak vladavina Riegerja (in Palackega): »To jaz ne imenujem svobodno gibanje, temuč drugo obliko absolutizma.« Prim.: Dragotin Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, v: Naši zapiski 6, 1909, str. 14-15; isti, Dragotin Dežman in slovenstvo, str. 323-324.

⁸⁴⁸ Novice, 29. 5. 1861.

⁸⁴⁹ Melik, O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja, v: Melik, Slovenci 1848-1918, str. 235.

⁸⁵⁰ Ibidem, str. 232.

uvedbo porotnih sodišč pri tiskovnih pravadah.⁸⁵¹ Dne 29. aprila 1865 pa se je zavzel za »pravo ustavnost« nasproti dozdevni. Bil je proti velikonemški zunanji politiki in se je potegoval za krepitev avstrijskega vpliva na Balkanu.

Poslanca Černe in Gorjup, ki sta sedela v sredi parlamenta (poleg obeh italijanskih predstavnikov Trsta),⁸⁵² sta večkrat poudarjala, da ne nasprotujeta februarški ustavi in sta sprva zagovarjala vladno politiko.⁸⁵³ Ko se je v teku tretje sesije zaostрил odnos med (nemškimi) ustavoverci in vlado, sta tudi Černe in Gorjup večkrat glasovala zoper vladne predloge. Tako sta 1. februarja 1864 glasovala za protivladno resolucijo ob razpravi o zakonu o izrednem kreditu vojnemu ministrstvu.⁸⁵⁴ Pri drugih vprašanjih sta glasovala po svoje. Ko je nemška ustavoverna večina 16. junija 1865 izglasovala zakon o spremembi § 13 temeljnega zakona, je zanj glasoval le Gorjup.⁸⁵⁵

Za nacionalne (jezikovne) pravice Slovencev sta se najbolj angažirala Toman in Černe. Pomembna je bila zlasti Tomanova interpelacija z dne 8. junija 1861 glede enakopravnosti slovenskega jezika v šolstvu (podpisal jo je tudi Černe),⁸⁵⁶ Černetov govor o enakopravnosti Slovencev in slovenskega jezika (27. junija 1861) in zlasti Černetova interpelacija (podpisala sta jo tudi Toman in Gorjup) o enakopravnosti slovenščine v sodstvu (9. septembra 1861).⁸⁵⁷ Odmevni so bili tudi Tomanova interpelacija glede enakopravnosti slovenščine na gimnazijah (13. septembra 1861), Černetov govor o neenakopravnosti slovenskega jezika (14. maja 1862) ter zlasti trije Tomanovi govori o jezikovni (ne)enakopravnosti na sodiščih (17. maja 1862), uradih (22. maja 1862) in šolstvu (23. junija 1862). Prva dva, ki sta ju spremljala ustrezna predloga, sta bila sprejeta in se je zanj zavzela tudi vlada.⁸⁵⁸

Za razliko do Tomana in Černeta, ki so jima volilci zaradi prizadevanja za enakopravnost slovenskega jezika pošiljali zaupnice, je goriški deželnosodni svetnik Anton Gorjup vodil drugačno politiko. V svojih parlamentarnih nastopih je govoril predvsem o gospodarskih problemih Istre in Goriške, medtem ko ga nacionalna problematika ni preveč zanimala. Med drugim je odklonil podpisati prvo Tomanovo interpelacijo (8. junija 1861), se je pa podpisal pod Černetovo (9. septembra 1861). Bil je eden izmed najbolj tipičnih vladnih poslancev, tistih, »ki do kraja glasujejo za Schmerlinga in sestavljajo njegovo glavno podporo«.⁸⁵⁹

Uspehi politike slovenskih poslancev v prvih treh sesijah državnega zbora so bili skromni, kot je bilo skromno njihovo številčno zastopstvo. Dne 15. marca 1862 je minister Lasser izdal odlok, ki je pogojno uveljavljal enakopravnost slovenščine pred sodišči, to pa je bilo tudi vse. Slovenski poslanci niso nastopali s programom zedinjene Slovenije, ampak so se omejili na zahteve po uresničitvi jezikovne enakopravnosti. Zlasti pri obeh goriških poslancih je bila prisotna težnja voditi pragmatično, realno politiko, ki da lah-

⁸⁵¹ Ibidem.

⁸⁵² Melik, O nekaterih vprašanjih slovenske politike, str. 227.

⁸⁵³ Černe je v svojem govoru 27. 6. 1861 poudaril, da stoji na stališču februarске ustave in da ni proti vladi. – Melik, O nekaterih vprašanjih slovenske politike, str. 235.

⁸⁵⁴ Ibidem.

⁸⁵⁵ Ibidem.

⁸⁵⁶ Melik, O nekaterih vprašanjih slovenske politike, str. 234; Novice, 12. 6. 1861.

⁸⁵⁷ Melik, O nekaterih vprašanjih slovenske politike, str. 235.

⁸⁵⁸ Ibidem.

⁸⁵⁹ Melik, O nekaterih vprašanjih slovenske politike, str. 236.

ko edina prinese stvarne koristi deželi Goriški. Ko je Černe, ki je v prvih treh sesijah v glavnem podpiral Schmerlingovo vlado, po Belcredijevevemu prihodu na oblast v goriškem deželnem zboru 15. decembra 1865 predlagal sprejem zahvalne adrese za sistiranje ustave (20. septembra 1865), je svoj predlog utemeljil z oportunističnimi razlogi. V primeru, da goriški deželni zbor ne bi izglasoval zahvalne adrese, bi po njegovem namreč na Goriškem izgubili možnost, »da dobimo železnico in ostanemo na dobrem z vlado, ki je na oblasti.«⁸⁶⁰

»NAŠ NAROD BI RES ZASLUŽIL BOLJE ZASTOPNIKE, NEGO SO TI KROMPIRJEVCI«

Po velikem uspehu, ki so ga Slovenci zabeležili na drugih splošnih deželnozbornih volitvah januarja 1867, se je konec aprila 1867 v dunajskem državnem zboru pojavilo kar osem slovenskih poslancev.⁸⁶¹ V dilemi, ali posnemati češko politiko abstinence, ali sodelovati v državnem zboru v vrstah opozicije, so se slovenski poslanci s Kranjske – prestrašeni zaradi razpusta kranjskega deželnega zbora marca 1867 – odločili za drugo možnost. Njihovo odločitev je v pismu Josipu Vošnjaku (7. maja 1867) utemeljil Luka Svetec: »Mi smo preslabi, da bi sami vzdržali in odbili vladno silo, a žrtvovati se brez vsega upanja zmage, dasi bi junaško bilo, ne kaže... Premisliti moramo to, da od nas končno rešitev avstrijskega vprašanja ni zavisna; da mi sami, če tudi se upremo, Beustove sisteme ne vržemo; da pa posebno mi na Kranjskem deželi lahko mnogo škodimo, če vladno silo provociramo. Zato se mi vidi pametneje, da se šibi enako viharju upognemo, raji, nego da bi nas, ko bi se ustavljali, prelomil... Ko sila mine, mi se spet vzdignemo.«⁸⁶² Svetčevim argumentom so na koncu pritrdili tudi na Štajerskem in obema slovenskima poslancema (Lenčku in Lipoldu) dali zeleno luč za odhod na Dunaj.

Slovenski državnozborni poslanci, ki so se na Dunaju (skupaj s srbskim poslancem Stevanom Ljubišo iz Kotora v Dalmaciji) povezali v lasten samostojen klub (ter v širšega z nemškimi klerikalnimi Tirolci), so se odločili držati taktike, ki jo je v pismu Bleiweisu svetoval češki voditelj František L. Rieger: »Od vas ne moremo zahtevati, da zopet izstopite ali perhorescirate državni zbor, ker je vaš položaj z ozirom na vaše državno pravo in plemstvo veliko slabši nego naš. Moje mnenje je, da greste tja, pri priliki podaste ugovor v imenu dežele in naroda, se odločno izrečete zoper dualizem in za federalizem, se dogovorite s Poljaki in Tirolci ter končno ob ugodni priliki zopet s protestom oddidete.«⁸⁶³

V adresni debati je kazalo, da se bodo držali Riegrovega nasveta. Svetec in Toman sta 3. junija 1867 odločno nastopila proti dualizmu, ki ga je bil Toman označil za »grob našega naroda«. Toda pri glasovanju o adresi (5. junija 1867) je večina slovenskih poslancev (ra-

⁸⁶⁰ Ibidem.

⁸⁶¹ Lovro Toman, Luka Svetec, Lovro Pintar, grof Jožef Barbo, Vinko Fereri Klun s Kranjske; Anton Černe z Goriške; Alojzij Lenček in Janez Lipold s Štajerske.

⁸⁶² Vošnjak, Spomini, str. 211-212.

⁸⁶³ Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, str. 72.

zen odsotnih Pintarja in Barba) zaradi solidarnosti »s Poljaki, pa da pridobé kako mrvo avtonomije«, ⁸⁶⁴ na koncu vendarle glasovala zanj. ⁸⁶⁵

Glasovanje slovenskih poslancev za dualistično adresu je v slovenski javnosti zbudilo veliko ogorčenje in nezadovoljstvo. Levstik je v pismu Dragotinu Rudežu 13. junija 1867 označil slovensko glasovanje za adresu za »pravi skandal, z goréčimi črkami v našo zgodovino pišoó grozno sramoto!« ⁸⁶⁶ Že poleti 1867 je pri večini Slovencev prevladovalo prepričanje, da so slovenski poslanci na Dunaju izdali »narodno stvar«. Zlasti v Mariboru izhajajoó list Slovenski gospodar se je vedno glasneje óudil slovenskim poslancem, »ki so govorili proti dualizmu in zanj glasovali.« ⁸⁶⁷ Ko se je Toman nekaj dni po glasovanju za adresu pojavil v Ljubljani, je moral ugotoviti, »da ga ljudjé povsod gledajo kakor razbojnika.« ⁸⁶⁸ V Ljubljani so njegovo fotografijo dali v neki restavraciji »v sekret, kjer je prè visela ves dan.« ⁸⁶⁹

Nezadovoljstvo z ravnanjem poslancev je sprva delil tudi »oóe naroda« Janez Bleiweis, ki je 12. junija 1867 v Novicah zapisal: »Réó moramo, da glasovanje za adresu naših poslancev, ki so po izvrstnih govorih dr. Tomana in Svetca tako krepko branili federalistióno, Avstrii edino pravo stališóe, je osupnilo vsacega, ter da od ust do ust je vprašanje: kako to? šlo ne samo pri nas, temuó tudi pri Hrvatih, ki so te dni došli v Ljubljano.« ⁸⁷⁰ Levstik je v pismu Rudežu menil, da sta Toman in Svetec z glasovanjem za dualistióno adresu pristala na »narodno smrt«. »Mi se borímo proti dualizmu, ker nas tóstran Litave izdaja Nemcu, a ónostran Madjarju v pest, dr. Toman in Svetec sta pa privolíla, naj nas Nemeó nemó, a Madjar Madjari. To pa nej narodova volja, in ker to nej njegova volja, mora tudi na glas povedati, da je neveljavno, kar sta naredila Toman in Svetec ali iz praznoglavosti – ali iz družiih vzrokov, katerih ne vemo.« ⁸⁷¹ In je dodal: »Tacih zastopnikov nam ni treba. Dežman bi nas tudi ne bil slabje zastopal pri adresnej debati!« ⁸⁷²

Teden dni kasneje pa se je Bleiweis že postavil v bran slovenskih poslancev. »Ker nikomur ne odrekujemo pravice, da sodi po svoje, pa nasproti mislimo, da tudi naši poslanci, katerih prevdarjenost in rodoljubnost ste popolnoma skušeni, morejo zahtevati od vsacega poštenjaka to, da jih kar na vrat na nos ne obsodi, jim sebiónih namenov ne podtikuje, za izdajalce ne križa. Solidarnost Slovencev s Poljaki in Tirolci utegne... pozneje v važnih praktiónih vprašanjih mnogo več koristiti, kakor bi bilo koristilo to, da v adresi, ki drugega ni, kakor jalova formalnost, bi bili Slovenci, loóivši se od njih, zatajili to vzajemnost.« ⁸⁷³

⁸⁶⁴ Avgust Pirjevec, Levstikova pisma, Ljubljana 1931, str. 51.

⁸⁶⁵ Fran Levstik je 15. 6. 1867 v pismu Franu Erjavcu takole opisal vzroke za odloóitev slovenskih poslancev in reakcije nanjo: »O Tomanu ti morem denes kaj več povedati. Pravil je Murniku in dr. Bleiweisu, da se je on vpíral glasovanju, najbolj je silil dr. Klun, Svetec, pa tudi Órne, a on z Barbom in Pintarjem pa še z enim se je ustavljal, bili so štirje proti štirim, i naposled je potegnil tudi on ž njimi, a potem vsi za njim.« Prim.: Pirjevec, Levstikova pisma, str. 51.

⁸⁶⁶ Pirjevec, Levstikova pisma, str. 246.

⁸⁶⁷ Slovenski gospodar, 16. 6. 1867.

⁸⁶⁸ Pirjevec, Levstikova pisma, str. 51.

⁸⁶⁹ Pirjevec, Levstikova pisma, str. 246.

⁸⁷⁰ Novice, 12. 6. 1867.

⁸⁷¹ Pirjevec, Levstikova pisma, str. 246-247.

⁸⁷² Ibidem.

⁸⁷³ Novice, 19. 6. 1867.

Toda Bleiweisovo stališče ni umirilo slovenske javnosti. Kako bi jo tudi, saj ministrski predsednik Beust, ki je 28. junija 1867 sprejel slovenske poslance, ni upošteval »želja in zahtev slovenskega naroda«, ⁸⁷⁴ ki mu jih je predstavil Toman in so bile vsebovane v posebni spomenici. ⁸⁷⁵ Rezultati oportunistične politike so bili res nadvse skromni. Dne 5. septembra 1867 je izšel ukaz pravosodnega ministra Antona von Hyeja, po katerem naj bi se zapisniki pri sodiščih pisali tudi v slovenščini. Šlo je za nadgraditev znanega ukaza ministra Lasserja iz 15. marca 1862, ki je govoril o »Thunlichkeit und Möglichkeit«. ⁸⁷⁶ Dne 20. septembra 1867 pa je kranjski deželni predsednik Conrad izdal ukaz, v katerem je okrajnim predstojnikom ukazal, naj uradi sami od sebe dopisujejo s Slovenci v slovenščini, torej naj upoštevajo slovenščino kot zunanji uradovalni jezik.

Slovenski gospodar je 3. oktobra 1867 o poslancih zapisal: »Zapustili so Slovenstvo in podpirali dualizem... spet so na Dunaju in pomagajo kovati dualizem; skoraj bi primorani bili misliti, da jih samo kaka osebna korist na Dunaj vleče.« ⁸⁷⁷ Potem ko so trije slovenski poslanci (Svetec, Lipold in Klun) dne 17. oktobra 1867 glasovali za dualistično preobrazbo temeljnega zakona o državnem zastopstvu, je kritika slovenskih poslancev postala še glasnejša. Celó umirjeni Bleiweis je v komentarju Svetčeve trditve, češ da nova ustava avtonomijo dežel v mnogih rečeh razširja, ogorčeno pribil: »Pri vsem živem in srčnem spoštovanji, ki ga imamo do njega, ga vendar pozornega delamo na to, da pride vendar v deželnem zboru morebiti prilika, da bode njemu samemu presedala ta 'avtonomija', ki nam jo ponuja nova ustava.« ⁸⁷⁸

Zaradi glasovanja za dualistično spremembo temeljnega zakona o državnem zastopstvu so se Ferdu Kočvarju Žavčaninu slovenski državnozborni poslanci zdeli »prav žalostna prikazen; vsak dan se človek bolj in bolj prepričuje, da res niso vredni, da bi o njih govoril! Naš narod bi res zaslužil boljše zastopnike, nego so ti krompirjevci. Človeka bo skoraj sram biti Slovenec. Naj huje je to pri vsem tem, da nimamo upanja, da bi bilo skoro bolje.« ⁸⁷⁹ Svobodomiselní študentje na Dunaju pa so jih prijemali tudi zaradi preveč »nevtralnega« stališča ob sprejemanju protikonkordatnih zakonov. Že 7. novembra 1867 so sklenili poslati slovenskim državnim poslancem in še posebej Lovru Tomanu adresu, v kateri so jim očitali, da se borijo za stvar, ki jo je že zdavnaj obsodil ves omikani svet in da so s svojim ravnanjem celemu narodu pristisnili na čelo sramotni pečat. »V živo nas peče sramotni pečat, kterega ste s svojim ravnanjem vi na čelo pritisnili nam in vsemu našemu narodu, kterega bo svet, žalibog! Sodil po njegovih poslancih – izvoljencih. Ni nam sicer neznanó, da niste tako ravnali iz lastnega prepričanja ampak le vsled tiste nesrečne nam vsem znane zveze, která pa č in to je naše živo prepričanje ni nikakor našemu narodu na korist. Vemo tudi dobro, da vam ne bo težko dobiti na ta neprijetni dopis hvalnih adres, kjer jih bo sto in sto podpisanih in tisoč podkrižanih iz vseh strani naše revne domovine. Za nami pa, to pač smemo reči očito, stoji slovenska inteligencija,

⁸⁷⁴ Novice, 3. 7. 1867.

⁸⁷⁵ Besedilo spomenice je objavil A. Fischel, Materialien zur Sprachenfrage in Österreich, Brünn 1902, str. 335; skrajšano slovensko besedilo je objavljeno v Novicah, 17. 7. 1867.

⁸⁷⁶ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 239.

⁸⁷⁷ Slovenski gospodar, 3. 10. 1867.

⁸⁷⁸ Novice, 23. 10. 1867.

⁸⁷⁹ Slovenski gospodar, 5. 12. 1867.

ktera edina ima glas o takih zadevah.«⁸⁸⁰ Toda adreso, ki so jo sicer izglasovali, si je na koncu upalo podpisati le 20 od 80 študentov, menda iz strahu pred klerikalnimi sorodniki, zato ni bila nikdar odposlana.⁸⁸¹

Ker je postajala kritika »slovenskih dualistov« vse ostrejša, so se poskušali nekateri med njimi braniti. Politiko slovenskih poslancev je v Novicah in zasebni korespondenci sproti zagovarjal »kristalizirana pamet« Luka Svetec. Bil je mnenja, da z decembrsko ustavo »deželna avtonomija ni niti za las prikračena, ampak še razširjena« in da je nova ustava pravzaprav nekakšen kompromis med centralisti in avtonomisti. Do nove ustave je bil sicer kritičen, toda hkrati je opozarjal, »da si za zdaj ne moremo narediti, kakor bi mi želeli, ampak da se nam godi, kakor drugi hočejo.«⁸⁸² V štirih načelnih člankih v Novicah januarja in februarja 1868 je Svetec poskušal razjarjeno slovensko javnost prepričati, da dualizma slovenski poslanci niso mogli preprečiti.⁸⁸³ Načelna protidualistična politika bi po njegovem mnenju zgolj ogrozila slovensko večino v kranjskem deželnem zboru, zato da so se raje odločili za vodenje »realne« politiki, ki da bo Slovincem prinesla več koristi. Sploh pa po Svetčevem mnenju prizadevanja slovenskih poslancev niso bila v celoti neuspešna. Po Tomanovi zaslugi formulirani § 19 temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov naj bi namreč zagotavljal popolno enakopravnost narodov in jezikov, §§ 12 in 13 temeljnega zakona o državnem zastopstvu pa naj bi dajala večje pristojnosti deželnim zborom kot februarjska ustava.

Vendar Svetčevi argumenti slovenske kritične javnosti niso prepričali. V Slovenskem gospodarju mu je odgovarjal Ferdo Kočever Žavčanin: »Gospod Luka Svetec je v Novicah na dolgo in široko obrazložil, za kaj je on za ustav glasoval. Iz njegovih razlogov se vidi, da se je on federativnega načela odpovedal. S svojim glasovanjem za revidirani februarjski statut, je dvalizem pripoznal, je pripoznal tisto načelo, ki nas Slovane v Avstriji na zid pritiska, s svojim glasovanjem za je nam smrtno obsodbo podpisal. Jegovi razlogi so sicer lepi, so krasni, še celo logični so, al načelni niso; ž njimi se slovenska solidarnost podira ne podpira. Naj bo ustav v socialnem oziru svobodoumen kolikot hoče, če pa v političnem obziru našo narodnost ne zagotavlja, ne maramo zanj, ravno kakor ne marajo Irci za angleški parlament in za angleško po celem svetu hvaljeno svobodo. Naši poslanci, ki so za ustav glasovali, ti so slovenski madjaroni, jat jim boljše slike in prilike ne vem.«⁸⁸⁴

Še huje pa je strahopezdljivo politiko staroslovenskih prvakov grajal Fran Levstik, ki je v članku *Vademecum poslancu Svetcu* (v Slovenskem narodu 9., 11. in 14. aprila 1868) pod svojo kritično lupo vzel duševnega voditelja »staroslovenskih« poslancev Luko Svetca in njegove prazne izgovore. »Naša resna dolžnost je«, je poudaril Levstik, »pred slovanskimi brati javno izreči, da se slovenski narod ne da ter neče dajati identificirati s takimi zastopniki.« Slovenci smo grešili, saj bi svojim poslancem morali poslati »krepke nezaupnice«, takoj »ko... so se začeli loviti po breznačelni politiki oportunitete.« Zato pa se je na Dunaju zgodilo nekaj nezaslišanega: »Naša usta so skozi naše poslance na Dunaju

⁸⁸⁰ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, IV., str. 31; Melik, Slovenci in »nova šola«, str. 38-39.

⁸⁸¹ Prim. France Bernik, Pisma Frana Levca, I., Ljubljana 1967, str. 23-24.

⁸⁸² Vasilij Melik, Svetec in Toman v dunajskem parlamentu, v: Arhivi, 1999, št. 1/2, str. 37.

⁸⁸³ Novice, 22. in 29. 1. 1868, 5. in 12. 2. 1868.

⁸⁸⁴ Slovenski gospodar, 30. 1. 1868.

res govorile zoper dualizem, ali glasovale so vendar za dualizem... Naši zastopniki so se vedli kakor tisti prekrasni, ljubeznivi boritelji, kateri pred bojem po ulicah z orožjem ropotajo, ali kadar pride razsodilni hip, pobegnejo v nasprotnikove vrste in mahajo na svoje brate. Vsa koristolovna (utilitetna) politika naših poslancev, katera samo njim daje koristi, narodu pa seka rane, nas je ponižala pred samim seboj, nas je blamirala pred vsem svetom, nas je pahnila tik do brezna pogube...«

Očitki o koristoljubnosti so se kmalu pokazali za točne. Kmalu se je izvedelo, da je Beust nagradil Tomana s koncesijo za gorenjsko železnico. »Dr. Toman pa je to leto popolnoma utihnil; na občno stremljenje je še celo v delegacijah v Pešti glasoval za dispozicijski zaklad in s tem Beustu izrekel svoje zaupanje«, je v Spominih zadevo opisal Josip Vošnjak. In je dodal: »Pa temu se nismo čudili, ko smo slišali in tudi čitali v listih, da je koncesijo za Gorenjsko železnico, za katero je država prevzela garancijo, dobil dr. Toman. In kmalu se je raznesel glas, da je dr. Toman to koncesijo prodal neki banki za 120 ali 150 tisoč gld. Iz tega denarja so se plačali stroški, ki jih je imel dotični konsorcij za pripravljala dela. Tudi vsak član konsorcija je dobil neki znesek, ki pa se je na pr. V. C. Supanu, predsedniku trgovinske zbornice, premajhen zdel, kar je vsak lahko čul iz njegovih ust, kadar je v krčmi govoril o tej stvari. Dr. Toman je podaril Slov. Matici 10 tisoč gld. in si kupil graščino Polhov Gradec. A ni dolgo užival ploda svojega delovanja. Začel je bolehati in umrl dve leti pozneje, l. 1870.«⁸⁸⁵

Zlasti slovenski študentje na Dunaju Tomanu »umazane kupčije« niso mogli odpustiti. »Veliko manj opravičena je bila naša jeza nad njegovim kolegom Luko Svetcem in njegovim neprevidnim izrekom: »Ta je prva!« Gotovo je mož, sicer skozinskozi znan poštenjak, te besede, spremljene z gotovo gesto, kakor da šteje denar, izustil le v tistem smislu, da je predvsem gledati na materialni prospek ljudstva, nikakor pa ne osebne koristi. Navzlic temu je nepremišljen študent poslanca Svetca takrat skoraj še bolj črtil kakor samega Lovra Tomana.«⁸⁸⁶

»KRITIKOVANJE SLOVENSКИH DRŽAVNIH POSLANCEV JE BOLJE OPUSTITI«

Slovenski poslanci, ki so se znašli na velikem udaru kritike, so bili v državnem zboru vedno bolj v ozadju. V razpravi o osnovnošolskem zakonu aprila 1868 se niso javljali k besedi. Vseeno pa so bili stalna tarča časopisov, za Slovenskim gospodarjem tudi Slovenskega naroda, ki je začel v Mariboru izhajati 2. aprila 1868. Na udaru kritikov oportunistične politike se je kmalu znašel tudi Janez Bleiweis, ki je v Novicah opravičeval ravnanje slovenskih poslancev. Kaplan Domicelj, eden izmed najbolj temperamentnih dopisnikov Slovenskega naroda, je 1. avgusta 1868 ostro prijemal poslance in njihovega zaščitnika, Novice: »In ti možje, kateri so še zadnjo minuto pred glasovanjem dualizem s polnim pravom tako črno malali in vendar – zanj glasovali, so se jezili in kamenje na nas lučali, ker nismo bili v stanu zaradi njih glasovanja belo imenovati to, kar je v resnici črno bilo;

⁸⁸⁵ Vošnjak, Spomini, str. 268-269.

⁸⁸⁶ Šuklje, Sodobniki mali in veliki, str. 63-64.

očitali so nam, da smo surovi in neotesani, ker smo se jim drznili v obraz povedati, da so na krivo pot zagazili in z dualizmom bankrotno podpirati jeli... 'Novice' so se posebno v tem očitani odlikovale. Da so se one malo bolje po deželi razgledale, bile bi prav lahko zvedele, da so se po nesrečnem glasovanju med pravimi domorodci povsod slišale besede: izdani smo, prodani smo!« Po Domiceljevem mnenju naj bi Novice zavračale kritične dopise na račun slovenskih državnozbornih poslancev in objavljale le odgovore Svetca in drugih, ki so njihovo politiko opravičevali. »Vsak razumen Slovenec je kot neveren Tomaž z glavo majal, ko so 'Novice' važnost poznejih praktičnih vprašanj poudarjale, dobro vedoč, da so federalistični poslanci naši po glasovanju za dualistično adresu v reichsratu 'pagat ultimo' *bez pagata* igrali...«⁸⁸⁷

Pred prvim slovenskim taborom v Ljutomeru se je pojavilo vprašanje, ali »trdo prijeti« slovenske poslance tudi na taborskem zborovanju. Nekateri radikalnejši štajerski politiki so Josipu Vošnjaku naložili, naj na ljutomerskem taboru predlaga resolucijo, ki obsoja politiko slovenskih državnozbornih poslancev. Toda Etbin Henrik Costa je v zaupnem pismu 4. avgusta 1868 Vošnjaku svetoval: »Kritikovanje slovenskih državnih poslancev je bolje opustiti, kajti potem bo prepir in razkol še večji in, če močje dosedaj veljavni, zaslojni in brez vse dvombe še zmirom domo- in rodoljubni, pridejo ob vse zaupanje pri ljudstvu – kaj bo to nam koristilo, posebej sedaj, ko so časi Slavjanom tako neugodni, in cisleitansko ministerstvo njim tako protipravno?«⁸⁸⁸

V drugi polovici leta 1868 so se napadi na državnozbornske poslance nekoliko poglobili, javnost pa je pred njih še vedno postavljala zahtevo, naj končno začnejo voditi načelno in energično politiko. Po sprejemu resolucije gališkega deželnega zbora 24. septembra 1868, ki je zahtevala široko avtonomijo Galicije, je javnost tudi od slovenskih poslancev pričakovala, da v državnem zboru jasno in nedvoumno nastopijo z zahtevo po zedinjeni Sloveniji.⁸⁸⁹ Toda za tako »radikalen« korak se slovenski poslanci niso odločili. V nasprotju s programom zedinjene Slovenije (in zgolj v interesu Kranjske) so v državnem zboru podpirali zahteve Poljakov, pri čemer so upali: »Ako se spolnijo zahteve Poljakov, morajo se tudi spolniti zahteve Kranjske in Tirolske.«⁸⁹⁰

V Slovenskem narodu so se vedno pogosteje pojavljale zahteve, naj tudi Slovenci posnemajo abstinenčno politiko Čehov, ne pa da slepo podpirajo prizadevanja Poljakov za razširitev avtonomije Galicije. Ko sta Toman in Svetec v adresni debati januarja 1870 podprla poljske zahteve po avtonomiji Galicije in se zavzela za »avtonomijo dežel«, so se v slovenski javnosti spet okrepile kritike slovenskih poslancev. Slovenski narod je od njih zahteval, naj namesto solidarnosti s Poljaki, ki Slovencem ne prinaša koristi, v državnem zboru stavijo jasno resolucijo z zahtevo po zedinjeni Sloveniji, in v primeru, da ne bo sprejeta, takoj zapustijo Dunaj.⁸⁹¹

Pod vplivom kritik iz domovine je slovensko parlamentarno zastopstvo končno začelo nastopati bolj odločno. Dne 10. februarja 1870, ko so se slovenski poslanci podpisali pod predlog romunskega poslanca Alexandra Petrina, naj se avtonomija, kakršno je za

⁸⁸⁷ Slovenski narod, 1. 8. 1868.

⁸⁸⁸ Vasilij Melik, Josip Vošnjak in njegovi spomini, v: Vošnjak, Spomini, str. 649.

⁸⁸⁹ Slovenski narod, 8. 10. 1868.

⁸⁹⁰ Novice, 10. 11. 1869.

⁸⁹¹ Slovenski narod, 3. 2. 1870.

Galicijo predlagala resolucija gališkega deželnega zbora, razširi na vse avstrijske dežele, so hkrati napovedali, da bodo zapustili državni zbor, če Petrinovega predloga ne bodo dali v obravnavo komisiji, ki je bila zadolžena za obravnavo gališke resolucije. Ko je bil 8. marca 1870 v poslanski zbornici prvič prebran Petrinov predlog in je večina poslancev (tudi poljski) zavrnila, da bi ga posredovali komisiji, je Slovenski narod od slovenskih poslancev zahteval, naj se »potegnejo nazaj na ožja sveta tla domačije in prepuste gnjilo, brez cilja gnano barko, naj se zgodi ž njo, kar hoče«. ⁸⁹² Ko so se zaradi zavrnitve nadaljnje razprave o gališki resoluciji in vladnega predloga o t. i. neposrednih »zasilnih« volitvah poljski poslanci v noči od 30. na 31. marec 1870 odločili, da zapustijo državni zbor, so jim 31. marca 1870 sledili tudi Slovenci.

Urednik Slovenskega naroda Tomšič se je izstopa slovenskih poslancev iz državnega zbora na moč razveselil. V uvodniku *Eno dejanje* je med drugim zapisal: »Nam Slovencem zlasti izstop naših poslancev poleg vsega drugega posebno še znači narodno slogo, katero smo zadnja leta tako bridko pogrešali. Zdaj so odpadle nesrečne veze, ki so narod trgale v dve stranki, zdaj so nehali škodljivi obziri, vsled katerih so se prezirale narodne potrebe in koristi, zdaj so nehali razlogi, ki so narod že hoteli ločiti v dva nasprotna si tabora«. ⁸⁹³

Toda odhod slovenskih poslancev z Dunaja ni prinesel tako zaželene »sloge«. Ko se je maja 1870 vlada Potockega začela »pogovarjati« s predstavniki federalistične opozicije, so 8. maja 1870 staroslovenci v Ljubljani sklicali konferenco, na kateri so se dogovorili, da bodo od vlade zahtevali, naj sprejme posebno delegacijo Slovencev iz vseh dežel in se začne z njo pogajati kot s Poljaki in Čehi. Za to si je zlasti prizadeval poslanec Toman, ki naj bi se mu obetala celo listnica trgovskega ministra. ⁸⁹⁴ Toda vlada ni bila pripravljena upoštevati slovenskih zahtev. ⁸⁹⁵ Nekaj dni zatem (21. maja 1870) je vlada razpustila državni zbor in vse deželne zборе razen češkega ter razpisala nove deželnozbornske volitve.

Junjske deželnozbornske volitve so se za Slovence končale nekoliko slabše kot leta 1867. Ko se je 15. septembra 1870 spet sestel državni zbor k svojemu šestemu zasedanju, je v poslanskih klopih sedelo 6 slovenskih poslancev. Kar pet jih je na Dunaj poslal kranjski deželni zbor (Horak, Murnik, Costa, Svetec in grof Barbo), ⁸⁹⁶ enega (Antona Černeta) pa goriški. Štajerski Slovenci tokrat na Dunaju niso imeli svojega zastopnika. Zaradi izgube obeh mandatov v mariborski kmečki kuriji je štajerski deželni zbor v državni zbor poslal »ustavaka« Friedericha Brandstätterja in Konrada Seidla. ⁸⁹⁷

Slovenski poslanci so se v novem državnem zboru poskušali ravnati v skladu z zahtevami adrese kranjskega deželnega zbora z dne 30. avgusta 1870, v kateri je bila prvič izrecno izražena zahteva po zedinjeni Sloveniji. Trdno so sedeli v vrstah avtonomistične (federalistične) stranke, ki je bila po prihodu nemških poslancev s Češke (izvoljenih

⁸⁹² Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 300.

⁸⁹³ Slovenski narod, 2. 4. 1870.

⁸⁹⁴ V pisarni ministrskega predsednika so o Tomanu znali povedati: »Toman je domišljav politično gizdalin!« Prim.: Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, pismo Davorina Trstenjak Janezu Bleiweisu, s. d. str. 27.

⁸⁹⁵ Antoni Cetnarowicz, Slovenci in vprašanje gališke avtonomije v letih 1868-1873, v: Zgodovinski časopis, 1994, št. 4, str. 529.

⁸⁹⁶ Miroslav Gorše, Doktor Valentin Zarnik, narodni buditelj, pisatelj in politik, Ljubljana 1940, str. 129-130.

⁸⁹⁷ Cvirn, Trdnjanski trikotnik.

na direktnih volitvah) potisnjena v manjšino in brez moči. Bleiweis je poslancu Costi v pismu 12. novembra 1870 zapisal, da v Ljubljani mnogi mislijo, »da s tem Herrenhausom in Abgeordnetenhausom ne morete dolgo več se družiti. Saj z Vami (demokratskim središčem) delajo kakor svinja z mehom. Če v adresnem odboru ne trpijo poslanecev 'aller im Reichsrathe vertretenen Länder', tedaj je vseh litanij konec in kaže v prihodnje, da boste le 'die getretenem', pa ne 'die Vertreter'«. ⁸⁹⁸

Ko je nemška liberalna večina 19. novembra 1870 izglasovala adresu, s katero je vladi izrekla nezaupnico, je 22. novembra 1870 Potocki cesarju ponudil demisijo in odgodil državni zbor. ⁸⁹⁹ Toda cesar, ki se je že od oktobra oziral po novem kabinetu, je njegov odstop sprejel šele 4. februarja 1871. Dan kasneje je za novega ministrskega predsednika imenoval grofa Karla Hohenwarta.

Nova vlada, ki je 20. februarja 1871 spet sklicala odgodeni državni zbor, je poskušala uresničiti svoj program razširitve zakonodajne in upravne avtonomije dežel. Ko je 5. maja 1871 v poslanske klopi poslala predlog zakona, s katerim naj bi uveljavili razširjeno avtonomijo Galicije in ostalih deželnih zborov, ⁹⁰⁰ so na Slovenskem bili z njim na moč nezadovoljni. Bleiweis je v pismu Costi 7. maja 1871 zapisal: »Mislil sem, da hoče Hohenwart res meriti z eno mero, ali zdaj vidimo spet dvojno!« ⁹⁰¹ Dne 13. maja 1871 je Bleiweis od poslanca Coste izrecno zahteval, naj bodo slovenski poslanci proti posebnim pravicam Poljakov in se zavzemajo za enako avtonomijo za vse: »Moja misel je, da ne daste Poljakom posebne pogače peči – vsem enako avtonomijo!« ⁹⁰² Zato pa so z velikim pričakovanjem čakali na razplet pogajanj med vlado in češko opozicijo, ki je prišel v zadnjo fazo po razpustu državnega zbora in sedmih deželnih zborov (10. avgusta 1871). Novoizvoljeni kranjski deželni zbor je 14. oktobra 1871 v adresi na cesarja pozdravil pripravljeno spravo vlade s Čehi, zahteval »za našo deželo ono samostojnost (v nemškem besedilu: Selbstbestimmungsrecht) ktero nam pripoznavata pragmatična sankcija in najvišji diplom od 20. oktobra 1860. leta ozir postavodavstva in uprave«, hkrati pa izrekel prošnjo, »da se naš slovenski narod v onih deželah, v katerih je zjedinjen z Nemci ali Italijani, postavo pod varstvo takih deželnih postav, kakoršne je Vašega Veličanstva vlada predložila češkemu deželnemu zboru.« ⁹⁰³

Po padcu Hohenwartove vlade (27. oktobra 1871) in novih deželnozbornih volitvah, ki jih je v deželah s federalistično večino (tudi na Kranjskem) razpisala Auerspergova vlada, so na Kranjskem Slovenci ponovili uspeh prejšnjih volitev. Na svoji zadnji seji 21. decembra 1871 je kranjski deželni zbor, »držeč se prejšnjega stališča, ki ga je izrazil v svojih najponižnejših adresah od 30. avgusta 1870 in od 14. oktobra 1871«, brez zadržkov izvolil svojih šest državnozbornih poslancev: Thurna, Rudeža, Jugovica, Barba, Zarnika in Poklukarja. ⁹⁰⁴ Poleg njih je Slovence na Dunaju zastopal tudi goriški poslanec Anton Černe.

⁸⁹⁸ Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, Bleiweisovo pismo Costi, 12. 11. 1870.

⁸⁹⁹ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 361.

⁹⁰⁰ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj. Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III., str. 460.

⁹⁰¹ Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa.

⁹⁰² Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa; Cetnarowicz, Slovenci in vprašanje gališke avtonomije v letih 1868-1873, str. 530.

⁹⁰³ Vasilij Melik, Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867-1871, v: Melik, Slovenci 1848-1918, str. 340-341.

⁹⁰⁴ Gorše, Doktor Valentin Zarnik, str. 135.

Na začetku novega zasedanja državnega zbora 27. decembra 1871 se slovenski poslanci (razen Antona Černeta) niso pojavili na Dunaju. Valentin Zarnik, ki je svojo izvolitev sprejel le pogojno, se je odločil, da bo posnemal abstinenčno politiko Čehov, zaradi česar je 23. februarja 1872 izgubil svoj mandat.⁹⁰⁵ Preostali slovenski poslanci (Barbo, Jugovic, Poklukar) so se na sestanku 6. januarja 1872 vendarle odločili za odhod na Dunaj, kjer so sedeli v vrstah federalistične opozicije.

Mihael Herman je 9. februarja 1872 v pismu poslancu dr. Josipu Poklukarju priporočal izstop iz državnega zbora: »Skoro vse, kar ima razum med slovenskim narodom in v državnopравни opoziciji, kar prav misli in čuti, je globoko obžalovalo vstop kranjskih poslancev v državni zbor. Čutimo se sami onečaščene zaradi nečastne vloge, ki jo tam igrajo... Ako gospodje na zadnji udarec v obraz, ki se je prizadel njih deželi in naodu, ne odgovore s takojšnjim odpotovanjem z Dunaja, potem so se najbrže onemogočili za vso prihodnost in izročili svoj narod pri prihodnjih volitvah njegovim nasprotnikom, na vsak način pa oživel misel, da ne zaslužiimo boljšega postopanja. Sedaj je morebiti zadnji trenutek, da se morejo rehabilitirati, ker pred dvema letoma je bil drug položaj. – Vaš izstop ne bo brez moralnega učinka. Nekdo vendar mora začeti, drugi lažje slede...«⁹⁰⁶

Poklukar je 19. februarja 1872 Hermanu odgovarjal, da so se kranjski poslanci odločili iti na Dunaj, ker zapuščeni od vseh zaveznikov »nismo hoteli sami in brezuspešno eksponirati svoje dežele in svojega ljudstva nasilnim odredbam sedanje vlade, nismo hoteli sami začeti boja in dati svojim nasprotnikom pri prihodnjih volitvah uspešnega orožja proti sebi. Naši volilci so bili za to taktiko, ž njimi, s celo deželo smo v soglasji. Ko pride ugoden trenutek, nastopi cela opozicija v boj. Sedaj pa samo rekognosciramo, imamo male praske, kar ni lahko, in zato ni to 'nečastna uloga'. Daljša naša naloga je, da preprečimo protinaravni razvoj našega ustavnega življenja in ugladimo pot za zdrave, na pravičnosti temelječe razmere. Kaj bi bila boljša taktika – izstop ali soudeleževanje – o tem premišljamo vsak dan. [...] Smatramo se za bistven del – sedaj smo prednja straža – cele državnopravne opozicije, s katero ne smemo biti v prepiru, ampak ostati v zavezništvu, s katero moramo ostati v vedni dotiki in postopati po skupnem načrtu.«⁹⁰⁷

Predlog zakona o neposrednih »zasilnih« volitvah v državi zbor, ki ga je vlada februarja 1872 poslala v poslanske klopi, je bil za slovenske poslance popolnoma nesprejemljiv. Menili so, da mora vsaka sprememba volilnega reda dobiti potrditev deželnih zborov. Na seji 20. februarja 1872 je bil zakon v prvem branju sprejet z 104 proti 49 glasov. Proti so glasovali Poljaki, Tirolci in Slovenci, razen goriškega poslanca Černeta, ki je bil v slovenski javnosti deležen ostre kritike.⁹⁰⁸

⁹⁰⁵ Gorše, Doktor Valentin Zarnik, str. 135-136. Zarnikovega koraka niso vsi odobrvali. Josip Vošnjak je tako 17. 2. 1872 pisal uredniku Slovenskega naroda Josipu Jurčiču: »Zarnikove doslednosti in pogumnosti, da ni šel v državni zbor, nikar preveč ne hvalite. S to hvalo se smešimo pri vseh tukaj; zakaj znano je, da Zarnik ni ostal doma iz političnega prepričanja, ampak zategadelj, ker bi bil drugače izgubil svojo službo kot koncipient in si hoče sploh stranke privabiti nase, ker menda že skoraj postane odvetnik.«

⁹⁰⁶ Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, str. 75.

⁹⁰⁷ Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, str. 75-76.

⁹⁰⁸ Na shodu 19. 3. 1872 so mu volilci s Krasa izrekli jasno nezaupnico, v kateri so mu med drugim očitali: »Pred 3 leti smo Vas volili v dež. zbor, ali dočim se mi držimo programa taborjev, ste Vi na vse pozabili. V dež. Zboru se enkrat niste pridružili 6-torici slov. poslancev, ki so zapustili zbornico, vi pa ste ostali in pomagali Italijanom, a za zahvalo so Vas ti poslali na Dunaj v državni zbor. Kdor pa uživa zaupanje

Ko je zaradi nameravane vpeljave direktnih volitev v državni zbor septembra 1872 Državnopravna stranka (Rechstpartei) svojim pristašem priporočila pasivni odpor (poslanci naj ne bi šli v državni zbor), so se temu sklepu pridružili tudi slovenski poslanci iz Kranjske: Barbo, Jugovic in Poklukar ter 7. decembra 1872 izvoljena Costa in Horak. Omenjeni poslanci so zaradi abstinence 15. februarja 1873 izgubili svoje mandate. »To je bil višek slovenskega boja proti decembrski ustavi in neposrednim volitvam v državni zbor.«⁹⁰⁹ V državnem zboru, ki je začel zasedati 15. januarja 1873, je Slovence zastopal le goriški poslanec Anton Černe, ki pa je sedaj nasprotoval nameravani reformi. Na sestanku Slovenije 25. januarja 1873 so se slovenski politiki dogovorili, da bodo cesarju poslali prošnjo s protestom zoper nameravane direktne volitve. Ko je 6. marca 1873 predlog prišel v obravnavo poslanske zbornice je Černe skupaj s poljskimi poslanci zapustil zbornično dvorano. Ob odsotnosti 45 poslancev je bil zakon sprejet s 102 proti 2 glasovoma.⁹¹⁰ S tem si je Černe povrnil nekaj ugleda, ki ga je bil izgubil prejšnje leto.

»... DASI NAS JE MALO, NAS VENDAR ZELO SPOŠTUJEJO«

Po prvih direktnih državnozbornih volitvah leta 1873, ki so potekale v znaku boja med mlado- in staroslovenci, je Slovencem uspelo na Dunaj poslati osem predstavnikov. Na Kranjskem so bili izvoljeni grofa Karl Hohenwart in Jožef Barbo ter Viljem Pfeifer, na Goriškem Andrej Winkler, v Trstu Ivan Nabergoj, na Štajerskem pa Josip Vošnjak, Mihael Herman in Radoslav Razlag. »Slovenskih poslancev je bilo torej, če štejemo Hohenwarta zraven, osem, toliko kot leta 1867, ob prvem slovenskem organiziranem volilnem nastopu. Toda leta 1867 je to pomenilo 4 % vseh poslancev, zdaj, leta 1873, pa samo nekaj nad 2 %. Tako slabega rezultata niso imeli Slovenci pozneje nikdar več; število njihovih poslancev v dunajskem državnem zboru je bilo pozneje najmanj 13 (1879, 1887).«⁹¹¹

Šibka slovenska delegacija v državnem zboru ni delovala enotno. Andrej Winkler, »sin kmetijskih staršev s Trnenske planjave«, ki se je v državnem zboru »usedel med nemško levico in ž njo glasoval«, je kmalu postal »dvorni svetnik pri upravnem sodišču, kjer je imel referat o stvareh iz slovenskih krajev.«⁹¹² Zaradi svoje »provladne« politike se je kmalu znašel na udaru kritike svojih volilcev. List Glas se je že 17. aprila 1874 spraševal: »Kaj nam pomaga, ako W[inkler] priberači nekaj tisoč goldinarjev za nekatere sebičneže, druge nevedne pa slepi, zraven se pa izneveri načelom slovenskega naroda in gotovo tudi njegovim volilcem – če se družijo in bratijo na Dunaju z zagrizenimi sovražniki narodnosti slovenske in cerkve katoliške? – če v vsemu prikimuje ministerstvu in sedanjemu vladne-

naših nasprotnikov, ne more biti naš prijatelj in zagovornik naših pravic. – Na Dunaju ste glasovali za zasilno volilno postavo, obrnjeno proti Slovanom, in torej tudi proti našim volilcem, ki si vsi štejemo v čast, da smo sinovi matere Slave ter smo člani ogromnega naroda slovanskega. – Vi ste izgubili naše zaupanje in ne morete več biti naš poslanec...« Prim.: Soča, 23. 3. 1872; citirano po: Andrej Gabršček, Goriški Slovenci. Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice, I., Ljubljana 1932, str. 181.

⁹⁰⁹ Vasilij Melik, Slovenci in avstrijska država, v: Melik, Slovenci 1848-1918, str. 82.

⁹¹⁰ Cetnarowicz, Slovenci in vprašanje gališke avtonomije v letih 1868-1873, str. 534.

⁹¹¹ Vasilij Melik, Razcep med staroslovenci in mladoslovenci, v: Melik, Slovenci 1848-1918, str. 477.

⁹¹² Vošnjak, Spomini, str. 435-436.

mu sistemu.«⁹¹³ Pred državnozbornimi volitvami 1879. pa je Soča Winklerjevo delovanje v državnem zboru ocenila na moč negativno: »V dolgi 6-letni dobi se ni nikdar zmenil za svoje volilce, nikdar jih ni sklical, da bi jim kot ljudski mandatar v državnem zboru poročal... Edini Winkler se je odcepil od svojih slov. tovarišev, pridružil se je takoj od začetka centralistom, s katerimi je vstajal in obsedaval, kakor ekscelencije na ministrski klopi.«⁹¹⁴

Za razliko od Andreja Winklerja, ki je bil član Kluba levice, so bili preostali slovenski poslanci v opoziciji, čeprav vse do novembra 1876 niso sedeli v istem klubu. Trije konservativni poslanci (Hohenwart, Barbo in Herman) so se pridružili klubu Pravne stranke, ki ga je ustanovil grof Karl Hohenwart, po mnenju Šukljeta »eden izmed pičlega števila istinitih državnikov, kar jih je sploh rodila maloproduktivna stara Avstrija.«⁹¹⁵ Štirje mladoslovenski poslanci (Josip Vošnjak, Radoslav Razlag, Ivan Nabergoj in Viljem Pfeifer) se niso pridružili nobenemu parlamentarnemu klubu in so (kot istrski in dalmatinski hrvaški in srbski poslanci) v državnem zboru delovali samostojno.⁹¹⁶

Ob dejstvu, da se je grof Hohenwart udeleževal parlamentarnega življenja kot šef kluba in avstrijski državnik, ne pa kot zastopnik Slovencev,⁹¹⁷ je bil med slovenskimi konservativci daleč najaktivnejši ptujski poslanec Mihael Herman, ki je v svojih strastnih in na moč pretiranih govorih neumorno kritiziral vladni sistem in liberalizem.⁹¹⁸ V primerjavi s Hermanom je bil rakovniški graščak grof Barbo, sicer mož »strogo konservativnega mišljenja, v vseh narodnih vprašanjih pa zanesljiv«, skorajda neopazen. Čeprav z govori »ni nadlegoval zbornice«, ni manjkal »pri nobenem važnem glasovanju«. Njegov izrek je bil: »Discipline se moramo držati.«⁹¹⁹

Bistveno aktivnejši so bili štirje mladoslovenski (»napredni«) poslanci, ki so – zlasti na začetku – z liberalnih izhodišč konstruktivno posegali v vsa aktualna gospodarska in politična vprašanja ter se »o vsaki priložnosti bojevali za pravice slovenskega naroda« – čeprav so se po Vošnjakovem mnenju »morali boriti proti neprijateljem naše slovanske narodnosti na eni strani, na drugi pa proti podiralcem ustavne svobode in ljudskih pravic, proti rejakcionarjem ali nazadnjakom, kateri se, kakor v vsakem narodu, tako tudi med Slovenci nahajajo.«⁹²⁰ Čeprav so bili v opoziciji, so mladoslovenski poslanci zlasti na začet-

⁹¹³ Glas, 17. 4. 1874; Gabršček, Goriški Slovenci, I., str. 190.

⁹¹⁴ Soča, 9. 5. 1879; Gabršček je strogo sodbo Soče upravičeno omilil: »Sodimo tega moža kakor hočemo, po strogem ali milejšem merilu, eno mu je treba priznati: bil je pošten goriški Slovenec, ki je zastopal koristi svojega ljudstva po svoji pameti in najboljši volji. Veliko zlega je preprečil, a nosil je domov gospodarske drobtinice, ker večjih pridobitev ni mogel doseči. Časti slovenskega poslanca ni nikdar umazal.« – Gabršček, Goriški Slovenci, I., str. 207.

⁹¹⁵ Šuklje, Iz mojih spominov, I., str. 161-162.

⁹¹⁶ »Grof Hohenwart je sicer prišel k drju. Razlagu v stanovanje, da se ž njim zmeni o političnem položaju in ga spravi v svoj klub, pa Razlag o tem ni hotel ničesar vedeti.« – Vošnjak, Spomini, str. 465-466.

⁹¹⁷ Melik, Razcep med staroslovinci in mladoslovinci, str. 480.

⁹¹⁸ Vošnjak ni pretiraval, ko je menil, da Herman »vse hudo, kar je le na svetu, pripisuje napredku in svobodi. Mož si želi nazaj tiste čase, ko so graščinski oskrbniki smeli brez kazni odirati kmete, ko je zlasti naše slovenske kmete tlačila tlaka za posvetne in duhovne gospode in se je z ljudstvom ravnalo, kakor z živino. Ako ima Herman take nazadnjaše muhe, nam malo mar, a obžalovali bi naš slovenski narod, ko bi kedaj se med nami uresničila načela, katera taki rejakcionarji zagovarjajo.« – Josip Vošnjak, Slovenci in državni zbor leta 1872 in 1874, Ljubljana 1874, str. 19-20.

⁹¹⁹ Vošnjak, Spomini, str. 446.

⁹²⁰ Vošnjak, Slovenci in državni zbor leta 1873 in 1874, predgovor.

ku odločno podpirali svobodomiselnih predloge, ki jih je v poslanske klopi pošiljala vlada. V svojih nastopih so se očitno trudili dokazati zgrešenost trditev narodnih nasprotnikov, češ »da je pojem zavednega Slovenca identičen s pojmom reakcionarja in konservativca.«⁹²¹ To je prišlo še posebej do izraza ob sprejemanju štirih konfesionalnih zakonov, s katerimi je vlada želela dokončno urediti odnose med državo in katoliško cerkvijo. Poleg dr. Josipa Vošnjaka se je za njihov sprejem najbolj angažiral dr. Radoslav Razlag, ki so ga konec januarja 1874 izvolili celo v konfesionalni odbor. Že s svojim liberalnim nastopom v državnem zboru (7. marca 1874) je Razlag slovenskim »naprednjakom« priporil precej simpatij nemških ustavovercev,⁹²² o čemer je Josip Vošnjak 25. marca 1874 takole poročal Josipu Jurčiču: »Sploh imamo Mladoslavenci precej prijetno stališče in dasi nas je malo, nas vendar zelo spoštujejo. Razlag, kakor se mi kaže, ima morebiti res še imenitno prihodnost. S svojim govorom o konfesionalnih vprašanjih si je pridobil dosti simpatij celo med dunajskim občinstvom. Cesar sam je že poprašal, kdo so ti 'Jungslovenen'. Zato je bilo prav pametno, da nismo stopili v noben klub.«⁹²³ Še bolj je Razlag »zaslovel« v vlogi odborovega poročevalca o zakonu o ureditvi zunanjega pravnega položaja samostanskih skupnosti (zakon na koncu ni dobil cesarjeve sankcije).⁹²⁴ Njegova zaključna beseda k splošni debati aprila 1874 je bila »svojevrstna izpoved liberalnega gledanja, razsvetljenega katolicizma, kakor je sam dejal, občudovanja Jožefa II., slovanske in slovenske zavesti.«⁹²⁵

Simpatije, ki so jih bili s svojimi svobodomiselnimi nastopi v državnem zboru deležni mladoslovenski poslanci, niso spremenile odklonilnega odnosa vladne večine do skromnih slovenskih narodnih (jezikovnih) zahtev.⁹²⁶ Še več. Kmalu se je pokazalo, da so nemški ustavoverci mladoslovenske poslance izrabili – zlasti Razlaga, ki je bil po Šukljjetovem mnenju prav tragična oseba: »Sam po sebi gotovo simpatična prikazen, mož čistih rok in neoporečnega rodoljubja, ki si je ohranil naivnost svojega idealizma sredi kosmatega materializma tedanje koruptne parlamentarne večine; a bil je vendar povsem nedostaten kot politik, brez državniške nadarjenosti, naposled slepo orodje v rokah nemških levčarjev, ki so ga zlorabljali za svoje namene. Potisnili so ga v ospredje kot poročevalca o enem onih cerkvenih zakonov, s kojimi so si hoteli zasigurati naklonjenost širokih slojev, omamljenih po liberalni frazeologiji. Dočim mu je dunajska žurnalistika slavo pela, se je razširjal propad, ki je sčasoma nastal med njim in ostalimi slovenskimi poslanci.«⁹²⁷

Zaradi neupoštevanja slovenskih narodnih (jezikovnih) zahtev so mladoslovenski poslanci zaostri svojo opozicijo proti vladi in se – v skladu z umirjanjem političnih strasti v domovini – vse bolj približevali stališčem konservativcev v Hohenwartovem klubu. Do poenotenja stališč je najprej prišlo pri presojanju avstro-ogrske zunanje politike na Balkanu. Dne 19. oktobra 1876 so vsi slovenski poslanci podpisali interpelacijo moravskega poslanca Fanderlika, v kateri je bilo med drugim rečeno: »Posebej slovansko prebivalstvo

⁹²¹ Melik, Razcep med staroslovenski in mladoslovenski, str. 483.

⁹²² Prim.: Fran Šuklje, Iz mojih spominov, I., str. 108.

⁹²³ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, III., str. 358-359.

⁹²⁴ Vošnjak, Slovenci in državni zbor, str. 58-63.

⁹²⁵ Vošnjak, Slovenci in državni zbor, str. 39-46.

⁹²⁶ Melik, Razcep med staroslovenski in mladoslovenski, str. 482.

⁹²⁷ Šuklje, Iz mojih spominov, I., str. 108.

Avstrije gleda s toplo simpatijo na stremljenja sorodnih ljudstev Balkanskega polotoka in pričakuje, da bo cesarsko kraljeva vlada glede dogodkov, ki se tam odvijajo, sprejela take ukrepe, ki bodo upoštevali ta upravičena čustva.«⁹²⁸ Med veliko razpravo o »vzhodnem vprašanju« 6. novembra 1876 je Vošnjak zagovarjal enaka stališča kot Hohenwart. Tri tedne zatem so dotlej neodvisni mladoslovenski poslanci končno vstopili v Hohenwartov klub (Pravne stranke), v katerem so že od samega začetka sedeli slovenski konservativci.

Za razliko od razočaranega Razlaga, ki se je umaknil v ozadje in se le redko pojavil v državnem zboru, so preostali mladoslovenski poslanci do konca volilnega obdobja (1879) aktivno sodelovali v Hohenwartovem klubu, čeprav so imeli nekajkrat probleme s klubsko disciplino. Tako so se maja 1877 vzdrževali glasovati o predlogu o delni ločitvi italijanskega in nemškega dela Tirolske, s katerim so za razliko od konservativcev soglašali.⁹²⁹

V ŽELEZNEM OBROČU

Državnozborske volitve 1879, na katerih – po zaslugi notranjega ministra grofa Taaffeja – ni bilo vladnega pritiska na volilce, so opazno okrepile slovensko zastopstvo v državnem zboru. Namesto osmih se je jeseni 1879 na Dunaj odpravilo trinajst slovenskih poslancev, ki so takoj vstopili v Hohenwartov Klub desnega centra.

Sedmim »starim« poslancem (grofa Hohenwart in Barbo ter Pfeifer s Kranjske, Vošnjak in Herman s Štajerske, Winkler z Goriške, Nabergoj iz Trsta) se je v parlamentarnih klopeh pridružilo šest »novih«: Josip Poklukar, kanonik Karel Klun, baron Albin Margheri-Comandano, Adolf Obreza in vitez Josef Schneider iz Kranjske ter baron Hermann Gödel-Lannoy s Štajerske. Poleg devetih Slovencev (med njih je treba šteti tudi grofa Barba) so slovenske volilce na Dunaju zastopali štirje nemški aristokrati, ki so bili naklonjeni Slovincem: grof Hohenwart, vitez Schneider in baron Margheri s Kranjske ter baron Gödel-Lannoy s Štajerske. Po Barbovi smrti (1879) je njihovo število naraslo na pet, saj je – po posredovanju grofa Hohenwarta – na nadomestnih državnozborskih volitvah (1880) vodstvo slovenske politike z »očetom naroda« dr. Janezom Bleiweisom na čelu podprlo kandidaturo kneza Ernsta Windischgraetza, ki je bil ljub ministrskemu predsedniku grofu Taaffeju.⁹³⁰ Nesojena kandidata za državnozborska poslanca Fran Šuklje in Jakob Hren sta sicer opozarjala, da je »Windischgraetz... tujec-Nemec, tujec po rodu, po narodnosti, po obitavanji in domovji, tujec po srčnih čutilih in duševni simpatiji, tujec, ki ne pozna naših razmer, naše dežele in našega naroda, mož, ki ne pozna težav in siromaščin, pa tudi potreb našega ljudstva, našega bornega dolenjskega kmeta...«,⁹³¹ toda na koncu je prevladalo stališče, ki ga je v pismu Bleiweisu 15. decembra 1879 navrgel vitez Schneider, sicer tajnik dvorne pisarne na Dunaju: »Jaz bi vstop Windischgrätzov smatral za veliko pridobitev Kranjske in to iz sledečih vzrokov: bil je že naš kandidat pri poletnih volitvah t. l., udan

⁹²⁸ Vasilij Melik, Slovenska politika v drugi polovici sedemdesetih let, v: Melik, Slovenci 1848-1918, str. 490.

⁹²⁹ Slovenski narod, 19. 5. 1877. Mladoslovenski poslanci so namreč marca 1874 podprli predlog tirolskih Italijanov naj se oblikuje poseben deželni zbor za italijanski del Tirolske.

⁹³⁰ Podrobneje o tem: Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 85-96; prim. tudi: Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, pismo Hohenwarta Bleiweisu, 11. 12. 1879.

⁹³¹ Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, pismo Jakoba Hrena Bleiweisu, 29. 12. 1879.

je narodni stvari, v ožjih, da, celo familiarnih zvezah je z dvorom... in bi mogel ugodno zastopati naše male osebne koristi, ker grof Hohenwart nas zastopa v velikih političnih vprašanjih in ga ne moremo angažirati za male reči, mi pa nimamo toliko vpliva, da bi jih dosegli. Končno je v svojem volilnem okraju posestnik in znan dobrotnik.«⁹³²

Pisana slovenska delegacija, ki se je do konca legislativnega obdobja nekoliko spremenila,⁹³³ je v okviru Hohenwartovega kluba in Železnega obroča nastopala na moč disciplinirano. Zaradi stalne nevarnosti, da Taaffejeva vlada izgubi šibko večino v državnem zboru, so bili slovenski poslanci prisiljeni opustiti vse svoje »radikalnejše« zahteve. Za zmernost in potrpežljivost si je še posebej vneto prizadeval vitez Schneid, ki je 15. decembra 1879 v pismu Bleiweisu zapisal: »Ministerski predsednik Taaffe je izjavil, da hoče biti vlada pravična vsem narodom, da torej opušča sistem germanizacije in centralizacije. Ker je to tudi naš program, je treba, da jo podpiramo in ji izrečemo zaupanje.«⁹³⁴

V takšnih razmerah so slovenski poslanci v državnem zboru svoje sile usmerili v skromnejše, a uresničljive cilje. Poleg zahtev po enakopravnosti slovenskega jezika v (srednjih) šolah, uradih in javnem življenju, so večkrat zahtevali ustanovitev višjega deželnega sodišča v Ljubljani za Kranjsko, Koroško in Štajersko in Primorsko ter administrativno ločitev Štajerske v nemški in slovenski del, torej po oddelku štajerskega namestništva za Spodnjo Štajersko s sedežem v Celju ali Mariboru.

V zameno za podporo je vlada upoštevala del slovenskih zahtev. Prva slovenska »zmag« v parlamentu je bil sprejem Vošnjakove resolucije o slovenizaciji srednjega šolstva 23. aprila 1880,⁹³⁵ ki pa je dolgo časa ostajala le na papirju. Leta 1880 so obnovili slovensko nižjo gimnazijo v Kranju, naučni minister Conrad pa je 1. aprila 1881 ukazal uvedbo slovenskega jezika na ljubljanski preparandiji za naslednje šolske predmete: verouk, slovenščino, matematiko, geometrično risanje, prirodopisje, sadjerejo, ženska ročna dela ter za metodiko teh predmetov.⁹³⁶ Konec novembra 1881 je Vošnjak v parlamentu spet pozival vlado, naj končno začne uresničevati njegovo resolucijo o uvedbi slovenščine v srednje šole in učiteljsišča na Slovenskem. Minister Conrad je krivdo valil na kranjski deželni šolski svet, ki da se izgovarja na pomanjkanje slovenskih učbenikov.⁹³⁷ Šele z ministrskim odlokom z dne 22. julija 1882 je Conrad dovolil slovenski učni jezik za vse predmete (razen nemščine in grščine) na nižjih gimnazijah na Kranjskem.⁹³⁸

⁹³² Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, pismo Schneida Bleiweisu, 15. 12. 1879.

⁹³³ Andreja Winklerja, ki ga je Taaffe 18. 3. 1880 imenoval za deželnega predsednika na Kranjskem, je v državnem zboru zamenjal Josip Tonkli Barba, ki je konec leta 1879 umrl, je 1880 zamenjal Ernst Windischgratz. Po demisiji viteza Schneida (1882) je v državni zbor odšel Peter Grasselli. Po smrti Mihaela Hermana (15. 2. 1883) je v državni zbor prišel Božidar Raič.

⁹³⁴ Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, pismo Schneida Bleiweisu, 15. 12. 1879.

⁹³⁵ Sprejeta resolucija se je glasila: »Vlada se pozivlje, naj na srednjih šolah, vzdrževanih od države na Kranjskem, spodnjem Štajerskem, Koroškem in v Primorskih deželah za učence slovenske narodnosti uvede slovenski jezik kot učni jezik, a pri tem naj se daje priložnost naučiti se temeljito nemškega jezika, če treba s predavanjem nekaterih učnih predmetov v tem jeziku v višjih razredih. Vlada se pozivlje, naj učiteljski pripravnici v Ljubljani in v Mariboru, ker sta namenjeni za slovenske ljudske šole, temu nju-nemu namenu primerno uredi tudi glede jezika tako, da uvede slovenščino kot učni jezik.« – Slovenski narod 18. 2. 1880; Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 64, 66.

⁹³⁶ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 71.

⁹³⁷ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 79.

⁹³⁸ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 82-83.

Dne 30. januarja 1883 je proračunski odbor sprejel resolucijo dr. Tonklija, naj se Conradov ukaz z dne 22. julija 1882 glede uvedbe slovenščine v nižje gimnazije na Kranjskem razširi še na Spodnjo Štajersko, Koroško, Goriško, Istro in Trst.⁹³⁹ Toda v proračunski razpravi marca 1883 se je pokazalo, da Tonklijeve resolucije nihče ne jemlje resno, niti minister Conrad ne. Temu je Vošnjak vrgel v obraz: »Brez nas večine bi gospod minister znabiti ne sedel toliko časa na svojem ministrskem stolu!«⁹⁴⁰ Zahtevo po slovenizaciji srednjih šol na Štajerskem in Primorskem so slovenski poslanci še večkrat ponovili – vendar brez uspeha. Proračunski odbor je 5. marca 1884 spet sprejel resolucijo, ki je vlado pozivala, naj na nižjih gimnazijah v Gorici, Pazinu, Mariboru in Celju učencem omogoči, da bodo – ob primerni »gojitvi« nemškega jezika – deležni pouka v maternem jeziku.⁹⁴¹ Toda minister Conrad na razširitev slovenščine izven Kranjske ni bil pripravljen.⁹⁴² Zato so v zadnjih mesecih volilnega obdobja slovenski poslanci zaostriili svoj odnos do vlade. Božidar Raič je marca 1885 celo izjavil, da bi bilo treba Conrada postaviti pred zatožno klop, ker ne izvršuje sklepov državnega zbora.⁹⁴³

Na jezikovnem področju je izšlo nekaj odredb, ki so uveljavljale slovenščino kot zunanji uradovalni jezik uradov v večini slovenskih dežel. Dne 12. oktobra 1881 je predsednik Višjega deželnega sodišča v Gradcu Waser – na direkten ukaz pravosodnega ministra Pražáka – z okrožnico zapovedal kranjskim sodiščem, da morajo sprejemati slovenske vloge in delati slovenske zapisnike s strankami, ki to zahtevajo.⁹⁴⁴ Dne 18. aprila 1882 pa je pravosodni minister Alois Pražák izdal naredbo, da morajo sodišča na območju višjega deželnega sodišča v Gradcu sprejemati slovenske vloge tudi v primeru, da stranke razumejo nemško. V uvodu k ukazu je minister poudaril: »Slovenci so v novejši dobi pismeni svoj jezik tako razvili in razširili, da je tudi v rabo pred sodnijami brez ovir sposoben, zaostale so sodnije v priznanji dejanske te okoliščine.«⁹⁴⁵

Toda ukaz, ki ga je Tavčar označil za »najboljši in največji uspeh, kojega smo dosegli pod vlado grofa Taaffeja«,⁹⁴⁶ se v praksi ni dosledno izvajal. Februarja 1883 so se slovenski poslanci pritožili pri Pražáku, da uradniki prezirajo njegovo naredbo. Zato je 26. maja 1883 izdal nov ukaz, s katerim je opozoril graško nadsodišče, naj razišče, ali so točne trditve slovenskih poslancev, češ da državni pravdnštvi v Celju in Ljubljani slovenskim obtožencem vročata nemške obtožbe. Druga njegova naredba z dne 25. junija 1885 je od uradnikov pri državnih pravdnštviht zahtevala, da se kolikor hitro je mogoče priuče slovenskega jezika.⁹⁴⁷

Najpomembneje pa je bilo to, da je vlada Kranjski de facto priznala status »slovenske dežele«. Dne 18. marca 1880 je Taaffe za deželnega predsednika na Kranjskem imenoval goriškega poslanca Andreja Winklerja, ki je z zmerno a spretno politiko v kratkem času

⁹³⁹ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 84.

⁹⁴⁰ Ibidem.

⁹⁴¹ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 89-90.

⁹⁴² Ibidem.

⁹⁴³ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 92.

⁹⁴⁴ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 77.

⁹⁴⁵ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 81.

⁹⁴⁶ Slovenski narod, I. 5. 1882.

⁹⁴⁷ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 86.

izničil dotedanjo nemško politično prevlado v osrednji slovenski deželi.⁹⁴⁸ »Skromni mož, na videz boječ in od sile previden, je z lahko roko dvignil enega izmed birokratskih mogotcev za drugim, kmalu so na tleh ležali stebri nemške nadvlade v slovenski deželi, brez hrupa se je vršil odločilen prevrat v naši domovini.«⁹⁴⁹ Aprila 1882 je narodna stranka spet zmagala na občinskih volitvah v Ljubljani, leta 1883 pa je slovenska stranka dosegla večino v deželnem zboru. Kranjska je tudi navzven dobila slovensko lice.

Kljub koncesijam, ki jih niti ni bilo tako malo, se je med slovenskimi poslanci krepil občutek, da je nagrada za zvestobo nezadostna. Zlasti Josip Vošnjak je večkrat »pritisnil« na grofa Hohenwarta, naj se odločneje zavzame za interese Slovencev. Po neuspešnem urgiranju, naj vlada imenuje Šumana za šolskega inšpektorja na Kranjskem, je marca 1881 celo razmišljal, da bi izstopil iz Hohenwartovega kluba. V pismu Jurčiču z dne 12. marca 1881 je zapisal: »V malo dneh se odloči, ali pojdem jaz sam svoja pota, izstopivši iz kluba, ali morda tudi še kateri drugi slovenski poslanec z menoj. Jaz vsaj se ne dam več voditi za nos in nečem, da vse izgubimo, pa tudi še čast.«⁹⁵⁰ Na Vošnjakovo pobudo so se slovenski poslanci 25. marca 1881 pisno pritožili Taaffeju nad nezaslišanim nasilstvom, »ki se godi proti naši narodnosti«, in zagrozili, da bodo glasovali proti vsem vladnim predlogom.⁹⁵¹ Toda grožnje slovenskih poslancev, ki so močno razburile Hohenwarta, ministrskega predsednika niso omehčale. Nasprotno so Taaffejeve grožnje, češ da se ne pusti terorizirati in da raje odstopi, znova in znova omehčale slovenske poslance.⁹⁵² Strah, da bi se v sedlo zopet posedli nemški liberalci, je ohladil še tako razgrete glave. »S tem strašilom nas je spet naredil pokorne.«⁹⁵³

Za razliko od Vošnjaka se je večina slovenskih poslancev hitro sprijaznila z vlogo, ki jim jo je dodelil rdečelični ministrski predsednik. Mladi Tavčar je v Slovenskem narodu 27. novembra 1881 upravičeno poudarjal: »Mi Slovenci stradali smo dozdej in... smo se večnega stradanja že skoro popolnem privadili. Zdaj pa, če dobimo tu in tam kak grižljaj, zdaj napolni se nam srce s hvaležnostjo in s kipečo dušo smo prepričani, kadar smo prejeli malo drobtinico iz vladne roke, da imamo boljše življenje, kot smo ga imeli pod prejšnjo vlado.«⁹⁵⁴

Vladni oportunistem slovenskih poslancev je imel različne obraze. Eni, kot tajnik dvorne pisarne vitez Schneid, so menili, da je mogoče slovenske interese najbolje zastopati z delom v zakulisju, izkoriščajoč dobre zveze v najvišjih vladnih krogih. »Govornik Schneid ni bil in se v državnem zboru nikoli ni zglasil k besedi, češ, da ne pomeni vse to govoričenje nič drugega, nego prazno slamo mlatiti in da vsak govornik govori le skozi okno, da bi pokazal volilcem, kaka imenitna in zgovorna oseba da je. V odsekih je pravo delo, in tu se je treba temeljito pečati s predlogi, ki so odkazani odseku v posvetovanje. In Schneid je res pridno sodeloval v odsekih, v katere je bil izvoljen, in ni izpustil nobene

⁹⁴⁸ Prim.: Matić, Nemci v Ljubljani 1861-1918, str. 197-236.

⁹⁴⁹ Šuklje, Iz mojih spominov, str. 129.

⁹⁵⁰ Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 100.

⁹⁵¹ Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 101-102.

⁹⁵² Ibidem.

⁹⁵³ Vošnjak, Spomini, str. 486; prim. tudi Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 99 isl.

⁹⁵⁴ Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 143-144.

seje.«⁹⁵⁵ Kar nekaj slovenskih poslancev pa je svoje osebne interese postavilo pred interese naroda, ki so ga zastopali. Eden izmed njih je bil »častilakomni« štajerski poslanec baron Hermann Goedel-Lannoy, upokojeni dvorni svetnik dunajske finančne prokurature, ki je v letih 1881-1885 opravljal funkcijo prvega podpredsednika državnega zbora. Ko je leta 1880 Taaffe ustanovil Länderbank, je v upravnem svetu banke dobil mesto tudi Goedel. »Goedela so zato nasprotniki začeli napadati in mu začeli očitati, da izkorišča poslanstvo sebi v prid, kar se tem manj spodobi, ker je podpredsednik državnega zbora. Odpovedal se je torej, čeprav s težkim srcem, službi pri Länderbanki, a meni nasproti večkrat povdarjal, kako veliko denarno žrtev je doprinesel Slovincem.«⁹⁵⁶ Še bolj odkrito je lastne koristi zastopal ambiciozni goriški poslanec dr. Josip Tonkli, ki je leta 1880 v državnem zboru zamenjal Andreja Winklerja. Tonkli se je kmalu po vstopu v Hohenwartov klub na moč prikupil grofu Taaffeju. »Takrat se je zapazilo med delavci neko anarhistično gibanje in Taaffe je za potrebo spoznal, uvesti nekatere izredne naredbe. Izvoljen je bil poseben odsek, v katerega je vstopil od strani našega kluba dr. Tonkli. Odsek je pritrdil vladnim nasvetom, a nihče ni hotel prevzeti poročanja o njem v državnem zboru, bodisi da so se bali delavcev, bodisi da so se jim z liberalnega stališča zdele določbe preostre. Naposled se ponudi Tonkli, da prevzame poročilo in Taaffe mu je hvaležno stisnil roko.«⁹⁵⁷ Leta 1883 ga je cesar odlikoval z redom železne krone, s katerim je bil združen viteški naslov.⁹⁵⁸ V Klubu desnega centra je Tonkli postal Hohenwartova desna roka, »in ko je pozneje postal še upravni svetnik Lloydja z 10.000 gld. plače, je bilo konec z vsem Slovenstvom in z vsem narodnim delom. Kar je še storil, je bilo vse tako – radi lepšega.«⁹⁵⁹

Ob koncu legislativnega obdobja so bili na Slovenskem vsi nezadovoljni z rezultati Taaffejeve politike »iz rok v usta«. Slovenski narod je 20. februarja 1885 resignirano ugotavljal: »Občutki naši pri šestletnici Taaffejevega ministirovanja smejo in morajo biti hladni. Brez navdušenja jo praznujemo, a tudi ne srditi. Vse vkupe bi se dalo imenovati: neslan krop. On ima program, to je res, lep program. [...] Obetal je grof Taaffe nam državljanov v prestolnem govoru in v adresnem odboru, da bodo državljani, narodi pomirjeni na podstavi enakopravnosti, da dobodemo pravice svoje, lepa gospodarstva in zlato politično svobodo«, toda »dajal in dopuščal je po slovenskih pokrajinah uradovanje in upravljanje, ki ni niti po imenu niti po vsebini v soglasji z geslom, ki si ga je sedanji predsednik pripel na zastavo svoje vlade, niti s programom, ki se je vzajemno določil s sedanjo državnozborsko večino in v kojega ime je jedino-le mogoča skupna hoja.«⁹⁶⁰

Kritiki pobiranja drobtinic so bili prepričani, da je »vladni oportunizem« slovenskih poslancev povsem nepotreben. Danilo Majaron je celo menil, da bi lahko maloštevilna slovenska delegacija, kot nekakšen jeziček na tehtnici, uspešno »izsiljevala« grofa Taaffeja: »Nič drugega jim ni bilo treba, kakor v odločilni uri stopiti pred kabinet in govoriti ž njim resno besedo, da glas slovenskega naroda toliko in toliko velja. Vse tiste govore, ki itak nobenemu niso nobene preglavice delali, bi si lahko prihranili, samo šteti naj bi bili znali,

⁹⁵⁵ Vošnjak, Spomini, str. 475.

⁹⁵⁶ Vošnjak, Spomini, str. 471.

⁹⁵⁷ Vošnjak, Spomini, str. 439.

⁹⁵⁸ Gabršček, Goriški Slovenci, I., str. 235-236.

⁹⁵⁹ Ibidem.

⁹⁶⁰ Slovenski narod, 20. 2. 1885.

časih res samo 'do pet'! Ali kaj so namesto tega počeli, to sam Bog večni vedi! Istina je, da so se ministri od sezone do sezone rogali našim terjatvam, da je zastopstvo slovenskega naroda ves čas veselost zbujalo v javnem mnenju in da se je šestletno obdobje državnega zbora končalo za nas s tem, da je kolo stare usode nas naprej trlo in smo vrhu tega bili še moralno pobiti!«⁹⁶¹ Toda takšna in podobna stališča, ki so slovenske poslance prikazovala kot »kratkovidne, nedelavne, brez eneržije, slaboumne, nadarjene za slabe zastopnike slovenskega naroda« (Josip Vošnjak), niso bila na mestu. Josip Vošnjak je Majaronu upravičeno odgovoril, da ni upošteval vseh slovenskih pridobitev, ki so jih »izposlovali« na Dunaju: »V kakšnem položaji smo bili Slovenci leta 1879, ko je nastopila nova večina državnega zbora? V tako desperatnem, da je človek moral imeti trdno vero v bodočnost slovensko, da tačas ni obupal. Kranjsko, na katero se naslanjajo vsi drugi Slovenci, bilo je v vseh važnejših oblastvih in zastopih v nemških rokah. V deželnem zboru in odboru zapovedovali so Nemci, v ljubljanskem mestu Nemci, v deželnem šolskem svetu Nemci, v obrtni in trgovinski zbornici Nemci, v mnogih mestih in trgih Nemci, deželni šolski nadzornik Nemeč, okrajni šolski nadzorniki večinoma Nemci, deželni predsednik Nemeč, deželni glavar Nemeč, deželne sodnije predsednik Nemeč, na gimnazijah v Kranju in Rudolfovem nemška ravnateljca – tačas so res razbiti ležali na tleh slovenstva stari stebri. – In leta 1885, ko je končala svoje delo tako trdo obsojena slovenska delegacija, torej po šestih letih, kakšna bilanca se nam kaže: Kranjski deželni zbor in odbor slovenska, ljubljanski zastop slovenski, deželi šolski svet slovenski, deželni predsednik Slovenec, namesto Kalteneđergerja glavar grof Thurn, obrtna in trgovinska zbornica slovenska, na čelu deželne sodnije Slovenec, na vseh treh gimnazijah na Kranjskem in tudi v Celji ravnateljji Slovenci, spodnje gimnazije na Kranjskem slovenske, učiteljišče vsaj do pol slovensko, pri sodnijah v rabi slovenske tiskovine, in sicer ne le na Kranjskem, tudi v drugih slovenskih pokrajinah. Kalteneđergerji, Vestenečki, Onderki odstranjeni iz dežele. Kranjska dobila je zopet lice, katero jej gre, to je slovensko, in že s tem je bil temelj položen, da tudi ostali Slovenci pridobe jednake pravice...«⁹⁶²

Toda v Dodatku k svojim spominom je Vošnjak vendarle pritrdil Majaronu: »Ko bi v tej dobi od l. 1879. do 1885. Slovenci bili zastopani po odločnih možeh, bi bili gotovo marsikaj dosegli, ker so odločevali večino. Pa kaj je bilo možem, kakor baron Goedel, knez Windischgrätz, grof Margheri in končno tudi grof Hohenwart, za naše narodne zahteve? Ne prej, ne slej nismo Slovenci bili v tako ugodnem položaju, toda izkoriščali ga nismo. Saj tudi Kljun ni bil za odločne korake in mi je večkrat očital, zakaj da vedno godrnjam.«⁹⁶³

»ZA SLEHERNI NAROD SE NAJ PRIREDIJO NARODNE UPRAVNE SKUPINE«

Po volitvah 1885 se je v državnem zboru znašlo 14 slovenskih poslancev. Slovenske volilce na Kranjskem so zastopali izkušeni parlamentarci Viljem Pfeifer, kanonik Karel

⁹⁶¹ Slovenski narod, 26. 5. 1887.

⁹⁶² Slovenski narod, 1. in 2. 6. 1887.

⁹⁶³ Vošnjak, Spomini, str. 494.

Klun, Adolf Obreza, Josip Poklukar, knez Ernst Windischgraetz in grof Karl Hohenwart ter »novinca« Fran Šuklje in Jakob Hren. Štajerske volilce so zastopali baron Goedel-Lannoy, Božidar Raič in Mihael Vošnjak, ki je v poslanskih klopeh zamenjal svojega brata Josipa. Goriški volilci so ponovno izkazali zaupanje Josipu Tonkliju, čeprav vsi z njim niso bili zadovoljni. Pred volitvami je proti Tonkliju v Mariboru izšla brošura z naslovom »Pozor – Slovenci na Goriškem!«, ki je volilce pozivala, naj ne volijo tega koristolovca, »ki ni niti od daleč izpolnil obljub, pač pa sebi pridobil sinekur.«⁹⁶⁴ Trst je zastopal izkušeni Ivan Nabergoj, koroške slovenske volilce pa (do leta 1887) baron Pino-Friedenthal. Po Raičevi smrti (1887) se je na Dunaju pojavil energični Lavoslav Gregorec, preminulega Adolfa Obrezo pa je v poslanskih klopeh zamenjal Andrej Ferjančič (1887).

Pred začetkom zasedanja državnega zbora se je pred slovenske poslance znova postavilo vprašanje, ali naj vstopijo v Hohenwartov klub in nadaljujejo z »realno« politiko, ali naj vendarle v sodelovanju s hrvaškimi poslanci delujejo samostojno. Medtem ko so Miha Vošnjak, Božidar Raič in istrski poslanec Vitezić zagovarjali idejo oblikovanja posebnega južnoslovenskega kluba, se je večina slovenskih poslancev odločila za vnovičen vstop v Hohenwartov klub. Iz njega je kmalu izstopil le baron Goedel-Lannoy, užaljen, ker ga niso ponovno izvolili za podpredsednika poslanske zbornice in v železniški odbor, ki mu je v prejšnji sesiji predsedoval.⁹⁶⁵

V novem legislativnem obdobju je slovenska delegacija – pod vodstvom Karla Kluna in Frana Šukljeta – še naprej hodila po poti »realne politike pobiranja drobtin«. Slovenski poslanci so od posameznih ministrov vztrajno zahtevali predvsem ustanovitev slovenskih nižjih gimnazij izven Kranjske, zagotovitev enakopravnosti slovenskega jezika v uradih in na sodiščih ter začetek gradnje dolenjske železnice. Skromne slovenske zahteve pa je vlada upoštevala le deloma. Novembra 1885 je tako pravosodni minister Pražák opozoril celovško sodišče, da mora kot jezik sodišč na Koroškem upoštevati tudi slovenščino,⁹⁶⁶ z odlokom z dne 21. julija 1887 pa je priznal dopustnost slovenskih vknjižb v zemljiško knjigo. S šolskim letom 1889/90 so na nižji gimnaziji v Mariboru začele delovati nemško-slovenske vzporednice, s šolskim letom 1890/91 pa še slovenska nižja gimnazija v Ljubljani. Dne 8. maja 1890 je parlament potrdil tudi načrt za gradnjo dolenjske železnice, za katero si je najbolj prizadeval Šuklje.⁹⁶⁷ To pa je bilo tudi vse. Z vladnim približevanjem nemškemu liberalcem (Združeni nemški levici) po zmagoslavju Mladočehov na Češkem je bilo namreč konec pripravljenosti na dajanje še tako drobnih koncesij. »Nemški liberalci so se tedaj po dolgoletnem stradanju vendar nekoliko približali vladnim jaslom, kar je naravno dokaj nepovoljno vplivalo tudi na položaj slovenske delegacije.«⁹⁶⁸

Čeprav slovenske pridobitve niti niso bile tako nepomembne, se je nezadovoljstvo s pobiranjem drobtin iz leta v leto stopnjevalo. Slovenski narod je tako že maja 1886 ostro prijemal Taaffejevo politiko: »Z velikimi nadami pozdravljali smo ministerstvo Taaffejevo ob njega nastopu, misleč, da se bode uživotvorila vsaj jedna ali druga naših preskromnih zahtev, da se nam bodo pod novo vlado zagotovili pogoji našemu narodnemu obstanku.

⁹⁶⁴ Gabršček, Goriški Slovenci, I., str. 244.

⁹⁶⁵ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 93-94.

⁹⁶⁶ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 95.

⁹⁶⁷ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 110-112.

⁹⁶⁸ Šuklje, Sodobniki mali in veliki, str. 196.

Mi s svoje strani smo v ta namen vse storili, kar je bilo v naši moči, [...] narod slovenski pa je ostal na istem stališču, v istem neugodnem položaju, kjer je bil 1879 leta, deloma se mu je stanje celo shujšalo.«⁹⁶⁹ Konec oktobra 1886 so slovenski poslanci Taaffeju celo zagrozili, da bodo izstopili iz vladne večine, če vlada ne bo končno uresničila slovenskih šolskih zahtev.⁹⁷⁰ O izstopu iz Hohenwartovega kluba so znova resno razmišljali leta 1890, ko se je vlada začela povezovati z Združeno nemško levico. Toda za tako radikalen korak se niso in niso mogli odločiti.

Skrajno nezadovoljstvo s Taaffejem in slovensko oportunistično politiko je že od prihoda na Dunaj (1887) kazal predvsem štajerski poslanec Lavoslav Gregorec, ki se je pogosto oglašal za izvedbo narodne avtonomije v smislu § 19 in za čim tesnejše povezovanje s hrvaškimi (in srbskimi) poslanci. V svojem prvem govoru v državnem zboru 3. maja 1887 se je v skladu s § 19 odločno potegnil za reorganizacijo monarhije v smislu narodne avtonomije: »Za sleherni narod se naj priredijo narodne upravne skupine, kjer bo vsak narod sam svoj gospod zastran svoje narodnosti.«⁹⁷¹ Hkrati je v njem razvil zamisel trializma: »Jugoslovani... smo zelo tega mnenja, da so dnevi dualizmu že šteti. Nam se hoče dozdevati, da se že nareja podporišče, na katero zastavijo zvod ali navor ter madjarski šovinizem prekopicnejo. Saj družega ni treba, kakor da Avstrija ne dopušča Francoske zopet potlačiti ter se z Rusijo zastran balkanskega poluotoka na mirnem pobota, kakor... se je pobotala leta 1878 ž njo zastran Bosne in Hercegovine. Tedaj pa je Avstriji mogoče svojo oblast raztegniti do Soluna ter ustvariti jugoslovansko upravno skupino, ki bode dovolj močna brzdati Madjare.«⁹⁷² Za popolno reorganizacijo monarhije v smislu narodne avtonomije se je Gregorec znova zavzel v svojem nastopu v državnem zboru aprila 1889: »Tako zedinjen narod (Volksstamm) dobi svoje zastopstvo, ki bedi nad neokrnljivo pravico do varovanja in gijitve narodnosti in jezika. To izvaja na področju cerkve in šole, ki spadata v območje naroda. To je tako imenovana nacionalna avtonomija narodov. V Avstriji ta narodna avtonomija ni nič novega. Na temelju cesarskih privilegijev in ogrskih oziroma hrvaških osnovnih državnih zakonov obstoji takšno zastopstvo za srbski narod na Ogrskem, v Hrvaški in Slavonjiji; to zastopstvo se tam imenuje kongres in izvaja narodno avtonomijo v cerkvi in šoli v imenu srbskega naroda.«⁹⁷³

Toda Gregorec je bil v svojih nastopih v državnem zboru osamljen. Večina drugih slovenskih poslancev na čelu s Klunom in Šukljetom je še naprej prisegala na oportunistično politiko in predvsem »uživala« svoje funkcije. Fran Šuklje, sicer glavni zagovornik oportunistične politike, je v spominih upravičeno zapisal: »Pač ni tedanja slovenska skupina štela preveč parlamentarnih kapacitet. Baš nasprotno, med vsemi našimi zastopniki, seveda izvemši grofa Hohenwarta, je bil edini kanonik Klun politik večjega kalibra, iz katerega bi se dal napraviti parlamentarec dobrosrednje vrste – vsi drugi so bili pač povsem dostojni in pošteni rodoljubi, toda niti eden izmed njih bi se ne dal kvalificirati za kako večjo parlamentarno vlogo. Tem manj, ker nam je v teku zasedanja smrt ugrabila dvojico

⁹⁶⁹ Slovenski narod, 28. 5. 1886.

⁹⁷⁰ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 100.

⁹⁷¹ Slovenski gospodar, 26. 5. 1887; Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 196.

⁹⁷² Ibidem.

⁹⁷³ Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 198.

najboljših kolegov; umrla sta Adolf Obreza in Božidar Raič, njuna naslednika dr. Andrej Ferjančič in dr. Lavoslav Gregorec pa nikakor nista dosegla njune parlamentarne mere.«⁹⁷⁴

Slovenski poslanci so se vse »premalo zavedali svojih poslanskih dolžnosti, niso pojмили, da ne zadošča, ako ljudski zastopnik marljivo obiskuje javne in odsekovne seje, temveč da mu treba neprestano študirati in vežbati se v političnih vedah.«⁹⁷⁵ Namesto, da bi študirali, so raje »popivali pri 'Weberju' ali kvartali pri 'Landtmannu'! In preobilna pijača in vedno posedanje v zakajenih zaduhlih gostilniških prostorih jim je zamorila ob enem duševno silo in telesno zdravje. Ogromna večina izmed njih ni dočakala visoke starosti!«⁹⁷⁶

Med slovenskimi poslanci si je – poleg kanonika Kluna – nekaj respekta pridobil Fran Šuklje, ki je želel »v tesni zvezi z grofom Hohenwartom predvsem dvigniti ugled slovenskih poslancev.«⁹⁷⁷ Ambiciozni Šuklje je postopoma pripravil svoje tovariše do tega, da so se brez »aristokratske primesi« (torej brez grofa Hohenwarta, kneza Windischgraetza in barona Goedel-Lannoya) pred vsako večjo parlamentarno razpravo posvetovali »o dotičnem predmetu«,⁹⁷⁸ hkrati pa se je za vsak svoj nastop v poslanski zbornici dobro pripravil. Kmalu po prihodu v državni zbor (1885) se je začel načrtno vaditi v govorništvo. S češkim poslancem dr. Josipom Kajzlom sta se dogovorila, da »ko se eden izmed naju oglasi k besedi, mora drugi sesti k njemu, kritično zasledovati njegov govor ter ga potem opozarjati na formalne hibe. Večkratno ponavljanje istih besed, jecanje in enaki nenaravni zvoki, padanje z glasom koncem stavka, pomanjkanje efektnega zaključka koncem govora itd., to so bile nepravilnosti, koje sva si bila zavezala, med seboj si očitati.«⁹⁷⁹

Preostali slovenski poslanci za retorične veščine niso imeli pravega posluha. Božidar Raič, ki je zaslovel kot »ljudski govornik« na taborih, je bil v državnem zboru povsem izgubljen. Že v svojem prvem govoru v državnem zboru (21. marca 1884) se je Raič na moč osmešil. Najprej je sicer »vzbudil zanimanje s svojo postavo in glasom, na koncu pa smeh, ko je prebral nekaj iz Vramčeve hrvatske kronike, ki je bila važna zanj, ne pa za dunajski državni zbor.«⁹⁸⁰ Ko ga je 19. marca 1886 v proračunski razpravi predsednik poslanske zbornice Smolka opozoril, da po poslovníku svojega govora ne sme brati, je bil

⁹⁷⁴ Šuklje, *Sodobniki mali in veliki*, str. 194.

⁹⁷⁵ Šuklje, *Iz mojih spominov*, I., str. 164.

⁹⁷⁶ Šuklje, *Iz mojih spominov*, I., str. 164-165. Šukljetoovo sodbo je v spominih potrdil tudi Henrik Tuma: »Za časa bivanja pri družini Lagovi sem zahajal v takrat najmodernejšo kavarno Landmann nasproti parlamenta. Kavarna je imela vse velike svetovne liste. Hodil sem jih čitat zaradi politične izobrazbe, da sem dobil pregled o strankah in politiki vseh kulturnih držav in pa zato, da sem ponavljal znane mi jezike. Zahajal sem v kavarno ob enajstih dopoldne, ko je bila najbolj prazna in sem liste najlažje dobil. ... Opazil sem, da ob tem času prihajajo v kavarno drug za drugim postavni možje, ki vsi izginejo v stranski sobi, kjer so bile mize za igre. Po fiziognomiji gospodov sem sodil, da ne morejo biti Nemci. Vprašal sem natakarkarja zanje. Povedal mi je, da so to slovenski državni poslanci, ki prihajajo vsak dan tarokirat. Menda so prihajali k taroku vsak dan iz postelj. Igrali so do ene, potem so šli kosit, po kosilu so se vrnili v kavarno in igrali ves popoldan, včasih pozno v noč. Vprašal sem natakarkarja, kdaj hodijo v parlament, nakar me je pučil: 'Oh, če je kaj važnega v parlamentu ali če gre za glasovanje, takrat jih pride klicat sluga iz parlamenta...«. – Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Ljubljana 1937, str. 146.

⁹⁷⁷ Šuklje, *Sodobniki mali in veliki*, str. 93.

⁹⁷⁸ Šuklje, *Sodobniki mali in veliki*, str. 194-195.

⁹⁷⁹ Šuklje, *Iz mojih spominov*, I., str. 164.

⁹⁸⁰ Matija Murko, *Spomini*, Ljubljana 1951, str. 35.

popolnoma pobit.⁹⁸¹ »Ne da se popisati, kako je ta ukrep potrl nesrečnega Raiča. Njemu, proslavljenemu govorniku ljudskih taborov, ljubljencu ljudskih shodov vzeti besedo – to je smatral za smrtno žalitev, te sramote njegova moška duša ni strpela! Bilo je v večerni seji, po njenem sklepu sva ga spremila v gostilno jaz in njegov ožji rojak, tedanji privatni docent dr. Matija Murko ter sva se na vso moč prizadevala, da bi razvedrila njegovo potrto dušo. A naše prizadevanje je bilo brezuspešno, svojega poloma ni mogel preboleti. Malo dni kasneje je zapustil Dunaj, podal se k nečaku v Ljubljano in uže 8. junija so ga nesli ven na pokopališče k Sv. Krištofu. Nehote so volilci in čestilci njegovi Raiča poslali v smrt s tem, da so ga počastili z državnozborskim mandatom.«⁹⁸²

NARAŠČAJOČE NEZADOVOLJSTVO S TAAFFEJEM

Ko je 23. januarja 1891 cesar nepričakovano predčasno razpustil državni zbor, je bilo razočaranje nad Taaffejem na višku. »Kako naklonjen je bil grof Taaffe desnici, nam je pokazal baš razpust državnega zbora. Desničarjem se o tem niti namignilo ni, da bi se mogli za volitev pripraviti, dočim marsikaj dokazuje, da je bilo vse to z levico poprej že do pičice dogovorjeno. Levičarji so zato že tako hiteli s pripravami za volitve, dočim so desničarji še čakali, uverjeni, da je še čas, saj se bodo volitve vršile še le v poznem poletju, in vsekako je bilo pričakovati, da ga državni zbor reši še v tem zasedanji.«⁹⁸³ Pod težo Taaffejevega približevanja nemškim liberalcem se je v Slovenskem narodu pojavilo celo mnenje, da je bil smoter Taaffejeve vlade »germanizacija, isto tako, kakor je bil to smoter vseh prejšnjih vlad. Taaffeova vlada hotela je to le bolj po ovinkih doseči in zatorej bila nam je še nevarnejše.«⁹⁸⁴ Kljub vsemu je po marčevskih državnozborskih volitvah vseh trinajst slovenskih poslancev⁹⁸⁵ znova vstopilo v Hohenwartov klub in spet podprlo Taaffeja, ki je poskušal zbrati okoli sebe novo državnozborsko večino. »Stara desnica je bila po zmagi Mladočehov razbita, tista nemška skupina pa, ki se je pod Plenerjevim vodstvom pridružila vladnemu krilu, je bila vendar po nazorih in nagibih tako ločena od ostalih strank, da se iz teh sestavin ni mogel zbrati enoten organizem. Še se je grof Taaffe zelo spretno držal navzlic vsem težavam in še je umirajočemu parlamentu znal privabiti tako težavna in važna zakonska dela, kakor valutno reformo, trgovinsko pogodbo z Nemčijo in Italijo, ter znal pričeti zakon o personalnih davkih in veliko davčno reformo.«⁹⁸⁶

⁹⁸¹ Šuklje, Iz mojih spominov, I., str. 303. Raič mu je odgovoril: »Da, če bi tu lahko govoril v svojem materinskem jeziku, bi bilo drugače.« Nato je dokončal prekinjeni stavek, izjavil, da bo glasoval za sprejem proračuna in nehal govoriti.

⁹⁸² Šuklje, Iz mojih spominov, I., str. 165. Šuklje napačno navaja, da je Raiču predsednik Smolka odvezel besedo.

⁹⁸³ Slovenski narod, 26. 1. 1891.

⁹⁸⁴ Ibidem.

⁹⁸⁵ Trst je še naprej zastopal Ivan Nabergoj, »skorumpiranega« Josipa Tonklija pa so volilci na Goriškem »kaznovali« z izvolitvijo duhovnika Antona Gregorčiča. Na Štajerskem je ob Mihi Vošnjaku in Lavoslavu Gregorecu barona Goedel-Lannoya v državnem zboru zamenjal Robič. Na Kranjskem so bili ponovno izvoljeni »stari« poslanci Fran Šuklje, grof Karl Hohenwart, Andrej Ferjančič, Karel Klun in Viljem Pfeifer; ob njih so se na Dunaj odpravili še Fran Povše, Josip Kušar in Anton Globočnik, ki so zamenjali kneza Windischgraetza, Josipa Poklukarja in Jakoba Hrena.

⁹⁸⁶ Šuklje, Sodobniki mali in veliki, str. 197.

Tudi v novih razmerah so slovenski poslanci nadaljevali z vodenjem »realne« politike. Zlasti Fran Šuklje je na vlado in posamezne ministre redoma naslavljal predloge glede uresničitve v državnem zboru večkrat sprejetih »slovenskih« resolucij, ki so zahtevale ustanovitev slovenskih srednjih šol oz. vzporednic na nižjih gimnazijah v Celju in Gorici, obnovev leta 1887 ukinjene slovenske nižje gimnazije v Kranju, ponovno vzpostavitev stolice za slovenski jezik na graški univerzi ter zlasti spoštovanje temeljnih jezikovnih pravic koroških Slovencev.⁹⁸⁷ Toda vlada večine slovenskih zahtev ni upoštevala. Ko je 13. novembra 1891 naučni minister Gautsch na interpelacijo slovenskih poslancev glede poraznih šolskih razmer na Koroškem cinično poudarjal korist znanja nemščine v Avstriji, je tudi največjim oportunistom postalo jasno, da je napočil čas za spremembo slovenske politike. »V vsej dolgi zgodovini borbe Slovencev za enakopravnost za časa Taaffejevega režima ni še noben minister dotlej tako brezobzirno odgovarjal Slovencem, ki so že dvanajst let hlapčevali Taaffeju in pri njegovih ministrih beračili za drobtine.«⁹⁸⁸

Ko so spomladi 1892 po vzoru na istrska pravaša Matka Laginje in Vjekoslava Spinčića Hohenwartov Konservativni klub zapustili še trije dalmatinski poslanci (Juraj Biankini, Niko Daper, Virgilj Perić), so tudi nekateri slovenski poslanci zagovarjali radikalizacijo slovenske politike. Za posnemanje Hrvatov, ki so že maja 1892 osnovali samostojen Klub neodvisnih hrvaških in slovenskih zastopnikov (pač zato, ker sta Laginja in Spinčić zastopala tudi slovenske volilce), sta se še najbolj zavzemala Lavoslav Gregorec in Ivan Nabergoj. Toda po objavi oklica novega kluba (15. decembra 1892), ki je med drugim zahteval združitev vseh hrvaških in slovenskih dežel »na temelju zgodovinskega prava kraljestva hrvatskega, prirodnih zakonov in narodne volje«,⁹⁸⁹ je pripravljenost za povezovanje s Hrvati in samostojno delovanje v parlamentu opazno skopnela. Še več. Nekateri slovenski poslanci so v zahtevah istrskih pravašev videli nevarnost za Slovence. Tako je Ivan Nabergoj na shodu volilcev v Trstu 8. januarja 1893 v zahtevah novega kluba videl težnjo »radikalnih Hrvatov« (pravašev), da bi raztegnili »svoje hrvatsko pravo celo na Trst in njega okolico, in še dalje preko meje bistre Soče.«⁹⁹⁰

Do preobrata v stališčih slovenske delegacije je prišlo šele po padcu Taaffejeve vlade, ki je bil posledica predlagane volilne reforme. Slovenski poslanci so – ob načelnem poudarjanju upravičenosti razširitve volilne pravice – predlagano volilno reformo enoglasno zavrnil⁹⁹¹ in s tem tudi sami prispevali k padcu Taaffeja. Dobrih štirinajst dni po imenovanju nove koalicijske vlade kneza Alfreda Windischgraetza (26. novembra 1893) so se razdelili v dva kluba. »Patentirani oportunisti« (Miha Vošnjak, Karl Klun, Fran Šuklje, Fran Povše, Anton Globočnik, Fran Robič in Viljem Pfeifer) so ostali v Hohenwartovem klubu in podpirali novo vlado. Zagovorniki radikalnejše nacionalne politike (Andrej

⁹⁸⁷ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 114.

⁹⁸⁸ Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 116; Filip Čuček, Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi, Celje 2008.

⁹⁸⁹ Slovenski svet, 10. 1. 1893; Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 218-219.

⁹⁹⁰ Slovenski narod, 12. 1. 1893; Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 219.

⁹⁹¹ Na sestanku 19. 10. 1893 so glede volilne reforme slovenski poslanci sprejeli naslednje stališče: »Po obširni in temeljiti razpravi se je pokazalo, da so v tej zadevi vsi poslanci jedini. Vsi priznavajo, da je treba volilno pravico temeljito prenameniti in razširiti, ob jednem pa tudi skrbeti, da se varujejo koristi neposrednih davkoplačevalcev bodisi z osnovo stanovnih zadrug ali pa na kak drug način... Tudi nemški konservativni tovariši stojе na istem stališču...« – Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, str. 211.

Ferjančič, Anton Gregorčič, Lavoslav Gregorec, Alfred Coronini, Kušar, Ivan Nabergoj) pa so se s štirimi hrvaškimi poslanci (Klaićem, Bulatom, Šupukom in Borčićem) povezali v Klub hrvatskih in slovenskih poslancev (vodil ga je hrvaški poslanec Miho Klaić) in prešli v opozicijo.⁹⁹²

VPRAŠANJE TAKTIKE

Razcep v vrstah slovenskih poslancev ni bil toliko posledica vedno močnejše ideološko-politične polarizacije med liberalnim in katoliškim taborom na Kranjskem,⁹⁹³ ampak predvsem taktična poteza, s pomočjo katere naj bi Slovenci čim več izsilili od vlade. Kot je neposredno po razkolu ugotavljal liberalni Slovenski narod, so se z ločitvijo poslancev slovenske možnosti za doseg te ali one narodnopolitične zahteve bistveno povečale. »Da so vsi slovenski poslanci ostali pod krilom Hohenwarta, bi jih nova vlada niti v poštev ne jemala... Sedaj pa, ko je zdavno število slovenskih poslancev napravilo upor, sedaj postali so tisti poslanci, ki še vedno za Hohenwartom hodijo, za nas pravi biseri. Ali taki biseri postali so ti poslanci tudi za vlado, ker je gotovo, da Hohenwartov klub razpade, kakor hitro ga zapuste še ostali slovenski poslanci.«⁹⁹⁴ Slovenski poslanci, ki so ostali v Hohenwartovem klubu, so se mu zdeli kot »star stric... z veliko pokojnino, brez koje bi ostala rodbina živeti ne mogla... Kako mu strežejo in kako zapirajo okna, da se ne prehladi pred lahko sapico in kako vse stori, da bi se mu življenje podaljšalo! Če nam je dovoljena primera, trdili bi, da so knezu Windischgraetzu slovenski državni poslanci, kolikor jih je še v Hohenwartovem klubu, nekako tak stric, kojemu se mora streči, da se ne prehladi in ne oboli in ne umrje...«⁹⁹⁵

V novem političnem položaju so poskušali razdeljeni slovenski poslanci doseči ureničitev slovenskih zahtev po različnih poteh: secesionisti tako, da so svoje puške direktno uperili v vlado, člani Hohenwartovega kluba pa kot del vladne koalicije.⁹⁹⁶ Toda oboji so bili trdno odločeni, da pokažejo zmotnost nemškega razumevanja nacionalne enakopravnosti: »Hud in dolgotrajen je boj, katerega bijejo v Avstriji združeni narodi med seboj. Slovenci ga bijemo za obstanek in enakopravnost z Nemci, Nemci pa za prvenstvo, za gospodstvo med nami. Po dveh načelih bije se ta boj: tu enakopravnost, tam enakovrednost. Mi Slovani zavzemamo stališče, da se ima razmerje med raznimi narodi določiti in urediti po načelu enakopravnosti brez obzira na enakovrednost. Nemcem pa

⁹⁹² Slovenski narod, 25. 11. 1893.

⁹⁹³ Tako v enem kot v drugem taboru so bili duhovniki (Gregorčič in Gregorec med disidenti, Klun med Hohenwartovci) in liberalci (Ferjančič, Kušar in Nabergoj med disidenti, Vošnjak med Hohenwartovci).

⁹⁹⁴ Slovenski narod, 30. 12. 1893.

⁹⁹⁵ Ibidem.

⁹⁹⁶ Računico »oportunistov« je Fran Šuklje v pismu Janku Kersniku (21. 12. 1893) predstavil z besedami: »Ne bodemo sicer dosegli dosti v narodnem oziru, ali nekaj vendar le, – in sicer poleg osebnih vprašanj tudi nekoliko institucij ali zavodov... Kranj je gotov, toliko povsem zaupno. Včeraj mi je Madeyski... pravil, da ima deželni predsednik uže v rokah načelno rešitev, da se v Kranji napravi popolna gimnazija... Kar se tiče celjskih paralel je minister pripravljen jih napraviti, toda v smislu koalicijskem neče postopati jednostransko ter skuša torej vplivati na levico, da se ona temu ne protivi...« Prim.: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, V., str. 126.

je edino merodajno le načelo enakovrednosti. Mi Slovani pojma enakovrednost, kakor si ga Nemci mislijo, ne poznamo, ker po našem mišljenju so vsi narodi samo po sebi in po božjih in natornih zakonih enakovredni brez ozira na višjo ali nižjo kulturo, na večje ali manjše slovstvo, na večje ali manjše število. Nemci pa razumejo ta pojem tako, da so le tisti narodi enakovredni, ki se štejejo med takozvane svetovne narode in katerih kultura je svetovna...«⁹⁹⁷

Glavna zahteva razdeljenih slovenskih poslancev je kmalu postala ustanovitev slovensko-nemških vzporednic na nižji gimnaziji v Celju, ki jih je Slovencem že leta 1888 obljubil grof Taaffe. Od 22. februarja 1894, ko je Lavoslav Gregorec – ob podpori Ferjančiča in Nabergoja – od vlade energično zahteval ustanovitev vzporednic v Celju, je celjsko gimnazijsko vprašanje vse bolj postajalo osrednji problem avstrijske notranje politike.⁹⁹⁸ Ob naklonjenosti naučnega ministra Madeyskega in podpori grofa Hohenzwarta je slovenskim »koalirancem« uspelo, da je finančni minister Plener (18. oktobra 1894) v proračun za leto 1895 stavil tudi 1500 gld za ustanovitev nemško-slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Celju. Proračunska postavka, ki je med avstrijskimi Nemci sprožila pravi *furor Teutonicus*, je okrepila vsenemško solidarnost z »ogroženimi« celjskimi Nemci, ki so se upravičeno bali za lastno prevlado. Nemški liberalci, ki so se znašli na udaru nemške nacionalistične javnosti, so v zadnjem trenutku zadevo poskušali preprečiti. Slovencem so ponujali ustanovitev popolne slovenske (nižje) gimnazije v Ljutomeru ali Žalcu, toda slednji niso želeli odstopiti od gesla: »Celje ali nič!« Zaradi tega je 19. junija 1895 Windischgraetzova vlada podala ostavko, ki jo je cesar tudi sprejel. Proračun in z njim postavko Celje pa je poslanska zbornica sprejela (v tretjem branju) 10. julija 1895.

Tudi po sprejemu proračunske postavke, ki je pomenila odločilen korak na poti k radikalizaciji avstrijskega nemštva, so slovenski poslanci v državnem zboru ostali v dveh klubih.⁹⁹⁹ Spomladi 1896 je mariborski list *Südsteirische Post* zaman predlagal, naj se slovenski in hrvaški poslanci spet združijo v enoten klub »pod protektoratom grofa Hohenzwarta«. ¹⁰⁰⁰ Tako nekdanji »koaliranci« kot člani Kluba hrvatskih in slovenskih poslancev so podpirali Badenijevo vlado. Tudi z njihovimi glasovi je vladi uspelo skozi parlamentarno proceduro spraviti vrsto pomembnih zakonov, med drugim tudi reformo volilnega reda (1896), s katerim so z uvedbo splošne kurije razširili volilno pravico.¹⁰⁰¹ Dne 26. novembra so slovenski in hrvaški poslanci v posebni izjavi poudarili, da bodo v prihodnjem državnem zboru osnovali samostojno parlamentarno skupino »v svrhu odločnega solidarnega postopanja v narodnih in gospodarskih vprašanjih.«¹⁰⁰²

⁹⁹⁷ Domovina, 5. 10. 1893: Enakopravnost ali enakovrednost.

⁹⁹⁸ Prim. Janez Cvirn, Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893-1895), v: Kronika, 1996, št. 2/3, str. 63-71.

⁹⁹⁹ Anton Globočnik je 15. 2. 1896 odstopil. Karel Klun je umrl 8. 6. 1896. Kluna je zamenjal Šusteršič, Globočnika pa Anton Koblar.

¹⁰⁰⁰ Slovenski narod, 23. 4. 1896.

¹⁰⁰¹ Od slovenskih poslancev volilni reformi nihče ni nasprotoval, čeprav so zanjo glasovali le Coronini, Gregorčič in Nabergoj. Ostalih ni bilo v zbornici.

¹⁰⁰² Slovenski narod, 28. 11. 1896.

SLOVANSKA KRŠČANSKA NARODNA ZVEZA

Po marčevskih državnozbornih volitvah 1897 se je število slovenskih poslancev dvignilo na šestnajst. Devet poslancev je prihajalo s Kranjske: Janez Evangelist Krek, Ivan Šusteršič, Fran Povše, Ignacij Žitnik, Josip Pogačnik, Viljem Pfeifer, Andrej Ferjančič, Josip Kušar in Fran Šuklje. Štirje poslanci so prihajali s Štajerske: Lavoslav Gregorec, Žičkar, Fran Robič in vitez Hugo Berks. Na Goriškem sta bila izvoljena Anton Gregorčič in grof Alfred Coronini. S Koroške je prihajal Lambert Einspieler, ki je bil sploh prvi slovenski državnozborni poslanec s Koroške.

Po večletni razdvojenosti so se slovenski poslanci znova povezali v skupen klub. Skupaj z enajstimi hrvaškimi poslanci iz Istre (2) in Dalmacije (9), sedmimi rusinskimi in dvema češkima poslancema z Moravske so na pobudo Janeza Evangelista Kreka in Ivana Šusteršiča 1. aprila 1897 ustanovili Slovansko krščansko nacionalno zvezo, ki je sprva štela 36 članov.¹⁰⁰³ Zveza je imela tri predsednike (Ivana Šusteršiča, Gaja Bulata in Aleksandra Barwiškega), ki so se na čelu kluba menjavali vsak mesec.¹⁰⁰⁴

Zveza, ki je v svojem programu med drugim napovedala, da se bo »z vso odločnostjo bojevala za brezpogojno ravnopravnost vseh narodov, vzlasti za narodne koristi in pravice vseh slovanskih narodov na temelju narodnega prava in krščanske pravičnosti, kakor tudi za popolno slobodo cerkve«,¹⁰⁰⁵ je kot četrta najmočnejša parlamentarna skupina jasno podprla vladni program ministrskega predsednika Badenija, ki je v razgovorih s Povšetom in drugimi slovenskimi poslanci večkrat poudaril, da ima razumevanje za potrebe južnih Slovanov.¹⁰⁰⁶ Toda upanje, da bo nova vlada upoštevala vsaj nekatere slovenske zahteve, je zaradi nemške obstrukcije kmalu splavalo po vodi.

Kmalu po začetku tehnične obstrukcije, s katero so nemške stranke reagirale na jezikovne naredbe za Češko in Moravsko, se je Zveza s šestimi drugimi klubi (Poljskim, Klubom češkega konservativnega veleposestva, Klubom centra, Klubom katoliške ljudske stranke in Romunskim klubom) povezala v novo zvezo desnice, ki je imela skupno parlamentarno komisijo in izvršilni odbor na čelu s poljskim poslancem Jaworskim. Toda koordinirani desnici ni uspelo zlomiti nemške obstrukcije, ki je bila iz dneva v dan ostrejša.

Na eskalacijo nemškega nacionalizma v poletnih mesecih, ko državni zbor ni zasedal (med 2. junijem in 23. septembrom 1897), so slovenski poslanci odgovorili z načelnimi izjavami v podporo Badenijevi vladi in poudarjanjem potrebe po složnem nastopanju slovenskih in hrvaških poslancev v državnem zboru. Na vseslovenskem in istrsko-hr-

¹⁰⁰³ Iz zveze je kmalu izstopil Šuklje, ki je pristopil klubu divjakov. Po padcu Badenijeve vlade se je vrnil v klub.

¹⁰⁰⁴ Prim.: Irena Gantar Godina, Neoslavizem in Slovenci, Ljubljana 1994, str. 21-30; po Šusteršičevi odložitvi mandata aprila 1898 je predsednik postal Fran Povše.

¹⁰⁰⁵ Klubov program je na koncu poudarjal: »Zveza uvažuje državno-pravne programe onih svojih članov, ki sedanje uravnave države z ozirom na svoj zgodovinski razvoj ne smatrajo definitivne, ter jemlje na znanje dotična zbornici dne 30. 3. 1897 oddana državno-pravna zavarovanja glede češkega in hrvaškega državnega prava. Zveza hoče gojiti prijateljsko sodelovanje s katoliško ljudsko stranko in slovanskima kluboma Čehov in Poljakov; nasprotovati liberalim in nacionalnim Nemcem, gledé predsedstva in večine.« – Slovenec, 2. 4. 1897; Zvonko Bergant, Kranjska med dvema Ivanoma, Ljubljana 2004, str. 89.

¹⁰⁰⁶ Andrej Rahten, Zaveznitva in delitve. Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v Habsburški monarhiji 1848-1918, Ljubljana 2005, str. 117.

vaškem shodu v Ljubljani 14. septembra 1897, ki je odobril politiko Slovanske krščanske narodne zveze, so v resoluciji zahtevali tudi za Slovence pravičnost v narodnem oziru in sprejel vrsto zahtev za Istro.¹⁰⁰⁷ Ivan Šusteršič je v vlogi poročevalca o splošnih političnih razmerah v državi pozval k složnemu delu za narodov blagor: »Iščimo jamstvo boljše bodočnosti v nas samih s tem, da smo jedini in složni kot celokupni narod, s tem, da smo zvesti svojemu programu in s tem, gospoda moja, da vsi in vsakdo, komur je poverilo ljudstvo katerikoli javni mandat, brez obzira na zgoraj, brez obzira na levo in desno, delujemo v blagor našega ubogega tlačenega naroda...«¹⁰⁰⁸

V skladu s tem stališčem si je Zveza tudi na jesenskem zasedanju prizadevala, da bi v sodelovanju s političnimi zavezniki na desnici izničila naraščajočo nemško obstrukcijo in pomagala vladi, da parlament sprejme proračunski provizorij. Tako so na seji 25. novembra 1897 vsi slovenski poslanci (razen Kušarja) glasovali za zloglasni Lex Falkenhayn, ki ga je pripravila desnica, da bi onemogočila obstrukcioniste. V pretepu, ki je sledil, se je še posebej izkazal Fran Šuklje, čeprav je v spominih svojo vlogo nekoliko prenapihnil.

Slovanska krščanska narodna zveza (SKNZ) je podprla tudi Gautschevo vlado, čeprav jim Gautsch ni obljubil drugega, kot da bo uredil razmere na Primorskem. Podprla je tudi vlado grofa Thuna, ki je po nastopu poskušal izničiti nemško obstrukcijo z napovedjo celovite ureditve jezikovnih razmer v državi. Dne 21. 3. 1898 je bil za prvega podpredsednika poslanske zbornice izvoljen Andrej Ferjančič (do oktobra 1899). V državnem zboru je bila stavljena vrsta predlogov za rešitev jezikovnega vprašanja. Dne 22. aprila 1898 so v imenu Zveze Gregorec, Šuklje in Barwiński stavili predlog, ki je od vlade terjal takojšen sprejem zakona o izvedbi člena 19 temeljnega državnega zakona iz leta 1867. Predlog je utemeljeval Gregorec, ki je predlagal, naj bi bili vsi jeziki, ki so v navadi v kaki deželi, razglašeni za deželne jezike in bi bili pred deželnimi in državnimi oblastmi enakopravni in enakovredni. Vsak državljan bi mogel iskati in najti pri vseh instancah pravico v svojem jeziku.

Toda v kaotičnih razmerah nemške obstrukcije slovenski poslanci niso mogli računati na kakšno koncesijo. Ivan Šusteršič je aprila 1898 odložil svoj mandat in se vrnil v Ljubljano. V poslanskih klopeh ga je zamenjal Ivan Vencajz, v funkciji enega izmed načelnikov SKNZ pa Fran Povše. Tudi pri drugih slovenskih poslancih je volja za podpiranje vlade opazno skopnela. Konec septembra 1898 je vodstvo Katoliške narodne stranke v Ljubljani sklenilo, naj slovenski poslanci izstopijo iz vladne večine. Mnogi, zlasti Krek, so bili razočarani, da je vlada s slovenskimi poslanci ves čas igrala znano igro: »Mandl, steh' auf!« (pri glasovanju za so poslanci morali vstati), da jim je zgolj ukazovala, ne pa jih tudi poslušala. V skladu s tem je Krek predlagal, naj Slovanska krščanska narodna zveza izstopi iz parlamentarne večine. Toda 30. septembra so s 26 proti 8 glasovom člani kluba Krekov predlog zavrnil. Na predlog dr. Matka Laginje so sklenili, da bo zveza svoje postopanje v parlamentu uravnavala »izključno po dejanjih vlade«. ¹⁰⁰⁹ Odslej se je klub poskušal

¹⁰⁰⁷ Krek, Izbrani spisi, IV., str. 17; Slovenski narod, 14. 9. 1897.

¹⁰⁰⁸ Slovenec, 17. 9. 1897; Slovenski narod, 15. 9. 1897.

¹⁰⁰⁹ Krek, Izbrani spisi, IV., str. 23.

držati stališča, »da jugoslovanskim poslancem treba predvsem neodvisnosti nasproti vladi, katero naj podpirajo le tedaj, ako se bo res v dejanju skazala pravično Jugoslovanom«. ¹⁰¹⁰

Naraščajoče nezadovoljstvo s Thunom, ki je vse bolj posegal po zloglasnem § 14, je pred člane Zveze postavljalo vprašanje spremembe politične taktike. Toda v vodstvu Zveze (Gajo Bulat, Aleksander Barwiński in Fran Povše) niso bili naklonjeni vodenju »postulatne politike«. Vse do padca Thunove vlade so se zadovoljevali s politiko izsiljevanja drobnih koncesij, staro drobtiničarsko politiko, ki pa jim ni ničesar prinesla. Po mnenju Frana Šukljeta je bilo »hiranje« politike SKNZ tudi posledica nesposobnosti njenega »novega« predsednika Frana Povšeta. »Ni čuda! Kajti četudi je veljal Povše v istini za strokovnjaka v poljedelstvu, vendar ni razpolagal z onimi svojstvi, ki so za načelnika večje parlamentarne skupine neobhodno potrebna. Pomanjkanje višje naobraženosti in višjega vzleta pri klubovem načelniku smo kmalu spoznali v tem, da so postajale razprave v klubu vedno redkejšje in seveda stvarno neznatnejše.« ¹⁰¹¹

Do spremembe političnega kursa je prišlo šele po nastopu Claryjeve vlade, ki je oktobra 1899 razveljavila jezikovne naredbe za Češko in Moravsko. Čeprav rusinski in hrvaški člani Zveze niso bili za radikalizacijo politike, so na zahtevo slovenskih poslancev na klubovi seji 21. novembra 1899 sklenili, da podprejo češko obstrukcijo v državnem zboru. Ko so spomladi 1900 Čehi nadaljevali z obstrukcijo, pa jih Zveza ni več podprla. ¹⁰¹²

PRANJE DOMAČEGA PERILA PRED AVSTRIJSKO JAVNOSTJO

Z zaostrovanjem liberalno-klerikalnega spopada na Kranjskem so odnosi med slovenskimi katoliškimi in liberalnimi poslanci v SKNZ postajali vse bolj napeti. Toda do dokončnega razcepa je prišlo šele po decembrskih volitvah 1900, na katerih so Slovenci uspeli osvojiti 15 državnozborskih mandatov.

Pred začetkom novega zasedanja so zlasti v liberalnem taboru (Tavčar) glasno poudarjali nujnost oblikovanja enotnega jugoslovanskega kluba brez krščanskega oz. katoliškega predznaka. Toda Šusteršič, ki si je silno želel izolirati »liberalne intrigante«, se nikakor ni želel odpovedati katoliškemu značaju kluba. ¹⁰¹³ Ker so izločitvi slovenskih liberalcev nasprotovali Hrvati, se je 31. januarja 1901 devet slovenskih »katoliških« poslancev (Ivan Šusteršič, Viljem Pfeifer, Fran Povše, Ignacij Žitnik, Josip Pogačnik, Ivan Vencajz, Anton Gregorčič, Josip Žičkar in Hugo Berks) povezalo z dvema češkima, 4 rusinskimi in 6 poljskimi poslanci v Slovanski centrum, ki je štel 21 članov. ¹⁰¹⁴ Preostalih šest na liberalnem oz. slogaškem programu izvoljenih slovenskih poslancev (Ivan Tavčar, Andrej Ferjančič, Ivan Plantan, Oskar Gabršček, Miroslav Ploj, Fran Robič) pa se je z 10 hrvaškimi poslanci združilo v Hrvaško-slovenski klub z dalmatinskim poslancem Ivčevićem na čelu. ¹⁰¹⁵

¹⁰¹⁰ Krek, Izbrani spisi, IV., str. 12.

¹⁰¹¹ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 82.

¹⁰¹² Melik, Slovenci v državnem zboru, str. 595.

¹⁰¹³ Rahten, Zaveznitva in delitve, str. 119.

¹⁰¹⁴ Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, str. III; Rahten, SLS v dunajskem parlamentu, str. 43; Kmalu je iz kluba izstopil Berks, ki je postal »divjak«.

¹⁰¹⁵ Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, str. 112; Binder, Galizien in Wien, str. 379.

Hrvaško-slovenski klub se je že konec marca skoraj prepolovil. Na klubovi seji 29. marca 1901 je namreč Miroslav Ploj pozval Ivana Tavčarja, naj izstopi iz kluba, češ da je kot »šefredaktor« Slovenskega naroda odgovoren za besne napade na vero in cerkev. Užaljeni Tavčar je nemudoma pobral šila in kopita in zapustil klub. Nekaj dni zatem so se mu pridružili še Ferjančič, Gabršček in Plantan, medtem ko sta Ploj in Robič ostala v Hrvaško-slovenskem klubu. Liberalni secesionisti so maja 1901 z dvema srbskima poslancema ustanovili Jugoslovanski napredni klub, ki mu je načeloval Andrej Ferjančič.

Od maja 1901 so slovenski poslanci v državnem zboru delovali v treh klubih, ki že zaradi številčne šibkosti niso imeli posebej velike teže. Njihov politični kapital je dodatno zmanjševalo dejstvo, da so vse preveč svoje energije porabili za medsebojna obtoževanja in pranje domačega perila pred vesoljno avstrijsko javnostjo. Pri tem se je zlasti »izkazal« Ivan Tavčar, ki je v svoji nastopih v državnem zboru uresničeval napoved, dano volilcem na volilnem zborovanju 26. decembra 1900 v Ljubljani: »Ne vsled lastnih zaslug, pač pa vsled nasprotstva političnih svojih sovražnikov smem brez pretiranosti izreči, da je že samo moje ime nekak program. In če me izvolite svojim državnim poslancem, izvolite z mojim imenom tudi program, ki je združen s tem imenom! Jedro imena kakor programa pa je neizprosno nasprotstvo tistemu, kar se imenuje 'klerikalizem'«. ¹⁰¹⁶ V središču njegovih parlamentarnih nastopov se je največkrat znašel Ivan Šusteršič s svojimi »nečastnimi« metodami političnega boja, pa ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič kot iniciator verskega fanatizma, »kakoršen je bil celo v srednjem veku redek«. ¹⁰¹⁷

Takšne in podobne Tavčarjeve »eskapade« so (zlasti med »afero Žlindra« maja 1901) pripomogle k začasnemu padcu Šusteršičevega političnega ugleda, toda mojstra »parlamentarne taktike« (Šuklje) niso mogle zaustaviti. Kasnejši »nekronani vojvoda Kranjski« je korak za korakom uresničeval cilj, ki si ga je zadal pred volitvami: popolna izolacija (kranjskih) liberalcev. Na začetku junija 1902 mu je uspelo izvesti »fuzijo« Slovenskega centra s Hrvaško-slovenskim klubom v novo 28-člansko Slovansko zvezo, ki je hitro okrepila svoje pozicije v parlamentu. ¹⁰¹⁸ Pokazalo se je, kako prav je imel Šuklje, ki je v spominih kot glavno Šusteršičevo lastnost navedel popolno »jasnost o končnem cilju, katerega si naj postavi v vsaki zadevi. In ta cilj je zasledoval s skrajno energijo, z redko brezobzirnostjo, ne meneč se za dopustnost metod in sredstev, katera je uporabljal v dosegu svojih namenov.« ¹⁰¹⁹

V času, ko je Koerberju z »gospodarskim programom« uspelo parlament pripraviti h konstruktivnemu delu (1901/1902), so tudi slovenski poslanci vseh klubov podprli marsikateri vladni predlog. Toda že v letu 1903 je Slovanska zveza, ki jo je z železno disciplino vodil Šusteršič, ¹⁰²⁰ iz solidarnosti s hrvaško opozicijo v banovini, ki je bila boj proti režimu Khuena-Hedervaryja, začela zaostrovati svoj odnos do hirajoče vlade. Od

¹⁰¹⁶ Slovenski narod, 27. 12. 1900.

¹⁰¹⁷ Bergant, Kranjska med dvema Ivanoma, str. 148.

¹⁰¹⁸ Janko Pleterski, Politika »novega kurza«, jadranski kompromis in Slovenci, v: Janko Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, str. 78.

¹⁰¹⁹ Šuklje, ki se je leta 1903 vrnil v parlament (namesto umrlega Vencajza), je delovanje kluba opisal z besedami: »Disciplina v klubu je bila izborna in to je nekaj izdalo v tedanjem parlamentu, ko so bile velike stranke že razpadle v male strančice.« Prim.: Šuklje, Sodobniki mali in veliki, str. 247-248.

¹⁰²⁰ Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 131-131.

nje je zahtevala, da pomiri razmere na Hrvaškem. S Koerberjevim odgovorom, češ da se (cislajtanska) vlada ne sme vmešavati v razmere na Ogrskem, v Slovanski zvezi niso bili zadovoljni.¹⁰²¹ Zato se je Koerber znašel na udaru ostre kritike slovenskih in hrvaških poslancev. Miroslav Ploj ga je v svojem nastopu v parlamentu 24. novembra 1903 direktno obtožil, češ da je »sovražnik Jugoslovanov«.

Dne 15. marca 1904 je Slovanska zveza podprla češko obstrukcijo zoper Koerberjevo vlado in – na željo Čehov – poskušala k protivladnemu sodelovanju pritegniti tudi italijanske poslance. Pogajanja, ki jih je (brez vednosti tržaških Slovencev) z italijanskimi poslanci vodil istrski hrvaški poslanec Vjekoslav Spinčić, niso prinesla rezultatov.¹⁰²² Podpiranje češke obstrukcije, ki sta ji spet nasprotovala hrvaški poslanec Ivčević in rusinski poslanec Barwiński, pa je vneslo razdor v Slovansko zvezo. Dne 15. novembra 1904 so rusinski poslanci zapustili Slovansko zvezo in ustanovili samostojen Rusinski klub.

V BOJU ZA VOLILNO REFORMO

Politična teža slovenskih poslancev je zopet nekoliko narasla v času razprav o nujnosti sprejema državnozbornske volilne reforme na podlagi splošne in enake volilne pravice. Za razliko od Tavčarja, Ferjančiča in Plantana, ki so se skoraj do zadnjega zoperstavljali splošni in enaki volilni pravici,¹⁰²³ so bili poslanci v Slovanski zvezi odločno za reformo. Šusteršič, ki si je za uvedbo splošne in enake volilne pravice prizadeval že od leta 1898, je v govoru 5. oktobra 1905 optimistično poudarjal: »Na podlagi splošne in enake volilne pravice nastala ljudska zbornica bo hitro in energično pristopila k razumni in pravični rešitvi nacionalnega vprašanja. Ali tedaj verjamete, gospoda moja, da bo na podlagi splošne in enake volilne pravice nastala zbornica tako neinteligentna in – oprostite izrazu – tako brezvestna, da bi bila lahko malenkost večjezičnih gimnazijskih razredov v Celju veliko vprašanje, ki ruši vlade? Tako neumen je vendar lahko samo parlament privilegirancev. Velike množice razmišljajo veliko bolj razumno in veliko bolj pravično...«.¹⁰²⁴

V pogajanjih glede števila slovenskih mandatov po posameznih deželah je Šusteršič poskušal uresničiti svoj osnovni cilj: zagotoviti SLS popolno politično prevlado na Kranjskem. Bistveno manj odločno se je potegnil za interese štajerskih in zlasti koroških Slovencev.¹⁰²⁵ Slednjim je – kot je v razgovorih z Miroslavom Plojem 23. decembra 1905 zagotavljal notranji minister grof Arthur Bylandt-Rheidt – vlada sprva namenila dva mandata, kmalu po novem letu pa je ugodila nemškim nacionalcem, ki so dvema slovenskima mandatoma odločno nasprotovali.

Po razgrnitvi vladnega predloga (23. februarja 1906), ki je 10 od 11 mandatov na Kranjskem zagotavljal SLS, koroškimi Slovencem pa namenil le 1 mandat, se je v vseh slovenskih deželah vzdignil vihar ogorčenja. Slovenski narod je 24. februarja 1906 zapisal: »Jasno kot beli dan je, da so dr. Šusteršič in njegovi tovariši prodali štajerske in koroške Slovence

¹⁰²¹ Rahten, Zavezništva in delitve, str. 121.

¹⁰²² Pleterski, Politika »novega kurza«, jadranski kompromis in Slovenci, str. 78-88.

¹⁰²³ Ivan Hribar, Moji Spomini, I.-II., Ljubljana 1983-1984, str. 430.

¹⁰²⁴ Rahten, SLS v dunajskem parlamentu, str. 59.

¹⁰²⁵ Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 176-189.

vlati...«. Najbolj ogorčeni protesti so prihajali »od koroških naših bratov, ker so poznali, da je krvni brat, ki si je po sodejstvu okolnosti z izigravanjem narodovega zaupanja znal na odločilnih mestih pridobiti veljave in vpliva, njihov narodni obstoj porabil za kupčijski predmet na političnem trgu.«¹⁰²⁶ Tudi na Štajerskem so ob kritiki vladnega predloga od slovenskih poslancev zahtevali, da za vsako ceno – tudi z obstrukcijo – preprečijo predlagano volilno reformo. Na zborovanju političnega društva Naprej v celjskem Narodnem domu 22. aprila 1906 je dr. Juro Hrašovec predlagano reformo zavrnil. »Odločno moramo izjaviti, da rajši nočemo volilne reforme, kakor takšno skrajno krivico.«¹⁰²⁷

Po sprejemu vladnega predloga v prvem branju pa se volilne reforme ni dalo več preprečiti. Slovencem je ostalo zgolj upanje, da bodo slovenski poslanci uspeli doseči želeni cilj z zakulisnimi pogajanjmi in sklepanjem kompromisov v odboru za volilno reformo. Toda slovenskim članom odbora¹⁰²⁸ je kmalu postalo jasno, da Nemci na Koroškem ne bodo pristali na popuščanje Slovencem. Drugemu slovenskemu mandatu niso nasprotovali le v Nemški ljudski, ampak tudi v zmernejših nemških strankah (vključno s socialdemokratsko). Iskra upanja za koroške Slovence se je spet pojavila, ko so nemški člani odbora odločno zahtevali oblikovanje posebnega nemškega (kočevskega) mandata na Kranjskem. Ko je kot kompenzacijo zanj Šusteršiču uspelo izbojevati dodaten slovenski mandat izven Kranjske,¹⁰²⁹ so štajerski člani kluba – pač zaradi nepopustljivosti nemških strank glede Koroške – zahtevali oblikovanje sedmega slovenskega mandata na Štajerskem. Ob viku in kriku poslancev Nemške ljudske stranke so 12. julija 1906 slovensko zahtevo podprli nemški krščanski socialci z Geßmannom na čelu. Usoda Koroške je bila zapečatenena.

Krivda za »izdajo« koroških Slovencev je zadela Šusteršiča, ki so mu očitali, da je zgolj iz strankarskih interesov na Kranjskem sklenil »kravjo kupčijo« z vlado. Hude obtožbe na Šusteršičev račun so prihajale s Koroške, kjer so slovenski politiki na shodu 26. julija 1906 slovenski državnozborni delegaciji izrekli nezaupnico, hkrati pa zavrnilo udeležbo na III. slovenskem katoliškem shodu. Še bolj brezkompromisno so se prvaka SLS lotili v Slovenskem narodu. Liberalni list je Šusteršiču celo očital, da so nemški krščanski socialci zavrnilo drugi koroški mandat v sporazumu z njim.¹⁰³⁰ V kranjskem katoliškem taboru so takšne in podobne očitke odločno zavračali. Tudi v pismu, ki ga je 6. avgusta 1906 Žitniku poslal Geßmann, je jasno stalo, da Ploj in Šusteršič zaradi nasprotovanja nemških nacionalcev nista mogla doseči drugega koroškega mandata.¹⁰³¹ Toda vse je bilo zaman. V obrambo Šusteršiča so v kranjskem katoliškem taboru začeli iskati krivca v »sebičnih« štajerskih poslancih in načelniku odbora za volilno reformo Miroslavu Ploju. Ko je po državnozbornih volitvah 1907 Ploj vstopil v Jugoslovanski klub (in ne v Slovenskega) in so ga katoliškem taboru začeli obtoževati krivde za »koroško nesrečo«

¹⁰²⁶ Hribar, Moji spomini, str. 505.

¹⁰²⁷ Domovina, 27. 4. 1906.

¹⁰²⁸ Stalna slovenska člana odbora sta bila štajerski poslanec dr. Miroslav Ploj in kranjski poslanec dr. Ivan Šusteršič. Na mestu tretjega slovenskega člana so se izmenjali Oskar Gabršček, Ivan Plantan in Ivan Tavčar. Prim.: Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 53.

¹⁰²⁹ Andrej Rahten, Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869-1934), Celovec-Ljubljana-Dunaj, 2002, str. 93-94; sprva se je Šusteršič prizadeval za dodaten slovenski mandat na Kranjskem.

¹⁰³⁰ Slovenski narod, 4. 8. 1906.

¹⁰³¹ Rahten, Pozabljeni slovenski premier, str. 101.

pri volilni reformi, je v celjski Domovini na dolgo obrazložil svoje videnje koroškega neuspeha.¹⁰³² »Glavni vzrok, da je bila stvar koroških Slovencev glede volilne reforme izgubljena, tiči v dveh okolnostih, katerih druga je pomagala vladi z ozirom na prvo iz zadrege: prvič je morala pridobiti vlada za volilno reformo nemško ljudsko stranko, in že takrat, ko smo se razšli pred Božičem 1905 na parlamentarne počitnice, je bilo vsakemu treznemu politiku jasno, da se bo dala nemška ljudska stranka pridobiti le s tem, da se kolikor mogoče varuje takratna nemška posest na Koroškem in Spodnjem Štajerskem, t. j. s koncesijami na škodo koroških in štajerskih Slovencev; na drugi strani se je pa dr. Šušteršič za volilno reformo veliko preveč izpostavil in vladi preočito pokazal, da se ji od njegove stranke ni bati odločnega odpora radi izvenkranjskih slovenskih mandatov, ako se ji izpolnijo Kranjske želje; dr. Šušteršič se je potegnil v prvi vrsti zato, da obdrži Kranjska 11 mandatov in da se sestavijo volilni okraji tako, kakor želi njegova stranka. S tem je lahko računala vlada, to sva pa vedela in s tem morala računati tudi Robič in jaz...« In je dodal zanimivo podrobno: »Zastopal sem vedno mnenje, da se v odseku cela stvar ne da zaprečiti, da je tam mogoče samo potom kompromisa kaj doseči, ter sem se vestno potegoval z nemško konservativno, krščansko-socijalno in tudi socijalno-demokratsko stranko, toda v zadnjem trenutku so nas prvi in zadnji zapustili, krščanski-socijalci zato, ker niso hoteli preprečiti volilne reforme, nemški konservativci pa kakor so trdili zato, ker niso našli podpore pri 'Slovanski zvezi', da se ločijo mesta od dežele pri sestavi volilnih okrajev. Dr. Šušteršič je z ozirom na sestavo volilnih okrajev na Kranjskem to zahtevo odbil, tako sta mi pravila poslanca Hagenhofer in dr. Tollinger, ko sem ju vprašal, zakaj nista glasovala v odseku za moje predloge. Hagenhofer se je zaradi tega tudi še v zbornici z dr. Šušteršičem precej razdraženo sprijel.«

»JUGOSLOVANSKO VPRAŠANJE SE JE SPROŽILO IN SILI K REŠITVI«

Prve volitve na podlagi splošne in enake volilne pravice (1907) so Slovincem prinesle 24 mandatov. Na Kranjskem so bili izvoljeni Krek, Šušteršič, Pogačnik, Povše, Žitnik, Šuklje ter novinci Franc Demšar, dr. Janko Hočever, Josip Gostinčar, Franc Jaklič in (namesto Tavčarja) ljubljanski župan Ivan Hribar. Štajersko so zastopali dr. Anton Korošec, dr. Ivan Benkovič, Franc Pišek, Miroslav Ploj, Ivan Roškar, Franc Roblek in Vinko Ježovnik, Goriško pa Anton Gregorčič, Josip Fon in Albin Štrekelj. Iz Trsta, ki v letih 1897-1907 ni imel slovenskega poslanca, je na Dunaj prišel Otokar Rybář. Koroške Slovence je zastopal Franc Grafenauer, slovenske interese v Istri pa hrvaški poslanec Matko Mandić, izvoljen v volilnem okraju Podgrad-Koper.¹⁰³³

Kot leta 1901 tudi tokrat slovenski poslanci niso uspeli oblikovati enotnega kluba. Slovenski katoliški poslanci so se 17. junija 1907 povezali v Slovenski klub, ki je skupaj

¹⁰³² Domovina, 10. 7. 1907; 12. 7. 1907.

¹⁰³³ Melik, Volitve, str. 415.

z gostujočim Francem Grafenauerjem štel 17 poslancev.¹⁰³⁴ Sedem slovenskih liberalnih poslancev pa je skupaj s Hrvati iz Istre in Dalmacije (in dvema srbskima poslancema) ustanovilo Zvezo južnih Slovanov, ki je štela 20 poslancev. Med njimi je bil tudi štajerski poslanec Miroslav Ploj, ki je na volitvah kandidiral na katoliškem programu. Vzroka za njegov »prestop« naj bi bila dva: rivalstvo s Šusteršičem in neizmerna politična ambicioznost. »Splošno se sodi, da je bil tudi nagib: Ivčević je kot predsednik ničla in sedaj bo Ploj vodil klub. Tega prej ni mogel, dokler je imel tudi Šusteršič kaj govoriti v predsedstvu...«¹⁰³⁵

Medtem ko se Zveza južnih Slovanov v državnem zboru ni mogla uveljaviti, se je Slovenski klub na iniciativo Šusteršiča s češko Katoliško narodno stranko povezal v ohlapno, 33-člansko »parlamentarno komisijo«, ¹⁰³⁶ in si kmalu pridobil ugled v parlamentu. Slovenec je 27. julija 1907 zapisal: »Z velikim zadovoljstvom lahko rečemo, da je ni stranke v državnem zboru, ki bi vživala tako od vseh strani simpatije kakor 'Slovenski klub'. Da je ta klub v prijateljskih razmerah s Čehi, Poljaki in krščanskimi socialci, je umljivo samo po sebi. Toda tudi socialni demokratje, Rusini in najinteligentnejši možje izmed nemških strank ga vpoštevajo. Doseglo se je to z razboritim, res svobodnim nastopom naših poslancev.«¹⁰³⁷

Slovenski klub je bil do Beckove vlade od samega začetka izjemno kritičen. Anton Korošec je že sredi julija 1907 objavil stališče kluba, češ da vlada Slovincem ne daje povodov, »da bi ji zaupali«. ¹⁰³⁸ Ker pa je posameznim slovenskim poslancem (zlasti Šusteršiču in Šukljetu) v zakulisnih stikih z ministrskim predsednikom vendarle uspelo Slovincem priboriti to in ono koncesijo (izjemen uspeh je bila uvrstitev izgradnje belokranjske železnice v besedilo nagodbenega sporazuma z Ogrsko 8. oktobra 1907), so na jesenskem zasedanju državnega zbora slovenski poslanci podprli predlog nagodbe z Ogrsko. Seveda so razpravo izkoristili za argumentirane napade na dualizem, ki da politično ločuje južne Slované.¹⁰³⁹

Ko se je po aneksiji Bosne in Hercegovine (5. oktobra 1908) aktualiziralo jugoslovansko vprašanje, so slovenski poslanci obeh klubov izkoristili vsako priložnost za propagiranje trialistične preobrazbe države. Pri tem je bil najbolj dosleden Ivan Šusteršič, ki je v vlogi načelnika Slovenskega kluba in člana avstrijske delegacije vlado in odločilne kroge v monarhije nenehno pozival, da je »sproženo« jugoslovansko vprašanje treba rešiti v interesu obstoja monarhije.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁴ V klubu so bili kranjski poslanci Ivan Šusteršič, Janez Evangelist Krek, Franc Demšar, Josip Gostinčar, Janko Hočevar, Franc Jaklič, Josip Pogačnik, Fran Povše, Ignacij Žitnik in Fran Šuklje; štajerski poslanci Anton Korošec, Ivan Benkovič, Franc Pišek in Ivan Roškar; goriška poslanca Josip Fon in Anton Gregorčič; koroški poslanec Franc Grafenauer. Po smrti liberalnega poslanca Vinka Ježovnika (20. 4. 1910) je bil na nadomestnih volitvah izvoljen katoliški kandidat Karel Verstovšek, ki je pristopil Slovenskemu klubu. Šukljeta, ki je 1. 7. 1910 odložil mandat, je v klubu zamenjal na nadomestnih volitvah izvoljeni Evgen Jarc.

¹⁰³⁵ Pokrajinski arhiv Maribor, Zapuščina Frana Jankoviča, pismo Antona Korošca Franu Jankoviču z dne 21. 6. 1907.

¹⁰³⁶ Bister, Anton Korošec, str. 59.

¹⁰³⁷ Slovenec, 27. 7. 1907; Bister, Anton Korošec, str. 62.

¹⁰³⁸ Slovenec, 17. 7. 1907.

¹⁰³⁹ Bister, Anton Korošec, str. 63.

¹⁰⁴⁰ Andrej Rahten, Slovenska politika v avstrijskem državnem zboru 1870-1918, v: Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma, Ljubljana 2005, str. 158.

Po padcu Beckove vlade so na njegovo iniciativo spet stekla pogajanja za skupno delovanje vseh južnoslovanskih poslancev v dunajskem državnem zboru.¹⁰⁴¹ Neposredno po predstavitvi prve Bienerthove »uradniške vlade« sta se (25. novembra 1908) Slovenski klub in Zveza južnih Slovanov povezala v 37-člansko Narodno zvezo, ki se je že 11. decembra odločila za najostrejšo opozicijo. Šusteršič in Laginja sta 16. decembra 1908 v imenu Narodne zveze v državnem zboru stavila nujni predlog, s katerim sta zahtevala pripravo temeljnih zakonov (ustavo) za anektirano Bosno in Hercegovino.¹⁰⁴² Predlog je utemeljeval Šusteršič, ki je med drugim poudaril: »Srečna rešitev jugoslovanskega vprašanja je za monarhijo življenjskega pomena, ker se lahko reši v korist monarhije, lahko pa tudi proti koristim monarhije. Za monarhijo se gre, da obdrži morje in svoje stališče kot velesila. V ospredju pa stoji danes celotno bosansko-hercegovsko vprašanje, kot središče današnje evropske konstelacije. Želimo, da se vprašanje srečno reši po monarhiji. Naj dobi sedanja odločilna ura tudi povsod pravo razumevanje.«¹⁰⁴³

Zaradi odločnosti Narodne zveze je ob koncu leta Bienerth začel razmišljati o vključitvi slovenskih poslancev v vladno večino. Korošec je 28. decembra 1908 v pismu Franu Jankoviču zapisal: »Na Dunaju smo sedaj visoko zgoraj. Če se posreči potisniti v kot Mladočeha in če se parlamentarizira pred zopetnim sestankom državnega zbora, potem je po človeški previdnosti gotovo, da bo tudi en Slovenec sedel v ministrstvu kot strokovni minister. Nemškonacionalni poslanci so se že sprijaznili s to mislijo, protestirajo le proti ministru-rojaku. Za Slovence se namerava ustanoviti posebno poštno ministrstvo, ki se loči od trgovinskega... Nemci tudi nič ne protestirajo proti Šusteršiču, ako bi eventualno prišel v pošte. Pri cesarju pa je dr. Š. v izredni milosti zaradi svojega lojalnega zadržanja v bosanski aneksijski zadevi. Cesar je rekel ad parre narrandum javno k ministrom: Dr. Š. ist doch ein guter Österreicher!«¹⁰⁴⁴

Toda ko je po novem letu postalo jasno, da Bienerth v svojo novo »parlamentarno« vlado ne bo povabil Slovencev, so v Narodni zvezi začeli spreminjati taktiko. Šusteršič je začel pogajanja za oblikovanje velikega slovanskega bloka, ki bi stopil v najostrejšo opozicijo. Najprej se je 29. januarja 1909 Narodna zveza združila s češkimi katoliškimi narodnjaki in starorusini v Slovanski centrum, ki je štel 58 poslancev, po koncu osemnajstega zasedanja (5. februarja 1909) in imenovanju nove Bienerthove »parlamentarne vlade« (10. februarja 1909) pa mu je uspelo (17. februarja 1909) v Slovansko enoto (unijo) povezati 28 čeških agrarcev, 20 mladočehov, 20 članov Zveze južnih Slovanov, 17 članov Slovenskega kluba, 17 čeških katoliških narodnjakov, 12 čeških radikalcev, 5 starorusinov, 4 člani Moravske ljudske stranke in 2 češka realista (eden je bil Masaryk).

Slovanska enota je bila nadvse ohlapna parlamentarna povezava. Imela je skupno parlamentarno komisijo in izvršilni odbor, sestavljen iz načelnikov posameznih klubov. Matko Laginja je o novi povezavi zapisal: »Slovanska enota pravzaprav ni obstajala tako,

¹⁰⁴¹ Na zborovanju 16. 11. 1908 v Ljubljani je Šusteršič dejal: »V tem zgodovinskem momentu se podaje neizogibna potreba, pokazati svetu kolikor mogoče enotno jugoslovansko individualnost, osobito tudi v obliki kolikor mogoče enotne organizacije vseh jugoslovanskih narodnih zastopnikov v državnem zboru.« – Bergant, Kranjska med dvema Ivanoma, str. 248-249.

¹⁰⁴² Bister, Anton Korošec, str. 74-75.

¹⁰⁴³ Bergant, Kranjska med dvema Ivanoma, str. 250; Bister, Anton Korošec, str. 75.

¹⁰⁴⁴ Pokrajinski arhiv Maribor, Zapuščina Frana Jankoviča, Koroščevo pismo Jankoviču, 28. 12. 1908.

da bi se shajali, posvetovali in odločali vsi predstavniki posameznih klubov, temveč so to opravile parlamentarne komisije posameznih skupin, združenih v Slovanki enoti.«¹⁰⁴⁵ Ker so bili interesi Čehov in Rusinov različni od interesov Jugoslovancev, je Slovanska enota le stežka usklajevala svoje nastopanje v parlamentu. Toda v zavračanju »pronemškega kursa« Bienenrthove vlade so si bili poslanci različnih narodov enotni.

Ko se je 10. marca 1909 spet sešel državni zbor, je Slovanska unija (s svojimi 123 člani je bila najmočnejša povezava v parlamentu)¹⁰⁴⁶ napovedala najostrejšo opozicijo vladi. Vladi, v kateri sta sedela štajerska nemška nacionalca Hochenburger in Stürgkh, pri Slovencih osovražena že od časov krize s celjskim gimnazijskim vprašanjem, so bili še posebej gorki slovenski (katoliški) poslanci s Šusteršičem na čelu. Ob kritikah »pronemškega kursa« in nenehnega opozarjanja na nujnost rešitev jugoslovanskega vprašanja, ki ga je aktualizirala aneksija Bosne in Hercegovine, so slovenski katoliški poslanci v državnem zboru izkoristili vsako priložnost za demonstracijo slovenske lojalnosti do monarhije in dinastije.

V času, ko je bila aneksijska kriza na višku, je jabolko spora kmalu postalo vprašanje zemljiške odveze v anektirani Bosni in Hercegovini. Dr. Ivan Šusteršič je že 11. marca 1909 v državnem zboru stavil nujni predlog »glede ustanovitve bosanske agrarne banke«, ki naj bi zagotovila posojila za izvedbo zemljiške odveze bosanskih kmetov.¹⁰⁴⁷ V njem je odločno nasprotoval predlogu skupnega finančnega ministra Buriana, ki je želel koncesijo za Agrarno in komercialno banko za Bosno in Hercegovino dodeliti predsedniku Ogrske komercialne banke Leu Lanczyju. Ko je cesar 30. aprila 1909 zakon vseeno sankcioniral, je unija dodatno zaostрила svoj odnos do vlade. V napadih na vlado, ki naj bi Bosno in Hercegovino prepustila madžarskim »borznim špekulantom«, se je še posebej odlikoval Šusteršič, ki je afero z bosansko agrarno banko s pridom izkoristil za promoviranje ideje o rešitvi jugoslovanskega vprašanja v smislu trializma. Kot načelnik aneksijskega odbora si je »privoščil« celo to, da je plenumu državnega zbora v glasovanje predložil tri resolucije dalmatinskega poslanca Antuna Vukovića viteza Vučjičdolskega o bosanskem vprašanju, ki v odboru niso dobile večine.¹⁰⁴⁸ Kmalu zatem, ko je poslanska zbornica na velikem »bojnim glasovanju« (8. junija 1909) s petimi glasovi večine končno potrdila vladni predlog,¹⁰⁴⁹ so se razburjeni slovenski poslanci odločili, da posežejo po skrajnem orožju: obstrukciji. Povod za njen začetek je bilo vprašanje italijanske pravne fakultete, ki naj bi jo ustanovili v Trstu.

Po uglašeni tehnični obstrukciji slovenskih poslancev v proračunskem odboru (22. in 23. junija 1909), s katero so blokirali razpravo o ustanovitvi italijanske fakultete, se je s pomočjo preostalih slovanskih strank okrepljena obstrukcija preselila v državni zbor. Od 26. junija 1909, ko so samo češki agrarci in člani Slovenskega kluba vložili 57 nujnih predlogov, je v parlamentu iz dneva v dan bolj škripalo. Nujni predlogi in filibustri so povsem ohromili parlamentarno delo, zato se je Bienenrth 11. julija 1909 moral odločiti za zaključek zasedanja in poslal parlament na počitnice. Politični prestiž Šusteršiča, ki mu je uspelo povezati slovanske skupine (z izjemo Poljakov), je izjemno narasel.

¹⁰⁴⁵ Bister, Anton Korošec, str. 78.

¹⁰⁴⁶ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 980.

¹⁰⁴⁷ Bister, Anton Korošec, str. 78.

¹⁰⁴⁸ Rahten, Zaveznitva in delitve, str. 127.

¹⁰⁴⁹ Bister, Anton Korošec, str. 81.

Brezobziren boj zoper Bienerthovo vlado je načel enotnost v Slovanski uniji in med slovenskimi poslanci. Dne 10. julija 1909 je – na iniciativo Miroslava Ploja – iz Slovenske unije in Narodne zveze izstopila Zveza južnih Slovanov, ki je bila za prijaznejšo politiko do vlade. Nekaj dni zatem je na Šušteršiča, nespornega voditelja slovanske opozicije, »pritisnil« tudi Franc Ferdinand s prošnjo, »naj omili(m) svoj brezobzirni boj zoper Bienerthovo vlado«. ¹⁰⁵⁰ Nepričakovana intervencija je Šušteršiča »opogumila«, da je 25. julija 1909 na prestolonaslednika naslovil obsežen memorandum s predlogom za trialistično preobrazbo monarhije. V memorandumu je trializem označil za slovenski »državno-pravni program«, za katerega da se Slovenci zavzemajo »ne le iz narodnih, temveč tudi iz dinastičnih vzrokov.« Z oblikovanjem jugoslovanske enote na območjih, kjer prebivajo Hrvati, Srbi in Slovenci (Prekmurja ni omenjal), naj bi bila ustvarjena protiutež proti trem najnevarnejšim sovražnikom dinastije: madžarskemu šovinizmu, italijanski in srbski iredenti. »Velika habsburška jugoslovanska država bi male vlekla k sebi, medtem ko je sedanje razmerje obratno, ker pogosto male sosedne jugoslovanske države učinkujejo narodno-privlačno na jugoslovansko prebivalstvo monarhije.«

Pred jesenskim zasedanjem parlamenta je izgledalo, da so pozivi voditeljem Slovenske enote, naj omogočijo normalno delo parlamenta, vendarle padli na plodna tla. Na prvi seji državnega zbora 21. oktobra 1909, ko so za podpredsednika poslanske zbornice izvolili slovenskega poslanca Josipa Pogačnika, je Slovenska unija izrazila pripravljenost za prenehanje obstrukcije. V Narodno zvezo in Slovansko enoto so se spet vrnilo poslanci Zveze južnih Slovanov.

Toda spogledovanja Slovenske enote z vlado je bilo kmalu konec. Sredi decembra je zopet počilo. Na seji 15. decembra 1909 so češki poslanci začeli s tehnično obstrukcijo, ki je – s serijo filibustrov – popolnoma ohromila delo parlamenta. (»Dolga seja« je trajala kar do 19. decembra 1909 – nepretrgoma 86 ur). Slovenski katoliški poslanci so obstrukcijo odločno podpirali. Zaradi splošnega nezadovoljstva z obstrukcijo, ki se ji vlada ni želela ukloniti (vladne stranke so v parlamentu uvedle nočna dežurstva in izmene svojih poslancev v zbornici; socialdemokrati so pred parlamentom organizirali demonstracije proti obstrukcionistom), so na presenečenje vseh za konec obstrukcije poskrbeli kar v Slovanski enoti sami. Dne 17. decembra 1909 je Janez Evangelist Krek v imenu Slovenskega kluba (in s soglasjem Mladočehov in čeških agrarcev) namreč predlagal, naj zakon o poslovníku državnega zbora kot celote (1873) dopolnijo z razširitvijo pooblastil predsednika zbornice v smislu preprečitve tehnične obstrukcije. S Krameževimi dopolnili modificirani Krekov nujni predlog je že 20. decembra 1909 dobil cesarjevo sankcijo in obstrukcije je bilo konec.

Na začetku pomladi 1910, ko je spet postalo aktualno vprašanje ustanovitve italijanske pravne fakultete v Trstu (geslo italijanskih poslancev je bilo: »Trieste o nulla«), so slovenski in hrvaški poslanci znova začeli zaostrovati svoj odnos do Bienerthove vlade. V Slovenskem klubu in Zvezi južnih Slovanov bi bili pripravljeni pristati na ustanovitev italijanske pravne fakultete na južnem Tirolskem le v primeru, da vlada končno ustanovi univerzo v Ljubljani. Slovensko nasprotovanje italijanski zahtevi je razrahljalo trdnost Slovenske enote. Šušteršičevim radikalnim zahtevam sta se uprta zlasti Masaryk in Kramář, ki sta povsem sprejela italijanske argumente. Spomladi 1910 je unija vse bolj izgubljala

¹⁰⁵⁰ Šušteršič, Moj odgovor, Ljubljana 1922, str. 63-65.

značaj »enotne slovanske stranke brez Poljakov«. ¹⁰⁵¹ Ko pa so se 17. junija 1910 slovenski in hrvaški poslanci povezali v poseben »vseučilišni klub«, ki je 28. junija 1910 začel s tehnično obstrukcijo v proračunskem odboru, je prišlo do njene dejanske likvidacije. ¹⁰⁵² S Šusteršičevo politiko je bil izjemno nezadovoljen češki »realist« Masaryk, ki je po odgoditvi državnega zbora (5. julija 1910) v češkem tisku sprožil gonjo proti samovoljnemu slovenskemu politiku. Za konec sodelovanja s prepotentnim Šusteršičem so se kmalu odločili tudi Mladočehi. Že poleti 1910 je Karel Kramař začel z akcijo za oblikovanje samostojnega Češkega kluba, ki se je v resnici ustanovil na začetku jesenskega zasedanja državnega zbora (24. novembra 1910).

Na začetku decembra 1910, ko je Bienertova vlada odstopila, ker so ji podporo odrekli v Poljskem klubu, je Slovenski klub spet nekoliko omilil svoja nespravljiva stališča. Ker se je »vlada v odstopu« odločila preložiti razpravo o vprašanju italijanske pravne fakultete, je decembra 1910 Slovenski klub pristal celo na predloženi proračunski provizorij. ¹⁰⁵³ Toda že kmalu po oblikovanju tretje Bienertove vlade januarja 1911, ki pri Slovanih ni vzbujala zaupanja, so v Slovenskem klubu podprli češko obstrukcijo v proračunskem odboru, ki je prisilila ministrskega predsednika, da je 27. marca 1911 odgodil državni zbor. Tri dni kasneje je bila s cesarskim patentom razpuščena poslanska zbornica, hkrati pa so bile razpisane nove volitve. Toda Bienertov račun, da bodo volitve okrepile stranke, ki so ga podpirale, se ni izšel. ¹⁰⁵⁴ Na junijskih volitvah so njegovi potencialni zavezniki utrpeli hude izgube, zato se je nesposobni ministrski predsednik 26. junija 1911 moral umakniti.

»BREZ NAS TUDI NE GRE! BREZ NAS NE GRE, ČE MI HOČEMO!«

Ko se je 17. julija 1911 dunajski državni zbral na novem zasedanju, je v poslanskih klopeh spet sedelo 24 slovenskih poslancev. Devetnajst slovenskih poslancev (in koroški poslanec Franc Grafenauer), ki so bili izvoljeni na katoliškem programu, se je že 15. julija 1911 s štirimi hrvaškimi pravaškimi poslanci iz Dalmacije (Dulibić, Prodan, Perić, Sesarđić) povežalo v Hrvaško-slovensko skupnost (zajednico). ¹⁰⁵⁵ Pet liberalnih primorskih poslancev (hrvaški poslanci Spinčić, Mandić in Laginja ter slovenska poslanca Otokar Rybář in Gustav Gregorin) pa je 16. julija 1911 ustanovilo Slovenski primorski klub oz. Narodni klub. Edini »kranjski« liberalec, v Ljubljani izvoljeni Vladimir Ravnihar, se je po »tehtnem premisleku« odločil za vstop v mladočeški Češki klub. »Klub je sicer štel samo 14 poslancev, toda po osebnostih, ki so mu pripadale (dr. Kramař, dr. Fiedler, dr. Pacák, oba bivša ministra, dr. Rašin, dr. Koerner, prof. ing. Hrasky), ga je bilo šteti med

¹⁰⁵¹ Binder, Galizien in Wien, str. 429.

¹⁰⁵² Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 799.

¹⁰⁵³ Bister, Anton Korošec, str. 92.

¹⁰⁵⁴ Richard Charmatz, Österreichs äußere und innere Politik von 1895 bis 1914, Leipzig-Berlin 1918, str. 108; citirano po: Bister, Anton Korošec, str. 94.

¹⁰⁵⁵ Na Kranjskem so bili izvoljeni: Ivan Šusteršič, Janez Evangelist Krek, Fran Povše, Josip Pogačnik, Fran Demšar, Josip Gostinčar, Ignacij Žitnik, Janez Hladnik, Franc Jaklič in Evgen Jarc. Na Štajerskem: Anton Korošec, Karel Verstovšek, Mihael Brenčič, Ivan Roškar, Franc Pišek, Fran Jankovič in Ivan Benkovič. Na Goriškem pa Anton Gregorčič in Josip Fon. Po Žitnikovi smrti (28. 12. 1913) je v klub prišel maja 1914 izvoljeni L. Pogačnik.

veljavnejše klube v parlamentu.«¹⁰⁵⁶ V Češkem klubu je imel Ravnihar poseben status. »Vezala me je sicer klubska disciplina, vendar mi je klub v mnogih vprašanjih z ozirom na domače naše razmere pri glasovanjih pustil svobodne roke.«¹⁰⁵⁷

Na iniciativo Šusteršiča sta se Hrvatsko-slovenska skupnost in Narodni klub že 18. julija 1911 spojila v Hrvatsko-slovenski klub, ki je štel 29 članov.¹⁰⁵⁸ Toda že 25. julija 1911 sta na pritisk volilcev iz kluba morala izstopiti oba tržaška liberalna poslanca Gregorin in Rybář, ki sta se »preselila« v vrste »divjakov«.¹⁰⁵⁹ Šusteršič in Spinčić sta si prizadevala, da bi v novi 27-članski Hrvaško-slovenski klub vstopili tudi hrvaški dalmatinski liberalci in oba srbska poslanca, toda njun predlog je odločno zavrnil Josip Smodlaka.¹⁰⁶⁰

Hrvaško-slovenski klub, ki je združeval slovenske katoliške poslance s hrvaškimi pravaši, je v novem parlamentu nadaljeval z ostro opozicijo. Do prehodne Gautscheve vlade je bil kritičen že zaradi v prestolnem govoru (18. julija 1911) napovedane ustanovitve italijanske pravne fakultete v Trstu, ki so ji Slovenci in Hrvati odločno nasprotovali. Še ostrejši odnos pa je zavzel do 3. novembra 1911 imenovane vlade grofa Stürgkha, ki je zgolj nadaljeval »staro pod Taaffejem preiskušeno taktiko avstrijskih državnikov 'fortwursteln'«,¹⁰⁶¹ ne da bi se resno lotil kateregakoli notranjepolitičnega problema.

Šusteršič, ki je zapadel iluziji, da se za trialistično preobrazbo monarhije (v skladu s slovenskimi koncepti) zavzema nadvojvoda Franc Ferdinand, je delovanje Hrvaško-slovenskega kluba usmerjal tako, da bi bilo čim bolj všečno prestolonasledniku. Njegovo politično delovanje se je vse bolj sprevrčalo v neokusno mešanico hiperlojalnosti do monarhije in dinastije ter kritike celotnega sistema avstrijske politike, ki da poleg Nemcev nekoliko upošteva zgolj Čehe. Hrvaško-slovenski klub je tako brez večjih pomislov podpiral vse tiste predloge vlade, ki so bili nujno potrebni za normalno funkcioniranje države in njenega položaja velesile (npr. obrambne zakone). Na drugi strani pa je načrtno napadal dualizem in si prizadeval za upoštevanje zahtev južnih Slovanov. V odmevnem nastopu v proračunski razpravi 10. novembra 1911, ki ga je (v tiskani obliki) preko škofa Jegliča takoj posredoval Francu Ferdinandu, je Šusteršič zahteval, da vlada in odločilni krogi monarhije končno začnejo upoštevati tudi Jugoslovane: »Brez nas tudi ne gre! Brez nas ne gre, če mi hočemo!«¹⁰⁶²

Toda vlada takšnih in podobnih pozivov ni in ni upoštevala. Na začetku leta 1912 pa je Stürgkhu z eno potezo uspelo »neprijetnega« politika pridobiti na svojo stran. Ko ga je 4. januarja 1912 na njegov predlog cesar imenoval za deželnega glavarja Kranjske, si je z vratu rešil vplivnega parlamentarca, ki je delal sive lase številnim njegovim predhodnikom. Z imenovanjem, ki si ga je Šusteršič izposloval mimo sklepa VLS, naj bo novi deželni glavar Povše, pa je v Hrvatsko-slovenski klub zasejal seme razdora. Vpliv Šusteršiča, ki je sicer obdržal poslanski mandat, članstvo v delegaciji in načelstvo kluba, je v parlamentu

¹⁰⁵⁶ Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 83.

¹⁰⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁵⁸ Bister, Anton Korošec, str. 99.

¹⁰⁵⁹ Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 82; Pleterski, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, str. 133.

¹⁰⁶⁰ Pleterski, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, str. 133.

¹⁰⁶¹ Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 85.

¹⁰⁶² Pleterski, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, str. 137.

in klubu začel upadati.¹⁰⁶³ Nova funkcija je od njega zahtevala, da ima prijaznejši odnos do vlade, kar je kmalu povzročilo trenja v klubu.¹⁰⁶⁴ (Nekateri so celo menili, da je ob imenovanju za deželnega glavarja s Stürgkhom sklenil tajni dogovor, s katerim naj bi Šusteršič ministrskemu predsedniku zagotovil tiho podporo svoje stranke).¹⁰⁶⁵ Seveda pa so ga Krek, Korošec in ostali imeli dosti tudi zaradi častilakomnosti in avtokratskih metod vodenja kluba. »Zahteval je, naj se mu vse slepo pokori. Njegova beseda je morala obveljati; vsako mnenje, ki se je razlikovalo od njegovega, je kratkomalo zatrl. Klubov načelnik je bil, to funkcijo pa je tolmačil tako, da je on na zunaj, nasproti vladi in dvoru, edini pooblaščenec in zastopnik klubov. Strastnost, s katero je zastopal to stališče, je bila naravnost boleсна, patologična.«¹⁰⁶⁶

Ob Šusteršičevem spogledovanju s Stürgkhom Hrvaško-slovenski klub ni želel zaostrovati odnosov z vlado. Ko so – zaradi sistiranja hrvaške ustave in režima kraljevega komisarja na Hrvaškem Slavka Cuvaja¹⁰⁶⁷ – spomladi 1912 dalmatinski pravaši od Šusteršiča zahtevali, naj klub – zaradi razmer v banski Hrvaški – nastopi s hrupno obstrukcijo v državnem zboru, jih je Šusteršič zavrnil.¹⁰⁶⁸ Namesto obstrukcije je klub 18. aprila 1912 vložil interpelacijo, ki je od vlade zahtevala, naj si prizadeva za obnovitev ustavnega stanja na Hrvaškem.

Odgovor ministrskega predsednika, ki je povsem jasno obsodil ukinitve ustave na Hrvaškem,¹⁰⁶⁹ je mnoge navdal z upanjem, da bodo državni krogi vendarle podprli državno preobrazbo v smislu trializma. Zato je klub še naprej podpiral vladne predloge, ki so bili pomembni za funkcioniranje skupne države (npr. obrambni zakon 22. junija 1912), poudarjal lojalnost Slovencev (Jugoslovancev) dinastiji in nepopustljivo zahteval državnopravno združitev vseh jugoslovanskih dežel. Slovenski strah, da ob morebitni trialistični rešitvi slovenske dežele ne bi prišle v jugoslovansko skupino, pa je postajal tako močan, da so se bolj, kot je bilo politično potrebno, »pritikali ob Hrvate«, in se vrteli pod dežnik hrvaškega državnega prava. »Vsakokrat, kadar se je bilo bati, da nastane na jugu kaka nova formacija, smo pogledali bolj bistro k Hrvatom in se skušali ob nje nasloniti.«¹⁰⁷⁰ »Pritiskanje ob Hrvate« je kulminiralo po izbruhu prve balkanske vojne, ki je na Slovenskem močno okrepila jugoslovansko (celo srbofilsko) čustvovanje. V takšnem

¹⁰⁶³ Bister, Anton Korošec, str. 104.

¹⁰⁶⁴ Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, str. 246.

¹⁰⁶⁵ Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, str. 198.

¹⁰⁶⁶ Šuklje, Sodobniki, str. 251.

¹⁰⁶⁷ »Ogrska vlada je meseca aprila, ko so bile razpisane volitve za hrvatski sabor, s pomočjo zloglasnega bana Cuvaja na Hrvatskem proglasila izjemno stanje. S tem si je upala v saboru zagotoviti madjaronsko večino. Volilci, ki niso marali voliti za vladnega kandidata, sploh niso imeli dostopa na volišče... Ves civilizirani svet se je zgražal nad tem nasilstvom, ki je odjeknilo tudi v avstrijskem parlamentu.« – Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 87.

¹⁰⁶⁸ Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, str. 146-147.

¹⁰⁶⁹ »Storil je to sicer v delikatni obliki, da ne bi žalil v transilvanski državni gospodujočih državnikov, vendar je dovolj jasno povedal, da taki izjemni ukrepi niso v interesu monarhije, da utegnejo z ozirom na stališče monarhije na zunaj celo škodovati tem interesom in da bi trajanje izrednih razmer na Hrvaškem in v Slavoniji utegnile kvarno vplivati na oni naturalizacijski proces (Naturalisationsprozess), ki se poraja avzključitvijo Bosne in Hercegovine v monarhijo, zavirati ta proces pa je proti življenjskim interesom Avstro-Ogrske.« – Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 88.

¹⁰⁷⁰ Silvo Kranjec, Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije, v: Zgodovinski časopis, 1962, str. 220.

vzdušju je 20. oktobra 1912 v Ljubljani prišlo do formalne povezave VLS z »združenimi« hrvaškimi pravaši. Na shodu s sprejeli resolucijo, ki je med drugim poudarjala: »Izjavljamo, da tvorimo Hrvati in Slovenci narodno celoto. Zato hočemo pristaši S. P. in V. L. S. skupno delovati v duhu in pravcu programa S. P. za edinstvo, pravice in svobodni razvoj hrvaško-slovenskega naroda v okviru habsburške monarhije. V svesti smo si, da so hrvaško-slovenske dežele odločilnega pomena za pozicijo monarhije kot velevlasti in, kakor se zavedamo svojih dolžnosti nasproti monarhiji, tako odločno zahtevamo in pričakujemo, da se zave tudi monarhija svojih dolžnosti nasproti našemu narodu.«¹⁰⁷¹

Odslej je bila zahteva po trialistični preobrazbi monarhije povsem v ospredju delovanja Hrvaško-slovenskega kluba. Slovenski in hrvaški poslanci so svojo odločenost pokazali tako, da se prve jesenske seje državnega zbora 22. oktobra 1912 niso udeležili. Zbrali so se na sestanku Hrvatsko-slovenskega kluba. Na njem so se odločili, da bodo ob neupoštevanju njihovih zahtev (zlasti glede ureditve razmer na Hrvaškem) prešli k najostrejši opoziciji. Ko je ministrski predsednik Stürgkh poslancu Spinčiću 23. oktobra zagotovil, da bo zadeva s komisarjem Cuvajem na Hrvaškem rešena v 14 dneh, torej do začetka zasedanja delegacij (5. novembra 1912), potem pa obljube ni mogel izpolniti, so se v klubu (ob odsotnosti Šusteršiča in Korošca) že naslednji dan odločili za obstrukcijo.¹⁰⁷²

Dne 6. novembra 1912 so slovenski in hrvaški poslanci (Gostinčar, Jarc in Dulibić) začeli z obstrukcijo v proračunskem odboru. Čeprav sta na klubovi seji 12. novembra 1912 Šusteršič in Korošec izrazila pomisleke proti obstrukciji, je v klubu prevladalo stališče Kreka, da je treba zaostriiti odnos do vlade. Užaljeni Šusteršič se je odločil, da odstopi kot načelnik kluba.¹⁰⁷³ Odslej je klub vodil začasni šestčlanski odbor, v katerem so bili poslanci Dulibić (predsednik), Jarc, Gostinčar, Krek, Spinčić in Korošec.¹⁰⁷⁴

Tudi po zamenjavi v vodstvu kluba so slovenski poslanci nadaljevali z obstrukcijo. Josip Gostinčar je imel v noči s 16. na 17. decembra v proračunskem odboru kar 13 urni govor.¹⁰⁷⁵ »Ko se je zbrala okolu njega večja gruča nemških poslancev, je pričel govoriti v slovenskem jeziku. S tem jih je pregnal. Edini poslanec Marckhl, ki dobro razume in govori slovenščino, je več časa poslušal Gostinčarja....«¹⁰⁷⁶ Istočasno so z obstrukcijo ohromili delo državnega zbora češki poslanci. Med 16. in 18. decembrom 1912 so češki radikalci z dvanajst in šestnajst urnimi govori obstruirali nepretrgoma dva dni in dve noči.¹⁰⁷⁷ Toda že 20. decembra 1912 se je klub odločil, da ne bo več oviral parlamentarnega dela. Zanesljiva novica, da bo Cuvaj kmalu odšel na dopust, s katerega se ne bo več vrnil, je umirila strasti v klubu. Seveda pa se obstrukciji načeloma niso odpovedali. Korošec je 28. decembra 1912 v poslanski zbornici povsem jasno poudaril: »Mislim... da je obstrukcija, ki jo uveljavljamo, nekaj samo po sebi razumljivega, normalno orožje, ki nam ga nihče ne more zameriti, in če se zdaj ne gremo obstrukcije, naj ima gospoda to samo

¹⁰⁷¹ Bister, Anton Korošec, str. 110.

¹⁰⁷² Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, str. 152.

¹⁰⁷³ Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, str. 153.

¹⁰⁷⁴ Bister, Anton Korošec, 114.

¹⁰⁷⁵ Höbelt, Parteien und Fraktionen, str. 983.

¹⁰⁷⁶ Slovenec, 17. 12. 1912.

¹⁰⁷⁷ Das politische Tagebuch, Band I., str. 185.

za odmor, v katerem zbiramo moči, da potem znova preidemo v boj z vsemi strankami, ki so nam sovražne.«¹⁰⁷⁸

Toda »zbiranje moči« ni prineslo uspeha. Nasprotno. Po razcepu v Hrvaški stranki prava so trialistične zamisli prenehali podpirati frankovci. Pobuda dalmatinskega poslanca dr. Čingrije za združitev vseh slovenskih, hrvaških in srbskih poslancev v enoten Jugoslovanski klub ni prinesla uspeha.¹⁰⁷⁹ Anton Korošec, ki je v klubu postopoma zasedel položaj Šusteršiča (4. marca 1914 je postal tudi formalni načelnik kluba), je v kaotičnih zunanje- in notranjepolitičnih razmerah svoje upe vse bolj stavljaj na dinastijo. Dne 20. maja 1913 je v poslanski zbornici dejal: »Le še eno zadnje upanje je ostalo nam Jugoslovanom, to je dinastija. Ta je dovolj močna, da naslonjena na še zanesljivo vojsko, napravi konec dualizmu. Dvanajsta ura bije, da se naša monarhija federalistično uredi, da se Jugoslovani v njej državnopravno združijo in da na razvalinah dualizma nastane nova, velika, svobodna habsburška monarhija, ki bo nudila vsem narodom pravico in varstvo.«¹⁰⁸⁰ Toda takšne in podobne računice so bile popolnoma nerealne. Slovenska politika je očitno stavila na napačnega konja. Z vodenjem »visoke politike« pa je kar nekako zanemarila politiko drobnih korakov, ki ji je v preteklosti Slovencem vseeno precej prinesla. Povedano z besedami Aleša Ušeničnika: »Radi klavnih parlamentarnih razmer tudi naša politika ne more pokazati kakih posebnih sadov, in ni čuda, da se mnogih polašča neko nezadovoljstvo. Ne moremo si tajiti, da je to nezadovoljstvo bolj ali manj upravičeno. Toliko truda, a tako malo uspeha! Seveda nekateri tudi sodijo, da je naša politika preveč »velepotezna«, a premalo praktična, češ da ljubi velike besede, a zanemarija podrobno delo. Slovence na Koroškem, pravijo, zanemarjamo, delamo pa »visoko« politiko, zdaj balkansko, zdaj hrvaško. Nekega jutra smo se zbudili kot Hrvatje in sanjali o trializmu, zdaj smo menda še Hrvati, a trializem smo pustili in oznanjamo federalizem. Enkrat smo sila močni – nič brez nas in proti nam«, drugič obupno upamo le še v dinastijo. To in ono, pravijo, se je zgodilo v naših deželah, kar se ne bi bilo smelo in bi se tudi ne bilo, ko bi bili ljudski zastopniki bolj pazni na take »majhne«, a vendarle ne majhne reči. Te tožbe merijo zlasti na »narodne zadeve«.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁸ Bister, Anton Korošec, str. 121.

¹⁰⁷⁹ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 95.

¹⁰⁸⁰ Melik, Načrti za reformo, str. 645.

¹⁰⁸¹ Aleš Ušeničnik, Idealizem v politiki, v: Čas 1913, str. 297.

DRŽAVNI ZBOR MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Dne 25. julija 1914, na dan, ko so v Avstriji začeli z mobilizacijo, je predsednik poslanke zbornice Julius Sylvester poslancem poslal kratko sporočilo: »Gospod ministrski predsednik mi je poslal naslednji dopis: 'po Najvišjem nalogu proglašam XXI. zasedanje državnega zbora za zaključeno.«¹⁰⁸²

Ministrski predsednik Stürgkh, ki ni skrival svojega odpora do parlamentarne demokracije, je izbruh vojne izkoristil za pokop parlamentarnega življenja. »Vse besede grofa Stürgkha o ljubezni do parlamentarizma niso mogle prikriti resnice, da z zadoščenjem opazuje parlamentarni kaos, ki mu omogoča, da se iznebi državnega zbora. Že od vsega začetka je nasprotoval splošni volilni pravici, zato je zdaj čutil, da se mu uresničujejo napovedi, da demokratični državni zbor ne bo mogel uporabiti svojih moči. Sam se je čutil odgovornega izključno cesarju, zato je bil zanj člen o izrednih ukrepih pravi pripomoček vladanja. V tem okviru je bilo jasno, da se je Stürgkhu ob izbruhu vojne zdelo samo po sebi razumljivo, da vso upravo podredi vrhovnemu vojskovodji.«¹⁰⁸³

Ob vstopu v vojno razglašeni zakoni o izrednem stanju (z njimi so onemogočil vsakršno kritiko režima, razpuščali »sumljiva« društva in do skrajnosti zaostri cenzuro) so Cislajtanijo spremenili v na pol vojaško diktaturo. Oblast so si »prisvojili« vrhovno vojaško poveljstvo, generalštab, obrambno ministrstvo in v njegovem okviru na novoustanovljeni Vojni nadzorni urad (Kriegsüberwachungsamt), ki je dobil široka pooblastila. Na območjih monarhije, ki so jih razglasili za »vojne cone«,¹⁰⁸⁴ je vojska dobila praktično neomejeno upravno oblast.¹⁰⁸⁵ A tudi v drugih deželah je črno-žolti vojaški absolutizem polnil ječe z domnevnimi »sovražniki« države. Na udaru vojske so se znašli celi narodi: Srbi v Bosni in Hercegovini, Rusini v vzhodni Galiciji in Italijani na Tirolskem, pa Čehi in Slovenci (ter Hrvati).

Do konca leta 1914 so na Češkem – zaradi domnevne protidržavne aktivnosti – zaprli okoli 1000 čeških državljanov in razpustili 32 čeških društev. Kmalu zatem, ko sta aprila 1915 dva češka polka na vzhodni fronti dezertirala, so vojaške oblasti dodatno zaostriale represijo v deželi. Maja 1915 so aretirale mladočeškega voditelja Karla Kramača in ga po dolgem in odmevnem procesu obsodile na smrt.¹⁰⁸⁶ Nič boljše se ni godilo s Slovenci, ki jim v vojaških krogih že pred vojno niso preveč zaupali.¹⁰⁸⁷

Zaradi odsotnosti parlamenta in stroge cenzure so se politične razprave o ciljnih vojne in nujnih notranjepolitičnih spremembah odvijale le v okviru glavnih političnih strank

¹⁰⁸² Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 99.

¹⁰⁸³ Skottsberg, Der österreichische Parlamentarismus, str. 117; citirano po: Bister, Anton Korošec, str. 143.

¹⁰⁸⁴ Med vojne cone so sprva spadale Bosna in Hercegovina, Galicija in Bukovina ter deli Moravske. Po italijanskem vstopu v vojno maja 1915 so za vojne cone razglasili večino dežel v bližini Italije.

¹⁰⁸⁵ Mark Cornwall, Auflösung und Niederlage. Die österreichisch-ungarische Revolution, v: Mark Cornwall, Die letzten Jahre der Donaumonarchie. Der erste Vielvölkerstaat im Europa des frühen 20. Jahrhunderts, Stuttgart 2004, str. 189.

¹⁰⁸⁶ Manfred Rauchensteiner, Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Welt Krieg, Graz 1994, str. 270.

¹⁰⁸⁷ Stergar, Slovenci in vojska.

(vseh narodov).¹⁰⁸⁸ Poslanci večine parlamentarnih klubov tudi po izbruhu vojne niso mirovali. Še posebej aktivna je bila Nemška nacionalna zveza, ki je v teku leta 1915 navezala tesne stike s parlamentarci nemškega Reichstaga in ogrskega državnega zbora.

Medtem ko so slovanski narodi vztrajali na radikalni preobrazbi Avstro-Ogrske v federacijo enakopravnih narodov, so Nemci želeli vojno izkoristiti za utrditev nemškega gospodarstva v Cislajtaniji. V Nemški nacionalni zvezi, ki je spomladi 1915 objavila svoj program (*Der Standpunkt des Deutschen Nationalverbandes zur Neuordnung der Dinge in Österreich*),¹⁰⁸⁹ so preobrazbo države v nemško Avstrijo želeli doseči po poti oktroja. Zahteve po sklicu parlamenta, ki so jo na vlado naslavljali nekateri člani gosposke zbornice in posamezne politične stranke (zlasti Hrvaško-slovenski klub),¹⁰⁹⁰ so odločno zavračali. Za popolno izključitev parlamenta med vojni niso bili zaradi nevarnosti, da bi parlamentarni boji med nemškimi in slovenskimi poslanci sprožili nevarna ljudska gibanja, ampak ker so upali, da na »veljavni avstrijski ustavi temelječi parlament po dokončni vojaški zmagi centralnih sil ne bo več sklican v svoji stari podobi.«¹⁰⁹¹

V prvih dveh letih vojne zahteva po sklicu parlamenta ni imela veliko pristašev. Obnovi parlamentarnega življenja niso nasprotovali le cesar, armadni vrh in Stürgkh (slednji je sploh menil, da Avstriji bolj škoduje javna politična razprava kot vsaka izgubljena bitka na vojaškem področju),¹⁰⁹² ampak tudi večina političnih strank – vključno s socialdemokratsko.¹⁰⁹³ Toda že poleti 1916 so se zahteve po sklicu parlamenta in izvolitvi delegacije znova okrepile. Do izraza so prišle na konferenci parlamentarcev, ki jo je 26. julija 1916

¹⁰⁸⁸ John W. Boyer, *Culture and Political Crisis in Vienna. Christian Socialism in Power, 1897-1918*, Chicago-London 1995, str. 448.

¹⁰⁸⁹ Program je med drugim predvideval trajno ureditev odnosov med avstrijsko in ogrsko polovico države, takšno spremembo avstrijske ustave, ki bo s posebnim položajem Galicije cislajtanskim Nemcem zagotovila večino v državnem zboru in s tem vodilni položaj v Avstriji, reformo državne uprave, vpeljavo nemščine kot splošnega občevalnega jezika, zagotovitev nemškega značaja nemških dežel in delov nacionalno mešanih dežel – tudi glavnega mesta Dunaja ter uvedbo carinske in trgovinske zveze Avstro-Ogrske z nemškim rajhom. Prim.: Brigitte Deschka, Dr. Gustav Groß, rkp. dis., Wien, 1966, str. 184-185.

¹⁰⁹⁰ Za sklic državnega zbora so se zavzeli že na sestanku parlamentarne komisije hrvaško-slovenskega kluba 4. 2. 1915 v Ljubljani, nato pa na prvi seji kluba 28. 10. 1915 v Mariboru. – Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana 1971, str. 50, 59, 61, 77.

¹⁰⁹¹ Joseph Redlich, *Die österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkriege*, Wien 1925, str. 249.

¹⁰⁹² Felix Höglinger, *Ministerpräsident Heinrich Graf Clam-Martinic*, Graz-Köln 1964, str. 174.

¹⁰⁹³ Najodločneje so sklicu parlamenta nasprotovali v Wolfovem Nemškoradikalnem združenju (*Deutschnationale Vereinigung*), ki je bilo sestavni del Nemške nacionalne zveze. V soglasju z njim je Nemški klub (nekakšen posvetovalni forum nemških Volksratov) na velikem zborovanju na Dunaju 14. 4. 1916 javnosti predstavil t. i. »velikonočni program« (z uradnim naslovom *Förderungen der Deutschen Oesterreichs zur Neuordnung nach dem Kriege*), v katerem je definiral nemške zahteve (*Belange*) v ostrejši obliki kot program Nemške nacionalne zveze. Na zunanjepolitičnem področju je zahteval ureditev (gospodarskih) odnosov med avstrijsko in ogrsko polovico na temeljih obstoječega dualizma, okrepitev zaveznitva med Avstro-Ogrsko in nemškim rajhom z vzpostavitvijo carinske in gospodarske skupnosti med obema državama ter oblikovanje skupnega gospodarskega prostora v Srednji Evropi. Na notranjepolitičnem področju pa je program predlagal takšno preobrazbo Cislajtanije, ki bi z izločitvijo oz. posebnim položajem Galicije, Bukovine in Dalmacije, nacionalno (jezikovno) razmejitev okrožij na Češkem in razglasitvijo nemščine za uradni jezik omogočila dosego popolne nemške hegemonije v državi. Spremembe naj bi uvedli z oktrojem, pred sklicem parlamenta. Prim.: Redlich, *Die österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkriege*, str. 253; povzetek programa je objavljen tudi v *Deutsche Wacht*, 19. 4. 1916: *Das Deutsche Osterprogramm*.

(po navodilih grofa Stürgkha) sklical grof Sylva Tarouca,¹⁰⁹⁴ a tudi znotraj večine nemških meščanskih strank. Nemška nacionalna zveza je 14. septembra 1916 (s skromno večino 19 proti 16 glasov) sprejela resolucijo, ki je zahtevala čimprejšnji sklic državnega zbora.¹⁰⁹⁵

Po atentatu na ministrskega predsednika Stürgkha (21. oktobra 1916)¹⁰⁹⁶ so se zahteve po obnovi parlamentarnega življenja okrepile. Še preden je stari cesar 1. novembra za novega ministrskega predsednika imenoval Ernesta von Koerberja, moža, ki je krmaril z avstrijsko barko v letih 1900-1904, so se (23. oktobra 1916) sestali načelniki parlamentarnih klubov poslanske in gosposke zbornice in razpravljali o čimprejšnji obnovi parlamentarnega življenja.¹⁰⁹⁷ Ko je novi ministrski predsednik Koerber 5. novembra 1916 napovedal oblikovanje posebnega »poljskega kraljestva«, je med nemškimi meščanskimi strankami odpor do obnove parlamentarnega življenja opazno skopnel.¹⁰⁹⁸ Po smrti Franca Jožefa (21. 11. 1916) in nastopu novega cesarja Karla, ki je napovedal čimprejšnje končanje vojne¹⁰⁹⁹ in obnovo ustavnega življenja, so bili do obnove parlamentarnega življenja skeptični le še v Wolfovem Nemškoradikalnem združenju, ki je vse svoje karte stavilo na oktroja.

Ko je novi cesar Karl kmalu po nastopu – na prigovarjanje ogrskega ministrskega predsednika Istvána Tisze – prisegel na ogrsko ustavo in se dal okronati za ogrskega kralja (30. novembra 1916), hkrati pa odgodil prisego na avstrijsko ustavo,¹¹⁰⁰ se je zdelo, da so se zadeve začele odvijale v skladu s scenarijem nemških meščanskih strank.¹¹⁰¹ Prvi cesarjev korak je potrjeval dualistično strukturo države, drugi pa je napovedoval možnost ustavnih sprememb v Cislajtaciji po poti oktroja. In res. Dne 20. decembra 1916 imenovana vlada grofa Clam-Martinica se je na začetku leta 1917 resno ukvarjala z misljo oktroja ustavnih sprememb v Cislajtaciji v skladu z željami nemških meščanskih strank. Vlada naj bi razglasila nemščino za državni jezik, dala poseben (subdualistični) položaj Galiciji in Češko razmejila v nemški in češki del.¹¹⁰² Toda ko je 11. aprila 1917 ministrski predsednik Clam cesarju Karlu predložil osnutek tovrstnega odloka, ga je cesar odklonil podpisati. Pod vplivom februarske revolucije v Rusiji, ameriške vojne napovedi Nemčiji (7. aprila 1917) in prizadevanja, da bi – s pomočjo svojega svaka Sixta Bourbonskega-Parmskega – dosegel separatni mir,¹¹⁰³ je prišel do ugotovitve, da so postale »spremembe ustave z oktroiranjem« nemogoče.¹¹⁰⁴

Teden dni po sestanku z vodilnimi predstavniki nemških meščanskih strank (18. aprila 1917), je cesar s posebnim patentom (25. aprila 1917) po treh letih spet sklical parlament. Sklic parlamenta je padel v čas, ko je – zaradi trajanja vojne, perečih problemov s prehrano,

¹⁰⁹⁴ Pleterski, Prva odločitev, str. 79.

¹⁰⁹⁵ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 338.

¹⁰⁹⁶ Med kosilom v dunajskem hotelu Meisl & Schadn ga je ustrelil Friedrich Adler, sin dolgoletnega voditelja avstrijske socialdemokracije.

¹⁰⁹⁷ Deschka, Dr. Gustav Groß, str. 197-198.

¹⁰⁹⁸ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 338.

¹⁰⁹⁹ Kmalu po nastopu je Karl dejal: »To vojno sem podedoval, zato jo bom čim hitreje končal.« Prim.: Heinz von Lichem, Karl I. Ein Kaiser sucht den Frieden, Innsbruck-Wien 1996, str. 64.

¹¹⁰⁰ Pleterski, Prva odločitev, str. 87.

¹¹⁰¹ Cornwall, Auflösung und Niederlage, str. 177.

¹¹⁰² Felix Höglinger, Ministerpräsident Heinrich Graf Clam-Martinic, Graz-Köln 1964, str. 132-157.

¹¹⁰³ Podrobneje o tem: Tamara Griesser-Pečar, Die Mission Sixtus, Wien 1988.

¹¹⁰⁴ Höglinger, Clam-Martinic, str. 148.

vojaškega režima in vojnega absolutizma ter protislovanske politike – med slovanskimi narodi pripravljenost na reševanje eksistence monarhije že nekoliko upadla. Država je bila v hudi krizi, ki jo je zunanji minister Czernin v spomenici cesarju opisal z besedami: »Omenjam samo pohajanje surovin za strelivo, popolnoma izčrpane zaloge ljudi in zlasti gluhi obup, ki se je zaradi podhranjenosti polastil vseh plasti ljudstva in onemogočil nadaljnje prenašanje vojnega trpljenja....«¹¹⁰⁵

Napoved sklica parlamenta (30. maja 1917) je v vseh političnih (narodnih) strankah vzbudil živahno politično delovanje. Nanj so se še posebej dobro pripravljali češki in južnoslovanski poslanci. Prvi so se že novembra 1916 povezali v enotno Češko zvezo, drugi pa so – dan pred odprtjem državnega zbora – oblikovali skupni Jugoslovanski klub, ki je združeval trideset slovenskih, hrvaških in srbskih poslancev.¹¹⁰⁶

V Češki zvezi in Jugoslovanskem klubu so bili odločeni, da bodo ob odprtju parlamenta podali kratke in jasne državnopravne izjave, v katerih bodo formulirali narodnopolitične zahteve Čehov in Jugoslovanov. Ministrski predsednik Clam Martinic je pred odprtjem parlamenta sicer poskušal Antona Korošca in Františka Staněka prepričati, naj v interesu dinastije in skupne države opustijo »izjave«, toda vse je bilo zaman.¹¹⁰⁷

Ko se je 30. maja 1917 po več kot triletnem »prisilnem odmoru« nekoliko okrnjeni državni zbor spet sestel,¹¹⁰⁸ so češki in južnoslovanski poslanci začeli svoj napad na dualistično strukturo države. Prav nič se niso ozirali na besede novega predsednika poslanske zbornice Gustava Groša, ki je glavno nalogo poslanske zbornice videl v izvedbi »samoohranitve in samozavarovanja«.¹¹⁰⁹

Vrhunec prve seje so bile državnopravne izjave slovanskih parlamentarnih klubov, ki jih vlada, čeprav si je prizadevala, ni mogla preprečiti.¹¹¹⁰ Državnopravna izjava Češke zveze, ki jo je v imenu zastopnikov češkega naroda iz »vseh treh kronovin svetega Vavclava« prebral načelnik kluba František Staněk, je – sklicujoč se na pravico narodov do samoodločbe – zahtevala preoblikovanje monarhije v federacijo svobodnih, enakopravnih držav, in še posebej poudarjala pravico do povezave »vseh rodov češkoslovaškega ljudstva v eno demokratično državo«.¹¹¹¹

Državnopravna izjava Jugoslovanskega kluba (v zgodovino je prišla kot »majniška deklaracija«), ki jo je prebral načelnik kluba Anton Korošec, je zahtevala oblikovanje jugoslovanske države na območju z večinskim slovenskim, hrvaškim in srbskim prebivalstvom: »Podpisani poslanci, združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na temelju narodnega načela in hrvatskega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedinijo pod žezlom habsburške-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospodstva tujcev

¹¹⁰⁵ Bister, Anton Korošec, str. 168.

¹¹⁰⁶ Pleterski, Prva odločitev, str. 114.

¹¹⁰⁷ Pleterski, Prva odločitev, str. 115.

¹¹⁰⁸ V parlamentu je bilo 38 poslancev manj kot pred vojno. 20 poslancev je umrlo, trije so »padli na bojišču časti«, dva sta prostovoljno vrnila mandat. Kar 10 nenemških mandatov je bilo poslancem odvzetih. Kramař je še vedno bil v zaporu.

¹¹⁰⁹ Bister, Anton Korošec, str. 178.

¹¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹¹ Bister, Anton Korošec, str. 178-179.

in zgrajeno na demokratičnem temelju. Za uresničenje te zahteve svojega enotnega naroda se bodo zavzeli z vso silo. S tem pridržkom se bodo podpisani udeleževali parlamentarnega dela.«¹¹¹²

Izjava Poljskega kluba je – v skladu z resolucijo, ki so jo 28. maja 1917 v Krakovu sprejeli poljski državno- in deželnozborski poslanci – zahtevala oblikovanje samostojne poljske države z dostopom do morja.¹¹¹³ Rusinski poslanci, ki so se novembra 1916 povezali v nadstrankarsko Ukrajinsko parlamentarno zastopstvo, pa so zahtevali »vzpostavitev ukrajinskega območja nekdanje krone kralja Daniela iz Haliča kot posebne državnopravne enote v okviru vsedržavne organizacije.«¹¹¹⁴

Vlado in Nemce so še posebej razburile »antidulistične« izjavi Čehov in Jugoslovancev. Medtem ko je nemški poslanec Rafael Pacher v imenu Nemške nacionalne zveze in Krščansko socialnega združenja obe izjavi zavrnil že na isti seji, je vlada napovedala, da bo svoje stališče do državnopravnih izjav predstavila takoj po cesarjevem prestolnem govoru.

Cesarjev brezbarvni prestolni govor (31. maja 1917), ki se ni niti z besedico dotaknil državnopravnih izjav (napisan je bil že pred 30. majem), ni vzbujal upanja, da bi bili krona in vlada pripravljeni na temeljito ustavno preobrazbo monarhije. Ker je cesar zavrnil prisego na ustavo in je še vedno obstajala nevarnost, da bo ustavne zmešnjave rešil s pomočjo oktroja, so češki, jugoslovanski in poljski poslanci stopili v opozicijo. Na drugi seji državnega zbora 5. junija 1917, ko so poslanci razpravljali o nujni spremembi poslovnika, je slovenski poslanec Krek ostro napadel Clamovo vlado, ki naj bi bila odgovorna za brezbarven prestolni govor cesarja: »Prestolni govor, za katerega naj bi odgovarjala Clamova vlada, ima notranjepolitično, na kratko rečeno, tole vsebino: Mi, Clamova vlada, hočemo imeti prosto pot k prelomu z ustavo, mi, Clamova vlada, zato ne maramo, da bi cesar, nosilec krone, slovesno prisegel na ustavo, kakor je predvideno v temeljnem državnem zakonu, da imamo proste roke, mi in stranke, od katerih dobivamo vsakdanji kruh, pri katerih se moramo nastavljeti, da nas preživljajo, in presodimo, kdaj napoči trenutek za oktroiranje na podlagi preloma z ustavo, za čas, ko ni parlamenta in ni ustave. Na ta prestolni govor danes odgovarjamo: Hočemo parlament.«¹¹¹⁵

Ko se je na začetku razprave o proračunskem provizoriju (12. junija 1917) ministrski predsednik negativno izrazil o državnopravnih izjavah Slovanov,¹¹¹⁶ so zlasti češki in jugoslovanski poslanci z vsemi topovi udarili po vladi in njeni pronemški politiki. V razpravi, ki je trajala do 16. junija 1917, se je morala vlada soočiti s hudimi kritikami. Na seji 12. junija 1917 je načelnik Jugoslovanskega kluba dr. Anton Korošec ob slikanju političnega preganjanja Slovencev, Hrvatov in Srbov po izbruhu vojne vladi očital njen pronemški kurs: »Nemštvo sedanji vladi pomeni isto kakor avstrijstvo in če je danes

¹¹¹² Pleterski, Prva odločitev, str. 116.

¹¹¹³ Binder, Galizien in Wien, str. 497-498.

¹¹¹⁴ Binder, Galizien in Wien, str. 504.

¹¹¹⁵ Bister, Anton Korošec, str. 184.

¹¹¹⁶ »Dejal je, da odklanja te avtonomistične posebne želje kot izraz po svetovni vojni razpaljenih nacionalnih strasti; po treh letih vojne je pričakoval drugačnega priznanja naše enotne države, kakor pa samo nekam nejasni odsev takega priznanja v deklaracijah; programi, ki smo jih čuli, že zategadelj ne morejo obstojati drug poleg drugega, ker se križajo med seboj, so sami s seboj v nasprotju; namesto teh programov postavlja on drug program – program vlade je Avstrija.« – Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 115.

ministrski predsednik rekel, moj program je Avstrija, mu moramo zaklicati: Tvoje avstrijstvo je napačno avstrijstvo. Zato ne bomo šli za zastavo te vlade.«¹¹¹⁷ Vladimir Ravnihar je 14. junija 1917 poudaril: »Hočemo, kar imajo Nemci v izobilju: svobodo, neodvisnot, samostojnost v narodnem pogledu, enakopravnost pred zakonom in v javnem življenju. Besede o pravi demokraciji, ki smo jih slišali v prestolnem govoru, se dado tolmačiti samo v našem smislu. Vsako drugo tolmačenje bi bilo napačno, ker bi se protivilo prirodni pravu, katero edino more biti pravi temelj države. Na čelo svoje magna chartae smo postavili zahtevo po svobodi, po narodni samostojnosti in neodvisnosti od vsakega tujega gospodstva, prepričani, da nam bo naš narodni razvoj tudi prinesel sadove tega načela. Naloga avstrijske vlade je bila, da se oklene ugodnega trenutka, ker bo sicer šel mimo nje. Narodnega razvoja ne more zadržati nobena avstrijska, ne ogrska vlada.«¹¹¹⁸ Na seji državnega zbora 16. junija 1917 pa je Krek izrekel znane besede: »Dve ideji ne bosta nikdar izumrli: da so Slovenci, Srbi in Hrvati en narod in da spadajo državno skupaj ter morajo državno priti skupaj. Če se ti ideji v tej državi ne bosta izpolnili, bo njihova izpolnitev prišla kljub nam in kljub vsemu, in posledice, ki lahko nastopijo zaradi tega, so nevarne za življenje Evrope in njen mir.«¹¹¹⁹

Ob koncu razprave (16. junija 1917), ki je podala »pravo sliko o akutnih notranjih boleznih državnega telesa, razkrila njega politične in materialne slabosti, ugotovila veliko politično zmoto, na kateri je bila zgrajena podonavna monarhija,«¹¹²⁰ so podporo Clamovi vladi (proračunskemu provizoriju) odrekli tudi Poljaki, ki so sicer vedno podpirali vsakokratne vlade.¹¹²¹ Zato je 18. junija 1917 ministrski predsednik Clam-Martinic cesarju ponudil demisijo, ki jo je cesar – po neuspešnih pogajanjih za sestavo »koncentracijskega kabineta«, v katerem bi bil vsak narod zastopan s po enim ministrom – dne 21. junija 1917 tudi sprejel.¹¹²²

Dva dni kasneje je cesar za novega ministrskega predsednika imenoval Ernsta Seidlerja viteza Feuchtenegga, svojega nekdanjega učitelja in posebnega zaupnika.¹¹²³ Nova vlada, v kateri so prevladovali visoki državni uradniki, naj bi z razmajano avstrijsko barko krmarila le do imenovanja nove »mirovne vlade«, ki naj bi državo poskušala potegniti iz vojne, hkrati pa izvesti nujne ustavne spremembe v skladu z željami Slovanov.¹¹²⁴ Toda po prvih korakih v smeri slovanskih zahtev (dne 2. julija 1917 so razglasili amnestijo za politične zapornike) je neodločni vladar (tudi v strahu pred nemško intervencijo) spet opustil idejo o federalizaciji monarhije.

Dne 15. julija 1917 je parlament odšel na počitnice, 31. julija 1917 pa je cesar Seidlerju ukazal, naj sestavi dokončno vlado. Ministrski predsednik si je avgusta sicer prizadeval, da bi oblikoval parlamentarno vlado, toda Čehi in Jugoslovani so njegove ponudbe za vstop v kabinet odločno zavrnil. (Jugoslovanski klub je 7. avgusta 1917 jasno poudaril,

¹¹¹⁷ Bister, Anton Korošec, str. 189.

¹¹¹⁸ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 115-116.

¹¹¹⁹ Pleterski, Prva odločitev, str. 121.

¹¹²⁰ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 116.

¹¹²¹ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 116-117.

¹¹²² Höglinger, Clam-Martinic, str. 197; Bister, Anton Korošec, str. 196.

¹¹²³ Prim.: Christine Kosnetter, Ministerpräsident Dr. Ernst Ritter v. Seidler, rkp. dis., Wien 1963.

¹¹²⁴ Bister, Anton Korošec, str. 202.

da je pripravljen sodelovati le v vladi, ki bi upoštevala majniško deklaracijo).¹¹²⁵ Stališča Jugoslovanskega kluba ni omajalo niti dejstvo, da je Seidler v svoj novi kabinet poklical dr. Ivana Žolgerja, prvega in edinega Slovenca, ki je kdajkoli sedel v vroč ministrski stolček.¹¹²⁶

Dne 25. septembra 1917 je Seidler v državnem zboru predstavil program nove vlade, ki je – v nasprotju s češko in jugoslovansko državnopravno izjavo – izhajal iz načela “ustavno zajamčene narodne enakopravnosti na podlagi narodne avtonomije ob varstvu državne enotnosti”. Program, s katerim je vlada zavrnila ideologije, “ki se postavljajo v nasprotje z državo,”¹¹²⁷ je naletel na razočaranje in odpor med Čehi in Jugoslovani, ki so stopili v najostrejšo opozicijo.

Toda vlada, ki ni skrivala svojega pronemškega kursa, na zahteve Slovanov ni in ni reagirala. Še zlasti se ni zavedala “usodnosti” pomena rešitve južnoslovanskega vprašanja – četudi so jugoslovanski poslanci v državnem zboru dali jasno vedeti, da bodo vztrajali vse do uresničitve majniške deklaracije.¹¹²⁸ Nerazumevanje jugoslovanskega vprašanj je Seidlerju očital tudi minister Ivan Žolger, ki je le nekaj tednov po nastopu funkcije v pismu grofu Polzer-Hoditzu zapisal: »Zato sem žal razočaran v svojem upanju in radoživi podjetnosti, in sicer še toliko bolj, ker iz dneva v dan čedalje bolj opažam, da se vlada ne zaveda bistva avstrijskega problema, katerega poglobitna zahteva je, da posebnega interesa tega ali onega naroda ali stranke nikakor ne smemo kratko in malo istovetiti z državno koristjo. Huje kakor kje drugje je pri nas, če postane vlada ujetnica kakšne posebne smeri ali naroda.«¹¹²⁹ Podoben vtis je svojemu dnevniku 8. marca 1918 zaupal generalpolkovnik Sarkotič: »Ne morem si pomagati, vendar imam občutek, da ta človek ni popolnoma kos svoji nalogi. Možakarju so južnoslovanske razmere popolnoma neznane. Videti je, da zagovarja Polzerjevo stališče – združitev vseh južnih Slovanov. Kakšne posledice bi to imele za monarhijo – o tem si ne daje računa. – Koerber mi je nekoč omenil, da je Seidler zdaj edini mogoči minister: brez znanja, brez poznanja stvari in brez samozavesti napravi pač tisto, kar ukaže cesar.«¹¹³⁰

Do 20. decembra 1917, ko se je državni zbor odpravil na enomesečne božično-novoletne počitnice, so češki in zlasti jugoslovanski poslanci vlado bombardirali s številnimi interpelacijami, v katerih so brez prizanašanja razkrinkavali ravnanje vojaških oblasti na slovanskem jugu. »Kritika ni izbirala med civilno in vojaško upravo. Razkrivala so se vsa preganjanja in persekucije, ki sta jih bili po navodilih nemških ‘Volksratov’ vzajemno izvrševali ti dve upravi. Na tožni klopi je bil ves sistem, so bili avstrijski državniki, ki niso znali razumeti poslanstva neke podonavske velesile in jim je bil cilj njihove politične umetnosti – nemška odnosno madjarska hegemonija.«¹¹³¹ Ko se je 22. januarja 1918 parlament spet sestel, je kritika vlade postajala še bolj odločna. Čehi in Jugoslovani so

¹¹²⁵ Pleterski, Prva odločitev, str. 134.

¹¹²⁶ Toda Žolger je bil v kabinetu zgolj kot strokovnjak za reševanje določenih »kompliciranih vprašanj upravno-pravnega značaja«.

¹¹²⁷ Slovenski narod, 26. 9. 1917; Deutsche Wacht, 29. 9. 1917; Janko Pleterski, Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno, v: Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, str. 235.

¹¹²⁸ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 122.

¹¹²⁹ Bister, Anton Korošec, str. 214.

¹¹³⁰ Bister, Anton Korošec, str. 237.

¹¹³¹ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 116.

izkoristili vsako priložnost, da obračunajo s pronemškim kursom vlade in demonstrirajo svojo odločenost za uresničitev zahtev državnopravnih izjav. Že na prvi seji (22. januarja 1918) je Korošec na vlado naslovil 21 interpelacij, v katerih je na konkretnih primerih razkrinkaval grozljivo ravnanje vojaških oblasti na jugu države in zahteval odgovornost vojnega ministra. Ob kritiki vlade pa je vztrajno ponavljal zahtevo: »Jugoslovanskemu ljudstvu jugoslovansko državo!«¹¹³² Do 15. marca 1918, ko je Seidler poslance poslal na štirimesečne parlamentarne počitnice, je opozicija vlado obstreljevala z interpelacijami. Zlasti slovenski in hrvaški poslanci so v obliki vprašanj vlado in javnost seznanjali »z nepravilnostmi, ki jih je prebivalstvo južnoslovanskih dežel sproti sporočalo svojim predstavnikom«.¹¹³³

Med 10. marcem in 12. majem 1918 so na Slovenskem organizirali vrsto javnih političnih zborovanj ("taborov") v podporo majniške deklaracije.¹¹³⁴ Zaradi radikalizacije gibanja je vlada 12. maja 1918 prepovedala vsako agitacijo za majniško deklaracijo in s tem tudi shode.¹¹³⁵ Še prej, 3. maja 1918, je Seidler napovedal zaostreni vladni kurz na Slovenskem in odrekel vsakršno možnost, da bi bili v jugoslovansko tvorbo »pritegnjeni tisti deli avstrijskega državnega ozemlja, ki leže na poti proti jadranskemu morju in ki so v tesni zvezi z nemškim jezikovnim ozemljem.«¹¹³⁶ Ministrski predsednik je načelniku Češke zveze Stančku priznal, da je minister Toggenburg že pripravil dekret, s katerim bodo razdelili češke dežele v nemška in češka okrožja.¹¹³⁷ Hkrati se je vlada resno pripravljala na razdelitev Galicije v poljski in ukrajinski del.¹¹³⁸

Na začetku maja 1918 je torej kazalo, da je vlada spet začela igrati na karto oktroja v skladu z željami Nemcev, zato sta se Korošec in Stanček pisno obrnila na cesarja in ga opozorila, da vlada pripravlja ukrepe na zahtevo nemških strank, ki da so v nasprotju s cesarjevimi smernicami.¹¹³⁹ Poslanci Češke zveze in Jugoslovanskega kluba na skupni plenarni seji 7. maja 1918 (da bi bili varni pred šikanami oblasti, so se sešli kar v dvorani poslanske zbornice na Dunaju) sprejeli proklamacijo na češki in "jugoslovanski" narod, s katero so zavrnilo odgovornost za nadaljnji razvoj v državi. V njej so poudarili, da bodo vztrajala v borbi proti absolutizmu in nadvladi manjšine, hkrati pa odločno zavrnilo Seidlerjevo izjavo z dne 3. maja 1918. V proklamacijo je med drugim stalo: »Svojo vznemirjenost izražamo zato, ker se vlada drzne vse to delati v usodnem trenutku svetovne vojne in ker na našo zahtevo glede samoodločbe in popolne samostojnosti naših narodov, kar je zahteva vsega civiliziranega in demokratičnega sveta, odgovarja z absolutističnimi oktroaji, ki ne pomenijo miru, kakršnega mi želimo, niti možnosti prijateljskega skupnega

¹¹³² Bister, Anton Korošec, str. 220.

¹¹³³ Bister, Anton Korošec, str. 224.

¹¹³⁴ Pleterski, Prva odločitev, str. 175.

¹¹³⁵ Ibidem.

¹¹³⁶ Laibacher Zeitung, 4. 5. 1918.

¹¹³⁷ O administrativni razdelitvi Češke so se dogovorili na seji ministrskega sveta 29. 4. 1918. Odlok, ki je izšel 19. 5. 1918, naj bi stopil v veljavo s 1. 1. 1919. Prim.: Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 344.

¹¹³⁸ Zaradi tega je parlamentarna komisija Poljskega kluba, ki se je 10. 6. 1918 sestala v Krakovu, izrekla za odpust Seidlerjeve vlade. Prim. Binder, Gailzien in Wien, str. 500.

¹¹³⁹ Pleterski, Prva odločitev, str. 176.

življenja narodov, ampak začetek bojev, kakršnih še ni bilo in ki utegnejo iti dalje kot pa slutijo začetniki oktroajev.«¹¹⁴⁰

Cesar na pismo in proklamacijo ni direktno odgovoril. Njegov odgovor pa je bil vseeno nedvoumen, saj je 25. maja 1918 v Badnu sprejel predstavnike Nemcev iz slovenskih dežel. Na sprejemu je poudaril nerazdeljivost kronovin, zagotovil, da bo pot do Jadrana zagotovljena Nemcem, in jim obljubil, da bo vlada ostro nastopila proti agitaciji za odcepitev slovenskega ozemlja.¹¹⁴¹

Na cesarjev sprejem Nemcev v Badnu so 27. maja 1918 reagirale SLS, JDS (v resnici je bila enotna liberalna stranka ustanovljena mesec dni kasneje, a na tej izjavi so se slovenski liberalci že označili s tem imenom) in JSDS v skupni izjavi, ki se glasi:

»Zahteve po zedinjenju Slovencev, Hrvatov in Srbov v lastni državi ne moremo in ne bomo opustili. Ta zahteva je vsem plastem našega naroda prešla v meso in kri. Tisoči in tisoči tistih, ki so doma, in tistih, ki so zdoma, so nanjo prisegli. Uresničenje te zahteve nam daje edino možnost, da rešimo vsaj golo narodno življenje, ko smo že vse drugo dali. Naš narod ne bo izvršil samomora. Zato se naslanjamo na narodno pravo, ki ga nihče ne more prekršiti brez kazni, in trdno ostajamo pri svoji zahtevi ter pozivamo Narodni svet, naj organizira odpor vseh poštenih elementov našega naroda proti oznanjenemu preganjanju Jugoslovanov.«¹¹⁴²

Dne 30. maja 1918 se je sestel skupni ministrski svet in razpravljaj o jugoslovanskem vprašanju. Ministrski predsednik Seidler je predlagal, naj bi hrvaške dežele in Bosno in Hercegovino združili v trialistično državnopravno enoto, ki ne bi obsegala slovenskih dežel.¹¹⁴³ V težkem zunanje- in notranjepolitičnem položaju je junija 1918 Seidler cesarju ponudil odstop, ki pa ga cesar ni takoj sprejel. Pooblastil ga je, da do imenovanja nove vlade še naprej krmari z razmajano avstrijsko barko.

V vmesnem obdobju je Seidler nadaljeval s svojim nemškim kursom, ki ga sploh ni skrival. Na prvi poletni seji državnega zbora 16. julija 1918 je odkrito izjavil: »in če je videti v okolnosti, da je vlada zaman pričakovala sporazuma med narodi in končno to misel opustila, nekaj nemški kurz, tedaj niti ne mislim, da bi temu oporekel. Kajti, če je v avtriji kak politični kurz, tedaj mora biti le tak, da popolnoma zavaruje upravičene interese nemškega naroda. Je staro in resnično pravilo, da se v Avstriji ne da vladati proti Nemcem in prav tako malo brez Nemcev, tem manje, ker velika je zmota, če kdo misli, da strnitev nenemških strank že more tudi vesti do ustanovitve kake večine. Hrbtenica te raznolike države je pač nemški narod in bo to zmeraj ostal.«¹¹⁴⁴

Takšno stališče ministrskega predsednika je naletelo na ogorčenje čeških in jugoslovanskih poslancev. Slovenski poslanec Karel Verstovšek je Seidlerjeva izvajanja označil za »nesramnost«, njegovo vladavino pa za »diabolično početje, teatralično skrivalnico raznih moči, ki Avstrijo pehajo v prepad in jo potiskajo čedalje bolj navzdol v nemško vazalno državo.« Svoj govor je sklenil z besedami: »Gospod Seidler bo odšel, južni Slovani

¹¹⁴⁰ Pleterski, Prva odločitev, str. 242; prim. tudi: Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 126; Bister, Anton Korošec, str. 235.

¹¹⁴¹ Pleterski, Prva odločitev, str. 177-178.

¹¹⁴² Ibidem.

¹¹⁴³ Pleterski, Prva odločitev, str. 243.

¹¹⁴⁴ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 127; Cornwall, Aufösung und Niederlage, str. 197.

pa bomo še naprej. In tako bo vsaka vlada izginila, južni Slovani pa ne bodo iztrebljeni. Blazno je, kdor bi hotel po tem rvanju narodov cele narode zatirati. Ampak glasovi južnih Slovanov bodo čedalje močnejši in njihova zahteva bo venomer znova postavljena: Na plan s samostojno jugoslovansko državo v smislu majniške deklaracije!¹¹⁴⁵

Na seji 22. julija 1918 je vlado še ostreje napadel češki poslanec Stránsky, ki je povsem jasno povedal, da »cislajtansko Avstrijo z nemško hrbtenico« Slovani sovražijo, da se bodo zoper njo borili in jo tudi sesuli.¹¹⁴⁶ Za njim je nastopil slovenski poslanec Vladimir Ravnihar, ki je v svojem zadnjem govoru v parlamentu dejal: »Resnično, ako bi bili to politiko naročili naši sovražniki, ne bi mogli bolje opraviti. Drvite proti prepadu, to je edini cilj, ki ga boste dosegli. Če to ni zločin proti državi, je blaznost, kar bi bila olajšilna okolnost za gospodo. No, mi stojimo mirno z glavo pokonci. Lahko upropastite državo, narodi ostanejo. Vsi tlačeni narodi bodo doživeli dan svojega vstajenja, dan, ki mora priti tako gotovo, kakor sta gotova pravica in pravičnost. Dan ni več daleč, ker mora priti, ker brez njega ni resničnega miru. Zato ni pri nas niti dvomov, niti kolebanja. Strumnim korakom gremo kljub vsem protivnostim svojemu cilju nasproti. Naše mesto med svobodnimi z bratstvom in človečanstvom zedinjenimi narodi je zagotovljeno.«¹¹⁴⁷

Dne 22. julija 1918 je cesar končno sprejel demisijo vlade, tri dni kasneje pa še odstop ministrskega predsednika Seidlerja, ki ga je za krmilom potaplajoče se avstrijske barke zamenjal dotedanji naučni minister baron Max Hussarek. Novi ministrski predsednik je v svojem nastopnem govoru v parlamentu (26. julija 1918) poslance (in narode) poskušal pridobiti z izjavo: »pravica za vse, za vsako narodnost (Volksstamm) in za vsak socialni sloj mora biti in ostati vrhovno vodilno načelo.«¹¹⁴⁸ Toda Čehi in Jugoslovani njegove vlade, v kateri so ostali skoraj vsi Seidlerjevi ministri, niso podprli. Anton Korošec je po Hussarekovem govoru jasno poudaril: »Podpirali bomo samo tisto vlado, ki nam prinese mir, kruh in popolno svobodo.«¹¹⁴⁹ S pomočjo preostankov Poljskega kluba je vladi sicer uspelo dobiti večino glasov za proračunski provizorij,¹¹⁵⁰ to pa je bilo tudi vse. Ministrski predsednik je kmalu zatem parlament poslal na počitnice.

V času parlamentarnih počitnic so se – pod vtisom vrste vojaških neuspehov centralnih sil – prizadevanja slovanskih narodov za uresničitev samoodločbe dodatno razmahnila. Na veliki manifestaciji češko-poljskega-jugoslovanskega prijateljstva v dneh 16. in 17. avgusta 1918 v Ljubljani so se udeleženci shoda razšli »s sveto prisego, da ne bodo mirovali, dokler ne dosežejo svobode svojih narodov, da se bodo pri tem Bogu dopadljivem delu vzajemno podpirali in da si tudi svojo bodočnost uravnavajo tako, da ta dan v Ljubljani sklenjeno in zapečateno prijateljstvo pretraja vsa morebitna motenja.«¹¹⁵¹ Ob koncu manifestacije (17. avgusta 1918), prav na cesarjev rojstni dan, so slovenski udeleženci ustanovili

¹¹⁴⁵ Bister, Anton Korošec, str. 240.

¹¹⁴⁶ Ibidem.

¹¹⁴⁷ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 128.

¹¹⁴⁸ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 126.

¹¹⁴⁹ Bister, Anton Korošec, str. 245.

¹¹⁵⁰ Binder, Galizien in Wien, str. 501.

¹¹⁵¹ Hribar, Moji spomini.

Narodni svet za Slovenijo in Istro, ki si je zadal za cilj zedinjenje »jugoslovanskega naroda v samostojno državo«. ¹¹⁵²

Toda Hussarekova vlada ni bila pripravljena na rešitev jugoslovanskega vprašanja v skladu z željami Slovencev. Dne 17. septembra 1918 je Hussarek nemškemu avstrijskemu poslancu Raimundu Neunteufelu dejal, da želi doseči izbledenje jugoslovanskih upov prek hrvaške rešitve, »ki naj vnese med Slovence razcep«. ¹¹⁵³ Tudi na zahteve rusinskih (ukrajinskih) poslancev po razdelitvi Galicije se Hussarek ni oziral.

Ko se je 1. oktobra 1918 državni zbor spet sestel, je ministrski predsednik izrazil pripravljenost vlade, da na notranjepolitičnem področju ustvari »znosnejše razmere« in v Cislajtaniji izvede ustrezne ustavne reforme v smislu narodne avtonomije. Na njegove »reformne« zamisli, ki so se spet gibale v okvirih dualizma in »nemškega kursa« (jugoslovansko vprašanje naj bi se rešilo v okviru Ogrske – brez Slovencev), so češki, jugoslovanski in poljski poslanci na seji 2. oktobra 1918 reagirali s predlogom, ki je odločno odklanjal »vsako delno ali enostransko rešitev« njihovih narodnih problemov. ¹¹⁵⁴ Poljaki so spet zahtevali oblikovanje samostojne poljske države, ki bo imela dostop do morja, ¹¹⁵⁵ Ukrajinci pa so v primeru neupoštevanja njihove zahteve po razdelitvi Galicije grozili z odhodom iz države. ¹¹⁵⁶ Načelnik Jugoslovanskega kluba Anton Korošec je Hussareku odgovoril: »Vaš današnji okvir je mnogo preozek, podoba jugoslovanske države ne gre več vanj. Ni je umetnosti na svetu, ki bi mogla Hrvate in Srbe ločiti od Slovencev, ki bivajo v tej državni polovici, kakor tudi ni umetnosti, da bi Slovence ločila od Hrvatov in Srbov onstran državnih meja. Mi Slovenci, Hrvati in Srbi hočemo biti skupaj, skupaj živeti in skupaj umreti.« ¹¹⁵⁷

Kmalu se je pokazalo, kako prav je imel Viktor Adler, ko je na seji državnega zbora 3. oktobra 1918 ugotavljal, »da je stare Avstrije konec«. ¹¹⁵⁸ Dne 4. oktobra 1918 je Avstro-Ogrska prosila ameriškega predsednika Wilsona za pogajanje o premirju na podlagi njegovih 14 točk. V naslednjih dneh je poskušal Hussarek v razgovorih z načelniki klubov doseči podlago za kompromis, ki pa je bil za prizadete narode povsem nesprejemljiv. Slovenski poslanec Ivan Benkovič je 10. oktobra 1918 povsem jasno poudaril: »Bili so časi, ko bi bili, če bi nam kdo ponudil list papirja in velel, naj napišemo svojo avtonomijo, to storili. Ampak, gospoda moja, ti časi so minili. Izražam prepričanje, ki se je zakoreninilo v vsem našem troedinem jugoslovanskem narodu: Prepozno!« ¹¹⁵⁹ S skoraj enakimi besedami je dva dni kasneje zavrnil cesarjevo ponudbo za oblikovanje jugoslovanske države (brez

¹¹⁵² Pleterski, Prva odločitev, str. 249; Bister, Anton Korošec, str. 247.

¹¹⁵³ Pleterski, Prva odločitev, str. 252.

¹¹⁵⁴ Bister, Anton Korošec, str. 250.

¹¹⁵⁵ Binder, Galizien in Wien, str. 501.

¹¹⁵⁶ Jevhen Petruševyč je na seji 4. 10. 1918 dejal: »Avstriji smo bili vedno zvesti. V vsaki vojni so ukrajinski vojaki spadali med najzvestejše in najbolj požrtvovalne, in naša zla usoda je bila, da Avstrija zvestobe ni nagradila. Avstrija nas je vedno (in nas še danes) obravnavala kot objekt izkoriščanja, kot stvar, s katero se da kupiti koga drugega; z nami je desetletja plačevala Poljake, tako da za nas ni ostalo ničesar.« Prim.: Binder, Galizien in Wien, str. 506.

¹¹⁵⁷ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 130.

¹¹⁵⁸ Bister, Anton Korošec, str. 255.

¹¹⁵⁹ Bister, Anton Korošec, str. 257.

Trsta, ki naj bi bil »državno neposredno mesto«) načelnik Jugoslovanskega kluba Anton Korošec: »Majestät, es ist zu spät!«¹¹⁶⁰

V popolnoma brezupnem položaju je 16. oktobra 1918 cesar izdal manifest svojim »zvestim avstrijskim narodom«, v katerem jim je – ob obstoju dualizma – obljubil federalizacijo Cislajtanijske, sestojede iz nemško-avstrijske, češke, ilirske in ukrajinske države – pod žezlom habsburške dinastije.¹¹⁶¹ Z manifestom, ki »je bil že od vsega začetka na polom obsojeni poskus reševanja stvari, ki jih ni bilo več mogoče rešiti«, ¹¹⁶² je vlada – na iniciativo nemških meščanskih strank – poskušala predvsem vplivati na ameriškega predsednika Wilsona, da bi se odločil za vključitev nemških ozemelj Češke k nemški Avstriji.¹¹⁶³ Toda Wilsonov odgovor, ki je na Dunaj prispel 18. oktobra 1918, je vztrajal na oblikovanju češkoslovaške in jugoslovanske države.¹¹⁶⁴ Razen Ukrajincev, ki so v skladu z manifestom 18. oktobra 1918 razglasili neodvisno ukrajinsko državo znotraj Habsburške monarhije,¹¹⁶⁵ se za cesarjevo ponudbo ni zmenil nihče. Dne 19. oktobra 1918 je manifest odločno zavrnilo Narodno veče Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu, 22. oktobra pa še Češka zveza in Jugoslovanski klub. Na zadnji skupni seji obeh klubov 27. oktobra 1918 (na dan, ko je nastopila vlada Heinricha Lammascha) so lahko poslanci z zadovoljstvom ugotovili, da je njihovo delo končano. In so hitro zapustili Dunaj.

Na zadnji seji močno razredčene poslanske zbornice 12. novembra 1918 je zadnji predsednik dr. Gustav Groß ugotavljal: »Debate, ki smo jim bili priča v začetku prejšnjega meseca tu v zbornici, so bile že predigra razpada Avstrije. Ampak tudi takrat sem in so z menoj številni drugi verjeli, da našo zbornico čakajo še pomembne, tehtne naloge. Mislil sem, da bo ena od nalog te hiše, da mirno izpelje delitev stare cesarske države in po ustavni poti uresniči zakonite ukrepe, ki bi bili zaradi razdelitve potrebni. Vendar so se medtem dogodki prehiteli in zdaj moramo računati z dejstvom, da je Avstrija razpadla, da je namesto nje vrsta nacionalnih držav, da si narodi nekdanje cesarske države danes sovražno stojijo nasproti, deloma celo z orožjem v roki. Poslanska zbornica danes pač nima nobenih nalog več, ki naj jih izpolni.«¹¹⁶⁶ Še isti dan je sledila razglasitev Republike nemške Avstrije.

¹¹⁶⁰ Bister, Anton Korošec, str. 258; prim. tudi: Pleterski, Prva odločitev, str. 253.

¹¹⁶¹ Prim.: Helmut Rumpel, Das Völkermanifest Kaisers Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches, Wien 1996, str. 88-91; Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 131.

¹¹⁶² Bister, Anton Korošec, str. 259.

¹¹⁶³ Cornwall, Aufösung und Niederlage, str. 200.

¹¹⁶⁴ Ibidem.

¹¹⁶⁵ Binder, Galizien in Wien, str. 507.

¹¹⁶⁶ Bister, Anton Korošec, str. 261.

DODATEK

DRŽAVNOZBORSKE VOLILNE REFORME

Z volilno reformo leta 1873, ki so jo v nemškem ustavovernem taboru pozdravili kot »osvoboditev« državnega zbora od »muh in gospostva deželnih zborov«, so število poslanskih mandatov zvišali za 150, od 203 na 353 (ali za 73,9 %). Nove mandate naj bi med dežele razdelili tako, da bi k številu prejšnjih mandatov v povprečju prišteli nekaj manj kot tri četrtine novih. Toda liberalni očetje nove zakonodaje, ki so želeli z reformo oslabiti federalistično opozicijo, pri »dodeljevanju« novih mandatov po deželah niso bili povsem dosledni. Spodnji Avstriji, ki bi ji šlo 13 ali največ 14 novih mandatov, so tako dodelili kar 19 novih poslanskih mest. Na drugi strani pa so Moravsko in Češko prikrajšali za 2 do 3 in Galicijo za 3 do 4 poslanska mesta.

Sestava državnega zbora 1873

Dežela	Št. poslancev	Št. preb. na mandat	Nova posl. mesta
Češka	92	55.500	38
Galicija	63	86.000	25
Sp. Avstrija	37	52.817	19
Moravska	36	55.497	14
Štajerska	23	49.187	10
Tirolska	18	43.126	8
Zg. Avstrija	17	43.034	7
Šlezija	10	51.158	4
Kranjska	10	46.327	4
Bukovina	9	56.885	4
Dalmacija	9	49.100	4
Koroška	9	37.377	4
Salzburška	5	30.282	2
Istra	4	63.726	2
Goriška	4	51.019	2
Trst	4	30.774	2
Vorarlberg	3	34.208	1
Skupaj	353	57.273	150

Tudi pri dodeljevanju mandatov po kurijah niso v celoti upoštevali prejšnjega razmerja. Reforma je povečala delež mandatov v mestni kuriji, na katero je po novem odpadla cela tretjina poslancev (33 %). Delež veleposestniške kurije (brez virilistov) je znašal 24 % mandatov, delež kmečke kurije 37 % mandatov in delež trgovsko-obrtnih zbornic 6 % mandatov. V osmih deželah (na Tirolskem, v Šleziji, na Salzburškem, v Vorarlbergu,

Dalmaciji, na Kranjskem, Goriškem in v Istri) so trgovsko-obrtne zbornice volile skupaj z mestnim volilnim razredom.¹¹⁶⁷

Direktne volitve v državni zbor so prinesle oblikovanje posebnih državnozbornskih volilnih okrajev, ki so bili po obsegu in številu prebivalstva večji od deželnozbornskih.

Pri teritorialnem oblikovanju volilnih okrajev v mestni kuriji so v večini dežel ločili med glavnim mestom (povsod je bilo volilni okraj zase) in ostalimi mesti in trgi, ki so bili uvrščeni v mestno kurijo. Na Kranjskem, ki ji je novi volilni red dal tri »mestne« mandate, je tako Ljubljana tvorila poseben volilni okraj. V drugem mestnem volilnem okraju so bila združena vsa gorenjska in notranjska mesta, v tretjem pa mesta na Dolenjskem. Na Goriškem in v Istri je bila v mestni kuriji volilni okraj cela dežela.

Pri oblikovanju kmečkih volilnih okrajev so sestavljavci zakona (nemška ustavoverna stranka) poskušali volilne okraje zavestno oblikovati tako, da bi oškodovali Slovence na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Pri tem so upoštevali izkušnje s prejšnjih volitev. Tako je npr. na Kranjskem nastal poseben kočevski volilni okraj, ki je segal kot ozek pas od zgornje Kolpe do Save ter združeval sodne okraje Kočevje, Žužemberk, Trebnje, Mokronog in Radeče. Glavno težo v tem volilnem okraju je imel kočevski sodni okraj, kjer je bila večina nemško govorečega prebivalstva. Ribniški in laščanski sodni okraj so iz tega volilnega okraja izločili, saj so na prejšnjih volitvah tam volilni možje glasovali za slovensko stranko. S tem so lahko računali na nemško zmago pri volitvah. Podobno je bilo v mariborskem kmečkem volilnem okraju, enem izmed treh spodnještajerskih volilnih okrajev kmečke kurije. Oblikovali so ga tako, da so vanj združili le mariborski in slovenjebistriški sodni okraj, ki sta na prejšnjih deželnozbornskih volitvah glasovala nemško, odcepili pa so lenarški sodni kraj, ki je bil pretežno slovenski. Mariborskemu in slovenjebistriškemu sodnemu okraju so nato pridružili še marenberški (radeljski), slovenjegraški in konjiški sodni okraj, kjer je bil vpliv nemštva močan.

V primerjavi s prejšnjo zakonodajo volilna reforma (1873) ni prinesla bistvenih novosti glede volilne pravice. Aktivna volilna pravica v kmečki in mestni kuriji je bila še naprej vezana na občinsko volilno pravico in s tem na davčni ali inteligenčni cenzus. Toda z uvedbo reklamacijskega postopka¹¹⁶⁸ ter pisnih in tajnih volitev v veleposestniški in mestni kuriji (v nekaterih deželah pa celo v kmečki kuriji),¹¹⁶⁹ je volilna reforma vseeno pomenila pomemben korak na poti k demokratizaciji celotnega volilnega postopka. Izrazito nedemokratični element je bil še vedno posredni postopek volitev v kmečki kuriji (volilci

¹¹⁶⁷ Npr. mesto Ljubljana je skupaj z ljubljansko trgovsko-obrtno zbornico volilo skupaj enega poslanca; vsa goriška mestna kurija, ki je bila en sam volilni okraj, je skupaj s trgovsko-obrtno zbornico v Gorici volila enega poslanca itd. Tudi v tej povezavi pa so člani trgovsko-obrtnih zbornic volili v posebni skupščini. V praksi je to pomenilo, da so na določen dan volili volilci mestnega volilnega razreda, nato pa, navadno naslednji dan, še volilci trgovsko-obrtno zbornice. Končni volilni rezultat je bil vsota obeh volilnih izidov.

¹¹⁶⁸ Za razliko od prejšnjih volitev, ko so bili podlaga za volilno pravico občinski volilni imeniki, so sedaj uvedli posebne abecedne volilne imenike, ki so bili pred volitvami na vpogled na sedežu občine. Reklamacijski rok je bil 8 dni, o reklamacijah pa je odločala višja politična oblast (okrajna glavarstva). Popravke v volilne imeniki so lahko vnašali do 24 ur pred volitvami.

¹¹⁶⁹ V kmečki kuriji naj bi tako pri pravolitvah kot pri volitvah poslancev glasovali bodisi ustno bodisi pisno – pač v skladu s tedaj veljavnimi deželnimi predpisi za volitve v deželni zbor. V deželah, kjer so že uvedli pisno glasovanje, so tako volitve tudi v kmečki kuriji potekale pisno. V slovenskih deželah se je še naprej ohranilo ustno glasovanje.

so najprej volili volilne može, ti pa so nato volili poslance), saj je omogočal vplivanje na volilne može in izid volitev.

Volilna reforma iz leta 1873 ni prinesla razširitve volilne pravice, saj je iz političnega soodločanja še vedno izključevala delavstvo. Socialistično delavsko gibanje, katerega ideal je sicer bila splošna volilna pravica, je od leta 1872 zahtevalo uvedbo posebnih delavskih zbornic, v katerih naj bi imeli volilno pravico tudi industrijski delavci. Idejo so sprožili na delavskem zborovanju 14. januarja 1872 v Mariboru, peticijo z zahtevo pa je 30. januarja 1872 poslanski zbornici predložil mariborski državnozbornski poslanec Friedrich Brandstätter. Toda takšni in podobni predlogi delavstva niso dobili potrebne podpore.¹¹⁷⁰

Prvi korak od cenzusne k množični demokraciji je prinesla državnozbornska volilna reforma iz leta 1882, s katero so znižali pogojni davčni cenzus z 10 na 5 gld direktnih davkov. Za znižanje davčnega cenzusa in razširitev volilne pravice se je Taaffejeva vlada odločila v želji po oslabitvi nemške liberalne opozicije, ki se je ob koncu leta 1881 uspela povezati v stranko Združene leve. Vladni predlog, ki so ga v tretjem branju 23. marca 1882 sprejeli s 162 proti 124 glasovi, je glede volilne pravice in volilnega postopka ohranil vsa stara določila. Znižanje pogojnega davčnega cenzusa pa je na državnozbornskih volitvah leta 1885 upravičilo Taaffejeva pričakovanja, saj je okoli 400.000 novih volilcev (»petakarjev«) v glavnem volilo protiliberalno.

Na začetku devetdesetih so zahteve po demokratizaciji volilnega sistema postale vsesplošne. Za uvedbo splošne volilne pravice so si prizadevali tako socialdemokrati kot nemški nacionalci, pa tudi krščanski socialci in mladočehi, ki so na državnozbornskih volitvah leta 1891 povsem potolkli staročeha. Ko so spomladi 1891 v razpravi o različnih predlogih volilne reforme mladočehi v državnem zboru odločno zahtevali uvedbo splošne moške volilne pravice in so njihov »boj« podprle delavske demonstracije na Dunaju, so bili v poslanski zbornici prisiljeni oblikovati poseben odbor za volilno reformo. Toda zaradi nezainteresiranosti ministrskega predsednika Taaffeja in večine v poslanski zbornici, se delo odbora dolgo časa ni premaknilo z mrtve točke.

Vprašanje volilne reforme je postalo znova aktualno spomladi in poleti 1893, ko so mladočeško zahtevo po uvedbi splošne moške volilne pravice in ukinitvi kurialnega sistema (julija in avgusta) znova podprle velike demonstracije delavstva na Dunaju in drugih večjih mestih monarhije.¹¹⁷¹ Pod vtisom demonstracij se je za takšno ali drugačno volilno reformo ogrela tudi večina drugih političnih skupin v državnem zboru. Ministrski predsednik grof Taaffe je bil do demonstracij in zahtev po volilni reformi dolgo časa indiferenten. Toda zaradi šibke podpore v državnem zboru (državni zbor je zavrnil nekaj pomembnih zakonskih predlogov, kot npr. nov zakon o deželni brambli) se je jeseni 1893 vendarle odločil za temeljito spremembo volilnega sistema.

¹¹⁷⁰ Ko so oktobra 1886 poslanci Plener, Exner in Wrabetz v državnem zboru vnovič predlagali uvedbo delavskih zbornic, ni imel projekt delavskih zbornic nikakršnih izgledov za uresničitev. Še toliko bolj, ker se za uvedbo delavskih zbornic ni več potegovalo niti delavstvo.

¹¹⁷¹ Mladočeški načrt je predvideval ukinitvev kurialnega sistema in oblikovanjem relativno enotnih volilnih okrajev (na vsakih 50 do 70.000 prebivalcev). Po njihovem načrtu naj bi slovanski narodi dobili 240 sedežev, Nemci 245, Italijani 11 in Romuni 4 poslanska mesta. Volitve naj bi bile tajne, oblikovanje volilnih okrajev pa naj bi bilo v pristojnosti dežel.

Ko se je oktobra 1893 odprl državni zbor, je Taaffe poslanski zbornici predstavil svoj načrt volilne reforme. Predlog je ohranjal kurijalni sistem, toda hkrati je predvideval spremembo obstoječega davčnega cenzusa v kmečki in mestni kuriji. V omenjenih dveh kurijah naj bi dobil volilno pravico vsak polnoletni moški državljani, ki zna pisati in brati, ki živi v svojem volilnem okraju šest mesecev pred volitvami in ki plačuje kakršen koli znesek direktnih davkov. S tem bi se volilna pravica razširila s 15 na 34 % moškega prebivalstva.

Reakcija na Taaffejev predlog je bil hitra in uničujoča. Voditelji (katoliške) konservativne stranke (t. i. Hohenwartov klub, v katerem so bili tudi slovenski poslanci), ki so dotlej ves čas podpirali vlado, so bili odločno proti reformi. Tudi nemški liberalci (Združena nemška levica) so jo enoglasno zavrnil. V obeh strankah so nasprotovali, da bi volilno pravico dobili tudi delavci v mestih in dninarji na kmetih. Poljaki pa so volilno reformo zavrnil iz strahu, da bi reforma prinesla povečanje števila rutenskih poslancev.

Zaradi odpora do volilne reforme je Taaffe cesarju ponudil odstopno izjavo, ki pa je Franc Jožef ni takoj sprejel. Čeprav so poleg rutenskih poslancev in krščanskih socialcev v zadnjem trenutku začeli podpirati predlog reforme tudi mladočehi, sta 28. oktobra 1893 oba doma državnega zbora volilno reformo odločno zavrnila. Cesar je bil prisiljen sprejeti Taaffejev odstop. Dne 11. novembra 1893 je »najuspešnejšega« ministrskega predsednika v politični zgodovini Avstro-Ogrske zamenjal knez Alfred Windischgraetz, ki so ga podpirali združeni nasprotniki volilne reforme: Združena nemška levica, Poljski in Hohenwartov klub.

Knez Windischgraetz je v svojem govoru 23. novembra 1893 v državnem zboru napovedal pripravo volilne reforme, ki ne bo več temeljila na kurialnem sistemu in davčnem cenzusu. Seveda je obljubil, da se bo pri pripravi reforme posvetoval z vsemi političnimi strankami. Toda svoje obljube se ni preveč držal. Dne 26. februarja 1894 je v poslanski zbornici predstavil predlog, ki ni predvideval ukinitve kurij, ampak je ustvarjal novo »peto« kurijo (obsegala naj bi 43 poslanskih mest), v kateri naj bi dobili volilno pravico vsi polnoletni moški državljani Avstrije (ne glede na višino plačanih direktnih davkov), ki šest mesecev bivajo v nekem volilnem okraju in so pismeni.

Toda predlagana volilna reforma ni požela prevelikega odobravanja. Vpeljavo splošne volilne pravice so odločno podprli le socialdemokrati, ki pa tedaj še niso bili parlamentarna stranka. Reformi so odločno nasprotovali zlasti v Združeni nemški levici in v konservativnem Hohenwartovem klubu. Zato v odboru za volilno reformo, ki so mu odkazali vladni predlog, niso posebej hiteli z njegovo obravnavo.

Ko so se pod pritiskom velikih delavskih demonstracij decembra 1894 z volilno reformo sprijaznili v Združeni nemški levici, je delo na pripravi nove volilne zakonodaje steklo hitreje. Izpolnitev vladnega programa je od Windischgraetza vedno odločneje zahteval tudi sam cesar. Ker je Hohenwartov klub reformi še naprej nasprotoval, je odbor za volilno reformo iz svoje srede izvolil ožji pododbor, ki naj bi »posredoval« med stališči vlade in konservativnimi člani Hohenwartovega kluba. Pododbor je junija 1895 dosegel kompromisno rešitev, toda vmes (19. junija 1895) je zaradi celjskega gimnazijskega vprašanja padla Windischgraetzova vlada.

V relativno kratkem času je volilno reformo uspelo izvesti vladi grofa Kasimirja Badeni-ja, ki je zgolj nekoliko modificiral Windischgraetzovo zamisel. Predlog, ki ga je ministrski predsednik predstavil poslanski zbornici 15. februarja 1896, je predvideval oblikovanje

nove 72-članske »pete« kurije, izvoljene na podlagi splošne moške volilne pravice. V novi, splošni kuriji, naj bi dobil volilno pravico vsak polnoletni moški državljan, ki je najmanj šest mesecev pred volitvami stalno bival na območju določenega volilnega okraja, tudi tak, ki je že imel volilno pravico v eni izmed obstoječih kurij. Za uvedbo »pluralnega sistema« (volilci prej obstoječih kurij so sedaj dobili še volilno pravico v splošni kuriji in so torej lahko volili dvakrat) se je Badeni odločil zato, da bi »pomiril« nasprotnike splošne volilne pravice. Zato je bilo že pred prvim branjem predloga vsem jasno, da bo zakon dobil potrebno dvotretjinsko večino. Spodnji dom je predlagano volilno reformo sprejel 7. maja 1896, in sicer z 234 glasovi za in le 19 glasovi proti. Potem ko je zakon brez sprememb sprejela še gosposka zbornica, ga je septembra 1896 cesar sankcioniral.

Z volilno reformo, ki je na svojstven način spojila načelo splošne (moške) volilne pravice s starim sistemom kurij, se je cislajtanski parlament povečal za 72 novih mandatov. Po državnozbornskih volitvah 1897 je štel 425 poslancev. Pri dodeljevanju novih volilnih okrajev splošne kurije v posameznih deželah so izhajali iz načela, naj pride po en poslanec na vsakih 350.000 domačih prisotnih civilnih prebivalcev po štetju prebivalstva leta 1890. Toda tvorci zakona so pri tem upoštevali tudi dotedanje razmerje zastopstva posameznih dežel v parlamentu in višino davkov. »Tako je dobila Galicija 4 mesta manj, kakor bi jih morala dobiti po številu prebivalstva, Spodnja in Zgornja Avstrija, Tirolska ter Češka pa so dobile po eno mesto več.«

Sestava državnega zbora 1896 po kurijah

Dežela	Št. posl.	Velepos.	Trg-obrt.	Mestna	Kmečka	Splošna
Češka	110	23	7	32	30	18
Galicija	78	20	3	13	27	15
Sp. Avstrija	46	8	2	17	10	9
Moravska	43	9	3	13	11	7
Štajerska	27	4	2	8	9	4
Tirolska	21	5	-	5	8	3
Zg. Avstrija	20	3	1	6	7	3
Šlezija	12	3	-	4	3	2
Kranjska	11	3	1	2	3	2
Bukovina	11	1	-	2	6	2
Dalmacija	11	2	-	3	5	1
Koroška	10	1	1	3	4	1
Salzburška	6	1	-	2	2	1
Istra	5	1	-	1	2	1
Goriška	5	1	-	1	2	1
Trst	5	-	1	3	-	1
Vorarlberg	4	-	-	1	2	1
Skupaj	425	85	21	118	129	72

Z volilno reformo so tudi v kmečki in splošni kuriji pri volitvah poslancev (ne pa tudi pri pravolitvah) uvedli tajne volitve z glasovnicami. Z zakonom o davčni reformi, ki ga je

sprejel državni zbor konec maja 1896, so pogojni davčni cenzus v mestni in kmečki kuriji znižali na 4 gld direktnih davkov. Z znižanjem pogojnega davčnega cenzusa niso želeli razširiti volilne pravice v kmečki in mestni kuriji, ampak so volilni red zgolj prilagodili posledicam davčne reforme. Zaradi znižanja davkov nižjih družbenih slojev bi namreč lahko volilno pravico izgubilo precejšnje število nekdanjih »petakarjev«.

Po letu 1896 so se zahteve po uvedbi splošne in enake volilne pravice z vso silo nadaljevale. Zlasti socialdemokracija, ki je na državnozbornih volitvah leta 1897 osvojila 15 mandatov, je splošno kurijo sprejela zgolj »kot 'aro' na splošno enako volilno pravico.« Za razširitev volilne pravice se je zavzemalo tudi vedno več drugih političnih skupin v državnem zboru. Po obstrukciji, ki je ohromila delo državnega zbora po razglasitvi Badenijevih jezikovnih naredb, so v uvedbi splošne in enake volilne pravice mnogi videli sredstvo za normalizacijo parlamentarnega življenja.

O temeljiti razširitvi volilne pravice po poti oktroia je – po letih zmede in popolnega zastoja parlamentarnega življenja – resno razmišljal tudi ministrski predsednik Ernest von Koerber. Poleti 1900 je izdelal velikopotezni načrt ustavne reforme, v katerem je predvidel oblikovanje »vsedržavne stranke« (gesamtstaatliche Partei), stabilne parlamentarne koalicije, ki bi si prizadevala za vsesplošno modernizacijo države. Svoj cilj je želel uresničiti s pomočjo volilne reforme, ki je bila nekakšna mešanica načela splošne (moške) volilne pravice in novega kurijalnega sistema. V skladu z njo naj bi 60 % poslancev izvolili na podlagi splošne (moške) volilne pravice, preostalih 40 % pa le upravičeni volilci v t. i. inteligenčni kuriji (20 %) in v kuriji industrije (20 %). Z okrepljenim zastopstvom meščanstva po izobrazbi in premoženju je želel ustvariti bolj stabilen parlament, ki bi bil zavzet za pozitivno delo v smeri vsesplošne (gospodarske) modernizacije.

Čeprav Koerberjev načrt ni dobil cesarjeve podpore, pa zahteve po uvedbi splošne in enake volilne pravice niso prenehale. V času, ko je parlament hromila obstrukcija, so bili mnogi prepričani, da bi demokratizacija volilnega sistema iz parlamenta odplaknila radikalizem. Hkrati so naivno pričakovali, »da bo na novi podlagi izvoljeni parlament odpravil ali vsaj ublažil narodnostno borbo ter avstrijskim narodom podaril zaželeni mir na pravični podstavi.« Kljub takšnim in podobnim razmišljanjem pa je reforma volilnega sistema izšla iz velike krize v odnosih med cesarjem in madžarsko opozicijo na Ogrskem.

Da bi ukrotil obstrukcijsko politiko Stranke neodvisnosti s Ferencem Kossuthom na čelu, ki je za Ogrsko zahtevala ekonomsko, finančno, vojaško in zunanjepolitično neodvisnost, je novi ogrski ministrski predsednik baron Geza Fejervári julija 1905 predlagal uvedbo splošne volilne pravice, s katero bi izničil politično moč ogrskih magnatov v parlamentu. Na seji kronskega sveta 22. avgusta 1905 v Ischlu sta o možnosti demokratizacije volilnega sistema odločno nasprotovala avstrijski ministrski predsednik Gautsch in skupni zunanji minister Gołuchowski, toda – zaradi odločnosti socialdemokracije – je poleti in jeseni 1905 zahteva po razširitvi volilne pravice tudi v Cislajtaciji postala vsesplošna.

Ko se je konec septembra sestal državni zbor in je na seji (26. septembra 1905) ministrski predsednik Gautsch omenil možnost uvedbe splošne volilne pravice na Ogrskem (ne pa tudi v Cislajtaciji), so se za takšno ali drugačno razširitev volilne pravice zavzele skoraj vse politične skupine v državnem zboru. Med slovenskimi poslanci se je za volilno reformo najbolj zavzemal dr. Ivan Šusteršič. Ministrski predsednik Gautsch se za takšne in podobne zahteve sprva ni zmenil. Vztrajno je ponavljal, da bi bilo v Avstriji mogoče

uvesti splošno in enako volilno pravico le v primeru, da bi prej rešili nacionalna vprašanja. Ko pa je 30. oktobra 1905 na Dunaj prispela novica, da je ruski car obljubil razširitev volilne pravice v dumo, ki je sprožila velike delavske demonstracije po vseh večjih mestih monarhije, je 4. novembra 1905 poluradni Wiener Abendpost objavil cesarjevo odločitev, da bo državni zbor v naslednjem sklicu začel z razpravo o morebitni volilni reformi. Cesarjeva napoved je le še okrepila zahteve po splošni in enaki volilni pravici. Dne 9. novembra 1905 je prišlo do velike stavke železničarjev. Ker so se nemiri razraščali po celi monarhiji, je 28. novembra 1905 ministrski predsednik Gautsch napovedal, da bo vlada pripravila osnutek zakona do začetka februarja 1906.

V pričakovanju vladnega predloga so se v javnosti pojavljali najrazličnejši predlogi glede »najpravičnejšega« volilnega sistema. Medtem ko uvedba splošne (moške) volilne pravice za nikogar ni bila sporna, so zlasti nekatere nacionalne stranke nasprotovale enaki volilni pravici. Volilna reforma je »trčila ob toliko raznovrstnih interesov, zadevala najglobokejše plasti narodnostnega problema nič manj nego malenkostne skrbi poedincev za ogroženi lastni mandatek, da je morala razdiralno vplivati na strankarsko sestavino dunajske zbornice.« Poleg socialdemokratov in krščanskih socialcev so si za uvedbo splošne in enake volilne pravice predvsem prizadevali Slovani (z delno izjemo Poljakov, ki so se bali povečane moči Rutencev), ki so si obetali bolj pravično zastopanstvo v parlamentu. Enaki volilni pravici pa so nasprotovale predvsem nemške nacionalne (liberalne) stranke, ki so se bale izgube svoje politične prevlade.

Na Slovenskem so se (poleg socialdemokracije) za uvedbo splošne in enake volilne pravice najodločneje zavzeli v katoliškem taboru. Toda tudi v liberalnem taboru na Kranjskem, kjer so prej nadvse skeptično presojali zahtevo po »enaki volilni pravici«, so konec oktobra 1905 spremenili svoje mnenje. Na jesenskem zasedanju kranjskega deželne zboru je Narodno napredna stranka (NNS) vložila predlog resolucije za sprejem državnozborske volilne reforme na podlagi splošne in enake volilne pravice.

S predlogom volilne reforme, ki ga je Gautsch v državnem zboru predstavil 23. februarja 1906 (predvideval je ukinitvev kurij in davčnega cenzusa, odstranitev nekdanjih meja med mestom in podeželjem in oblikovanje nacionalno homogenih volilnih okrajev v nacionalno mešanih deželah), ni bil nihče povsem zadovoljen. Nemci so mu zamerili favoriziranje Čehov in Slovencev, Čehi favoriziranje Nemcev, Poljaki pa favoriziranje Rusinov. Tudi Slovincem, ki naj bi v novi 455-članski poslanski zbornici zasedali 23 poslanskih mest, se je zdel vladni predlog nepravičen, še zlasti pri razdelitvi mandatov na Koroškem in Štajerskem. Štajerski državno- in deželnozborski poslanci so na zborovanju 1. marca 1906 odločno zavrnilo Gautschev predlog razdelitve volilnih okrajev, ker naj bi obravnaval »Slovence na Štajerskem in Koroškem kot manj vreden narod.« Neposredno po razgrnitvi vladnega predloga se je v javnosti pojavil očitek, do so bili koroški in štajerski Slovenci »prodani od slovenskih poslancev, ki jim je šlo edino za strankarske koristi«. Glavni krivec za nepravično razdelitev mandatov v obeh obmejnih deželah je kmalu postal dr. Ivan Šusteršič, ki so mu očitali, da je v pogajanjih z vlado o razdelitvi mandatov zasledoval zgolj interese Slovenske ljudske stranke na Kranjskem.

Kljub splošnemu nezadovoljstvu z vladnim predlogom, ki je prišlo do polnega izraza v prvem branju (med 7. in 23. marcem 1906), je večina poslancev vendarle glasovala za

vladni predlog. Na seji 27. marca 1906 so poslanci izvolili 49-članski odbor za volilno reformo, ki naj bi predvsem pripravil pravičen predlog sestave volilnih okrajev.

Odbor za volilno reformo, ki se je konstituiral 28. marca 1906, je pod predsedstvom poslanca Nemškega naprednega kluba dr. Gustava Marcheta (od 12. junija 1906 pa pod predsedstvom slovenskega poslanca dr. Miroslava Ploja) za dokončanje svojega dela porabil skupaj 62 sej, ki so bile nadvse burne. V nacionalno in strankarsko izjemno pisanem odboru so se v generalni razpravi o vladnem predlogu kresali podobni argumenti kot v prvem branju v plenumu. Predstavniki posameznih narodov v odboru so bili pod hudim pritiskom svoje politične baze skrajno nepopustljivi.

Zaradi odločenosti poljskih poslancev, da ne bodo glasovali za volilno reformo, če Galicija ne dobi vsaj 110 mandatov, je 2. maja 1906 demisionirala Gautscheva vlada. Novi ministrski predsednik princ Konrad Hohenlohe-Schillingfürst, ki je želel z reformo izoblikovati »socialno, narodnostno složno, krepko Avstrijo«, je odboru za volilno reformo poslal nov kompromisni predlog razdelitve mandatov, ki je predvideval zvišanje števila mandatov na 495 in njihovo drugačno razdelitev po narodih. Na njegovi podlagi se je odbor za volilno reformo 25. maja 1906 odločil začeti s specialno razpravo vladnega predloga. Toda z delom je nadaljeval šele po padcu Hohenlojeve vlade in imenovanju nove vlade barona Maxa Vladimira Becka (2. junija 1906).

Dne 12. junija 1906 je odbor za volilno reformo – pod predsedstvom slovenskega poslanca dr. Miroslava Ploja – začel s konkretno razpravo o številu in sestavi volilnih okrajev v posameznih deželah. Člani odbora so se strastno spopadali za vsak posamični mandat. Odločitve odbora o razdelitvi mandatov v nacionalno mešanih deželah, še zlasti pa naknadne kompenzacije, so sprožale veliko razburjenost javnosti.¹¹⁷² Vseeno je odbor za volilno reformo z delom končal do 29. oktobra 1906, svoj predlog pa je v parlamentu predstavil 31. oktobra 1906. V drugem branju se je na novembrskih sejah razprave o predlogu udeležilo več kot 200 poslancev, končno pa je poslanska zbornica 1. decembra s 194 proti 63 glasov zakon sprejela.

Po sprejemu zakonskega predloga v poslanski zbornici je morala vlada zlomiti še odpor gosposke zbornice. V komisiji za volilno reformo gosposke zbornice so prevladovali nasprotniki reforme z grofom Franzom Thunom na čelu, za katere načelo splošne (moške) volilne pravice ni bilo sprejemljivo. Vztrajali so pri uvedbi večglasovnega (pluralnega) volilnega sistema in zahtevali omejitev pravic krone pri imenovanju doživljenjskih članov gosposke zbornice. Ministrskemu predsedniku Becku je Franza Thuna uspelo prepričati, da je prvo zahtevo opustil, zahtevi po natančnem definiranju števila doživljenjskih članov gosposke zbornice (*Numerus clausus*) pa je moral ugoditi.¹¹⁷³ Tako je gosposka zbornica na seji 21. januarja 1907 zakonski predlog sprejela in že 26. januarja je dobil cesarjevo sankcijo.

¹¹⁷² Na Slovenskem je pravo ogorčenje sprožilo neupoštevanje slovenske zahteve po drugem slovenskem mandatu na Koroškem. Ko so na seji odbora 12. 7. 1906 v zameno za oblikovanje posebnega nemškega (kočevskega) mandata na Kranjskem dodelili sedmi mandat štajerskim Slovencem (in prezrli zahtevo po oblikovanju drugega slovenskega mandata na Koroškem), se je v liberalni javnosti spet pojavil očitek, da je voditelj SLS dr. Ivan Šusteršič zaradi ozkih strankarskih računov (popolna prevlada SLS na Kranjskem) »izdal« koroške Slovence. V katoliškem taboru so nasprotno »krivca« iskali v dr. Miroslavu Ploju.

¹¹⁷³ Število članov, ki jih je imenoval cesar zaradi njihovih zaslug za državo ali cerkev, znanost ali umetnost, po novem ni smelo biti višje od 170 in ne nižje od 150.

Reforma, ki je odpravljala kurije in uvajala splošno (moško) volilno pravico, uzakonjala osebne in tajne volitve, natančno določila volilni postopek (volitve so bile na isti dan) in predvidela tudi sankcije za kršilce »svobode volitev«, je – kljub vsem nedoslednostim – pomenila velik korak k demokratizaciji političnega življenja v Avstriji. Po volitvah 1907 je bila socialna struktura 516-članske poslanske zbornice bistveno drugačna kot prej, saj je med poslanci opazno naraslo število delavskih in kmečkih predstavnikov. Nekoliko manjši pa je bil njen domet pri odpravi neenake zastopanosti posameznih dežel in narodov, ki jo je ustvarila znamenita Schmerlingova volilna geometrija.

Sestava državnega zbora 1907 po deželah

Dežela	Št. poslancev	Št. preb. na mandat	Nova poslanska mesta
Češka	130	48.238	20
Galicija	106	68.723	28
Sp. Avstrija	64	44.635	18
Moravska	49	49.403	6
Štajerska	30	43.777	3
Tirolska	25	33.239	4
Zg. Avstrija	22	36.375	2
Šlezija	15	44.249	3
Kranjska	12	51.678	3
Bukovina	14	42.027	1
Dalmacija	11	53.165	-
Koroška	10	36.080	-
Salzburška	7	26.692	1
Istra	6	55.994	1
Goriška	6	37.567	1
Trst	5	30.202	-
Predarlška	4	29.663	-
Skupaj	516	49.675	91

Glede na število prebivalcev so bile tudi po novem sistemu najslabše zastopane Galicija, Bukovina, Dalmacija in Istra, najboljše pa Alpske dežele (z izjemo Spodnje Avstrije). V skladu s tem so bili v državnem zboru še vedno favorizirani »zgodovinski narodi«, ¹¹⁷⁴ čeprav so se v primerjavi s prejšnjim stanjem razlike vendarle zmanjšale.

V novem državnem zboru se je na eni strani zmanjšalo število nemških, italijanskih in poljskih mandatov, na drugi pa zlasti povečal delež rusinskih in slovenskih mandatov. Število rusinskih poslancev se je skoraj potrojilo, število slovenskih pa se je povečalo za več kot tretjino.

¹¹⁷⁴ Nemci, ki so po ljudskem štetju leta 1900 tvorili 35,8 % prebivalstva Cislajtanije, so imeli 45,2 % mandatov, Italijani, ki so tvorili 2,8 % prebivalstva, pa so z volilno reformo dobili 3,7 mandatov.

	1907		1901	
	Število (delež) poslancev		Število (delež) poslancev	
Nemški	233	45,2 %	205	48,2 %
Češki	107	20,7 %	87	20,5 %
Poljski	82	15,9 %	72	16,9 %
Ukrajinski	33	6,4 %	10	2,4 %
Slovenski	24	4,6 %	15	3,5 %
Hrvaški/srbski	13	2,5 %	12	2,8 %
Italijanski	19	3,7 %	19	4,5 %
Romunski	5	1,0 %	5	1,2 %

Medtem ko bi morali dobiti Rusini skoraj še enkrat toliko mandatov, se je delež slovenskih mandatov (4,6 %) v veliki meri skladal z deležem prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom (4,7 %) pri ljudskem štetju leta 1900. Toda razdelitev slovenskih mandatov po deželah je bila na moč neenakomerna. Zlasti na Koroškem, Štajerskem in Goriškem so bili zastopani slabše, kot bi morali biti po deležu prebivalstva. Na Koroškem bi morali imeti Slovenci 2 in ne 1 državnozborni mandat, na Štajerskem 9 in ne 7 mandatov in na Goriškem 4 in ne 3 mandate. V Istri, kjer so leta 1907 Slovenci in Hrvati prvič dobili svoj volilni okraj in izvolili svojega poslanca, pa bi morali imeti (Slovenci in Hrvatje) 3 poslance (enako kot Italijani). Vseeno je demokratizacija volilnega sistema bistveno okrepila slovensko zastopstvo v državnem zboru na Dunaju.

ŽENSKA VOLILNA PRAVICA

Čeprav je avstrijski zgodovinar Wilhelm Wadl v volilnih imenikih za državnozbornske volitve 1848 v velikovškem volilnem okraju »odkril« tudi nekaj žensk (ni pa mogel ugotoviti, ali so ženske v resnici tudi volile), je bilo javno mnenje nenaklonjeno vstopanju žensk v javnost. V bistvu je veljalo načelo: »mulier taceat in politicis«. V štajerskem deželnem zboru se je že sredi junija 1848 pojavilo načelno vprašanje, zakaj volilne pravice, če je vezana na davčni cenzus, ne bi podelili tudi ženskam, toda takšne in podobne pobude niso nikjer prodrle. Prevladovala so stališča, kakršnega je v kromeriškem državnem zboru izrazil poslanec Rudolf Brestel: »Če bi k volitvam pripustili ženske, ker so udeležene pri državnih bremenih, bi lahko iz enakih razlogov pripustili tudi otroke in norce«.

Deželnozborni volilni redi iz leta 1861 so volilno pravico vezali na davčni cenzus, zato naj bi teoretično imele volilno pravico tudi ženske davkoplačevalke. Ker je bila deželnozborna volilna pravica vezana na občinsko volilno pravico, kjer so ženske davkoplačevalke lahko volile preko pooblaščenec,¹¹⁷⁵ so mnogi menili, da bi enak sistem kot pri

¹¹⁷⁵ V Ljubljani je bil poseben položaj. Dne 9. 6. 1850 izdani statut za deželno glavno mesto Ljubljano je volilno pravico dal izrecno moškim. Šele leta 1887 je kranjski deželni zbor dal volilno pravico tudi ženskim davkoplačevalkam (seveda preko pooblaščenec). Z deželnim zakonom z dne 17. 10. 1910, s katerim so spremenili ljubljanski občinski volilni red, so ženske lahko osebno volile.

občinskih moral veljati tudi pri deželnozborskih volitvah. Toda kavelj je tičal v določilu, da je treba pri deželnozborskih volitvah glasovati osebno.

Neskladje med občinsko in deželnozborsko volilno pravico so v praksi interpretirali različno. Nekateri so menili, da ženske nimajo volilne pravice za deželni zbor, spet drugi so trdili, da jim – zaradi navezanosti deželnozborske volilne pravice na občinsko – volilna pravica pripada. Zaradi tega je pri deželnozborskih volitvah prihajalo do različne prakse. Še najbolj enotna je bila praksa pri volitvah v veleposestniški kuriji. V njej so v večini dežel ženskam dovolili voliti preko pooblaščenec, v Spodnji Avstriji pa so lahko (do reforme deželnozborskega volilnega reda leta 1888) volile tudi osebno.¹¹⁷⁶ Drugače je bilo v mestni in kmečki kuriji. Marsikje ženskam niso dovolili voliti in so jih enostavno črtali iz volilnih imenikov, ponekod pa so jim dovolili voliti preko pooblaščenec. Redkeje, a vendarle, se je zgodilo, da so tudi v mestni kuriji ženskam dovolili osebno udeležbo na volitvah. Dne 30. januarja 1867 so v Tržiču, kjer je bilo skupno volišče za Radovljico, Tržič in Kamnik, tri ženske osebno glasovale. Dne 27. marca 1867 je v Idriji volilo 14 žensk; vsega skupaj je prišlo na volitve 98 ljudi.

Z državnozborsko volilno reformo leta 1873, s katero so uvedli direktne volitve v državni zbor, je bilo teh nejasnosti (vsaj kar se tiče državnozborskih volitev) konec. Zakon je dajal volilno pravico le »svojepravnim avstrijskim državljanom moškega spola«. Na volitvah v državni zbor ni več moglo priti do tega, da bi ženske volile osebno. V veleposestniški kuriji so še naprej volile preko svojih pooblaščenec. Novice so na izločitev žensk iz novega državnozborskega volilnega reda reagirale z vprašanjem, »zakaj za ženske volilke dvojna mera«. Toda na javno (anonimno) vprašanje nekaj davkoplachevalk (posestnic – vdov), ali ne bi bilo prav, če bi zaradi kratenja državljskih pravic sedaj začele ženske plačevati manj davkov od predpisanih oz. ali ne bi bilo smiselno na vlado nasloviti pritožbo posestnic, je Bleiweis odgovoril: »Prošnja taka bila bi le bob ob steno, kajti vlada sama ne more predrugačiti, kar je vkrenil državni zbor.«

Ko so v osemdesetih letih začeli usklajevati deželnozborske volilne rede z državnozborsko volilno reformo iz leta 1882, s katero so znižali pogojni davčni cenzus na 5 gld direktnih davkov, so v nekaterih deželnih zborih – npr. v koroškem in kranjskem – vanje hkrati sprejeli določilo o moški volilni pravici. V razpravi o deželnozborski volilni reformi oktobra 1883 v kranjskem deželnem zboru so slovenski poslanci »izločitvi« žensk odločno nasprotovali. Valentin Zarnik je dejal: »Ako imajo ženske pravico voliti v velikem posestvu in ako vladi to ni zoperno, bo gotovo tudi državi koristno, ako ženske v mestih in trgih volijo. To, kar je že od 1861. l. v naši volilni postavi neku 'usus, lex lata', naj ostane«. Toda v specialni debati so prevladala stališča deželnega predsednika Winklerja, ki je bil prepričan, da – kljub različni praksi – ženske v mestni in kmečki kuriji nikoli niso imele volilne pravice.

Nov deželnozborski volilni red za Kranjsko (1884) je volilno pravico definiral kot »moško« volilno pravico. Podobna sprememba je prišla tudi v nov deželnozborski volilni

¹¹⁷⁶ Zdi se, da so tudi na Kranjskem v veleposestniški kuriji lahko volile osebno. Drugače pred deželnozborskimi volitvami leta 1883 Slovenec ne bi poudarjal: »Tudi ženske posestnice smejo voliti osebno, zato naj vse pridejo, ki le morejo, da ne bo manj osebnih volilcev, kakor pooblastil, kakor se je bilo že enkrat primerilo.«

red za Koroško (1884). V štajerskem deželnem zboru pa so slovenski poslanci skupaj z nemškimi katoliškimi konservativci »izločitev« žensk uspeli preprečiti. V generalni razpravi 13. julija 1883 je slovenski poslanec Franc Radej v zahtevi liberalne večine videl nevarnost za slovensko in nemško konservativno stranko, saj naj bi dotlej v kmečki kuriji ženske v glavnem glasovale za katoliške konservativne kandidate. Ker je bila za spremembo potrebna dvotretjinska večina, so pri vprašanju ženske volilne pravice nemški liberalci morali popustiti. Tako je na Štajerskem do »izločitve« žensk prišlo šele z deželnozborsko volilno reformo leta 1904.

Po uvedbi splošne kurije leta 1896 je vprašanje ženske volilne pravice postajalo vedno bolj aktualno. Za politično emancipacijo žensk si je na eni strani prizadevala zlasti avstrijska socialdemokracija, na drugi strani pa tudi meščansko žensko gibanje. Številna ženska društva, ki so na prelomu stoletja začela nastajati po vseh koncih monarhije (tudi leta 1901 ustanovljeno Splošno žensko društvo v Ljubljani), so se v glavnem gibala v okviru zahtev leta 1902 v Washingtonu ustanovljene mednarodne zveze za žensko volilno pravico (International Woman Suffrage Alliance), ki je po konferenci v Berlinu leta 1904 postajala vse pomembnejša. Njihove zahteve pa so vedno bolj podpirale tudi posamezne meščanske politične stranke, kar je prišlo do izraza v razpravah ob sprejemanju volilne reforme na podlagi splošne (moške) volilne pravice.

Za žensko volilno pravico so se v državnem zboru in odboru za volilno reformo najbolj zavzemali češki narodni socialisti in socialdemokratski poslanci. V prvem branju Gautschovega predloga v državnem zboru (14. marca 1906) je npr. voditelj čeških narodnih socialistov Klofáč poudaril, da si bo njegova stranka prizadevala za žensko volilno pravico – četudi zgolj iz teoretičnih razlogov. Njegov strankarski kolega Choc je v odboru za volilno reformo 12. septembra 1906 poudaril, da češke ženske upravičeno protestirajo, ker jih osnutek zakona uvršča v isto kategorijo kot kriminalce in reveže. Mladočeški član odbora za volilno reformo Hrubý pa je na seji odbora 13. septembra 1906 predlagal, naj dobijo volilno pravico vsaj tiste ženske, ki imajo več kot 1000 K letnih prihodkov in ki samostojno vodijo kakšno podjetje ali kmetijo.

Toda takšna in podobna stališča niso naletela na odobravanje. Notranji minister Bie nerth je bil (13. septembra 1906) prepričan, da splošna in enaka volilna pravica ni nujno tudi ženska volilna pravica. Hrubýjev predlog se mu je sicer zdel do določene mere upravičen, toda menil je, da v zakon ne morejo dati posebnih določil za ženske (1000 K), če takšni pogoji za moške ne obstajajo. Opozoril je, da bi ženska volilna pravica prinesla tudi zahtevo po dostopu javnih služb za ženske. Hrubýjevemu predlogu je nasprotoval tudi voditelj avstrijske socialdemokracije Viktor Adler, ki je zavračal favoriziranje bogatih žensk. Je pa zagovarjal uvedbo ženske volilne pravice, kakršno je predlagal Choc. V odboru za volilno reformo sta 13. septembra 1906 oba predloga – Hrubýjev in Chocov – propadla. Toda v drugem branju zakona v poslanski zbornici (8. novembra 1906) je Adler obljubil, da si bo socialdemokratska stranka še naprej prizadevala za žensko volilno pravico.

Po sprejemu zakona o splošni (moški) volilni pravici (1907) se je boj za žensko volilno pravico le še intenziviral. V skladu z resolucijama kongresa II. internacionale v Stuttgartu (1907) in II. mednarodne konference socialistk leta 1910 v Koebenhavnu si je za politično emancipacijo žensk prizadevala zlasti socialdemokracija. Na Slovenskem je bila v tem smislu najbolj aktivna septembra 1911 ustanovljena ženska podružnica socialdemokrat-

skega društva Vzajemnost v Ljubljani z Lojzko Štebi in Ado Kristan na čelu. Na velikih demonstracijah 12. maja 1912 v Ljubljani so na predlog Štebijeve ženske sprejele resolucijo, v kateri so med drugim zahtevale aktivno in pasivno volilno pravico za volitve v državni in deželne zборе ter v občinske zastope. Vsebinsko podobne in enako utemeljene resolucije so socialistične delavke sprejele tudi 8. marca 1913 v Ljubljani in v Trstu.

Na drugi strani pa so bila v boju za žensko volilno pravico aktivna številna meščanska ženska društva, ki so – v skladu s smernicami Mednarodne zveze za žensko volilno pravico (International Woman Suffrage Alliance) – prirejala vedno bolj odmevna zborovanja in v državni zbor pošiljala peticije z zahtevo po uvedbi ženske volilne pravice in reformi društvenega zakona iz leta 1867, ki ni dovoljeval, da bi bile ženske članice političnih društev. Daleč najbolj aktivno je bilo žensko gibanje na Češkem. Decembra 1905 so v Pragi ustanovili Komite za žensko volilno pravico, ki je kmalu dobil podporo vseh pomembnejših političnih strank. Na deželnozborskih volitvah leta 1908 so s podporo socialdemokratske stranke, mladočehov, narodnih socialistov in radikalcev v treh mestnih volilnih okrajih kandidirale ženske: učiteljice Karla Máchova, Maria Tůmova in Božena Zelinkova. Máchova, ki je kandidirala v Pragi, je prejela kar 19,66 % glasov, na ožjih volitvah marca 1908 pa 24,09 % glasov.

Demonstrativni nastop treh ženskih kandidat na februarskih deželnozborskih volitvah 1908 je bil prvi večji uspeh češkega ženskega gibanja. Piko na i je pomenila volilna zmaga pisateljice Božene Vikove-Kuněticke na nadomestnih deželnozborskih volitvah junija 1912 v volilnem okraju Mlada Boleslava, ki je imela izjemen mednarodni odmev. Vikova žal ni nikoli stopila v češki deželni zbor, saj ga je vlada zaradi nemške obstrukcije poleti 1913 razpustila.

Pod vplivom dogajanja na Češkem so o ženski volilni pravici začeli razmišljati tudi na Slovenskem. Medtem ko se ob pripravi deželnozborske volilne reforme na Kranjskem leta 1908 ženska volilna pravica ni omenjala, so ob novem predlogu za uveljavitev splošne in enake volilne pravice, ki ga je v kranjskem deželnem zboru vložil 11. februarja 1913 Evgen Lampe, poslanci katoliške stranke menili, da bi morali razmisliti o uvedbi ženske volilne pravice za deželni zbor. »Ženske, ki vodijo samostojno gospodarstvo, bi pač zaslužile volilno pravico. V krajih, kjer so moški večinoma izseljeni, bi bilo pravično, da bi volile gospodinje.« Toda takšni in podobni predlogi v kranjskem deželnem zboru niso bili sprejeti.

POSLOVNIK DRŽAVNEGA ZBORA

Čeprav februarski patent ni vseboval določila o tem, kdo ima pravico razglasiti poslovnik državnega zbora, je na prvi seji državnega zbora (2. maja 1861) vlada poslance presenetila z že izdelanim poslovníkom. Toda od vlade predloženega poslovníka, ki se je zgledoval po poslovníku, sprejetim decembra 1848 v kromeriškem parlamentu, si poslanci (a tudi člani gosposke zbornice) niso pustili oktroirati. Sprejeli so ga kot začasen dokument in se hkrati odločili, da izdelajo novega.

Za pripravo poslovníka je državni zbor pooblastil poseben parlamentarni odbor, ki je že do junija 1861 izdelal osnutka dveh dokumentov: poslovni red državnega zbora kot

celote (poleg splošnih določil glede odprtja in začetka dela vsakokratnega državnega zbora je urejal način komuniciranja med obema zbornicama) in poslovnik poslanske zbornice, ki se je nanašal le na delovanje poslanske zbornice. Prvi dokument je kot poseben zakon dobil cesarjevo sankcijo 31. junija 1861, drugi dokument, ki je urejal interne norme poslanske zbornice, pa ni potreboval cesarjeve sankcije (enako kot poseben poslovnik gosposke zbornice).

Poslovnik državnega zbora kot celote je leta 1867 doživel kar nekaj sprememb. V njegova določila je direktno posegel zakon o obravnavi obsežnejših zakonov (30. julija 1867), z več člani pa je v njegova določila posegal tudi spremenjeni temeljni zakon o državnem zastopstvu z dne 21. decembra 1867. Zaradi omenjenih določil, ki so posegale v stari poslovnik, je 15. maja 1868 cesar sankcioniral nov poslovnik državnega zbora (kot celote). Po uvedbi direktnih volitev v državni zbor in povečanju števila mandatov (1873) pa so z zakonom z dne 12. maja 1873 sprejeli nov zakon o poslovniku državnega zbora, ki je v 18 členih določal splošen potek sej obeh zborov državnega zbora.

V skladu s § 1 sta se bila oba zbora dolžna zbrati v svojih dvoranah na dan in ob uri, ki jo je ob sklicu državnega zbora določil cesar. Na prvi seji so morali člani obeh zbornic priseči »zvestobo in poslušnosti« cesarju in se obvezati, da bodo spoštovali ustavo in vse druge zakone ter vestno izpolnjevali svoje dolžnosti. § 2 je določal, da prisegi sledi slovesna otvoritev državnega zbora. Državni zbor je odprl bodisi cesar bodisi od njega pooblaščen oseba. Prisotni so morali biti člani obeh zbornic. Po slovesni otvoritvi je morala poslanska zbornica začeti z verifikacijo mandatov. Za izpolnitev te naloge so se – s pomočjo žreba – poslanci razdelili v devet oddelkov. Posamezne volilne akte so nato – prav tako z žrebom – razdelili med posamezne oddelke. Če se je nek poslanec znašel v oddelku, ki naj bi verificiral njegovo izvolitev, se je moral razprave o »lastni zadevi« vzdržati. V primeru, da izvolitve kakšnega poslanca niso potrdili, so morali nemudoma razpisati nove volitve. § 5 je določal postopek pri obravnavi vladnih predlogov. Načeloma je imela vlada pravico, da se sama odloči, ali bo nek zakonski predlog najprej poslala v obravnavo poslanski ali gosposki zbornici. Izjemo so tvorili finančni zakoni, rekrutni zakon in zakoni, ki jih je vlada pred tem sprejela na podlagi § 14 temeljnega zakona o državnem zastopstvu. Te je morala obvezno najprej poslati v obravnavo poslanski zbornici.

V skladu s § 5 so morali imeti pri določanju dnevnega reda vladni predlogi prednost pred vsemi zadevami, ki jih še niso začeli obravnavati. Ker je nek zakon lahko izšel le v soglasju med parlamentom in cesarjem, si je vlada za vsak svoj predlog pridobila cesarjevo »pedsankcijo«. Vladni predlogi in predlogi, ki so prišli iz enega zbora v drugega, niso potrebovali podpore večine poslancev, kar pomeni, da je pri njihovi obravnavi odpadlo prvo »branje« (Lesung). Pri obravnavi vseh (vladnih) predlogov so bili lahko prisotni ministri ali predstojniki centralnih organov, ki so imeli neomejeno pravico do sodelovanja v razpravi. Dovoljeno jim je bilo celo, da v razpravi preberejo že vnaprej pripravljeno utemeljitev, kar si poslanci niso smeli privoščiti. Ministri in predstojniki centralnih uradov so nadalje imeli pravico, da s pojasnili sodelujejo tudi v delu komisij, odborov in komitejev.

V primeru, da so v enem izmed obeh zborov državnega zbora kakšen vladni predlog (ali predlog, ki ga je bila že sprejela druga zbornica) zavrnil, ga v teku istega zasedanja vlada ni smela vnovič predložiti. Izjemo so spet tvorili zakon o proračunu, ostali finančni zakoni, rekrutni zakon in nekateri drugi nujni vladni predlogi. Pri zavrnitvi enega izmed

omenjenih zakonskih predlogov so iz članov obeh parlamentarnih domov oblikovali posebno komisijo (»konferenco«), ki je morala čim hitreje najti kompromisno rešitev. Takoj ko so se člani komisije poenotili okoli spornega predloga, so morali svoje poročilo hkrati predložiti obema zbornicama parlamenta.

V skladu s § 10 sta oba doma parlamenta med seboj komunicirala bodisi ustno (preko posebnih odposlancev), bodisi v obliki dopisovanja med predsednikoma gosposke in poslanske zbornice. Predlogov, ki so jih v enem izmed parlamentarnih domov zavrnili, niso smeli poslati v obravnavo drugemu zboru. Vsak predlog, ki so ga v enem izmed domov parlamenta že sprejeli, pa so morali takoj posredovati drugemu domu. Če je drugi dom soglašal s predlogom brez vsakršnih sprememb, so morali sprejeti predlog takoj poslati ministrstvu. Če pa je zahteval določene spremembe, so morali predlog skupaj s predlogom sprememb poslati nazaj v obravnavo prvemu domu.

Poslanci so morali interpelacije ministrov (ali predstojnikov centralnih uradov) predložiti v pisni obliki predsedniku gosposke oz. poslanske zbornice. V gosposki zbornici je morala imeti interpelacija podporo 10, v poslanski zbornici pa najmanj 15 poslancev. Vsako interpelacijo so takoj posredovali interpelirancu in jo na seji tudi prebrali. Interpeliranec je lahko na interpelacijo odgovoril takoj, ali pa na eni izmed naslednjih sej. Z navedbo razlogov je lahko odgovor na interpelacijo tudi zavrnil.

§ 15 je določal, da lahko oba doma parlamenta (ter njihovi oddelki, odbori in komisije) navzen (z ministri in predstojniki centralnih uradov) komunicirata le preko svojih predsednikov. V nobenem primeru pa državni zbor ni imel pravice direktnega komuniciranja s posameznimi deželnimi zbori. Tudi objavljanje kakršnihkoli razglasov ni bilo v njegovi pristojnosti.

POSLOVNIK POSLANSKE ZBORNICE

V skladu s § 17 omenjenega zakona sta gosposka in poslanska zbornica na začetku leta 1875 izdelali svoja lastna poslovnik. Gosposka zbornica ga je sprejela na seji 25. januarja 1875, poslanska zbornica pa na seji 2. marca 1875.

Poslovnik poslanske zbornice je – upoštevajoč določila zakona o poslovniku državnega zbora iz leta 1873 – v podrobnostih določal celotno proceduro dela poslanske zbornice.

Določila o otvoritvi državnega zbora in konstituiranju poslanske zbornice (§§ 1 – 5) so sledila poslovniku državnega zbora kot celote. Po prisegi in slovesni otvoritvi državnega zbora, je poslanska zbornica z žrebom sestavila oddelke državnega zbora, ki so se takoj lotili verifikacije mandatov in po potrebi razpisali nove volitve. Nato so se poslanci lotili izvolitve predsednika in dveh podpredsednikov poslanske zbornice ter 12 zapisnikarjev in 2 rediteljev. Vsi skupaj so tvorili »biro poslanske zbornice« (Bureau des Hauses), ki je moral skrbeti za spoštovanje hišnega reda. Slednji je vseboval določila glede razpolaganja s prostori v parlamentu, o pogojih za dostop obiskovalcev in predstavnikov tiska na galerije, o načinu razdeljevanja tiskovin, o knjižničnem redu ter o vzdrževanju reda in miru.

Predsednik poslanske zbornice je svojo funkcijo opravljal do konca vsakokratnega zasedanja (sesije) državnega zbora. Ker je februarska ustava določala, da predsednika poslanske zbornice imenuje cesar, so bili prvi trije predsedniki (Hein, Hasner in Giskra)

imenovani. Prvi v plenumu izvoljeni predsednik je bil vodja štajerskih avtonomistov Moritz von Kaiserfeld (1868). Odslej so predsednika volili na začetku vsakega zasedanja. Volitve predsednika so bile odvisne od kompromisa med strankami.

Ime in priimek	Od:	Do:
Franz Schmitt	10. 7. 1848	17. 8. 1848
Anton Strobach	17. 8. 1848	20. 1. 1849
Franz Smolka	20. 1. 1849	6. 3. 1849
Franz Hein	28. 4. 1861	28. 12. 1862
Leopold Hasner	9. 6. 1863	27. 5. 1865
Karl Giskra	10. 5. 1867	30. 12. 1867
Moritz Kaiserfeld	10. 2. 1868	21. 5. 1870
Franz Hopfen	26. 9. 1870	10. 11. 1873
Karl Rechbauer	10. 11. 1873	14. 10. 1879
Franz Coronini	14. 10. 1879	11. 3. 1881
Franz Smolka	14. 3. 1881	17. 3. 1893
Josef Clumecky	20. 3. 1893	4. 4. 1897
Theodor Kathrein	6. 4. 1897	26. 10. 1897
David Abrahamowicz	12. 11. 1897	21. 3. 1898
Viktor Fuchs	21. 3. 1898	8. 2. 1901
Moritz Vetter von der Lilie	8. 2. 1901	25. 6. 1907
Richard Weiskirchner	25. 6. 1907	10. 3. 1909
Robert Pattai	10. 3. 1909	21. 7. 1911
Julius Sylvester	21. 7. 1911	30. 5. 1917
Gustav Groß	30. 5. 1917	12. 11. 1918

Predsednik je začel in sklepal seje in na podlagi določil poslovnika vodil celotno razpravo. Poslanec je dajal (ali jemal) besedo, stavljal predloge na glasovanje in skrbel za red v dvorani. V primeru motenja reda je lahko prekinil ali zaključil sejo in rediteljem ukazal, da odstranijo morebitne kalilce miru z galerije.

»Predsednik je imel na razpolago salon in dvorano za posvetovanje.« V posvetovalni dvorani so običajno potekali konference načelnikov parlamentarnih klubov, ki so se jih udeleževali vsi načelniki klubov in predstavniki vlade. Na konferencah načelnikov klubov so se dogovorili o vsem, kar je bilo potrebno za nemoteno delovanje poslanske zbornice.

Pri vodenju sej in drugih opravilih so predsedniku pomagali voljeni podpredsedniki. Prvi poslovnik so predvidevali dva podpredsednika, po letu 1907 pa jih je bilo osem. Tudi funkcija podpredsednika je trajala do konca vsakokratnega zasedanja parlamenta. Podpredsednik je lahko svojo funkcijo odložil le v primeru, da je bil izvoljen v dva ali več odborov parlamenta. Podpredsedniki so imeli enake pravice in dolžnosti kot predsednik. Običajno so bili podpredsedniki tisti, ki so vodili običajne, nepomembne seje državnega zbora.

Predsedniku in podpredsednikom je pomagalo dvanajst (po letu 1907 pa šestnajst) zapisnikarjev. Zapisnikarji so predvsem skrbeli za preverjanja (stenografskih) zapisnikov

poslanske zbornice in predsedniku pomagali pri štetju glasov ob glasovanjih. Pomembna je bila tudi funkcija rediteljev, ki so morali skrbeti za red v dvorani.

Tretje poglavje (§§ 15-21) je določalo vrstni red obravnav posameznih zadev. Prednost so imeli zakonski predlogi, ki jih je v poslanske klopi poslala vlada (oz. gosposka zbornica). Njim so sledili predlogi poslancev, predlogi parlamentarnih odborov, interpelacije in peticije.

V skladu s § 18 je imel pravico vlagati samostojne predloge vsak poslanec. Predlog, ki je moral obvezno vsebovati formulo: »Das hohe Haus wolle beschließen« (z natančno definiranimi sklepi) in biti podprt z najmanj 20 podpisi poslancev, je moral pobudnik v pisni obliki predložiti predsedniku poslanske zbornice.

Pravico do vlaganja samostojnih predlogov so imeli tudi posamezni parlamentarni odbori (Ausschüsse), tako redni kot začasni, tj. odbori, oblikovani za obravnavo nekega konkretnega predloga. V primeru, da se je večina poslancev strinjala z upravičenostjo tega ali onega odborovega predloga, je poslanska zbornica takoj začela z drugim branjem predloga. Poslanci pa so se lahko odločili, da takšen predlog spet pošljejo v vnovično obravnavo odboru, ki ga je vložil, ali pa kakšnemu drugemu (bodisi obstoječemu ali na novo izvoljenemu) odboru. Vsak predlog, ki je imel potrebno podporo, so v tiskani obliki razdelili med poslance, nakar je sledilo prvo branje predloga.

Četrto poglavje poslovnika (§§ 22 do 33) je določalo način priprave predlogov pred prvim branjem v parlamentu. Za predposvetovanje o vsakem predlogu so bili zadolženi voljeni parlamentarni odbori (člane so volili bodisi iz oddelkov bodisi neposredno iz plenuma, včasih pa tudi iz oddelkov in iz plenuma), ki so se morali izreči o vsakem predlogu. V teku predposvetovanj je bilo možno na odbor nasloviti spreminjevalne ali dopolnile predloge (podprti so morali biti z 20 podpisi) ali pa vloženi predlog umakniti. Pri delu odbora je morala biti prisotna najmanj polovica članov, za potrditev sklepov pa je bila potrebna absolutna večina.

Za predstavitev mnenja večine članov odbora o konkretnem predlogu so v odboru izvolili posebnega poročevalca, ki je večinsko stališče prestavil v poslanski zbornici. Tudi odborova manjšina (najmanj trije poslanci) je imela pravico, da oblikuje svoje posebno poročilo in ga prav tako predstavi v poslanski zbornici.

V petem poglavju poslovnika (§§ 34 do 45) je bil določen postopek obravnave zakonskih osnutkov. Po vzoru na poslovnik kromeriškega parlamenta (slednji se je zgledoval na poslovnik francoskega parlamenta iz leta 1789) je bila predvidena obravnava v obliki treh branj. Prvo branje zakonskega osnutka je bilo namenjeno zgolj utemeljitvi predloga. Razprava, ki je sledila, se je lahko gibala le okoli splošnih načel predlaganega zakona. Nato je sledilo glasovanje o nadaljnji usodi predloga. Če je zanj glasovala večina poslancev, so ga odstopili v obravnavo ustreznemu (že obstoječemu ali posebnemu) parlamentarnemu odboru, v nasprotnem primeru so ga zavrgli.

V prvem branju sprejeti predlog so nato obravnavali v ustreznem (rednem ali na novo izvoljenem) odboru. Takoj ko je odbor končal s svojim delom in svoje poročilo predal predsedniku poslanske zbornice, so lahko začeli z drugim branjem osnutka zakona. Pred tem so morali poročilo odbora še natisniti in ga razdeliti poslancem. Od razdelitve poročila do začetka drugega branja je moralo preteči najmanj 24 ur.

V drugem branju je poslanska zbornica najprej začela s splošno (generalno) razpravo o zakonskem osnutku. Odprl jo je poročevalec večine v odboru, ki mu je sledil poročevalec odborove manjšine. Nato so sledili nastopi poslancev. Razprava je potekala po vrstnem redu k besedi prijavljenih poslancev, in sicer tako, da so si zaporedoma sledili zagovorniki in nasprotniki zakonskega predloga. Vsak poslanec se je lahko k besedi prijavil dvakrat. Ob sklepu razprave sta besedo spet dobila poročevalca odborove večine in manjšine, nato je sledilo glasovanje. V primeru, da je bil vložen predlog za prehod na dnevni red, so morali poslanci najprej glasovati o njem. V nasprotnem primeru so z večino glasov odločali o tem, ali naj predloženi zakonski osnutek služi kot podlaga za specialno razpravo.

Generalni razpravi je takoj sledila specialna razprava, med katero so poslanci razpravljali o posameznih delih predlaganega zakonskega osnutka. Med specialno razpravo so poslanci lahko vlagali spreminjevalne ali dopolnilne predloge (podprti so morali biti z 20 podpisi), niso pa smeli vlagati predlogov, ki bi zavračali zakonski osnutek kot celoto. Po sprejemu posameznih delov zakona v specialni debati je (praviloma na naslednji seji) sledilo tretje branje osnutka zakona. Tretje branje ni predvidevalo razprave (ali stavljanja dodatnih predlogov). Na njem je šlo zgolj za glasovanje o zakonu kot celoti. Dopuszna je bila le razprava, v kateri so poslanci opozarjali na očitna neskladja v besedilu zakonskega predloga, pa na tiskovne in slovnične napake.

§ 42 petega poglavja poslovnika je dopuščal možnost skrajšanega postopka obravnave zakonskih predlogov. Predlog za skrajšani postopek, podpisan od 20 poslancev, je bilo možno vložiti sočasno z vložitvijo nekega predloga, ali pa pred prvim, drugim ali tretjim branjem. Vsak pravilno stavljeni predlog za skrajšani postopek so morali poslanci nemudoma obravnavati. Razprava se je morala omejiti zgolj na vprašanje upravičenosti skrajšanega postopka, nato je sledilo glasovanje. Če je za skrajšanje postopka obravnave nekega predloga glasovalo dve tretjini poslancev, je moral predsednik državnega zbora predlog nemudoma uvrstiti v dnevni red poslanske zbornice. Dvotretjinska večina je bila potrebna tudi za začetek razprave o tistih predlogih, o katerih se odbori še niso izrekli. Zaradi potrebne dvotretjinske večine je bila možnost za »uspeh« takšnega ali drugačnega »nujnega predloga« izjemno majhna, toda »skrajšani postopek« je nudil prvovrstno možnost za izvajanje tehnične obstrukcije.

Šesto poglavje poslovnika (§§ 46 do 75) je vsebovalo podrobna določila o načinu dela poslanske zbornice, kvorumu (prisotnih je moralo biti najmanj 100 poslancev), sklicevanju sej, vodenju zapisnikov in stenografskih poročil, pa o govorniškem redu, pravicah predsednika poslanske zbornice, glasovanju in volitvah, odgovarjanju na interpelacije ter o sprejemanju, obravnavi in poročilih o peticijah.

Tudi v tem poglavju poslovnika je bilo nekaj »preveč demokratičnih« določil, ki so jih lahko poslanci s pridom izkoristili za tehnično obstrukcijo. Na prvem mestu velja omeniti ohlapen »govorniški red« (§§ 52 do 53), ki je v bistvu dopuščal poljubno dolge govore poslancev. Predsednik poslanske zbornice je lahko namreč poslancu odvzel besedo le v dveh primerih: če ni upošteval njegovega večkratnega poziva, naj preide »k stvari« (zur Sache), ali če ni upošteval poziva k »redu« (zur Ordnung). Poleg ohlapnega govorniškega reda in minimalnih disciplinskih pristojnosti predsednika so k uspešnemu izvajanju tehnične obstrukcije (skupaj s »skrajšanim postopkom«) pripomogla tudi določila o načinu in poteku glasovanja o predlogih, interpelacijah in peticijah. § 60 je tako določal, da morajo

poslanci pred glasovanjem o »glavnem predlogu« najprej glasovati o vseh dopolnilnih ali spreminjevalnih predlogih. Med glasovanjem o vsakem veljavno vložnem (z zadostnim številom podpisov opremljenim) predlogu je moralo preteči najmanj 10 minut. Glasovanje je običajno potekalo tako, da so poslanci, ki so bili za predlog, vstali, tisti, ki so bili proti, pa so obsedeli. V primeru dvoma o pravilnosti rezultata je lahko predsednik poslanske zbornice ali pa 50 poslancev predlagalo tudi poimensko glasovanje o predlogu (ali celo tajno glasovanje z glasovnicami). Poimensko (ali tajno) glasovanje pa je seveda zahtevalo ogromno časa in onemogočalo normalno delo parlamenta. Enako je bilo z zahtevami po branju peticij v plenumu.

SPREMEMBE POSLOVNIKA

Po razglasitvi Badenijskih jezikovnih naredb za Češko in Moravsko aprila 1897 je postala tehnična obstrukcija stalni sestavni del državnega zbora. Nemške stranke, ki so obstruirale zoper Badenija, so s pridom izrabljale § 42 poslovnika, ki je omogočal vlaganje »nujnih predlogov« (in onemogočal normalno obravnavo v dnevnem redu predvidenih zadev) ter skromne kompetence predsednika poslanske zbornice pri vodenju sej. Zato je 25. novembra 1897 večina poslanske zbornice sprejela »nujni predlog« poslanca grofa Falkenhayna o spremembi, ki se je glasil:

»1. Ako kateri poslanec navzlic dvakratnemu opominu v svojem govoru, z mejklici ali s svojim vedenjem žali parlamentarno dostojnost ali če zadržuje z izgredi in drugimi nasilstvi obravnavo, ima predsednik pravico, izključiti dotičnega poslanca za tri seje, na predlog predsednikov pa ga sme zbornica izključiti k večjemu za 30 dnij. Dotični sklepi se store brez debate. Ako bi se poslanec izključenju prostovoljno ne vdal, ima predsednik pravico, da ga dá iz zbornice odstraniti, in sicer po eksekutivnih organih, katere mu da vlada na razpolaganje. Izključeni poslanec izgubi dijete začeni od dneva izključenja pa do dneva, ko je zopet naznanil svoj vstop v zbornico. Izključeni poslanec ne sme stopšiti v parlamentarno poslopje ves čas, za kateri je izključen.

2. Vlada se pozivlje, dati predsedniku za vzdrževanje reda potrebne eksekucijske organe na razpolaganje.

3. Tiste določbe sedanjega opravilnika, katere ne soglašajo s temi določbami, se suspendirajo za toliko časa, dokler se opravilnik zakonitim potom ne prenaredi.«

Lex Falkenhayn, kot so poimenovali dopolnilo poslovnika, ni mogel preprečiti obstrukcije, zato je bilo vprašanje reforme poslovnika ves čas aktualno. Do njegove vnovične spremembe je prišlo šele 20. decembra 1909, ko so – na predlog Janeza Evangelista Kreka in Karla Kramača – spremenili sporni § 42, ki je omogočal izrabljanje »skrajšanega postopka« s t. i. »nujnimi predlogi« ter določili nekoliko drugačen vrstni red obravnav predlogov, interpelacij in peticij. Naslednji dan je spremembo sprejela še gosposka zbornica, 20. decembra 1909 pa je zakon dobil cesarjevo sankcijo.

Po spremembi poslovnika je postala v plenumu tehnična obstrukcija bistveno težja. Odslej je imel predsednik pooblastilo, da spremeni dnevni red in prestavi »nujne predloge« na konec seje. Zato so po novem tehnično obstrukcijo (z dolgimi govori) bolj pogosto izvajali v odborih. To možnost so začele izkoriščati zlasti manjše poslanske skupine, npr.

Rusini in Slovenci, medtem ko so večji politični bloki do leta 1914 v obstrukciji redkeje sodelovali.

Ker je imel zakon le začasno (enoletno) veljavo, so ga do izbruha prve svetovne vojne večkrat podaljšali. Do zadnje spremembe poslovnika je prišlo šele junija 1917. Na zahtevo opozicije je poslanska zbornica 7. junija 1917 sprejela nekaj sprememb poslovnika, ki so poenostavile delo parlamenta, ne da bi omejevale pravice poslancev in strank. Pomembna novost je bila omejitev govorov na največ deset minut.

JEZIK OBRAVNAV

Ne temeljni zakon o državnem zastopu in ne poslovnik državnega zbora (oz. poslanske in gosposke zbornice) ni vseboval predpisov o jeziku obravnav državnega zbora. Edino določilo te vrste je bil § 30 zakona o delegacijah, ki je določal, da mora delegacija avstrijskega državnega zbora voditi svojo korespondenco z ogrsko delegacijo v nemškem jeziku.

Mimo tega določila se je jezikovna praksa v parlamentu razvijala povsem po svoje in je bila velikokrat odvisna od posameznega predsednika parlamenta.

V gosposki zbornici je vse do razpada monarhije nemščina ohranila svoj monopol. Tudi v poslanski zbornici je ves čas prevladovala, toda vse bolj so ji konkurirali tudi drugi jeziki. Od prvega zasedanja državnega zbora leta 1861 dalje je imel vsak poslanec možnost, da slovesno zaobljubo prebere v svojem maternem jeziku. Z branjem zaobljub v nenemških jezikih ni bilo nikoli problemov. Bistveno večji problem so predstavljali govori poslancev v kakšnem izmed nenemških jezikov. Prvi je prekinil s tradicijo prevlade nemških govorov dalmatinski poslanec Stjepan Ljubiša, ki je že 11. septembra 1861 v državnem zboru govoril v srbskem jeziku. Nemški prevod svojega govora je izročil predsedniku parlamenta in ta prevod so kasneje vnesli v stenografske zapisnike.

Takšna praksa se je nadaljevala tudi po sprejemu decembrske ustave. Od leta 1873 pa prevodov nenemških govorov niso več vnašali v zapisnike, kar je znova in znova sprožalo proteste nenemških poslancev. Na zahteve po vnašanju nenemških govorov v zapisnike so se predsedniki običajno izgovarjali na težave, ki da bi jih imel stenografski urad, če bi moral v zapisnike vnašati govore v osmih različnih jezikih. Na drugi strani pa tudi zahteve Nemcev po razglasitvi nemščine za edini jezik obravnav državnega zbora (takšen predlog je npr. 18. junija 1895 podal celjski nemški poslanec dr. Richard Foregger) niso bile uslišane.

V parlamentu je pogosteje prihajalo do govorov v nenemških jezikih (zlasti v češčini) od Badenijeve krize dalje. Predsedniki so poslancem dovolili govoriti v vseh »v deželah običajnih« jeziki. Edina izjema se je zgodila ob nastopu nekega rusinskega poslanca, ki je iz nacionalno političnih razlogov govoril v ruščini. Njemu je predsednik takoj odvzel besedo.

Nenemški poslanci so svoj cilj dosegli šele 5. julija 1917, ko je poslanska zbornica z 203 proti 185 glasovi potrdila predlog češkega poslanca dr. Bohuslava Frante, naj se vsi govori vnašajo v sejne zapisnike v originalu. Potem ko je 11. junija 1917 »Lex Franta« dobil cesarjevo sankcijo, so (od 12. junija 1917) začeli v stenografske zapisnike vnašati govore v originalnih jezikih.

Z interpelacijami je bilo nekoliko drugače. Leta 1899 so v sejne zapisnike prvič vnesli dve interpelaciji v češčini (z nemškim naslovom). Toda ta praksa je bila le kratkotrajna.

V letih 1901–1907 so v zapisnike spet vnašali le nemški prevod interpelacij, originalna besedila interpelacij pa so bila dostopna v posebni publikaciji. Z začetkom 18. zasedanja parlamenta (1907) pa interpelacij sploh niso več vnašali v zapisnike, temveč zgolj v posebno publikacijo, v kateri je bil k originalnemu besedilu dodan nemški prevod. Peticije na državni zbor, ki so bile priložene stenografskim zapisnikom, so puščali v originalnem jeziku.

Tudi v večini deželnih zborov vprašanje jezika obravnav ni bilo zakonsko urejeno. Najprej se je to zgodilo na Moravskem, kjer so z »moravskim sporazumom« (1905) določili, da sta nemščina in češčina popolnoma enakopravni tudi pri obravnavah deželnega zbora. Določilo o enakopravnosti nemščine in slovenščine so leta 1908 vnesli tudi v novelo k deželnemu redu Kranjske. Leta 1909 pa so v večini nemških alpskih dežel (Spodnja Avstrija, Vorarlberg, Salzburg) demonstrativno razglasili nemščino za izključni poslovni jezik v deželnem zboru.

V večini dežel v Cislajtaciji so vprašanje jezika obravnav urejali poslovniki deželnih zborov. Na Tirolskem in na Češkem sta poslovnik iz let 1898 oz. 1899 urejala to vprašanje v smislu enakopravnosti. Koroški deželni zbor je leta 1905 v poslovnik vnesel določilo o nemščini kot izključnem jeziku obravnav deželnega zbora. Podobno so leta 1907 sklenili v galicijskem deželnem zboru. Jezik obravnav naj bi bila poljščina, vseeno pa so rusinskim poslancem dovolili nastopati v njihovem jeziku.

V nekaterih deželnih zborih je raba posameznih jezikov izhajala iz tradicije. V bukovinskem deželnem zboru je prevladovala nemščina, kot jezika obravnav pa sta bila priznani tudi rutenščina in romunščina. V štajerskem deželnem zboru je prevladovala nemščina, vendar so bili dovoljeni tudi slovenski govori. (Kot v državnem zboru jih niso vnašali v stenografski zapisnik). Najslabši je bil položaj slovenskega jezika v koroškem deželnem zboru, kjer se slovenska beseda ni slišala.

Na Goriškem je bila raba jezikov urejena na podlagi načela jezikovne enakopravnosti. V goriškem deželnem zboru so bili že od obnove ustavnega življenja običajni italijanski in slovenski govori, ki so jih v originalu vnašali v sejne zapisnike. Veliko težji je bil položaj slovenskega jezika v Trstu, kjer je fungiral kot deželni zbor tržaški občinski odbor. Na podlagi stare prakse je bila izključni jezik obravnav italijanščina. Tej praksi so se Slovenci začeli upirati šele po letu 1895. Leta 1897 je Otokar Rybař jasno poudaril, da ne obstoji nikakršen zakon, ki bi določal italijanščino za edini jezik obravnav. Toda tržaški Italijani so bili za takšne in podobne argumente gluhi, tako da so se konflikti nadaljevali vse do prve svetovne vojne.

Najtežji problem je bil v istrskem deželnem zboru. V njem so do leta 1883 govorili samo italijansko. Ko so želeli hrvaški poslanci prekiniti s to prakso, je prišlo do močnega odpora italijanske večine. Hrvaški in slovenski poslanci so se 10. januarja 1884 povezali v Hrvaško-slovenski klub deželnega zbora istrskega. Po statutih kluba (člen 8) je moral vsak poslanec načelno govoriti hrvaško oz. slovensko, italijanščino pa je lahko uporabljal le pri pojasnjevanju.

Seveda pa hrvaških in slovenskih govorov v istrskem deželnem zboru niso vnašali v stenografske zapisnike. Šele leta 1889 so po posredovanju Dunaja prvič dovolili, da se v zapisnikih navedejo originalna imena hrvaških in slovenskih poslancev (s sičniki in šumniki). Leta 1895 je italijanska večina sklenila, da je edini jezik obravnav deželnega zbora italijanščina. Diskriminatorni sklep je Fran Jožef kmalu razveljavil. Zgodba se je leta

1898 ponovila. Nacionalni prepri v istrskem deželnem zboru se je iz leta v leto stopnjeval. Ker so se hrvaški in slovenski poslanci v Poreču čutili ogrožene, so deželni zbor začeli sklicevati v Kopru in Pulju. Od leta 1910 istrskega deželnega zbora sploh niso več sklicali.

POSLANSKA IMUNITETA

Februarska ustava ni vsebovala načela poslanske imunitete, zato se je zahteva po njeni uveljavitvi pojavila v večini deželnih zborov takoj po njihovem sklicu aprila 1861. Tudi v državnem zboru je poslanska imuniteta postala ena izmed osrednjih zahtev. Že 15. maja 1861 je vlada ugodila željam poslancev in državnemu zboru predložila ustrezen osnutek zakona o poslanski imuniteti. Toda poslanci z vladnim predlogom niso bili zadovoljni, saj ni jasno zagotavljal svobode govora ter nedotakljivosti osebe. (Vladni predlog je namreč dopuščal možnost kazenskega preganjanja poslanca za govor, ki bi ga imel v državnem zboru in bi bil objavljen v tisku). Po sprejemu dopolnjenega zakona v poslanski zbornici se je zataknilo v gosposki zbornici. Tam so se okoli predloga odvijale žolčne debate. Nekateri konservativni poslanci so glasno svarili pred zlorabo »svobode govora«. Končno je gosposka zbornica 30. septembra 1861 zakon sprejela. Cesarjevo sankcijo je dobil 3. oktobra 1861.

Zakon je poslancem zagotavljal široko poklicno imuniteto. Zaradi glasovanj v parlamentu ter govorov pri izvrševanju poslanskega poklica (tako v parlamentu kot izven njega) je lahko poslanca k (politični) odgovornosti poklical le državni zbor. Poleg poklicne so bili poslanci deležni tudi nepoklicne imunitete. V teku zasedanja (tudi v času, ko je bil državni zbor odgojen) so lahko poslanca, ki je storil kaznivo dejanje, zaprli ali sodno preganjali samo s privolitvijo državnega zbora, razen, če so ga zasačili pri samem kaznivem dejanju. Toda tudi v tem primeru je moralo sodišče predsedniku državnega zbora naznaniti, »da je bil dejan v zapor«. O njegovi »usodi« je nato odločal imunitetni odbor, ki je lahko zahteval, da ga izpustijo iz zapore oz. da s kazenskim pregonom zoper njega začnejo šele po koncu tekočega zasedanja (sesije). Državni zbor je imel to pravico tudi v primeru, ko so organi pregona poslanca zaprli oz. začeli proti njemu preiskavo v času med dvema zasedanjema.

Zakon o imuniteti, ki je veljal tudi za deželnozborske poslance, so leta 1867 vključili (kot § 16) v spremenjeni temeljni zakon o državnem zastopu, ki je dobil cesarjevo sankcijo 21. decembra 1867. V nespremenjeni obliki je veljal vse do konca dvojne monarhije.

Vse do osemdesetih let se imunitetni odbor skorajda ni ukvarjal s problemi poklicne imunitete, zato pa je več poslancem odvzel imuniteto zaradi storjenega kaznivega dejanja. Konec leta 1875 je npr. moral obravnavati zahtevo Okrožnega sodišča Celje za odvzem imunitete mariborskemu poslancu Friedrichu Brandstätterju, ki so ga aretirali zaradi goljufivega ponarejanja menic. Imunitetni odbor in državni zbor sta zahtevi brez pomislekov ugodila in celjsko okrožno sodišče je goljufivega poslanca septembra 1876 obsodilo na pet let težke ječe.

V času Taaffejeve vlade je moral imunitetni odbor vedno pogosteje odločati o vprašanih poklicne imunitete. Daleč največ dela je imel z radikalnim vsenemškim poslancem Georgom von Schönererjem, ki so mu v letih 1883–1888 kar nekajkrat odvzeli poklicno

imuniteto. Schönerer je bil prvi poslanec v zgodovini avstrijskega parlamenta, ki so mu – po posredovanju samega cesarja Franca Jožefa – odvzeli imuniteto zaradi zločina »javnega upora«. Vzrok je bilo njegovo protidržavno obnašanje na velikem Wagnerjem komerzu, ki so ga ob smrti velikega skladatelja 5. marca 1883 organizirali nemški študentje na Dunaju. Med slovesnostjo se je Schönerer po vplivom maliganov ves čas drl: »Naj živi Bismarck!«, študente pozival k revoluciji in trdil, da je zanj edini državni poglavar nemški cesar.

Takšni in podobni ekscesi so dvigovali Schönererjevo priljubljenost med študenti in nižjimi sloji po mestih. Škandal, ki ga je s četico svojih pristašev zakuhal v noči med 8. in 9. marcem 1888, pa je za desetletje »prekinil« njegovo politično kariero.

Tistega 8. marca 1888 zvečer se je »vitez Georg« kot običajno odpravil v Skodino pivnico (na Auerspergergasse), kjer je ob vrčku piva (in obveznem konjaku) svojim strankarskim tovarišem rad prodajal svojo politično modrost. V razposajeno vzdušje je kot bomba udarila novica, ki so jo prinesli kolporterji Neues Wiener Tagblatta: »Umril je nemški cesar Viljem I.« V spomin na »nemškega cesarja« je bilo seveda treba zvrniti še nekaj vrčkov. Opolnoči pa je prišlo do dramatičnega zasuka. V pivnici se je znova pojavil kolporter z novo »posebno izdajo« Neues Wiener Tagblatta, ki je z mastnimi črkami demantiral novico o Viljemovi smrti. Schönererju in njegovim pristašem je dvignilo pokrov. Pustili so pivo, odhiteli proti uredništvu lista in fizično napadli prisotne člane uredništva in stavce.

Uredništvo Neues Wiener Tagblatta je Schönererja zaradi zločina javnega nasilja nemudoma prijavilo državnemu pravdnikstvu, to pa je od državnega zbora zahtevalo, naj Schönererju odvzame imuniteto. V razpravi o (ne)upravičenosti odvzema imunitete je v državnem zboru (20. marca 1888) prišlo do grobih besednih dvobojev med nemškimi in slovanskimi poslanci. Schönererjev zagovornik, celjski poslanec dr. Richard Foregger, je sicer poskušal dokazovati, da pri celotnem ekscesu ni šlo za zločin javnega nasilja, toda večina je bila neusmiljena. Na odmevnem sodnem procesu, ki je sledil 4. in 5. maja 1888, so Schönererja obsodili na 4 mesece zapora, izgubo plemiškega naziva in državljanjskih pravic za pet let (s tem je izgubil aktivno in pasivno volilno pravico), kar je pomenilo tudi izgubo državnozbornskega mandata.

V naslednjih desetih letih je Schönerer izginil z avstrijskega političnega prizorišča (v državni zbor se je vrnil šele leta 1897), večina njegovih pristašev pa se je pridružila Steinwenderjevi Nemški nacionalni stranki in Luegerjevimi krščanskim socialcem. Zvest mu je ostal le poslanec Karl Türk, ki je v državnem zboru redno skrbel za »vsenemške« škandale.

Tisti, ki so v procesu zoper Schönererja videli »pravosodni umor« in ravnanje z njim primerjali celo z »usmrtitvijo ogrskih magnatov leta 1849«, so močno pretiravali. Vseeno pa je primer Schönerer jasno pokazal, da večina v parlamentu imuniteto vedno presoja z zornega kota lastnih političnih interesov.

V času prve svetovne vojne pa je poslanska imuniteta veljala le še na papirju. Moč vojaškega absolutizma, ki je v prvem letu vojne mrzlično iskal veleizdajalce, je na svoji koži občutila vrsta državno- in deželnozbornskih poslancev, ki so jih vojaške oblasti zaprle in celo obtožile na smrt. Med slovenskimi poslanci je takšna usoda doletela koroškega državnozbornskega poslanca Franca Grafenauerja, ki so ga oblasti marca 1916 aretirale in ga dva meseca kasneje pred vojaškim sodiščem obsodile zaradi »motenja miru« na pet let težke ječe. Obtožbo so utemeljili s trditvijo, češ da je Grafenauer »fanatični panslavist in rusofil«, ki da je propagiral državi nevarne ideje.

V monarhiji je najbolj odmeval primer mladočeškega viditelja Karla Kramača, ki so ga maja 1915 aretirali in zoper njega uprizorili odmeven proces (začel se je 21. maja 1915), v katerem se je v vlogah »prič« pojavila cela vrsta (nekdanjih) ministrov, visokih uradnikov, častnikov ter državno- in deželnozborskih poslancev (med njimi tudi Ivan Hribar). Kramaču, pred prvo svetovno vojno pobudniku in zagovorniku neoslovanskega gibanja, je sodišče na vsak način poskušalo dokazati, da je v svojih stikih z Rusijo deloval proti interesom Avstro-Ogrske. (Nanj naj bi vplivala njegova ruska soproga.) Vrsta »prič« je Kramača precej obremenila in najvišje vojaško sodišče ga je 20. novembra 1916 obsodilo na smrt. Rešila ga je smrt Franca Jožefa (dan po razsodbi), saj cesar Karl ni želel začeti svoje vladarske kariere z eksekucijo poslanca. V zaporu je moral čemeti vse do razglasitve splošne amnestije (2. julija 1917).

Manj sreče je imel italijanski socialdemokratski poslanec iz Trienta Cesare Battisti, ki se je avgusta 1914 preselil v Italijo (Milano), po vstopu Italije v vojno (1915) pa se kot prostovoljec javil v italijansko vojsko. V avstrijski ofenzivi na Tirolskem je 10. julija 1916 padel v avstrijsko vojno ujetništvo. Takoj so ga privedli v Trient in ga že 12. julija 1916 – po dvourni razpravi pred vojaškim sodiščem – zaradi veleizdaje obsodili na smrt z obešenjem. Obsodbo so takoj izvršili.

POSLANSKE PLAČE

V prvem državnem zboru 1848/49 so bili poslanci upravičeni do povračila potnih stroškov v višini 2 gld za vsako miljo poti in 200 gld mesečnih »diet«, ki so jim jih na blagajni običajno izplačevali ob koncu meseca.

Po obnovi ustavnega življenja je škof Litwinovicz, vodja rusinskih kmečkih poslancev, že na eni izmed prvih sej predlagal, naj vsak poslanec dobi 10 gld dnevnic in povrnitev potnih stroškov v višini 1 gld za vsako miljo oddaljenosti sedeža volilnega okraja od Dunaja. Poslanska zbornica je njegov predlog sprejela brez ugovorov, čeprav so v vrstah avtonomistične opozicije državnemu zboru odrekli kompetenco, da določa višino dnevnic. Nekoliko se je zapletlo s sprejemom zakona v gosposki zbornici. Ker so člani poslanske zbornice svoje delo opravljali brezplačno, so nekateri člani predlagali, naj iz državnih sredstev izplačujejo dnevnice in potne stroške poslancem le v tekoči sesiji – potem pa ne več. Zagovarjali so stališče, da je poslanski mandat častna funkcija v službi domovine, za katero ni potrebna denarna odškodnina. Toda večina članov je zakon vseeno sprejela. Cesarjevo sankcijo je dobil 7. junija 1861.

Novi zakon o poslanskih plačah je določal, da je vsak poslanec upravičen do 10 gld dnevnic (diete) in do povrnitve potnih stroškov v višini 1 gld za vsako miljo oddaljenosti sedeža »njegovega« deželnega zbora od Dunaja – tako za pot na Dunaj kot za povratek. (Dunajski poslanci do povračila potnih stroškov niso bili upravičeni). Poslanci so dobivali diete tudi v času, ko je bil državni zbor odgoden za manj kot osem dni in v času krajših dopustov.

Po državnozborski volilni reformi leta 1873, s katero so uvedli direktne volitve v državni zbor, je bilo treba zakon o poslanskih plačah prilagoditi novo nastalemu stanju. Z zakonom z dne 19. marca 1874 »o odmerjanju potnih pristojbin (potnin) udom poslanske

zbornice državnega zbora« so v bistvu spremenili zgolj člen II. zakona iz 7. junija 1861, ki je govoril o potninah. Medtem ko so prej potne stroške računali od sedeža deželnega zbora, so jih odslej (še vedno je šlo za 1 gld avstrijske veljave za vsako miljo poti) računali od (glavnega) volišča volilnega okraja, v katerem je bil poslanec izvoljen. Poslanci, ki so imeli stalno bivališče na Dunaju (in v dunajskih predmestjih), do povračila potnih stroškov niso bili upravičeni.

Višina potnih stroškov in diet se ni spremenila vse do razpada monarhije, čeprav so se občasno v državnem zboru pojavljali predlogi za spremembo višine dnevnic. Ko je maja 1885 Georg von Schönerer predlagal znižanje poslanskih diet z 10 na 8 gld (za dunajske poslance pa na 4 gld) in odvzem diet ministrom s poslanskim mandatom, velika večina poslancev njegovega predloga ni podprla.

Glede plačila dnevnic in potnih stroškov so bili cislajtanski poslanci dolgo časa na boljšem kot njihovi kolegi v nemškem rajhu. Tam je Bismarck dosegel, da so – kot »korektiv« splošni moški volilni pravici – v ustavo Severnonemške zveze (1867) in nemškega rajha (1871) vnesli določilo o brezplačnem opravljanju poslanske funkcije v zveznem parlamentu. Od leta 1873 so bili nemški predstavniki ljudstva upravičeni le do brezplačne vozovnice za vlak, leta 1884 pa so veljavnost vozovnic še prostorsko omejili. Ukrep, ki je bil uperjen proti naraščajoči moči socialističnega delavskega gibanja, je v Nemčiji veljal vse do leta 1906, ko so končno zmagali zagovorniki diet. Odslej je bil vsak zvezni poslanec upravičen do brezplačne vozovnice za vlak (veljala je v času zasedanja) in do 3000 mark letne plače, ki so mu jo izplačali v šestih obrokih. Plačilo na obroke so uvedli zato, da bi zagotovili prisotnost poslancev v parlamentu.

Čeprav se višina dnevnic in potnih stroškov ni spremenila vse do razpada monarhije, cislajtanski poslanci nikakor niso bili reveži. Ker si je večina poslancev na Dunaju najela (poceni) stanovanja (redki so v času zasedanja državnega zbora živeli po hotelih), v parlamentarni restavraciji pa so veljale posebne (nižje) cene, je lahko vsak nekoliko bolj skromen poslanec veliko privarčeval. Poleg dnevnic za delo v plenumu in v odborih so se poslancem ponujale še različne druge možnosti zaslužkov. Pri iskanju dodatnih zaslužkov so bili v prvem zakonodajnem obdobju sprva nadvse »izvirni« nekateri rusinski kmečki poslanci, ki so v prostem času (oblečeni v narodne noše iz ovčjih kožuhov) občasno delali kot nosači tudi na železniški postaji. Velika večina poslancev pa si je znala »priboriti« dobro plačana mesta v upravnih odborih najrazličnejših delniških družb in denarnih zavodov, pri katerih je bila udeležena država. V »času ustanavljanja« ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let so pri tem prednjačili nekateri poslanci nemške ustavoverne stranke, zaradi česar so bili po zlomu dunajske borze na udaru kritične javnosti. Dunajski demokrat Kronawetter je nemško ustavoverno stranko upravičeno imenoval »stranka upravnih svetnikov« (Verwaltungsratpartei), saj so bili njeni vodilni člani »upravni svetniki« različnih bank in delniških družb.

Na višku agitacije zoper korupcijo je član Naprednega kluba dr. Max Menger v želji po »očiščenju parlamenta« 8. marca 1875 vložil predlog zakona o nezdržljivosti poslanske s pridobitnimi funkcijami. Mengerjev osnutek je predvideval, da bi moral vsak poslanec, ki dobi visoko državno službo, postane upravni svetnik, vodja ali član uprave kakšnega podjetja, ki dobiva subvencijo od države (ali je z državo v kakršnikoli zvezi) oz. podjetja, ki je šlo v stečaj, nemudoma odložiti svoj poslanski mandat, potem pa na ponovljenih

volitvah spet iskati podporo svojih volilcev. Poslanci so Mengerjev predlog podprli in ga poslali v nadaljnjo obravnavo posebnemu odboru za inkompatibilnost, toda v odboru se zadeva ni in ni premaknila z mrtve točke. Ko je predsednik parlamenta 29. januarja 1878 predlog odbora stavil na dnevni red, je glede na vladno krizo (Auersperg je bil v odstopu) večina poslancev podprla grofa Hohenwarta, naj predlog umaknejo z dnevnega reda. Kasneje predlog ni več prišel v obravnavo.

Že od samega začetka pa so si poslanci znali »prigrabiti« kakšen goldinar tudi s politično nenačelnostjo. Leta 1867 je Beustova vlada v zahvalo za pristanek na dualizem »poplačala« slovenske poslance s koncesijo za gorenjsko železnico. (Koncesijo je dobil dr. Lovro Toman in si z njo finančno dobro opomogel). Odslej je bilo v slovenski javnosti močno prisotno mnenje, da slovenske poslance vleče na Dunaj »samo kaka osebna korist.«

ZUM BUCH VON JANEZ CVIRN, DER WIENER REICHSRAT UND DIE SLOWENEN 1848–1918

Dieses Buch über das Wiener Parlament und seine slowenischen Abgeordneten von 1848 bis 1918 hat eine lange Entstehungsgeschichte. Seine Genese ist etwas eigenartig, daher soll sie dem geneigten Leser – und der geneigten Leserin – kurz erklärt und in den historiographischen Kontext gestellt werden.

Das Interesse für Parlamente ist für die politische Historiographie der neueren Zeit nichts Außergewöhnliches, die Repräsentativkörperschaften bilden schließlich jene Kulisse, vor der sich ein Großteil der politischen Geschichte abspielt. In Parlamenten stürzen die Regierungen oder sie erleben ihre Krisen (zumindest prinzipiell). Trotzdem galten die Parlamente in den Augen der meisten Wissenschaftler lange Zeit – zwar zutreffend – nur als Bühne für das große politische Spiel, eine Bühne, die nur wenig Interesse erregte. Langsam und allmählich reifte die Erkenntnis, dass ohne Wissen über Grundsätze, Funktionsweise, den genauen Aufbau und die Struktur eines Parlaments jene politischen Prozesse, die zu seinen Beschlüssen führen oder daraus resultieren, nicht überzeugend zu erklären sind. Das Interesse für die Geschichte des Parlamentarismus als Phänomen per se intensivierte sich in den mitteleuropäischen Staaten, die auf den Ruinen der Habsburger Monarchie entstanden waren, sehr stark, vor allem in den letzten zwei bis drei Jahrzehnten (in den Staaten des europäischen Ostens hängt das auch mit dem Fall des Eisernen Vorhangs und mit der Einführung moderner parlamentarischer Demokratien zusammen). Neben einzelnen synthetischen Studien erschien nach langen Vorbereitungen im Jahre 2000 der siebente Band der von der Österreichischen Akademie der Wissenschaften herausgegebenen Reihe „Die Habsburgermonarchie 1848–1918“, der überaus ausführlich die Geschichte des Konstitutionalismus und der Parlamentspraxis darstellt, sowohl auf der Ebene der beiden Teilstaaten wie auch auf der Ebene der einzelnen Königreiche und Länder.

Wenn man von der Pionierstudie von Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918* (Ljubljana 1965); in deutscher Übersetzung „Wahlen im alten Österreich. Am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung“ (Wien 1997) absieht, zeigte auch die slowenische Forschung erst nach der Verselbständigung Sloweniens mehr Interesse für Forschungen über die parlamentarischen Erfahrungen der Slowenen in der Vergangenheit. Neben einigen Sammelwerken und Detailstudien sind bisher einige ganzheitliche Darstellungen erschienen, die die Habsburgermonarchie, den ersten und den zweiten jugoslawischen Staat sowie den selbständigen Staat thematisieren. Unter den slowenischen Historikern, die sich dem Phänomen der Entwicklung des Verfassungswesens und des Parlamentarismus am intensivsten widmeten, nimmt Janez Cvirn (1960–2013), der verstorbene Ordinarius an der Abteilung für Geschichte an der Philosophischen Fakultät, einen der zentralen Plätze ein. Sein Opus zu diesem Thema ist überaus reich und umfasst sowohl klassische politisch-historische Studien wie auch Werke aus der so genannten Kulturgeschichte des Parlamentarismus (Geschichte der Praktiken). Er war einer der Ersten, der die Gehälter der Abgeordneten untersuchte, Fragen der Immunität

von Abgeordneten oder die Sprache der parlamentarischen Verhandlungen, das Frauenwahlrecht etc. behandelte. Er verfasste die erste umfassende Überblicksdarstellung über das Wirken der slowenischen Abgeordneten und der slowenischen Politik allgemein im Kontext der österreichischen parlamentarischen Politik. 2006 erschien sein Universitätslehrbuch mit dem Titel „Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji (dunajski državni zbor in Slovenci 1848–1918)“ [Die Entwicklung des Verfassungswesens und des Parlamentarismus in der Habsburgermonarchie (der Wiener Reichsrat und die Slowenen 1848–1918)]. Das ist eine sehr genaue Auseinandersetzung mit der Geschichte des österreichischen Parlamentarismus und der slowenischen Parlamentserfahrung. In die Untersuchungen zu diesem Thema investierte Cvirn enorme Forschungsarbeit, weshalb das Buch in mancher Hinsicht das Konzept eines Lehrbegriffs überschreitet. Vermutlich war es diese Situation, die den Autor dazu motivierte, eine fundierte Gesamtdarstellung der Geschichte des österreichischen Parlamentarismus sowie der Rolle und der Situation der darin vertretenen Slowenen zu verfassen. So entstand das vorliegende Buch mit dem Titel „Dunajski državni zbor in Slovenci 1848–1918“ [Der Wiener Reichsrat und die Slowenen 1848–1918].

Die Studie hat mindestens drei inhaltliche Schwerpunkte, die besonders hervorgehoben werden müssen. In erster Linie stellt er die entscheidenden Brüche in der Verfassungsgeschichte Österreichs dar, von den ersten Ansätzen des Konstitutionalismus 1848 bis zum Ende der Monarchie 1918; von der ersten Erwähnung des Wortes Verfassung bis zu ihrer jeweiligen Außerkraftsetzung. Darüber hinaus ist das Buch – zweitens – eine umfassende politisch-historische Darstellung, da der Autor die Beziehung der Regierungen zu den Parlamenten beschrieb und so die Rolle des österreichischen Reichsrates im politischen Leben des Staates zu Sprache brachte. Zum dritten ist das Werk eine detailreiche Schilderung des Wirkens der slowenischen Abgeordneten im Reichsrat von 1848 bis 1918, was besonders verdienstvoll ist. In diesem Kontext veranschaulicht Cvirn plastisch und überzeugend, dass die zahlenmäßig schwache slowenische Vertretung im Reichsrat gezwungen war, eine opportunistische Politik zu betreiben. Der Autor schließt nicht 1914, mit dem Beginn des Ersten Weltkrieges, wie das bei der Beschreibung des politischen Lebens in der Habsburgermonarchie üblich ist, sondern stellt im letzten Kapitel auch die Arbeit des Parlamentes während des Krieges dar, von seiner Wiedereinberufung im Mai 1917 bis zu seiner letzten Sitzung.

Eine der wesentlichsten Aussagen dieses Buches ist die Erkenntnis, dass der Zusammenbruch der Monarchie nicht eine Folge der zu späten oder unvollkommenen politischen Demokratisierung war. Der Autor erklärt nämlich mit guten Gründen, dass die liberale Dezemberverfassung von 1867 Cisleithanien in eine relativ moderne konstitutionelle Monarchie umwandelte, die in ihrer demokratischen Qualität nicht wesentlich hinter den meisten europäischen Staaten zurück stand. Auf Staatsebene erfolgten mehrere Wahlrechtsreformen, die in Richtung eines allgemeinen Männerwahlrechtes gingen, welches schließlich 1907 Realität wurde. Die Gründe für sein tragisches Ende sind hauptsächlich in einem schicksalhaften Mangel an Grundkonsens über die Organisation des Staatswesens zu suchen. Dieser Mangel offenbarte sich immer stärker auch in der parlamentarischen Praxis. Während 1848/49 – aber auch nach der Erneuerung des Verfassungslebens 1860/61 – der Reichsrat noch als eine Art Forum für nationale

Kompromisse fungierte, wurde er seit dem späten 19. Jahrhundert zum Schauplatz wilder nationaler Auseinandersetzungen, die keinen Raum für einvernehmliche Lösungen zuließen. Cvirn betont jedoch mehrmals mit Recht, dass die in der Historiographie oft anzutreffende negative Einschätzung des österreichischen Parlamentarismus eher eine Folge seines traurigen Endes als seiner tatsächlichen Wirksamkeit und Rolle ist.

Das vorliegende Werk Cvirns ist seine letzte Arbeit, die sich mit der Geschichte des Parlamentarismus beschäftigt und gleichzeitig die umfassendste. Es ist sein Opus magnum, das er leider selbst nicht mehr zu Ende führen konnte. Das fast fertige Manuskript befand sich nach seinem viel zu frühen Tod auf seinem PC. Das Manuskript, obwohl zum größten Teil fertig, wurde von Cvirn unermüdlich korrigiert, modernisiert, verändert und verbessert. Das gesamte Buch war auf mehrere Dateordner verteilt, eigentlich ein Puzzle, das der Autor selbst am Besten (und am Schnellsten) zu seiner Geschichte zusammensetzen konnte. Der unterfertigte Herausgeber bemühte sich nach seinen besten Kräften, das Buch möglichst so heraus zu bringen, wie es sich der Autor vorgestellt hatte. Zuweilen waren eigene Überlegungen erforderlich, wobei in groben Zügen dem Lehrbuch von Cvirn gefolgt wurde. Eingriffe in den Text wurden möglichst vermieden. Wie aus der Struktur des Buches hervorgeht, heißt das letzte Kapitel „Der Reichsrat während des Ersten Weltkrieges“. Bis zur letzten Seite dieses Kapitels ist das Buch ein abgerundetes, umfassendes Werk, wie es Janez Cvirn geplant hatte. In Anbetracht der Tatsache, dass dieses Buch das letzte Werk Cvirns zum Parlamentarismus ist, entschied sich der Herausgeber nach Beratungen mit Kolleginnen und Kollegen, einige zusätzliche Kapitel anzufügen, die freilich ebenso aus Cvirns Feder stammten (Reichsratswahlreformen, Frauenwahlrecht, Geschäftsordnung des Reichsrates, Verhandlungssprache, Abgeordnetenimmunität, die Bezahlung der Abgeordneten). Diese Kapitel ergänzen und erklären den Basistext, verweisen aber auch auf die ganze Breite der Geschichte des Parlamentarismus, der sich Janez Cvirn als einer der Ersten in Slowenien widmete.

Das Buch erschien in der Verlagsgemeinschaft der philosophischen Fakultät der Universität Ljubljana, des historischen Vereins von Celje und unter Mitarbeit des Instituts für Neuere Geschichte als letzter, 15. Band der Reihe „Zgodovini. ce“. Dieses Verlagsprojekt von Celje, die Frucht einer Idee von Janez Cvirn, geht damit zu Ende.

Jure Gašparič

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKO GRADIVO

Arhiv Republike Slovenije

- Zapuščina Dragotina Dežmana (Karla Deschmanna)
- Zapuščina Josipa Vošnjaka
- Zapuščina Lovra Tomana

Pokrajinski arhiv Maribor

- Zapuščina Pavla Turnerja
- Zapuščina Frana Jankoviča
- Zapuščina Vekoslava Kukovca

Zgodovinski arhiv Celje

- Zapuščina Ivana Dečka

ČASOPISJE:

- Cillier Zeitung
- Deutsche Wacht
- Domovina
- Klagenfurter Zeitung
- Marburger Zeitung
- Novice
- Slovenec
- Slovenija
- Slovenski gospodar
- Slovenski narod
- Vaterland
- Wiener Zeitung

TISKANI VIRI:

- Allgemeines Reichsgesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich, Wien 1849-1852 (RGL).
- Berchtold, Klaus (Hg.): Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, Wien 1967.
- Bernatzik, Edmund: Die österreichische Verfassungsgesetze mit Erläuterungen, Wien 1911.
- Fischel, Alfred (Hg.): Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Reichstages vom Jahre 1848, Wien-Leipzig 1912.
- Haider, Barbara: Die Protokolle des Verfassungsausschusses des Reichsrates vom Jahre 1867. Fontes Rerum Austriacarum II/88, Wien 1997.
- Ilešič, Fran: Korespondenca dr. Jos. Muršca. V: Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, VII. zvezek, Ljubljana 1905.
- Pogovori v namestnimu zboru štajerskiga Vajvodstva.
- Pogovori provizornega deželnega zbora Štajerskiga Vajvodstva.
- Razgovori Razgovori načasnega deželskiga zbora Vajvodstva Štajerskiga.

- Springer, Anton (Hg.): Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im österreichischen Reichstage 1848-1849, Leipzig 1885.
- Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates (SPSHAR), XIII. Session, 1897.
- Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme, I-V, Wien 1848/49.

SPOMINI:

- Dolenc, Ivan: Moja rast, Celje 1991.
- Hribar, Ivan: Moji spomini, I.-II., Ljubljana 1983-1984.
- Jurčec, Ruda: Skozi luči in sence, I., Ljubljana 1991.
- Kokoschinegg, Gustav: Errinerungen aus meinem Leben, Graz 1914.
- Krek, Janez Evangelist: Izbrani spisi, zvezek 4. Prvikrat v državnem zboru: (1897-1900), Celje 1933.
- Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimirja Ravniharja, ur. Cvirn, Janez et al, Ljubljana 1997.
- Murko, Matija: Spomini, Ljubljana 1951.
- Schwegel, Josef: Na cesarjev ukaz, ur. Rozman, Franc, Ljubljana 2005.
- Sernec, Josip: Spomini, Ljubljana 1928.
- Sylvester, Julius: Vom toten Parlament und seinen letzten Trägern, Wien 1928.
- Šuklje, Fran: Iz mojih spominov, I.-II., Ljubljana 1988-1995.
- Šuklje, Fran: Sodobniki mali in veliki, Ljubljana 1933.
- Šušteršič, Ivan: Moj odgovor, Ljubljana 1922.
- Trdina, Janez: Spomini. Zbrano delo, knjiga 2, Ljubljana 1948.
- Vošnjak, Josip: Spomini, Ljubljana, 1982.

LITERATURA:

Monografije:

- Ableitinger, Alfred: Ernest von Koerber und das Verfassungsproblem im Jahre 1900. Österreichische Nationalitäten- und Innenpolitik zwischen Konstitutionalismus, Parlamentarismus und oktroyirtem allgemeinem Wahlrecht, Wien-Köln-Graz 1973.
- Allmayer-Beck, Johann Christoph: Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich, Wien 1956.
- Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma, ur. Vogrinec, Barbara, Ljubljana 2005.
- Apih, Josip: Slovenci in 1848. leto, Ljubljana 1888.
- Baš, Franjo: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989.
- Beller, Steven: Franz Joseph. Eine Biographie, Wien 1997.
- Benedikt, Heinrich: Monarchie der Gegensätze. Österreichs Weg durch die Neuzeit, Wien 1947.
- Bergant, Zvonko: Kranjska med dvema Ivanoma, Ljubljana 2004.
- Bergant, Zvonko: Slovenski klasični liberalizem. Idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891-1921, Ljubljana 2001.
- Binder, Harald: Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik, Wien 2005.
- Bister, Feliks J.: Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju: življenje in delo, 1872-1918, Ljubljana 1992.
- Bled, Jean Paul: Franc Jožef, Ljubljana 1990.

- Boyer, John W.: Culture and Political Crisis in Vienna: Christian Socialism in Power, 1897-1918, Chicago-London 1995.
- Boyer, John: Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement, 1848-1897, Chicago 1981.
- Brandt, Harm-Heinrich: Der österreichische Neoabsolutismus. Staatsfinanzen und Politik 1848-1860, Göttingen 1997.
- Brauneder, Wilhelm: Österreichische Verfassungsgeschichte, 5. izd., Wien 1989.
- Bridge F., Roy: The Habsburg Monarchy among the Great Powers 1815-1918, Oxford 1990.
- Britovšek, Marjan: Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji, Maribor 1970.
- Britovšek, Marjan: Dr. Anton Fister v revoluciji 1848. Vloga in pogledi, Maribor 1980.
- Burian, Peter: Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, Wien 1962.
- Butzer, Hermann: Diäten und Freifahrt im Deutschen Reichstag. Der Weg zum Entschädigungsgesetz von 1906 und die Nachwirkung dieser Regelung bis in die Zeit des Grundgesetzes, Düsseldorf 1999.
- Charmatz, Richard: Deutsch-österreichische Politik, Leipzig 1907.
- Charmatz, Richard: Österreichs äußere und innere Politik von 1895 bis 1914, Leipzig-Berlin 1918.
- Charmatz, Richard: Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, Padersborn 2012.
- Cohen, Gary B.: The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861-1914, Princeton 1981.
- Cornwall, Mark (Hg.): Die letzten Jahre der Donaumonarchie. Der erste Völkervertrag im Europa des frühen 20. Jahrhunderts, Stuttgart 2004.
- Crankshaw, Edward: The Fall of the House of Habsburg, New York 1963.
- Cvirn, Janez: Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne, Ljubljana 2005.
- Cvirn, Janez: Trdnjanski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914), Maribor 1997.
- Čuček, Filip: Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi, Celje 2008.
- Čurkina, Iskra: Rusko-slovenski kulturni stiki, Ljubljana 1995.
- Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. - 1. 9. 1967, Hg. von Holotik, Ľudovít, Bratislava 1971.
- Deschka, Brigitte: Dr. Gustav Groß, rkp. dis., Wien 1966.
- Ebert, Kurt: Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich. Die Taaffesche Sozialgesetzgebung für die Arbeiter im Rahmen der Gewerbeordnungsreform 1879-1885, Wien 1975.
- Eder, Karl: Der Liberalismus in Altösterreich. Geisteshaltung, Politik und Kultur, Wien-München 1955.
- Erjavec, Fran: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928.
- Fellner, Fritz (Hg.): Das politische Tagebuch Josef Redlichs 1908-1919, I. Band 1908-1914, Wien 1953.
- Fischer, Holger in Gündisch, Konrad: Eine kleine Geschichte Ungarns, Frankfurt am Main 1999.
- Funder, Friedrich: Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien-München 1971.
- Gabršček, Andrej: Goriški Slovenci. Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice, I.-II., Ljubljana 1932.
- Gantar Godina, Irena: Neoslavizem in Slovenci, Ljubljana 1994.
- Garver, Bruce: The Young Czech Party 1874-1901 and the Emergence of a Multiparty System, New Haven 1978.
- Gestrin, Ferdo in Melik, Vasilij: Slovenska zgodovina. Od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966.
- Gorše, Miroslav: Doktor Valentin Zarnik. Narodni buditelj, pisatelj in politik, Ljubljana 1940.

- Gottsmann, Andreas: Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg. Die Verfassungsdiskussion des Jahres 1848 im Spannungsfeld zwischen Reaktion und nationaler Frage, Wien 1995.
- Granda, Stane: Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49, Novo mesto 1995.
- Granda, Stane: Prva odločitev Slovencev za Slovenijo, Ljubljana 1999.
- Hamann, Brigitte: Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators, München-Zürich 1998.
- Hanisch, Ernst: Der lange Schatten des Staates. Österreichs Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert 1890-1990, Wien 1994.
- Hantsch, Hugo: Die Nationalitätenfrage im alten Österreich, Wien 1953.
- Harrington-Müller, Diethild: Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910, Wien-Köln-Graz 1972.
- Hartmeyer, Hans: Die führende Abgeordneten des Liberalismus in Österreich 1861-1879, rkp. dis., Wien 1949.
- Hasiba, Gernot D.: Das Notverordnungsrecht in Österreich (1848-1917). Notwendigkeit und Mißbrauch eines 'staatserhaltenden Instruments.' Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 22, Wien 1985.
- Herre, Franz: Kaiser Franz Joseph von Österreich, Köln 1978.
- Höbelt, Lothar: Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882-1918, Wien-München 1993.
- Höglinger, Felix: Ministerpräsident Heinrich Graf Clam-Martinic, Graz-Köln 1964.
- Hye, Hans Peter: Das politische System in der Habsburgermonarchie: Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation, Wien 1995.
- Jenks, William Alexander: Austria under the Iron Ring, 1879-1893, Charlottesville 1965.
- Jenks, William Alexander: The Austrian Electoral Reform of 1907, New York 1950.
- Johnston, William M.: Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848-1938, Zagreb 1993.
- Judson M., Pieter: Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience and National Identity in the Austrian Empire, 1848-1914, Michigan 1996.
- Kammerhofer, Leopold (Hg.): Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879. Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus, Wien 1992.
- Kann, Robert A.: Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918, I-II, Graz 1964.
- Kermavner, Dušan: Opombe h knjigam I.-V. Ivana Prijatelja. Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, Ljubljana 1955.
- Kielmansegg, Erich: Keiserhaus, Staatsmänner und Politiker, Wien 1966.
- Kirchhof, Jörg: Die Deutschen in der österreichisch-ungarischen Monarchie. Ihr Verhältnis zum Staat, zur deutschen Nation und ihr kollektives Selbstverständnis (1866/67-1918), Berlin 2001.
- Klíma, Arnošt: Česi a Němci v revoluci 1848-1849, Praga 1994.
- Knauer, Oswald: Das österreichische Parlament von 1848 bis 1966, Wien 1969.
- Kolmer, Gustav: Parlament und Verfassung in Österreich 1848-1904, I.-VIII., Graz 1972-1978.
- Kontler, László: Madžarska zgodovina, Ljubljana 2005.
- Korunić, Petar: Jugoslovenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870, Zagreb 1986.
- Kosnetter, Christine: Ministerpräsident Dr. Ernst Ritter v. Seidler, rkp. dis., Wien 1963.
- Kranjec, Silvo: Kako smo se zedinili, Celje 1928.
- Kroner, Franz: Moritz von Kaiserfeld. Sein Leben und Wirken. Beitrag zur Staatsgeschichte Oesterreichs, Leipzig 1888.
- Lichem, Heinz von: Karl I. Ein Kaiser sucht den Frieden, Innsbruck-Wien 1996.

- Malli, Rüdiger: Die steirischen Abgeordneten im österreichischen Reichsrat 1897-1901. Mit besonderer Berücksichtigung des Nationalitätenproblems, Graz 1973.
- Mason, John W.: The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire 1867-1918, London-New York 1997.
- Matić, Dragan: Nemci v Ljubljani 1861-1918, Ljubljana 2002.
- Melik, Vasilij: Slovenci 1848-1918. Razprave in članki, Maribor 2002.
- Melik, Vasilij: Volitve na Slovenskem 1861-1918, Ljubljana 1965.
- Melik, Vasilij: Wahlen im alten Österreich. Am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung, Wien-Köln-Weimar 1997.
- Molisch, Paul: Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich, Jena 1926.
- Morawa J., Georg: Franz Palacký. Eine frühe Vision von Mitteleuropa, Wien 1990.
- Obstrukcija v deželnem zboru. Narodna tiskarna, Ljubljana 1902.
- Okey, Robin: The Habsburg Monarchy c. 1765-1918. From Enlightenment to Eclipse, London-New York 2001.
- Pančur, Andrej: V pričakovanju stabilnega denarnega sistema, Celje 2003.
- Parlamentarismus in Österreich, Hg. von Bruckmüller, Ernst, Schriften des Institutes für Österreichkunde 64, Wien 2001.
- Pittler, Andreas in Janota, Maria-Luise: Von der Donauemondarchie zum Vereinten Europa. 20 Reichsratsabgeordnete die Geschichte schrieben, Klagenfurt-Wien-Ljubljana-Sarajevo 2003.
- Pleterski, Janko: Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma, Ljubljana 1998.
- Pleterski, Janko: Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva Slovenske Koroške v letih 1848-1918, Ljubljana 1965.
- Pleterski, Janko: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914-1918, Ljubljana 1971.
- Pleterski, Janko: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981.
- Prijatelj, Ivan: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, I.-V., Ljubljana 1955-1985.
- Prunk, Janko in Toplak, Cirila: Parlamentarna izkušnja Slovencev, Ljubljana 2005.
- Rahten, Andrej: Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869-1934), Celovec-Ljubljana-Dunaj 2002.
- Rahten, Andrej: Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897-1914, Celje 2001.
- Rahten, Andrej: Zaveznštva in delitve. Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v Habsburški monarhiji 1848-1918, Ljubljana 2005.
- Rauchensteiner, Manfred: Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Welt Krieg, Graz 1994.
- Redlich, Joseph: Die österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkriege, Wien 1925.
- Rumpler, Helmut in Denk Helmut (Hgg.): Carl Freiherr von Rokitsky 1804-1878. Pathologe, Politiker, Philisoph, Gründer der Wiener Medizinischen Schule des 19. Jahrhunderts, Wien-Köln-Weimar 2005.
- Rumpler, Helmut in Hussarek, Max: Nationalitäten und Nationalitätenpolitik in Österreich im Sommer des Jahres 1918, Graz-Köln 1965.
- Rumpler, Helmut: Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches, Wien 1966.
- Rumpler, Helmut: Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie, Wien 1997.
- Rustja, Peter: Med Trstom in Dunajem. Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873-1897), Trst 1999.
- Rustja, Peter: Otokar Rybář v dunajskem parlamentu, I.-II., Trst 2001-2003.

- Sandgruber, Roman: Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Wien 1995.
- Schall, Gunter: Der österreichisch-ungarische Dualismus als Integrationskonzept, Hamburg 2001.
- Sieghart, Rudolf: Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs, Berlin 1932.
- Skottsborg, Britta: Der österreichische Parlamentarismus, Götteberg 1940.
- Somogyi, Éva: Der gemeinsame Ministerrat der österreichisch-ungarischen Monarchie 1867-1906, Wien 1996.
- Somogyi, Éva: Vom Zentralismus zum Dualismus. Der Weg der deutschösterreichischen Liberalen zum Ausgleich von 1867, Wiesbaden 1983.
- Stekl, Hannes in Wakounig, Maria: Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert, Wien-Köln-Weimar 1992.
- Stergar, Rok: Slovenci in vojska, 1867-1914. Slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka I. svetovne vojne, Ljubljana 2004.
- Stourzh, Gerald: Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848-1918, Wien 1985.
- Sutter, Berthold: Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897. Ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornemlich auf die innerösterreichischen Alpenländer, I.-II., Graz-Köln 1960-1965.
- Ucakar, Karl: Demokratie und Wahlrecht in Österreich. Zur Entwicklung von politischer Partizipation und staatlicher Legitimationspolitik, Wien 1985.
- Ude, Lojze: Slovenci in jugoslovanska skupnost, Maribor 1971.
- Urban, Otto: Die tscheschische Gesellschaft 1848-1918, Wien 1994.
- Vocelka, Karl: Geschichte Österreich. Kultur-Gesellschaft-Politik, München 2003.
- Vocelka, Karl: Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868, Wien 1978.
- Vodopivec, Peter: Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja, Ljubljana 2006.
- Wadl, Wilhelm: Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühere österreichische Arbeiterbewegung 1867-1879, Wien 1987.
- Wahrmond, Ludwig: Katoliško svetovno naziranje in svobodna znanost, Idrija 1908.
- Weissensteiner, Friedrich: Franz Ferdinand. Der verhinderte Herrscher, Wien 1983.
- Whiteside, Andrew: The Socialism of fools: Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan-Germanism, Berkley-Los Angeles 1975.
- Wladika, Michael: Hitlers Vätergeneration. Die Ursprünge des Nationalsozialismus in der k. u. k. Monarchie, Wien-Köln-Weimar 2005.
- Zečević, Momčilo: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917-1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave, Maribor 1977.
- Zöllner, Erich: Geschichte Österreichs, 3. Auflage, München 1966.
- Zwitter, Fran: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. S sodelovanjem Jaroslava Šidaka in Vase Bogdanova, Ljubljana 1962.
- Zwitter, Fran: O slovenskem narodnem vprašanju, Ljubljana 1990.

Članki in razprave:

- Brauneder, Wilhelm: Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918. V: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, I. Teilband, Wien 2000.
- Bruckmüller, Ernst: »Kein Zehent, kein Robot mehr!« Die Bauern, der Reichstag und die Grundentlastung. V: 1848. Revolution in Österreich, Hgg. von Bruckmüller, Ernst und Häusler, Wolfgang, Wien 1999.

- Cetnarowicz, Antoni: Slovenci in vprašanje gališke avtonomije v letih 1868-1873. V: Zgodovinski časopis, 1994, št. 4, str. 519-535.
- Cvirn, Janez: Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893-1895). V: Kronika, 1996, št. 2/3, str. 63-71.
- Dabringer, Gerhard in Wakounigg, Maria: »So liegen einmal die Verhältnisse in Österreich, daß man nicht mit rechter Freude ans Werk geht«. Ein Vergleich der Kabinette Fürst Alfred Windischgraetz und Graf Kazimierz Badeni. V: Österreich-Polen. 1000 Jahre Beziehungen, Studia Austro-Polonica 5, Krakow 1996, str. 275-294.
- Engel-Janosi, Friedrich: Einleitung. V: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff, Band V., 1. Teil, Wien 1977, str. IX-XXXII.
- Fellner, Fritz: Das Februarpatent von 1861. V: MIÖG 63, 1955, str. 549-564.
- Goldinger, Walter: Autoritäre Züge der Verwaltung im Verfassungsstaat. V: Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. – 1. 9. 1967, Hg. von Holotík, Ľudovít, Bratislava 1971, str. 315-322.
- Gottsmann, Andreas: Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865. V: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 1. Teilband, Wien 2000.
- Gottsmann, Andreas: Die Reichstagsabgeordneten den Küstenland am konstituierenden österreichischen Reichstag 1848-1849. V: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě, Kroměříž 1998, str. 349-362.
- Grafenauer, Bogo: Slovenski kmet v letu 1848. V: Zgodovinski časopis, 1948-1949, str. 7-68.
- Granda, Stane: Die soziale und nationale Struktur der slowenischen Abgeordneten im österreichischen Reichstag 1848-1849. V: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě, Kroměříž 1998, str. 373-384.
- Granda, Stane: Fran Miklošič v revolucionarnem letu 1848/49. V: Miklošičev zbornik, Maribor 1991, str. 87-97.
- Hanák, Peter: Die bürgerliche Umgestaltung der Habsburger Monarchie und der Ausgleich. V: Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. – 1. 9. 1967, Hg. von Holotík, Ľudovít, Bratislava 1971, str. 323-352.
- Höbelt, Lothar: Die politische Geographie der Deutschen in Österreich: ein Vergleich der Frankfurter und Kremsierer Abgeordneten. V: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě, Kroměříž 1998, str. 115-120.
- Höbelt, Lothar: Die Vertretung der Nationalitäten im Reichsrat. V: Österreichs Parlamentarismus. Werden und System, Hg. von Schambeck, Herbert, Berlin 1998, str. 185-222.
- Höbelt, Lothar: Parteien und Fraktionen im cisleithanischen Reichsrat. V: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, VII. Band, 1. Teilband, Wien 2000, str. 895-1006.
- Kammerhofer, Leopold: Staat und Verwaltung. V: Kammerhofer, Leopold (Hg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879. Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus, Wien 1992, str. 91-122.
- Kletečka, Thomas: Die Genese des Regierungsbeschlusses zur Auflösung des Kremsier Reichstages. V: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě, Kroměříž 1998, str. 209-220.
- Kranjec, Silvo: Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije. V: Zgodovinski časopis, 1962, str. 218-229.
- Lindström, Fredrik: Ernest von Koerber and the Austrian State idea: A Reinterpretation of the Koerber Plan (1900-1904). V: Austrian History Yearbook, Vol. XXXV., 2004, str. 143-184.
- Lončar, Dragotin: Dragotin Dežman in slovenstvo. V: Razprave znanstvenega društva za humanistične vede, V-VI, Ljubljana 1930.

- Luft, Robert: Übertationale Zusammenarbeit im Wiener Parlament. Zur Organisation der Slawischen Union (Slovanska jednota) im Jahre 1909. V: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu v střední Evropě, Kroměříž 1998, str. 299-312.
- Lukan, Walter: Franc Miklošič kot politik v gosposki zbornici. V: Miklošičev zbornik. Obdobja 13, ur. Toporišič, Jože, Ljubljana 1992.
- Lukan, Walter: Politično delovanje Antona Korošca med prvo svetovno vojno – kratak oris. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1991, št. 1, str. 27-33.
- Maček, Jože: Dedni in dosmrtni člani ter cerkveni dostojanstveniki gosposke zbornice dunajskega državnega zbora 1861-1918) v povezavi s slovenskimi deželami. V: Kronika, 2007, št. 1, str. 41-54.
- Malfèr, Stefan: Der Konstitutionalismus in der Habsburgermonarchie – siebzig Jahre Verfassungsdiskussion in 'Cisleithanien'. V: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 1. Teilband, Wien 2000, str. 11-67.
- Marko-Stöckl, Edith: Der steriermärkische Landtag. V: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 2. Teilband, Wien 2000.
- Melichar, Erwin: Die Rechtslage der Nationalitäten in Zisleithanien nach der Dezember-Verfassung 1867 im Lichte der Judikatur des Reichsgerichtes (1869-1918). V: Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. – 1. 9. 1967, Hg. von Holotík, Ľudovít, Bratislava 1971, str. 451-474.
- Melik, Vasilij: Josip Vošnjak in njegovi spomini. V: Vošnjak, Josip: Spomini, Ljubljana 1982.
- Melik, Vasilij: Slovenci v državnem zboru 1848-1918. V: Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 539-543.
- Melik, Vasilij: Slovenci v državnem zboru 1893-1904. V: Zgodovinski časopis, 1979, št. 1, str. 49-66.
- Melik, Vasilij: Svetec in Toman v dunajskem parlamentu. V: Arhivi, 1999, št. 1/2, str. 35-38.
- Melik, Vasilij: Zusammensetzung und Wahlrecht der cisleithanischen Landtage. V: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 2. Teilband, Wien 2000, str. 1311-1352.
- Mommsen, Hans: Die Rückwirkungen des Ausgleichs mit Ungarn auf die zisleithanische Verfassungsfrage. V: Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. – 1. 9. 1967, Hg. von Holotík, Ľudovít, Bratislava 1971, str. 353-379.
- Obermann, Karl: Die österreichische Reichstagswahlen 1848. Eine Studie zu Fragen der sozialen Struktur und der Wahlbeteiligung auf der Grundlage der Wahlakten. V: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, 26, 1973.
- Péter, László: Die Verfassungsentwicklung in Ungarn. V: Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VII., 1. Teil, Wien 2000.
- Quarantotti, Giovanni: Storia della Dieta di Nessuno. V: Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria 48, 1936, str. 11-209.
- Rahten, Andrej: Dejavnost Franceta Grafenauerja v dunajskem parlamentu (1907-1914). V: Koroški vestnik, 1999, št. 2, str. 29-38.
- Rahten, Andrej: Der Krainer Landtag. V: Die Habsburgermonarchie, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 2. Teilband, Wien 2000, str. 1739-1740.
- Rahten, Andrej: Parlamentarni boj poslancev Slovenskega kluba proti Bienertthovi vladi leta 1909. V: Zgodovinski časopis, 1996, št. 3, str. 357-367.
- Rahten, Andrej: Slovenska politika v avstrijskem državnem zboru 1870-1918. V: Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma, Ljubljana 2005, str. 113-184.
- Rahten, Andrej: Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča. V: Zgodovinski časopis, 1999, št. 2, str. 195-208.
- Remak, Joachim: The Ausgleich and after – How Doomed the Habsburg Empire?. V: Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. – 1. 9. 1967, Hg. von Holotík, Ľudovít, Bratislava 1971, str. 971-988.

- Rumppler, Helmut: Der Kampf um die Kontrolle der österreichischen Staatsfinanzen. Ein Beitrag zur Geschichte des parlamentarischen Budgetrechts. V: Gesellschaft, Parlament und Regierung. Zur Geschichte des Parlamentarismus in Deutschland, Hg. von Ritter, Gerhard A., Düsseldorf 1974, str. 165-188.
- Rumppler, Helmut: Parlament und Regierung Zisleithaniens 1867-1914. V: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, VII. Band, Verfassung und Parlamentarismus, 1. Teilband, Wien 2000, str. 667-894.
- Somogyi, Éva: Pläne zur Neugestaltung der Habsburgermonarchie nach dem preußisch-österreichischen Krieg von 1866. V: Acta Historica Academiae Hungaricae 21, 1975, str. 17-50.
- Stourzh, Gerald: Die Mitgliedschaft auf Lebensdauer im österreichischen Herrenhaus 1861-1918. V: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 73, 1965, str. 63-117.
- Sutter, Berthold in Bruckmüller, Ernst: Der Reichsrat, das Parlament des westlichen Reichshälfte Österreichs-Ungarns (1861-1918). V: Parlamentarismus in Österreich, Hg. von Bruckmüller, Ernst, Wien 2011, str. 60-109.
- Sutter, Berthold: Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich. V: Die Habsburgermonarchie, Band III., 1. Teil, str. 154-328.
- Sutter, Berthold: Probleme einer österreichischen Parlamentsgeschichte 1848-1918. V: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VII., Verfassung und Parlamentarismus, 1. Teilband, Wien 2000, str. 541-568.
- Tominišek, Jos.: K političnemu programu Antona Auersperga l. 1860. V: Carniola n. v. 1, 1910.
- Ušeničnik, Aleš: Idealizem v politiki. V: Čas 1913.
- Velidova A., Ljuba: Volitve v avstrijski državni zbor v slovenskih deželah v letu 1848. V: Zgodovinski časopis, 1986, št. 4, str. 431-440.
- Vietor, Martin: Die Beschaffenheit der Ausgleichsgesetze. V: Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. – 1. 9. 1967, Hg. von Holotík, Ludovít, Bratislava 1971, str. 299-314.
- Vocelka, Karl: Das Wahlrecht und die Wahlreform der liberalen Periode. V: Kammerhofer, Leopold (Hg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879. Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus, Wien 1992.
- Vocelka, Karl: Die Gegenkräfte des Liberalismus in der Donaumonarchie. V: Kammerhofer, Leopold (Hg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879. Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus, Wien 1992, str. 122-142.
- Vocelka, Karl: Die Wahlen in der liberalen Epoche und ihre Resultate. V: Kammerhofer, Leopold (Hg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879. Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus, Wien 1992, str. 63-74.
- Vocelka, Karl: Die Wahlrecht und die Wahlreform der liberalen Periode. V: Kammerhofer, Leopold (Hg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879. Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus, Wien 1992, str. 45-62.
- Vocelka, Karl: Staat und Kirche in der Periode der deutschliberalen Herrschaft. V: Kammerhofer, Leopold (Hg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879. Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus, Wien 1992, str. 75-90.
- Vodopivec, Peter: Parlamentarna dejavnost Jugoslovanskega kluba od septembra 1917 do marca 1918 in nastanek januarskega memorandum. V: Zgodovinski časopis, 1973, št. 1-2, str. 55-90.
- Wandruszka, Adam: Österreichische politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen. V: Benedikt, Heinrich (Hg.), Geschichte der Republik, Wien 1977, str. 289-485.
- Weinzierl, Michael: Parlamente und politische Partizipation in England und Frankreich 1640-1848. V: Parlamentarismus in Österreich, Hg. von Bruckmüller, Ernst, Wien 2001, str. 8-20.
- Žontar, Jože: Začetki ustavnosti na Slovenskem. V: Arhivi, 2007, št. 2, str. 25-42.

Imensko kazalo

A

Ableitinger, Alfred 164, 165
Abrahamowicz, David
(Dawid) 154, 155, 157, 158,
159, 160, 161, 252
Adámek, Karl 139
Adler, Friedrich 227
Adler, Viktor 235, 248
Aehrenthal, Aloys 173, 174
Aleksander II. 133
Allmayer-Beck, Johann
Christoph 162, 170, 171, 173,
174
Ambrož, Miha (Mihael) 29, 33,
34, 35, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 49,
69, 70, 71
Andrássy, Gyula 108, 109, 110, 111,
127, 134
Antonelli, Ioan 108
Apih, Josip 23, 26, 28, 35, 38, 45
Appony, György 77
Auersperg, Adolf 128, 191
Auersperg, Anton Alexander 79,
108, 130, 131, 132, 133, 134, 170,
262
Auersperg, Carlos 121, 128
Auersperg, Leopold 169
Auersperg, Vinzenzo Karl 77
Augustenburg, Friderik 103

B

Bach, Alexander 20, 48, 58, 64,
74, 76, 85, 93
Badeni, Kasimir 145, 148, 150,
151, 152, 153, 154, 159, 160, 161,
168, 208, 209, 240, 241, 242,
255, 256
Baernreither, Josef Maria 161,
162, 174
Barbo, Jožef 130, 184, 185, 190,
192, 193, 194, 196
Barwiński, Aleksander 151, 209,
210, 211, 213
Baš, Franjo 108
Battisti, Cesare 260
Beck, Max Vladimir
(Wladimir) 170, 171, 172, 173,
174, 216, 217, 244
Belcredi, Egbert 138
Belcredi, Richard 106, 107, 108,
109, 110, 111, 184
Beller, Steven 80, 103, 109, 110,
167

Benedikt, Heinrich 181
Benkovič, Ivan 172, 215, 216,
220, 235
Berchtold, Klaus 140
Bergant, Zvonko 209, 212, 217
Berger, Johann Nepomuk 112,
121, 122
Berks, Hugo 209, 211
Bernatzik, Edmund 15, 17, 19, 55,
59, 66, 67, 73, 77, 78, 80, 81, 83
Bernik, France 187
Beust, Friedrich Ferdinand 109,
110, 111, 112, 113, 119, 127, 184,
186, 188, 262
Biankini, Juraj 206
Bienerth, Richard 169, 170, 174,
175, 176, 177, 178, 217, 218, 219,
220, 248
Bilinski, Severin 45, 46
Binder, Harald 100, 101, 150, 154,
160, 165, 166, 170, 171, 175, 177,
211, 220, 229, 232, 234, 235, 236
Binder, Iris M. 27
Bismarck, Otto von 103, 104,
108, 109, 142, 259, 261
Bister, Feliks J. 170, 172, 173, 174,
177, 178, 179, 180, 181, 216, 217,
218, 220, 221, 222, 223, 224, 225,
228, 229, 230, 231, 232, 233, 234,
235, 236
Blaznik, Jožef 13
Bled, Jean Paul 121, 122, 124, 125,
126, 131, 132, 167
Bleiweis, Janez 13, 28, 64, 65, 79,
108, 182, 184, 185, 186, 188, 190,
191, 192, 196, 197, 247
Bogdanov, Vasa 92
Böhm-Bawerk, Eugen 164, 168
Borčić, Lovro 145, 207
Bourbonski-Parmski, Sixt 227
Boyer, John W. 149, 226
Bráf, Albín 175, 176, 179
Brandstätter, Friedrich 190,
239, 258
Brandt, Harm-Hinrich 75
Brauneder, Wilhelm 12, 14, 15, 17,
18, 43, 51, 55, 58, 61, 65, 66, 72,
74, 75, 82, 88
Brejč, Janko 214
Brenčič, Mihael 220
Brestel, Rudolf 44, 121, 122, 246
Bridge, Roy F. 104

Britovšek, Marjan 19, 36, 39, 45,
46, 48, 49, 50, 59
Brody, starorutenski
poslanec 141
Brolih, Janez 99
Bruck, Ludwig 48, 76
Bruckmüller, Ernst 41
Budig, Max 133
Bulat, Gajo 145, 151, 207, 209,
211
Buol-Schauenstein, Karl
Rudolf 73, 76
Burger, Friedrich Moritz 96, 106
Burian, Peter 19, 21, 27, 28, 29,
30, 41, 54, 71, 218
Bylandt-Rheidt, Arthur 168, 213

C

Caf, Oroslav 25, 62
Callo, Friedrich von 169
Call-Rosenberg, Guido von 164
Cerwinka, Günther 21
Cetnarowicz, Antoni 190, 191,
193
Charmatz, Richard 167, 178, 220
Chertek, Emil 136
Choc, Václav 248
Chrobath, Blaž 29
Cigale, Matej 63, 64, 71
Clam Martinic, Heinrich 182,
226, 227, 228, 229, 230
Clary-Aldringen, Manfred 163,
211
Clumecky, Josef 252
Conci, Enrico 178
Conrad, Siegmund 186, 197, 198
Cornwall, Mark 225, 227, 233,
236
Coronini, Alfred 207, 208, 209
Coronini, Franz 133, 135, 138,
143, 145, 252
Costa, Etbin Henrik 189, 190,
191, 193
Coudenhove-Kalergi, Heinrich
von 174
Cova, Ugo 30
Crankshaw, Edward 80
Cuvaj, Slavko 180, 222, 223
Cvrtn, Janez 7, 8, 9, 56, 105, 116,
141, 146, 180, 190, 208, 263,
264, 265
Czernin, Ottokar 228

Č

Černe, Anton 34, 35, 38, 42, 49,
62, 68, 70, 98, 99, 101, 182, 183,
184, 190, 191, 192, 193
Černe, Josip 34, 68
Čingrija, Pero 224
Čuček, Filip 206

D

Dabringer, Gerhard 145
Daper, Niko 206
Daszynski, Ignacy 160
Deák, Ferenc 12, 82, 95, 106,
108, 109
Degenfeld-Schonburg,
August 77, 83
Demšar, Franc 172, 215, 216, 220
Denk, Helmut 87
Derbič, Jožef 99
Derschatta, Julius 170
Deschka, Brigitte 226, 227
Dežman, Dragotin / Deschmann,
Karl 99, 100, 182, 185
Di Pauli, Josef 149, 162
Dobernig, Josef Wolfgang 159
Doblhoff, Anton 50, 100
Dobriča, Juraj 96
Doljak, Josip 34, 35, 38, 42, 46,
68, 69
Dolžan, Matija 33, 34, 42, 68, 69
Domincelj, Anton 188, 189
Dominkuš, Andrej 34, 35, 49, 69
Dulibić, Ante 178, 180, 220, 223
Dunajewski, Julian (Julius) 137,
144
Dyk, Emanuel 157
Dzieduszycki, Wojciech 170

E

Ebenhoch, Alfred 149, 169, 173
Ebert, Kurt 139
Einspieler, Lambert 209
Engel-Janosi, Friedrich 83, 84,
142
Erjavec, Fran 177, 185, 222
Erler, Eduard 168
Exner, Franz 239

F

Falkenhayn, Julius 136, 159, 255
Fanderlik, Josef 143, 195
Fašing, Anton 22
Fejervári, Geza 242
Fellner, Ferdinand 94
Fellner, Fritz 81, 82, 84, 176
Ferdinand I. 11, 12, 15, 44, 49, 123

Fereri Klun, Vinko 123, 184
Feretić, Franjo 96
Ferjančič, Andrej 143, 145, 202,
204, 205, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 212, 213
Ficquelmont, Karl Ludwig 19
Fiedler, František 173, 202
Fischel, Alfred 43, 186
Fischer, Holger 118, 119
Fischhof, Adolf 20, 44
Fluck, Moritz von 34
Fon, Josip 172, 215, 216, 220
Foregger, Mathias 22, 23, 24, 25
Foregger, Richard 256, 259
Fořt, Josef 170
Franc Ferdinand 170, 173, 174,
179, 219, 221
Franc I. 11
Franc Jožef 44, 49, 59, 77, 79, 80,
83, 103, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 119, 121, 122, 124, 125, 126,
127, 131, 132, 133, 134, 145, 147,
152, 161, 163, 167, 168, 169, 173,
175, 227, 240, 257, 259, 260
Franta, Bohuslav 256
Fuchs, Viktor 252
Funke, Alois 157
Füster, Anton 19, 36, 39, 40, 44,
45, 46, 47, 48, 49, 50, 59

G

Gabršček, Oskar 193, 194, 200,
202, 211, 212, 214
Gajer, Jurij 33, 34, 36, 42, 49, 68
Gantar Godina, Irena 209
Gasteiger, Franz 22
Gašparič, Jure 265
Gautsch, Paul 152, 161, 168, 169,
170, 178, 179, 206, 210, 221, 242,
243, 244, 248
Gentz, Friedrich 11
Geßmann, Albert 158, 173, 214
Ghon, Karl 158
Giovannelli, Karl 164
Giskra, Carl (Karl) 100, 121, 122,
251, 252
Gleispach, Johann 152
Globočnik, Anton 143, 205,
206, 208
Gniewosz, Włodzimierz 154
Gobbi, Ferdinand 43, 45, 54
Goedel (Gödel)-Lannoy,
Hermann 196, 200, 201, 202,
204, 205
Goldmark, Joseph 43, 45, 59
Gołuchowski, Agenor 76, 79, 80,
81, 83, 242

Gorjup, Anton 34, 35, 42, 46, 49,
54, 68, 69, 70, 71, 98, 99, 101,
182, 183
Gorše, Miroslav 190, 191, 192
Gosak, Jožef 22
Gostinčar, Josip 172, 176, 180,
215, 216, 220, 223
Gottsmann, Andreas 32, 36, 38,
40, 41, 43, 44, 46, 48, 49, 52, 53,
54, 55, 58, 59, 62, 71, 77, 78, 97,
98, 99, 100, 101, 102, 103, 105
Gottweis, Johann 22
Grabmayr, Karl 167
Grafenauer, Bogo 41, 42
Grafenauer, Franc 172, 178, 215,
216, 220, 259
Granda, Stane 23, 32, 35, 36,
68, 71
Grasselli, Peter 197
Grašič, Matija (Matevž) 33,
34, 36
Gregorčič, Anton 143, 145, 172,
205, 207, 208, 209, 211, 215,
216, 220
Gregorec, Lavoslav 202, 203,
204, 205, 206, 207, 208, 209
Gregorec, Leopold 143, 145, 203,
207, 210
Gregorig, Josef 154
Gregorin, Gustav 178, 220
Grégr, Edvard 142
Greuter, Josef 112, 122, 123
Griesser-Pečar, Tamara 227
Grillparzer, Franz 87
Grocholski, Kazimierz 100, 123
Groß, Franz 133
Groß, Gustav 226, 227, 228,
236, 252
Gündisch, Konrad 118, 119
Gurnik, Vincenc 22, 23, 24,
25, 26
Guttenberg, Emil 159

H

Hagenhofer, Franz 215
Haller, Franz 77, 106
Hamann, Brigitte 175
Hammer-Purgstall, Karl 133
Hanisch, Ernst 55
Hantsch, Hugo 40, 53, 54, 55, 56,
92, 106, 121, 126
Harrington-Müller,
Diethild 133, 134, 141, 150, 151,
161, 165, 166, 167, 171
Hartel, Wilhelm 164, 169
Hartig, Franz 77
Hartmeyer, Hans 99, 100

- Hasiba, Gernot D. 61, 139
 Hasner, Leopold 121, 122, 251, 252
 Hassler, Leopold 24
 Hauck, Wilhelm Philipp 154
 Häusler, Wolfgang 41
 Hein, Franz von 39, 43, 54, 106, 251, 252
 Herbst, Eduard 99, 116, 121, 122, 130, 134
 Herman, Mihael 130, 192, 193, 194, 196, 197
 Hladnik, Janez 220
 Höbelt, Lothar 37, 92, 99, 101, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 143, 145, 147, 148, 149, 153, 155, 168, 169, 173, 175, 177, 178, 218, 223, 227, 232
 Hohenburger, Viktor (Victor) von 146, 159, 175, 179, 218
 Hočevar, Janko 172, 215, 216
 Höglinger, Felix 226, 227, 230
 Hohenlohe-Schillingsfürst, Konrad 170, 244
 Hohenwart, Karl 125, 127, 129, 130, 134, 140, 146, 147, 191, 193, 194, 196, 197, 199, 201, 202, 203, 205, 207, 208, 262
 Holotik, Ludovit 107
 Holzgethan, Ludwig von 127
 Hopfen, Franz 252
 Horak, Vacláv 190, 193
 Horica, Ignac 154
 Horst, Julius 135
 Hrasky, Jan Vladimír 220
 Hrašovec, Juro 214
 Hren, Jakob 196, 202, 205
 Hribar, Ivan 213, 214, 215, 234, 260
 Hrubý, Vaclav 248
 Hussarek, Max 234, 235
 Hye, Anton von 186
 Hye, Hans Peter 78, 81, 82, 87, 95, 96
- I**
- Ilešič, Fran 19, 23, 25, 62, 63, 64, 71
 Ilwof, Franz 21
 Iro, Karl 153
 Isopescul-Grecul, Constantin 178
 Ivčević, Vicko 166, 211, 213, 216
- J**
- Jäger, Albert 112
 Jaklič, Franc 172, 215, 216, 220
 Janez, nadvojvoda 36
 Jankovič, Fran 216, 217, 220
 Jarc, Evgen 180, 216, 220, 223
 Jarosiewicz, Roman 160
 Jaworski, Apolinary (Appolinar) 150, 155, 166, 209
 Jędrzejowicz, Adam 161
 Jeglič, Anton Bonaventura 212, 221
 Jelačić, Josip 44, 62
 Jenks, William Alexander 135, 144, 169, 174, 214
 Ježovnik, Vinko 215, 216
 Johnston, William M. 155
 Jožef II. 195
 Judson, Pieter M. 124, 138, 144, 146
 Jugovic, Leopold 191, 192, 193
 Jurčić, Josip 192, 195, 199
 Jurinac, Mate 96
- K**
- Kaiserfeld, Moritz von 62, 100, 103, 106, 109, 252
 Kaizl (Kajzl), Josef (Josip) 153, 161, 162, 204
 Kalchberg, Joseph 106
 Kaltenegger, Mathias 149, 201
 Kammerhofer, Leopold 89, 131, 133, 134
 Kann, Robert A. 52, 127
 Karl I. 227, 260
 Karlon, Alois 149, 150
 Kast, Michael von 161
 Kathrein, Theodor 150, 154, 155, 252
 Kavčič, Matija 29, 33, 35, 38, 42, 44, 46, 49, 54, 69, 70, 71
 Kemény, Franz von 96
 Kermavner, Dušan 50, 95, 107, 110, 111, 112, 114, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 137, 142, 145, 191, 196, 199, 203, 206
 Kersnik, Janko 207
 Khuen-Héderváry, Károly 212
 Kielmansegg, Erich von 148
 Kindinger, Eduard 163
 Kittel, Franz 157, 158
 Klaič, Miho 145, 207
 Klaudy, Leopold 182
 Klein, Franz (Franc) 168, 170
 Kletečka, Thomas 58
 Kleyle, Carl von 14
 Klíma, Arnošt 43, 53, 59
 Kľofáč, Vaclav 248
 Klun, Karel (Karl) 143, 185, 186, 196, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208
 Koblar, Anton 208
 Kochanowski, Anton 138
 Kočevar, Štefan 22, 23
 Kočevar Žavčanin, Ferdo 186, 187
 Koerber, Ernest von 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 212, 213, 227, 231, 242
 Koerner, Eduard 220
 Kolmer, Gustav 77, 79, 94, 99, 101, 102, 106, 121, 122, 123, 124, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 142, 148, 153, 155, 159, 162, 163, 164
 Komers, Emanuel Heinrich 106
 Königshofer, Karl 45
 Kontler, László 12, 82, 95, 106, 108, 111
 Kopp, Josef 130, 136
 Korb-Weidenheim, Karl 135
 Korošec, Anton 170, 172, 173, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236
 Korytowski, Witold 170
 Kosel, Mansuet 168
 Kosnetter, Christine 230
 Kossuth, Ferenc 242
 Kossuth, Lajoss 12
 Kowalski, Basil 141
 Kozler, Peter 53
 Krahwinkler, Harald 29, 30, 96
 Krajnc, Jožef 25, 34, 35, 38, 42, 49, 70, 71
 Kramař, Karl (Karel) 153, 155, 160, 176, 177, 220, 225, 228, 255, 260
 Kranjec, Silvo 222
 Krauß, Phillip von 48, 66
 Krefl, Jakob 22, 23, 24, 25
 Kreibich, Karl 50
 Krek, Janez Evangelist 151, 160, 161, 163, 172, 176, 209, 210, 211, 215, 216, 219, 220, 222, 223, 229, 230, 255
 Kristan, Ada 249
 Kristijan IX. 103
 Kromer, Franc 99
 Kronawetter, Ferdinand 148, 151, 261
 Krušnik, Jakob 22
 Kübeck, Karl Friedrich 48, 66, 67

Kudlich, Hans 42, 59
Kuenburg, Gandolf 144
Kuranda, Ignaz 12, 104
Kušar, Josip 143, 145, 205, 207,
209

L

Laginja, Matko 178, 206, 210,
217, 220
Lammasch, Heinrich 236
Lampe, Evgen 249
Lanczy, Leu 218
Lang, Ignaz 157, 160
Larisch-Moennich,
Heinrich 106
Lasser, Joseph (Josef) von 39,
43, 49, 51, 71, 83, 106, 132, 183,
186
Latour, Theodor 44
Laufenstein, Anton von 29,
34, 71
Lecher, Otto 155, 156
Lemisch, Arthur 158, 159
Lenček, Alojz 184
Leopold II. 10
Levec, Fran 187
Levstik, Fran 185, 187
Lichem, Heinz von 227
Lichtenfels, Thaddäus Peithner
von 77
Liechtenstein, Franz 77
Liechtenstein, Alfred 138, 163
Liechtenstein, Aloys 138, 141
Lienbacher, Georg 135
Lindström, Fredrik 165
Lipold, Janez 184, 186
List, Leopold 25, 26
Litwinovicz, Spiridon 260
Ljubiša, Stevan (Stjepan) 98, 99,
100, 114, 131, 184, 256
Lobkowitz, Josef von 44
Löhner, Ludwig von 39, 48, 50,
52, 68
Lončar, Dragotin 182, 184, 190,
191, 192, 196, 197
Lorber, Franz 158
Lueger, Karl 141, 149, 150, 151,
177
Lukan, Walter 71
Lukežič, Janez 22
Luschin, Franz Xaver 29

M

Máchova, Karla 249
Maček, Jože 87
Madeyski, Stanislav 146, 147,
207, 208

Madonizza, Antonio 45
Mailáth, György 106
Majar, Matija Ziljski 13, 27
Majaron, Danilo 200, 201
Malfatti, Valeriano 178
Malfèr, Stefan 12, 94, 95, 96, 99,
101, 105, 116
Mal, Josip 21, 28
Malli, Rüdiger 149, 165
Mandić, Matko 178, 215, 220
Marchet, Gustav 170, 173, 244
Marckhl, Richard 223
Margheri-Comandano,
Albin 123, 196, 201
Marko-Stöckl, Edith 21, 108
Masaryk, Thomas 177, 178, 217,
219, 220
Mason, John W. 160
Masten, Jurij 22
Matić, Dragan 138
Mayer, Kajetan 43, 44, 46, 49,
50, 51, 53, 54, 71
Mažuranić, Ivan 106, 109
Mecsery, Carl 83, 106
Melik, Vasilij 7, 25, 26, 33, 89, 90,
91, 92, 93, 97, 98, 99, 102, 116,
133, 134, 145, 159, 167, 180, 182,
183, 187, 189, 191, 193, 194, 195,
196, 211, 215, 224, 263
Menger, Max 261, 262
Mensdorff-Pouilly, Albert 83,
94, 106
Metternich, Clemens von 11,
12, 52
Meznik, Antonín 143
Miklošič, Fran 34, 35, 42, 49, 64,
70, 71, 112, 117
Milonik, Johann 27
Močnik, prezidijalni sluga 158
Moering, Karl 12
Morawa, Georg J. 44, 53, 59
Moritz, Joseph Maria (Moritz
Vetter von der Lilie) 252
Mörtl, Johann 182
Mühlfeld, Eugen von 100, 102,
103, 105, 116
Murko, Matija 204, 205
Murnik, Janez 185, 190
Muršec, Josip (Jožef) 19, 23, 25,
62, 63, 64, 71

N

Nabergoj, Ivan 130, 143, 145,
193, 194, 196, 202, 205, 206,
207, 208
Nagele, Kajetan 36
Neunteufl, Raimund 235

Njeguš, mizarski pomočnik 179

O

Obermann, Karl 20, 32
Obratschai, Franz 138
Obreza, Adolf 196, 202, 204
Öhlinger, Walter 19
Ovijač (Ovijazh), Blasius 34, 68

P

Pacák, Bedřich 170, 220
Pacher, Rafael 229
Palacký, František (Franz) 38,
43, 44, 46, 49, 53, 54, 59, 62, 71,
87, 102, 106, 109, 128
Pančur, Andrej 81, 82, 83, 102,
132, 144
Pattai, Robert 252
Perić, Virgilij 178, 206, 220
Pernerstorfer, Engelbert 141
Perthaler, Hans von 87
Peschka, Franz 173
Péter, László 95
Pernel, Marija Mojca 24
Petrinò, Alexander 100, 123, 124,
189, 190
Petruševyč, Jevhen 235
Pfeifer, Viljem 130, 143, 193, 194,
196, 201, 205, 206, 209, 211
Pfersche, Emil 158, 160
Piętak, Leonhard 164
Pignatelli di Belmonte,
Granito 173
Pij IX. 132
Pillersdorf, Franz von 15, 19, 41
Pinkas, Adolf Maria 43, 51, 54
Pino-Friedenthal, Felix 137, 202
Pintar, Lovro 184, 185
Pinter, sodnik iz Krškega 68
Pirjevec, Avgust 185
Pišek, Franc 172, 215, 216, 220
Pitamic, Leonidas 115
Plantan, Ivan 211, 212, 213, 214
Plener, Ernst von 92, 135, 142,
144, 146, 147, 149, 205, 208, 239
Plener, Ignaz von 79, 82, 83, 105,
106, 121, 122
Pleterski, Janko 52, 53, 166, 179,
211, 212, 213, 221, 222, 223, 226,
227, 228, 229, 230, 231, 232, 233,
235, 236
Ploj, Miroslav 211, 212, 213, 214,
215, 216, 219, 244
Pogačnik, Josip 176, 209, 211,
216, 219, 220
Pogačnik, Lovro 172, 215, 220

- Poklukar, Josip (Jožef) 14, 191, 192, 193, 196, 202, 205
- Polzer-Hoditz, Artur 231
- Pommer, Josef 160
- Pospisil, Jan 157
- Potocki, Alfred 122, 123, 124, 190, 191
- Potoczek, Johann 157, 158
- Povše, Fran 143, 172, 205, 206, 209, 210, 211, 215, 216, 220, 221
- Prade, Heinrich 170
- Prášek, Karel 173
- Pratobevera-Wiesbor, Adolf 83
- Prato, Giovanni 46
- Pražák, Alois 109, 130, 136, 137, 140, 142, 144, 198, 202
- Prenner, Walter 133, 134
- Prijatelj, Ivan 50, 64, 95, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 137, 186, 187, 190, 191, 195, 197, 198, 202, 203, 206, 207
- Prodan, Ivo 178, 220
- Proskowetz, Emanuel 133
- Prunk, Janko 111
- Purkhardt, Norbert 77
- Q**
- Quarantotti, Giovanni 96
- R**
- Radej, Franc 248
- Radetzky, Johann Josef Wenzel 44, 48, 62
- Rahten, Andrej 28, 108, 166, 175, 176, 209, 211, 213, 214, 216, 218
- Raič, Božidar 197, 198, 202, 204, 205
- Rainer, nadvojvoda 77, 78, 83, 94
- Raisp, Franc 22, 23
- Rašin, Alois 220
- Rauchensteiner, Manfred 225
- Rauscher, Joseph Othmar 77
- Ravnihar, Vladimir 180, 220, 221, 222, 224, 225, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236
- Razlag, Radoslav 108, 130, 193, 194, 195, 196
- Rechbauer, Karl 252
- Rechberg, Johann Bernhard 76, 81, 83
- Redlich, Joseph (Josef) 176, 179, 181, 226
- Reichenstein, Franz 106
- Rezek, Antonín 164
- Rieger, František Ladislav 38, 43, 46, 51, 102, 106, 109, 121, 140, 182, 184
- Ritter, Ernst 230
- Ritter, Gerhard A. 77
- Robič, Fran 143, 205, 206, 209, 211, 212, 215
- Roblek, Franc 215
- Rokitansky, Carl von 87, 112
- Ropotar, Franc 23, 24
- Roškar, Ivan 172, 215, 216, 220
- Rottmann, Franz 22
- Rudež, Dragotin 185, 191
- Rulitz, Mathias 27, 34
- Rumpler, Helmut 12, 77, 84, 87, 94, 103, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 117, 126, 127, 136, 137, 138, 140, 150, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 236
- Rybař, Otokar 178, 215, 220, 257
- S**
- Ságadin, Štefan 115
- Samsa, Jože 96
- Sarkotič, Stefan 231
- Schäffle, Albert 125
- Schall, Gunter 118
- Schambeck, Herbert 92
- Schaup, Wilhelm 133
- Schlegl, Josef 34
- Schmerling, Anton von 83, 85, 86, 87, 98, 101, 103, 104, 105, 106, 183, 184
- Schmiderer, Josef 22
- Schmitt, Franz 36, 252
- Schneid, Josef 196, 197, 199
- Schöinach, Franz von 169
- Scholl, Heinrich 45, 63
- Schönborn, Friedrich 142
- Schönerer, Georg von 130, 140, 150, 154, 156, 157, 158, 160, 165, 258, 259, 261
- Schreiner, Gustav 175
- Schuselka, Franz 12, 44, 46, 49, 50
- Schwarzenberg, Felix 38, 43, 44, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 63, 66, 67, 71, 72, 73, 87
- Schwarzenberg, Friedrich 77
- Schwegel, Josef 132, 133, 137, 138
- Seidler, Ernst 230, 231, 232, 233, 234
- Seidl, Konrad 190
- Sesardić, Ante 178, 220
- Sever, Janez 34, 49, 68, 69
- Siegl, Eduard 133
- Simionovici, Jakob 178
- Skene, Alfred 113, 132, 133
- Skottsberg, Brita 73, 76, 135, 137, 142, 148, 152, 162, 164, 175, 178, 179, 225
- Slomšek, Anton Martin 182
- Smodlaka, Josip 221
- Smolka, Franciszek (Franz) 43, 46, 49, 50, 101, 204, 205, 252
- Smreker, Alojzij 34, 35, 40, 42, 47, 49, 68, 69
- Sochor, Eduard 136, 141
- Somogyi, Éva 109, 117
- Soukup, Ladislav 55
- Spens-Booden, Alois von 164
- Spinčić, Vjekoslav 178, 181, 206, 213, 220, 223
- Springer, Anton 43
- Stadion, Franz Seraph 48, 49, 52, 58, 59, 63, 71
- Staněk, František 228, 232
- Steinbach, Emil 144, 145, 149
- Steinwender, Otto 141, 149, 259
- Stekl, Hannes 145, 146
- Stepischnegg, Johann 154
- Stergar, Rok 137, 142, 146, 180, 225
- Stourzh, Gerald 87
- Stradi, Nazario 96
- Stránský, Adolf 164, 234
- Stremayer, Carl 131, 135, 137
- Strobach, Anton (Antonin) 46, 49, 252
- Strossmayer, Josip Juraj 79, 109
- Stürgkh, Karl 175, 179, 180, 181, 218, 221, 222, 223, 225, 226, 227
- Sturm, Carl (Karl) 34, 49, 68, 133
- Sturm, Eduard 115
- Styrcea, Viktor 138
- Supan, V. C. 188
- Sutter, Berthold 40, 41, 147, 148, 154
- Svetec, Luka 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190
- Sylvester, Julius 225, 252
- Szécheny, István 12
- Szécsen, Antal 78, 79, 83, 94
- Szell, Kalmán 132, 167
- Š**
- Šidak, Jaroslav 92
- Šokčević, Josip 77
- Šosterić, Martin 22
- Štebi, Lojzka 249
- Štercin, Valentin 33, 34, 35, 49, 68, 70

Štrekelj, Albin 215
 Šuklje, Fran 71, 142, 143, 145, 148,
 149, 151, 152, 153, 154, 157, 158,
 159, 161, 162, 163, 166, 168, 170,
 172, 173, 174, 175, 188, 194, 195,
 196, 199, 202, 203, 204, 205,
 206, 207, 209, 210, 211, 212, 215,
 216, 222
 Šuman, Josip 199
 Šupuk, Anton 145, 207
 Šušteršič (Šusteršič), Ivan 151,
 166, 172, 175, 176, 178, 179, 208,
 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222,
 223, 224, 242, 243, 244

T

Taaffe, Eduard 111, 121, 122, 135,
 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144,
 145, 146, 196, 197, 198, 200,
 202, 203, 205, 206, 208, 221,
 239, 240
 Tappeiner, Andreas 25
 Tarouca, Sylva 227
 Tavčar, Ivan 198, 199, 211, 212,
 213, 214, 215
 Thun-Hohenstein, Franz 161,
 162, 163, 173, 210, 211, 244
 Thun, Leo 102
 Thurn-Balsassina, Hyazinth 191,
 201
 Tilšer, František 142
 Tinti, Carl 122, 123
 Tisza, István 132, 227
 Toggenburg, Georg 232
 Tollinger, dr. 215
 Toman, Lovro 56, 98, 99, 100,
 101, 112, 115, 117, 182, 183, 184,
 185, 186, 187, 188, 189, 190, 262
 Tominšek, Josip 79
 Tomšič, Anton 190
 Tonkli, Josip 197, 198, 200, 202,
 205
 Toplak, Cirila 111
 Toporišič, Jože 71
 Trdina, Janez 62, 63
 Troll, Walter 156
 Trstenjak, Davorin 19, 62, 63,
 190
 Trummer, Peter 23
 Tschan, Josef 165
 Tuma, Henrik 204
 Tüмова, Maria 249
 Turco, Simone 50
 Türk, Karl 259
 Twain, Mark 160

U

Ulbrich, Joseph 116
 Ullepitsch, Karl 33, 35, 38, 49, 52,
 59, 64, 69, 70
 Umlauff, Johann Karl 45
 Urban, Otto 43, 44, 51, 78, 104,
 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114,
 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129,
 135, 136, 137, 139, 140, 142, 143,
 153, 161, 163, 166, 168, 172, 173,
 174, 175, 177, 179, 180, 181, 191,
 220
 Ušeničnik, Aleš 224

V

Valussi, Eugenio 130
 Vay, Miklós 83, 94
 Velidova, Ljuba A. 32, 33, 35
 Vencajz, Ivan 210, 211, 212
 Verstovšek, Karel 216, 220, 233
 Victor, Ludwig 106
 Vietor, Martin 107, 108
 Vikova-Kuněticka, Božena 249
 Viljem I. 103, 259
 Violand, Ernst von 43, 45, 59
 Vitezič, Ivan 202
 Vocolka, Karl 89, 117, 131
 Vodopivec, Peter 70
 Vogelsang, Karl 138
 Vojnovič, Djordje 138
 Vošnjak, Josip 122, 125, 130, 134,
 137, 184, 188, 189, 192, 193, 194,
 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202
 Vošnjak, Miha (Mihael) 143, 146,
 202, 205, 206, 207
 Voukošeg, Gustav 22
 Vrbnjak, Viktor 22, 23, 24
 Vuković, Antun 218

W

Wadl, Wilhelm 246
 Wagner, Richard 259
 Wahrmond, Ludwig 173, 174
 Wakounig, Maria 145
 Walland, Franc 22
 Waser, predsednik Višjega
 deželnega sodišča v
 Gradcu 198
 Wasser, Josef 102
 Weiskirchner, Richard 252
 Welsersheimb, Zeno 63, 64,
 164, 169
 Werburg, Viktor Andrian 12, 62
 Wessenberg-Ampringen, Johann
 Philipp 48

Wickenburg, Matthias
 Konstantin 83
 Wilson, Woodrow 235, 236
 Windischgraetz, Alfred 44, 47,
 48, 58, 145, 146, 147, 204, 205,
 206, 207, 240
 Windischgraetz, Ernst 196, 197,
 201, 202, 240
 Winkler, Andrej 138, 144, 193,
 194, 196, 197, 198, 200, 247
 Wittek, Heinrich 163, 164, 169
 Wladika, Michael 153, 154, 157,
 160, 161
 Wolf, Harald 154
 Wolf, Ilda 154
 Wolf, Karl Hermann 150, 153,
 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160,
 161, 165, 177, 226, 227
 Wrabetz, Karl 239
 Wrba, Ludwig 169
 Wüllerstorff-Urbair, Bernhard
 von 106
 Wurzbach, Constantin 99

Z

Zarnik, Valentin 190, 191, 192,
 247
 Zelený, Wenzel 182
 Zelinkova, Božena 249
 Ziemałkowski, Florian 54, 136
 Zöllner, Erich 171
 Zupanc (Zupanec), Matija 22,
 34, 42, 49, 68
 Zwitter, Fran 35, 92
 Zybliakiewicz, Mikolaj 112

Ž

Žáček, Jan 143, 175, 176
 Žičkar, Josip 209, 211
 Žitnik, Ignacij 172, 209, 211, 215,
 216, 220
 Žolger, Ivan 231
 Žontar, Jože 21
 Žuža, Franc 22